आगम

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

बृहद्विवरण-सङ्क्षिप्तवृत्ति-अवचूरि-
बालावबोध-भावानुवाद-परिशिष्टसमेतम्

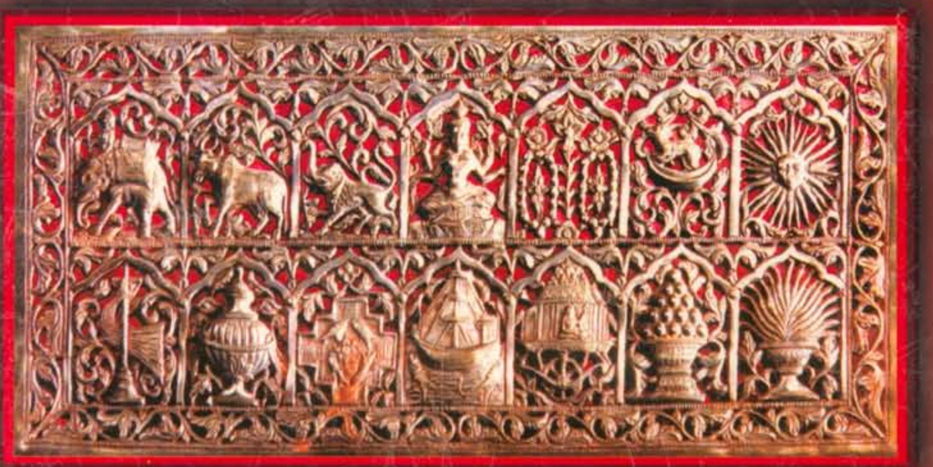

॥ मूलागमकर्त्तारः ॥
श्रमणभगवत्श्रीमहावीरस्वामिस्वहस्तदीक्षितपूज्यपादश्रीवीरभद्रगणिमहाराजाः

॥ सम्पादकाः संशोधकाश्च ॥
प्रवचनप्रभावकपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयकीर्तियशसूरीश्वराः

पू.आ.श्रीविजयरामचन्द्रस्मृति-संस्कृत-प्राकृतग्रन्थमाला - क्रमाङ्क २२

आगम

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

बृहद्विवरण-सङ्क्षिप्तवृत्ति-अवचूरि-बालावबोध-भावानुवाद-परिशिष्टसमेतम्

● मूलागमकर्त्तारः ●

।। श्रमणभगवत्श्रीमहावीरस्वामिस्वहस्तदीक्षित-
पूज्यपादश्रीवीरभद्रगणिमहाराजाः ।।

● बृहद्विवरणकर्त्तारः ●

।। तत्कालीनश्रुतगीतार्थाश्चिरन्तनाचार्याः ।।

● अवचूरिकर्त्तारः ●

।। तपागच्छपूरन्दरपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयसोमसुन्दरसूरीश्वराः ।।

● सङ्क्षिप्तवृत्तिकर्त्तारः ●

।। तार्किकरत्नाचार्यपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयगुणरत्नसूरीश्वराः ।।

● बालावबोधकर्त्तारः ●

पूज्यपादमहामहोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिवर्याः ।।

● सम्पादकाः संशोधकाश्च ●

।। तपागच्छाधिपतिपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयरामचन्द्रसूरीश्वराणां
पट्टप्रभावकवर्धमानतपोनिधिपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयगुणयशसूरीश्वराणां
चरणचञ्चरीकाः प्रवचनप्रभावकपूज्यपादाचार्यश्रीमद्विजयकीर्तियशसूरीश्वराः ।।

ग्रन्थनाम	:	श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्
ग्रन्थकर्तारः	:	श्रीवीरभद्रगणिमहाराजाः
विवरणनाम	:	श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम् बृहद्विवरण - सङ्क्षिप्तवृत्ति-अवचूरि-बालावबोध- भावानुवाद-परिशिष्टसमेतम्
विवरणकर्तारः	:	१-श्रीचिरन्तनाचार्याः २-श्रीसोमसुन्दरसूरयः ३-श्रीगुणरत्नसूरयः ४-महोपाध्यायश्रीविनयविजयाः
संशोधकाः सम्पादकाश्च	:	पू.आ. श्रीमद्विजयकीर्तियशसूरीश्वराः
प्रकाशकम्	:	सन्मार्गप्रकाशनम्, अहमदाबाद.
आवृत्तिः	:	प्रथमा- वि.सं. २०६४, वि.सं. २५३४, ई.सं. २००८
प्रतयः	:	१०००
मूल्यम्	:	रूप्यकाणि २००/-

ISBN - 81-87163-99-2

सूचनम्

ज्ञाननिधिव्ययेन मुद्रितोऽयं ग्रन्थोऽतो सम्पूर्णं मूल्यं तत्क्षेत्रे दत्त्वैव स्वामित्वमस्य करणीयं गृहस्थैः सुयोग्यं शुल्कं (नकरो) दत्त्वा चैष पठनीयः ।

- सन्मार्गप्रकाशनम्

-: सूचना :-

आगमस्याऽस्य पठन-पाठनस्याऽधिकारिणो मुख्यवृत्त्या योगोढा गुर्वाज्ञाप्राप्ताः श्रमणा एव । गौणवृत्त्या परम्परया तु चतुर्विधोऽपि सङ्घ आचाम्लत्रिककरणेन ग्रन्थस्याऽस्य प्रवरसमाधिसाधनत्वात् ।

પ્રકાશકીય

જૈનશાસન શિરતાજ તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ **શ્રીમદ્ વિજય રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા**એ આઠ-આઠ દાયકા સુધી પ્રવચન ગંગાનું વહેણ વહેવડાવી ભારતભરના ભવ્યોને જિનાજ્ઞા-મર્મનું મહાપ્રદાન કર્યું હતું. તેના મૂળમાં તેઓશ્રીમદે આજીવન કરેલી આગમાદિ શ્રુતની અપ્રમત્ત ઉપાસના હતી.

તેઓશ્રીમદની શ્રુતસિદ્ધિ અને શ્રુતવિનિયોગની હાર્દિક અનુમોદનાના બીજરૂપ તેઓશ્રીમદ્દની પુણ્યસ્મૃતિને શાશ્વત બનાવવા કાજે અમોએ તેઓશ્રીમદ્દના મંત્રતુલ્ય નામ સાથે સંકળાયેલ '**પૂ. આ. શ્રી. વિજય રામચંદ્રસૂરિસ્મૃતિ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથમાળા**' પ્રકાશિત કરવાનો શુભ નિર્ણય કર્યો હતો.

તેઓશ્રીમદ્દના પટ્ટાલંકાર સુવિશાલ ગચ્છાધિરાજ પૂ.આ.શ્રી. **વિજય મહોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજા**ના આશીર્વાદથી આ શ્રેણીમાં અમો ઠીક-ઠીક આગળ વધી શક્યા હતા. વર્ધમાન તપોનિધિ પૂ.આ.શ્રી.વિજય **ગુણયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજની છત્રછાયા અને તેઓશ્રીના શિષ્યપ્રવર પ્રવચન-પ્રભાવક પૂ.આ.શ્રી.વિજય **કીર્તિયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના શાસ્ત્રીય માર્ગદર્શનને પામી વિવિધ શ્રુત- સેવી મુનિવરો આદિ દ્વારા વિવિધ વિષયના પ્રતાકાર તેમજ પુસ્તકાકાર અનેક ગ્રંથો છપાયા બાદ આ જ શ્રેણીના ૨૨મા પુષ્પ તરીકે **'શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક'** ગ્રંથરત્નનું પ્રકાશન કરતાં અમને સવિશેષ આનંદની અનુભૂતિ થઈ રહી છે.

પરમ યોગીશ્વરશ્રી અરિહંતપ્રભુ અને તેમના આજ્ઞાશાસનના વર્તતા પ્રત્યેક સૂરિ-વાચક-સાધુવૃંદના અનુગ્રહ તેમજ શાસનદેવોની શુભ સહાયથી સમાધિ ભાવના પ્રકાશક આવા વધુને વધુ આગમાદિ ગ્રંથોના પ્રકાશનમાં અમે નિમિત્તરૂપ બનીએ એવી ભાવના ભાવવા સાથે સહુ કોઈ પરમાત્મા શ્રી અરિહંત દેવોના યોગસામ્રાજ્યના સ્વામી બની શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષને પામે એ જ શુભકામના.

- સન્માર્ગ પ્રકાશન

विषयमार्गदर्शिका

1	प्रकाशकीय	3
2	विषयमार्गदर्शिका	4
3	श्रुतभक्ति-अनुमोदना	5
4	प्रास्ताविक	6
5	टीकाकारादिनो परिचय	16
6	संकेत सूचि	20
7	परमतारकनी पावनवाणी	21
8	श्री चतुःशरणअध्ययन-समालोचना	25
9	प्रकीर्णक साहित्य-एक अवलोकन	30
10	प्रत-दर्शन	47
11	**खण्डः - १**	
	अज्ञातकर्तृकबृहद्विवरणयुतं श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम् ।	३
12	**खण्डः - २**	
	आचार्यश्रीसोमसुन्दरसूरिकृतावचूरियुतं- आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिकृतसङ्क्षिप्तवृत्तिसहितं श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम् ।	६३
13	**खण्डः - ३**	
	परिशिष्टाः-१-१२	
परिशिष्टः-१	(१) आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिकृतटिप्पणकम् । (२) अज्ञातकर्तृकसङ्क्षिप्तावचूरिः । (३) महोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिरचितो बालावबोधः ।	११७
परिशिष्टः-२	बृहद्विवरणाऽन्तर्गतोद्धरणगाथानामुपलब्धवृत्तयः ।	१४३
परिशिष्टः-३	गुर्जराभावानुवादसहितं श्रीचतुःशरणम् ।	१७५
परिशिष्टः-४	संस्कृतछाया-गुर्जरानुवादसहितं श्रीलघुचतुःशरणप्रकीर्णकम् ।	१९१
परिशिष्टः-५	मुनिश्रीपुण्यपालविजयरचित (वर्त्त.आचार्य) "चत्तारि शरणं पव्वज्जामि"	१९९
परिशिष्टः-६	गुर्जरानुवादयुतं श्रीसटीकपञ्चसूत्रम् ।	२०७
परिशिष्टः-७	संस्कृत-गुर्जरपद्यानुवाद सहितं प्रथमपञ्चसूत्रम् ।	२३९
परिशिष्टः-८	बृहद्विवरणाऽन्तर्गतव्याख्याऽकारादिक्रमः ।	२४५
परिशिष्टः-९	(१) ग्रन्थगाथाऽकारादिक्रमः । (२) शास्त्रसन्दर्भगाथाऽकारादिक्रमः । (३) ग्रन्थोक्तदृष्टान्ताऽकारादिक्रमः । (४) ग्रन्थोक्तोद्धरणगाथाऽकारादिक्रमः ।	२५१
परिशिष्टः-१०	श्री चतुःशरणप्रकीर्णक-प्रकटसाहित्यसारणी ।	२५७
परिशिष्टः-११	समालोचना ।	२५९
परिशिष्टः-१२	आराधनापताकाऽन्तर्गतचतुःशरणदुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदनाः ।	२७५

શ્રુતભક્તિ-અનુમોદના

-: ધર્મપ્રભાવકસામ્રાજ્ય :-

જૈનશાસનશિરતાજ તપાગચ્છાધિરાજ પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય **રામચન્દ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

-: દિવ્યકૃપા :-

વાત્સલ્યમહોદધિ, સુવિશાલગચ્છાધિપતિ પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્
વિજય **મહોદયસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

-: પ્રેરણાદાતા :-

વર્તમાન ગચ્છાધિપતિ પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય **હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

લાભાર્થી

- પન્યાસપ્રવર **શ્રીબોધિરત્નવિજયજી** ગણિવરના શિષ્યરત્ન પ.પૂ. મુનિરાજ **શ્રીધર્મરત્નવિજયજી**ના સદ્ ઉપદેશથી ચાતુર્માસની આરાધનામાં થયેલ જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી લાભ લેનાર

❖ પ.પૂ.આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય દાન-પ્રેમ-રામચન્દ્રસૂરીશ્વર તપાગચ્છ જૈન આરાધના ભવન ટ્રસ્ટ અને સંઘ રતલામ (મધ્ય પ્રદેશ)

❖ શ્રી શાહીબાગ અભિનંદન સ્વામી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ શ્રી જયપ્રેમ સોસાયટી ગિરધરનગર, અમદાવાદ.

પંન્યાસપ્રવર શ્રી **હિતપ્રજ્ઞ વિજયજી** ગણિવરના સદ્ઉપદેશથી વિ.સં. ૨૦૬૩ના ચાતુર્માસની આરાધનામાં થયેલ જ્ઞાનખાતાની ઉપજમાંથી વર્તમાન ગચ્છાધિપતિના આજ્ઞાવર્તિની પ્રવર્તિની પૂ.સા. શ્રી **જયાશ્રીજી** મ.ના પ્રથમાન્તેવાસિની પૂ.સા. શ્રી **ભદ્રપૂર્ણાશ્રીજી** મ.ના શિષ્યા-પ્રશિષ્યાઓ પૂ.સા.શ્રી **સૂર્યપ્રભાશ્રીજી** મ., પૂ.સા.શ્રી **નિરંજનાશ્રીજી** મ., પૂ.સા.શ્રી **પુણ્યપ્રભાશ્રીજી** મ.ના સદ્ઉપદેશથી લાભ લેનાર

❖ શ્રી હસમુખલાલ ચુનીલાલ મોદી ટ્રસ્ટ કુમુદ મેન્શન લોટસ હાઉસ - તાડદેવ-મુંબઈ

આપે કરેલી શ્રુત ભક્તિની અમો હાર્દિક અનુમોદના કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં પણ આપ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ કક્ષાની શ્રુતભક્તિ કરતા રહો એવી શુભેચ્છા પાઠવીએ છીએ.

લિ. સન્માર્ગ પ્રકાશન

પ્રાસ્તાવિક

શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણકનો આછેરો અણસાર

પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સ્વામીના શ્રીમુખે "उप्पनेइ वा, विगमेइवा, धुवेइवा" ની ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને શ્રી ગૌતમસ્વામી આદિ અગ્યાર ગણધર ભગવંતોએ દ્વાદશાંગીની રચના કરી. તારક પરમાત્માએ વાસચૂર્ણના ક્ષેપ દ્વારા એ દ્વાદશાંગીને પ્રમાણી. પાંચમા આરાના ભવ્યજીવોને સંસાર સાગર તરવા જહાજરૂપ તેના અનુયોગની અનુજ્ઞા પણ આપી. તે પરમાત્માના શાસનકાળમાં જ પરમાત્માના ચૌદ હજાર શિષ્યોએ પણ એક-એક પ્રકીર્ણક ગ્રંથોની રચના કરી. આ રીતે શાસ્ત્ર રચનાનો શુભારંભ થયો. તે જ દ્વાદશાંગી અને પ્રકીર્ણક ગ્રંથોના માધ્યમથી આજ સુધીના દરેક કાળમાં ગ્રંથ રચનાઓ થતી આવી છે.

પ્રસ્તુત ચૌદ હજાર પયન્નામાંથી આજે તો ગણતરીના જ પયન્ના ઉપલબ્ધ છે. આ પયન્ના ગ્રંથોમાં મુખ્યતયા સાધના જીવનને વિવિધ પ્રકારે સાર્થક કરવાની અને અંત સમયને ઉજ્જ્વળ કરવાની વાતો કરેલ છે. સાથોસાથ અંગ-ઉપાંગ ગ્રંથોની અનેક પ્રકારની અદ્‌ભૂતવાતોનો સમાવેશ પણ કરેલ છે.

પ્રસ્તુત 'ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક' આગમ પરમાત્માના જીવનકાળ દરમ્યાન પરમાત્માના પોતાના હાથે સંયમ ગ્રહણ કરનારા **શ્રીવીરભદ્રગણી** નામના મહાન આચાર્ય ભગવંતની એક અદ્‌ભૂત રચના છે. તેઓશ્રીમદે આ ઉપરાંત આતુર પ્રત્યાખ્યાન, ભક્ત પરિજ્ઞા અને સંસ્તારક પ્રકીર્ણક આગમની પણ અનુપમ રચના કરી હોવાના ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રસ્તુત આગમગ્રંથનું પ્રચલિત નામ જો કે ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક છે; છતાં તેનું મૂળ નામ "કુશલાનુબંધી અધ્યયન" છે. વર્તમાન કાળમાં ઉપલબ્ધ શ્રી ૪૫ આગમમાં સમાવિષ્ટ દશ પયન્નામાં આ ગ્રંથ શિરમોર સ્થાને છે. "૬૩" ગાથા પ્રમાણ આ ગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલ છે. તો આના ઉપર સંસ્કૃતમાં વૃત્તિઓ અને અવચૂરીઓ તેમજ ગુજરાતી-રાજસ્થાની મિશ્ર ભાષામાં બાલાવબોધ પણ રચાયેલા છે.

ગ્રંથકારશ્રીએ આ આગમગ્રંથમાં સાધનાનાં અમૂલ્ય બીજોનું નિદર્શન કરેલ છે. સાધનાની સફળતા સમાધિભાવમાં રહેલી છે. સદ્‌ગતિ અને મુક્તિરૂપ ફળની અપેક્ષા રાખનાર સાધક આત્માને પ્રત્યેક સાધનામાં સમાધિ અને જીવનના અંત સમયે પરમ સમાધિ અનિવાર્ય બને છે. આ જ વાતને આંખ સામે રાખીને ગ્રંથકારશ્રીએ અપુનર્બન્ધક દશાથી લઈને યાવત્ સર્વવિરતિ સુધીની ભૂમિકા ધરાવતા સાધકોની પ્રત્યેક આરાધના-સાધનાને સફળ કરનાર ઉચ્ચત્તમ સમાધિ માર્ગનું માર્ગદર્શન આપેલ છે.

અસમાધિનાં નિમિત્તોથી ભરપૂર આ સંસારમાં રહીને જ સાધકે સંસારથી છૂટવાની સાધના કરવાની હોય છે. તે સાધના દરમ્યાન ઉભા થતા 'અનુકૂળતાનો રાગ' અને 'પ્રતિકૂળતાના દ્વેષ' રૂપ અસમાધિના સ્થાનોમાં સાધક આત્માને અસમાધિથી બચાવવા ગ્રંથકારશ્રીએ 'ચાર શરણનો સ્વીકાર', 'દુષ્કૃતની ગર્હા' અને 'સુકૃતની અનુમોદના'નો ઉચ્ચત્તમ માર્ગ બતાવ્યો છે. એક-એક અધિકારમાં આ ત્રણેયનું વિસ્તારથી

વર્ણન કરતાં પૂર્વે ગ્રંથકારશ્રીએ ત્રણ વાર મંગળ કર્યું છે. જાણે ત્રણેય અધિકારની સિદ્ધિ મેળવવી ન હોય ! પાપ શુદ્ધિરૂપ મંગળ કરનાર છ આવશ્યકના વર્ણન દ્વારા પ્રથમ મંગળ, પરમ મંગળરૂપ પરમાત્માની માતાને આવેલા ૧૪ સ્વપ્નોના નામોચ્ચાર વડે દ્વિતીય મંગળ અને વર્તમાન શાસનનું વિશિષ્ટ મંગળ કરતા ચરમ તીર્થપતિ ભગવાન મહાવીરને વંદન કરવા દ્વારા તૃતીય મંગળ કરે છે. નવમી ગાથાથી વિષયનો પ્રારંભ થાય છે.

સૌ પ્રથમ વીર પરમાત્માને નમસ્કાર-વંદનરૂપ મંગળ કર્યા બાદ ગ્રંથના નામનું સૂચન કરે છે. ગ્રંથનું પાવન નામ પૂર્વે જણાવ્યું તેમ **'કુશલાનુબંધી અધ્યયન'** છે. ટીકાકાર મહર્ષિએ વ્યાખ્યામાં સુંદર અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે **કુશલ એટલે મોક્ષ** અને **અનુબંધી એટલે જોડનાર.** આ સ્થળે યોગગ્રંથોની 'मुक्खेण जोयणाओ जोगो, मोक्षेण योजनाद्योगः' વ્યાખ્યાઓનું સહેજે સ્મરણ થઈ આવે છે. અહી પણ મોક્ષ સાથે જોડનાર હોવાથી આ અધ્યયન યોગરૂપ બને છે.

ત્રણ અધિકારનાં વર્ણનમાં સૌ પ્રથમ દશમી ગાથાથી પ્રારંભીને યાવત્ અડતાલીશમી (૪૮) ગાથા સુધી ચાર ગતિનું હરણ કરનાર એવા ચાર શરણનું સ્વરૂપવર્ણન વિસ્તારથી રસપ્રદ શૈલીમાં કરે છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં છેક ચોપનમી (૫૪) ગાથા સુધી બીજા નંબરે દુષ્કૃતની નિંદાનો અચિંત્ય એવો સરળ માર્ગ બતાવે છે. અંતે પંચાવનમી ગાથામાં (૫૫) સુકૃત-અનુમોદનાનો અધિકાર ટૂંકમાં પણ સર્વાંશે રજૂ કરે છે.

ચાર શરણાદિને આચરંતો આત્મા અશુભ પ્રકૃતિનો નાશ અને શુભ પ્રકૃતિના બંધ રૂપ આત્મિક વિકાસને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રમાણે ૫૯, ૬૦ આ બે ગાથામાં ચતુ:શરણાદિનું ફળ વર્ણન કરીને ગ્રંથકાર ઉપસંહારમાં ખેદ વ્યક્ત કરે છે કે જે આત્માઓએ આ મનુષ્ય જીવન પ્રાપ્ત કર્યા પછી દાનાદિ ચાર પ્રકારના જિનધર્મનું આચરણ નથી કર્યું, અરિહંતાદિ ચાર શરણનો સ્વીકાર નથી કર્યો અને તે દ્વારા નરકાદિ ચાર પ્રકારના સંસારનો ઉચ્છેદ નથી કર્યો; તેવા આત્માનું જીવન ખરેખર નિષ્ફળ છે.અંતે-

'ता एयं कायव्वं बुहेहिं निच्चं पि संकिलेसम्मि ।
होइ तिकालं सम्मं असंकिलेसम्मि सुगईफलं' ।।६१।।

આ ગાથાના માધ્યમથી તત્ત્વને જાણનાર આત્માને સંક્લેશની ક્ષણોમાં નિત્ય અને અસંક્લેશમાં નિયમિત ત્રણવાર આ ચતુ:શરણાદિની ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરવાનો ઉપદેશ આપતાં ઉપસંહાર કરે છે. આ મૂળભૂત પદાર્થને જ શ્રી ચિરંતનાચાર્યજીએ પંચસૂત્ર ગ્રંથમાં પરિપુષ્ટ કરી પીરસ્યો છે. સૂરિપુરંદર પૂ.આ.શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે એના ભાવ વૃત્તિમાં ખૂબ જ રમણીય રીતે ખોલી આપણા જેવા મુક્તિકામી સાધકો પર મહદુપકાર કર્યો છે.

"ચઉસરણગમણં, દુક્કડગરિહા, સુકડાણુમોયણા"

શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક મહામહિમ આગમના પરમ પવિત્ર શબ્દો. અસમાધિના સંયોગોમાં સમાધિપ્રાપ્તિના મંત્ર તુલ્ય આ શબ્દો. સાધનાની પ્રત્યેક ભૂમિકામાં ઉપકારક આ પાવન શબ્દો. આ

આગમિક શબ્દો શ્રી પંચસૂત્ર ગ્રન્થના માધ્યમથી શ્રી સંઘમાં પ્રચલિત છે. આ પદોના પ્રત્યેક શબ્દોમાં મુક્તિની સાધનાનો ધબકાર છે.

૧- અરિહંત આદિ ચારનું શરણ, ૨- પોતાના જીવનમાં થયેલા દુષ્કૃતોની નિંદા-ગર્હા, ૩- પોતાના કે બીજાના જીવનમાં થયેલા સુકૃતોની અનુમોદના. આ સાધનામાં પ્રત્યેક ભવ્યાત્માની મોક્ષ પ્રાપ્તિની યોગ્યતા ખીલવી આપવાનું અદ્ભુત સામર્થ્ય સમાયેલું છે. તેના દ્વારા જીવ વહેલી તકે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેથી આ સાધના પ્રત્યેક મોક્ષમાર્ગના સાધક આત્માઓએ દિવસની ત્રણેય સંધ્યાએ હૈયાના બહુમાન ભાવપૂર્વક કરવાની છે. આગળ વધીને જ્યારે પણ રાગાદિ સંકલેશ સ્પર્શે ત્યારે વારંવાર, સતત અને ભાવપૂર્વક કરવાની છે.

આગમ નિર્દિષ્ટ આ આરાધના માર્ગને પંચસૂત્રકાર મહર્ષિ શ્રી ચિરન્તનાચાર્યશ્રીએ પણ "ભુજ્જો ભુજ્જો સંકિલેસે, તિકાલમસંકિલેસે" શબ્દ ગુચ્છ દ્વારા આપણા સુધી પહોંચાડ્યો છે. આ વિધાન જ એની ઉપયોગીતા-અનિવાર્યતા સૂચવે છે.

આગમકાર મહર્ષિ કોણ હતા ?

અદ્ભુત સમાધિમાર્ગનું દાન કરનાર મહર્ષિ શ્રી વીરભદ્રગણી મહારાજા પોતે શ્રી વીરવિભુના શિષ્ય છે; એવી આર્ષ માન્યતા છે. અહીં 'ગણી' શબ્દ આગમિક શૈલી મુજબ 'આચાર્ય' અર્થમાં વપરાયેલ છે. પૂર્વે 'ગણધર, આચાર્ય, સૂરિ' શબ્દની જેમ 'ગણી' શબ્દથી પણ આચાર્યનું સૂચન થતું. આગમોની પેટી આચાર્યોના તાબામાં રહેતી. તેથી જ આગમો 'ગણિપિટક' કહેવાય છે. આગમ સંશોધક મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજે પણ 'पइन्नयसुत्ताई' માં "सिरिवीरभद्दायरियविरइयं" પદ વાપરેલ છે. તેથી ગણી શબ્દનો અર્થ વર્તમાન વ્યવહારિક શ્રી ભગવતી સૂત્રની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત ગણિ ભગવંતો ન ગ્રહણ કરતાં આચાર્ય ભગવંત તરીકે ગ્રહણ કરવો એ જ ઉચિત છે.

આજ ગ્રંથકારશ્રીએ ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક-૧, આતુર પ્રત્યાખ્યાન પ્રકીર્ણક-૨, ભક્ત પરિજ્ઞા પ્રકીર્ણક-૩ અને સંસ્તારક પ્રકીર્ણક-૪ એમ ચાર પ્રકીર્ણક ગ્રંથોની રચના કરેલ છે. તો વળી આરાધના પતાકા ગ્રંથના કર્તારૂપે પણ એમનું નામ પ્રાપ્ત થાય છે. કાળની વિષમતા, સામગ્રીનો અભાવ આદિ કારણે આજે તો તેઓશ્રી અંગેની વિશેષ કોઈ માહિતી પ્રાપ્ત થતી નથી. છતાં એમના દ્વારા સર્જન પામેલ આરાધનામાં પરમ સહાયક આવા આગમગ્રંથો જોતાં તે મહાપુરુષે પ્રભુ શ્રી વીરનું શિષ્યત્વ દીપાવી સ્વયં અપ્રતિમ આરાધના કરી-કરાવી આપણા જેવા વીર-શાસનને ઝીલનારા આત્માઓ ઉપર પરમોપકાર કર્યો છે એ નિ:શંક બીના છે.

બૃહદ્ વિવરણનો પરિચય :

આ આગમ ગ્રંથ ઉપર લગભગ ચૌદમા સૈકામાં લખાયેલ બૃહદ્ વિવરણ પ્રાપ્ત થાય છે. તે વિવરણની વર્તમાનમાં અમને ચાર હસ્ત લિખિત પ્રતો ઉપલબ્ધ થયેલી છે. તેમાંથી ત્રણ પ્રતો **શ્રી ડહેલાના ઉપાશ્રય** અમદાવાદથી અને ચોથી પ્રત **શ્રી લાલભાઈ દલપતભાઈ ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી (L.D.)** અમદાવાદથી પ્રાપ્ત થઈ છે.

આ વિવરણમાં વિવરણકારશ્રીએ મૂળગ્રંથના ભાવોની વિસ્તારથી છણાવટ કરેલ છે. તેમાં પ્રસંગે પ્રસંગે વિવરણકારશ્રીએ પદાર્થોને જે રીતે સ્પષ્ટ કર્યા છે તે વાચકને ઉંડા રહસ્ય સુધી લઈ જાય છે. ગ્રંથના પ્રત્યેક પદાર્થોને પુષ્ટ કરવા માટે પૂર્વ પુરુષોના ગ્રંથોનો આધાર આપવામાં વિવરણકારશ્રીએ ક્યાંય કચાશ રાખી નથી. પોતે પ્રકાંડ પંડિત હોવા છતાં પૂર્વાચાર્યો પ્રત્યેનો એમનો અહોભાવ સારી રીતે ઝળકી આવ્યો છે. એમના અવતરણો વાંચતા એમનો બોધ અને ગીતાર્થતા ઊડીને આંખે વળગે છે.

ષડાવશ્યક સાથે ચઉસરણનો સંબંધ :

ગ્રંથના પ્રારંભમાં જ ષડ્ આવશ્યકની વાતને ચતુ:શરણાદિ અધિકાર સાથે સાંકળતાં તે મહાપુરુષ જણાવે છે કે, 'જે આત્મા સામાયિક આદિ ષડાવશ્યકના અર્થને જાણતો નથી તે વાસ્તવિક રીતે ચાર શરણનો સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના કરી શકતો નથી.' એટલે કે ચતુ:શરણાદિ ત્રિકના સત્યાર્થ આસેવન માટે ષડાવશ્યકનું સૂત્ર-અર્થ-તદુભયાત્મક, બોધ-રુચિ અને ભૂમિકાનુસારી આચરણ જીવનમાં હોવું અત્યંત જરૂરી છે.

સાવદ્ય યોગની વિરતિ એ જ પ્રથમ આવશ્યક છે અને સામાયિકની ક્રિયા તે તેનું કારણ છે.

ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તવના એ બીજું આવશ્યક છે અને લોગસ્સનો પાઠ તે તેનું કારણ છે.

ગુણવંતોની ભક્તિ એ ત્રીજું આવશ્યક છે અને વાંદણાં એ તેનું કારણ છે.

અતિચારની નિંદા એટલે જ પાપ ફરી ન કરવાનો ભાવ તે ચોથું આવશ્યક છે અને પ્રતિક્રમણ એ તેનું કારણ છે.

અતિચારની શુદ્ધિ તે પાંચમું આવશ્યક છે અને કાયોત્સર્ગની ક્રિયા તે તેનું કારણ છે. એ જ રીતે ગુણોની પ્રાપ્તિ એ છઠ્ઠુ આવશ્યક છે અને પચ્ચક્ખાણની આરાધના એ તેનું કારણ છે. આ રીતે, વર્તમાનમાં સર્વ સામાન્યપણે પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત વ્યવહારિક ષડાવશ્યક એ કારણરૂપ છે એમ બતાવી, તેના દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા લાયક નૈશ્ચયિક ષડાવશ્યક તરફ વિવરણકારશ્રીએ લક્ષ્ય ચીંધ્યું છે. દ્રવ્યનું ભાવ સાથે જોડાણ કરી-કરાવી આવશ્યકના વાસ્તવિક ફળ પ્રાપ્તિનો માર્ગ તેઓશ્રીએ ખૂબ જ માર્મિક શૈલીમાં ખોલી આપ્યો છે.

મંગલવાદ :

પ્રસ્તુત આગમ ગ્રંથમાં ત્રણ મંગલો વર્ણવ્યાં છે. તેમાં ચૌદ સ્વપ્નનાં વર્ણન રૂપ બીજા મંગલની આઠમી ગાથાના વિવરણમાં વિવરણકારશ્રીએ એક-એક સ્વપ્ન દ્વારા તારક તીર્થપતિનું ભાવી દર્શાવીને ચમત્કૃતિ ઊભી કરી છે. અતિ સંક્ષેપમાં પણ તારક તીર્થપતિના અનંત ગુણ રાશિ પૈકીના અનેક ગુણોને એક જુદી જ આભા આપી આંખ સામે તાદૃશ કરી દીધા છે.

સ્વકૃત સુકૃતની અનુમોદના :

ગાથા-૧૦માં ગ્રંથના ઉદ્દેશરૂપ ચતુ:શરણ ગમન, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના પદની વ્યાખ્યા

મહાપુરુષે સ્પષ્ટ કરતાં વિવરણકારશ્રીજીએ સુકૃત અનુમોદનાની વ્યાખ્યામાં જણાવ્યું છે કે, "शोभनं कृतं सुकृतं तस्याऽनुमोदना भव्यं मयैतत् कृतमिति" **ભાવાર્થ :** સારુ કરાયું તે સુકૃત. તેની અનુમોદના. મારાથી આ સુંદર કાર્ય થયું; એમ થાય તે સુકૃત અનુમોદના કહેવાય. આમાં સ્વ-કૃત સુકૃતની અનુમોદનાનો શાસ્ત્રીય માર્ગ સ્પષ્ટ અક્ષરોમાં ખોલી એ મહાપુરુષે આ વિષયમાં મુંઝાતા વિદ્વાનોને ય નિ:શંક કરી દીધા છે.

ચારશરણાં :

મૂળમાં વર્ણવેલા શરણવિષય શ્રી અરિહંત આદિના ગુણોને વિસ્તારથી વર્ણવીને તેઓનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. આ વિવરણ વાચતી વખતે આપણને "સાક્ષાત્ અરિહંત આદિના શરણે બેઠાં છીએ." તેવી અનુભૂતિ થાય - એવી એ નિરૂપણની શૈલી છે.

શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું શરણું સ્વીકારવા ૧૮મી ગાથામાં ત્રણ ગઢ રૂપ સમવસરણનું, ચોત્રીશ અતિશયોનું અને વાણીના પાંત્રીશ ગુણોનું વર્ણન ચોથા અંગ આગમ સૂત્ર શ્રી સમવાયાંગના આલાવાના માધ્યમથી કર્યું છે.

પરમાત્મા અનેક જીવોના અનેક સંદેહને એક જ વચન દ્વારા એક સાથે છેદી યથાસ્થિત પદાર્થને એ જીવોના હૃદયમાં સુપ્રતિષ્ઠિત કરી દે છે. આજ વાતને ગાથા-૧૯ના વિવરણમાં સિદ્ધ કરી આપી છે.

શ્રી અરિહંત ભગવંતોનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યા પછી સિદ્ધ ભગવંતોનું શરણ સ્વીકારવાના પ્રસંગે સિદ્ધ ભગવંતોના એક-એક વિશેષણોને બહુ જ વિસ્તારથી વર્ણવ્યાં છે. એક "त्रैलोकयमस्तकस्था" વિશેષણને સમજાવવા ત્રણ લોક રૂપ વિશ્વ અને તેના મસ્તક રૂપ સિદ્ધશિલા, તે સિદ્ધશિલાનું માપ અને તેમાં સિદ્ધ ભગવંતોનું સ્થાન વગેરે બાબતોનું રોચક વર્ણન કરેલ છે.

સાધુ ભગવંતોનું શરણ સ્વીકારવાની ઘડીએ સાધુજીવનનાં દરેક ઉજળાં પાસાંને આંખ સામે લાવીને એમનું ધ્યાન થઈ શકે તે રીતે મૂળગ્રંથમાં વર્ણવેલા કેવળજ્ઞાની, પરમાવધિ, વિપુલમતિ, ચૌદપૂર્વી, દશપૂર્વી, અગ્યાર અંગી વગેરે સાધુપદના વિશેષણોને ખૂબ જ આકર્ષક રીતે પ્રસ્તુત કર્યા છે.

સાધુ ભગવંતનું શરણ સ્વીકારનાર સાધકના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશો પર શરણ સ્વીકારના કારણે આંદોલિત થતો આનંદ અને એના કારણે શરીરનાં પ્રત્યેક અંગોમાં પ્રમોદ ભાવથી વ્યાપેલો રોમાંચ "ત્રભ્રૌત્ત-નૂરિશા " પદ દ્વારા સૂચિત કર્યો છે. અનાદિકાળથી દરેક સાધન સામગ્રીને મેળવવા છતાં અલભ્ય એવા ધર્મ અને ધર્મની સામગ્રીને તો કેવળ પ્રકૃષ્ટ પુણ્યનો સ્વામી આત્મા જ પ્રાપ્ત કરે છે. એ વાત વર્ણવીને સર્વવિરતિ ધર્મ, દેશવિરતિ ધર્મ, સમ્યક્ત્વ ધર્મની પ્રાપ્તિ જીવને ક્યારે-ક્યારે થાય છે. તે વાત પણ વિવરણકારશ્રીજીએ દર્શાવી છે.

સંસારમાં મનુષ્યપણાનાં, દેવપણાનાં પૌદ્ગલિક સુખો તો સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મને પ્રાપ્ત કરનારને અથવા પ્રાપ્ત નહિ કરનાર આત્માને પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, જ્યારે પૌદ્ગલિક વાસનાથી રહિત્ત, આત્મિક મોક્ષનું સાદિ-અનંત સુખ તો માત્ર સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને પ્રાપ્ત કરનારને જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ વાતને

સંપ્રતિ રાજાના પૂર્વભવના દ્રમકના ઉદાહરણ દ્વારા તેમજ, શ્રી શાલિભદ્રજી, શ્રી નંદીષેણ મુનિ અને કપિલ આદિના શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો આપવા દ્વારા દર્શાવી છે.

"देवा वि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो" શ્રી દશવૈકાલિક આગમના પ્રથમ અધ્યયનની પહેલી 'धम्मो मंगल' ગાથાનો આ ઉત્તરાર્ધ મૂકીને એક જ આર્ષપંક્તિ દ્વારા ધર્મનું વિશિષ્ટ માહાત્મ્ય દર્શાવ્યું છે.

દુષ્કૃત ગર્હા પર અનેરો પ્રકાશ :

ગ્રંથકારે, 'ચાર શરણના સ્વીકાર' રૂપ 'પ્રથમ અધિકાર'નું વર્ણન કરીને દુષ્કૃત ગર્હાનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત કરેલ છે. મિથ્યાત્વના પ્રબળ ઉદયથી જીવ અરિહંતાદિ પૂજ્ય પુરુષો અને ધર્મપદોનો અવર્ણવાદ કરી કેવાં અનર્થને પામે છે તે દર્શાવતાં સચોટ દૃષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે. એવાં કેટલાંક અવતરણો જોઈએ.

૧. ત્રણ જ્ઞાનના ધણી એવા અરિહંતો ગૃહવાસમાં રહી ભોગોને શા માટે ભોગવતા હશે ?

૨. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વીતરાગ બની ગયા પછી પણ અરિહંતો સમવસરણ આદિ વિભૂતિને શા માટે ભોગવતા હશે ?

૩. જે જ્ઞાન તીર્થંકરો પાસે અનિષ્ટ ચેષ્ટા કરાવે તેવા જ્ઞાનનો શો મતલબ ? આ બધા શ્રી અરિહંત પરમાત્માના અવર્ણવાદના નમૂના છે એ જ રીતે;

૧. વિશ્વમાં સિદ્ધ ભગવંતો હોય ખરા ?

૨. સિદ્ધોને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો એકી સાથે ઉપયોગ કેમ ન હોય ?

૩. સિદ્ધો અશરીરી છે તો શરીર વિનાનું સુખ કેવું ? અર્થાત્ તેમને સુખ ન હોય... આ છે સિદ્ધ પરમાત્માનો અવર્ણવાદ !

એ જ રીતે;

૧. આચાર્યો થયા તો શું થયું, ભિક્ષા લેવા જાતે કેમ ન જાય ?

૨. બીજાને વૈયાવચ્ચનો ઉપદેશ શા માટે આપે છે ?

૩. પોતાની શક્તિ હોવા છતાં પોતાનાં કામ જાતે કેમ ન કરે ? આવા વિચાર, વાક્યો અને વર્તન એ આચાર્ય ભગવંતનો અવર્ણવાદ છે.

આ જ રીતે ઉપાધ્યાય, સાધુ, શ્રાવક, શ્રાવિકા, દેવ-દેવી, કાળ અને શ્રુતના અવર્ણવાદ - નિંદાનું વર્ણન બહુ જ સુંદર રીતે કર્યું છે. તારક તત્ત્વોના અવર્ણવાદથી જીવ મહામોહનીય કર્મ બાંધે છે. આ કર્મ જીવને ભવાંતરમાં જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ થવા દેતું નથી.

તીર્થંકર આદિના સુકૃતની અનુમોદના :

જીવે ધર્મથી વિરુદ્ધ એવું જે કાંઈ મનથી, વચનથી અને કાયાથી કર્યું હોય, કરાવ્યું હોય કે અનુમોદ્યું હોય તે દુષ્કૃતોની ગર્હા કરવાની રીત અહીં ગ્રંથકારે બતાવી છે. તો વળી શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનાં

વચનને અનુસરીને કરેલાં, કરાવેલાં અને અનુમોદેલા સર્વ સુકૃતોની અનુમોદના કરવાની પદ્ધતિ તેમજ તીર્થંકરો, સિદ્ધો, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ વગેરેના સુકૃતોની અનુમોદના દ્વારા સુકૃત-અનુમોદનાના અધિકારને પણ એમણે સારી રીતે વર્ણવ્યો છે.

આ વિવરણ અજ્ઞાત-કર્તૃક કેમ ?

અત્યંત આત્મલક્ષી આ આગમગ્રંથ છે. એના ઉપર થયેલ આ વિવરણ જૈન જગતમાં સૌ પ્રથમવાર આ રીતે સંપાદન પામી પ્રગટ થઈ રહ્યું છે. વિવરણકાર મહર્ષિએ ગ્રંથના પ્રારંભથી લઈ પ્રાંત ભાગ સુધી ક્યાંય પોતાના નામનો ઉલ્લેખ કરેલ નથી. અમને ઉપલબ્ધ થયેલ ચારે પ્રતોમાં કર્ત્તાનો નામોલ્લેખ ન મળતાં છેવટે આ વિવરણને 'અજ્ઞાત કર્તૃક' તરીકે જ અમે ગ્રહણ કર્યું છે. વર્તમાનમાં આ આગમ ગ્રંથ ઉપર અનેક પ્રકારનું સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમાં સૌથી વિસ્તૃત અને મહત્ત્વપૂર્ણ જો કોઈ સાહિત્ય હોય તો આ જ બૃહદ્ વિવરણ છે. આ વિવરણકારનું નામ-ઠામ સંપ્રાપ્ત કરવા છેલ્લા ત્રણેક વર્ષોમાં ઘણી શોધ કરી, ઈતિહાસ અને સાહિત્યના જાણકારો પાસે તપાસ પણ કરી. છતાં હજુ સંતોષ થાય તેવા કોઈ પ્રમાણો મળ્યા નથી.

"અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન" નામના પુસ્તકમાં "આચાર્ય શ્રી ભુવનતુંગ સૂ.મ.એ આ ગ્રંથ ઉપર ૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકાગ્રંથની રચના કરેલ છે." એમ જણાવેલ છે. તે ઉપરાંત **બૃહટ્ટિપનિકામાં** પણ **"चउसरणम्-६४ चउसरणवृत्तिः आञ्चलिकभुवनतुंगसूरिया-८००"** આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ મળે છે. **જૈન સાહિત્યનો બૃહદ્ ઇતિહાસ ભાગ-૩માં** આ.શ્રી મહેન્દ્રસૂરિ મ.ના શિષ્ય આ.શ્રી. ભુવનતુંગ સૂરિ.મ. એ ચતુ:શરણ આદિ ત્રણ પ્રકીર્ણકો ઉપર અવચૂરિ-વૃત્તિની રચના કર્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. તેનો રચના સંવત લગભગ ૧૨૯૪ની સાલ છે.

શ્રી જૈન પ્રવચન કિરણાવલી ગ્રંથમાં પૂ.આ.શ્રી પદ્મસૂરિજી મહારાજે પણ ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક ઉપર આ.શ્રી. ભુવનતુંગસૂરિ.મ.ની ૮૦૦ શ્લોક પ્રમાણ અવચૂરિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ રીતે આ.શ્રી. ભુવનતુંગસૂરિ.મ.ની આ આગમ પ્રકીર્ણક ઉપર વૃત્તિ કે અવચૂરિ છે તેવું અનેક જગ્યાએથી જાણવા મળે છે. તો પણ આજ સુધીમાં તેમના નામોલ્લેખવાળી એક પણ પ્રત ક્યાંથી પણ અમને મળેલ નથી. જ્યારે અહીં પ્રગટ થઈ રહેલા 'બૃહદ્ વિવરણ'ના કર્તાનું નામ અજ્ઞાત છે. તેથી એક વિકલ્પ ઉભો થાય છે કે; 'આ બૃહદ્ વિવરણ કદાચ આ.શ્રી. ભુવનતુંગસૂરિજી મ.નું જ રચેલું હોય.' પરંતુ આ વિકલ્પને સત્ય માનવામાં બાધક ગ્રંથનું ગાથા પ્રમાણ છે. આ.શ્રી. ભુવનતુંગ સૂ.મ.ની વૃત્તિ ૮૦૦ થી ૮૫૦ શ્લોક પ્રમાણ હોવાના ઉલ્લેખો મળે છે. જ્યારે આ બૃહદ્ વિવરણ તો ૧૦૮૦ શ્લોક પ્રમાણ જોવા મળે છે. એથી જ આને આ.શ્રી. ભુવનતુંગસૂરિકૃત માની શકાય તેમ નથી અને આ કારણે આ બૃહદ્ વિવરણના કર્તાના નામનો નિર્ણય એ હજુ શોધનો જ વિષય બની રહે છે. વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ સ્રોતોથી તો તે શક્ય બન્યું નથી. ભવિષ્યમાં કોઈ સંશોધકને તેઓશ્રીના નામોલ્લેખવાળી પ્રત ક્યાંથી પણ ઉપલબ્ધ થશે તો આ અંગેનો વધુ ચોક્કસ નિર્ણય થઈ શકશે. આ વાત થઈ બૃહદ્ વિવરણ અને તેના રચયિતાની.

અન્ય ટીકા, અવચૂરી આદિનો પરિચય :

પ્રસ્તુત શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક આગમ ગ્રંથ પર તપાગચ્છાધિપતિ પૂ.આ. શ્રી સોમસુન્દરસૂરિજી મહારાજાની રચેલી એક અવચૂરિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અવચૂરિ અલગ-અલગ સમયે શ્રી હર્ષપુષ્પામૃત ગ્રંથમાળા, શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ સંસ્થા અને શ્રી આગમશ્રુત પ્રકાશન સંસ્થાએ પ્રગટ કરેલ છે. પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં અનેક હસ્તપ્રતો દ્વારા શુદ્ધિકરણ કરવાપૂર્વક એનું સાદ્યંત પુન: સંપાદન કરેલ છે; જેથી આ વિષયના જિજ્ઞાસુઓ, આરાધકો અને વિદ્વાનો માટે પરમ-આદરણીય બની રહેશે, એવો વિશ્વાસ છે.

તાર્કિકરત્ન પૂ.આ.શ્રી. ગુણરત્નસૂરિજી મહારાજાએ પણ પ્રસ્તુત પ્રકીર્ણક ઉપર એક વૃત્તિ રચેલ છે. જે ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પં. શ્રી હીરાલાલ હંસરાજે જામનગરથી પ્રકાશિત કરેલ છે. શુદ્ધિની અપેક્ષાએ સારો પ્રયાસ હોવા છતાં પ્રાપ્ત હસ્તલિખિત પ્રતો દ્વારા જ્યાં કવચિત્ શુદ્ધિની જરૂરિયાત જણાઈ ત્યાં પાઠ શુદ્ધ કરીને પુન: પ્રકાશિત કરીએ છીએ.

આ બૃહદ્ વિવરણ, અવચૂરિ અને ટીકાની રચનાનો સંવત નિર્ણયાત્મક રીતે પ્રાપ્ત થતો નથી. બૃહદ્ વિવરણ સૌ પ્રથમ રચાયું હશે અને તેના આધારે બાકીની બે રચના થઈ હશે; એવું અનુમાન ચોક્કસ થઈ શકે છે. પદાર્થોની અને શબ્દોની ગૂંથણી સરખી છે અને બૃહદ્ વિવરણમાં જ્યાં વિસ્તાર છે ત્યાં અવચૂરિ અને વૃત્તિમાં સંક્ષેપ્ર છે. આ ત્રણે વૃત્તિઓની હસ્તલિખિત પ્રતોનો તથા ઉભય રચનાકાર આચાર્ય ભગવંતોનો પરિચય આગળ અલગ આપેલ છે. તેથી તેની પુન: વિચારણા કરતા નથી.

પ.પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે આ પ્રકીર્ણક આગમ ગ્રંથ પર ગુજરાતી શબ્દોમાં સરળ બાલાવબોધની રચના કરેલ છે. જે રચના પણ ત્રણ હસ્તપ્રતોના આધારે શુદ્ધિકરણ કરવાપૂર્વક પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં સૌ પ્રથમવાર પ્રકાશિત કરેલ છે. આ બાલાવબોધની વિશેષતા જાણવા તેનો અભ્યાસ જ જરૂરી છે. બાલાવબોધના રચયિતા પ.પૂ. મહામહોપાધ્યાયશ્રીજીનો આગવો પરિચય આગળ આપેલ છે.

આ રીતે પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં મુખ્યત્વે બૃહદ્ વિવરણ, અવચૂરિ, લઘુવૃત્તિ અને બાલાવબોધનો સમાવેશ કર્યો છે. તે ઉપરાંત અનેક પરિશિષ્ટો દ્વારા આ પ્રકાશનને વધુ ઉપયોગી બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

પરિશિષ્ટોની વિગત :

પરિશિષ્ટોમાં સૌ પ્રથમ મૂળગ્રંથની ૬૩ ગાથાનો સરળ ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ, બૃહદ્ વિવરણના ઉદ્ધરણ પાઠોના મૂળ ગ્રંથોની તપાસ કરી તે-તે ગ્રંથોમાંથી તે પાઠોની ઉપલબ્ધ વૃત્તિઓ, સંસ્કૃત છાયા અને ભાષાંતર સાથે લઘુ ચતુ:શરણ, ભાષાંતર સાથે સટીક પંચસૂત્ર, સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં પદ્યાત્મક પંચસૂત્ર, પ્રસ્તુત પ્રકીર્ણકના ભાવોને સમજાવતી પ્રવચન પ્રદીપ પ.પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. પુણ્યપાલ સૂ.મ.ની પદ્યાત્મક રચનાનો તથા મૂળ ગાથાનો અકારાદિ, ઉદ્ધરણ પાઠોનો અકારાદિ અનેકનો સમાવેશ કરેલ છે.

પૂ. ચિરન્તનાચાર્યશ્રીજી રચિત આરાધના પતાકા ગ્રંથમાંથી ચારશરણ, દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃત અનુમોદનાનો વિષય પણ સમાવિષ્ટ કર્યો છે. તેમાં સ્વકૃત સુકૃતની અનુમોદનાનો અધિકાર ખૂબ જ પ્રૌઢ

અને રસાળ શૈલીમાં વર્ણવેલ છે. "સ્વકૃત સુકૃતની અનુમોદના ન કરાય" એવી માન્યતાનુ નિરસન આ ગાથાઓ જોતા સારી રીતે થઈ જાય છે. જેમ પરકૃત સુકૃતની અનુમોદના કરવાની છે. તેમ સ્વકૃત સુકૃતની પણ અનુમોદના કરવાની જ છે.

સંપાદનના અવસરે :

સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ **પ.પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. મહોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજા**ની અંતિમ વેળા હતી. સમાધિના પ્રશમરસમાં તેઓ લયલીન બન્યા હતા. તેઓ શ્રીમદ્‌ની આરાધનામાં સ્વાધ્યાય સુકૃતરૂપે સંભળાવેલ શ્રુત ઉપાસનાના પરિણામે પ્રસ્તુત સંપાદનની શરૂઆત થઈ હતી. શ્રુતાભ્યાસી **મુનિ શ્રી ધર્મરત્નવિજયજી મહારાજે** ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ અપ્રગટ સાહિત્યનું કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવાનું સુકૃત સંભળાવેલ હતું; તેના ઉપક્રમે તેમણે પ્રકીર્ણક ગ્રંથોના અપ્રગટ સાહિત્યને ભેગું કરવાનું કામ પ્રારંભ કર્યું. અનેક ભંડારોમાં રૂબરૂ જઈને, તપાસ કરવા દ્વારા અનેક હસ્તલિખિત પ્રતોને એકઠી કરી. તે પ્રતોમાં તેમણે શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક-૧, શ્રી આતુર પ્રત્યાખ્યાન-૨, શ્રી ભક્ત પરિજ્ઞા-૩ અને શ્રી સંસ્તારક પ્રકીર્ણક-૪ ની અપ્રગટ વૃત્તિઓની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરાવી. તેમણે પોતે પણ તે પ્રેસકોપીમાં અનેક રીતે શુદ્ધિકરણ કર્યું.

તેમાં પ્રથમ પ્રકીર્ણક રૂપે ગણના પાત્ર શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણકના બૃહદ્‌વિવરણની જુદી જુદી ચાર પ્રતોમાંથી તેમણે પાઠાંતરો તૈયાર કર્યા. તે પછી પણ સંપૂર્ણ શુદ્ધિ માટેનો સંતોષ ન થતાં તે કાર્ય સુયોગ્ય અધિકારી સ્તરે સંપાદિત થાય તેવી ભાવનાથી તેમણે વર્તમાન ગચ્છાધિપતિ **પૂ.આ.શ્રી.વિજય હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી મહારાજાને** આ અંગે માર્ગદર્શન આપવા વિનંતી કરતાં તેઓશ્રીજીએ સંશોધન, શુદ્ધિકરણ અને સંપાદન પરિપૂર્ણ કરી પ્રકાશન કરવા માટે મારા નામની તેમને ભલામણ કરી. તે અંગેનો મુનિશ્રીનો પત્ર મારા પર આવ્યો. ત્યારે એ કાર્ય માટે અવસરની અનુકૂળતા જણાતાં તેમની પાસે એકત્રિત થયેલ સામગ્રી મંગાવતાં તેમણે તે બધું જ મેટર મારી ઉપર મોકલી આપ્યું. ત્યારે બાદ એનુ અવલોકન, અધ્યયન કરી કાર્યની વ્યાપક રૂપરેખા નક્કી કરી તેનું શુદ્ધિકરણાદિ કાર્ય પ્રારંભાયું. વિ.સં. ૨૦૬૧માં આ કાર્ય શરૂ થયું.

એમાં સૌ પ્રથમ સંપૂર્ણ મેટર કંપોઝ કરાવી પ્રતોને મૂળ હસ્તપ્રતો સાથે મેળવી શુદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરાયો. પાઠાંતરો મોટી સમસ્યા હતી. તેના ઢગલમાંથી સુયોગ્ય પાઠનો નિર્ણયાત્મક સમાવેશ કરી બાકીના પાઠોને ટિપ્પણી તરીકે સમાવવામાં આવ્યા. લહીયાની ભૂલોના કારણે જે જે પાઠો સદંતર ખોટા જણાયા તે તે પાઠોને વિવેકપૂર્વક દૂર કરાયા.

આ રીતે બૃહદ્ વિવરણનું કામ લગભગ પુરું થતાં, આ જ સંપાદનમાં ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણકને લગતું અન્ય-અન્ય સાહિત્ય પણ સાથે જ સાંકળીને પ્રકાશિત કરવાનો અભિલાષ જાગ્યો; કે જેથી અભ્યાસી જનોને વિશેષ ઉપયોગી બને. તેમાં આ પ્રકીર્ણકની પ્રગટ થયેલી અવચૂરિ અને સંક્ષિપ્તવૃત્તિનો પણ પૂર્વ પ્રકાશિત આવૃત્તિમાંથી ગ્રહણ કરી સમાવેશ કરાયો. તેમાં ય ઢગલાબંધ અશુદ્ધિ નજરે પડતાં એ અંગેની

સંદિગ્ધતા દૂર કરવા એની હસ્તપ્રતોને મેળવીને પાઠોનું શોધન કરાયું. ઘણી મહેનતના અંતે એની ઠીક ઠીક શુદ્ધ કહી શકાય તેવી પ્રેસ કોપી તૈયાર થઈ શકી.

સંપાદન કામ ચાલુ હતું એ જ અરસામાં પાટણ જવાનું થતાં ત્યાંના **શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જ્ઞાનભંડારમાંથી** પૂ.આ.શ્રી ગુણરત્નસૂ.કૃત ચતુ:શરણ ટિપ્પણની એક પ્રત, અજ્ઞાતકર્તુક સંક્ષિપ્ત અવચૂરિની એક પ્રત તથા પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી ગણિવર્ય રચિત ગુજરાતી ટબાની એક, એમ કુલ જુદી જુદી રચનાની ત્રણે પ્રતો મળતાં તેને સંપાદિત - સંશોધિત કરી તેને પણ અહીં આમેજ કરાઈ છે.

આ સંપાદન કાર્યમાં શાસ્ત્ર સંશોધક સૌજન્યમૂર્તિ આચાર્યશ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ અનેક રીતે સહાયક બનેલ છે, જે અનુમોદનીય છે.

મારા શિષ્યવર્તુળે વર્ષો, મહિનાઓ, દિવસો અને કલાકોનો સ્વાધ્યાય કરી આ કાર્યને આજે જે રીતે દેખાય તે રીતે પ્રકાશિત કરવામાં ફાળો આપ્યો છે. આનાં પ્રૂફો પણ અનેકવાર વાંચીને મેળવ્યાં-સુધાર્યાં છે.

એ જ કાર્યમાં 'દાક્ષિણ્યમૂર્તિ પંન્યાસપ્રવર શ્રી બોધિરત્નવિજયજી ગણિવરના શિષ્યરત્ન મુ. શ્રી ધર્મરત્નવિજયજી મ., સિદ્ધાંત નિષ્ઠ પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ. શાંતિચન્દ્ર સૂ. મહારાજાના પ્રપ્રશિષ્યરત્ન વિદ્વાન આચાર્ય શ્રી યોગતિલકસૂરિજીના શિષ્યરત્ન મુનિ શ્રી શ્રુતતિલકવિજયજી મ. આદિએ પણ સમયાદિનો ભોગ આપી શ્રુતસેવા કરી છે. તો વિદુષી સાધ્વી શ્રી ચંદનબાળાશ્રીજી મહારાજે અત્યંત નાદુરસ્ત તબીયતમાં ય પોતાની સમાધિના સાચા ઔષધરૂપ જાણીને આના બૃહદ્ વિવરણની પ્રેસકોપીને સંશોધિત કરવામાં તેમજ તે તે ગ્રંથકર્તાના નામનો નિર્ણય કરવામાં પણ પોતાનો મોટો ફાળો આપ્યો છે.

અંતે ! શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક આગમ ગ્રંથના જ ભાવોને જુદી શૈલીમાં સમજાવતાં શ્રી ચિરંતનાચાર્યકૃત શ્રી પંચસૂત્ર નામના મહાન ગ્રંથના ટીકા સહિત પ્રથમ સૂત્રનો અનુવાદ કરવાપૂર્વક સમાવેશ કરેલ છે.

પ્રસ્તુત પ્રકાશનના વાંચન-મનન-ચિંતન દ્વારા સાધક આત્માઓ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે, તે સમાધિના બળે ઉપસર્ગો અને પરિષહો રૂપી વિઘ્નોને જીતી શકે, તે દ્વારા ઝડપથી મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધે અને પરિણામે સદ્ગતિની પરંપરાને પામી મોક્ષ સુખને વહેલામાં વહેલા પ્રાપ્ત કરે એ શુભાભિલાષા.

સાથોસાથ આ સંપાદન-સંશોધન દ્વારા પ્રગટ થયેલ આ પ્રસ્તુત પ્રકાશનના માધ્યમથી જે આત્માઓ આત્મકલ્યાણ સાધે તે સુકૃતમાં યત્કિંચિત્ સહભાગી બનવા દ્વારા પરમ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને શાશ્વત સુખનો સ્વામી બનું તે જ શુભ ભાવના.

વિ.સં. ૨૦૬૪ કાર્તિક સુદ-૧૧
બુધવાર તા. ૨૧-૧૧-૨૦૦૭
મુંબઈ-વાલકેશ્વર-ચંદનબાળા
પૂ.આ.શ્રી વિજય
રામચંદ્રસૂરિ આરાધના ભવન

વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ જૈનશાસન શિરતાજ તપાગચ્છાધિરાજ
ભાવાચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના
શિષ્યપ્રવર વર્ધમાનાદિ તપ: પ્રભાવક પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્ વિજય **ગુણયશસૂરીશ્વરજી** મહારાજનો ચરણ ચંચરીક
વિજય કીર્તિયશસૂરિ

ટીકાકાર મહર્ષિઓનો પરિચય

તપાગચ્છપુરંદર પૂ.આ.શ્રી. સોમસુંદરસૂરિ મહારાજા

શ્રી તપાગચ્છનાં આદ્ય મહાપુરુષ, પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ જગદ્ચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાની ઉજળી પાટ પરંપરામાં પૂ.આ.દે.શ્રી. દેવસુન્દરસૂરિજી મ. થયા. (જન્મ વિ.સં. ૧૩૯૬, દીક્ષા વિ.સં. ૧૪૦૪ તથા આચાર્યપદ વિ.સં. ૧૪૨૦) તેઓશ્રીમદ્‌ના વિદ્વાન શિષ્યોમાં મુખ્યત્વે પૂ.આ.શ્રી. જ્ઞાનસાગરસૂ.મ., પૂ.આ.શ્રી. કુલમંડનસૂરિ મ., પૂ.આ.શ્રી. ગુણરત્નસૂરિ.મ., પૂ.આ.શ્રી. સાધુરત્નસૂરિ મ., પૂ.આ.શ્રી સોમસુન્દરસૂરિ.મ., પૂ.શ્રી સાધુરાજગણિ મ., આ.શ્રી. ક્ષેમંકરસૂરિ મ. આદિના નામો ઉપલબ્ધ થાય છે.

તેઓ શ્રીમદ્‌ના પ્રત્યેક શિષ્યરત્નો એ અનેક ગ્રંથોની રચનાઓ કરેલ છે. તેમાં પાંચમા શિષ્યરત્ન પૂ.આ.શ્રી. સોમસુન્દરસૂરિ મ. તે સમયના સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રભાવક મહર્ષિ હતા. તેઓ શ્રીમદ્‌નો જન્મ વિ.સં. ૧૪૩૦માં પ્રલ્હાદનપુર (વર્ત. પાલનપુર)માં થયો હતો. પિતાનું નામ **"સજ્જન"** તથા માતાનું નામ **"માલ્હણદેવી"** હતું. વિ.સં. ૧૪૩૭માં માત્ર સાત વર્ષની ઉંમરે સંસારનો ત્યાગ કરી સંયમનો સ્વીકાર કર્યો હતો. વિ.સં. ૧૪૫૦માં વાચક પદની પ્રાપ્તિ થઈ હતી અને વિ.સં. **૧૪૫૭**માં પાટણ મુકામે ગુરુદેવ પૂ.આ.શ્રી. દેવસુન્દરસૂરિજી મહારાજે એમને આચાર્યપદ આપી પોતાની પાટે સ્થાપીને તપાગચ્છ નાયક બનાવ્યા હતા. વિ.સં. ૧૪૯૯માં તેઓશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો. તેઓશ્રીનો આત્મા શ્રી સીમંધર પ્રભુના સાનિધ્યમાં પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થયો છે એવું અતિશયવાળા સ્થવિર મુનિઓએ કહ્યું હતું. આવો ઉલ્લેખ સોમસૌભાગ્ય મહાકાવ્યના નવમા સર્ગમાં જોવા મળે છે. એ મહાપુરુષ જેવા જ્ઞાની હતા. તેવા જ અપરિશ્રાવી-ગંભીર હતા. તેથી સ્વપક્ષની જેમ જ પરપક્ષના સાધકો તેઓશ્રી પાસે નિ:શંકપણે આલોચના ગ્રહણ કરી શુદ્ધિ સાધતા હતા.

આ મહાપુરુષના જીવન સંબંધી વિશેષ માહિતી પૂ.આ.શ્રી મુનિસુન્દરસૂરિકૃત **"ગુર્વાવલી"** (રચના વિ.સં. ૧૪૬૬), પૂ. શ્રી ચારિત્રરતિ ગણિકૃત **"શ્રી ચિત્રકૂટ મહાવીર પ્રસાદ પ્રશસ્તિ"** (રચના વિ.સં. ૧૪૯૫), પૂ. મુનિ શ્રી પ્રતિષ્ઠાસોમકૃત **"સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય"** (રચના વિ.સં. ૧૫૨૪), પૂ. શ્રી સોમચરિત્રગણિકૃત **"ગુરુગુણરત્નાકર"** (રચના વિ.સં. ૧૫૪૧) આદિ ગ્રંથોમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓશ્રીમદે પોતાના જીવનકાળ દરમ્યાન અનેક ગ્રંથરત્નોની રચના કરેલ છે; તેમાં **'આરાધના રાસ'**, **'ઉપદેશ માળા બાલાવબોધ'**, **'યોગશાસ્ત્ર બાલાવબોધ'**, **ષડાવશ્યક બાલાવબબોધ**, **નવતત્ત્વાદિ બાલાવબોધ** અને તેના ભાષ્યાદિ **'આવશ્યક નિર્યુક્તિ અવચૂરિ'**, **'સાધુ સમાચારી કુલક'** ઉપરાંત **કલ્યાણકાદિ અનેક સ્તવો** આદિ અગ્રગણ્ય અનેકગ્રંથોની રચના કરી હતી, જેમાનાં ઘણા ખરાં આજે ઉપલબ્ધ થાય છે.

પ્રસ્તુત **શ્રી ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક અવચૂરિ** (વૃત્તિ) પણ તેઓ શ્રીમદ્‌ની જ એક રચના છે.

જૈન શાસનના મહાપુરુષોની પંક્તિમાં પોતાની વિદ્વત્તા, પુણ્ય પ્રતિભા આદિ ગુણોથી સ્થાન-માન-પ્રતિષ્ઠાને પામનારા આ મહાપુરુષના ચાર શિષ્યો આચાર્યપદને પામેલા હતા. (૧) પૂ.આ.શ્રી. મુનિસુન્દર સૂરિ મ., (૨) પૂ.આ.શ્રી. જયસુન્દરસૂરિ મ., (૩) પૂ.આ.શ્રી. ભુવનસુન્દરસૂરિ મ., (૪) પૂ.આ.શ્રી. જિનસુન્દરસૂરિ મ. જે પ્રભાવક કક્ષાના હતા અને જેમણે અનેક ગ્રંથોનું સર્જન કર્યાના ઉલ્લેખો પ્રાપ્ત થાય છે.

આ મહાપુરુષના જીવનનો વિસ્તૃત વૃત્તાંત શ્રી સોમસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય, ઉ. ધર્મસાગરજી કૃત પટ્ટાવલી, ગુરુગુણ રત્નાકર કાવ્ય, તપાગચ્છ પટ્ટાવલી વગેરેમાં વર્ણવેલ છે, એ પૈકી સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત 'પટ્ટાવલી પરાગ', 'તપાગચ્છ કા ઇતિહાસ ભાગ-૧' વગેરે પુસ્તકોમાં વર્ણવેલ છે. તેમાંથી તારવીને અત્રે સાભાર ગ્રહણ કર્યો છે.

'સોમયુગ'ના તેજસ્વી નક્ષત્ર પૂ.આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરિજી મહારાજા

તપાગચ્છની ઉજળી પરંપરામાં બે યુગો સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ખાસ નોંધપાત્ર થયા. એક સોમયુગ અને બીજો હીરયુગ. યુગપ્રધાન પૂ.આ.શ્રી સોમસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજા તેમજ અકબરઅસુરત્રાણ પ્રતિબોધક પૂ.આ.શ્રી હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજાના સમયે શ્રમણ સંઘ ખૂબ ફૂલ્યો-ફાલ્યો. આચાર, વિચાર અને પ્રરૂપણા વિષયક ચોક્કસ સ્થિરતા અને કુશળ અનુશાસન મળતાં સાહિત્યની સર્વાંત્રિણ નવસર્જન પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ જોરશોરથી બની. આ બંને મહાપુરુષોના આસપાસના કાળમાં ખૂબ જ નોંધપાત્ર ગ્રંથોનાં નવનિર્માણ થવાથી જૈન દર્શનની પ્રભાવકતાએ પણ એક અજબ ઊંચાઈ અને આભા પ્રાપ્ત કરી હતી.

ચઉસરણ પયન્નાની લઘુ ટીકાના રચયિતા પૂ.આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરિજી મહારાજા 'સોમયુગ'ના એક તેજસ્વી નક્ષત્ર હતા. એમના અંગે જો કે વ્યાપક પ્રમાણમાં પરિચય સામગ્રી મળતી નથી. છતાં યત્ર, તત્ર છુટક યા પ્રશસ્તિ આદિ રૂપે થોડો ઘણો પરિચય જરૂર ઉપલબ્ધ થાય છે.

'શ્રી સોમસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય' અને 'ગુર્વાવલી' જેવા ગ્રંથોમાં પૂ.આ.શ્રી દેવસુંદરસૂરિજી મહારાજાની પ્રશંસાના અનેક પદ્યો ઉપલબ્ધ છે, તેમાં એમના પ્રભાવક પટ્ટધરોનો ય ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓશ્રીના અનેક પટ્ટધરો પૈકીના જ એક પૂ.આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરિજી મહારાજા છે.

સહસ્રાવધાની પૂ.આ.શ્રી મુનિસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ પોતાના ગુરુભાઈ થતાં પૂ.આ.શ્રી ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજાનો ખૂબ ભાવપૂર્ણ પરિચય આપ્યો છે. તેઓ જણાવે છે કે-

- તેઓ વાદવિદ્યામાં કુશળ હતા.
- તેમણે અનેક વાદ જીત્યા હતા.
- તેમની કીર્તિ દેશ-વિદેશમાં ફેલાયેલી હતી.
- કઠિનમાં કઠિન ગ્રંથોમાં તેમની મતિ પ્રવેશ પામતી હતી.
- એમનું ચારિત્ર નિષ્કલંક હતું.

■ કોઈને પણ બાધક ન બનવાનો તેમનો અભિગ્રહ હતો.

■ ક્યારેય તેમણે ટેકો લીધો ન હતો.

■ કોઈ ઉપર તેઓ રોષ ન કરતા.

■ વિકથાથી તેઓ દૂર-દૂર રહેતા.

■ સર્વવિદ્યામાં તેમની કુશળતા હતી.

■ એઓ કુશળ અધ્યાપક હતા.

■ શિષ્યોને તેઓ નિપુણ બનાવતા હતા.

■ વ્યાકરણ, સાહિત્ય, આગમ, જ્યોતિષ, તર્ક અને વાદવિદ્યામાં તેઓની અદ્ભુત હથોટી હતી.

■ સર્વત્ર તેમની પ્રતિભા પ્રસિદ્ધ હતી.

■ જ્ઞાનનો પ્રચંડ પુરુષાર્થ હતો.

■ નિત્ય અપ્રમત્ત હતા.

■ સ્મરણ શક્તિ અતુલ હતી.

■ અનેક વિશદ ગ્રંથના તેઓ રચયિતા હતા.

તેમના ગ્રંથો જોતાં ગુરુભાઈ સૂરિજીએ તેમની કરેલી સ્તુતિ સર્વથા સાર્થક છે; એવું સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે.

એમનું વિહાર ક્ષેત્ર ગુજરાત, રાજસ્થાન હતું. એમના હાથે જિનપ્રતિમાની અંજનવિધિ થયાના પ્રમાણો પણ મળ્યાં છે.

એમના સમય નિર્ણય અંગે ખાસ સાધન મળતાં નથી. છતાં જે ત્રૂટક સાધનો મળ્યાં છે. તેના આધારે તેમનો જીવનકાળ વિ.સં. ૧૪૦૦ થી ૧૪૭૫ સુધીનો હોવો જોઈએ. તેમને સૂરિપદ વિ.સં. ૧૪૪૨ માં પ્રાપ્ત થયું હતું. એવો આધાર મળે છે. તેમના ગુરુભાઈ પૂ.આ.શ્રી કુલમંડનસૂરિજી મહારાજાની સાથે જ તેમને સૂરિપદે પ્રસ્થાપિત કરાયા હતા એવો ઉલ્લેખ પંચાશક ટીકાની વિ.સં. ૧૪૪૨માં જ લખાયેલ પ્રતિની પ્રશસ્તિમાંથી પ્રાપ્ત થયો છે.

એમણે વિવિધ ગ્રંથોની સંરચના કરી હતી. તેમાંના કેટલાકનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આ મુજબ છે.

૧-કલ્પાંતર્વાચ્ય : (રચના વિ.સં. ૧૪૫૭) આ ગ્રંથમાં પર્યુષણા પર્વના મહિમાનું નિરૂપણ છે. કલ્પ શ્રવણની વિધિ અને વિવિધ કથાઓ આપવા ઉપરાંત અનેક વિષયો ઉપર ચર્ચા અને નિર્ણય કરેલા છે.

૨-ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય : (રચના વિ.સં. ૧૪૬૬) કલિકાલ સર્વજ્ઞ પૂ.આ.શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજાના શબ્દાનુશાસનના આધારે ધાતુઓનું વિભાગીકરણ કરીને આ ગ્રંથ બનાવેલ છે. બધા કાળના ધાતુઓના રૂપોના પ્રયોગો તેમજ ઉદારહરણો આપ્યાં છે. આમાં શ્રી સુધર્માસ્વામીજીથી લઈ નિજ ગુરુદેવ સુધીનો પર્વક્રમ પ્રશસ્તિમાં અપાયો છે. આ ગ્રંથ મુદ્રિત છે.

૩-ચતુઃશરણાદિ પ્રકીર્ણક-અવચૂરિ : ચતુઃશરણ, આતુર પ્રત્યાખ્યાન, સંસ્તારક અને ભક્ત પરિજ્ઞા આ ચારે પ્રકીર્ણકો પર વિષમપદ ટિપ્પણ અપર નામ અવચૂરીની રચના તેમણે કરી છે. એમાંની જ પ્રથમ અવચૂરી આ સાથે પ્રગટ થઈ રહી છે. આનો રચના સંવત મળતો નથી.

૪-કર્મગ્રંથ અવચૂરી : (રચના વિ.સં. ૧૪૫૯) તપાગચ્છના દ્વિતીય પટ્ટાલંકાર પૂ.આ.શ્રી દેવેન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ નવ્ય પાંચ કર્મગ્રંથો બનાવ્યા હતા. તો પૂ.આ.શ્રી ચંદ્રર્ષિગણિ મહત્તરશ્રીજીઓ છઠ્ઠો કર્મગ્રંથ બનાવેલો. તે બધા ઉપર વિષમપદ ટિપ્પણ (અવચૂરી)ની રચના કરી હતી. આ બધી અવચૂરીઓ હજુ અમુદ્રિત છે.

૫-ક્ષેત્ર સમાસ અવચૂર્ણી : પૂ.આ.શ્રી સોમતિલકસૂરિજી મહારાજે રચેલા નવ્ય ક્ષેત્ર સમાસ ગ્રંથ ઉપર તેઓશ્રીએ અવચૂર્ણી રૂપે નાની ટીકા બનાવી છે. આ ગ્રંથ પણ અમુદ્રિત છે. આ ગ્રંથની વિ.સં. ૧૪૮૦ની લખાયેલ પ્રતિ ઉપલબ્ધ થાય છે. જેમાં પ્રશસ્તિ છે.

૬-વાસૌંતિકાવિતંડા વિડંબન પ્રકરણ : અંચલગચ્છના શાસ્ત્રોત્તીર્ણ કેટલાક મતોનું ખંડન કરવા માટે આ પ્રકરણ રચાયેલ છે. આ ગ્રંથમાં રજુ કરાયેલ સાક્ષીઓ, તર્કો, આધારો અને નિરૂપણ શૈલી જોતાં તેમનું આગમજ્ઞાન, ભાષ્ય નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણી અને ટીકા સાથે પંચાંગી સિદ્ધાંત પરનું પ્રચંડ પ્રભુત્વ ઝળકી આવે છે. આ ગ્રંથનું બીજું નામ **અંચલમત નિરાકરણ** પણ છે.

૭-ષડ્દર્શન સમુચ્ચય તર્ક રહસ્ય દીપિકા ટીકા : પૂ.સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના ષડ્દર્શન સમુચ્ચય મહાગ્રંથની ૮૭ કારિકાઓ ઉપર છ અધિકારોમાં વિસ્તૃત અને વિશદ ટીકા રચી ગ્રંથકારશ્રીજીએ મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે.

આ બધા અવલોકનો પર દૃષ્ટિપાત કરતાં સ્પષ્ટપણે જણાય છે કે તેઓશ્રી 'સોમયુગ'ના તો તેજસ્વી નક્ષત્ર હતા જ. પરંતુ આજ પણ તેઓશ્રીની પ્રતિભાનો પ્રકાશ જૈન સંઘને જાણવા માણવા મળી રહ્યો છે.

તેઓશ્રીમદ્‌ના જ્ઞાનાદિમય જીવનને વારંવાર વંદના.

પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજા

પ્રસ્તુત શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક પ્રકાશનમાં સમાવિષ્ટ શ્રી ચતુઃશરણ બાલવબોધના રચયિતા પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજા છે. જે મહાપુરુષ જૈનશાસનમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. અનેક પ્રકાશકોએ તે મહાપુરુષના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાથર્યો છે. તેથી અહીં કેટલીક મહત્ત્વપૂર્ણ વાતો અંગે જ નિર્દેશ કરવામાં આવે છે.

આ મહાપુરુષના પિતાશ્રીનું નામ **'તેજપાળભાઈ'** અને માતુશ્રીનું નામ **'રાજશ્રીબેન'** હતું. તેઓશ્રીમદ્‌નો જન્મ સત્તરમી સદીના મધ્યકાળમાં થયો છે તેવું અનુમાનથી સંશોધનકારો જણાવે છે.

પરમાત્માની ઉજળી પાટ પરંપરામાં ૫૮મી પાટે જૈનશાસનને અજવાળનારા, પ્રભાવક મહાપુરુષ, અકબર પ્રતિબોધક, પ.પૂ.આ.દે.શ્રી.વિ.હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજા થયા.

આ મહાપુરુષ પાસે સં. **૧૬૩૧**માં પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયજી મહારાજાની દીક્ષા અમદાવાદમાં થઈ. તે ઉપાધ્યાયજી ભગવંત જ આ બાલાવબોધકારશ્રીના ગુરુ ભગવંત હતા.

પ.પૂ. મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજાનો દીક્ષા સંવત જાણવામાં આવેલ નથી. તેઓ શ્રીમદે સંયમ સાધનમાં વિનય-સ્વાધ્યાયાદિ ગુણો દ્વારા વિદ્વત્તા અને પરમ ગીતાર્થતાને પ્રાપ્ત કરેલ હતી.

આ મહાપુરુષે જૈન શાસનને અનેક નોંધપાત્ર ગ્રંથોની ભેટ આપી છે. જેમાં શ્રી કલ્પસૂત્ર મહાઆગમની સુબોધિકા ટીકા (સં. ૧૬૯૬), લોકપ્રકાશ (સં. ૧૭૦૮), નયકર્ણિકા (સં. ૧૭૦૧), હેમલઘુપ્રક્રિયા (સં. ૧૭૧૦), હેમલઘુપ્રક્રિયાની સ્વોપજ્ઞ ટીકા, ઈન્દુદૂત (સં. ૧૭૧૮), શાન્ત સુધારસ (સં. ૧૭૨૩), ષટ્ત્રિંશત્ જલ્પ સંગ્રહ (સં. ૧૬૬૯), જિનસહસ્રનામ સ્તોત્ર (સં. ૧૭૩૧). આવી અનેક સંસ્કૃત રચના આ મહાપુરુષે કરેલ છે. એ ગ્રંથોનો વિષય વિભાગ અને વિવરણ વ્યાપ જોતાં સૌ કોઈને તેઓશ્રીમદ્‌ની વિદ્વત્તા અને પરમ ગીતાર્થતા જણાઈ આવે તેવી છે.

આ ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષામાં પણ અનેક રચનાઓ કરેલ છે. પુણ્યપ્રકાશનનું સ્તવન, ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા સ્તવન, શ્રીપાળ મહારાજાનો રાસ, ભગવતીસૂત્રની સજ્ઝાય આદિ તેમાં અગ્રગણ્ય કૃતિઓ છે. 'સિદ્ધારથના રે નંદન વિનવું, વિનતડી અવધાર' જેવી એમની રસાળ જિનભક્તિ ભરી કૃતિ જૈન સંઘના આબાલવૃદ્ધો પણ હોંશે હોંશે ગાય છે. તે તેઓશ્રીમદ્‌ની કૃતિની લોકપ્રિયતાને વર્ણવે છે. આ પ્રસ્તુત ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક ઉપર બાલાવબોધની રચના પણ આ જ મહાપુરુષે જ કરેલ છે.

આ મહાપુરુષની શિષ્ય પરંપરાનો કોઈ ઉલ્લેખ મળતો નથી. આ મહાપુરુષ ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય પ.પૂ. યશોવિજયજી મહારાજાના સમકાલીન હતા. બંને મહાપુરુષોએ ઘણાં વર્ષો સુધી શાસ્ત્રાભ્યાસ, શાસ્ત્રસંરચના પરસ્પર સહસહાયક બનીને કરેલ છે.. એમની ઈચ્છા મુજબ જ અધૂરા રહેલા શ્રીપાળ રાજાના રાસને પૂર્ણ કરીને પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજાએ સાહિત્ય-સહકારનો એક અનેરો આદર્શ પૂરો પાડ્યો હતો. લગભગ ૭૦-૭૫ વર્ષનું આયુષ્યપૂર્ણ કરી આ મહાપુરુષ સુરત શહેરની બાજુમાં રાંદેરગામ મુકામે સંવત ૧૭૩૮ના ચાતુર્માસમાં કાળધર્મ પામ્યા હતા.

।। सङ्केतसुचिः ।।

वि०आ०भा०	- विशेषावश्यकभाष्य	उत्तरा० सू०	- उत्तराध्ययनसूत्र
आ० नि०	- आवश्यकनिर्युक्ति	पञ्चा० सू०	- पञ्चाशकसूत्र
आचा० सू०	- आचाराङ्गसूत्र	स्था० सू०	- स्थानाङ्गसूत्र
दर्श० शु० प्र०	- दर्शनशुद्धिप्रकरण	आरा० पताका०	- आराधनापताकाप्रकीर्णक
आतुर० प्र०	- आतुरप्रत्याख्यानप्रकीर्णक	प्रव० सारो०	- प्रवचनसारोद्धार
ध्या० श० वृ०	- ध्यानशतकवृत्ति	बृहत्संग्र०	- बृहत्संग्रहणी
आव० चू०	- आवश्यकचूर्णि	षड्द० समु० वृ०	- षड्दर्शनसमुच्चयवृत्ति
दश० हारि० वृ०	- दशवैकालिकहारिभद्रीयवृत्ति	सम० सू०	- समवायाङ्गसूत्र
व्य० भा०	- व्यवहारभाष्य	स्याद्० मञ्जरी	- स्याद्वादमञ्जरी
सम० सू०	- समवायाङ्गसूत्र		

પરમ તારક ગુરુદેવની
પાવનવાણી

પરમતારકની પાવનવાણી

ભવ્યજીવને આશ્વાસન અને શુદ્ધિ-પુષ્ટિના સંસાધક ચઉસરણગમન, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃતાનુમોદના

પ્રવચનકાર : વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ જૈનશાસન શિરતાજ તપાગચ્છાધિરાજ ભાવાચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય **રામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા**

સમાધિ વિના સદ્ગતિ નથી :

આત્માની આરાધના માટે શ્રી જિનેશ્વરદેવોએ અનેક માર્ગો દર્શાવ્યા છે. એ સર્વમાં ત્રણ માર્ગો મુખ્ય છે. એ ત્રણ માર્ગોની આરાધના વિના કોઈપણ આત્માના ચિત્તની સાચી શુદ્ધિ થતી નથી. **ચિત્તની સાચી શુદ્ધિ થયા વિના સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી અને સમાધિ વિના સદ્ગતિ સધાતી નથી.** સદ્ગતિ સાધવા માટે, સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અને અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ કેળવવા માટે પ્રત્યેક જૈને નિરંતર આ ત્રણ માર્ગોનું આરાધન કરવું આવશ્યક છે.

આત્મહિતકાંક્ષી-સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માની એ ફરજ છે કે એણે પોતાના જ્ઞાન અને શક્તિનો ઉપયોગ આત્માની ગતિ સુધારવા માટે કરવો જોઈએ. આત્માની ગતિ સુધારવા માટે અનંતજ્ઞાની-ઓએ અનેક માર્ગો પૈકી ત્રણ મહાન માર્ગો, ત્રણ ધોરી રસ્તાઓ ચીંધ્યા છે, પરંતુ એ માર્ગો પરલોકની સુધારણા માટેના હોવાથી કેવળ આ લોકને જ દૃષ્ટિ સમજ રાખી બેઠેલા આત્માઓને રુચિકર ન નીવડે એ બનવાજોગ છે. એવાઓને રુચિકર નીવડો યા ન નીવડો. પરંતુ કરુણાનિધાન મહાપુરુષો કલ્યાણ-કાંક્ષી જગતના હિત માટે એ માર્ગોને દર્શાવ્યા સિવાય રહેતા નથી. અર્થી આત્માઓ એને જીવનમાં ઉતારવા ઘટતો પ્રયત્ન કરે છે, જ્યારે બીજાઓ એની ઉપેક્ષા પણ કરે છે, પરંતુ એ ઉપેક્ષા એ માર્ગોની નહિ, પરંતુ પોતાના આત્મહિતની છે એમ વિવેકી આત્માઓ જરૂર સમજે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માઓ આ અનુપમ માર્ગોની આરાધનાના સાચા અધિકારી છે. મોહની સત્તા પર વિજય મેળવવા માટે, આત્માના અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતચારિત્રાદિ ગુમાવી દીધેલા ખજાનાને પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા કર્મપરતંત્રતાદિની બેડીમાંથી સદાને માટે મુક્ત થવા માટે આ માર્ગોના આરાધન સમાન અન્ય કોઈ અમોઘ ઉપાય નથી.

કુબુદ્ધિ, મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરનાર અધિકારી :

સાધુપુરુષોના નિરંતર ગુણગાન કરનાર, સજ્જનોને માન આપનાર, દુર્જનોનાં અપમાનોને ગળી ખાનાર, ક્રોધના કટુ વિપાકોનું ચિંતવન કરનાર, નિરંતર સત્ય વચન વદનાર તથા **કુબુદ્ધિ અને મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરનાર આત્મા સામાન્યતયા આ આરાધનોનો અધિકારી છે.** આરાધનાના આ ત્રણે

માર્ગો અરસપરસ સંબંધ ધરાવનારા છે. એ ત્રણ માર્ગોનાં નામ છે, **ચતુઃશરણ, દુષ્કૃતનિંદા તથા સુકૃતાનુમોદના.**

આ જગતમાં માત્ર અરિહંતાદિક ચાર વસ્તુઓને જ શરણરૂપ માનનાર અને એ ચાર સિવાય અન્ય સર્વ વસ્તુઓને અશરણરૂપ માનનાર આત્મા દુષ્કૃતનિંદા અને સુકૃતાનુમોદનાનો સાચો અધિકારી બને છે. બીજી રીતે સુકૃતાનુમોદના અને દુષ્કૃત-નિંદા કરનાર આત્મા જ ચારનું શરણ કરવાને યોગ્ય બને છે. આમ અરસપરસ સંબંધ ધરાવનાર આ ત્રણે માર્ગોની આરાધના આત્માને ઉત્તરોત્તર અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવનાર નીવડે છે.

ચિત્ત શુદ્ધિનાં કારણો :

શરણ કરવા લાયક ચાર વ્યક્તિઓમાં પ્રથમ સ્થાન શ્રી અરિહંત દેવોનું છે. શ્રી અરિહંત દેવો જગતના નિષ્કારણ મિત્ર અને નિષ્કારણ બાંધવ છે. તેઓ ત્રણ જગતના સર્વોત્તમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયેલા છે, કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી દેવેન્દ્રો વિરચિત સમવસરણમાં બેસી નિરંતર ધર્મોપદેશ આપે છે. તથા પુષ્કરાવર્ત-મેઘની જેમ ધર્મનાં વચનોને અખંડ ધારાએ વરસાવી ભવ્ય આત્માઓના સંદેહોને ભાંગે છે. એવા દેવાધિદેવ શ્રી અરિહંત દેવોનું શરણ સ્વીકારવું એ ચિત્તશુદ્ધિનું પ્રથમ અને પરમ કારણ છે.

ચિત્તશુદ્ધિનું બીજું કારણ કર્મોના ચૂરેચૂરા કરી વિમુક્ત બનેલા શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓનું શરણ અંગીકાર કરવું તે છે. અનંતજ્ઞાનના આનંદથી ભરેલા શિવનગરના શાશ્વત સામ્રાજ્યને તેઓ ભોગવે છે તથા જન્મ, જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ આદિ સર્વ ઉપાધિઓથી સદાને માટે મુક્ત બન્યા છે.

ત્રીજું શરણ મુક્તિમાર્ગનું આરાધન કરનાર, મૂલોત્તર ગુણોનું પાલન કરનાર તથા આત્માના અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસથી તારક ક્રિયાઓને સાધી સંસારને તરી જનાર મહા મુનિવરોનું છે.

ચોથું અને છેલ્લું શરણ શ્રી જિનેશ્વરદેવો વડે પ્રકાશિત દયામૂલક ધર્મનું છે, કારણ કે, એ જ ધર્મ અખિલ જગતને સુખકર છે અને એ જ ધર્મ આત્માના પાપ પંકને ધોવા માટે નિર્મળ નીર સમાન છે.

દુષ્કૃત ગર્હા :

આ રીતે ચારના શરણને સ્વીકારનાર આત્મા આરાધનાના બીજા માર્ગ માટે ઉદ્યત થાય છે અને તે બીજો માર્ગ છે. દુષ્કૃતોની નિંદા. આ જગતમાં દુષ્કૃત્ય, ખરાબ કૃત્ય, પાપકૃત્ય ઘણાં છે. તે બધાનો સમાવેશ અનંતજ્ઞાનીઓ અઢારની સંખ્યામાં કરે છે. એ અઢાર મહાપાપોને અનાદિકાળથી આત્મા અવિરતપણે સેવી રહ્યો છે અને એનાજ પરિણામે ભવાટવીનાં ચક્રાવામાં ભમી રહ્યો છે. સર્વ પાપનું મૂળ

મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાત્વના યોગે આત્મા અવિરતિ, કષાય, દુષ્ટ યોગો આદિને વશ થઈ અનેક પ્રકારનાં અકાર્યો કરે છે. ચારનાં ઉત્તમ શરણ પામેલો આત્મા પાપોથી ભારે થતા પોતાના આત્માને હલકો કરવા માંટે પાપ-પ્રવૃત્તિમાં પડેલા પોતાના આત્માની નિરંતર નિંદા કરે છે. અજ્ઞાનપણે કરેલી શ્રી જિનેશ્વરદેવોની આશાતના, ગુણી પુરુષોની નિંદા, ગુર્વાદિક જનોની અવજ્ઞા, કલ્પિત માન્યતાઓને વશ બની કરેલો અજ્ઞાનનો પ્રચાર ઇત્યાદિક અનેક પાપો અનેક જન્મોમાં આત્મા આચરે છે, પરિણામે ઘોર કર્મોને ઉપાર્જે છે અને દુર્ગતિઓમાં રખડે છે. **પાપથી ભીરુ બનેલ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પોતાનાં એ અજ્ઞાનજનિત પાપોને વારંવાર યાદ કરે છે, આત્મસાક્ષીએ નિંદે છે અને ગુરુસાક્ષીએ ગર્હે છે.** અવિરતિપણે કરેલી ઘોર હિંસા, ઉચ્ચારેલાં મિથ્યા વચન, હર્ષપૂર્વક હરણ કરેલાં પારકાં ધન, ઉન્મત્તપણે સેવેલા કામના ઉન્માદ અને લુબ્ધ બની સેવેલી ધનધાન્યની ગાઢ મૂર્છા એ સર્વને સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા નિંદે છે. કષાયવશ બની, રાગ દ્વેષને આધીન થઈ, કલહ, પરનિંદા, જૂઠાં આળ, પૈશુન્ય આદિ પાપસ્થાનકો સેવી, ક્ષણમાં રતિ તથા ક્ષણમાં અરતિ ધારણ કરી અને માયામૃષાવાદાદિ સેવી ઉપાર્જન કરેલો દીર્ઘ સંસાર, દુષ્કૃતની નિંદા કરનાર આત્મા અલ્પ કરે છે, અલ્પસંસારને વધુ અલ્પ કરે છે અને પરિણામે મુક્તિસુખને આત્માની નિકટ લાવી મૂકે છે.

સુકૃત અનુમોદના :

ત્રણે કાળ એ રીતે પોતાનાં દુષ્કૃતની નિંદા કરી સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા સુકૃતની અનુમોદના કરવા ઉત્કંઠિત થાય છે. **સુકૃતની અનુમોદના કર્મનો નાશ કરવા માટેનું એક અમોઘ હથિયાર છે.** સુકૃત કરનાર વ્યક્તિઓમાં સૌથી આગેવાન વ્યક્તિ શ્રી જિનેશ્વર દેવ છે. શ્રી તીર્થંકર નામકર્મના યોગે જગત ઉપર તે મહાપુરુષો મહાન ઉપકાર કરે છે. તેઓના **લોકોત્તર ગુણની અનુમોદનાથી આત્મા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના સમૂહને ઉપાર્જન કરે છે.** આઠે કર્મોના ક્ષયથી સિદ્ધ બનેલા સિદ્ધાત્માઓ પંચાચારના પાલન કરનારા તથા તે દ્વારા ચારિત્રવનને મેઘની જેમ સીંચનારા આચાર્ય ભગવંતો, એકાદશાંગાદિ સૂત્રોનો નિરંતર સ્વાધ્યાય કરનારા ઉપાધ્યાય ભગવંતો, મૂલોત્તર-ગુણોના એક ધામતુલ્ય પૂજ્ય સાધુ ભગવંતો, દેશવિરતિ ગુણને ધરનાર મહાશ્રાવકો, સદાચારના પાલનમાં રત બનેલા સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓ તથા અન્ય પણ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ તથા મનુષ્યોનાં ત્રણે કાળનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરવી એ આરાધનાનો ત્રીજો ઉત્તમ માર્ગ છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવનાં વચનોને અનુસરતા કોઈપણ સદ્ગુણને ધારણ કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિના ગુણની અનુમોદના કરવી એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માઓની આરાધનાનો વિષય છે. મિથ્યાદર્શનમાં હોવા છતાં પાપકાર્યોને તીવ્ર રસથી નહિ સેવનારા, સંસાર પર અતિશય આસક્તિને નહિ ધારણ કરનારા તથા સર્વદા ઉચિત સ્થિતિનું પાલન કરનારા સત્પુરુષોના ગુણો જરૂર અનુમોદવા યોગ્ય છે. એ રીતે સુકૃતની અનુમોદ-નાનો અભ્યાસ કરનાર આત્મા અન્યમાં રહેલા થોડા ગુણને પણ જોઈ આનંદ પામે છે તથા પોતાનામાં અલ્પ દોષને પણ દેખતાં પોતાની જાતને નિર્ગુણ સમજે છે.

ત્રણ માર્ગોનું અનન્ય ફળ :

આ રીતે ચાર શરણ, દુષ્કૃત નિંદા તથા સુકૃત અનુમોદના એ શ્રી જિનેશ્વર દેવના શાસનમાં રહેલા આરાધનાના ધોરી રસ્તાઓ છે. શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ વિહિત કરેલા આ ધોરી રસ્તાઓને છોડી જેઓ મિથ્યામાર્ગોની આરાધનામાં પડ્યા છે તથા તે માર્ગોમાં પણ આરાધના છે એમ સ્વયં માને છે તથા અન્યોને મનાવે છે તેઓ સાચી આરાધનાથી ઘણા દૂર છે. આત્મસાધના માટે શ્રી જૈનશાસનમાં **ચતુઃશરણ, દુષ્કૃત-નિંદા, સુકૃતાનુમોદના** તથા તેને જ અનુસરનારી અન્ય વસ્તુઓ વિહિત થયેલ છે. એ પ્રસિદ્ધ આરાધનાઓને છોડી સ્વકપોલકલ્પિત અન્ય વસ્તુઓમાં આરાધના મનાવવી અને તે માર્ગે અન્યોને દોરવા એના જેવો ઘોર મિથ્યા પ્રચાર અન્ય કોઈ નથી. શ્રી જિનશાસનને પ્રબળપણે વિહિત કરેલા આ માર્ગોને આરાધનાર જ આત્મા રાગદ્વેષને મંદ કરે છે, તથા કર્મના જોરને ઘટાડે છે. **આ માર્ગ આરાધનાર આત્માઓની ધર્મમતિ જાગે છે અને મોહમતિ નાશ પામે છે. આત્મ-સ્વરૂપનું ભાન થાય છે તથા કર્મસ્વરૂપ પર તિરસ્કાર છૂટે છે. સ્થિરતા પ્રગટે છે તથા અસ્થિરતા નાશ પામે છે.** પ્રત્યેક જૈન, જીવનમાં આ આરાધનાને અપનાવો અને એનાં મધુર ફળોનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કરો.

॥ ॐ ह्रीं श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

શ્રી ચતુઃશરણ અધ્યયન-સમાલોચના

જૈન શાસનમાં આરાધકોને પરમપદ પામવા અનેક આરાધનાઓ પ્રસિદ્ધ છે, જેમાં અંતિમ આરાધના અતિશય મહત્વની છે. અંતિમ આરાધનાના અનેક પ્રકારોનું વર્ણન આગમો તથા ઉપદેશ ગ્રંથોમાં કર્યું છે. વર્તમાનકાળે "૧-શ્રી ચતુ:શરણ પયન્નો, ૨-શ્રી આતુર પ્રત્યાખ્યાન, ૩-શ્રી ભક્ત પરિજ્ઞા અને ૪-શ્રી સંસ્તારક પયન્નો" આ ચાર પયન્ના-આગમ સૂત્રોમાં અંતિમ આરાધનાને ખૂબ જ સ્પષ્ટતાથી અને રોચક પ્રદ્ધતિથી જણાવવામાં આવી છે. જેમાં અહીં શ્રી ચતુ:શરણ પયન્નાનું પ્રકાશન થાય છે.

ગ્રન્થના રચયિતા

"પુરુષ વિશ્વાસે વચન વિશ્વાસ: ।" આ ઉક્તિ અનુસાર આ ચતુ:શરણ પયન્ના ગ્રંથના રચયિતા કોણ છે ? તે જાણવું જોઈએ. ગ્રંથકાર મહર્ષિ ઉત્તમ પુરુષ છે તેવું જ્ઞાન થાય તો જ તેમના વચનને વાંચવાનું તથા જીવનમાં આચરવાનું મન થાય. બૃહદ્ ટીકાકાર તથા અવચૂરિકાર તપાગચ્છીય આ. સોમસુન્દરસૂરિજી મ. શ્રી ચતુ:શરણ પયન્ના અધ્યયનના રચિયતા શ્રી વીર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય શ્રુતસ્થવિર શ્રીવીરભદ્રગણિ ગણાવે છે. બૃહદ્ ટીકાકારે ગ્રંથની શરૂઆતમાં "शास्त्रकर्तुरनन्तरोपकारित्वाद्"- શાસ્ત્ર કર્તાના પ્રત્યક્ષ ઉપકારી હોવાથી, તથા ગ્રંથના અંતે "श्री वीरजिनवरसत्क चतुर्दशसहस्रसाधुमध्यवर्त्ति श्री वीरभद्रसाधुकृतं चतु:शरणाख्यं प्रकीर्णकम्" પદો દ્વારા શ્રી વીર પ્રભુના ૧૪,૦૦૦ શિષ્યો પૈકીના શ્રી વીરભદ્ર ગણિ નામના શિષ્યો રચેલ ચતુ:શરણ નામનો આ પયન્નો છે તેમ જણાવેલ છે. તેમાં વિશેષ જણાવતા કહ્યું કે, દરેક તીર્થંકરના જેટલા શિષ્યો હોય તેટલા પયન્ના હોય છે. જેમ કે, શ્રી આદિનાથ પ્રભુના ૮૪,૦૦૦ શિષ્યો હોવાથી ૮૪,૦૦૦ પયન્ના તથા શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના ૧૪,૦૦૦ શિષ્યો હોવાથી ૧૪,૦૦૦ પયન્નાની રચના થયેલ છે.

"चउदस सहस्साइं पयन्नाणं तु वद्धमाणस्स ।
सेसाण जत्तिया खलु सीसा पत्तेयबुद्धा वा" ।। [શ્રી વ્યવહાર ભાષ્ય-૪૬૭૧]

મહામહોપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મ. પણ બાલાવબોધમાં તે જ પ્રમાણે જણાવે છે. "શ્રી મહાવીર દેવના ચઉદ હજાર શિષ્ય, તેહનાં કીધાં ચઉદ હજાર પઈન્નાં અથવા જે તીર્થંકરનઈ જેતલા શિષ્ય તેહનઈ તેતલા પ્રત્યેક બુદ્ધ તે પ્રત્યેક બુદ્ધનાં તેતલાં પયન્નાં । વર્તમાન કાળમાં અત્યંત અલ્પ પયન્ના ગ્રંથો ઉપલબ્ધ થાય છે. પૂર્વાચાર્યોએ ૪૫ આગમ સૂત્રોની ગણતરીમાં ૧૦ પયન્નાને સ્થાન આપ્યું છે. જેમાં ચતુ:શરણ પયન્નો પ્રથમ સ્થાને છે.

આ અધ્યયનની શરૂઆત "अमरिंद॰" નવમી ગાથાથી થાય છે. કારણ કે, શ્રી મહાવીર પ્રભુને મંગળરૂપ નમસ્કાર અહીં કર્યો છે. તેથી શરૂઆતની "सावज्ज॰" આદિ ગાથાઓ આ અધ્યયનની જણાતી નથી તથા અધ્યયાન સાથે તેનો કોઈ સમ્બન્ધ પણ નથી માટે પ્રક્ષેપ ગાથા જણાય છે. આવું કેટલાક

વિદ્વાનો માને છે. પરંતુ ટીકાકાર મહર્ષિઓ આ આઠ ગાથાઓને મૂળ ગ્રંથરૂપે જ માને છે. તેવું ટીકાગ્રંથો જોતા સ્પષ્ટ જણાય છે.

કોઈપણ શિષ્ટપુરુષ ગ્રન્થનો આરંભ કરતાં, તે નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય તે માટે મંગલ કરે છે. જેથી હર્ષ થાય તે મંગળ, જેથી પૂજાય તે મંગળ, જેથી શાસ્ત્રમાં વિઘ્ન ન થાય તે મંગળ, સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ પમાડનાર હોવાથી મંગળ અને મને જે ભવથી એટલે સંસારથી છોડાવે તે મંગલ. આમ મંગળ શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે. તે મંગળ શાસ્ત્રની આદિમાં, મધ્યમા અને અંતે કરવું. તેમાં પ્રથમ મંગળ નિર્વિઘ્ને શાસ્ત્રનો પાર પામવા માટે કહ્યું છે, મધ્ય મંગળ શાસ્ત્રાર્થની સ્થિરતા માટે કહ્યું છે અને અંતિમ મંગળ શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિ પરંપરામાં શાસ્ત્રાર્થનો વિચ્છેદ ન થાય તે માટે કહ્યું છે.

"तं मंगलमाइए, मज्झे पज्जन्तए य सत्थस्स ।
पढमं सत्थत्थाऽविग्धपरिगमणाय निद्दिट्ठं" ।।
"तस्सेव य थेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिम पि तस्सेव ।
अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, सिस्सपसिस्साइवंसस्स" ।।

(वि०आ०भा० गाथा १३-१४)

આગમ સૂત્રોની ટીકામાં પૂર્વાચાર્યોએ ત્રણ મંગલ કરવાની પરંપરા અપનાવી છે. દા.ત. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રથમ પદથી મંગલ

(૧) "ववगय जरमरणभये" નષ્ટ કર્યા છે ઘડપણ અને મરણ ભયં જેમણે આ પદ દ્વારા ઈષ્ટ દેવને નમસ્કાર કર્યો.

(૨) ઉપયોગ પદ "कइविहे णं भं ते ! उवओगे पन्नत्ते ?" હે ભગવાન ! ઉપયોગ કેટલા પ્રકારના છે ? ઉપયોગ જ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાન કર્મ ક્ષય કરવામાં મુખ્ય કારણ હોવાથી મંગળ છે.

(૩) સમુદ્ઘાત પદ - "निच्छिन्न सव्वदुक्खा०" નષ્ટ કર્યા છે. સર્વ દુ:ખો એવા સિદ્ધ ભગવાન અંતિમ મંગળ છે. સમર્થ ટીકાકાર આ.શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મ. તથા સમર્થ ટીકાકાર આ.શ્રી મલયગિરિ મ. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ટીકામાં મંગળ ઉપર મુજબ વર્ણવે છે. આ જ પ્રમાણે ચતુ:શરણ પયન્નાની વ્યાખ્યા કરતાં બુહદ્ વિવરણકાર નીચે મુજબ ત્રણ મંગળ વર્ણવે છે.

(૧) પ્રથમ મંગળ ગાથા : "सावज्जजोगविरई" સામાયિકાદિ છ આવશ્યક મંગળ રૂપ છે, માટે સામાયિકાદિ છ આવશ્યકનો અર્થ મંગળરૂપ છે.

(૨) આ અધ્યયને વડે અંતિમ આરાધના થાય છે તેવી જ રીતે સામાયિકાદિ છ આવશ્યક દ્વારા આરાધના થતી હોવાથી મંગળરૂપ છે.

(૩) સામાયિકના અર્થનો જાણકાર જ ભાવપૂર્વક ચતુ:શરણનો સ્વીકાર કરી શકે માટે પાપ પ્રવૃત્તિના ત્યાગરૂપ સામાયિક પ્રથમ મંગળ છે. તથા ટબાકાર પૂ. વિનયવિજયજી ઉપા. જણાવે છે કે, "સામાયિકાદિ છ આવશ્યકનું કર્મનિજરા માટે મહામંગલકારી હોવાથી વર્ણન કરાય છે."

બીજું મંગળ : "ગય વસહ." ગાથા ૧-હાથી આદિ ૧૪ સ્વપ્નો દ્રવ્ય મંગલ છે, તથા ભાવમંગલનું કારણ હોવાથી મંગળરૂપ છે. ૨-હાથી આદિ ૧૪ પ્રશસ્ત મહાસ્વપ્નો તીર્થંકરની માતા દેખે છે માટે મંગળરૂપ છે. ૩-તીર્થંકરો માતાની કુક્ષીમાં ગર્ભરૂપે પધારે ત્યારે તે માતા હાથી આદિ ૧૪ મહાસ્વપ્નોને અવશ્ય દેખે છે માટે ૧૪ સ્વપ્નોના કથન દ્વારા સર્વ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ મંગળ કર્યું.

ત્રીજું મંગળ : "अमरिंद॰" ગાથા ગ્રંન્થકાર, ટીકાકાર આદિના અનંત ઉપકારી હોવાથી શ્રી મહાવીર પરમાત્માને નમન કરવા દ્વારા ત્રીજું મંગળ કર્યું.

શ્રી નન્દીસૂત્રની ચૂર્ણિમાં પરમ પૂજ્ય શ્રી જિનદાસગણિ મહત્તર મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનાદિ પાંચને મંગળરૂપ જણાવે છે. તેથી ઉપર જણાવેલ ત્રણેય ગાથા શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોવાથી ભાવમંગળ છે. ત્રણવાર મંગળ કરવાનાં કારણો ટબાકારશ્રી આ પ્રમાણે જણાવે છે. ૧-ત્રણવાર કાર્ય કરવાથી સફળ થાય. જેમ દેવ અને ગુરુને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણા દેવાય. ૨-વ્રતના આલાવા પણ ત્રણવારા ઉચ્ચારાય છે. ૩-રાજાનું ત્રીજીવારનું વચન બદલાય નહિ એટલે કે નિષ્ફળ જાય નહિ.

મંગળ કરવાથી રોગાદિ વિઘ્ન શમે, આચાર્ય ભ. વ્યાખ્યાન કરે, શિષ્યને મહાન શ્રદ્ધા થાય, શ્રદ્ધાળુને શાસ્ત્ર પ્રત્યે શ્રેષ્ઠ આદર જન્મે, આદર કરનારને શાસ્ત્રમાં સતત ઉપયોગ, ઉપયોગવાળાને શ્રુતજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠ સંપદા મળે, જ્ઞાનીને ગુરુ, શાસ્ત્ર અને પ્રવચન પ્રત્યે અતિશય ભક્તિ પ્રગટે, તેથી શાસનની મહાન પ્રભાવના કરે અને શાસનની પ્રભાવના જોઈને અન્ય સાધકોને પણ શ્રદ્ધાદિ ગુણો પ્રાપ્ત થાય. આમ, મંગળ કરવાથી અનેકાનેક લાભો પ્રાપ્ત થાય છે, માટે જ બહદ્ ટીકાકાર આદિ સર્વેએ ત્રણવાર મંગળ કર્યા છે.

सावज्जजोग॰ આદિ પ્રથમ આઠ ગાથાઓનો ચતુઃશરણ પયન્ના સાથે સમ્બન્ધ :

सावज्जोगविरइ પાપ પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ, સામાયિક નામના અનુષ્ઠાન દ્વારા થાય છે. તે સામાયિકના આઠ પર્યાયો નીચે મુજબ જાણવા. **૧-સામાયિક :** રાગ દ્વેષના અભાવરૂપ સમભાવ પ્રત્યે ગમન સમાય તે જ સામાયિક **૨-સમયિક :** સર્વ જીવો પ્રત્યે દયાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ જેને હોય તે. **૩-સમ્યગ્વાદ :** રાગ દ્વેષ વગર બોલવું તે **૪-સમાસ :** મહાર્થવાળું હોવા છતાં અલ્પાક્ષરવાળું હોવાથી સમાસ કહેવાય **૫-સંક્ષેપ :** ૧૪ પૂર્વના અર્થનો જેમાં સંગ્રહ કરાયો છે તે **૬-અનવદ્ય :** પાપ જેનાથી સર્વ પ્રકારે દૂર કરાય તે **૭-પરિજ્ઞા :** પાપનો સમ્પૂર્ણ ત્યાગ કરવા માટે સર્વ હેયોપાદેય વસ્તુનું સમસ્ત પ્રકારે જાણકારી મેળવવી તે **૮-પ્રત્યાખ્યાન :** હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ કરવા ગુરુ સમક્ષ કરાતી પ્રતિજ્ઞા. સામાયિકના ૮ પર્યાય ૧૪ પૂર્વી નિર્યુક્તિકાર પૂજ્યપાદ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીજી નીચે મુજબ જણાવે છે.

"सामाइयं समइयं सम्मावाओ समास-संखेवो ।
अणवज्जं च परिन्ना पच्चक्खाणे य ते अट्ठ ।।" [आ॰नि॰गा॰ ८६४]

૨-ઉત્કીર્તન : તીર્થંકર દેવોના નામ સ્મરણ કરવા, ૩-જ્ઞાનાદિ ગુણયુક્ત ગુરુ મહારાજને વિધિપૂર્વક

વંદન કરવું, **૪-પ્રતિક્રમણ :** દોષોની વિધિપૂર્વક ગુરુ સમક્ષ નિંદા કરવી તે, **૫-કાઉસ્સગ્ગ :** મૂલ અને ઉત્તરગુણોના અનેક અતિચારો રૂપ ભાવવ્રણની ચિકિત્સા કાઉસ્સગ્ગથી થાય, **૬-પચ્ચક્ખાણ :** મૂલ અને ઉત્તરગુણોને ધારણ કરવા પૂર્વક નવા નવા ગુણોને પ્રાપ્ત કરવારૂપ શુભ આચરણા એટલે પચ્ચક્ખાણ. સામાયિકાદિ છ આવશ્યકનો અર્થ કહ્યો.

શ્રી ચતુ:શરણ પયન્ના સૂત્રમાં મુખ્ય ત્રણ અધિકાર છે.

૧-ચતુ:શરણ સ્વીકાર ૨-દુષ્કૃત ગર્હા અને ૩-સુકૃત અનુમોદના.

(૧) ચતુ:શરણ સ્વીકાર : આ પ્રથમ અધિકાર ગાથા ૧૧ થી ૪૮ સુધી છે. જેમાં શ્રી અરિહંત ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, સાધુ મહારાજ અને કેવલીએ પ્રરૂપેલ ધર્મ - શરણરૂપે ચાર છે. હવે “सावज्जजोग॰” પ્રથમ ગાથાનો સમ્બન્ધ આ પ્રમાણે થાય છે. (૧) અરિહંત પરમાત્મા અંતિમ ભવમાં સર્વ પાપપ્રવૃત્તિનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરીને સાધના શ્રમણરૂપે કરે છે, ૪ ઘાતી કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન થતાં જ તીર્થંકર તરીકે ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે. કોઈપણ તીર્થંકર પાપોનો ત્યાગ કર્યા વિના કેવળજ્ઞાન પામતા જ નથી. (૨) સિદ્ધ ભગવાન : સાધક આઠે ય કર્મનો સમ્પૂર્ણ ક્ષય કરે ત્યારે જ સિદ્ધ બને છે. (૩) પાપોના ત્યાગ વિના ધર્મની સાધના ન જ થાય. માટે પાપોનો ત્યાગ કરવાથી જ ધર્મની આરાધના થાય તથા તે આરાધના કરનાર સાધુપણાને પામે. અંતિમ ભવમાં તે જ સાધક તીર્થ સ્થાપના કરનાર તીર્થંકર-અરિહંત કહેવાય. તથા દરેક સાધક પાપોના સમ્પૂર્ણ ત્યાગ ભાવપૂર્વક કરવાથી સિદ્ધિ પદને પામે. આમ, પાપ પ્રવૃત્તિને ત્યજનાર સ્વયં ચાર શરણરૂપ શ્રેષ્ઠ સ્થાનને પામે છે. સાધક સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી સિદ્ધ બને છે.

(૨) દુષ્કૃત ગર્હા : ગાથા ૪૯ થી ૫૪ સુધી બીજો અધિકાર છે. ભૂતકાળમાં અજ્ઞાન, પ્રમાદ, કષાય આદિ દોષોને આધીન બની જે પાપ બાંધ્યા તેની આત્મસાક્ષીએ નિંદા કરવી, ગુરુ સાક્ષીએ ગર્હા કરવી તે દુષ્કૃત ગર્હા કહેવાય. પ્રથમ ગાથામાં ચોથા આવશ્યકને પ્રતિક્રમણ - સાધના કરતા થયેલા દોષોની નિંદારૂપ ગણાવેલ. દરરોજ ઉભયટંક પ્રતિક્રમણમાં થતી દુષ્કૃત ગર્હા સાધકને વિશુદ્ધ બનાવે છે. તે જ પ્રમાણે આ પયન્નામાં થતી દુષ્કૃત ગર્હા સાધકને નિર્મલ બનાવે છે. આમ, પ્રથમ ગાથામાં આવતા “खलियस्स निंदणा” પદનું વિશેષ વિવેચન ગાથા ૪૯ થી ૫૪ સુધીના દુષ્કત ગર્હા અધિકારમાં રહેલું છે.

(૩) સુકૃત અનુમોદના : ત્રીજો અધિકાર ગાથા ૫૫ થી ૫૮ સુધી છે. અરિહંત - તીર્થંકર ભગવાન, સિદ્ધ ભગવાન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, શ્રાવક, સમકિતી અને માર્ગાનુસારિપણાને પામેલ સર્વેના સત્કાર્યોની અનુમોદના બૃહદ્ ટીકાકાર આદિ સર્વે તેમના ગુણોને દર્શાવીને કરી રહ્યા છે. सावज्जजोग॰ પ્રથમ ગાથામાં ઉત્કીર્તન - તીર્થંકર ભગવંતોના નામસ્મરણરૂપ છે તથા વંદન - ગુણવાન પુરુષોની વંદના ગુણ પ્રત્યેના બહુમાન ભાવને દર્શાવનારી છે માટે પ્રથમ ગાથામાં રહેલ “उक्कीत्तण” અને “गुणवओ य पडिवत्ती” પદોનું વિસ્તૃત વિવેચન ત્રીજા સુકૃત અનુમોદના ગાથા ૫૫ થી ૫૮ અધિકારમાં જણાય છે.

“सावज्ज॰” પ્રથમ ગાથામાં કહેલ પદોને વિસ્તારથી ૨ થી ૭ ગાથામાં વર્ણવ્યા છે. તથા આઠમી ગાથામાં ૧૪ સ્વપ્નો વર્ણવ્યા છે. શ્રી તીર્થંકર પ્રભુ, જે રાત્રિને વિષે માતાની કુક્ષીમાં અવતરે છે. તે

રાત્રિમાં તેઓની માતા ૧૪ મહાસ્વપ્નોને દેખે છે. ઈન્દ્ર મહારાજા આદિ પ્રભુને વંદન કરે છે. પ્રભુજી આ ભવમાં સર્વ પાપોનો ત્યાગ કરી દીક્ષાને સ્વીકારી સાધના દ્વારા કેવળજ્ઞાન પામી તીર્થને સ્થાપીને અનેક ભવ્ય જીવોને માર્ગ બતાવીને અંતે સર્વ કર્મનો ક્ષય કરી નિર્વાણ પદને પામે છે. એટલે કે ૧૪ મહાસ્વપ્નો દ્વારા ચારે ય શરણરૂપ તત્વોનુ વિવેચન કર્યું તથા સુકૃત અનુમોદના પણ તે સાધકની કરાઈ.

આમ, અધ્યયનની પ્રથમ "सावज्ज॰" ગાથાનો વિસ્તૃત અર્થ ૨ થી ૭ ગાથામાં રહેલો હોવાથી અધ્યયનની ત્રણેય અધિકારની ગાથાઓ સાથે સમ્બન્ધ પૂર્વે કરેલા વિવેચનથી સુસંગત થાય છે અને ત્રણ મંગળની વિવેચના દ્વારા શરૂઆતની ૧ થી ૮ ગાથાઓ પ્રથમ અને દ્વિતીય મંગળરૂપ સિદ્ધ થાય છે. તથા નવમી ગાથા દ્વારા ત્રીજું મંગલ કરાયું છે.

ચતુઃશરણ પયન્નાનો સ્વાધ્યાય અને ફળ :

ચતુઃશરણ પયન્નો ઉત્કાલિક છે, તેનો સ્વાધ્યાય કોઈપણ સમયે કરી શકાય છે. એટલે કે તેનો અસ્વાધ્યાય નથી. જેમ છ આવશ્યક માટે કાલવેળામાં પણ બાધ નથી ગણ્યો, કારણ કે તે આવશ્યક છે, તેમ શ્રી ચતુઃશરણ પયન્નો આરાધનાની આવશ્યક વસ્તુ હોવાથી કેવળ અસ્વાધ્યાયના દિવસોમાં જ નહિ. પરંતુ કાલવેલામાં પણ તે ભણવા માટે છૂટ આપી છે. વિશેષ જાણકારી માટે વિવિધ પ્રશ્નોત્તર તથા શ્રી સેન પ્રશ્નગ્રંથનું અવલોકન કરવું.

હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ અને સામાયિક આદિ આરાધનાનો સ્વીકાર કરનાર સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા ત્રણ આયંબીલ તપ દ્વારા આ ગ્રન્થની આરાધના કરવાના અધિકારી છે. ભાવપૂર્વક આરાધના કરનાર સાધક પાપોનો નાશ પુણ્યના અનુબંધ, સદ્ગતિની પરંપરા દ્વારા મોક્ષફળને પ્રાપ્ત કરે છે.

સર્વ શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યાનું કારણ સામાયિક અધ્યયન છે. તેને સાંભળી ચિત્તમાં સ્થિર કરી ઉપયોગપૂર્વક આરાધના કરતો સાધક અન્ય શાસ્ત્રોની વ્યાખ્યા કરવામાં કુશળ થાય છે તથા જ્ઞાન અને ક્રિયામાં કુશળ ભાવ સાધુ અલ્પ ભવોમાં પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કાંઈ પણ લખાયું હોય તેનું મિચ્છામિ દુક્કડમ્ ।

સમર્પણ તીર્થ
કાર્તિક સુદી-૧૧, ૨૦૬૪

પરમ પૂજ્ય પંન્યાસ પ્રવર શ્રી **બોધિરત્નવિજયજી** ગણિવરના
શિષ્ય મુનિ **ધર્મરત્નવિજય**

प्रकीर्णक साहित्य : एक अवलोकन

डॉ. अतुलकुमार प्रसाद सिंह

आगम-साहित्य मुख्यतः दो भागों में विभक्त है । अङ्गबाह्य आगम और अङ्गप्रविष्ट आगम । अङ्गप्रविष्ट आगम वह है जिसका उपदेश तीर्थङ्करों ने स्वयं दिया और गणधरों ने जिसे सूत्ररूप में संगृहीत किया । ऐसे १२ अङ्ग आगम हैं । ये हैं - **आचाराङ्ग, सूत्रकृताङ्ग, स्थानाङ्ग, समवायाङ्ग, व्याख्याप्रज्ञप्ति, ज्ञाताधर्मकथा, उपाशकदशा, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरोपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण, विपाकसूत्र** और **दृष्टिवाद** । इसमे दिगम्बर मान्यतानुसार **दृष्टिवाद** के कुछ भाग (**कसायपाहुडसुत्त** और **षट्खण्डागम**) को छोड़कर सभी आगम लुप्त माने गये हैं तो श्वेताम्बर मान्यतानुसार बारहवें आगम दृष्टिवाद का विलोप हो चुका है । [1]अङ्गबाह्य आगम वे हैं जो सीधे तीर्थकरों की वाणी नहीं है अपितु जिनमें तीर्थड्करों के विचारों की व्याख्या अन्य आचार्यों द्वारा की गयी है । इसमें १२ उपाङ्ग, ६ छेदसूत्र, ४ मूलसूत्र, १० प्रकीर्णक एवं २ चूलिका-सूत्र माने जाते हैं । **नन्दीसूत्र** में इन अङ्गबाह्य आगमों को प्रथमतः दो भागों में रखा गया हैं- आवश्यक एवं आवश्यक व्यतिरिक्त । आवश्यक के अन्तर्गत सामायिक आदि छः ग्रन्थ हैं । आवश्यक व्यतिरिक्त ग्रन्थों को कालिक और उत्कालिक दो भाग में विभक्त किया गया है । वर्तमान में कुल ४६ आगम (दृष्टिवाद को छोड़कर ४५) श्वेताम्बर मूर्तिपूजक-सम्प्रदाय में मान्य हैं । इनमें प्रकीर्णकों को श्वेताम्बर-सम्प्रदाय के तेरापंथ एवं स्थानकवासी स्वीकार नहीं करते हैं । इस प्रकार विशाल प्रकीर्णक साहित्य साम्प्रदायिक दृष्टि से पूरी तरह उपेक्षित है ।

परम्परागत मान्यतानुसार जिस तीर्थङ्कर के संघ में जितने श्रमण होते हैं उनमें से प्रत्येक के द्वारा एक-एक प्रकीर्णक की रचना का उल्लेख है, इसी कारण **समवायाङ्गसूत्र** में ऋषभदेव के चौरासी हजार शिष्यों के उतने ही प्रकीर्णकों का उल्लेख हैं ।[१] इसी प्रकार महावीर के तीर्थ में चौदह हजार श्रमणों द्वारा इतने ही प्रकीर्णक रचने की मान्यता है ।[२]

प्रकीर्णक 'प्र' उपसर्गपूर्वक 'कृ' धातु से 'क्त' प्रत्यय सहित निष्पन्न 'प्रकीर्ण' शब्द से 'कन्' प्रत्यय होने पर बना है । इसका शाब्दिक अर्थ है - नानासंग्रह, फुटकर वस्तुओं का संग्रह और विविध वस्तुओं का अध्याय, पर जैन-साहित्य में 'प्रकीर्णक' एक विशेष प्रकार का पारिभाषिक

1. जैसे अंग आगम व पूर्वों की रचना तीर्थंकरों से अर्थ (त्रिपदी) जान कर गणधर करते हैं, वैसे अंगबाह्य आगम व प्रकीर्णक आदि श्रुत की रचना भी तीर्थंकरों से अनंतर, परंपर उपदेश प्राप्त कर गणधर, प्रत्येक बुद्ध, स्थविर, पूर्वधरादि आचार्य आदि मुनिवर करते हैं । यथा-आवश्यक सूत्र आदि - **संपादक** ।

१. समवायाङ्ग, सम्पादक-मधुकरमुनि, आगम प्रकाशन समिति, व्यावर १९८२ ईस्वी, समवाय ८४ ।

२. समावायाङ्ग, सम्पादक-मधुकरमुनि, आगम प्रकाशन समिति, व्यावर-१९८२ ईस्वी, समवाय-१४

शब्द हैं । (स्थानकवासी) आचार्य आत्माराम जी ने प्रकीर्णक की व्याख्या निम्न प्रकार से की है-

"अरिहंत के उपदिष्ट श्रुतों के आधार पर श्रमण निर्ग्रन्थ भक्ति भावना तथा श्रद्धावश मूल भावना से दूर न रहते हुए जिन ग्रन्थों का निर्माण करते हैं, उन्हें 'प्रकीर्णक' कहते हैं ।" प्रकीर्णकों की रचना करने का दूसरा उद्देश्य यह भी समझा जा सकता है कि इनसे सर्वसाधारण आसानी से धर्म की ओर उन्मुख हो सके ।

प्राचीन आगम ग्रन्थों में ऐसा कहीं भी स्पष्ट उल्लेख नहीं है कि अमुक-अमुक ग्रन्थ प्रकीर्णक के अन्तर्गत हैं । **नन्दीसूत्र** और **पाक्षिकसूत्र** दोनों में आगमों के विभिन्न वर्गों में कहीं भी प्रकीर्णक वर्ग का उल्लेख नहीं है । यद्यपि इन दोनों ग्रन्थों में, आज हम जिन्हें प्रकीर्णक मानते हैं, उनमें से ९ ग्रन्थों का उल्लेख कालिक एवम् उत्कालिक आगमों के अन्तर्गत आता है । कालिक के अन्तर्गत **ऋषिभाषित** और **द्वीपसागरप्रज्ञप्ति** एवम् उत्कालिक के अन्तर्गत **देवेन्द्रस्तव, तन्दुलवैचारिक, चन्द्रकवेध्यक, गणिविद्या, आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान** और **मरणविभक्ति** आता है । आगमों का अङ्ग, उपाङ्ग, छेदसूत्र, मूलसूत्र, चूलिका एवं प्रकीर्णक के रूप में विभाजन सर्वप्रथम आचार्य जिनप्रभ के **विधिमार्गप्रपा** (ईसा की १४वीं शताब्दी) में मिलता है ।

अङ्ग आगमों में 'प्रकीर्णक' का उल्लेख सर्वप्रथम **समवायाङ्गसूत्र** में मिलता है । प्रो० सागरमल जैन के अनुसार प्रारम्भ में अङ्ग आगमों से इतर आवश्यक, आवश्यक व्यतिरिक्त, कालिक एवम् उत्कालिक के रूप में वर्गीकृत सभी ग्रन्थ प्रकीर्णक कहलाते थे ।[3] उन्होंने इसके प्रमाण स्वरूप **षट्खण्डागम** की धवला टीका का उल्लेख किया है जिसमें १२ अङ्ग आगमों से भिन्न अङ्गबाह्य ग्रन्थों को प्रकीर्णक नाम दिया है । "अङ्गबहिर-चोद्दसपइण्णयज्झाया" ।[4] इसमें **उत्तराध्ययन, दशवैकालिक, ऋषिभाषित** आदि को भी प्रकीर्णक ही कहा गया है ।[5] यह भी ज्ञातव्य है कि प्रकीर्णक नाम से अभिहित अथवा प्रकीर्णक वर्ग में समाहित सभी ग्रन्थों के नाम के अन्त में प्रकीर्णक शब्द तो नहीं मिलता है, मात्र कुछ ही ग्रन्थ ऐसे हैं जिनके नाम के अन्त में प्रकीर्णक शब्द का उल्लेख हुआ है फिर भी **इतना निश्चित है कि प्रकीर्णकों का अस्तित्व अतिप्राचीन काल में भी रहा है, चाहे उन्हें प्रकीर्णक नाम से अभिहित किया गया हो अथवा न किया गया हो** । नन्दीसूत्रकार ने अङ्ग आगमों को छोड़कर आगम रूप में मान्य अन्य सभी ग्रन्थों को प्रकीर्णक कहा है । (**नन्दीसूत्र,** सम्पा० मुनि मधुकर, आगम प्रकाशन समिति, ब्यावर, ई० सन् १९८२, सूत्र ८१) अतः प्रकीर्णक शब्द आज जितने सङ्कुचित अर्थ में है उतना पूर्व में नहीं था । उमास्वाति और देववाचक के समय में तो अङ्ग आगमों के अतिरिक्त शेष सभी आगमों को

३. प्रो. सागरमल जैन एवं सुरेश सिसोदिया, सम्पा० प्रकीर्णक साहित्यः मनन और मीमांसा, उदयपुर १९९६ ईस्वी. पृ०२

४. धवला, पुस्तक-१३, खण्ड-५, भाग-५, सूत्र-४८, पृ. २७६ उद्धृत जैनेन्द्र सिद्धान्तकारो, भाग-४, पृ० ७० ।

५. धवला, पुस्तक-१३, खण्ड-५, भाग-५, सूत्र-४८, पृ. २७६ उद्धृत जैनेन्द्रसिद्धान्तकारो, भाग-४, पृ० ७० ।

प्रकीर्णकों में ही समाहित किया जाता था । इससे जैन आगम साहित्य में प्रकीर्णकों का क्या स्थान है, यह सिद्ध हो जाता है । प्राचीन दृष्टि से तो अङ्ग आगमों के अतिरिक्त सम्पूर्ण जैन आगमिक साहित्य प्रकीर्णक वर्ग के अन्तर्गत आता है ।[६]

वर्तमान में मुनि पुण्यविजयजी ने **पइण्णयसुत्ताइं** (दो खण्ड) नामक ग्रन्थ के प्रथम भाग में (जैन आगम सम्बन्धित संक्षिप्त वक्तव्य, पृ० १८ में) २२ प्रकीर्णकों का उल्लेख किया है । चूँकि प्रकीर्णकों की कोई निश्चित नामावली नहीं है और यह कई प्रकार से गिने जाते हैं, निम्न-लिखित २२ प्रकीर्णकों का सभी प्रकारों में से संग्रह किया गया है । ये हैं- १-**चउसरण**, २-**आउरपच्चक्खान**, ३-**भत्त-परिण्णा**, ४-**संथारय**, ५-**तंदुलवेयालिय**, ६-**चन्दावेज्झय**, ७-**देविंदस्तव**, ८-**गणि-विज्जा**, ९-**महापच्चक्खान**, १०-**वीरथुई**, ११-**इसिभासियाई**, १२-**अजीवकल्प**, १३-**गच्छाचार**, १४-**मरणसमाहि**, १५-**तित्थोगाली**, १६-**आराहणापडाया**, १७-**दीवसागरपण्णत्ति**, १८-**जोइसकरण्डय**, १९-**अंगविज्जा**, २०-**सिद्धपाहुड**, २१-**सारावली** और २२-**जीवविभत्ति** ।

परन्तु पइण्णयसुताइं (दोनों भाग) में सम्पादक मुनि पुण्यविजय जी ने कुल ३२ प्रकीर्णकों को सङ्कलित किया है । इनमें से कुछ समान नाम वाले हैं पर इनके लेखक और काल भिन्न हैं । उपरोक्त बाइस प्रकीर्णकों के अलावा **पइण्णयसुत्ताइं** ग्रन्थ में जो अन्य प्रकीर्णक सङ्कलित हैं, वे हैं -

१-कुसलानुबंधि अज्झयण-चउसरणपइण्णयं अवरणामयं सिरिवीरभद्दायरियविरइयं च, २-आउरपच्चक्खाणं, ३-आउरपच्चक्खाणपइण्णयं-सिरिवीरभद्दाचरियविरइयं, ४-वीरभद्राचार्य विरचित आराहणापडाया, ५-आराहणासार अवरणामा पज्जंताराहणा, ६-आराहणापणगं, ७-सिरिअभयदेव-सूरिपणीयं आराहणापयरणं, ८-जिणसेहरसावयं पई सुलससावयकाराविया आराहणा, ९-नन्दनमुनि आराधितआराधना, १०-आराहणाकुलयं, ११-मिच्छादुक्कडकुलयं, १२-आलोचणाकुलयं, १३-अप्पविसोहिकुलयं ।

उपरोक्त "जैन आगम सम्बन्धित संक्षिप्त वक्तव्य" में उल्लिखित २२ प्रकीर्णकों में चार ऐसे प्रकीर्णक हैं जो पइण्णयसुत्ताइं में सङ्कलित नहीं हैं - ये हैं **अजीवकल्प, अङ्गविज्जा, सिद्धपाहुड** एवं **जीवविभक्ति** । इस प्रकार **पइण्णयसुत्ताइं** में कुल ३२ प्रकीर्णक हो जाते हैं । अब ये चार प्रकीर्णक क्यों नहीं सङ्कलित लिये गये हैं इसका उल्लेख प्राप्त नहीं होता, जब कि ये सब उपलब्ध हैं । ऐसा लगता है कि ये चारों अलग से प्रकाशित होने और कुछ बड़े होने के कारण यहाँ सङ्कलित नहीं किये गये । इसे भी मानें तो वर्तमान में उपलब्ध ३६ प्रकीर्णक हैं । दूसरी ओर '**प्रकीर्णक साहित्य : मनन** और **मीमांसा**' नामक ग्रन्थ में एक लेख (प्रकीर्णकों की पाण्डुलिपियाँ और प्रकाशित संस्करण, लेखक जौहरीमल पारख) में दी गयी

६. प्रकीर्णक साहित्य: मनन और मीमांसा पृ० २

उपलब्ध प्रकीर्णकों की सूची में जो तीस प्रकीर्णक सूचीबद्ध हैं उनसे **पइण्णयसुत्ताइं** में सङ्कलित प्रकीर्णकों से भिन्नता है । इस सूची में दिये गये प्रकीर्णकों के नाम ये हैं - १-**आतुर-प्रत्याख्यान**-वीरभद्र, २- **गणिविद्या,** ३-**कुशलाणुबंधि चतुःशरण**-वीरभद्र, ४-**चन्द्रवेध्यक,** ५-**तन्दुलवैचारिक,** ६-**देवेन्द्रस्तव**-ऋषिपालित, ७-**भक्तपरिज्ञा**-वीरभद्र, ८-**महाप्रत्याख्यान,** ९-**वीरस्तव,** १०-**संस्तारक,** ११-**अङ्गविद्या,** १२-**अजीवकल्प,** १३-**आराधनापताका**-वीरभद्र, १४-**गच्छाचार,** १५-**ज्योतिषकरण्डक**-पादलिप्त, १६-**तिथिप्रकीर्णक,** १७-**तीर्थोद्गालिक,** १८-**द्वीपसागरप्रज्ञप्ति,** १९-**मरणसमाधि,** २०-**सिद्धप्राभृत,** २१-**अङ्चूलिका**-यशोभद्र, २२-**कवचजिनचन्द्र,** २३-**जीवविभक्ति,** २४-**पर्यन्ताराधना,** २५-**पिण्डविशुद्धि**जिनवल्लभ, २६-**वङ्गचूलिका**-यशोभद्र, २७-**योनिप्राभृत**-धरसेन, २८-**सुप्रणिधान** (वृद्ध) **चतुःशरण,** २९-**सारावली,** ३०-**जम्बूचरित्र** (जम्बूपइन्ना) पद्मसूरि ।

जिन प्रकीर्णकों के आगे कर्ता का नाम नहीं है उनके कर्ता अज्ञात हैं । इसी लेख में प्रकाशित प्रकीर्णकों की दूसरी सूची में **ऋषिभाषित** का नाम भी है पर उसे सामान्य क्रम में नहीं रखा गया है । यदि हम उसे भी मानें तो यहाँ ३१ प्रकीर्णक हो जाते हैं । इनमें से **तिथिप्रकीर्णक, अङ्गचूलिका, कवच, पिण्डविशुद्धि, वङ्गचूलिका, योनिप्राभृत** एवं **जम्बूचरित्र** (जम्बूपइन्ना) इन सातों का उल्लेख पइण्णयसुत्ताइं में नहीं है । इन्हें भी शामिल कर लेने पर ३६ + ७ = ४३ उपलब्ध प्रकीर्णक हो जाते हैं ।

विषयवस्तु

उपलब्ध प्रकीर्णकों में नन्दनमुनि आराधित **आराधना** (संस्कृत) प्रकीर्णक के अतिरिक्त समस्त प्रकीर्णक प्राकृत भाषा में रचे गये हैं, आकार की दृष्टि से सबसे छोटा **आराधनाकुलक** है, जिसमें मात्र ८ गाथाएं हैं और सबसे बड़े आकार का **अङ्गविद्या** है जिसमें ९००० ग्रन्थांक एवं ६० अधिकार हैं । इनमें **आतुरप्रत्याख्यान** नाम के तीन प्रकीर्णक हैं तथा **चतुःशरण, आराधना-पताका** और **मिथ्यादुष्कृत-कुलक** शीर्षक से दो-दो प्रकीर्णक हैं ।

प्रकीर्णकों की विषयवस्तु को देखा जाये तो अधिकांश प्रकीर्णक समाधिमरण को प्रतिपादित करते हैं पर समाधिमरण के अतिरिक्त निमित्त, मुहूर्त्त, खगोल, भूगोल, जैन इतिहास, शरीरविज्ञान, गुरु-शिष्य सम्बन्ध आदि पर प्रकाश डालने वाले भी प्रकीर्णक हैं । यहाँ हम उपलब्ध प्रकीर्णकों की विषयवस्तु का संक्षिप्त उल्लेख करेंगे । इसे दो भागों में विभक्त किया गया है । पहले समाधिमरण से सम्बन्धित प्रकीर्णकों का संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत है ।

१. समाधिमरण-आगममान्य दस प्रकीर्णकों में यह सबसे बड़ा है । इसमें ६६१ गाथाएँ हैं । ग्रन्थकार के अनुसार १-मरण विभक्ति, २-मरण विशोधि, ३-मरण समाधि, ४-संल्लेखनाश्रुत, ५-भक्तपरिज्ञा, ६-आतुर-प्रत्याख्यान, ७-महाप्रत्या-ख्यान और ८-आराधना, इन आठ प्राचीन श्रुतग्रन्थों के आधार पर प्रस्तुत प्रकीर्णक की रचना हुई है । इसमें अन्त समय की आराधना का वर्णन है । इसके

रचनाकार अज्ञात हैं । मरणसमाधि का उल्लेख **नन्दी** एवं **पाक्षिकसूत्र** में प्राप्त होता है । इसमें मरण के अतिरिक्त आचार्य के ३६ गुणों, आलोचना के दोषों आदि का नाम सहित वर्णन किया गया है । इसका प्राकृत संस्करण बाबू धनपतसिंह मुर्शिदाबाद (ई० सन् १८८६), बालाभाई ककलभाई, अहमदाबाद (ई० सन् १९०६), जैनधर्म प्रसारक सभा (ई० सने १९०६), आगमोदय समिति (ई० सन् १९२६, छायासहित); हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला (ई० सन् १९७५) और महावीर जैन विद्यालय, बम्बई (ई० सन् १९८४) से प्रकाशित हो चुका है । अभी तक इसका कोई हिन्दी अनुवाद प्रकाशित नहीं हुआ है ।

२-४ आतुरप्रत्याख्यान - इस नाम से दो और प्रकीर्णक हैं । प्रस्तुत **आतुरप्रत्याख्यान** गद्य-पद्य मिश्रित है । इसमें सूत्रों और गाथाओं की कुल संख्या ३० है । इसमें शरीर के ममत्व त्याग, सागार और निरागार प्रत्याख्यान तथा सभी जीवों के प्रति क्षमापना की गयी है । इसके लेखक अज्ञात हैं । दूसरे **आतुरप्रत्याख्यान** में कुल ३४ गाथाएँ हैं । इसके कर्ता भी अज्ञात हैं । इसमें उपोद्घात, अविरति प्रत्याख्यान, मिथ्यादुष्कृत, ममत्वत्याग, शरीर के लिए उपालम्भ, शुभभावना, अरहंतादि स्मरण, पापस्थानक त्याग आदि शीर्षक से विषय वर्णित हैं । तीसरे **आतुरप्रत्याख्यान** के कर्ता वीरभद्र हैं । इसमें कुल ७१ गाथाएँ हैं । इसमें मरण के बालमरण, बालपण्डित मरण और पण्डितमरण- तीन भेद कर विषय का प्रतिपादन किया गया है । ये तीनों आतुरप्रत्याख्यान (मूल) पइण्णयसुत्ताइं में सङ्कलित हैं । वीरभद्रकृत आतुरप्रत्याख्यान के प्रकाशित संस्करण बाबू धनपतसिंह मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, जैनधर्म प्रसारक सभा-मुल्तान, ऋषि स्मारक समिति, धूलिया से मूल एवं तत्त्वविवेचनसभा (१९०१) से गुजराती, मनमोहन यशमाला, पायधुनी, मुम्बई (१९५०) से हिन्दी एवं मनमोहन यशस्मारक (१९३४) से गुजराती और हिन्दी अनुवाद के साथ हैं ।

५-महाप्रत्याख्यान-इस प्रकीर्णक का उल्लेख **नन्दीसूत्र** तथा **पाक्षिकसूत्र** में उपलब्ध होता है । **नन्दिसूत्रचूर्णि,** हरिभद्रीय वृत्ति तथा पाक्षिकसूत्र वृत्ति में इस प्रकीर्णक का परिचय देते हुए कहा गया है "महाप्रत्याख्यानम् महच्च तत् प्रत्याख्यानं चेति समासः । थेरकप्पेण जिनकप्पेण वा विहरेत्ता अंते थेरकप्पिया बारस वासे संलेहं करेत्ता, जिणकप्पिया पुण विहारेणेव संलीढा तहावि जहाजुत्तं संलेहं करेत्ता निव्वाघातं सचेट्ठा चेव भवचरिमं पच्चक्खंति, एवं सवित्थरं जत्थऽज्झयणे वण्णिजइ तमज्झयणं महापच्चक्खाणं ।"[७] अर्थात् महाप्रत्याख्यान शब्द महान् और प्रत्याख्यान से बना है । स्थविरकल्पी और जिणकल्पी में स्थविरकल्पी विहार के अन्त में बारह वर्ष की संल्लेखना करते हैं, जिनकल्पी विहार के क्रम में जब जैसी आवश्यकता हो संल्लेखना ग्रहण कर लेते हैं और अन्त समय तक के लिए प्रत्याख्यान कर लेते हैं । इसका विस्तारपूर्वक वर्णन जिस अध्ययन में हो वह महाप्रत्याख्यान है ।

७. नन्दिसूत्र चूर्णि पृ० ५८, नन्दिसूत्रवृत्ति पृ० ७२, पाक्षिकसूत्रवृत्ति ९५

महाप्रत्याख्यान में कुल १४२ गाथाएँ हैं । इनमें मंगल अभिधेय् के पश्चात् त्रिविधा व्युत्सर्जना, सर्वजीवक्षमणा, निन्दा-गर्हा आलोचना, ममत्व-छेदन, आत्मा का स्वरूप, मूल और उत्तर गुणों में प्रमाद की निन्दा, एकत्वभावना, संयोगसम्बन्ध व्युत्सर्जना, असंयम आदि की निन्दा, मिथ्यात्व का त्याग, अज्ञात अपराध की आलोचना का स्वरूप, शल्योद्धरण प्ररूपण, आलोचना का फल, निर्वेद उपदेश, पण्डितमरण का प्ररूपण, पञ्चमहाव्रत की रक्षा, तप का महात्म्य, अनाराधक का स्वरूप, आराधना का महात्म्य, पाप आदि का प्रत्याख्यान, सभी जीवों के प्रति क्षमाभाव, प्रत्याख्यान पालन के फल आदि का विस्तार से वर्णन है । वर्तमान में इसके प्रकाशित संस्करण हैं - बाबू धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला एवं महावीर जैन विद्यालय, बम्बई से मूल प्राकृत एवं आगम संस्थान उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ । इसके कर्ता अज्ञात हैं ।

६-संस्तारक-इसके भी कर्ता अज्ञात हैं । अन्तिम आराधना के प्रसंग में स्वीकार किये जाने वाले दर्भादि आसन को संस्तारक कहा जाता है । इसमें कुल १२२ गाथाएँ हैं । संस्तारक में मंगलाचरण के बाद संस्तारक के गुणों, संस्तारक का स्वरूप, इसके लाभ और सुख की महिमा के वर्णन तथा संस्तारक ग्रहण करने वाले पुण्यात्माओं के नामोल्लेख हैं । अन्त में संस्तारक ग्रहण करने की क्षमापना और भावना का निरूपण हैं । इस प्रकीर्णक के प्रकाशित सात संस्करण इस प्रकार हैं - बाबू धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, महावीर जैन विद्यालय, बम्बई, जैनधर्म प्रसारक सभा से केवल मूल तथा आगम संस्थान, उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ ।

७-चतुःशरण-प्रस्तुत प्रकीर्णक में कुल २७ गाथाएँ हैं । इसके कर्ता का कोई उल्लेख नहीं है । इसकी प्रथम गाथा में कुशलता हेतु चतुःशरणगमन, दुष्कृत गर्हा और सुकृत का अनुमोदना - इन तीन अधिकारों का निर्देश है । इसी के अनुसार विषय का प्रतिपादन किया गया है । यह ग्रन्थ केवल महावीर जैन विद्यालय से ही प्रकाशित है ।

८-भक्तिपरिज्ञा-भक्तपरिज्ञा में १७२ गाथाएँ हैं । इसके कर्ता वीरभद्र है । इसमें मङ्गल-अभिधेय के पश्चात् ज्ञान का महात्म्य, अशाश्वत सुख की निष्फलता, जिनाराधना में शाश्वत सुख, अभ्युद्यत मरण के तीन भेद, भक्तपरिज्ञा मरण के दो भेद, शिष्य द्वारा व्याधिग्रस्त होने पर गुरु से भक्तपरिज्ञा मरण की अनुमति माँगना तथा गुरु द्वारा इसकी अनुमति के साथ आलोचना का उपदेश, प्रायश्चित्त पञ्चमहाव्रत का आरोपण, सामयिक का आरोपण, शिष्य द्वारा क्षमणादि, गुरु द्वारा अनुशासन का उपदेश आदि के विस्तृत वर्णन के पश्चात् भक्तपरिज्ञा के महात्म्य का वर्णन किया गया है । यह ग्रन्थ बाबू धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, महावीर जैन विद्यालय तथा जैनधर्म प्रसारक सभा से मूल रूप में प्रकाशित है ।

९-चतुःशरण कुशलानुबन्धी-प्रस्तुत प्रकीर्णक आचार्य वीरभद्र की कृति है । इसमे कुल ६३ गाथाएँ हैं । उसकी प्रथम गाथा में विषयवस्तु का नाम निर्देश इस प्रकार किया गया है -

(क) सावद्ययोग की विरति, (ख) उत्कीर्तन, (ग) गुणियों के प्रति विनय, (घ) क्षति की निन्दा, (च) दोषों की चिकित्सा और (छ) गुणाराधना ।

पुनः इनका अलग-अलग निरूपण किया गया है । तत्पश्चात् चतुर्दश स्वप्न का वर्णन, मङ्गल-अभिधेय, चतुःशरणगमन, दुष्कृतगर्हा, सुकृतानुमोदन रूप तीन अधिकार हैं । इसके बाद अरिहंत, सिद्ध, साधु और केवलिप्रज्ञप्त धर्म इन चार आश्रयों का शरण लेने और जन्म-जन्मान्तर में आत्मा ने यदि कोई दुष्कृत आचरण किया हो तो उसकी निन्दा का निरूपण है । अन्त में चतुःशरण ग्रहण, दुष्कृतगर्हा, सुकृतानुमोदन का फल बताया गया है । यह प्रकीर्णक-बाबू धनपति सिंह मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, महावीर जैन विद्यालय एवं जैनधर्म प्रसारक सभा से मूल रूप में, तत्त्व विवेचक सभा से गुजराती, देवचन्द लालभाई फण्ड से संस्कृत, हीरालाल हंसराज-जामनगर से गुजराती तथा मनमोहन यशस्मारक से हिन्दी अनुवाद के साथ प्रकाशित हो चुका है ।

१०-प्राचीन आचार्य विरचित आराधनापताका-इस प्रकीर्णक में कुल ९३२ गाथाएँ हैं । सम्पूर्ण ग्रन्थ का वर्ण्यविषय, बत्तीस द्वारों में विभक्त है । ये हैं १-संल्लेखना द्वार, २- परीक्षा द्वार, ३-निर्यामक द्वार, ४-योग्यत्व द्वार, ५-अगीतार्थ द्वार, ६-असंविग्न द्वार, ७-निर्जरणा द्वार, ८-स्थान द्वार, ९-वसति द्वार, १०-संस्तार द्वार, ११-द्रव्यदान द्वार, १२-समाधिमान विरेक द्वार, १३-गणनिसर्ग द्वार, १४-चैत्यवन्दन द्वार, १५-आलोचना द्वार, १६-व्रतोच्चार द्वार, १७-चतुःशरण द्वार, १८-दुःकृतगर्हा द्वार, १९-सुकृतानुमोदना द्वार, २०- जीवक्षामणा द्वार, २१-स्वजनक्षामणा द्वार, २२-संघक्षामणा द्वार, २३-जिनवरादि क्षामणा द्वार, २४-आशातनाप्रतिक्रमण द्वार, २५-कायोत्सर्ग द्वार, २६-शक्रस्तव द्वार, २७-पापस्थानव्युत्सर्जन द्वार, २८-अनशन द्वार, २९-अनुशिष्टि द्वार, ३०-कवच द्वार, ३१-नमस्कार द्वार और ३२-आराधनाफल द्वार इसमें उनतीसवॉ अनुशिष्टि द्वार १७ प्रतिद्वारों में विभक्त है-

१-मिथ्यात्व परित्यागअनुशिष्टि प्रतिद्वार, २-सम्यक्त्वसेवनानुशिष्टि प्रतिद्वार, ३-स्वाध्यायानुशिष्टि प्रतिद्वार, ४-पञ्चमहाव्रतरक्षानुशिष्टि प्रतिद्वार, ५-मदनिग्रहानुशिष्टि प्रतिद्वार, ६-इन्द्रिय-विजयानुशिष्टि प्रतिद्वार, ७-कषायविजयानुशिष्टि प्रतिद्वार, ८-परषहसहनानुशिष्टि प्रतिद्वार, ९-उपसर्गसहनानाशिष्टि प्रतिद्वार, १०-प्रमाद अनुशिष्टि प्रतिद्वार, ११-तपश्चरणानुशिष्टि प्रतिद्वार, १२-रागादिप्रतिशेषानुशिष्टि प्रतिद्वार, १३-निदान वर्तनानुशिष्टि प्रतिद्वार, १४-कुभावनात्यागानुशिष्टि प्रतिद्वार, १५-सल्लेखना अतिचार परिहारणानुशिष्टि

प्रतिद्वार, १६-द्वादश शुभ भावनानुशिष्टि प्रतिद्वार और १७-पच्चीस महाव्रत भावना अनुशिष्टि प्रतिद्वार ।

यह प्रकीर्णक महावीर जैन विद्यालय, बम्बई से मूल रूप में पइण्णयसुत्ताइं में संगृहीत है ।

११-आराधना पताका (वीरभद्र)-यह प्रकीर्णक आचार्य वीरभद्र रचित है । इसमें ९८९ गाथाएँ हैं । इसमें समाधिमरण का साङ्गोपाङ्ग वर्णन किया गया है । इस प्रकीर्णक में समाधिमरण के सविचार और अविचार दो भेद में से सविचार भक्त परिज्ञा मरण का विस्तृत विवेचन है । प्रारम्भ में मङ्गल-अभिधेय के बाद पीठिका है । पुनः पाँच प्रकार के मरण का प्ररूपण करने के बाद वर्ण्यविषय को चार द्वार १-परिकर्मविधिद्वार, २-गणसंक्रमणद्वार, ३-ममत्वउच्छेद द्वार और ४-समाधिलाभ द्वार में वर्गीकृत कर पुनः क्रमशः ग्यारह, दस, दस और आठ प्रतिद्वार में विभक्त किया गया है ।

प्रथम परिकर्मविधिद्वार के ग्यारह प्रतिद्वार हैं - १-अर्ह, २-लिंग, ३-शिक्षा, ४-विनय, ५-समाधि, ६-अनियतविहार, ७-परिणाम, ८-त्याग, ९-निःश्रेणि, १०-भावना, एवं ११-संल्लेखना ।

द्वितीय गणसंक्रमण द्वार के दस प्रतिद्वार हैं- १-दिशा, २-क्षामणा, ३-अनुशिष्टि, ४-परगणचर्या, ५-सुस्थितगवेषण, ६-उपसम्पदा, ७-परीक्षा, ८-प्रतिलेखा, ९-आपृच्छना एवं १०-प्रतीच्छा ।

तृतीय ममत्व उच्छेदन द्वार के दस प्रतिद्वार हैं- १-आलोचना, २-गुण-दोष, ३-शय्या, ४-संस्तारक, ५-निगमिक, ६-दर्शन, ७-हानि, ८-प्रत्याख्यान, ९-क्षामणा, एवं १०-क्षमण ।

चतुर्थ समाधिलाभ द्वार के आठ प्रतिद्वार हैं- १-अनुशिष्टि, २-सारणा, ३-कवच, ४-समता, ५-ध्यान, ६-लेश्या, ७-आराधना फल और ८-विहान (परित्याग) ।

सविचार भक्त परिज्ञा मरण के वर्णन के पश्चात् अविचार भक्त परिज्ञा मरण का निरूपण है ।

इसके १-निरुद्ध, २-निरुद्धतर और ३- परमनिरुद्ध - तीन भेद कहे गये हैं । जंघाबल के क्षीण हो जाने पर अथवा रोगादि के कारण कृश शरीर वाले साधु का गुफादि में होने वाला मरण निरुद्ध अविचार भक्त परिज्ञामरण है । व्याल, अग्नि, व्याघ्र, शूल, मूर्च्छा, विशूचिका आदि के कारण अपनी आयु को कम जानकर मुनि का गुफादि में मरण निरुद्धतर अविचार भक्त परिज्ञा मरण है । भिक्षु की वाणी वातादि के कारण अवरुद्ध होने पर आयु को समाप्त जानकर मृत्यु का शीघ्र वरण करना परमनिरुद्ध अविचार भक्त परिज्ञा मरण है ।[८]

भक्त परिज्ञा मरण के पश्चात् इंगिनीमरण का वर्णन किया गया है । इसका प्रतिपादन करते हुए कहा गया है कि भक्त परिज्ञा मरण में जो उपक्रम वर्णित हैं, वे ही उपक्रम यथायोग्य इंगिनीमरण में हैं । इसमें देव, मनुष्य आदि कृत उपसर्ग या

---

८. 'आराहणा-पडाया' पइण्णयसुत्ताइं भाग-२ गा. ८९४-९०३

किन्नर, किंपुरुष, देवकन्याएं एवं सभी पुद्गल के दुःखरूप हो जाने पर भी आराधक विचलित हुए बिना स्वयं ही आकुंचन, प्रसारण उच्चारादि की क्रियाएँ करता है ।[१] इसके पश्चात् संक्षेप में पादपोपगमनमरण का वर्णन कर अन्त में आराधना-फल का प्रतिपादन किया गया है । प्रकाशित संस्करण-यह प्रकीर्णक केवल महावीर जैन विद्यालय, बम्बई से (पइण्णय-सुत्ताइं भाग-२) मूलरूप में प्रकाशित है ।

१२-पर्यन्ताराधना-प्रस्तुत प्रकीर्णक अज्ञात मुनि की कृति है । इसमें कुल २६३ गाथाएँ हैं । इसका अपरनाम **आराधनासार** भी है । मङ्गलाचरण के पश्चात् विषयवस्तु का वर्णन २४ द्वारों में विभक्त कर लिया गया है । ये चौबीस द्वार हैं-१-संल्लेखना, २-स्थान, ३-विकटना, ४-सम्यक्, ५-अणुव्रत, ६-गुणव्रत, ७-पापस्थान, ८-सागार, ९-चतुःशरणगमन, १०-दुष्कृतगर्हा, ११-सुकृतानुमोदन, १२-विषय, १३-संघादि, १४-चतुर्गति जीवक्षामणा, १५-चैत्य-नमनोत्सर्ग, १६-अनशन, १७-अनुशिष्टि, १८-भावना, १९-कवच, २०-नमस्कार, २१-शुभध्यान, २२-निदान, २३-अतिचार और २४-फलद्वार।

इसके प्रकाशित संस्करण हैं- १-बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद (मूल), २-महावीर जैन विद्यालय, बम्बई (मूल), ३-विजयसिद्धिसूरि ग्रन्थमाला (मूल), ४-मनमोहन यशमाला, मुम्बई (मूल तथा अंग्रेजी, हिन्दी अनुवाद) दो संस्करण ।

१३-आराधना पञ्चक-प्रस्तुत प्रकीर्णक में ३३४ गाथाएँ हैं । यह प्रकीर्णक स्वतन्त्र ग्रन्थ न होकर उद्योतनसूरि के **कुवलयमाला** से उद्धृत अंश है, परन्तु पइण्णयसुत्ताइं, भाग-२ में प्रकीर्णक के रूप में सङ्कलित है । इसमें अन्तकृत केवलियों के नामनिर्देशपूर्वक कर्मक्षपणा का निरूपण किया गया है । इसके पश्चात् भगवान् महावीर की प्रेरणा से मणिरथ मुनि एवं दूसरे अन्य कामजेन्द्र मुनि, वज्रगुप्तमुनि एवं स्वयम्भूदेव मुनि का संलेखनाग्रहण ज्ञान, दर्शन, चारित्र और वीर्य की आराधना, पञ्चमहाव्रत, रक्षा-ममत्व त्याग, सर्वजीव क्षमापना, दोषप्रतिक्रमण, पण्डितमरण की प्रेरणा से उसकी आराधना तथा उनके सिद्धिगमन का विस्तार से वर्णन किया गया है ।

१४-आराधना प्रकरण-इस प्रकीर्णक के कर्त्ता अभयदेवसूरि हैं । इसमें ८५ गाथाएँ हैं । यह ग्रन्थ मरणविधि के छः द्वारों में विभक्त कर रचा गया है । छः द्वार हैं- १-आलोचना द्वार, २-व्रतोच्चार द्वार, ३-क्षामणाद्वार, ४-अनशनद्वार, ५-शुभभावना द्वार और ६-नमस्कार भावना द्वार । यह ग्रन्थ पइण्णयसुत्ताइं के भाग-२ में मूलरूप में सङ्कलित है ।

१५-जिनशेखर श्रावक प्रति सुलसाश्राविकार-चित आराधना-इस प्रकीर्णक में ७४ गाथाएँ हैं । इसमें प्रत्यासन्न मरण-प्रेरणा अर्थात् अन्त सन्निकट होने पर अनशन की प्रेरणा, अरहंत, सिद्ध, आचार्य, उपाध्याय और साधुओं का स्वरूप निरूपण एवं उनकी वन्दना, नमस्कार-माहात्म्य

१. 'आराहणा-पडाया' पइण्णयसुत्ताइं भाग-२ गा. ९०४-९२१

तथा मङ्गल चतुष्क, लोकोत्तम-चतुष्क, शरण-चतुष्क, आलोचना और व्रतोच्चार का निर्देश है । अन्त में सर्वजीवों की क्षमापणा तथा वेदना सहने और अनशन करने का उपदेश है । यह प्रकीर्णक भी पइण्णयसुत्ताइं भाग-२ में सङ्कलित है ।

१६-नन्दनमुनि आराधित आराधना-इसमें कुल ४० गाथाएँ हैं । यह संस्कृत-भाषा में लिखा गया है । इस प्रकीर्णक में नन्दनमुनिकृत दुष्कृतगर्हा, सर्वजीव क्षामणा, शुभ भावना, चतुःशरण ग्रहण, पञ्चपरमेष्ठि नमस्कार, अनशन प्रतिपत्ति रूप छः प्रकार की आराधना का वर्णन किया गया है । इस प्रकीर्णक का भी एकमात्र संस्करण पइण्णयसुत्ताइं में सङ्कलित है ।

१७-आराधना कुलक-यह सभी प्रकीर्णकों में सबसे छोटा है । इसमें मात्र ८ गाथाएँ हैं । यह प्रकीर्णक व्रतोच्चार, जीवक्षामणा, पापस्थानत्याग, दुःकृत निन्दा, सुकृतानुमोदन, चतुःशरणग्रहण, एकत्व भावना का निर्देश मात्र है । इसके कर्ता अज्ञात है तथा यह भी पइण्णयसुत्ताइं में प्रकाशित है ।

१८-१९ मिथ्यादुष्कृत कुलक-इस शीर्षक से दो प्रकीर्णक उपलब्ध हैं । दोनों के कर्ता अज्ञात हैं तथा दोनों का प्रारम्भ मङ्गलाचरण से न होकर विषय से हैं । एक में १५ तथा दूसरे में १७ गाथाएँ हैं । प्रथम में आराधक द्वारा चारों गतियों के सभी जीवों से अलग-अलग क्षमापना की गयी है । इसमें पञ्चपरमेष्ठी की निन्दा, दर्शन-ज्ञान-चारित्र और सम्यक्त्व की विराधना, चतुर्विध संघ की अवमानना, महाव्रतों और अणुव्रतों के प्रति स्खलना आदि की निन्दा है ।

दूसरे में आराधक द्वारा संसार-चक्र में विविध योनियों में भ्रमण करते समय जिन्न-जिन प्राणियों को दुःख दिया गया उनके प्रति क्षमापना की गयी है । विभिन्न भवों के परिजनों के त्याग के प्रति, राग-द्वेषवश हुए एकेन्द्रिय जीवों का वध, मृषावाद भाषण, परिग्रह, मिथ्यात्व मोह से मूढ़ हो साधु-सेवा, साधर्मिक वात्सल्य एवं चतुर्विध संघ की अभक्ति के प्रति मिथ्यादुष्कृत किया गया है । ये दोनों प्रकीर्णक भी पइण्णयसुत्ताइं में सङ्कलित हैं ।

२०-आलोचनाकुलक-इसमें १२ गाथाएँ हैं । इसके कर्ता अज्ञात हैं । इसमें विविध प्रकार के दुष्कृतों की आलोचना की गयी है तथा आलोचना का माहात्म्य बताया गया है । इस ग्रन्थ का भी प्रकाशन पइण्णयसुत्ताइं में हुआ है ।

२१-आत्मविशोधिकुलक-इस प्रकीर्णक में भी लोक के समस्त प्राणियों के प्रति हुए समस्त प्रकार के दुष्कृत्यों का निन्दा की गयी है । इसमें आहार और समस्त शारीरिक क्रियाओं के त्याग का निर्देश है । अन्त में आलोचना द्वारा आत्म विशुद्धि का माहात्म्य बताया गया है । इसमें कुल २४ गाथाएँ हैं और इसका भी एकमात्र संस्करण पइण्णयसुत्ताइं में है ।

२२-कवच-यह प्रकीर्णक जिनचन्द्रसूरि की रचना है और प्राचीन आगम आलापकों का सङ्कलन होने से प्रामाणिक है । इनका अभी तक मुद्रण-प्रकाशन नहीं हुआ है । इसमें १२९ गाथाएँ हैं । इसमें पण्डितमरण से सम्बन्धित विषय का प्रतिपादन किया गया है ।

---

१०. 'देवेन्द्रस्तव' पइण्णयसुत्ताइं भाग-१ गा. २१-६६

इस प्रकार उपलब्ध प्रकीर्णकों में २२ ऐसे हैं जिनमें किसी न किसी प्रकार से समाधिमरण से सम्बन्धित विषयवस्तु ही प्राप्त होती है । इसके अतिरिक्त जो प्रकीर्णक हैं, वे भिन्न-भिन्न विषयों को लेकर रचे गये हैं । उनका संक्षिप्त परिचय निम्न प्रकार हैं ।

२३-देवेन्द्रस्तव-प्रस्तुत प्रकीर्णक स्थविर ऋषिपालित की कृति है । इसका निर्देश **नन्दीसूत्र** और **पाक्षिकसूत्र** में प्राप्त होता है । इसमें कुल ३११ गाथाएँ हैं । ग्रन्थ का प्रारम्भ तीर्थङ्कर ऋषभ से लेकर महावीर तक की स्तुति से किया गया है । तत्पश्चात् बत्तीस देवेन्द्रों का क्रमशः विस्तारपूर्वक विवेचन किया गया है । इनमें असुरकुमार, नागकुमार, सुवर्णकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिशाकुमार, वायुकुमार, स्तनितकुमार, विद्युतकुमार और अग्निकुमार-दस भवनपतिदेवों, चमरेन्द्र, धरणेन्द्र आदि बीस भवनपति इन्द्रों का नामोल्लेख है । तत्पश्चात् इनकी स्थिति, आयु, भवन संख्या एवं आवास आदि का निरूपण है । इसके पश्चात् वाणव्यन्तरों, ज्योतिष्कों, वैमानिकों एवं अन्त में सिद्धों का विस्तार से वर्णन है । इसके संस्करण बाबू धनपतसिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई-अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, महावीर जैन विद्यालय से मूल एवं आगम संस्थान उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ प्रकाशित है ।

२४-तन्दुलवैचारिक-यह प्रकीर्णक गद्य-पद्य मिश्रित है । इसमें सूत्रों और गाथाओं की कुल संख्या १७७ है । इसके गद्य भाग **भगवतीसूत्र** से भी लिये गये हैं । इसका उल्लेख उत्कालिक सूत्र के अन्तर्गत है । **तन्दुलवैचारिक प्रकीर्णक** में मुख्य रूप से मानव जीवन के सभी पक्षों-गर्भावस्था, मानव शरीर रचना, उसकी सौ वर्ष की आयु के दस विभाग १-बाला, २-क्रीड़ा, ३-मन्दा, ४-बला, ५-प्रज्ञा, ६-हायणी, ७-प्रपञ्चा, ८-प्राग्भारा, ९-मुन्मुखी और १०-शायनी, उनमें होने वाली शारीरिक स्थितियाँ एवं उसके आहार आदि के बारे में विस्तृत विवेचन किया गया है । स्त्रियों के दुर्गुणों को प्रतिपादित करने के उपरान्त अन्त में धर्म के माहात्म्य को स्थापित किया गया है । यह ग्रन्थ धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई- अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्षपुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला एवं महावीर जैन विद्यालय-बम्बई से मूल रूप में एवं देवचन्द्र लालभाई फण्ड से संस्कृत, सेठिया पारमर्थिक संस्था-बीकानेर से संस्कृत, हिन्दी; हेम्बर्ग से संस्कृत एवं आगम संस्थान, उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ प्रकाशित है ।

२५-चन्द्रकवेध्यक-इसमें १७५ गाथाएँ हैं । जैसाकि इसके नाम से स्पष्ट है कि इस ग्रन्थ में आचार के जो नियम बताये गये हैं उनका पालन कर पाना चन्द्रकवेध (राधा-वेध) के समान ही कठिन है । जिस प्रकार प्रवीण धनुर्धारी यन्त्र में फिरती पुतली की आँख भेदने में समर्थ हैं वैसे ही अप्रमत्त साधक दुर्गति को दूर हटा देता है । इस ग्रन्थ के कर्ता अज्ञात हैं । इसके निम्नलिखित प्रकाशित संस्करण हैं-बाबू धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला, महावीर

११. 'गणिविज्जापइन्नयं संपा० प्रो. सागरमल जैन, आगमसंस्थान

जैन विद्यालय से मूल, केसरबाई ज्ञानमन्दिर, पाटण से संस्कृत, पेरिस से अंग्रेजी, कलापूर्णसूरि से गुजराती एवं आगम संस्थान, उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ ।

२६-गणिविद्या-इसमें ८६ गाथाएँ हैं । इसके रचनाकार अज्ञात हैं । इस प्रकीर्णक का परिचय **नन्दीसूत्रचूर्णि** में इस प्रकार है- गण अर्थात् बाल और वृद्ध मुनियों का गच्छ; वह गण जिसके नियन्त्रण में है वह गणी; विद्या का अर्थ है ज्ञान । ज्योतिष-निमित्त विषय के ज्ञान से दीक्षा, सामायिक व्रतोपस्थापना, श्रुत सम्बन्धित उद्देश्य समुदेश की अनुज्ञा, गण का आरोपण, दिशा की अनुज्ञा तथा क्षेत्र से निर्गमन और प्रवेश आदि कार्य जिस तिथि, करण, नक्षत्र, मुहूर्त और योग में करने के लिये निर्देश जिस अध्ययन में है, वह गणिविद्या है ।

प्रस्तुत ग्रन्थ में दिवस, तिथि, नक्षत्र, करण, ग्रह, मुहूर्त्त, शकुनबल, लग्नबल और निमित्तबल- इन नौ विषयों का विस्तारपूर्वक निरूपण किया गया है । यह प्रकीर्णक मूलरूप में बाबू धनपत सिंह-मुर्शिदाबाद, बालाभाई ककलभाई- अहमदाबाद, आगमोदय समिति, हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला तथा महावीर जैन विद्यालय से मूल, हेम्बर्ग से संस्कृत और आगम संस्थान उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ प्रकाशित है ।

२७-ऋषिभाषित-प्रस्तुत प्रकीर्णक ४५ अध्ययनों में विभक्त है । इन पैंतालिस अध्यायों में से प्रत्येक में एक ऋषि का उपदेश सङ्कलित है । इस प्रकार यह ग्रन्थ पैंतालीस ऋषियों के उपदेशों का सङ्कलन है । जिस अध्याय में जिस ऋषि का उपदेश है वह अध्याय उन्हीं के नाम से है । ये पैंतालीस अध्याय या ऋषि निम्न हैं-

१-देवर्षि नारद, २-वज्जीयपुत्त (वात्सीय पुत्र), ३-असितदेवल, ४-अंगिरस भारद्वाज, ५-पुष्पशाल पुत्र, ६-वल्कलचीरी, ७-कुम्भापुत्र, ८-केतलीपुत्र, ९-महाकश्यप, १०-तेतलीपुत्र, ११-मंखलिपुत्र, १२-याज्ञवल्क्य, १३-मेतेज्ज भयालि, १४-बाहुक, १५-मधुरायन, १६-शोर्यायण, १७-विदुर, १८-वारिषेणकृष्ण, १९-आरियायन, २०-उत्कट, २१-गाथापतिपुत्र तरुण, २२-गर्दभालि, २३-रामपुत्र, २४-हरिगिरि, २५-अम्बड परिव्राजक, २६-मातङ्ग, २७-वास्तव, २८-आर्द्रक, २९-वर्द्धमान, ३०-वायु, ३१-अर्हत्पार्श्व, ३२-पिंग, ३३-महाशालपुत्र अरुण, ३४-ऋषिगिरि, ३५-उद्दालक, ३६-नारायण, ३७-श्रीगिरि, ३८-सारिपुत्र, ३९-संजय ऋषि, ४०-द्वैपायन ऋषि, ४१-इन्द्रनाग, ४२-सोम, ४३- यम, ४४-वरुण और ४५-वैश्रमण ।

प्रस्तुत प्रकीर्णक प्राचीनतम है । इसका नाम निर्देश समवायाङ्ग में भी प्राप्त होता है । अब तक इसके प्रकाशित संस्करण हैं-महावीर जैन विद्यालय एवं ऋषभदेव केसरीमल, रतलाम से मूल तथा लालभाई दलपतभाई भारतीय संस्कृति विद्यामन्दिर, अहमदाबाद से संस्कृत, अंग्रेजी तथा सुधर्मज्ञान मन्दिर, बम्बई एवं प्राकृत भारती, जयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ ।

२८-द्वीपसागरप्रज्ञप्ति-प्रस्तुत प्रकीर्णक में २२५ गाथाएँ हैं । इसके कर्ता अज्ञात हैं । इसमें मनुष्य

---

१२. 'नन्दीसूत्र चूर्णि. पृ० १८

क्षेत्र अर्थात् ढाई द्वीप के आगे के द्वीप एवं सागरों की संरचना का वर्णन किया गया है । इसमें मानुषोत्तर पर्वत, नलिनोदक आदि सागर, नन्दीश्वर द्वीप, अंजन पर्वत, दधिमुख पर्वत, रतिकर पर्वत, कुण्डलद्वीप, कुण्डलव समुद्र, रूचक द्वीप, रूचक नग, रूचक नग के कूट, दिशाकुमारियां एवम् उनके स्थान, दिग्गजेन्द्र, जम्बूदीप आदि द्वीप और लवण समुद्र आदि समुद्रों के अधिपति देव, तेगिच्छी पर्वत एवं चमरचंचा राजधानी का विस्तार से निरूपण किया गया है । इस प्रकीर्णक के प्रकाशित संस्करण हैं - महावीर जैन विद्यालय से मूल तथा चन्दनसागर ज्ञान भण्डार, बैजलपुर एवं आगम संस्थान, उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ ।

२९-वीरस्तव-प्रस्तुत प्रकीर्णक में ४३ गाथाएँ हैं । इसमें महावीर की स्तुति उनके छब्बीस नामों द्वारा की गयी है । प्रथम गाथा में मङ्गल और अभिधेय है । तत्पश्चात् महावीर के छब्बीस नामों को गिनाया गया है, जो इस प्रकार हैं- १-अरूह, २-अरिहंत, ३-अरहंत, ४-देव, ५-जिण, ६-वीर, ७-परमकारुणिक, ८-सर्वज्ञ, ९-सर्वदर्शी, १०-पारग, ११-त्रिकालविद्, १२-नाथ, १३-वीतराग, १४-केवली, १५-त्रिभुवन गुरु, १६-सर्व, १७-त्रिभुवन वरिष्ठ, १८-भगवन्, १९-तीर्थङ्कर, २०-शक्र-नमस्कृत, २१-जिनेन्द, २२-वर्द्धमान, २३-हरि, २४-हर, २५-कमलासन और २६-बुद्ध ।

इसके आगे इन नामों का अन्वयार्थ किया गया है । इनमें अरिहंत के तीन, अरहंत के चार, भगवान् के दो तथा शेष के एक-एक अन्वयार्थ हैं । इस ग्रन्थ के प्रकाशित संस्करण हैं-हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला एवं महावीर जैन विद्यालय से मूल तथा आगम संस्थान उदयपुर से हिन्दी अनुवाद के साथ ।

३०-गच्छाचार-इस प्रकीर्णक में १३७ गाथाएँ हैं । यह प्रकीर्णक छेद सूत्रों के आधार पर रचा गया है । यह ग्रन्थ आगम-विहित मुनि-आचार का समर्थक और शिथिलाचार का विरोधी है । इस ग्रन्थ का उल्लेख सर्वप्रथम **विधिमार्गप्रपा** (जिनप्रभ, १४वीं शताब्दी) में प्राप्त होता है । इसमें मङ्गल-अभिधेय के पश्चात् उन्मार्गगामीगच्छ में संवास से हानि, सदाचारीगच्छ में संवास के गुण, आचार्यस्वरूप का वर्णन, साधुस्वरूप का वर्णन, आर्यास्वरूप का वर्णन कर अन्त में ग्रन्थ का उपसंहार किया गया है । प्रस्तुत प्रकीर्णक के प्रकाशित सात संस्करण हैं । ये हैं - बालाभाई ककलभाई, अहमदाबाद; आगमोदय समिति; हर्ष पुष्पामृत जैन ग्रन्थमाला तथा महावीर जैन विद्यालय से मूल रूप में और दयाविमल जैन ग्रन्थमाला से संस्कृत, भूपेन्द्र साहित्य समिति, आहोर से संस्कृत एवं हिन्दी तथा आगम संस्थान उदयपुर से हिन्दी अनुवाद सहित ।

३१-सारावली-इसमें ११६ गाथाएँ हैं । इस ग्रन्थ में पुण्डरीक अर्थात् शत्रुञ्जय तीर्थ का स्तवन किया गया है, इसके प्रारम्भ में कहा गया है कि **जिस भूमि पर पञ्चपरमेष्ठियों का विचरण होता है, उसे देव और मनुष्यों के लिए पूज्य माना जाता है** ।१२ धातकी खण्ड के नारदऋषि दक्षिण-भरत क्षेत्र में स्थित पुण्डरीक शिखर पर देवों का प्रकाश देखकर पुण्डरीक शिखर की पूजा का कारण ज्ञात

करने के उद्देश्य से अतिमुक्तक कुमार के पास जाते हैं । अतिमुक्तककुमार केवली से जिज्ञासा करने पर वे इसकी उत्पत्ति, पूज्य होने और पुण्डरीक नाम पड़ने का कारण बताते हैं । तीर्थोत्पत्ति की कथा के पश्चात् यहाँ सिद्ध होनेवाले अनेक आत्माओं का वर्णन है । पुण्डरीक पर्वत की महिमा, दान अर्थात् जीव के प्रति दया का फल, इसमें दान न देने से दुःख और दान देने से सुख की प्राप्ति का विवेचन है । अन्त में सारावली प्रकीर्णक के लेखन का फल बताया गया है । इसका एकमात्र प्रकाशित संस्करण महावीर जैन विद्यालय के **पइण्णयसुत्ताइं** में है ।[2]

३२-ज्योतिषकरण्डक-इस प्रकीर्णक के वृत्तिकार **मलयगिरि** की वृत्ति के अन्तःसाक्ष्य से मुनि **पुण्यविजयजी** ने निष्कर्ष निकाला है कि यह **पादलिप्ताचार्य** की रचना है । इसमें ४०५ गाथाएँ हैं । इसमें ज्योतिष सम्बन्धी २३ अधिकार हैं, जो निम्न हैं-

१-काल प्रमाण, २-मान अधिकार, ३-अधिकमास निष्पत्ति, ४-अवमरात्र, ५-६-पर्वतिथि समाप्ति, ७-नक्षत्र परिमाण, ८-चन्द्र-सूर्य परिमाण, ९-नक्षत्र, चन्द्र, सूर्य गति, १०-नक्षत्र-योग, ११-मण्डलविभाग, १२-अयन, १३-आवृत्ति, १४-मण्डल मुहूर्तगति, १५-ऋतुपरिमाण, १६-विषुक्त प्राभृत, १७-व्यतिपातप्राभृत, १८-ताप क्षेत्र, १९-दिवस-वृद्धि हानि, २०-अमावस्या, २१-पूर्णिमा-प्राभृत, २२-प्रणष्टपर्व एवं २३-पौरुषी परिमाण ।

यह ग्रन्थ जैनधर्म प्रसारक सभा एवं ऋषभदेव केसरीमल, रतलाम से मूल एवं संस्कृत वृत्ति के साथ प्रकाशित है ।

३३-तित्थोगाली-प्रस्तुत प्रकीर्णक का उल्लेख सर्वप्रथम **व्यवहारभाष्य** (छठी शताब्दी) में प्राप्त होता है । इसकी किसी प्रति में १२३३ और किसी में १२६१ गाथाएँ प्राप्त होती हैं । इसमें वर्तमान अवसर्पिणी काल के प्रथम तीर्थङ्कर ऋषभदेव से लेकर चौबीसवें तीर्थङ्कर महावीर तक के विवरण के साथ ही भरत, ऐरावत आदि दस क्षेत्रों में एक साथ उत्पन्न होने वाले दस-दस तीर्थङ्करों का विवेचन किया गया है । इसमें उत्सर्पिणी-अवसर्पिणी काल और उसके छः-छः आरों का विस्तृत निरूपण किया गया है । अवसर्पिणी काल में प्रत्येक आरे में मनुष्यों की आयु, शरीर की शक्ति, ऊँचाई, बुद्धि, शौर्य आदि का क्रमशः ह्रास बतलाया गया है । ग्रन्थ में चौबीस तीर्थङ्करों, बलदेव, वासुदेव आदि शलाकापुरुषों के पूर्वभवों के नाम, उनके माता-पिता, आचार्य, नगर आदि का वर्णन है । ग्रन्थानुसार जिस रात्रि में तीर्थङ्कर महावीर निर्वाण को प्राप्त हुए, उसी रात्रि में पालक राजा का राज्याभिषेक हुआ । इसमें पालक, मरुत, पुष्पमित्र, बलमित्र, भानुमित्र, नभःसेन, गर्दभ एवं दुष्टबुद्धि राजा के जन्म एवं उन सभी के राज्यों का वर्णन है, जो इतिहास की दृष्टि से काफी महत्त्वपूर्ण है । इसमें जैन कला, खगोल, भूगोल का भी वर्णन है । सब से महत्त्वपूर्ण बात यह है कि श्वेताम्बर-परम्परा में यही एकमात्र ऐसा ग्रन्थ है जिसमें आगम ज्ञान के क्रमिक उच्छेद की बात कही गयी है । इसमें तीर्थङ्कर महावीर से

2. शत्रुंज्य कल्प वृत्ति के गुजराती भाषान्तर में भी परिशिष्ट रूप में प्रकाशित है ।

लेकर भद्रबाहु स्वामी तथा स्थूलभद्र तक की पट्ट-परम्परा का उल्लेख किया गया है । अन्त में बारह आरों, विविध धर्मोपदेश और सिद्धों का स्वरूप विस्तृत रूप से निरूपित है । प्रस्तुत प्रकीर्णक महावीर जैन विद्यालय से मूल एवं कल्याण-विजयगणि, जालौर से हिन्दी अनुवाद के साथ प्रकाशित है ।

३४-अङ्गविद्या-भारतीय वाङ्मय में यह अपने ही तरह का ग्रन्थ है । इसमें कुल ९००० ग्र० एवं ६० अध्ययन हैं । इसमें मनुष्य की शारीरिक क्रिया व चेष्टा के आधार पर फलादेश दिये गये हैं । यह मानस व अङ्गशास्त्र निमित्त की अतिदीर्घकाय रचना है । इसके कर्ता अज्ञात हैं । इस पर हरिभद्र की वृत्ति है । इसका एकमात्र प्रकाशित संस्करण प्राकृत ग्रन्थ परिषद् का है । प्रो० वासुदेवशरण अग्रवाल ने (यतीन्द्रसूरि अभिनन्दन ग्रन्थ) उसकी भूमिका में इस पर एक विस्तृत और महत्त्वपूर्ण लेख है और जो अङ्गविद्या के सभी पक्षों का गम्भीर विश्लेषण करता है ।

३५-अजीवकल्प-यद्यपि महावीर जैन विद्यालय, बम्बई से प्रकाशित **पइण्णयसुत्ताइं** की प्रस्तावना में २२ प्रकीर्णकों में इसका नाम है, परन्तु यह मुद्रित नहीं है । अन्य कोई दूसरा संस्करण भी प्राप्त नहीं होता है । यद्यपि जैसलमेर, पाटण आदि भण्डारों में इसकी प्रतियाँ है । इसका वर्ण्यविषय साधुसमाचारी (एषणा समिति) हैं ।

३६-तिथिप्रकीर्णक-जैन ग्रन्थावली में इसका पूना में उपलब्ध होना बतलाया गया है, पर कहीं भी इसकी खोज नहीं की जा सकी है ।

३७-सिद्धप्राभृत-वृत्ति सहित इसकी मूल प्रतियाँ खम्भात व जैसलमेर के भण्डारों में प्राप्य हैं । इसका संस्करण-आत्मानन्द सभा, भावनगर से भी प्रकाशित है । इसमें १२० गाथाएँ हैं । इसमें शीर्षकानुसार ही सिद्धों का वर्णन किया गया है ।

३८-अङ्गचूलिका-इसमें ८०० ग्रन्थाङ्क (श्लोक) हैं । यह यशोभद्र की रचना है । इसका उल्लेख ठाणाङ्ग, व्यवहार, नन्दीसूत्र व पाक्षिकसूत्र में प्राप्त होता है, पर **यह अभी तक अमुद्रित है** । इसकी प्रतियां कई ग्रन्थ भण्डारों में भी उपलब्ध हैं । **इसमें साधु द्वारा आगम स्वाध्याय विधि-नियम और उसकी विषयवस्तु का वर्णन है** । उपाध्याय यशोविजयजी आदि ने इसके आधार पर सज्झायों की रचना की है ।[13]

३९-जीवविभक्ति-इसमें २५ गाथाएँ हैं । यह भी अभी अप्रकाशित है । इसके कर्ता जिनचन्द्रसूरि हैं । इसमें शीर्षकानुसार थोकड़े दिये गये हैं ।

४०-पिण्डविशुद्धि-प्रस्तुत प्रकीर्णक आचार्य जिनवल्लभ की कृति है । इसमें १०३ गाथाएँ हैं। इस ग्रन्थ में साधु आहार एवं समाचारी नियम का विस्तृत वर्णन किया गया है । इस पर यशोदेव, उदयसिंह, चन्द्रसूरि एवं कनककुशल की वृत्तियाँ हैं । इसके संस्करण-विजयदानसूरि ग्रन्थमाला, सूरत से संस्कृत; जिनदत्तसूरि ज्ञानभण्डार; मुम्बई से गुजराती एवं मनमोहन यशमाला, मुम्बई से संस्कृत अनुवाद के साथ प्रकाशित हैं ।

४१-वङ्गचूलिका-इसमें १०९ गाथाएँ हैं । यह यशोभद्र की रचना है । **इसका एकमात्र संस्करण**

१३. सारावली, पइण्ण्यसुत्ताइं भाग-१ पृ० ३५० गा-१-६

के० एम० मडयाता, फलौदी से प्रकाशित है । जौहरीमल पारख के अनुसार इसका मुद्रित पाठ सन्तोषजनक नहीं है ।[१४]

४२-योनिप्राभृत-इसके ग्रन्थाग्र ८०० (श्लोक ३२ अक्षर का) है । यह आचार्य धरसेन की रचना है और श्वेताम्बरों में प्रकीर्णक रूप में मान्य है । इसकी एकमात्र ताड़पत्रीय प्रति पूना में खण्डित अवस्था में है । विषयवस्तु शीर्षकानुसार है ।[१५]

४३-जम्बूचरितप्रकीर्णक-इस नाम के दो ग्रन्थ है । एक जम्बूस्वामी का चरित्र है, जो ३१ अध्यायों में पद्मसुन्दर द्वारा सङ्कलित है । बहुत से विद्वान् इसे ही प्रकीर्णक मानने के पक्ष में हैं । दूसरा ग्रन्थ **जम्बूप्रकरण** या **जम्बूद्वीपसमास** के नाम से मिलता है । इसमें जम्बूद्वीप का भूगोल है । इसकी कई प्रतियाँ विभिन्न ग्रन्थ भन्डारों में हैं । इसमें १२७ गाथाएँ हैं । इन दोनों में से किसी का मुद्रण अभी तक नहीं हुआ है । **जिनरत्नकोश में जम्बूचरित्र** के तीन और नाम मिलते हैं-आलापकस्वरूप, जम्बूदृष्टान्त और जम्बूअध्ययन, जो प्रकीर्णक होने के द्योतक हैं ।[१६]

उपरोक्त ४३ प्रकीर्णकों के अतिरिक्त कुछ ऐसे प्रकीर्णक हैं जो वर्तमान में प्राप्त नहीं हैं । यद्यपि इनके नाम यत्र-तत्र मिलते हैं । इनकी संख्या ४५ है । इनके नाम व प्रमाणभूत ग्रन्थों का विवरण निम्नप्रकार हैं -

नाम	प्रमाणभूत ग्रन्थ
४४-अरुणोपपात	ठा०नं०पा०व्य०
४५-आत्मविभक्ति	पा०योगनन्दी
४६-आत्मविशुद्धि	नं०, पा०
४७-उत्थानश्रुत	व्य०, नं०, प्रा०
४८-आशीविषभावना	व्य०, पा०, योगनन्दी
४९-कल्पाकल्प	नं०, पा० ध०
५०-कल्पिका	नं०, पा०
५१-कृतिकर्म	ध०, ९७
५२-क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्ति	ठा०,नं०,पा०, व्य०
५३-गरुड़ोपपात	ठा०, नं०, पा०, व्य०
५४-चरणविधि	नं०, पा०
५५-चारणस्वप्नभावना	व्य०, पा०, योगनन्दी
५६-चुल्लकल्पश्रुत	नं०, पा०
५७-तेजोनिसर्ग	व्य०, पा०, योगनन्दी
५८-दीर्घदशा	ठा० ७५५
५९-दृष्टिविषभावना	व्य०, पा०, योगनन्दी
६०-देवेन्द्रोपपात	व्य०, नं०, पा०
६१-द्विगिद्धिदिशा	ठा० ७५५
६२-धरणोपपात	व्य०, नं०, पा०
६३-ध्यानविभक्ति	नं०, पा०
६४-नागपरिज्ञापनिका	व्य०, नं० पा०
६५-पुण्डरीक	ध०
६६-पौरुषीमण्डल	नं०, पा०
६७-प्रमादाप्रमाद	नं०, पा०
६८-बन्धदशा	ठा० ७५५
६९-मण्डलप्रवेश	नं०, पा०
७०-मरणविशुद्धि	योगनन्दी
७१-महतीविमानप्रविभक्ति	व्य०, नं०, पा०, ठा०
७२-महाकल्पश्रुत	नं०, पा०, ध०
७३-महापुण्डरीक	ध०
७४-महाप्रज्ञापना	नं०, पा०

१४. प्रकीर्णक साहित्य : मनन और मीमांसा, पृ-७४ १५. प्रकीर्णक साहित्य : मनन और मीमांसा, पृ-७५ १६. प्रकीर्णक साहित्य : मनन और मीमांसा, पृ-७५

७५-महास्वप्नभावना	व्य० पा०, योगनन्दी
७६-वरुणोपपात	व्य०, नं०, पा०, ठा०
७७-विद्याचरणविनिश्चय	नं०, पा०
७८-विहारकल्प	नं०, पा०
७९-वीतरागश्रुत	नं०, पा०
८०-वृष्णिका	नं०, पा०, योगनन्दी
८१-वेलन्धरोपपात	व्य०, नं०, पा०, ठा०
८२-वैनयिक	ध०
८३-वैश्रमणोपपात	नं०, पा०, ध०, ठा०
८४-वियाहचूलिका	व्य०,नं०,पा०,ध०, ठा०
८५-संक्षपित दशा	ठा० ७५५
८६-संग्रहणी	विधि०
८७-समुत्थानश्रुत	व्य०, नं०, पां०, और
८८-संलेखना	नं०, पा० ।

संक्षिप्त नाम संकेत-सूचि

ठा० - ठाणांग, नं० - नन्दीसूत्र, व्य० - व्यवहार, ध० - धवला, विधि०-विधिमार्गप्रपा, पा० - पाक्षिकसूत्र

इस प्रकार कुल उपलब्ध और अनुपलब्ध (पर प्रमाणसहित) प्रकीर्णकों की कुल संख्या ८८ है ।

वर्तमान में श्वेताम्बर तेरापंथी और स्थानकवासी सम्प्रदाय प्रकीर्णकों को आगम-साहित्य के अन्तर्गत मान्य नहीं करते हैं तथा मूर्तिपूजक सम्प्रदाय भी केवल दस प्रकीर्णक को ही आगमों के अन्तर्गत मान्य करता है ।[3] दिगम्बर सम्प्रदाय के अनुसार **षट्खण्डागम** और **कसायपाहुड** को छोड़ शेष आगमों का लोप हो चुका है । इन परिस्थितियों में प्रकीर्णक साहित्य का अधिकांश भाग उपेक्षित रहा है । कुछ ही प्रकीर्णकों का अनुवाद सीमित संस्थानों द्वारा हो पाया है यद्यपि इसके बृहद् अध्ययन की आवश्यकता है । ऋषिभाषित पर जर्मनी से प्रकाशित संस्करण में शुब्रिग ने इसकी भूमिका में इसके ऐतिहासिक महत्त्व पर प्रकाश डाला है । प्रो० सागरमर जैन ने भी अपनी पुस्तक ऋषिभाषित : एक अध्ययन में भी जैन-साहित्य के ऐतिहासिक विकासक्रम में प्रस्तुत प्रकीर्णक की महत्त्वपूर्ण भूमिका को उजागर किया है । इनकी विषयवस्तु के अध्ययन से लगता है कि अङ्ग आगमों की अपेक्षा साधना की दृष्टि से ये काफी महत्त्वपूर्ण हैं । **प्रकीर्णकों के अध्ययन की दिशा में कोई प्रयास न होने की वजह से इनमें से अधिकांश नष्ट होने के कगार पर हैं या हो गये हैं ।** आवश्यकता इस बात की है कि इन प्रकीर्णकों के खोज, सम्पादन, प्रकाशन, पाठ की प्रामाणिकता, हिन्दी सहित विभिन्न भाषाओं में अनुवाद तथा इसके गम्भीर समीक्षात्मक अध्ययन की बृहद् योजना बनाकर इस दिशा में कार्य हो । फिलहाल आगम, अहिंसा, समता एवं प्राकृत संस्थान उदयपुर द्वारा प्रकीर्णकों के हिन्दी अनुवाद का कार्य हाथ में लिया गया है लेकिन इनके विषय की व्यापकता को देखते हुए इस दिशा में और भी प्रयास होने की जरूरत है जिससे जैन-प्राकृत-साहित्य और इस प्रकार भारतीय साहित्य के एक पक्ष को समग्रता में प्रस्तुत किया जा सकता है ।

श्रमण/जनवरी जून २००२ संयुक्तांक

3. यह बात अपूर्ण है ।मूर्तिपूजक सम्प्रदाय दस प्रकीर्णकों को 'आगम' के स्वरूप में नहीं अपितु '४५ आगम' के स्वरूप में स्वीकृत करता है । अन्य-अन्य प्रकीर्णकों को 'आगम नहीं हैं' - ऐसा यह सम्प्रदाय नहीं मानता । ।

પ્રત-દર્શન

પ્રસ્તુત સંપાદનમાં ઉપયુક્ત હસ્તલિખિત પ્રતોના આદ્ય-અંત પૃષ્ઠોની પ્રતિકૃતિઓ અને આદ્ય-અંત વાક્યાંશ અહીં આપવામાં આવેલ છે.

આના નિરીક્ષણથી કઈ કઈ પ્રતિઓનો ઉપયોગ અમે કર્યો છે તેનો ય ખ્યાલ આવશે. અમને મૂળ પ્રતો મળી નથી. પણ તેની ઝેરોક્ષ કરાયેલ નકલો જ મળી હતી. પ્રસ્તુત સંશોધન અને સંપાદન પણ એ ઝેરોક્ષ કોપીઓના આધારે જ શક્ય બન્યું છે.

આ પ્રતો અમને પૂરી પાડનાર ડહેલાનો ઉપાશ્રય, એલ.ડી. ઈન્સ્ટીટ્યૂટ, શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર (કોબા), શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર (પાટણ), લુહારની પોળ ઉપાશ્રય આદિના જ્ઞાનભંડારો તેમજ ગ્રંથાલયોના વહીવટદારો અને મેળવી આપનારા પૂજ્યો તેમજ સુશ્રાવકોને શ્રુતભક્તિનો લાભ થયો છે. તેમની શ્રુત-સેવા અનુમોદનીય છે.

– સંપાદક

ડહેલાનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

નં. ૪૩૪૪ સંજ્ઞા. ડ૧

શરૂઆત : नमः श्री वर्धमानाय । त्रैलोक्यप्रकट...

અંત : समाप्तचतुःशरणाध्यनविवरणम् छ । ग्रन्थाग्रं श्लोक-१०८० ।। शुभं भवतु कल्याणमस्तु ।।

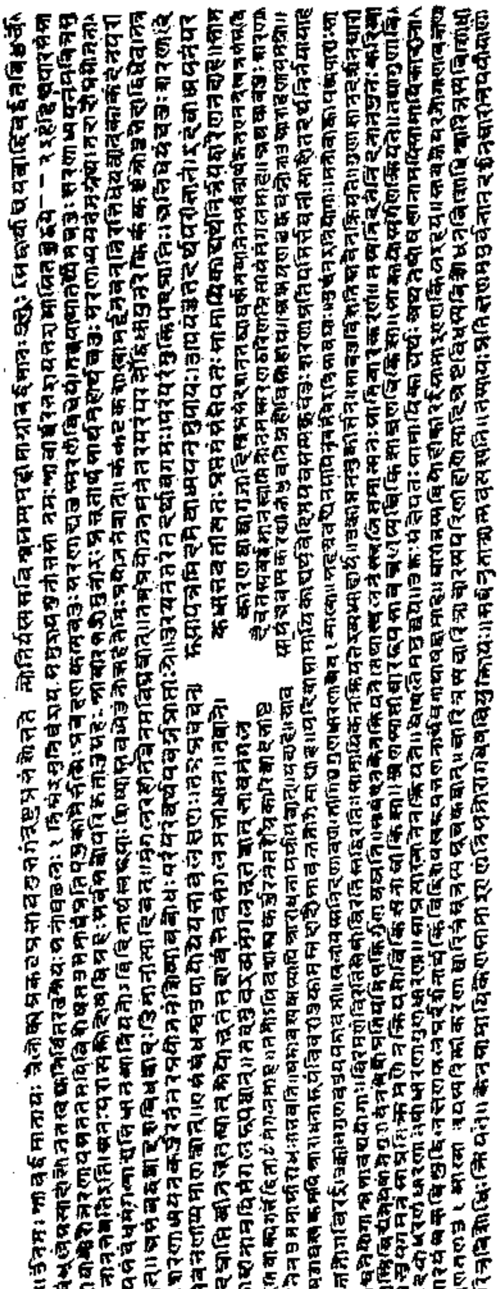

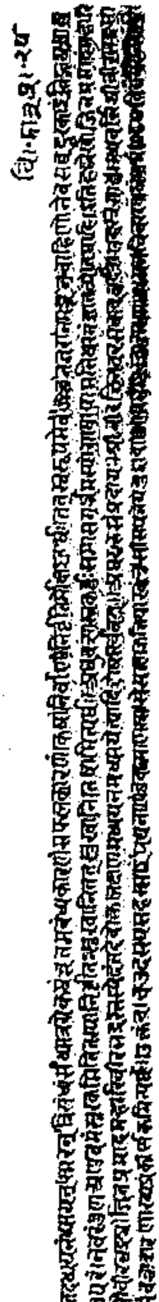

ડહેલાનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

નં. ૧૪૫/૬૭૫૯/૧૧ સંજ્ઞા. ડર

શરૂઆત : ॐ नमः श्रीवर्धमानाय । त्रैलोक्यप्रकट...

અંત : समाप्तं चतुःशरणाध्ययनविवरणम् । ग्रन्थाग्रं-१०८० विनयराजगणि ।

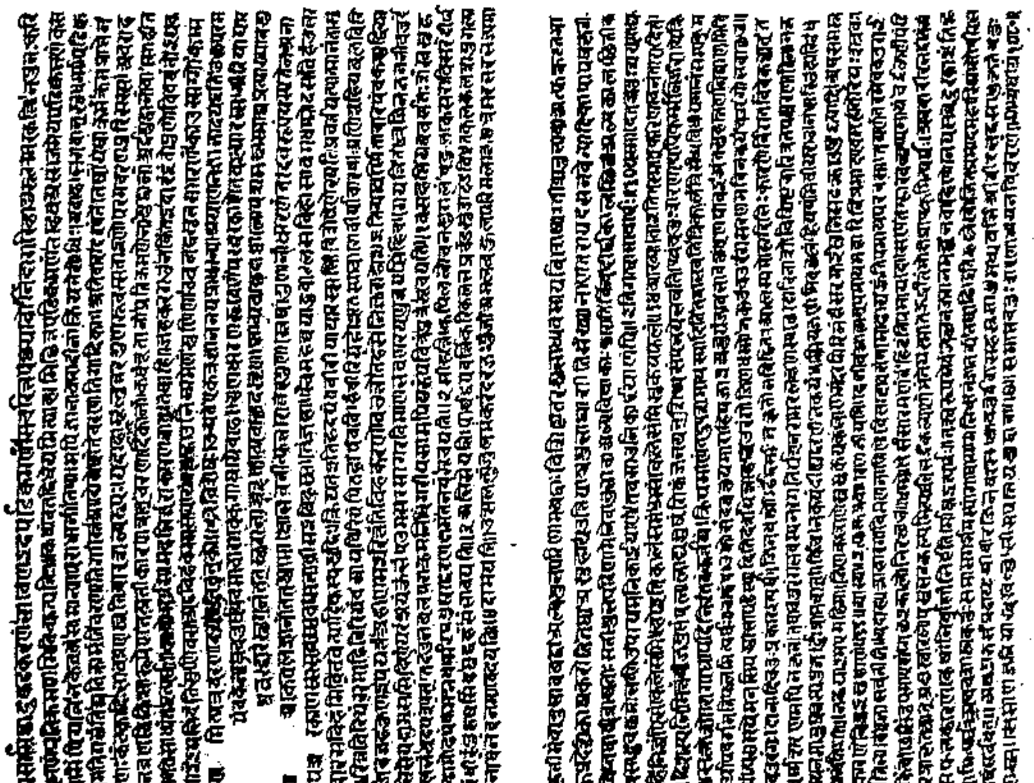

ડહેલાનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

શરૂઆત : પહેલું પાનું નથી. સંજ્ઞા. ડઉ

અંત : समाप्तचतुःशरणाध्ययनविवरणम् ।। ग्रन्थाग्रं-१०८० ।।

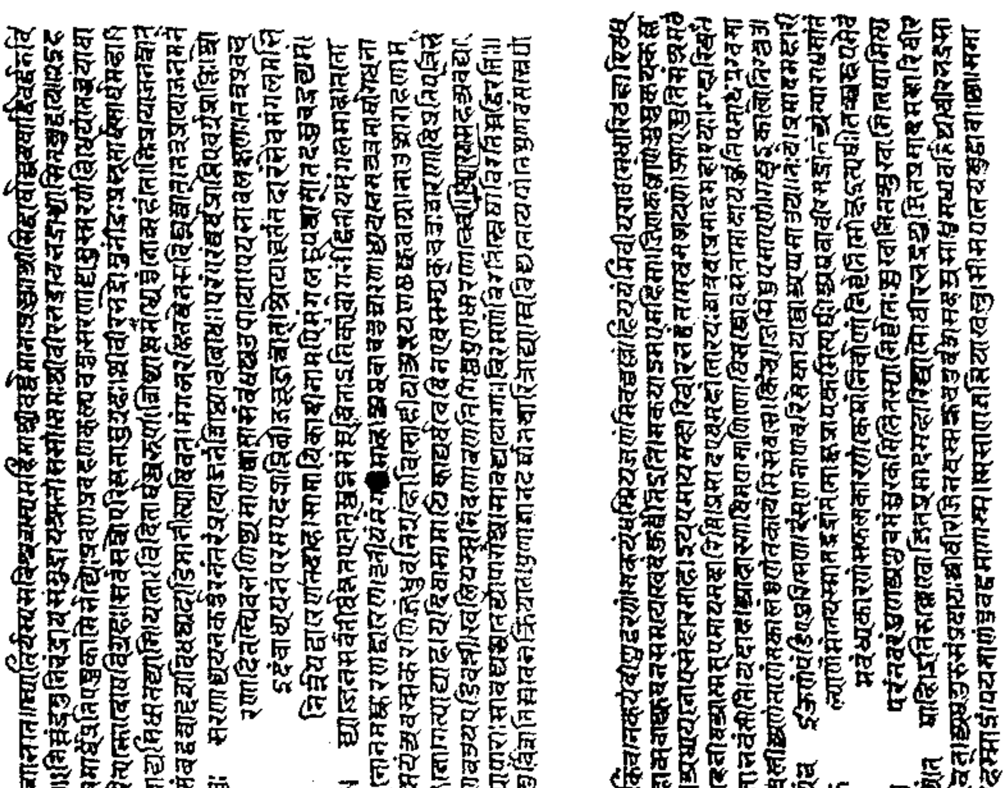

લાલભાઈ દલપતભાઈ સંસ્થા, અમદાવાદ. સંજ્ઞા. લ

શરૂઆત : नमः श्री वर्धमानाय । त्रैलोक्य प्रकट...

અંત : समाप्तचतु:शरणाध्ययनविवरणम् ।।छ।। ग्रन्थाग्रं-१०८० ।छ।।

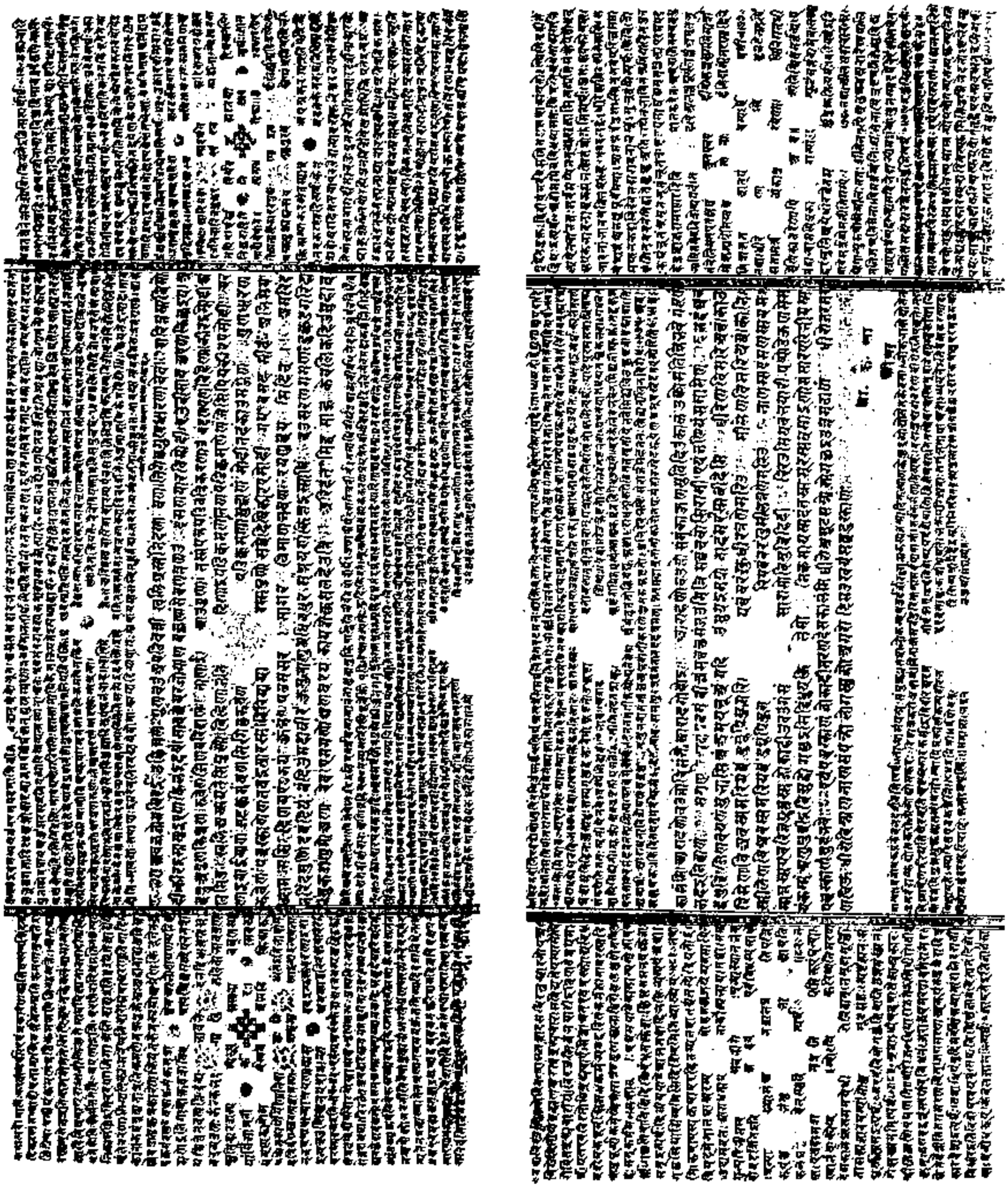

શ્રી કૈલાશસાગરસૂરિ જ્ઞાન ભંડાર, કોબા, અમદાવાદ.

નં. ૧૧૮૦૪

શરૂઆત : इदमध्ययनं परमपदप्राप्तिबीजभूतत्वात्...

અંત : इदमध्ययनेऽतिदेशकरणादपि ज्ञायतेऽस्याऽपि स एव कर्त्तेति ।। ८४ इति श्रीधर्मघोषसूरिशिष्य श्रीमहेन्द्रसूरिविरचितवृत्त्यनुसारेण श्रीगच्छेराभट्टारकप्रभुपरमगुरुश्रीसोमसुन्दरसूरिपादैः कृताऽवचूर्णिः समाप्ता । भद्रं भवतु श्रीसंघस्य ।।छ।।

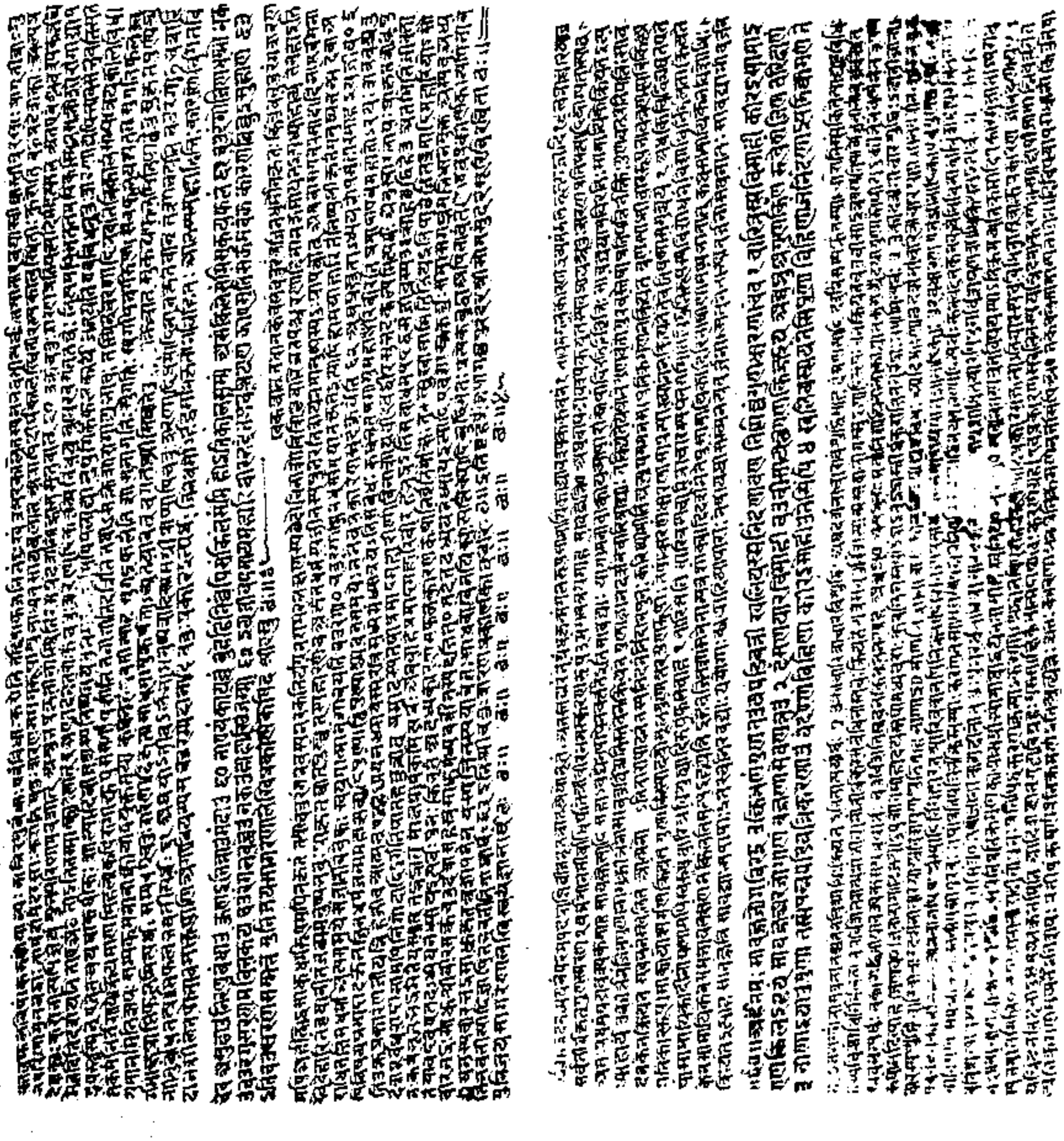

શ્રી ડહેલાનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

નં. ૪૭૬૧

શરૂઆત : इदमध्ययनं परमपदप्राप्तिबीजभूत....

અંત : इति श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकावचूरिः ।छ।। इति बृहत्तपागच्छपूरन्दरश्रीसोमसुन्दरसूरिविरचिता ।छ।। मुनिजयसागरेणालेखि स्वयं ज्ञानार्थम् ।ठः।ठः।।

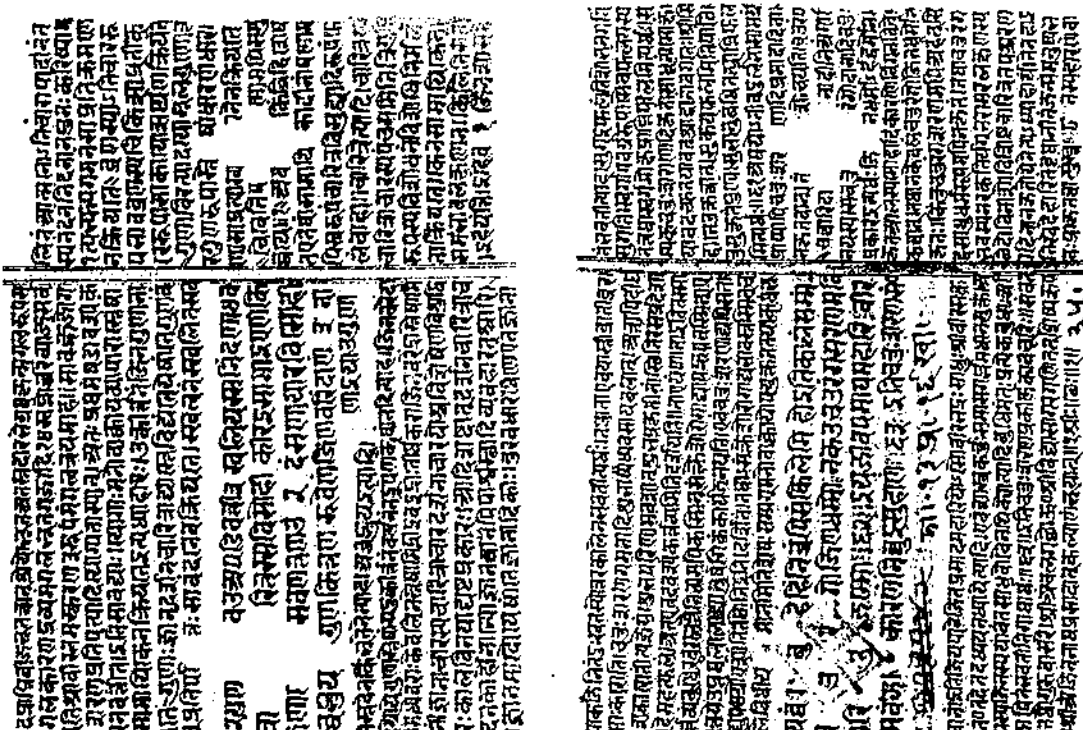

શ્રી ડહેલાનો ઉપાશ્રય જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

ડા.નં. ૯૩ પ્રત નં. ૪૭૭૯

શરૂઆત : नमः श्रीजिनाय ।। इदमध्ययनं परमपदप्राप्तिबीजभूतत्वात्...

અંત : इति चतुःशरणप्रकीर्णकावचूरिः संवत १६६३ वर्षे भाद्रपदमासे शुक्ल पक्षे त्रयोदशीतिथौ गुरु वासरे । श्रीअञ्चलगच्छेश ॐ श्रीविद्यासागरगणिलत् शिष्य ॐ श्रीविवेकसागरगणिलखितं ।। श्री देवकोटिमध्ये श्रीअजितनाथप्रासादात् कल्याणं भूयात् ।।श्रीः। ठः ।।

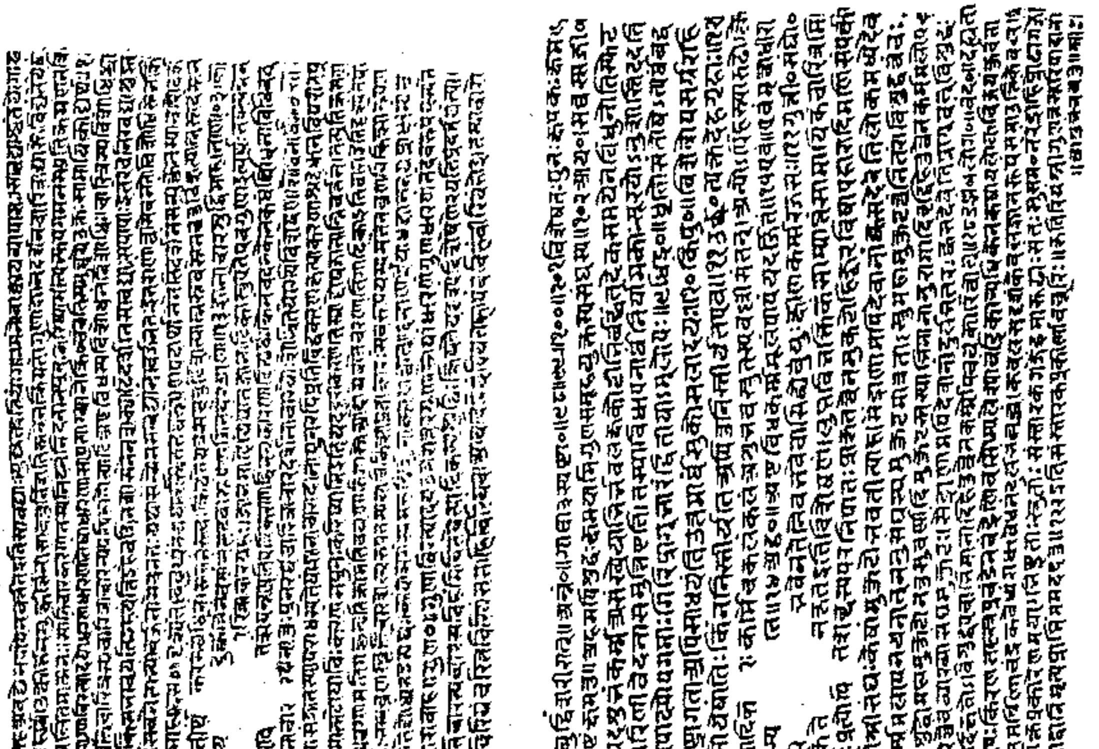

લાલભાઈ દલપતભાઈ સંસ્થા, અમદાવાદ.

નં. ૩૮૬૦

શરૂઆત : ॐ नमः श्रीसर्वज्ञाय ।। अर्हं ।। चतुःशरणविषमपदविवरणम् ।। सावज्ज० सह अवद्येन पापेन वर्त्तत इति...

અંત : इतिसंस्तारकप्रकीर्णकावचूरिः ।। कृतिरियं श्रीगुणरत्नसूरिपादानाम् ।।छ।।शुभं भवतु ।।।श्रीः।।

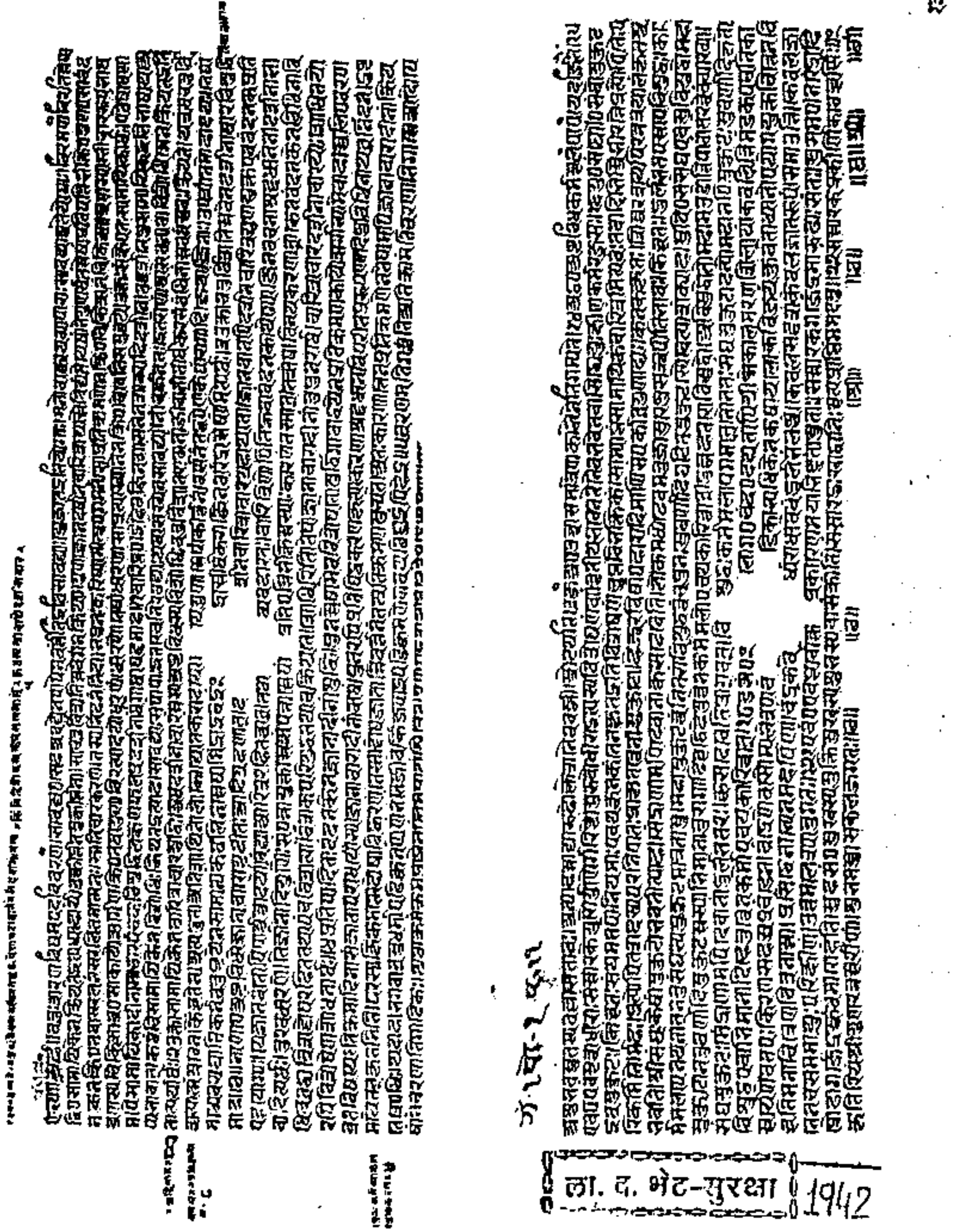

લાલભાઈ દલપતભાઈ સંસ્થા, અમદાવાદ.

નં. ૧૯૪૨

શરૂઆત : अर्हम् ।। चतुःशरणविषमपदविवरणम् । सावद्य सहेअवद्येन पापेन...

અંત : संस्तारकप्रकीर्णकावचूर्णिः ।। कृतिरियं श्रीगुणरत्नसूरीणाम् ।। शुभमस्तु सकलजगतः ।छ।छ।।श्रीः।।

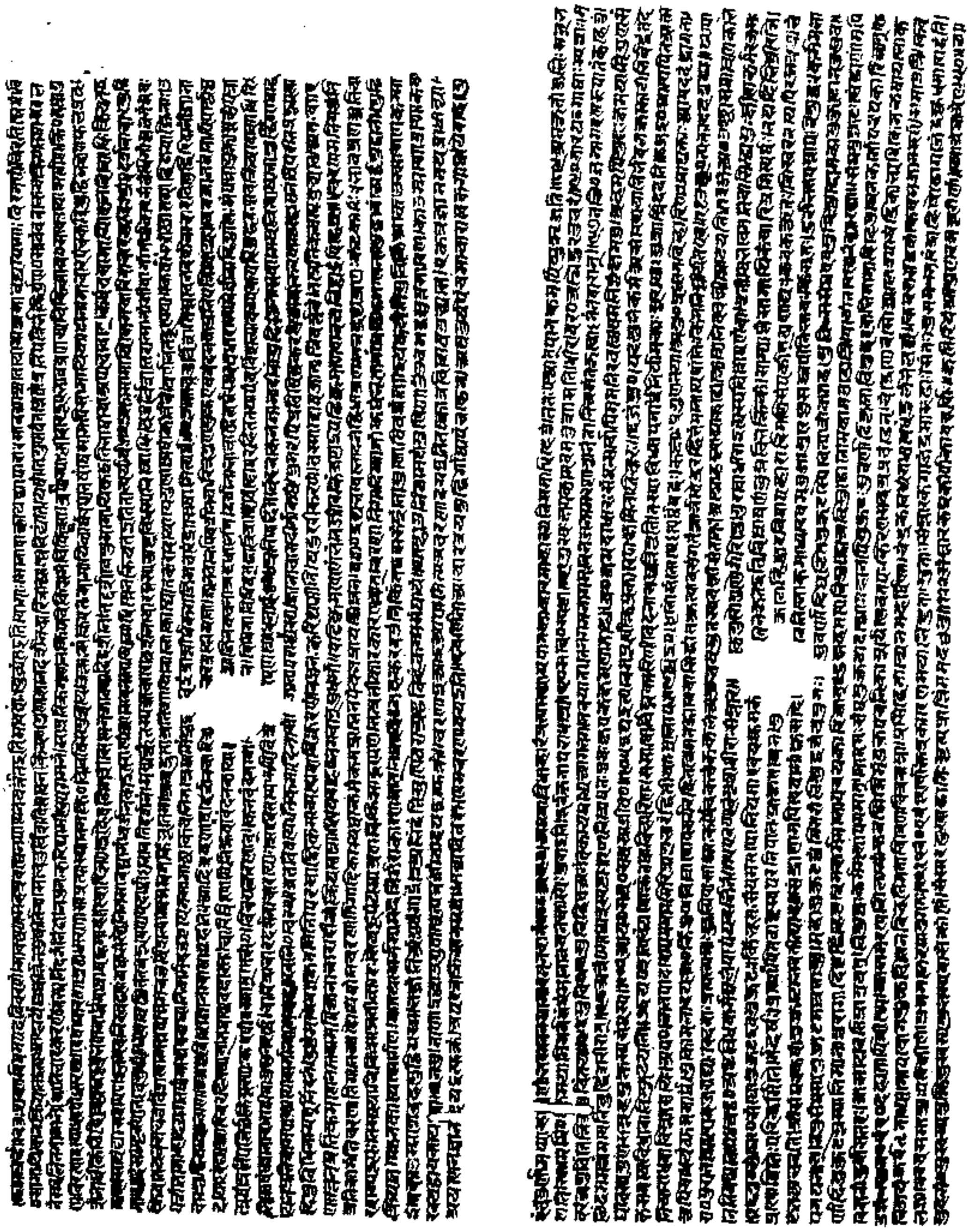

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાન મંદિર, પાટણ.

નં. ૧૬૯૮૨ ડા.નં. ૩૫૮

શરૂઆત : अर्हम् ।। चतुःशरणविषमपदविवरणम् । सावद्य० सह अवद्येन पापेन वर्त्तंत इति...

અંત : संस्तारकप्रकीर्णकावचूर्णिः ।। कृतिरियं श्रीगुणरत्नसूरिणाम् । छ ।। ग्रन्थाग्रं ।।९५० । छ ।।

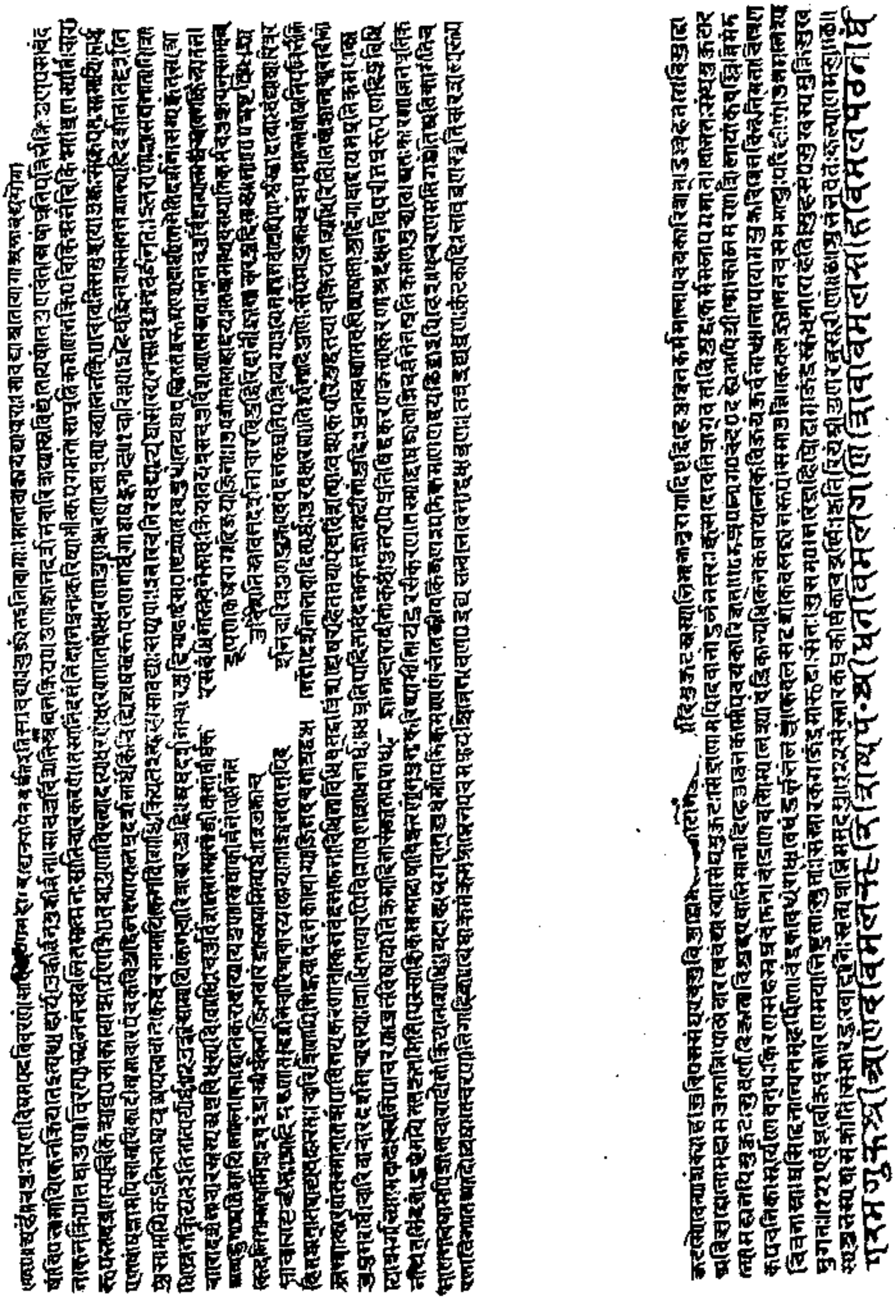

લુહારની પોળ, ઉપાશ્રય - જ્ઞાન ભંડાર, અમદાવાદ.

શરૂઆત : अर्हम् ।। चतुःशरणविषमपदविवरणम् ।। साव० सह अवद्येन पापेन वर्त्तन्त इति...

અંત : संस्तारकप्रकीर्णकावचूर्णिः । कृतिरियं श्रीगुणरत्नसूरीणाम् ।।छ।। शुभं भवतु । कल्याणमस्तु ।।छ।।

परमगुरुश्रीआणंदविमलसूरिशिष्य पं. श्री धनविमलगणिशिवविमलसींहविमलपठनार्थम् ।।

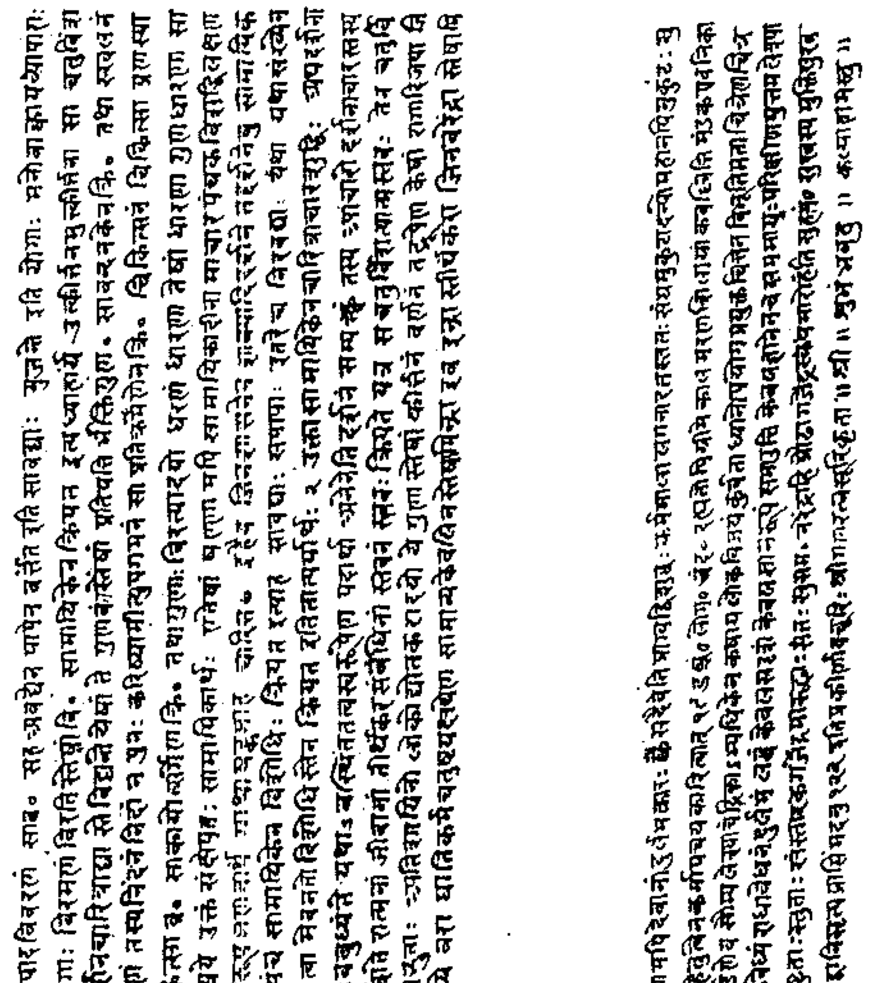

શ્રી નિત્યવિનય જીવનમણી વિજયજી જૈન પુસ્તકાલય, ચાણસ્મા

નં. ૨૪૯-૨૨

શરૂઆત : ।। अर्हम् ।। चतु:शरणविषमपदविवरणम् साव० सह अवद्येन पापेन वर्त्तन्त इति...

અંત : इति प्रकीर्णकावचूरिः श्री गुणरत्नसूरिकृता ।।श्री।। शुभं भवतु ।। कल्याणमस्तु ।।

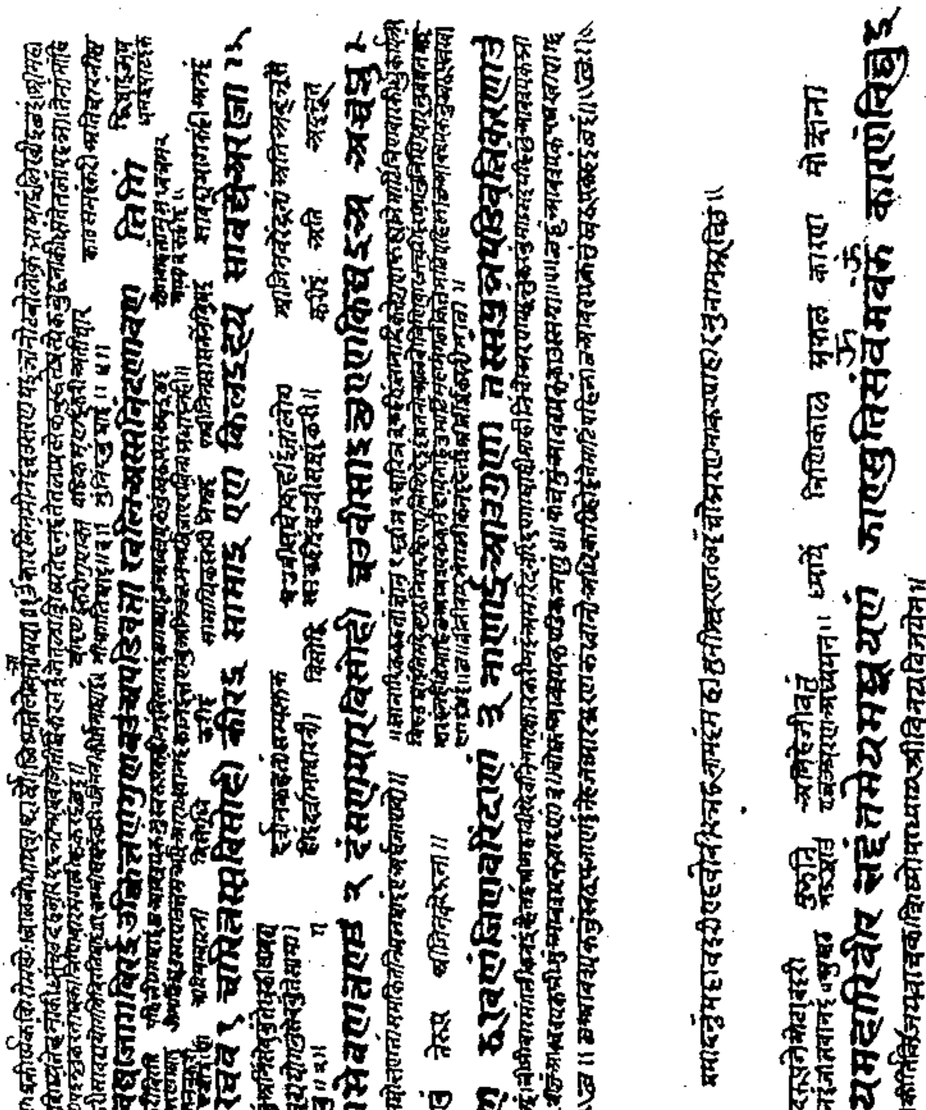

બાલાવબોધની ત્રણ પ્રતો

આ.શ્રી. કૈલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાન મંદિર, કોબા, અમદાવાદ.

નં. ૧૫૮૮૭

શરૂઆત : ૐ नत्वा चतुःशरण प्रकीर्णक शिरोमणेः ।...

અંત : श्रीकीर्तिविजयवाचकशिष्योपाध्यायश्रीविनयविजयेन एष चतुःशरणार्थो रचितो बालवबोधाय ।।१।।

આ.શ્રી. કૈલાસસાગરસૂરિ, જ્ઞાનમંદિર, કોબા, અમદાવાદ

નં. ૭૫૫૧

શરૂઆત : ॐ नत्वा चतु:शरण प्रकीर्णक शिरोमणेः ।...

અંત : श्रीकीर्तिविजयवाचकशिष्योपाध्यायश्रीविनयविजयेन एष चतु:शरणार्थो रचितो बालावबोधाय ।।

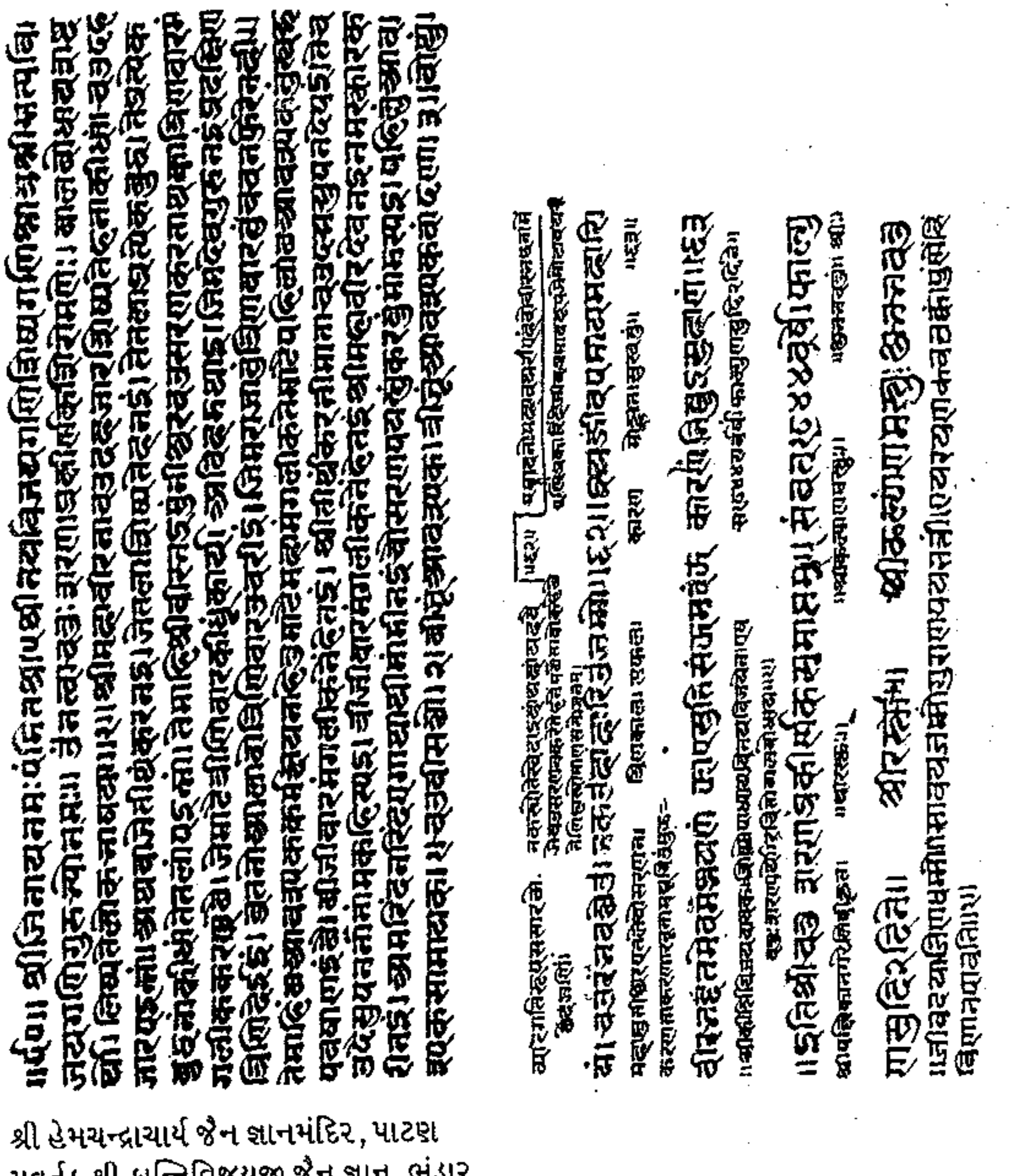

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર, પાટણ
પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી જૈન જ્ઞાન, ભંડાર.
નં. ૧૦૮૪૫ ડા. ૨૩૧

શરૂઆત : श्रीजिनाय नमः पण्डितश्री पू. श्रीनयविजयगणिशिष्यगणिश्रीसत्यविजयगणिगुरुभ्यो नमः। ॐ नत्वा चतुःशरण...

અંત : श्रीकीर्तिविजयवाचकशिष्योपाध्यायविनयविजयेन । एष चतुःशरणार्थो रचितो बालावबोधाय ।।१।।

સં. १८४४ वर्षे फाल्गुण सुदि-२ दिने श्री पल्लिकानगरे लिखीकृतः ।। श्रीरस्तु ।। श्री कल्याणमस्तु ।। शुभं भवतु ।।श्रीः।।

आगम-

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

खण्ड - १

■ अज्ञातकर्तृकबृहद्विवरणयुतं श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

चत्तारि मंगलं, अरिहंता मंगलं,
सिद्धाम मंगलं,
साहू मंगलं,
केवलिपन्नत्तो धम्मो मंगलं ।

चत्तारि लोगुत्तमा, अरिहंता लोगुत्तमा,
सिद्धा लोगुत्तमा,
साहू लोगुत्तमा,
केवलिपन्नत्तो धम्मो लोगुत्तमो ।

चत्तारि सरणं पवज्जामि
अरिहंते सरणं पवज्जामि,
सिद्ध सरणं पवज्जामि,
साहू सरणं पवज्जामि,
केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि ।

।। सर्ववाञ्छित-मोक्षफलप्रदायक-श्रीशङ्खेश्वर-चिन्तामणिपार्श्वनाथाय नमो नमः ।।

।। नमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।।

त्रैलोक्यबीजं परमेष्ठिबीजं, सज्ज्ञानबीजं जिनराजबीजम् ।
यन्नाम चोक्तं विदधाति सिद्धिं; स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ।।

।। श्रीवीरविभुहस्तदीक्षितवीरभद्रगणिने नमः ।।

।। नमामि नित्यं गुरुरामचन्द्रम् ।।

।। ऐं नमः।।

श्रीचिरन्तनाचार्यविरचितबृहद्विवरणसमेतं श्रीवीरभद्रगणिप्रणीतं

चतुःशरणप्रकीर्णकसूत्रम्

[शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्]

त्रैलोक्यप्रकटप्रभावशुभगं भूष्णुप्रभं शोभते,
ज्योतिर्यस्य स विश्वशस्यमहिमा श्रीवर्धमानः प्रभुः ।
सिद्धार्थान्वयवार्धिवर्धनविधुर्बन्धूकबन्धूल्लसत्;
पादाम्भोजनखद्युतिर्वितरतु श्रेयः सतां वत्सलः ।।१।।

[अनुष्टुब्वृत्तम्]

निस्तन्द्रमुनिचन्द्राय, समुद्राय श्रुताम्भसाम् ।
नमः श्रीवीरभद्राय, भद्राऽऽध्यासितबुद्धये ।।२।।

इह हि अपारसंसारपारावारोत्तरणाय[1] सततमपि विशेषत[2] उत्तमार्थं प्रतिपत्तुकामैर्भव्यैः प्रवणप्रवहणकल्पचतुःशरणाद्यनुस्मरणं विधेयम् । तच्च याथातथ्येन चतुःशरणाध्ययनपवित्रसूत्रं विना न भवति इति । अतः परित्यक्तदोषविग्रहः सर्वसत्त्वोपरिकृताऽनुग्रहः श्रीवीरभद्रो मुनीन्द्रः प्रभूताऽर्थसार्थमहार्थं चतुःशरणाध्ययनं जग्रन्थ ।

तदादौ प्रयोजना-ऽभिधेय-सम्बन्ध-मङ्गलाद्यभिधातव्यानि, यतोऽविदितार्थस्वरूपाः शिष्यास्तदध्येतुं[3] नोत्सहन्ते निष्प्रयोजनत्वात् कण्टकशाखामर्दनवत्, निरभिधेयत्वात् काकदन्तपरीक्षावत्, असम्बद्धत्वाद् दशविधत्वाद् दाडिमानीत्यादिवत्, मङ्गलरहितत्वेन सविघ्नत्वात् ।

तत्र प्रयोजनमनन्तरपरम्परभेदाद् द्विधा, पुनरेकैकं कर्तृश्रोतृभेदाद् द्विधैव[4], तत्र चतुःशरणाध्ययनकर्तुरनन्तरं[5] प्रयोजनं शिष्यावबोधः, परम्परं त्वर्थमपवर्गप्राप्तिः[6]। श्रोतुरप्यनन्तरं तदर्थावगमः

१. रोत्तारणाय-ल, २. विशेषेण तत-ल, ३. तमध्येतुं-ल, ४. द्विविधैव-ल, ५. अनन्तरप्रयोजनं- डर, ६. त्वपवर्गप्राप्तिः-ल, त्वर्थपवर्गप्राप्तिःड-३

परम्परं मुक्तिपदप्राप्तिः । अभिधेयं चतु:शरणादिः, तस्यैव भणिष्यमाणत्वात् । सम्बन्धश्च उपायोपेयभावलक्षणः, तत्र प्रवचनरूपापन्नमिदमेवाऽध्ययनमुपायः, उपेयं तु तदर्थपरिज्ञानम् । इदं चाऽध्ययनं परमपदप्राप्तिबीजभूतत्वात् श्रेयोभूतम्, तदारम्भे च मङ्गलमभिधातव्यम् । तच्चानेकधा भवतीत्यतः प्रथमं सङ्क्षेपतः सामायिकाद्यर्थनिर्णयद्वारेण तदाह, सामायिकादीनामपि मङ्गलरूपत्वात् । तदनु च द्रव्यमङ्गलभूतत्वात्, भावमङ्गलकारणत्वाद् वा, गजादिस्वप्नसन्दर्शन-तद्व्यावर्णनव्याजेन 'सर्वतीर्थकृत एतत्स्वप्नसंसूचिता' इति वाक्यगर्भं द्वितीयं मङ्गलमाह । ततोऽपि च शास्त्रकर्तुरनन्तरोपकारित्वादभीष्टदैवतस्य वर्धमानस्वामिनो नमस्करणद्वारेण तृतीयं मङ्गलमाह । अथवा चतु:शरणाध्ययनेन उत्तमार्थाराधना भवति, षडावश्यकस्याऽप्याराधनापर्यायत्वात् । यदाह –

[A] **"आवस्सयं अवस्सकरणिज्जं, धुव निग्गहो विसोही य ।**
अज्झयणछक्कवग्गो, नाओ आराहणा य मग्गो" ।। [अनु.द्वा. सू. २९]

अतः षडावश्यकमप्याराधनारूपं [1]विवरीतुकामस्तदादौ 'सावज्जजोग' इत्याद्याऽऽह, यदि वा [2]सामायिकार्थवेदिन एव सम्यक् चतु:शरणादिप्रतिपत्तिर्भवतीत्यादौ तदर्थनिर्णयायाऽऽह -

[B] **सावज्जजोगविरई, उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती ।**
खलियस्स निंदणा, वणतिगिच्छ गुणधारणा चेव ।।१।। [अनु.द्वा. सू. ७३]

सावद्ययोगविरतिरुत्कीर्त्तनं गुणवतश्च प्रतिपत्तिः ।
स्खलितस्य निन्दना व्रणचिकित्सा गुणधारणा चैव ।।१।।

सहावद्येन पापेन वर्तन्ते इति सावद्याः, युज्यन्त इति योगाः मनो-वाक्-कायव्यापाराः, सावद्याश्च ते योगाश्च **सावद्ययोगाः** । विरमणं 'विरतिस्तेषां विरतिस्तद्**विरतिः**, [3]सा सामायिकेन क्रियते इत्यध्याहार्यम् । **उत्कीर्त्तनम्** उत्कीर्तना सा चतुर्विंशतिस्तवेन क्रियते । गुणा ज्ञान-दर्शन-चारित्राद्यास्ते विद्यन्ते येषां ते गुणवन्तस्तेषां प्रतिपत्तिर्भक्तिः **गुणवत्प्रतिपत्तिः** सा वन्दनकेन क्रियते । तथा **स्खलनं** स्खलितमात्मनः, साऽतिचारकरणम्, **तस्य निन्दनं** निन्दना 'न पुनः करिष्यामि' इत्यभ्युपगमनम्, सा प्रतिक्रमणेन क्रियते । चिकित्सनं चिकित्सा, व्रणस्याऽतिचाररूपभावव्रणस्य चिकित्सा **व्रणचिकित्सा,** सा कायोत्सर्गेण क्रियते । तथा गुणा विरत्यादयः, धरणं धारणा, तेषां धारणा **गुणधारणा,** सा प्रत्याख्यानेन क्रियते । **चेवे** ति समुच्चये । उक्तः सङ्क्षेपतः सामायिकाद्यर्थः ।।१।।

अथ **तेषां** षण्णामपि सामायिकादीनामाचारपञ्चकविशुद्धिलक्षणफलप्रदर्शनार्थं किञ्चिद्विशेष-

१. वितरीतुकाम० ल, २. सामायिकाद्यर्थःड२, ३. 'सा' इति ड१, ड२, प्रत्यो नास्ति, A-B परि० २ ।

स्वरूपभणनार्थं च गाथाषट्कमाह -

चारित्तस्स विसोही, कीरइ सामाइएण किल इहयं[1] ।
सावज्जेयरजोगाण, वज्जणाऽऽसेवणत्तणओ ।।२।।
चारित्रस्य विशोधिः क्रियते सामायिकेन किल इहैव ।
सावद्येतरयोगानां वर्जनाऽऽसेवनातः ।।२।।

चयस्य रिक्तीकरणाच्चारित्रम्, सूत्रस्य सूचकत्वात् **चारित्रस्य** चारित्राऽऽचारस्य । **पणिहाण** इत्यादि अष्टविधस्य शोधनं विशोधिः, चारित्रस्य **विशोधिश्चा**रित्रविशोधिः **क्रियते** । केन ? **सामाइएणं** ति सामायिकेन समो रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति तस्याऽऽयः प्रतिक्षण[2]मपूर्वापूर्वज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायाणां निरूपमसुखहेतुभूतानामधःकृतचिन्तामणिकल्पद्रुमोपमानां लाभः [3]समायः स प्रयोजनं यस्य क्रियाकलापस्येति सामायिकं तेन सामायिकेन समभावलक्षणेन,

"जो समो सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य ।
तस्स सामाइयं होइ, [4]इई केवलिभासियं" ।। [आव. नि. ७९८] इति वचनात् ।

किलेति सम्भावनायाम्, किं सम्भावयति ? **इहयं** ति इहैव जिनशासने, न शाक्यादिदर्शने, तद्दर्शनेषु 'सामायिक' इति भाषाया अप्यभावात् । कथं च सामायिकेन विशोधिः क्रियते ? इत्याह **सावज्जेयर** त्ति सावद्याः सपापा इतरे च निरवद्याः, सावद्याश्च इतरे च सावद्येतराः ते च ते योगाश्च सावद्येतरयोगास्तेषां वर्जना च आसेवना च वर्जनाऽऽसेवने, ताभ्यां **वर्जनाऽऽसेवनातः**, यथासङ्ख्येन सावद्यानां वर्जनत इतराणां [इतरेषां] त्वासेवनतो विशोधिस्तेन च क्रियत इति तात्पर्यार्थः ।।२।।

उक्ता सामायिकेन चारित्राचारशुद्धिः, अथ दर्शनाऽऽचारशुद्धिमाह –

दंस[5]णायारविसोही, च[6]उवीसायत्थएण कज्जई य ।
अच्चब्भुयगुणकित्तणरूवेणं जिणवरिंदाणं ।।३।।
दर्शनाचारविशोधिश्चतुर्विंशत्यात्मस्तवेन क्रियते च ।
अत्यद्भुतगुणकीर्त्तनरूपेण जिनवरेन्द्राणाम् ।।३।।

१. इहइं-पु०, इहय-ड, डर, २. मपूर्वज्ञान-डर, ३. समयोःड, डर, ड, ४. इयं-ल, ५. दंसणयार-ड, ६. चउवीसाइत्थएण-ड,डर, C परि-२ ।

दृश्यन्तेऽवबुध्यन्ते [१]यथावस्थितस्वरूपेण पदार्था अनेनेति दर्शनं सम्यक्त्वम्, तस्याचारो **दर्शनाचारः, "निस्संकिये"**त्याद्यष्टविधस्तस्य **विशोधिः चउवीसायत्थएणं** ति चतुर्विंशतेरात्मनां जीवानां तीर्थङ्करसम्बन्धिनां स्तवनं स्तवः क्रियते यत्र स चतुर्विंशत्यात्मस्तवस्तेन चतुर्विंशत्यात्मस्तवेन । **चउवीसाएत्थएणं** ति पाठे चतुर्विंशतिःस्तवेन **क्रियते** - यदाह -

[D] **"चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? -**

चउवीसत्थएणं दंसणविसोहीं जणयइ" [उत्तरा. अध्य. २९ सू. ९] त्ति ।

किम्भूतेनेत्याह - **अब्भुय** त्ति अत्यद्भुता अतिशायिनो लोकोद्योतकरादयो ये **गुणास्**तेषाम्, **यदुत्कीर्त्तनं** वर्णनं **तद्रूपेण,** केषां तद् ? इत्याह - **जिणवरिंदाणं** ति रागादिजयाज्जिनाः, उपशान्तमोहादयस्तेषां मध्ये वराः घातिकर्मचतुष्टयक्षीणेन [क्षयेण] सामान्यकेवलिनस्तेषामिन्द्रा इव इन्द्रास्तीर्थङ्करा जिनवरेन्द्रास्तेषामित्यर्थः ।।३।।

उक्ता चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनाचारशुद्धिरिदानीं ज्ञानाचारशुद्धिमाह –

नाणाईया उ गुणा, तस्संप[२]न्नपडिवत्तिकरणाओ ।
वंदणएणं विहिणा, कीरइ सोही उ तेसिं तु ।।४।।

ज्ञानादिकास्तु गुणास्तत्सम्पन्नप्रतिपत्तिकरणात् ।
वन्दनकेन विधिना क्रियते शोधिस्तु तेषां तु ।।४।।

नाण त्ति सूचनात् **"काले विणए"** इत्यादिकोऽष्टविधो ज्ञानाचारो गृहीतः। **आइ** त्ति आदिग्रहणात् दर्शनाचारचारित्राचारग्रहो यतो ज्ञानवानपि दर्शनचारित्रगुणयुक्त एव वन्दनकप्रतिपत्तियोग्यः येन ज्ञानवन्तोऽपि पार्श्वस्थादयोऽवन्द्याश्चारित्ररहितत्वात्, तथा व्यवहारात् चारित्रिणोऽपि निह्नवा वन्दनकाऽयोग्या जिनवचनाऽश्रद्धानेन दर्शनाऽभावादित्यर्थः । ज्ञानमादौ येषां ते **ज्ञानादिकाः, तु**रवधारणार्थः, एते एव **गुणा** इत्यर्थः, **तत्सम्पन्न** त्ति तैर्ज्ञानादिगुणैः सम्पन्ना युक्तास्ततसम्पन्नास्तेषां **प्रतिपत्ति**र्भक्तिस्तस्याः करणम्, तस्मात् **तत्सम्पन्नप्रतिपत्तिकरणाद्** विनयकरणादित्यर्थः । केन ? **वन्दनकेन,** कथम् ? **विधिना** विधिवत्, द्वात्रिंशद्दोषरहिततया पञ्चविंशत्यावश्यकपरिशुद्धतया **च क्रियते, शोधिरिति तेसिं तु** त्ति तेषां ज्ञानाचारादीनां तुः पुनरर्थे, चारित्राचारदर्शनाचारयोः शोधितयोरपि विशेषेण शोधनार्थः । यतो [३]वन्दनकप्रदानादेवं गुणाऽवाप्तिर्भवति ।

१. यथावस्थिततत्त्वरूपेण-ल. २. तस्संपुन्न-ड, ड२, ३. वन्दनप्रदाना-ल, D परि-२ ।

[E]"विणयोवयार माणस्स, भंजणा पूयणा गुरुजणस्स ।
तित्थयराण य आणा, सुयधम्माराहणाऽकिरिया" ।। [आ. नि. १२१५]

इति प्रतिपादिता वन्दनकेन ज्ञानाद्याचारत्रयशुद्धिः ।।४।।

पुनस्तेषामेव त्रयाणां विशेषतो गाथाद्वयेन प्रतिक्रमणकायोत्सर्गाभ्यां तामाह –

खलियस्स य तेसि, पुणो विहिणा जं निंदणाइपडिकमणं[1] ।
तेण पडिक्कमणेणं, तेसिं पि य कीरए सोही ।।५।।

स्खलितस्य च तेषां पुनर्विधिना यन्निन्दनादिप्रतिक्रमणम् ।
तेन प्रतिक्रमणेन तेषामपि च क्रियते शोधिः ।।५।।

चरणाइयाइयाणं, जहक्कमं वणतिगिच्छरूवेणं ।
पडिकमणासुद्धाणं, सोही तह काउसग्गेणं ।।६।।

चरणातिगादिकानां यथाक्रमं व्रणचिकित्सारूपेण ।
प्रतिक्रमणाशुद्धानां शोधिस्तथा कायोत्सर्गेण ।।६।।

स्खलितस्य व्रतविषयेऽतिक्रमादिना सञ्जातस्याऽपराधस्य **तेसि त्ति** ज्ञानाचारादीनाम् । कथम् ? **पुणो** त्ति, पुनरपि प्रतिषिद्धकरण-कृत्याऽकरणा-ऽश्रद्धान-विपरीतप्ररूपणादिषु **विधिना** सूत्राऽनतिक्रमेण । **जं निंदणाय** त्ति यत् निन्दना, प्राकृतत्वात् निन्दनं दुष्टं मयैतत्कृतमिति, परसाक्षिकमात्मदोषाविष्करणम् । यदाह –

"मणसा मिच्छादुक्कड-करणं भावेण इह पडिक्कमणं ।
स चरित्तपच्छयावो, निंदा गरिहा गुरुसमक्ख त्ति" ।। [ ]

'न पुनः करिष्यामि' इति यदुररीकरणम्, तस्माद्दोषजातान्निवर्त्तनम्, तत्**प्रतिक्रमणमु**च्यते, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः[2], केषाञ्चित्[3] तद्विधेयमित्याह –

[F]"मिच्छत्तपडिक्कमणं[4], तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं ।
कसायाण[5] पडिक्कमणं, जोगाण य अप्पसत्थाणं" ।। [आ. नि. १२५०]

इत्यादि । अतः कारणात्तेन **प्रतिक्रमणेन तेसिं पि य** त्ति न केवलं सामान्यापराधानाम्, तेषामपि ज्ञानाचारादीनां **क्रियते शोधिः** । यदाह भगवान् सुधर्मा –

१. निंदणइ ड, डर, २. व्युत्पत्तिः ल, ३. केषां च ड३, ४. मिच्छित-ल, ड, ५. कषाया पडि-डर, E-F परि-२ ।

[G]"**पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?**
पडिक्कमणेणं वयछिद्दाई पिहेई..." [उत्तरा. २९/११] त्ति ॥५॥

चरणाइय त्ति चरणमतिगच्छन्त्यतिक्रामन्ति चरणातिगास्ते आदौ येषां ते **चरणातिगादिकाः** अतिचारा दृश्यन्ते, तेषाम् । **यथाक्रमं** क्रमप्राप्तेन पञ्चमप्रायश्चित्तेन, **वणतिगिच्छरूवेणं** ति द्रव्यभावभेदेन द्विधा व्रणस्तत्र द्रव्यव्रणः कण्टकादिः, भावव्रणस्त्वतिचारशल्यरूपः । यदाह –

[H]"**मूलुत्तरगुणरूवस्स, ताइणो परमचरणपुरिसस्स ।**
अवराहसल्लपभवो, भाववणो होइ नायव्वो" ॥ [आव. नि. १४२४ अन्त. गाथा]

तस्य या चिकित्सा प्रतीकारः सैव रूपं यस्य स तेन व्रणचिकित्सारूपेण तत्प्रतीकारकारणत्वात् । चरणातिगादिकानां कथम्भूतानाम् ? **प्रतिक्रमणेनाशुद्धानाम**र्धशुद्धानां वा । **'सोही तह'** त्ति तथैव शुद्धिः क्रियते । केन ? **'काउस्सग्गेणं'** त्ति उत्सर्जनं त्यजनं उत्सर्गः [कायस्य उत्सर्गः] कायोत्सर्गः, तेन ते [१]शोध्यन्त इत्यर्थः, कायोत्सर्गस्य ❖महन्निर्जराकारणत्वात्, तथाहि –

[I]"**जह करगओ निकिंतइ, दारुं इंतो पुणो वि वच्चंतो ।**
इय कंतंति सुविहिया, काउस्सग्गेण कम्माइं" ॥ [आव. नि. भाष्य-२३७]

[J]"**काउस्सग्गे जह, सुट्ठियस्स भज्जंति अंगुवंगाइं ।**
इय भिंदंति सुविहिया, अट्ठविहं कम्मसंघायं" ॥ [आव. नि. १५५१]

[K]"**तम्हा उ निम्ममेणं, मुणिणा उवलद्धसुत्तसारेण ।**
काउस्सग्गो उग्गो, कम्मक्खयट्ठा य कायव्वो" ॥ **इति** [आव. नि. १५५४]

ननु 'नाणाईया उ गुणा' इत्यत्र ज्ञानादय इत्युक्तम्, '[२]चरणाइयाइयाण'मित्यत्र चरणादय इति तत्कोऽत्र विशेषः ? उच्यते – एकत्र ज्ञाननयप्राधान्याश्रयणेन ज्ञानादय इति [३]उक्तमपरत्र क्रियानय-प्राधान्य[४]विवक्षणेन चरणादय इति ॥६॥

वर्णिताऽऽचारत्रयशुद्धिर्गाथापञ्चकेनाऽथ चतुर्थपञ्चमाचारावेकगाथयैवाऽऽह –

गुणधारणरूवेणं, पच्चक्खाणेण तवइयारस्स ।
विरियायारस्स पुणो, सव्वेहि वि कीरए सोही ॥७॥

---

१. साध्यन्त-ल, ड३। सोध्यन्त-ड, २. चरणाइयाणम् ड२, ड३, ल, ३. उक्तं परमत्र-ल, ४. विचक्षणेन-ड, ल, ड३, G-H-I-J-K-परि-२ ।

❖ व्याकरणोक्तसामान्यनियमेनात्र 'महानिर्जराxx' पदं सम्भाव्यते । किन्तूपलब्धासु सर्वासु प्रतिषु 'महन्निर्जराxx' पदमेव लभ्यते, तस्मादार्ष इति न्यायेन तदेव स्वीकृतम् - सम्पा०

गुणधारणरूपेण प्रत्याख्यानेन तपोऽतिचारस्य ।
वीर्याचारस्य पुनः सर्वैरपि क्रियते शोधिः ॥७॥

गुणाः विरत्यादय उत्तरोत्तरगुणाः, [विरतेः] आश्रवद्वारस्थगनम्, तत् स्थगनाच्च तृष्णाव्यवच्छेदस्तृष्णाव्यवच्छेदाच्चातुलोपशमस्तस्माच्च[1] प्रत्याख्यानशुद्धिस्तच्छुद्धेश्च चारित्रनैर्मल्यं तस्माच्च कर्मविवेकस्तस्माच्चापूर्वकरणम्, अपूर्वकरणाच्च केवलज्ञानम्, ततश्च मोक्षो भवतीत्युत्तरोत्तरगुणास्तेषां गुणानां धारणं **गुणधारणं** तदेव **रूपं** यस्य, तेनानागतादिदशविधेन सप्तविंशतिविधेन वा यदाह चूर्णिकृत् -

"एयस्स दसविहस्स पञ्चक्खाणस्स सव्वस्स वा सत्तावीसइविहस्स,
तं जहा - पंचमहव्वया, दुवालसविहो सावगधम्मो,
दसविहं उत्तरगुणपञ्चक्खाणं एए सत्तावीसहा" [आव. चूर्णि. पत्र-३११]

इत्यनेन **प्रत्याख्यानेन तप आचारातिचारस्य "बारसविहंमि वि तव"** इत्यादिकस्य शुद्धिः क्रियते इति हृदयम् ।

'वीरियायारस्स'त्ति विशेषेणेरयति प्रवर्त्तयत्यात्मानं तासु तासु क्रियास्विति वीर्यमुत्साहविशेषस्तच्च पञ्चधा, यदाह -

"तवविरियं गुणविरियं, चरित्तविरियं समाहिविरियं च ।
आयविरियं [2]पिय तहा, पंचविहं वीरियं होई" ॥ [ ]

तस्याऽऽचारो वीर्याचारः **"अणिगूहियबलविरिओ"** इत्यादिकस्तस्य **सर्वैरपि** षड्भिरपि **शुद्धिः क्रियते** इत्यर्थः । यदाह -

"आवस्सएसु जह जह, कुणइ पयत्तं अहीणमइरित्तं ।
तिविहकरणोवउत्तो, तह तह से निज्जरा होइ" ॥ [आव० नि. १२१४] इति ॥७॥

व्यावर्णिताचारपञ्चकशुद्धिरथ सर्वतीर्थङ्करगुणोत्कीर्त्तनगर्भं मङ्गलभूतं गजादिसन्दर्भमाह -

गय वसह सीह अभिसेय, दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं ।
पउमसर सागर विमाण-भवण रयणुच्चय सिहिं च ॥८॥ [कल्प.सू.]

गजं वृषभं सिंहम् अभिषेकं (श्रियः), दाम शशिन दिनकरं ध्वजं कुम्भम् ।
पद्मसरः सागरं विमान-भवनं, रत्नोच्चयं शिखिनं च ॥८॥

---
१. छेदात् तृष्णोपशम-ड, २. पि तहा ड२ । L-परि-२ ।

गय त्ति तत्र जिनजननी चतुर्दन्तं, प्रक्षरन्मदनदीसुन्दरं, गोक्षीर[१]धारासोदरमुच्चैस्तरं, जङ्गमं रजताचलमिव गजकलभं यदपश्यत् तदतुलबलपराक्रमनिधिं, गरीयसामपि गुरुं, पवित्रं पुत्रं सूचयति । **वसह** त्ति यच्च वर्णतः शङ्खसुहृदं, प्रौढककुदं, हम्भारम्भास्वरभासुरं, प्रमाणतो बृहत्तरं [२]ककुद्मन्तमपश्यत् तन्महामोहपङ्कमग्नधर्मरथधुरोद्धरणक्षमं तनयं सूचयति । **सीह त्ति** कपिललोचनयुगलं, चटुलकेसराविसरं, दीर्घरसनं, पुच्छच्छटाऽऽच्छोटितभूपीठं कण्ठीरवं यद् ददर्श तद् सर्वत्राऽस्खलितविक्रमं, शूरं, धीरं, पुरुषसिंहमुद्वहं सम्भावयति । **अभिसेय त्ति** पार्श्वद्वय-वर्त्तिकरिकलभप्रचण्डशुण्डादण्डविधृतकलकलशयुगलाऽभिषिच्यमानमूर्तिं, कमलासनां कमलां यदद्राक्षीत् तत् त्रैलोक्यसाम्राज्यलक्ष्मीनाथं नन्दनमावेदयति । **दाम य त्ति** उच्छलन्मञ्जुलमकरन्दरजः पुञ्जाम्, अमलबहुलपरिमलाऽऽकृष्टभ्रमरभरभज्यमानां, पञ्चवर्ण[३]कुसुमस्तोमां मालां यदवलोकयत् तत् त्रिजगतोऽपि मालामिव शिरोवाह्यशासनं नन्दनं दर्शयति । **ससि त्ति** कुमुदाकरामोदकं पार्वणेन्दुं यद् दृष्टवती तत्त्रिभुवनजननयनचकोरचमत्कृतिकारकं दारकमावेदयति । **दिणयरं ति** अस्ततमोनिकरं, लोकोद्योतकरं दिनकरं यदीक्षामास तन्निहतकुमतोलूकततिं, त्रिजगदुल्लासकमतिं, विक्षिप्तमहामोहान्धकारस्थितिं सुतं प्रथयति । **झयं ति** सरलसन्ततिविडम्बितं, किङ्किणीसहस्र-परिमण्डितं महाध्वजं यदवलोकयामास तन्निजवंशप्रासादशिरोदेशस्य ध्वजविभ्राजिवैभवमात्मसम्भवं सम्भावयति । **कुंभं ति** यच्च कमल[४]परिधानं, प्रभूतरत्ननिधानं, शातकुम्भमयं कुम्भमवलोकितवती तत् सकलातिशयशालिनं, निजकुलप्रासादस्य कलशसदृशं पुत्रं प्रकाशयति । **पउमसरं ति** यच्च पालीपर्यन्तायातसलिलकुसलीसङ्कुलं, पद्मखण्डमण्डितं पद्मसरो दृष्टवती तत् संसारकान्तार-परिभ्रमणश्रान्तसमस्तजनसन्तापाऽपहारिणं, [५]गुणकारिणं पुत्रं प्रकटयति । **सागरं ति** यच्च [६]प्रचुरपरिमज्जज्जलचरजन्तुविसरं भूरिरत्नाकरं व्यलोकयत् तद् गरिमगम्भीरिमारम्यं, परतीर्थिभिरगम्यं, सागरान्तमेदिनीजनाऽनुष्ठितशास[७]नं नन्दनं कथयति । **विमाण त्ति** अनेकरत्नमयस्तम्भशताऽऽकीर्णं, क्षुद्रघण्टिकामन्दटणत्कारमुखरितदिगन्तरं, जयजयारावसुन्दरं विमानं यदपश्यत् तद् वैमानिक-सुराणामपि सेव्यं [८]तनूद्भवमुद्भावयति । **भवणं ति** विमान-भवनयोराकारकृतो विशेषः । किञ्च तीर्थकृतो हि नरकदेवलक्षणगतिद्वयादेव समायाता भवन्ति । तत्र नरकगतेराद्यपृथ्वीत्रयादेव, देवगतेरपि भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवर्जितेभ्यो वैमानिकेभ्य एव, तत्र यस्तीर्थकृत् विमानवासिभ्यः समायाति तज्जननी विमानं पश्यति, यस्तु [९]नरकात्समायाति तज्जननी भवनमिति । **रयणुच्चयं ति** यच्च

१. धारासुन्दरमु-ड२, २. कुकुदमन्तमिति पाठो ल, ड, ड३ प्रतिष्वस्ति । किन्तु स अशुद्धः प्रतिभासते । ३. स्तोमं-ड-ड२, ल, प्रतिष्वशुद्धः पाठ आभाति ४. पिधानं-ड, ५. 'गुणकारिणम्' इति पाठो 'ड२' आदर्शे नास्ति । ६. 'प्रचुर' इति पाठो-ल, ड२, आदर्शे नास्ति । ७. नाकृष्टित-ड, ८. सेव्यमुद्भावयति इति ल, ड२ प्रत्योः पाठोऽस्ति। ९. नारकात्-ल, ड२ ।

प्रतिहततमस्तोमंतेजःपुञ्जाकीर्णं, पञ्चवर्णं रत्नराशिमपश्यत् तदत्यद्भुतगुणरत्नव्रजमात्मजमावेदयति । **सिहिं च** त्ति चः समुच्चये यच्च विगतधूमं, ज्वलज्ज्वालामालाऽऽकुलं ज्वलनं विलोकितवती तदन्यतेजस्वितेजोऽपहारिणं पुत्रं सूचयति । तदेभिश्चतुर्दशभिर्महास्वप्नैः सूच्यते चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्याऽपि लोकस्योपरिवर्ती पुत्रो भविष्यतीति ।।८।।

इति निवेदितं सर्वतीर्थकृद्गुणव्यावर्णगर्भं मङ्गलम् । अथाऽऽसन्नोपकारित्वात् श्रीमन्महावीरस्य नमस्करणद्वारेण पुनस्तदाह –

अमरिंद-नरिंद-मुणिंदवंदियं वंदिउं महावीरं ।
कुसलाणुबंधि बंधुरमज्झयणं कित्तइस्सामि ।।९।।

अमरेन्द्रनरेन्द्रमुनीन्द्रवन्दितं वन्दित्वा महावीरम् ।
कुशलानुबन्धि बन्धुरमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामि ।।९।।

उपक्रमकृतेनाऽपि मृत्युना न म्रियन्ते इत्यमरास्तेषामिन्द्राः [**अमरेन्द्राः**], नराणामिन्द्रा **नरेन्द्राः**, मुनीनामिन्द्रा **मुनीन्द्रा**स्ततो द्वन्द्वस्तै**र्वन्दितं, वन्दिउं** त्ति वन्दित्वा, महद् वीर्यं यस्याऽसौ **महावीरस्तम्** । यदाह चूर्णिकृत् **"महावीरो नाम गुणनिप्फन्नं"** ति महन्तं वीरियं यस्य स भवति महावीरः,

"सव्वदेवा वि णं अंगुट्ठएणं पंडुकंबलसिलाए
अवट्ठियं तित्थयरं उप्पिलिज्जा न सक्केंति उप्पिल्लेउं
एवं सकलरयणप्पभाइ पुढवी मेरुंमि[१] घित्तूण,
सत्त वि पुढवीओ साहणित्ता अलोए[२] पक्खिविज्जा[३]
एरिसं वीरियं सा य अईव लण्हा उज्झा य ततो
महाविरियजुत्तो" इति महावीरो त्ति नामं[४] इत्ति [आव. चूर्णि]।

कुशलो मोक्षस्तमनुबध्नातीत्येवंशीलं **कुशलाऽनुबन्धि बन्धुरं** मनोज्ञम् । अधीयते ज्ञायते परिच्छिद्यतेऽर्थसमुदायोऽस्मादिति **अध्ययनं** शास्त्रं **कीर्त्तयिष्यामि** वर्णयिष्यामि[५] ।।९।।

---

१. 'मेरुं' इति पाठो ल, डर प्रत्योरस्ति । २. आड२/ड३, ३. खिविज्जा-ड२, ४. नाममित्ति इति पाठो 'ल' प्रतौ नास्ति।
५. वर्णयिष्यामि इति पाठो 'ड२/ड३' प्रत्योः नास्ति ।

अथ वर्णनीयाध्ययनाऽर्थाऽधिकारानाह –

चउसरणगमण, दुक्कडगरिहा सुकडाणुमोयणा चेव ।
एस गणो अणवरयं, कायव्वो कुसलहेउ त्ति ।।१०।। [यो०श०५०]

चतु:शरणगमनं, दुष्कृतगर्हा, सुकृतानुमोदना चैव ।
एष गणोऽनवरतं कर्त्तव्यः कुशलहेतुरिति ।।१०।।

चतुर्णामर्हत्-सिद्ध-साधु-धर्माणां शरणं गमनं **चतु:शरणगमनं,** तदिह प्रथमोऽर्थाऽधिकारः । दुष्टं कृतं **दुष्कृतं** तस्य **गर्हा** गुरुसाक्षिकमात्मदोषकथनं स द्वितीयोऽर्थाऽधिकारः । शोभनं कृतं **सुकृतं,** तस्याऽ**नुमोदना** भव्यं मयैतत् कृतमिति, स तृतीयोऽर्थाऽधिकारः । **चैव** समुच्चये, **एष** अयं यो भणितुमारब्धः, **गण** स्त्रयाणां समुदायः, **अनवरतं** सततं **कर्तव्योऽनु**सरणीयः । **कुशलो** मोक्षः तस्य **हेतुः** कारण**मिति** कृत्वा ।।१०।।

अथ चतु:शरणमिति प्रथमाधिकारं वर्णयितुमाह –

अरिहंत सिद्ध साहू, केवलिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
एए चउरो चउगइहरणा, सरणं लहइ धन्नो ।।११।।

अर्हन्तः, सिद्धाः, साधवः, केवलिकथितः सुखावहो धर्मः ।
एते चत्वारश्चतुर्गतिहरणाः, शरणं लभते धन्यः ।।११।।

देवेन्द्रादिकृतां पूजामर्हन्तीत्य**र्हन्तः** । यदाह –

M"**अरिहंति वंदण-नमंसणाणि, अरिहंति पूयसक्कारं ।**
सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण वुच्चंति" ।। [आव. नि. ९१५]

तेऽर्हन्तः प्रथमं शरणम् ।

तथा सिद्ध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्तीति सिद्धाः, सितं ध्मातं वाऽष्टप्रकारं कर्म **यैस्ते सिद्धाः** । तथा च -

N"**दीहकालरयं जं तु, कम्मं से सियमट्ठहा ।**
सियं धंतं ति सिद्धस्स सिद्धत्तमुवजायई" ।। [आव. नि. ९४७]

---

१. गुणो ड, ड२, ड३ । M-N परि-२ ।

किं च-"**सिद्ध त्ति य बुद्ध त्ति य पारगे**"त्यादि तद् द्वितीयं शरणम् ।

तथा निर्वाणसाधकान् योगान् साध्नुवन्ति कुर्वन्तीति **साधवः**,

°"**निव्वाणसाहए जोगे, जम्हा साहंति साहुणो ।**
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो" ।। [आव. नि. १००४]

इत्यादि तत्तृतीयं शरणम् ।

धरति दुर्गतौ प्रपतन्तं[1] प्राणिनमिति **धर्मः**, किम्भूतः ? केवलिभिर्ज्ञानिभिः कथितः प्रतिपादितः **केवलिकथित** इत्यनेन स्वमतिप्रकल्पितान्यतीर्थिकधर्मनिरासमाह । पुनः कथम्भूतः ? सुखमावहत्यनुबध्नातीति **सुखावहः** । अनेनेहलोकेऽपि मिथ्यादृष्टिधर्मस्य भैरवपतननदीप्लवनशिरःक्रकचदापना[दि]दुःखाकीर्णत्वात् परत्र च भवभ्रमणकारणत्वात् तन्निषेधं चाह, अयं चतुर्थं शरणम् ।

एते चत्वारश्चतुर्गतिं नरक-तिर्यग्-नरा-ऽमरलक्षणां हरन्तीति सिद्धिलक्षणपञ्चमगतिप्रापणेन **चतुर्गतिहरणा** यस्मादित्यर्थः । इह हि जन्मजरामरणविविधाऽऽधि-व्याधि-भय-शोकेष्टवियोगा-ऽनिष्टसम्प्रयोगदारिद्र्य-दौर्भाग्यादिश्चापदसन्दोहदुर्गाम्, बहूपसर्गाम्, निर्नासितसद्बोधाम्, अत्यन्तप्रबल-क्रोधादिक्रुध्यत्किरातकृतसन्मार्गरोधाम्, दुर्गचतुर्गतिगर्तासङ्कटां भवाटवीमटन्तः स्पष्टदुष्टाष्ट-कर्मचरटैरटन्तः शरणरहिता नीयन्ते दुर्गतौ प्राणिनः । उक्तञ्च -

[आर्यावृत्तम्]

"**धम्मरहियाण तिजए, सरणविहूयाण[2] दुक्खतवियाणं ।**
मरणभयपीडियाणं, सरणं चिअ नत्थि संसारे" ।। [ ]

किञ्च - (शिखरिणीवृत्तम्)

"**पितुर्मातुर्भ्रातुस्तनयदयितादेश्च पुरतः,**
प्रभूताऽऽधिव्याधिव्रजविधुरिताः[3] कर्मचरटैः ।
रटन्तः क्षिप्यन्ते यममुखगुहान्तस्तनुभृतो;
ह हा कष्टं लोकः शरणरहितः स्थास्यति कथम् ?" ।।

१. पतन्तं-ड, २. विहूणाल-ड, ३. निगडिताः प्रव.सारो.मु., O-परि-२ ।

[शार्दूलविक्रीडितवृत्तम्]

"ये जानन्ति विचित्रशास्त्रविसरं ये मन्त्रतन्त्र[१]क्रिया-
प्रावीण्यं प्रथयन्ति ये च दधति द्योतिः कलाकौशलम् ।
तेऽपि प्रेतपतेरमुष्य सकलत्रैलोक्यविध्वंसन-
व्यग्रस्य प्रतिकारकर्मणि न हि प्रागल्भ्यमाबिभ्रति" ।।

"नानाशास्त्रपरिश्रमोद्भटभटैरा[२]वेष्टिताः सर्वतः,
गत्युद्दाममदान्धसिन्धुरशतैः केनाऽप्यगम्याः क्वचित् ।
शक्रश्रीपतिचक्रिणोऽपि [३]सहसा कीनाशदासैर्बला-
दाकृष्टा यमवेश्म यान्ति [४]हहहा वि[५]स्त्राणता प्राणिनः" ।।

[प्रव. सारो. ६७ द्वार, ५७३ गाथाया आन्तरश्लोका-१,२,३]

अथ कथमपि बहुक्षीणेष्वशुभकर्मसु, प्राग्जन्मोपात्तशुभकर्मवशाच्च युगसमिलान्यायेन कथञ्चनापि मानुषत्वाद्यवाप्तिस्ततोऽपि देशविरतिसर्वविरतिलाभस्तल्लाभेऽपि सति **धन्यः** सुकृतकर्मा एवार्हत्सिद्ध-साधुधर्मान् **शरणं** कथञ्चन **लभते** शरणत्वेन प्रतिपद्यत इति गाथार्थः ।।११।।

अथ यथाविधिना एतान् शरणं प्रतिपत्स्यति तथा आह –

अह सो जिणभत्तिभरुच्छरंतरोमंचकंचुयकरालो ।
पहरिसपणउम्मीसं सीसम्मि कयंजली भणइ ।।१२।।

अथ स जिनभक्तिभरोच्छलद्रोमाञ्चकञ्चुककरालः ।
प्रहर्षप्रणयोन्मिश्रं शीर्षे कृताञ्जलिर्भणति ।।१२।।

अथ स शरणप्रतिपत्तौ[६] चतुर्विधसङ्घस्यान्यतमो जीवः कथम्भूतः ? जिनेषु भक्तिर्**जिनभक्ति**स्तस्य भरस्तस्माज्जिनभक्तिभरा**दवस्तृणन्नु**दयं [७]गच्छन्नसौ **रोमाञ्चः** स एव **कञ्चुको** रोमाञ्चकञ्चुकस्तेन **करालो**ऽन्तरङ्गशत्रूणां भीषणः । तथा **प्रहर्षाद्** यत् प्रणतं प्रणामस्तेनोन्मिश्रं व्याकुलं भवत्येवम् । यदिवा [८]प्रहर्षवशाद् योऽसौ **प्रणय** आनन्दाश्रु गद्गदस्वरस्तेन [९]**शीर्षे** मस्तके **कृतकरकुड्मलः** सन् **भणति** ।।१२।।

---

१. क्रियाः ड२, ल, २. वेष्टितः ड२, ल, ३. महसा-ड, ४ हहा ल, ड२, ड३, ५. निस्त्राणता प्रव.सारो. मु, ६. प्रतिपत्ता-ड, ७. गच्छन् योऽसौ-ड, ८. 'प्रवशाद्' इत्याकारकः पाठोऽसमीचीनः भाति । ९. 'शीर्षे' इति पाठः ल, ड२ प्रत्योर्नास्ति ।

यदसावर्हच्छरणमुररीकुर्वन् भणति तद् गाथादशकेनाऽऽह –

राग-द्दोसारीणं हंता कम्मट्ठगाइअरिहंता ।
विसय-कसायारीणं अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१३।।

रागद्वेषारीणां हन्तारः कर्माष्टकाद्यरिहन्तारः ।
विषयकषायारीणामर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१३।।

द्रव्य-[१]भावभेदाद् द्वेधा रागः, तत्र द्रव्यरागो हरिद्रादिः, भावरागस्त्रिधा-दृष्टिरागः, विषयरागः, स्नेहरागः । तत्र दृष्टिरागो यथा स्वर्गादागतस्य कपिलस्य आसुरे रमसे रमसे [२]इत्येवं भणतः । विषयरागः सुकुमारिकायां [३]देवगतिराजस्येव । स्नेहरागो नाम [४]यो यस्मिन् भावे मूर्छितः, यथा अर्हन्नकपत्नी अरिहमित्रेऽ[५]ध्युपपन्ना । अथवा [६]मायालोभभावेनाऽभिष्वङ्गमात्रं रागः । द्वेषः परद्रोहाऽध्यवसायः मधुदेवपिप्पलादयोरिवाथवानभिव्यक्त[७]क्रोधमानस्वरूपमप्रीतिमात्रं द्वेषः । मदमत्सराऽहङ्काराणां तज्जातीयानां [८]रागद्वेषावुपलक्षणम्, ततस्त एवाऽरयो **राग-द्वेषारयस्तेषां हन्तारः** । कर्माष्टकं प्रतीतम्, आदिशब्दात् परीषहवेदनोपसर्गग्रहः, ततः कर्माष्टकाद्येवाऽरयः **कर्माष्टकाद्यरयो** लुप्तषष्ठीविभक्तित्वात्तेषां [९]**हन्तारः** शब्द-रूप-गन्ध-रस-स्पर्शा **विषयाः**, क्रोध-मान-माया-लोभाश्चत्वारः **कषायाः**, पुनरेकैकशोऽपि अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यान-प्रत्याख्यानावरण-सञ्ज्वलनभेदाच्चतुर्धा । विषयाश्च कषायाश्च इति द्वन्द्वस्त एवा**ऽरयस्तेषां हन्तारोऽर्हन्तो** जिना **मे** मम अपारसंसारकारागृहपरिचङ्क्रमणभयाऽऽतुरस्य प्रबलरागादिदुष्टपापिष्ठगुप्तिपालानिष्टकदर्थनात्रा-सवित्रस्तमनसः समाश्वासनस्थानकल्पं **शरणं** परि[१०]त्राणं **भवन्त्वि**त्यर्थः ।।१३।।

रायसिरिमवकसित्ता तव-चरणं दुच्चरं अणुचरित्ता ।
केवलसिरिमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१४।।

राज्यश्रियमपकृष्य तपश्चरणं दुश्चरमनुचर्य ।
केवलश्रियमर्हन्तोऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१४।।

राज्यश्रियं राज्यलक्ष्मी**मपकृष्या**ऽवधूय, तप्यते कर्ममलाऽपनयनेनाऽऽत्मा सुवर्णमिवाऽग्निना अनेनेति **तप**स्तस्य **चरणं** सेवनम्, कथम्भूतम् ? **दुश्चरं** सामान्यसाधुभिः कर्तुमशक्यम्, तथा च -

---

१. भावाद्-ड२, २. इति-ड२, ड३ प्रत्योः नास्ति । ३. देवरति-ड, ४. 'यो' इति पाठ ड२, ड३, ल प्रतिषु नास्ति । ५. ध्योपपन्ना-ल, ड२, ६. स्वभावेन-ड, ७. मायालोभकोधमान स्वरुप-ड, ८. रागद्वेषानुपलक्षणं ल, ड२, ड३, ९. 'तेषां हन्तारः' इति पाठः ड२, ल पुस्तके नास्ति । १०. क्रषायाश्च इतिपाठः ड२, ल पुस्तके नास्ति ।

[P]"**संवच्छरमुसभजिणो, छम्मासा वद्धमा[१]णजिणचंदो ।**
इय विहरिया निरसणा, जइज्ज एयाणुमाणेण" ।। इत्यादि [उपदेशमाला-३]

तत्तपोऽ**नुचर्य** आसेव्य ये **केवलश्रियं** केवलज्ञानविभूतिमर्हन्तस्तस्या योग्या भवन्ति [ते] **अर्हन्तस्तीर्थ**कृतो **मे शरणं** परित्राणं **भवन्त्वि**ति सर्वत्र योज्यम् । अथवा ये [२]**राज्यश्रीमपकर्षयन्त**-स्त्यजन्त:, तथा **तपश्चरणं दुश्चरम**नुचरन्त: **केवलश्रीं चाऽर्हन्त:** प्राप्नुवन्तो ये, [३]**मे** शरणम्, एतेन यद्यपि शक्रादयो गर्भस्थमात्रमपि जिनं नमस्कुर्वन्ति, तथाऽपि गृहवासे तेषामप्यविरतत्वात् साधूनां तिसृष्व-वस्थासु ते नमस्करणयोग्या इति दर्शितम् । यच्चाऽनागतजिना नमस्क्रियन्ते तत्तेऽपि चारित्रा-वस्थास्था एवेति भाव: ।।१४।। [द्रव्यजिनानां नमस्करणीयतायां सर्वविरतानां साधु-साध्वीनां देशविरतानामविरतानां च श्रावक-श्राविकाणां किदृश: कियद् वाऽधिकारो वर्त्तत इत्येवात्र समाधिप्रापणाय पू. उपाध्यायप्रवरश्रीधर्मसागरगणिसंदब्धप्रवचनपरीक्षाया: पू. महोपाध्यायश्री यशोविजयगणिविरचितप्रतिमाशतकस्य संटङ्क उल्लेख: सूक्ष्मबुद्ध्याऽवलोकनीयो जिज्ञासुभि: । द्वावप्युल्लेखौ परिशिष्ट-११ मध्ये संकलय्य मुद्रितावस्माभि:- सम्पादक:]

थुय-वंदणमरिहंता अमरिंद-नरिंदपूयमरिहंता ।
सासयसुहमरहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१५।।

स्तुतिवन्दनमर्हन्तोऽमरेन्द्रनरेन्द्रपूजामर्हन्त: ।
शाश्वतसुखमर्हन्तोऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१५।।

थुय-स्तुति: स्तव: **"सव्वन्नु सोमदंसण"** इत्यादि, **वंदणं**-कायिकप्रणाम**स्तावर्हन्तस्त**योर्योग्या इत्यर्थ: । **अमरेन्द्रनरेन्द्राणां पूजां** समवसरणादिकां समृद्धि[४]**मर्हन्त**स्तस्या अपि योग्या [५]भवन्तु इत्यर्थ: । शश्वद् भवं शाश्वतम्, तच्च तत् सुखं च **शाश्वतसुखं** निर्वाणानन्तरं तदप्य**र्हन्ती**त्यर्थ:। शेषं तथैव ।।१५।।

[६]परमणगयं मुणित्ता जोइंद-महिंदझाणमरिहंता ।
धम्मकहं अरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१६।।

परमनोगतं जानन्तो योगीन्द्रमहेन्द्रध्यानमर्हन्त: ।
धर्मकथामर्हन्तोऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१६।।

परेषामात्मव्यतिरिक्तानां मनांसि **परमनांसि** तेषु **गतं** स्थितं चिन्तितमित्यर्थ:, 'मुणत्' प्रतिज्ञाने [सिद्धहेमधातुपाठे तस्य १३६५ - धात्वङ्क] तं **मुणन्तो** जानन्त: । यदाह –

१. 'जिण'-ड प्रत्यां नास्ति । २. राज्यश्रिय-डर, ल, ३. ते-ड, ४. त: तत्तस्या-डर, ५. भवन्तु' डर नास्ति । ६. गई-ड, P-परि-२ ।

"दव्वमणोजोएणं मणनाणीणं अणुत्तराणं पि ।
संसयवोच्छेयं केवलेण नाऊण सयं कुणइ" ।। इत्यादि, [आव.हा.वृ०ध्या० श.१]

योगीन्द्रा गौतमादयः, **महेन्द्राः** शक्रादयस्तेषां **ध्यानं** स्थिराध्यवसायरूपं **तदर्हन्तीति** । तथा चाह -

"पडिवन्नचरमतणूणो[1] अइसयलेसं पि जस्स दट्ठूणं ।
सवहुत्तमणा झायंति जोगिणो तं जिणं नमह" ।। [ ]

तथा - **"बहुभत्तिब्भरनिब्भरहियया दट्ठूणगण गब्भवासे वि ।**
सक्काइया जिणिंदं थुणंति वंदंति झायंति" ।।

तथा **धर्मकथां** दान-शील-तपो-भावनादिकां कथयितु**मर्हन्त**स्तस्याः कथनयोग्या ज्ञातार इत्यर्थः । उक्तञ्च –

°"कुञ्जा जिणाइपूया परिणामविसुद्धिहेउओ निञ्चं ।
दाणादओ य मग्गप्पभावणाओ य कहणं च" ।। [वि० आ० भा० ३२४७]

छद्मस्थावस्थायां तु जिनानां धर्मकथनाऽनर्हत्वात् । शेषं तथैव[2] ।।१६।।

[3]सव्वजियाणमहिंसं अरिहंता सञ्चवयणमरिहंता ।
बंभव्वयमरिहंता [4]अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१७।।

सर्वजीवानामहिंसामर्हन्तः सत्यवचनमर्हन्तः ।
ब्रह्मव्रतमर्हन्तोऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१७।।

जीवे'ति [जीवन्ति] ●दशविधप्राणधारणेन तिष्ठन्तीति जीवाः सूक्ष्म-बादर-त्रस-स्थावराः । **सर्वे च** ते **जीवाश्च** सर्वजीवास्तेषां न हिंसनम**हिंसा** रक्षा ता**मर्हन्तः** । तथा सतां हितं **सत्यम्,** तञ्च तद् **वचनं** च । उक्तञ्च –

"यद् भूतहितमत्यन्तं तत् सत्यमितरं मृषा ।
न तथा वचनं सत्यमतथ्यवचनं न च" ।। [ ].

असत्यभाषणहेतुराग-द्वेष-मोहरहितत्वात् तेषां तदेवा**र्हन्तः ब्रह्मव्रत**मष्टादशविकल्पमासेवितुं प्ररूपयितुं वा**ऽर्हन्तस्ते** । शेषं तथैव ।।१७।।

---

१. गुणाणो-ड२, ल, २. तथैव च-ल, ड२, ३. सव्वं-ल, ड३, ४. अरहंता-ड, ● प्रत्येक प्रतिषु वृत्तिपाठोऽक्रमिकः । ततोऽत्र चारुरुपेण ग्रथितो मया । Q-परि-२ ।

ओसरणमुवसरित्ता चउतीसं अइसए निसेवित्ता ।
धम्मकहं च कहित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१८।।
समवसरणमुपसृत्य चतुस्त्रिंशतोऽतिशयान् निषेव्य ।
धर्मकथां च कथयित्वा, अर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१८।।

सम् सामस्त्येनाऽवश्रियते गम्यते संसारभयोद्विग्नैर्जीवैरिति **समवसरणम्** । [१]आत्माङ्गुलेन योजनप्रमाणभूभागं प्रथमतः संवर्त्तकवा[२]ताऽपनीततृणकचवराद्यशुभमलपटलम्, तदनु सुरभिगन्धोदकपुष्पवर्षणा[३]भिषिक्तभूभागम्, मणिरत्नतपनीयसन्ततिपरिकर्मितहैम[४]कुट्टिमतलम्, वैमानिकज्योतिष्कभवनपतिविनिर्मिताभ्यन्तरमध्यबाह्यमणिरत्नस्वर्णकपिशीर्षकोपशोभितरत्नकाञ्चनरूप्यंनि[५]चयचतुर्द्वारप्राकारत्रयम्, चतुर्दिग्व्यवस्थापितसहस्रारधर्मचक्रचतुष्टम्, कुड्भीसहस्रोपशोभितयोजनसहस्रोच्छ्रितरत्नमयधर्मध्वजचतुष्टयम्, जलस्थलजपञ्चवर्णपुष्पप्रकरोपहारसारम्, कृष्णागुरुप्रभृतिधूपधूमोद्गारसारप्रकटवज्रघटीसुरभितदिगन्तम्, स्पष्टाष्टमाङ्गलिकतिलकितसच्छत्रविचित्रघण्टाप्रकटचलच्चारुचामरविसरम्, विशालशाल-भञ्जिकाविराजितकरिमकरसिंहगरुडध्वजादिकलितवज्रवैडूर्येन्द्रनील प्रमुखरत्नोत्करकर्बुरितमणिमयस्तम्भसन्निविष्टेहामृगविहगतुरगकुञ्जररुरुसरभवृषभवनलतापद्मलताविभक्तिव्यक्तीकृतचारुचमत्कारसारतोरणोपशोभितचतुर्द्वारम्, तन्मध्यभागविन्यस्तप्रशस्तरत्नमयपीठम्, तदुपरिपरिकल्पितदेवछन्दकम्, तदुपर्यशोकतरुविरचितरमणीयमध्यदेशम्, अशोकवृक्षोपरिस्थितचैत्यविटपिप्रकटितातिशयम्, चैत्यवृक्षोपरि स्फुरच्छत्रातिछत्रत्रितयम्, अशोकवृक्षसमीपोपन्यस्तस्थापितसचरणपीठसिंहासनचतुष्टकम्, आग्नेयादिदिग्व्यवस्थितमुनिवैमानिकसुन्दरी-श्रमणी-भवनपति-व्यन्तर-ज्योतिष्कामरी-वैमानिकसुर-नर-नारीविशदद्वादशपर्षदुपशोभमानम्, एवंविधं यत् समवसरणम्, **तदुपसृत्य** अलङ्कृत्य तथा **चतुस्त्रिंशतो** बुद्धाऽतिशयान् **निषेव्य**, उपलक्षणत्वाच्च पञ्चत्रिंशद्वचना**ऽतिशयांश्चो**पयुज्य ।

ते चाऽमी बुद्धाऽतिशयाः - चउतीसं बुद्धाइसेसा पन्नत्ता, तं जहा १-अवट्ठिए केस-मंस-रोम-नहे, २-निरामया, निरुवलेवा गायलट्ठी, ३-गोक्खीरपंडुरे मंस-सोणिए, ४-पउमुप्पलगंधिए ऊसासनीसासे, ५-पच्छन्ने आहारनीहारे अदिस्से मंसचक्खुणा, ६-आगासगयं चक्कं, ७-आगासगयं छत्तं, ८-आगासगयाओ सेयवरचामराओ, ९-आगासगयं फलिहामयं सपायपीढं सीहासणं, १०-आगासगओ कुड्भीसहस्स-

---

१. "आत्मा...भूभागं" इति पाठः स्पष्टः न भाति ल, ड, ड२ प्रतिषु । २. पवन-ल, ड२, ३. वज्र-ल, ड२; ४. तोत्तमहैम-ड२, ५. मणिमय-ड२, ल ।

परिमंडियाभिरामो इन्दज्झओ पुरओ गच्छइ, ११-जत्थ जत्थ वि य णं अरहंता भगवन्तो चिट्ठंति ठायंति तत्थ तत्थ वि य णं तक्खणादेव संच्छन्नपत्त-पुप्फपल्लव-समाउलो सज्झओ [सच्छत्तो] सघंटो सपडाओ असोगवरपायवो अभिसंजायइ, १२-ईसिं पिट्ठओ मउडठाणंमि तेयमंडलं अभिसंजायइ, अंधकारे वि य णं दस दिसा पभासेइ, १३-बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे, १४-अहोसिरा कंटया भवंति, १५-उडूविवरीया सुहफासा भवंति, १६-सीयलेणं सुहफासेणं सुरभिणा मारुएण जोयणपरिमंडलं सव्वओ समंता संपमिज्जिज इत्ति, १७-जुत्तफुसिएण मेहेण निहयरयरेणुय किज्जइ, १८-जलथलयभासुरपभुएणं बिंटठाइणा दसद्धवण्णेणं कुसुमेणं जाणुस्सेहपमाणमित्ते पुप्फोवयारे किज्जइ, १९-अमणुन्नाणं सद्द-फरिस-रस-रूव-गंधाण अवकरिसो भवइ, पाठान्तरेण कालागुरु-कुंदरुक्क-तुरुक्क-धूवमघमघित गंधुद्धूयाभिरामे भवइ, २०-[पाठान्तरेण] उभओ पासिं च णं अरहंताणं भगवंताणं दुवे जक्खा कडय-तुडिय-थंभियभुयाओ चामरुक्खेवं करिंति, २१-मणुन्नाणं सद्द-फरिस-रस-रूव-गंधाणं पाउप्पभावो भवइ, २२-पञ्चाहरओ वि य णं हिययगमणीओ जोयणनीहारीसरो, भगवं च णं अद्धमागहीए भासाए धम्ममाइक्खइ, २३-सा वि य णं अद्धमागही भासा भासिज्जमाणी, तेसिं सव्वेसिं आरियमणारिय-दुपय-चउप्पय-मिय-पसु-पक्खि-सरीसिवाणं अप्पणो हियसिवसुहयभासत्ताए परिणमइ, २४-पुव्वबद्धवेरा वि य णं देवाऽसुर-नाग-सुवन्न-जक्ख-रक्खस-किन्नर-किंपुरिस-गरूल-गंधव्व-महोरगा अरहओ पायमूले पसंत चित्तमाणसा धम्मं निसामिंति, २५-अन्नउत्थिया पावयणीया वि य णं आगया वंदंति, २६-आगया समाणा अरहओ पायमूले निप्पडिवयणा भवंति, २७-जओ जओ वि य णं अरहंतो भगवंतो विहरंति तओ तओ वि य णं जोयण-पणवीसाएणं ईई न भवइ, २८-मारी न भवइ, २९-सचक्कं न भवइ, ३०-परचक्कं न भवइ, ३१-अइवुट्ठी न भवइ, ३२-अणावुट्ठी न भवइ, ३३-दुब्भिक्खं न भवइ, ३४-पुव्वुप्पण्णा वि य णं उप्पाइया वाही खिप्पामेव उवसमिंति । [समवा०सू० ३४]

एतेषां विषयविभाग; कथ्यते द्वितीयादिकमतिशयचतुष्टयं जन्मप्रत्ययम्, पञ्चाहरओ इत्यारभ्य ये अभिहितास्ते भामण्डलं च [यावत्] कर्मक्षयकृताः शेषा भवप्रत्ययेभ्योऽन्ये देवकृताः ।

१-तथा पणतीसं वयणाइसेसा पन्नत्ता-संस्कारवत्त्वं संस्कृतादिलक्षणयुक्तत्वम्, २-उदात्तत्वमुच्चैर्वृत्तिता, ३-उपचारोपेतत्वमग्राम्यता, ४-गम्भीरशब्दत्वं मेघस्येव,

५-अनुनादित्वं प्रतिरवोपेतता, ६-दक्षिणत्वं सरलत्वम्, ७-उपनीतरागत्वं मालवकैशिक्यादि ग्रामरागयुक्तत्वम्, एते सप्त शब्दा-पेक्षयाऽतिशयाः, एते त्वर्थापेक्षया तत्र, ८-महार्थत्वं बृहदभिधेयता, ९-अव्याहतपूर्वापरत्वं पूर्वाऽपरवाक्याऽविरोधः, १०-शिष्टत्वमभिमतसिद्धान्तोक्तार्थता वक्तुः शिष्टतासूचकत्वं वा, ११-असन्दिग्धत्वम-संशयकारिता, १२-अपहृतान्योत्तरत्वं परदूषणा-विषयता, १३-हृदयग्राहित्वं श्रोतृमनोहरता परचित्ताऽऽह्लादकत्वम्, १४-देशकालाऽव्यतीतत्वं प्रस्तावोचितता, १५-तत्त्वानुरुपत्वं विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसारिता, १६-अप्रकीर्णप्रसृतत्वं सुसम्बद्धस्य सतः प्रसरणम्, अथवाऽसम्बद्धाधिकारित्वात्विस्तरतोऽभावः, १७-अन्योन्यप्रगृहीतत्वं परस्परेण पदानां वाक्यानां वा सापेक्षता, १८-अभिजातत्वं वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा भूमिकानुसारिता, १९-अतिस्निग्धमधुरत्वं घृतगुडादिवत्सुखकारित्वं, २०-अपरम-र्मवेधित्वं परमर्मानुद्घट्टनस्वरूपत्वम्, २१-अर्थधर्माऽभ्यासानपेतत्वमर्थधर्मप्रतिबद्ध-त्वम्, २२-उदारत्वम-भिधेयाऽर्थस्याऽतुच्छत्वं गुम्फगुणविशेषो वा, २३-परनिन्दास्वो-त्कर्षवियुक्तत्वं प्रतीतमेव, २४-उपगतश्लाघ्यत्वमुक्तगुणयोगात् प्राप्तश्लाघ्यता, २५-अपनीत(दोष)त्वं कारक-काल-वचन-लिङ्गादिव्यत्यय रूपवचनदोषापेतता, २६-उत्पादिताच्छिन्नकौतूहलत्वं स्वविषये श्रोतॄणां जनितमविच्छिन्नं कौतूहलत्वं येन तत्तथा तद्भावस्तत्त्वम्, २७-२८-अद्भूतत्वमविलम्बितत्वं च प्रतीतमेव, २९-विभ्रम-विक्षेप-किलकिञ्चितादिवियुक्तत्वं विभ्रमो-वक्तृमनसो भ्रान्तता विक्षेपस्तस्यै-वाभिधेयत्वं प्रत्यनासक्तता किलिकिञ्चितं रोषभयाऽभिलाषादि-भावानां युगपद्वा सकृतकरणमादिशब्दान्मनोदोषान्तरपरिग्रहः तैर्विप्रमुक्तं यत्तत्तथा तद्भावस्तत्त्वम्, ३०-अनेकजातिसंश्रयाद् विचित्रत्वं, इह जातयो वर्णनीयवस्तुस्वरूपवर्णनानि, ३१-आहितविशेषत्वं वचनान्तरापेक्षया ढौकितविशेषणत्वम्, ३२-साकारत्वं विच्छिन्नवर्णपदवाक्यत्वेनाऽऽकारप्राप्तत्वम्, ३३-सत्त्वपरिगृहीतत्वं साहसोपेतता, ३४-अपरिखेदित्वमनायाससम्भवः, ३५-अव्युच्छेवित्वं विविक्षितार्थसम्यक्सिद्धि यावदव्यवच्छिन्नवचनप्रमेयतेति। [समवा०सू० ३५]

एवमेते पञ्चत्रिंशद्वचनातिशयास्तान**प्यासेव्य** उपयुज्येत्यर्थः । तथा **धर्मकथां** च **कथयित्वा** ये मुक्तिं यान्ति यास्यन्ति याता इत्यध्याहार्यम् । पूर्वं धर्मकथनयोग्या इत्युक्तवचनतो धर्मं कथयित्वेति न पौनरुक्त्यम् । तथाऽत्राऽध्ययने यत्र कुत्राऽपि पौनरुक्त्यसम्भवस्तत् तत् स्तुत्युपदेशरूपादित्वेन तत्परिहारः कार्यः उक्तञ्च –

उपदेश-स्तुति-ध्यान-तपो दानौषधादिषु गुणस्तवे ।
श्रुताऽध्याये पौनरुक्त्यं न गण्यते अर्हन्तः ।। [ ] शेषं तथैव ।।१८।।

एगाए गिराणेगं संदेहं देहिणं समुच्छित्ता ।
तिहुयणमणुसासित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१९।।

एकया गिराऽनेकान् सन्देहान् देहिनां समुच्छेद्य ।
त्रिभुवनमनुशासयन्तोऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।१९।।

एकया गिरा वाचा एकेनाऽपि वचनेन अनेकेषां **देहिनां** प्राणिना**मनेकप्रकार**सन्देहं संशयं **समुच्छेद्य** संशयत्रुटिं कृत्वेत्यर्थः ।

उक्तञ्च – **"रिभियं पयऽक्खरसबला, मिच्छितरतिरिच्छसिगिरपरिणामा ।**
मणनिव्वाणी वाणी जोयणनीहारिणी किं च" ।।
"एगाए अणेगेसिं संशयवोच्छेयणंमि अपडिहया ।
न य निव्विज्जइ सोया तिप्पइ सव्वाउएणंपि" ।। [घ्या.श.वृ. १]

ननु कथमर्हद्गीरेकाऽपि युगपत्प्रतिप्राणिसंशयव्यवच्छेदाय भवति ? उच्यते, एकस्यामपि भगवद्भाषायां सर्वाक्षरसंयोगः कथमप्यस्ति । स च श्रोतृश्रवणपुद्गलस्पृष्टः सन् व्यक्तीभवति । तथाहि - अर्हद्भाषादलिकानि नाम सन्देहवतां श्रोतॄणां कर्णकोटरं प्रविष्टानि, ततस्तत् श्रवणपुद्गल-संयोगतः स्वकीयां सर्वाक्षरसन्निपातलक्षणां शक्तिं व्यक्तीकुर्वन्ति ततस्तदुत्तररूपतयाऽनेकशः परिणमन्ति[१] । दृश्यते च द्रव्यान्तरसंयोगेन द्रव्याऽन्यथाभावः, यथा हरिद्रायाश्चूर्ण[२]संयोगेनारूणत्वं नीलीसंयोगेन नीलत्वमित्यादि । अत्राऽर्थे श्री भद्रबाहुगुरवोऽप्याहुः -

Q-1**"वासोदगस्स व जहा वन्नाइ हुंति मायणविसेसा ।**
सव्वेसिं पि सभासा जिणभासा परिणमइ एवं" ।। [आव० नि० ५७७]

अत एकापि गीः संशयवतां निजनिजभाषात्वेन परिणमन्ती, सर्वेषामपि संशयव्यवच्छेदिका भवतीति सुस्थम् । तथा **त्रिभुवनमनुशाष्य** शिक्षयित्वा **अनुशासयन्तो** वा सम्यक्त्व-देशविरति-सर्वविरतिलक्षणशिक्षाप्रदानेन ते । शेषं तथैव ।।१९।।

१. परिणमन्तो-ल, ड, ड२, ड३ परिणमन्ति अवचूर्याम् । २. चूर्णक-ल, ड२, ड३ । Q-1-परि-२ ।

वयणामएण भुवणं निव्वावित्ता गुणेसु[1] ठावित्ता ।
जियलोयमुद्धरित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।२०।।
वचनामृतेन भुवनं निर्वाप्य गुणेषु स्थापयित्वा ।
जीवलोकमुद्धृत्याऽर्हन्तो भवन्तु मे शरणम् ।।२०।।

वचनमेवाऽमृतं **वचनाऽमृतं** क्षुत्-पिपासा-पीडादिदोषनिरसनसमर्थत्वात् । उक्तं च –

"सव्वाऊयं पि सोया खविज्ज जइवि हु सययं जिणो कहइ ।
सीउण्हखुप्पिवासापरिस्समभए अविगणंतो" ।। [आव. नि. ५७९]

किञ्च –

"नरगतिरियमणुयसुरगणसंसारियसव्वदुक्खरोगाणं ।
जिणवयणमिगमोसहं, अपवग्गसुहिक्ककयफलयं" ।। [ध्या०श० ४५ वृ०]

तेन **वचनामृतेन**[2] **भुवनं** लोकं **निर्वाप्य** तस्य तृप्तिमुत्पाद्य **निर्वापयन्तो** वा प्रीणयन्तः । तथा **गुणेषु** उत्तरोत्तरगुणस्थानकेषु सम्यक्त्वविरताविरतप्रमत्ताप्रमत्तादिकेषु भुवनमेव[3] **स्थापयित्वा स्थापयन्तो वा** सदुपदेशवशात् तानि प्रापयन्त इत्यर्थः, तथा **जीवलोकं** भव्यजीवलोकम्, अभव्यास्तु तीर्थङ्करोपदेशेनाऽपि नाऽवबुध्यन्ते यस्मादिति । **"तित्थयरेण वि कहिए[4] अभव्वजीवा न बुज्झंति"** इति वचनात् **तमुद्धृत्य उद्धरन्तो वा** भवान्धकूपादिति गम्यत्वात्, तस्मात् स्ववचनरज्जुनाऽऽकर्षयन्त इत्यर्थः ये तेऽ**र्हन्तः** । शेषं तथैव ।।२०।।

अथातीताऽनागतार्हत्शरणद्वारेण तन्निगमयन्नाह –

अच्चब्भुयगुणवंते नियजससहरपसाहियदियंते[5] ।
निययमणाइअणंते पडिवन्नो सरणमरिहंते ।।२१।।
अत्यद्भुतगुणवतो निजयशःशशधरप्रसाधितदिगन्तान् ।
नियतमनाद्यनन्तान् प्रतिपन्नः शरणमर्हन्तः ।।२१।।

अत्यद्भुतगुणा बुद्धातिशय-वचनातिशय-प्रातिहार्य[6]लक्षणास्ते विद्यन्ते येषां ते तथा, तान्

१. गुणेहिं-ड, २. तं लोक-ड२/ल, ३. भवस्था-ड, ४. कहिए-ड, ड२, ल, ५. ससिहर ड, ६. प्राप्तिप्रातिहार्य-ल, ड२ । R-परि-२ ।

अत्यद्भुतगुणवत्:, तथा [१] निजयश एव शशधरो निजयशःशशधरस्तेन प्रसाधिता मण्डिता धवलीकृताः दिगन्ता यैस्ते तान् **निजयशः शशधरप्रसाधितदिगन्तान्** । **नियतं** शाश्वतं वा, यथा भवत्येवं [२] न आदि न चान्तो येषां **तेऽनाद्यनन्तास्तानर्हतोऽहं शरणं प्रतिपन्न**स्तानाश्रित इत्यर्थः, एतेन कालत्रयभाविनोऽपि जिना गृहीतास्तथा च –

"सत्तरिसयमुक्कोसं वीस जहन्नेण वट्टमाणजिणा ।
तीयाऽणागयकालेणं ता सव्वे वि गहिया उ" ।। [ ] ।।२१।।

अथ कृताऽर्हत्शरणो विशेषेण तेषां नमस्कारमाह –

उज्झियजर-मरणाणं समत्तदुक्खत्तसत्तसरणाणं ।
तिहुयणजणसुहयाणं [३] अरहंताणं नमो ताणं ।।२२।।

उज्झितजरामरणेभ्यः समस्तदुःखार्त्तसत्त्वशरणेभ्यः ।
त्रिभुवनजनसुखदेभ्योऽर्हद्भ्यो नमस्तेभ्यः ।।२२।।

जरामरणकारणकर्मरहितत्वाद**उज्झितानि** त्यक्तानि **जरामरणानि** यैस्ते **तेभ्यः**, समाप्तानि सम्पूर्णानि समस्तानि वा यानि दुःखानि तैरार्त्ता रूता वा पीडितास्ते च ते सत्त्वाश्च **समाप्तदुःखार्त्तसत्त्वाः समस्तदुःखार्त्तसत्वाः** वा तेषां **शरण्यास्तेभ्यः** । तथा **त्रिभुवनजनानां सुखं** ददतीति ते, तथा **तेभ्यः**, **"भगवंति वद्धमाणे तिलुक्कसुहावहे जाए"** इति वचनात्, **"छट्ठी विभत्तीइ भन्नइ चउत्थी"** इति प्राकृतबलात् सर्वत्र चतुर्थ्यर्थे षष्ठी, तेन **तेभ्योऽर्हद्भ्यो नमः** नमस्कारोऽस्तु । यतोऽर्हन्नमस्कारस्य महत्पुण्यहेतुत्वात् । उक्तञ्च -

[अ]**"अरहंतनमुक्कारो, जीवं मोएइ भवसहस्साओ ।**
भावेण कीरमाणो, होइ पुणो बोहिलाभाए" ।। [आव. नि. ९२३] इत्यादि ।।२२।।

अथ यथाविधि द्वितीयं शरणं करोति तथा तदाह –

[४] अरहंतसरणमलसुद्धिलद्धपरिसुद्धसिद्धबहुमाणो ।
पणयसिरिरइयकरकमलसेहरो सहरिसं भणइ ।।२३।।

१. निजयश एव शशिधरो निजयशशशिधरो, निजयशशशधरस्तेन-ड२, ड, ल, ड३ । निजयश एव शशधरो निजयशः शशधरस्तेन इति पाठोऽवचूर्याम् । २. न चान्तो इति अशुद्धः पाठः ड, ड२,ड३, ल । न आदि नवांतोऽवचूर्याम् । R-परि-२ ।
३. अरिहंताणं-ड, ४. अरिहंत-ड, S-परि-२ ।

अर्हत्छरणमलशुद्धिलब्धपरिशुद्धसिद्धबहुमानः ।
प्रणतशिरोरचितकरकमलशेखरः सहर्षं भणति ।।२३।।

अर्हच्छरणेन या **मलस्य** कर्मरजसः **शुद्धि**स्तया **लब्धः परिशुद्धो** निर्मलः **सिद्धान्** प्रति **बहुमानो** भक्तिर्येन स तथा, किम्भूतः ? **प्रणतं** भक्तिवशान्नम्रीभूतं **यच्छिर**स्तत्र **रचितः** कृतः **करकुड्मल** एव **शेखरो** येन स तथा, **सहर्षं** सानन्दं यथा भवत्येवं **भणति** ।।२३।।

यच्चायं भणति, तद् गाथाषट्केनाऽऽह-

कम्मट्ठक्खयसिद्धा साहावियनाण-दंसणसमिद्धा ।
सव्वट्ठलद्धिसिद्धा ते सिद्धा हुंतु मे सरणं ।।२४।।

कर्माष्टकक्षयसिद्धाः स्वाभाविकज्ञानदर्शनसमृद्धाः ।
सर्वार्थलब्धिसिद्धास्ते सिद्धा भवन्तु मम शरणम् ।।२४।।

कर्माष्टकक्षयेण सिद्धाः ते सिद्धाः प्रसिद्धास्ते च तीर्थसिद्धादिभेदेन पञ्चदशधा । पुनः कथम्भूताः ? **स्वाभाविके** निरावरणे अनवच्छिन्नप्रवाहे ये **ज्ञान-दर्शने** ताभ्यां **समृद्धाः** स्फीतिमन्तः । तथा च –

T"**असरीरा जीवप्राणा**[१]**, उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।**
सागारमणागारं, लक्खणमेयं तु सिद्धाणं" ।।
U"**केवलनाण(णु)वउत्ता, जाणंती सव्वभावगुणभावे ।**
पासंति सव्वओ खलु, केवलदिट्ठीहिंऽणंताहिं" ।। [आव. नि. ९७७-९७८]

तथा अर्थ्यन्तेऽभिलष्यन्ते इत्यर्थाः, तेषां लब्धयः प्राप्तयः । **सर्वाश्च** ता **अर्थलब्धयश्च**, कृतकृत्यत्वात् सर्वार्थलब्धयो दानाद्याः **सिद्धा** निष्पन्ना येषां ते तथा । उक्तञ्च –

"सिद्धाणि सव्वकज्जाणि जाण न य से असाहियं किंचि ।
विज्जासुहइच्छाई तम्हा सिद्ध त्ति से सद्दो" ।। [

ते सिद्धा मम शरणं भवन्तु इत्यर्थः ।।२४।।

१. जीवघणा-ड, T-U-परि-२ ।

तियलोयमत्थयत्था परमपयत्था अचिंतसामत्था ।
मङ्गलसिद्धपयत्था सिद्धा सरणं सुहपसत्था ।।२५।।

त्रैलोक्यमस्तकस्थाः परमपदस्था अचिन्त्यसामर्थ्याः ।
मङ्गलसिद्धपदार्थाः सिद्धाः शरणं सुखप्रशस्ताः ।।२५।।

त्रैलोक्यस्याधस्तिर्यगूर्द्ध्वलोकलक्षणस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकस्य **यन्मस्तकं** सर्वोपरिवर्त्तिस्थानं पञ्चचत्वारिंशल्लक्षविस्तीर्णमीषत्प्राग्भाराख्यं सिद्धिक्षेत्रम्, तस्याऽप्युपरितनयोजनस्य योऽसौ क्रोशस्तस्याऽपि य षड्भागरूप आकाशदेशस्तत्र तिष्ठन्तीति । उक्तञ्च –

"पणयाललक्खजोयण विक्खंभा सिद्धसिलफलिह विमला ।
तदुवरिगजोयणंते, लोगंतो तत्थ सिद्धठिई" ।। [बृहत्संग्रहणी ५५] इति,

तथा – [v]"❖**ईसीपब्भारगए उवरि खलु, जोयणस्स जो कोसो ।**
कोसस्स य छब्भाए, सिद्धाणोगाहणा भणिया" ।। [आव. नि. ९६५] इति ।

तथा **परमपदं** मुक्तिपदं तदर्थत्वात् ।

निशिततरवारिधाराचङ्क्रमणकल्पचारित्रादिकष्टकलापस्तत्र **तिष्ठन्तीति**[१] ते तथा । तथा अनन्तचतुष्टयोपेतत्वात् **अचिन्त्यसामर्थ्यं** जीवशक्तिविशेषो येषां ते तथा, तथा दुष्टाष्टप्रबल-[२]कर्मारिप्रविजयेन प्रवरशिवपुरप्रवेशतो **मङ्गलरूपाः सिद्धाः** सम्पन्नाः **पदार्थाः** येषां ते तथा, अथवा सांसारिकदुःखविरहितं मङ्गलभूतं यत् सिद्धिपदं तत्र तिष्ठन्तीति ते तथा, **ते सिद्धाः शरणं** भवन्तु । पुनः कथम्भूताः ? निस्तीर्णसर्वदुःखजातिजरामरणत्वादाबाधारहितत्वाञ्च **सुखेन** मुक्तिप्रभवेन **प्रशस्ताः** अव्याकुलाः । तथा च –

[w]"**निच्छिन्नसव्वदुक्खा, जाइजरामरणबंधणविमुक्का ।**
अव्वाबाहं सुक्खं, अणुहवंति सासयं सिद्धा" ।। [आव. नि. ९८८]

इति प्रशस्तसुखा इत्यर्थः ।।२५।।

❖ ईसीपब्भाराए सीआए जोअणंमि जो कोसो । आव.हा.वृत्तौ गाथा-९६५ पूर्वार्धः । १. ति तथा - ड२, ड३, २. कर्मरिपुवजयेन-ड, v, w-परि-२ ।

मूलक्खयपडिवक्खा अमूढलक्खा सजोगिपच्चक्खा ।
साहावियत्तसुक्खा सिद्धा सरणं परममुक्खा ।।२६।।

मूलोत्खातप्रतिपक्षा अमूढलक्षाः सयोगिप्रत्यक्षाः ।
स्वाभाविकात्तसुखाः सिद्धाः शरणं परममोक्षाः ।।२६।।

मूलस्य संसारहेतुकर्मबन्धमूलस्य मिथ्यात्वा-ऽविरति-कषाय-योगरूपशत्रुसङ्घातस्य [उत् प्राबल्येन] **क्षये** कर्तव्ये **प्रतिपक्षा** इव वैरिण इव तज्जयं कृतवन्त इत्यर्थः, **मूलोत्खातकर्मप्रतिपक्षाः** वा, अथवा केवलज्ञानात्मकत्वाज्जीवस्य **मूलं** निर्मलता केवलज्ञानं तस्य **क्षयः** कर्मभिराच्छादनम्, तस्य पुनः प्रकटीकरणस्वरूपस्थापने **प्रतिपक्षा** वैरिण इत्यर्थः । तथा लक्ष्ये द्रष्टव्यपदार्थे न मूढा [1]**अमूढलक्ष्याः** सदोपयुक्तत्वात्तेषाम् तथा [2]शेषज्ञानिनामविषयत्वात् **सयोगिनामेव** सयोगिकेवलिनां **प्रत्यक्षा** दृश्याः । तथा सदाऽपि सुखसम्पूर्णत्वेन तृप्तत्वात् **स्वाभाविकमात्तं** गृहीतं **सुखं** यैस्ते । तथा च –

[x]"**इय सव्वकालतित्ता, अउलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।**
सासयमव्वाबाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता" ।। [आव. नि., ९८६]

पुनः किं विशिष्टाः ? परमः प्रकृष्टो अत्यन्तविगमात् कर्मभिः सह मोक्षो वियोगो विकटीभावो येषां ते तथा यदि वा परममोक्षयोगात्**परममोक्षाः** ते **सिद्धाः शरणं** भवन्तु इत्यर्थः ।।२६।।

पडिपिल्लियपडणीया समग्गझाणग्गिदड्ढभवबीया ।
जोईसरसरणीया सिद्धा सरणं समरणीया ।।२७।।

प्रतिप्रेरितप्रत्यनीकाः समग्रध्यानाग्निदग्धभवबीजाः ।
योगीश्वरस्मरणीयाः [शरणीयाः] सिद्धाः शरणं स्मरणीयाः ।।२७।।

कर्मोपाधियुक्तत्वात् **प्रतिप्रेरिताः** क्षिप्ता अनादृताः **प्रत्यनीकाः** शत्रवो यैः [3]समशत्रुमित्रत्वात् । यदि वा **प्रतिप्रेरिता** निराकृताः [4]**प्रत्यनीका** अभ्यन्तरशत्रवो [5]रागादयो यैस्ते, तथा **समग्रं** सम्पूर्णं यद् **ध्यानं** परमलयः तदे**वाग्निः**, यदाह –

१. लक्षाः-ड३, २. शेषज्ञानानाम्-ड२, ३. समशत्रुसिद्धत्वात् ल, ड२, ड३, ४. प्रत्यनीका अभावशत्रवो ड, ५. रागाद्याः ड, x-परि-२ ।

Y"जह चिरसंचियमिंधणमनलो पवणसहियो दुयं दहइ ।
तह कम्मिंधणममियं, खणेण झाणानलो डहइ" ।। [आव. नि. ध्या. श. १०१]

तेन **दग्धं** भस्मसात् कृतं [1]**भवबीजं** ज्ञानावरणीयादि यैस्ते, तथा **योगीश्वरै**र्गणधरैश्छद्मस्थतीर्थकरैर्वा तत्सुखमभिलाषुभिः **स्मरणीया** ध्येयाः शरणीया वाऽनुगन्तव्याः शरणत्वेन ते [2]एव गुणगरिष्ठाः **सिद्धाः शरणत्वेन** त्रिसन्ध्यमपि **स्मरणीया** इत्यर्थः ।।२७।।

पावियपरमाणंदा गुणनीसंदा विदिण्णभवकंदा ।
लहुईकयरविचंदा सिद्धा सरणं खवियदंदा ।।२८।।

प्रापितपरमानन्दाः गुणनिष्यन्दाः विदीर्णभवकन्दाः ।
लघुकीकृतरविचन्द्राः सिद्धाः शरणं क्षपितद्वन्द्वाः ।।२८।।

सदा मुदितत्वात् **प्रापितः** आत्मजीवं प्रति ढौकितः, प्राकृतत्वाद् वा प्राप्तः, **परमानन्दः** परमोल्लासविशेषो यैस्ते, तथा **गुणानां** ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपाणां परिपाकप्राप्तत्वा**न्निष्यन्दः** सारो येषां ते तथा, तथा कर्मोच्छेदनात् **विदीर्णो** दारितः स्फाटितो **भवस्य** संसारस्य **कन्दो** यैस्ते तथा, तथा केवलोद्योतेन **लघुकीकृतौ** अल्पप्रभावीकृतौ **रविचन्द्रौ** यैर्यतस्तदुद्योतस्य योजनप्रमितत्वात्, तथाहि –

"रविणो उदयत्थंतर चउनवइसहस्स पणसय छव्वीसा ।
बायालसट्ठिभागा कक्कडसंकंति दियहंमि" ।। [बृहत्संग्रहणी ११६]

एतत्, जम्बूद्वीपमाश्रित्योक्तम्, तथा –

Z"लक्खेहिं इक्कवीसाइ, साइरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि ।
उदए पिच्छंति नरा, सूरं उक्कोसए दिवसे" ।। [वि. आ. भा. ३४५] इति ।।

सिद्धास्तु केवलज्ञानज्योतिषा लोकमपि प्रकाशयन्तीत्यर्थः । तथा निष्कषायत्वात् **क्षपितं** क्षयं नीतं **द्वन्द्वं** सङ्ग्रामो यैस्ते तथा, ते एवंविधाः **सिद्धाः शरणं** भवन्तु ।।२८।।

उवलद्धपरमबंभा दुल्लहलंभा विमुक्कसंरंभा ।
भुवणघरधरणखंभा सिद्धा सरणं निरारंभा ।।२९।।

१. स च बीजम् ड२, ड३, २. एवं-ड२, ड३ । Y-Z-परि-२ ।

उपलब्धपरमब्रह्माण:, दुर्लभलाभा विमुक्तसंरम्भाः ।
भुवनगृहधरणस्तम्भाः सिद्धाः शरणं निरारम्भाः ।।२९।।

उपलब्धं प्राप्तं परमब्रह्मज्ञानं यैस्ते **उपलब्धपरमब्रह्माण:** अवगतकेवला इत्यर्थ: । तथा सर्वलाभाग्रेसरत्वात् तल्लाभस्य **दुर्लभो लाभो** मुक्तिप्राप्तिलक्षणो येषां ते तथा, दुर्लभलाभत्वमेवाऽऽविर्भाव्यते[१] । तथाहि –

"जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे, मुंडभावे, [२]अन्हाणयं अदंतवणयं,
केसलोओ, बंभचेरवासो, अच्छत्तगं, [३]अणोवाहणगं, भूमिसिज्जा, फलहसिज्जा,
कट्ठसिज्जा, परघरपवेसो, लद्धावलद्धं, परेहिं हीलणाओ निंदणाओ,
खिंसणाओ, गरिहणाओ, तालणाओ, तज्जणाओ, परिहवणाओ, पव्वहणाओ,
उच्चावया [४]गामकंटगा, बावीसं परीसहोवसग्गा अहियासिज्जंति, तमट्ठं आराहियन्ते" । [ ]

तथा **वियुक्तः** परित्यक्त इतिकर्त्तव्यता पदार्थेषु **संरम्भ** आटोपो यैस्ते, निष्पन्नसर्वप्रयोजनत्वात् तेषाम्, तथा **भुवनं** त्रिभुवनम्, तदेव **गृहं** तस्य **धरणमवष्टम्भनम्**, तत्र **स्तम्भा इव** स्तम्भा, भुवनस्य सिद्धशरणप्रतिपन्नलोकस्य[५] दुर्गतौ पततः स्थिराऽऽधारभूतत्वात् तेषामित्यर्थः, तथा **निर्गता** बहिर्भूता **आरम्भेभ्यः** [६]कृत्यप्रयोजनेभ्यो ये ते तथा, ते एवंस्वरूपाः **सिद्धा** मम **शरणमालम्बनं** भवन्तु इत्यर्थः । एतेन सिद्धाख्यं द्वितीयं शरणमभिहितम् ।।२९।।

इदानीं साधुशरणं प्रतिपित्सुर्यद् विधत्ते तदाह -

सिद्धसरणेण नयबंभहेउसाहुगुणजणियअणुराओ ।
मेइणिमिलंतसुपसत्थमत्थओ तत्थिमं भणइ ।।३०।।

सिद्धशरणेन नयब्रह्महेतुसाधुगुणजनितानुरागः ।
मेदिनीमिलत्सुप्रशस्तमस्तकः तत्रेदं भणति ।।३०।।

नया नैगमादयस्तैरुपलक्षितं यद् ब्रह्म श्रुतज्ञानं द्वादशाङ्गम्, **'नयभंगपमाणगमगहण'**मिति वचनात् तस्य नयब्रह्मणो ये हेतवः कारणभूताः साधुगुणा [इति **नयब्रह्महेतुसाधुगुणाः**] विनयादयः । विनयगुणसम्पन्नस्यैव येनाऽन्योन्यगुणाऽवाप्तिस्तथाहि –

१. आविभाव्यते-ल, २. अहन्हाणयं-ड२, ड३, ३. वाहणगा-ड, ४. कंटका-ल, ५. प्रतिपन्नलोकस्य-ड, ६. कृतप्रयो०-ल, ड२।

[1,2,3] "विनयफलं शुश्रूषा गुरूशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाऽऽश्रवनिरोधः ।।
संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जराफलं दृष्टम् ।
तस्मात् क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ।।
योगनिरोधाद् भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः ।
तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः" ।। [प्रशमरति ७२-७३-७४]

किञ्च –

"विणयज्जुयस्स गुणिणो दिंति सुयं सूरिणो किमच्छरियं ।
को वा न देइ भिक्खं अहवा सोवन्निए थाले" ।। [ ] इत्यादि

तेषु नय-ब्रह्म-हेतुषु साधुगुणेषु जनित उत्पादितो अनुरागो बहुमानो यस्य सः – **नयब्रह्महेतु-साधुगुणजनितानुरागः** शरणप्रतिपत्ता, केनाऽस्याऽनुरागः कृतः ? इत्याह – **सिद्धशरणेन** । तथा मेदिन्यां मिलत् लुठत्सुप्रशस्तं भक्तिभरभासुरं मस्तकमुत्तमाङ्गं यस्य स **मेदिनीमिलत्सुप्रशस्तमस्तकः** गुरुपादाऽर्पितमस्तक इत्यर्थः,' स एवंविधः साधुगुणानुरागी भूतलन्यस्तमस्तकः इत्तत् प्रस्तावेट **इदं** वक्ष्यमाणं **भणति** ।।३०।।

यदयमाचष्टे तन्नवभिर्गाथाभिराह –

जियलोयबंधुणो कुगइसिंधुणो पारगा महाभागा ।
नाणाइएहिं सिवसुक्खसाहगा साहुणो सरणं ।।३१।।

जीवलोकबन्धवः कुगतिसिन्धोः पारगा महाभागाः ।
ज्ञानादिकैः शिवसुखसाधकाः साधवः शरणम् ।।३१।।

जीवलोकस्य प्राणीवर्गस्य षड्निकायात्मकस्य **बान्धवा**[1] इव बान्धवा ये वर्त्तन्ते तेषां त्रिविधं त्रिविधेन रक्षाकरणात्, तथा कुगतिरेव सिन्धुः **कुगतिसिन्धुर्**नदी समुद्रो वा, तस्यास्तस्य वा, पारं तीरं गच्छन्तीति **पारगास्तीर**वर्त्तिनः, कटाक्षीकृतसुगतित्वात्, यदाह –

[4] "आराहणोवउत्तो कालं काऊण सुविहिओ सम्मं ।
उक्कोसं तिन्नि भवे गंतूणं लहइ निव्वाणं" ।। [आतुरप्रत्या. ६१] इति,

1,2,3-4-परि-२ । १. बान्धवा वर्त्तन्ते येषां-ल, ड-२, ड ।

तथा भागो अत्यन्तशक्ति **महान्भागः**, अतिशयविशेषो येषां ते तथा, तथा **ज्ञानादिभिरेव** ज्ञान-दर्शन-चारित्रैः शिवसुखं मोक्षसुखं साधयन्तीति निर्वर्त्तयन्ति ये ते **शिवसुखसाधकाः**, एतेन –

[शालिनीवृत्तम्]

"मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया भक्तं मध्ये पानकं चापराह्णे ।
द्राक्षाखण्डं शर्करा [१]चार्धरात्रे, [२]मोक्षश्चान्ते शाक्यपुत्रेण दृष्टः" ।।

[षड्दर्शन० ४ बृह.वृ.] इति, तथा ।

"हत्वा जीवसहस्राणि, कृत्वा पापशतानि च ।
स्नात्वा गङ्गाजले पूते, यान्ति जीवाः शिवालयम्" ।। [गरुडपुराण-२५]

इत्यादिना यदुच्यते तीर्थान्तरीयैस्तन्निरासः कृतः । ते एवंविधाः **साधवो** मम **शरणं** भवन्तु ।।३१।।

अथ साधवो ये प्रत्यक्षज्ञानादिसम्पदुपेतास्तान् सार्धगाथया आह –

केवलिणो परमोही वि[३]उलमई सुयहरा जिणमयम्मि ।
आयरिय-उवज्झाया ते सव्वे साहुणो सरणं ।।३२।।

केवलिनः परमावधयो विपुलमतयः श्रुतधरा जिनमते ।
आचार्योपाध्यायास्ते सर्वे साधवः शरणम् ।।३२।।

केवलमसहायं मत्यादिज्ञानाऽनपेक्षं सर्वद्रव्यसर्वपर्यायादिविषयं ज्ञानं विद्यते येषां ते **केवलिनः**, तथा च –

[5]**"कसिणं [४]केवलकप्पं, लोगं जाणंति तह य पासंति ।**
केवलचरित्तनाणी, तम्हा ते केवली होंति" ।। [आव० नि. १०९१]

ते च सामान्येन यद्यप्यवध्यादयोऽपि भण्यन्ते, तथापीह सयोगिकेवलिनो ग्राह्याः, अन्येषामग्रतो भणिष्यमाणत्वात्, ते च उत्कृष्टकाले नवकोटीप्रमाणाः प्राप्यन्ते, जघन्यतस्तु कोटीद्वयम् ।

'परमोहि'त्ति, अवधिर्मर्यादा रुपिद्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरुपादुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः, परमश्चासावधिश्च परमावधिः, स च क्षेत्रतो लोकप्रमाणाऽसङ्ख्येयालोकखण्डप्रमाणः, कालतोऽस-

---

१. रात्रौ-ड२, ड३, २. मोक्षश्चान्त्ये-ड, ल, ड२, ड३, ३. विमलमई-ल । ४. केवलिकप्पं-ड२, ड३, 5-परि-२ ।

ङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीविषयः, द्रव्यतो रूपिद्रव्यप्रभृतियावत्परमाणुदर्शी, भावतः [1]सामान्यतोऽनन्तपर्यायपरिच्छेदको विशेषतः परमाणोरपि चतुष्पर्यायनिर्णयकारी, परमावधिश्चाऽवश्यमन्तर्मुहूर्तेन केवली भवति ।

"परमोहिन्नाणविओ केवलमंतोमुहुत्तेणं" (वि. आ. भा. ६८९) ति वचनात्, तद् योगात् साधवोऽपि परमावधयः, [2]उत्कृष्टावधिसाधुभणनेन जघन्यमध्यमावधयोऽप्यन्तर्भाविता ज्ञेयाः ।

'विउलमई' त्ति मननं मतिः, विपुला मति येषां ते विपुलमतयः, अत्राऽपि विपुलमतिभणनेन ऋजुमतयोऽप्यन्तर्भाविताः, एतौ च मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्यविषयौ, तथाहि –

"तं संजयस्स सव्वप्पमायरहियस्स विविहरिद्धिमओ ।
समयक्खित्तब्भंतरसन्निमणोगयपरिन्नाणं" ।। [वि. आ. भा. ८१२]

तथा अतीते भविष्यति च पल्योपमाऽसङ्ख्येयभागरूपे काले येषां मनोद्रव्याणामतीताऽनागताश्च चिन्तितानुगुणाः पर्यायास्तांश्चेति । विपुलमतिः सम्पूर्णसमयक्षेत्रम्, ऋजुमतिस्तु सार्द्धाङ्गुलद्वयहीनं पश्यति। ऋजुमतिः सामान्येन विपुलमतिरशेषविशेषैश्च, तथाहि -

"रिजु सामन्नं तम्मत्तगाहिणी रिउमई मणोनाणं ।
पायं विसेसविमुहं, घडमित्तं चिंतियं मुणइ" ।।
"विउलं वत्थुविसेसेणमाणं, तग्गाहिणी मई विउला ।
चिंतियमणुसरइ घडं, पसंगओ पज्जवसएहिं" ।। [वि. आ. भा. ७८४-७८५] इति,

तथा श्रुतं कालिकोत्कालिकाङ्गप्रविष्टाऽनङ्गप्रविष्टादिलक्षणं धरन्ति, योग्यशिष्यप्रदानेन तस्याऽवस्थितिं कुर्वन्ति इति **श्रुतधराः** प्रवचनव्याख्याननिपुणाः, तथा च –

"सुत्तत्थहेउकारणवागरणसमिद्धचित्तसुयधारी ।
पोराणदुद्धरधरो सुयरयणनिहाणमिव पुन्नो" ।। [व्यव. भा. १४९५]
"धारय-गुणिय-समीहिय-निज्जवणा-विउलवायण समिद्धो ।
पवयणकुसलगुणनिही पवयणाऽहियनिग्गहसमत्थो" ।। [व्यव. भा. १४९६]

ते एवम्भूताः श्रुतधराः ।

१. सामान्येन-ड२, ड३, २. अवधिज्ञानभणनेन-ल, ड२, ड३, 6-परि-२ ।

तथा आचर्यते आसेव्यते ज्ञानार्थिभिरित्याचार्यः, उपेत्याधीयते यस्मादित्युपाध्याय इत्यनया व्युत्पत्या लौकिकाऽऽचार्योपाध्यायाः कलाचार्यादयोऽपि लभ्यन्त इति, तद् व्यवच्छेदाय आह - **'जिणमयम्मि' त्ति** जिनमते जिनशासने ये **आचार्योपाध्यायाः,** एतेन मुख्यानां ग्रहणात् प्रवर्तक-स्थविर-गणावच्छेदिनोऽपि ज्ञातव्याः । तत्र –

"पञ्चविधाचारकर्त्ता, प्रणेता च सूत्रार्थोभयवेदी ।
[1]गच्छालम्बनभूतः, गाम्भीर्यादिलक्षणसारः" ।। [ ]

उपाध्यायादिनिक्षिप्त[2]गच्छादिभारः, अर्थ[3]व्याख्याननिरतः प्रशस्तदेशादिगुणवानाचार्यः ।

तथा ज्ञान-दर्शन-चारित्रसम्पन्नः, सूत्रार्थोभय[4]निष्पन्नः, आचार्योच्छासनिकः, द्वादशाङ्गसूत्राऽध्यापकः उपाध्यायः ।

तथा तपःसंयमव्यापारेषु [5]योग्येषु शिष्येषु [6]प्रवर्त्तनासहनिवर्त्तनादक्षः, गणतप्तिकरणप्रवणः प्रवर्त्तकः । [7]प्रवर्त्तकव्यापारितार्थेषु सीदमानान् साधून् स्थिरीकुर्वन्तः स्थविराः ।

[8]आचार्योपदिष्टशिष्यादिप्रयोजनोद्धावेन [xxxनोद्धावनेन] क्षेत्रोपधिसम्पादनेन गणमोदी सूत्रार्थवेदी गणावच्छेदी । तथाऽत्र –

"इक्कारसंग सुत्तधारगा नवमपुव्वकडजोगी ।
बहुस्सुय बहुआगमिया, सुत्तत्थविसारया धीरा" ।। [ ]
"एयगुणोववेया, सुयनिहसा नायगा महाणस्स ।
आयरिय उवज्झाया, पवत्ति थेरा अणुन्नाया" ।। [ ]

ते च **सर्वे** केवलिप्रभृति**साधवो** मम **शरणं** भवन्त्वित्यर्थः ।।३२।।

चउदस-दस-नवपुव्वी दुवालसिक्कारसंगिणो जे य ।
जिणकप्पाऽहालंदिय परिहारविसुद्धिसाहू य ।।३३।।
चतुर्दशदशनवपूर्विणः द्वादशैकादशाङ्गिनो ये च ।
जिनकल्पिका यथालन्दिकाः परिहारविशुद्धिकसाधवश्च ।।३३।।

---

१. गच्छालङ्कारभूतः-ल, ड२, ड३, २. गच्छापभारः ड२, ड३, ३. व्याख्याने निरतः-ल, ४. निपुणः-ल, ड२, ड३, ५. योग्येऽपि-शिष्ये-प्र, ड, ६. प्रवचनमासहनि-ड२, ड३, ७. प्रवर्त्तकव्यापारितार्थसार्थप्रवर्त्तकः, सीदमानः साधुःस्थिरकरणरुचिरः स्थविरः-। ड, ल । प्रवर्त्तकव्यापारितार्थप्रवर्त्तकः...ड२, ड३, ८. शिक्षादिप्रयोजनोद्यावनप्रधावनक्षेत्रो-ड, ड२, ड३ ।

खीरासव महुआसव संभिन्नस्सोय कुट्ठबुद्धी य ।
चारण-वेउव्वि-पयाणुसारिणो साहुणो सरणं ।।३४।।
क्षीराश्रवमध्वाश्रवसम्भिन्नश्रोतसः कोष्ठबुद्धयश्च [बुद्धिश्च] ।
चारणवैक्रियपदानुसारिणः साधवः शरणम् ।।३४।।

पूर्वशब्दस्य तृतीयपदस्थस्याऽपि पृथग् योजनात् चतुर्दशसङ्ख्यानि पूर्वाण्युत्पादपूर्वाऽऽग्रायणीय-वीर्यप्रवादा-ऽस्तिप्रवाद-ज्ञानप्रवादा-(सत्यप्रवादा)ऽऽत्मप्रवाद-कर्मप्रवाद-प्रत्याख्याननामधेय-विद्यानुप्रवादाद्यवन्ध्य-प्राणावाय-क्रियाविशाल-लोकबिन्दुसाराभिधेयानि विद्यन्ते येषां ते **चतुर्दश-पूर्विणः** श्रीभद्रबाहुस्वामिन इव, तथा तान्येवाद्यानि दश येषां ते दशपूर्विणः श्यामार्यसूरय इव । ननु चतुर्दशपूर्विणामनन्तरं किमिति त्रयोदश-द्वादशैकादशपूर्विणो विमुच्य दशपूर्विणः प्रतिपादिताः ? उच्यते एते त्रयोऽपि चतुर्दशपूर्विषु विद्यमानेष्वेव विद्यन्ते, न पश्चात् यतोऽन्यानि चत्वार्यपि पूर्वाणि [१]समुदितान्येव व्यवच्छिद्यन्त इति दशपूर्विणोऽभिहिताः, किञ्च एते एव प्रमाणपुरुषा इति, तथा **नवपूर्विणः** श्रीआर्यरक्षितगुरव इव । तथा **दुवालस** त्ति अङ्गशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धाद् **द्वादशाङ्गिनः** । इह चतुर्दशपूर्विणो द्वादशाङ्गिनश्चैकार्था इति न वाच्यम्, यतो द्वादशतमाङ्गस्य दृष्टिवादलक्षणस्य [२]पञ्चप्रस्थानात्मकत्वात्, तथाहि –

"परिकम्मं सुत्ताई [३]पुव्वगयाणुगओ चूलियाओ य ।
एसो पंच विगप्पो, दिट्ठीवाओ मुणेयव्वो" ।। [ ] इति,

पूर्वाणि च चतुर्दशाऽपि पूर्वगतमध्ये सन्ति, तानि द्वादशतमाङ्गस्यैकदेशभूतानीति तयोः पृथगर्थसिद्धेः, तथा **एकादशाङ्गिनश्च** ये चाऽस्य भिन्नक्रमार्थत्वात् । ननु अङ्गगाथाप्रस्तावनायां प्रत्यक्षज्ञानिनो दर्श्यन्त इत्युक्तम् । तत्र केवलि-परमावधि-विपुलमतयः प्रत्यक्षज्ञानिन एव । उक्तञ्च –

"आगमववहारीवज्जणाओ पञ्चक्खनाणिणो एए ।
केवलि-मणोहिदंसी चउदस-दसपुव्वी नवपुव्वी" ।। [ ]

इदानीं ये विशेषानुष्ठानिनो विशेषलब्धिसम्पन्नाश्च तान् सार्धगाथया दर्शयति । जिनकप्पा गाथार्ध-खीरासवमाहु- **'जिणकप्प'** त्ति एकाकित्वनिष्प्रतिकर्मशरीरतया [४]जिनस्येव कल्पो येषां ते जिनकल्पिकाः । तथा च –

१. समुचितानि एव ल, ड२, ड३, २. पञ्चस्थाना-ड२, ड३, ३. पुव्वगयाणुओग-ड२, ड३, ४. जिनस्यैव-ड२,

"धीबलिया तवसूरा निंती गच्छाउ ते पुरिससीहा ।
बलवीरियसंघयणा उवसग्गसहा अभीरू य" ।। [ ]

तेषामयं विधिः - प्रतिपन्नजिनकल्पो यत्र ग्रामे मासकल्पं चातुर्मासकं वा करिष्यति, तत्र षड्भागान् कल्पयति, ततश्च यत्र भागे एकस्मिन् दिने गोचरचर्यायां हिण्डति, तत्र सप्तमदिवसे पर्यटति, एषणादिविषयं मुक्त्वा न केनाऽपि सार्धं जल्पति, एकस्यां वसतौ यद्यपि उत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पिका वसन्ति, तथापि परस्परं न भाषन्ते ।

"[1]अममत्त अपरिकम्मा नियमा जिणकप्पियाण वसहिओ ।
एमेव या वराणं मूत्तूण पमज्जणं इक्कं" ।। [वि.आ.भा. ७ वृ.]

यद्युपविशति तदा नियमादुत्कट एव, न तु निषद्यायाम्, औपरिग्रहिकोपकरणस्यैवाभावात्, प्रतिपद्यमानकः सामायिकच्छेदोपस्थापनयोः, पूर्वप्रतिपन्नः सूक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रयोरुपशम-श्रेण्यामवाप्यते । प्रतिपद्यमानानामुत्कृष्टतः शतपृथक्त्वम्, पूर्वप्रतिपन्नानां सहस्रपृथक्त्वं [2]जिनानाम् । जिनकल्पिकाः [3]प्रायोऽपवादं नासेवते, जङ्घाबलक्षीणस्त्वविहरमाणोऽप्याराधक एव, आवश्यकी-नैषेधिकी-मिथ्यादुष्कृत-गृहिविषय-पृच्छोपसम्पल्लक्षणाः पञ्च एव - [सामाचार्यः] [अन्ये त्वाहुः तिस्र एव] आरामादिनिवासिन ओघतः [4]पृच्छादीनामप्यभावात्, लोचं चाऽसौ नित्यमेव करोति, विहारो भिक्षा च तृतीयपौरुष्यामेव ।

अहालंदिय त्ति यथालन्दिकाः, तेषां स्वरुपमिदम्-उदकार्द्रः करो यावता कालेन शुष्यति, तत आरभ्योत्कृष्टतः [5]पञ्चरात्रिन्दिवलक्षणस्य उत्कृष्टलन्दस्याऽनतिक्रमेण चरन्तीति यथालन्दिकाः, पञ्चको गणोऽमुं कल्पं प्रतिपद्यते, ग्रामं च गृहपङ्क्तिरूपाभिः षड्भिर्वीथीभिर्जिनकल्पिकवत् परिकल्पयन्ति, किन्त्वेकैकस्यां वीथ्यां पञ्च पञ्च दिनानि पर्यटन्ति [6]इत्युत्कृष्टलन्दचारिणो यथालन्दिका उच्यन्ते, एते च प्रतिपद्यमानका जघन्यतः पञ्चदश भवन्त्युत्कृष्टतः सहस्रपृथक्त्वम्, पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यत उत्कृष्टतश्च कोटिपृथक्त्वं भवति ।

तथा **[7]परिहारविसुद्धिसाहु य** त्ति, परिहारविशुद्धिकाश्च ते साधवश्च [8]परिहारविशुद्धिकसाधवः, ते च द्विधा निर्विशमानका निर्विष्टकायिकाश्च, तत्र यथोक्ततपस आसेवकत्वात् निर्विशमानका उच्यन्ते, अनुपरिहारिका विहितवक्ष्यमाणतपसो निर्विष्टकायिका इति, तत्र नवानामयं कल्पो भवति, ग्रीष्म-शिशिरवर्षासु पृथक् पृथक् जघन्य-मध्यमोत्कृष्टभेदं तपः कुर्वन्ति, तत्र ग्रीष्मे चतुर्थषष्ठाष्टमानि शिशिरे

१. अपमत्त-डर, २. जिनकल्पिकानामिति-टि०, ३. अपवादमासेवते-ड, ४. नामप्यन्तर्भावात्-ड, ड३, ५. दिवस-ड३, ६. लन्दभारिणो, ७. विसुद्ध-डर, ड३, ८. विशुद्धसाधवः-डर ।

षष्ठाष्टमदशमानि, वर्षासु अष्टमदशमद्वादशमानि, पारणके चाऽऽचाम्लम्, पञ्चानां भिक्षाणां यथा द्वयोरभिग्रहः, तत्र प्रथमं चत्वारो यथोक्तं तपः कुर्वन्ति, चत्वारोऽनुपहारिकत्वमेकश्च कल्पस्थिततत्वम् । एते च पञ्चाऽपि प्रतिदिनं षण्मासान् यावत् आचाम्लभोजिनः, षण्मासानन्तरं व्यूढतपसो [ऽनुपारिहारिकत्वम्,] अनुपारिहारिकाश्च पारिहारिकत्वम्, कल्पस्थस्तथैवास्ते, यावद् द्वितीयषण्मासस्ततो द्वितीयषण्मासानन्तरं कल्पस्थः तपः करोति, तेषां व्यूढतपसामष्टानां मध्यादेकः कल्पस्थो भवति, सप्ताऽनुपारिहारिका भवन्ति, अष्टावपि षण्मासं यावत् प्रतिदिनमाचाम्लभोजिनः, अष्टादशभिर्मासैः पूर्णकल्पो भवति, कल्पसमाप्तौ पुनस्तमेव वा जिनकल्पं वा प्रतिपद्यन्ते, गच्छं वा समायान्ति, प्रतिपत्तिश्च जिनसमीपे सेवकपार्श्वे वा - किञ्च -

[7]**"सेसा उ निययभत्ता पायं भत्तं च ताणं आयामं ।**
होइ नवण्हं वि नियमा न कप्पए सेसयं सव्वं" ।। [वि. आ. भा. १२७४]

एते च [१]सहस्रारान्तमेव यान्ति ।।३३।।

तथा **खीरासव** त्ति [२]चीर्णग्रन्थिपर्णकादिविशेषस्य चक्रवर्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्या-र्धार्धक्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते, यावदेकस्याः गोः सम्बन्धि यत् क्षीरं तदिह गृह्यते, तदिव यस्य [३]वचनं नवरसमाधुर्यमाश्रवति मुञ्चतीति, स क्षीराश्रवः, तथा च आवश्यकचूर्णिः

"खीरासवो नाम जहा चक्कवट्टिस्स लक्खो गावीणं,
ताणं तं खीरं अद्धद्धस्स दिज्जइ तथा धाउरक्कं एवं खीरासवो भवइ ।

महुयासव त्ति मधुशर्करादि मधुरद्रव्यम्, तद् रसतुल्यं यस्य वचनं स मध्वाश्रवः, उपलक्षणत्वात् सर्पिराश्रवश्च, उक्तञ्च –

[8]**"खीर-महु-सप्पिसाओवमाण वयणा तयासवा हुंति"** । [वि. आ. भा. ७९९ पूर्वार्धः]

संभिन्नसोय त्ति ये सर्वैः शरीरावयवैः श्रृण्वन्ति जानन्ति च, [४]भिन्नान् वा चक्रवर्तिस्कन्धावार-बहलकोलाहलजशब्दसन्दोहान् अयमेतस्याऽयमेतस्य [५]इत्यादिव्यक्त्या पृथक् पृथक् व्यवस्थापयन्ति इति सम्भिन्नश्रोतसः । उक्तञ्च–

"जो सुणइ सव्वओ, मुणइ सव्वविसए य सव्वसोएहिं ।
सुणइ बहुए व सद्दे, भिन्ने संभिन्नसोए सो" ।। [वि. आ. भा. ७८३]

१. सहक्षारान्त मेव पर्यन्ते -ल, ड३, २. पर्णकादिविशेषस्य-ड२, ड३, ३. वचनरसमाधुर्य-ड२, ड३, वचनं रसमाधुर्यम्-ड, ल, ४. भिन्ना-ड, ल, ड२, ड३, ५. व्यक्ता-ड, ल, ड२, 7-8-परि-२ ।

कुट्ठगबुद्धी य त्ति नीरन्ध्रधान्यकोष्ठकक्षिप्तधान्यवद् ये सुनिश्चितस्थिरसंस्कारसूत्रार्थास्ते कोष्ठकबुद्धयः । उक्तञ्च –

[४]**"कुट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कुट्ठबुद्धिया"** । [वि. आ. भा. ७९९ उत्तरार्धः]

चारण त्ति अतिशयचरणाच्चारणास्ते च द्विधा जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च –

"अइसयचरणसमत्था, जंघाविज्जाहिं चारणा मुणओ ।
जंघाहिं जाइ पढमो, नीसं काउं रविकरे वि ।।
एगुप्पाएण गओ, रुयगवरमी तओ पडिनियत्तो ।
बीएणं नंदिस्सरं, इहं तओ एइ तइएणं ।।
पढमेण पंडगवणं, बीयोप्पाएण नंदणं एइ ।
एइ इहं तईएणं, जो वि जंघाचारणो होइ ।।
पढमेण माणुसुत्तरनगं, स नंदिसरं तु बीएणं ।
एइ इहं तईएणं, कयचेइयवंदणो [❖]**साहू ।।**
पढमेण नन्दणवणं, बीयुप्पाएण पंडगवणंम्मि ।।
एइ इहं तइएणं, जो विज्जाचारणो होइ" ।। [वि. आ. भा. ७८६-७९०]

तथाऽन्येऽपि बहुप्रकाराश्चारणाः साधवो भवन्ति, तद्यथा - आकाशगामिनः, [१]पर्यङ्काव-स्थानिषण्णाः कायोत्सर्गस्थशरीरा वा पादोत्क्षेपनिक्षेपक्रमाद् विना व्योमचारिणः । केचित् तु जल-फल-पुष्प-पत्र-श्रेण्य-ग्निशिखा-नीहाराऽवश्याय-[२]मेघवारिधारामर्कटतन्तुज्योतिरश्मिपतनायाऽऽ-लम्बनगतिपरिणामकुशला वापी-निम्नगादिजले तज्जीवानविराधयन्तो भूमाविव [३]पादोत्क्षेपनिक्षेप-कुशला भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिते आकाशे विक्षेपोत्क्षेपनिपुणा जङ्घाचारणा इति ।

वेउव्वि त्ति वैक्रियलब्धिमन्तः साधवस्तेषां नानारुपैरसङ्ख्येयद्वीपसमुद्राभरणविषया वैक्रियशक्तिर्भवति । जम्बूद्वीपं तु स्त्र्यादिरूपैर्बिभ्रत्यपि ।

पयाणुसारिणो त्ति ये पूर्वापरपदानुसारतस्त्रुटितपदमनुसरन्ति, पूरयन्ति इति सूत्रार्थः । ते पदानुसारिणो वज्रस्वामिन इव, उक्तञ्च –

१. निखिन्ना-ड, ल, ड२, ड३, २. सद्यवा-ड, ३. पादोत्क्षेपकुशला-ड२, ❖ इहई पाठो वि.आ.भा. मुद्रिते । ४-परि-२ ।

[81]"जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो" । [वि.आ.भा. ८०० पूर्वार्धः]

इह च येऽतिशयर्द्धिसम्पन्नाः साधवो नोक्तास्तेऽप्युपलक्षणत्वाज्ज्ञेयाः । एते च ये जिनकल्पिकादयः पदानुसारिपर्यन्तास्ते **साधवः** शरणं [1]भवन्तु इति सार्धगाथार्थः ।।३४।।

अथ [2]सर्वसाधारणगुणा ये साधवस्तान्गाथापञ्चकेनाऽऽह –

उज्झियवइरविरोहा निच्चमदोहा पसंतमुहसोहा ।
अभिमयगुणसंदोहा हयमोहा [गयमोहा] साहुणो सरणं ।।३५।।

उज्झितवैरविरोधा नित्यमद्रोहाः प्रशान्तमुखशोभाः ।
अभिमतगुणसन्दोहा हतमोहाः साधवः शरणम् ।।३५।।

चिरकालं प्रभूतकालजं वैरम्, श्रीवीरजिनं प्रति [3]त्रिपृष्ठभवनिहतसिंहजीवब्राह्मणबटुकपिलस्येव, विरोधः कुतश्चित् कारणात् तत्कालसम्भवोऽप्रीतिविशेषः । प्रतिमानिमित्तं उदायनचण्डप्रद्योतयोरिव । तत्र वैराणि च विरोधाश्च, उज्झितास्त्यक्ता वैराणि विरोधाश्च यैस्ते । तथा वैरहेतवो वा विरोधाः, वैरविरोधास्ततो बहुव्रीहिः । **नित्यं** सर्वदैव, यत **एवोज्झितवैरविरोधाः,** अत एवा**द्रोहाः** परद्रोहवर्जिताः, [4]वैरवत एव परद्रोहाभिप्रायः स्यात्, यत एवाद्रोहाः, अत एव **प्रशान्ताः** प्रसन्ना **मुखशोभा** वदनच्छाया येषां ते तथा । परद्रोहिणो हि विकरालमुखशोभा भवन्तीति, यतश्चैवंरूपा अत [5]**एवाभिमतो**ऽनुगतः सहचारी **गुणसन्दोहो,** गुणनिकरो येषां ते तथा, एवंविधानां च ज्ञानिनां च ज्ञानातिशयो भवतीति । **हतो मोहो** अज्ञानं यैस्ते, तथा ज्ञानिन इत्यर्थः, ते **शरणं साधवो** भवन्तु ।।३५।।

खंडियसिणेहदामा अकामधामा निकामसुहकामा ।
सपुरिसमणाभिरामा आयारामा मुणी सरणं ।।३६।।

खण्डितस्नेहदामानोऽकामधामानो निकामसुखकामाः ।
सुपुरुषमनोऽभिरामा आत्मारामा मुनयः शरणम् ।।३६।।

खण्डितानि त्रोटितानि स्नेहरूपाणि दामानि रज्जवः, [6]आर्द्रकुमारेणेवात्मनो ध्यातॄणां च हस्तिन इव यैस्ते **खण्डितस्नेहदामानः** छिन्नस्नेहनिगडा इत्यर्थः, तथा न विद्यते कामो विषयाभिलाषो धामानि गृहाणि येषां ते तथा, अथवा न विद्यन्ते कामधामानि स्मरमन्दिराणि विषयासक्तिहेतूनि येषां ते तथा ।

१. भवन्ति-ड२, २. सर्वसाधुसा-ड२, ड३, ३. त्रिपृष्ठभवे हतसिंह-ड२, ड३, ४. वैरत एव-ल, ड२, ड३, ५. अभिगमतोऽनुरागतो-ड२, ड३, ६. रेण वा-ड, 8,-परि-२ ।

भवा**न्निष्कामो** निर्विषयो, मोक्षसुखे कामो अभिलाषो येषां ते तथा मोक्षाभिलाषिण इत्यर्थः । तथा इङ्गिताकारसम्पन्नत्वात् सत्पुरुषाणामाचार्योपाध्यायादीनां वन्दारुणां दमदन्तेनेव युधिष्ठिरादीनामिव मनांसि आनन्दयन्ति अभिरामयन्ति इति **सत्पुरुषमनोभिरामाः**, कथं तन्मनप्रीतिरित्युक्तैर्दर्शयति -

"काले सिक्खइ नाणं जिणभणियं परमभत्तिराएणं ।
दंसणपभावगाणि य सिक्खइ सत्थाइं कालम्मि" ।।
"काले य भत्तपाणं गवेसए सयं[1] च दोसपरिसुद्धं ।
आयरिया ईणट्ठा पवयणमायासु उवउत्तो" ।।
"एवं समायरंतो काले कालं विसुद्धपरिणामो ।
असवत्तजोगकारी सलाहणिज्जो य भुवणम्मि" ।।
"सयलसुरासुरपणमियजिणगणहरभणियकिरियविहिकुसलो ।
आराहिऊण सम्मत्त[2]नाणचरणाइं परमाइं" ।। [ ]
"सत्तऽट्ठभवग्गहणंऽब्भंतर कालम्मि केवलं नाणं ।
[3]उप्पाडिऊण गच्छइ विहूयमलो सासयं सुक्खं" ।।
"तत्थ य जर-जम्मण-मरण-रोग-तन्हा-छुहा-भयविमुक्को ।
साइ-अपज्जवसाणं कालमणंतं सुहं लहइ" ।। [ ]

तथा त्यक्ताऽन्यकृत्यत्वादात्मानं तासु प्रवचनोक्तक्रियासु, आ सामस्त्येन रामयन्ति क्रीडयन्ति आत्मानमित्याऽऽत्माऽऽरामा, यदि वा विशिष्टसंयमस्थाने नियोजनेनाऽऽत्मानं क्रीडास्थानं पुरनिवासिलोकस्योद्यानयात्रास्थानमिव येषां ते, तथा आचारं वा पञ्चप्रकारममन्ति गच्छन्ति आश्रयन्तीति **आचारामाः**, मन्यन्ते बुध्यन्ते लोकस्य कालत्रयावस्थामिति **मुनयः** साधवः ते **शरणं** भवन्तु ।।३६।।

मिल्हियविसय-कसाया उज्झियघर-घरणिसंगसुहसाया ।
अकलियहरिस-विसाया साहू सरणं [4]विहुयसोया।।३७।।

मिल्हितविषयकषाया उज्झितगृहगृहिणीसङ्गसुखस्वादाः ।
अकलितहर्षविषादाः साधवः शरणं विधृतशोकाः।।३७।।

१. सयलदोस-डर, ड३, २. नाणं चरणाइमाइ-डर, ड३, ल, ३. तप्पाडिऊण-डर, ड३, ४. गयपमाया-ल, डर, ड३ ।

[१]**मिलिता** अपास्ता **विषया** शब्दाद्याः, **कषायाः** क्रोधाद्याः यैस्ते तथा, विषयकषायरहिता इत्यर्थः, तथा **गृहगृहिण्योः**[२] **सङ्गः** सम्बन्धः, तस्माद् यः **सुखास्वादः** सुखलेश्याविशेषः, **उज्झितः** परिहृतो यैस्ते तथा निष्परिग्रहा निर्जीगीषवश्चेत्यर्थः । तथा न कलितौ न गणितौ न आश्रितौ हर्षविषादौ प्रमोद-वैमनस्ये यैस्ते, तथा [३]समध्यानव्यवस्थिततत्वाद् । यदाह –

"वंदिज्जमाणा न समुक्कसंति हीलिज्जमाणा न समुज्जलंति ।
दंतेण चित्तेण चरन्ति धीरा मुणी समुग्घाइयरागदोसा" ।। [ ]

तथा [४]विधृतानि श्रोतांसि आश्रवद्वारलक्षणानि यैर्यदिवा [५]**विधृतः** क्षिप्तः **शोकः** चित्तखेदो यैस्ते तथा [६]विधृता असंयमस्थाना [७]गतशोका इत्यर्थः । ते **साधवो** मम **शरणं** स्युरित्यर्थः ।।३७।।

हिंसाइदोससुन्ना कयकारुन्ना सयंभुरूप्पन्ना ।
अजराऽमरपह[बहु]खुन्ना साहू सरणं सुकयपुन्ना ।।३८।।

हिंसादिदोषशून्याः कृतकारुण्याः स्वयम्भूरुक्प्रज्ञाः ।
अजरामरपथ[बहु]क्षुण्णाः साधवः शरणं सुकृतपूर्णाः ।।३८।।

हिंसादि - हिंसा आदिशब्दात् अलीकभाषण-परस्वापहार-स्त्रीसेवा-परिग्रहसङ्ग्रहः । **हिंसादिदोषैः शून्यास्तै**र्विरहिता इत्यर्थः । तथा **कृतं** विहितं **कारुण्यं** [८]दुःखप्रहाणेच्छादिरुप आर्द्रभावः [९]सर्वसत्वे यैस्ते कृतकारुण्याः कृपाकवचितचेतस इत्यर्थः । तथा जीवाजीवादिपदार्थानां शासने यथा प्रणीतत्वेन रोचनं मननं श्रद्धा रुक् सम्यक्त्वं प्रज्ञानं प्रज्ञा बुद्धिः स्वयं भवतीति स्वयम्भूः रुक् प्रज्ञा बुद्धि येषां ते **स्वयम्भूरुक्प्रज्ञा,** यदि तत् स्वयम्भूरुचा सम्यक्त्वेन पूर्णा स्वयंभूरुक्पूर्णा दूरीकृतमिथ्यात्वा इत्यर्थः । स्वयम्भूसमुद्रतुल्ये वा विस्तीर्णे रुक्प्रज्ञे येषां ते तथा, अथवा कस्याऽप्यनिश्रित[१०]त्वात् **"वामे हस्ते दो दुझ्रिया"** इत्यादिना येन स्वयम्भरा आत्मनिर्वाहका उपपन्ना व्यवस्थिता स्वयम्भरोत्पन्नाः । तथा न विद्येते जरामरौ वृद्धत्व-निधने यत्र **तदजरामरं** निर्वाणम्, तत्रोपदेष्टव्ये वर्णयितव्ये च बहु प्रभूतं यथाभवत्येवं **क्षुण्णाः** निपुणा मोक्षस्वरूपज्ञातार इत्यर्थः, यदा तु 'पह' इति पाठस्तदा अजरामर-पथदेशकत्वात् प्रवचनशास्त्राण्यपि **अजरामरपथ**स्तत्र **निपुणाः** सम्यक् तस्य वेदिन इत्यर्थः, ते **साधव शरणं** भवन्तु । पुनः किंविशिष्टाः ? सुष्ठ्वतिशयेन कृतं पुण्यं चारित्रप्रातिलक्षणमेष्यद्भवयोग्यम्, स्वर्गादिलाभलक्षणं वा यैस्ते **सुकृताः,** तैर्तपःप्रभृतिभिर्वा **पूर्णा**भृताः, सञ्चितप्रभूततपस इत्यर्थः, इति गाथार्थः ।।३८।।

१. मिल्हिता-डर, ड३, २. गृहिण्याः-डर, ड३, ३. समभावव्य-डर, ड३, ४-५-६. विधूतानि, विधूतः, विधूता-डर, ड३, ७. शोका वा डर, ड३, ८. दुःखप्रहाणेच्छादयया आर्द्र-डर, ड३, ९. सत्वेषु-डर, ड३, १०. प्रज्ञा सम्यक्त्व-डर

कामविडंबणचुक्का कलिमलमुक्का विविक्कचोरिक्का ।
पावरयसुरयरिक्का साहूगुणरयणचश्चिक्का ।।३९।।

कामविडम्बणच्युताः कलिमलमुक्ता विविक्तचोर्याः ।
पापरजःसुरतरिक्ताः साधुगुणरत्नदीप्तिमन्तः ।।३९।।

काम्यतेऽभिलष्यते विषयार्थिभिरिति कामः, स च सम्प्राप्ताऽसम्प्राप्तभेदेन द्विधा, तत्र सम्प्राप्तश्चतुर्दशधा, असम्प्राप्तो दशधा, यदाह –

[9]**"कामो चउवीसविहो संपत्तो चेव तह य असंपत्तो ।**
संपत्तो चउदसहा दसहा पुण होअसंपत्तो" ।।

[10]**"तत्थ असंपत्तेच्छा १ चिंता २ तह सद्ध ३ संमरणमेव ४ ।**
विक्कवय ५ लज्जनासो ६ पमाय ७ उम्माय ८ तब्भावो ९" ।।

[11]**"मरणं १० च होइ दसमं संपत्तं पि य समासओ वुच्छं ।**
दिट्ठीए संपाओ १ दिट्ठीसेवा य संभासो २" ।।

[12]**"हसिय ३ ललिय ४ उवगूहिय ५ दंत ६ नहनिवाय ७ चुंबणं ८ चेव ।**
आलिंगण ९ मादाणं १० कर ११ सेवा १२ संग १३ कीडा १४ य" ।।

[दश. नि. हारि. वृत्ति २५९-२६२]

तस्य कामस्य स्मरजनितविकारस्य चतुर्विंशतिविधस्य या विडम्बना कदर्थना मदोन्मत्तस्येव नानाविक्रियाभिः परिवेष्टनम्, तस्याः **कामविडम्बनायाः चुक्क** त्ति प्राकृतत्वात् **च्युताः,** तया विरहिताः, विज्ञातपरमार्थत्वात् तां त्यक्तवन्त इत्यर्थः । तथा **कलिमलं** पापं तेन **मुक्तास्तद्** विवर्जिताः, पवित्रचारित्रनीरपूरेण तं प्रक्षालितवन्त इत्यर्थः । तथा **विविक्क** त्ति विविक्तमदत्तादानपरिहारेण आत्मनः पृथक् कृतं **चौरिक्यं** चौर्यं यैस्ते, तथा स्वामि-जीव-जिन-गुर्वाज्ञाऽनुज्ञात[1]-भक्तपानादिग्रहणेन सर्वथाऽपि[2] तत्परिहृतवन्त इत्यर्थः, तथा **पावरय** त्ति, पातयति दुर्गतौ जीवानिति पापम्[3], **तस्य** रजः कश्मलम्[4], पापरजश्च तत् **सुरतं** मैथुनम्, तेन **रिक्तास्तत्** त्यागिनो नवगुप्तिसनाथ-ब्रह्मव्रतचरणात्, यत एवम्भूता अत एव साधूनां गुणाः **साधुगुणा** व्रतषट्कादयस्त एव **रत्नानि,** तैः **चश्चिक्क** त्ति दीप्तिमन्तस्तैर्मण्डिता इत्यर्थः, ते साधवः शरणमिति ।।३९।।

१. गुर्वाद्यनुज्ञात-ड२,ड३, २. सर्वत्राऽपि-ल,ड३, ३. पापः-ल,ड३, ४. कश्मलः-ड२,ड३, 9-10-11-12-परि-२ ।

पूर्वं 'आयरिय-उवज्झाया' इत्यनेन यद्यप्याचार्यादयः शरणत्वेनऽऽश्रितास्तथाऽपि साधुभ्यो ज्येष्ठपदवर्त्तिनस्ते कथं तद् ग्रहणेन गृह्यन्ते ? इत्यत्र यो वितर्कस्तस्यापनोदाय आह –

साहुत्तसुट्ठिया जं आयरियाई तओ य ते साहू ।
साहुभणिएण गहिया ते तम्हा साहुणो सरणं ।।४०।।

साधुत्वसुस्थिता यदाचार्यादयः ततश्च ते साधवः ।
साधुभणितेन गृहीताः तस्मात् ते साधवः शरणम् ।।४०।।

साधुत्वे साधुस्वरुपे [१]समभावे परसाहाय्य-परोपकारलक्षणे **सुष्ठु** अतिशयेन **स्थिता** अध्यवसिता व्यवस्थिता तद्हेतो**राचार्यादय** आचार्योपाध्याय-प्रवर्त्तक-स्थविर-गणावच्छेदिन**स्ते** पञ्चाऽपि **साध**वस्तत्कार्यकरणात् **साधुभणितेन** साधुसत्कोच्चारेण **गृहीता** ग्रहणमागता**स्तस्मात् ते** सर्वेऽत्राधिकारोक्तगुणगरिष्ठाः, अतीताऽनागतवर्तमानकालभाविनो, अतीतऽनागतयोरनन्ता वर्तमानोत्कृष्टकाले नवकोटीसहस्रमाना, जघन्ये तु कोटीसहस्रद्वितयप्रमाणाः, उक्तञ्च –

"नवकोडिसहस्साइं मुणीण उक्कोसयम्मि कालम्मि ।
दुन्नि य कोडिसहस्से जहन्नकालम्मि वंदामि" ।। [ ]

ते **साधवो** मम **शरणं** [२]भवेयुरिति तात्पर्यार्थः ।।४०।।

उक्तं तृतीयं शरणम्, अथ [३]चतुर्थशरणप्रतिपादनाय आह –

पडिवन्नसाहुसरणो सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मं ।
पहरिसरोमंचपवंचकंचुयंचियतणु भणइ ।।४१।।

प्रतिपन्नसाधुशरणः शरणं कर्त्तुं पुनरपि जिनधर्मम् ।
प्रहर्षरोमाञ्चप्रपञ्चकञ्चुकाञ्चिततनुर्भणति ।।४१।।

स साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकाऽन्यतमो जीवः **प्रतिपन्नसाधुशरणो**ऽङ्गीकृतमुनिशरणः, **पुन**रथशब्दार्थो भिन्नक्रमश्च, ततश्च पुनरथानन्तरं **जिनधर्मं शरणं कर्तुं** प्रतिपत्तुमाश्रयितुमिच्छन्नित्यध्याहारार्थम् । किं विशिष्टोऽसावित्याह –

पहरिस त्ति तत्र वदनविकारादिचिह्नगम्यमानसः प्रीतिविशेषो हर्षः, प्रकृष्टो हर्षः प्रहर्षः,

१. समभाव-परसाहाय्य-ड३, २. भवन्तु इति-ल, ड२, ३. चतुर्थं शरणं-ड२ ।

तद्वशेन **रोमाञ्चप्रपञ्चो** रोमोद्धर्ष उत्कर्षः स एव **कञ्चुक**श्चोलकस्तेनाञ्चिता विभूषिता **तनुः** शरीरं यस्य स **प्रहर्षरोमाञ्चप्रपञ्चकञ्चुकाञ्चिततनुः** प्रमोदपूरिताङ्गः सन्निदं वक्ष्यमाणं **भणत्य**भिदधति ।।४१।।

यच्च ब्रूते तदाह –

पवरसुकएहिं पत्तं पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्तं ।
तं केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४२।।

प्रवरसुकृतैः प्राप्तं पात्रैरपि पुनः कैश्चिन्न प्राप्तम् ।
तं केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४२।।

प्रवरसुकृतैर्विशिष्टपुण्यैः **प्राप्तं** लब्धं सम्यक्त्व-देशविरति-सर्वविरतिरूपं जिनप्रणीतं धर्ममिति सम्बन्धः, यतो जीवस्याऽनादिभवाऽलभ्यस्तैर्मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिः सदैवाऽऽवृत्तत्वेन तत्प्राप्तेरतिशयेन दुर्लभत्वात् । यदाह –

[13] **"अंतिमकोडाकोडीए सव्वकम्माणमाउवज्जाणं ।**
पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे हवइ गंठी" ।। [वि. आ. भा. ११९४]

[14] **"अपुव्वेण तिपुंजं मिच्छत्तं कुणइ कुद्दवोवमया ।**
अनियट्टीकरणेण उ सो सम्मद्दंसणं लहइ" ।। [वि. आ. भा. १२१८]

[15] **"सम्मत्तम्मि य लद्धे, पलियपुहत्तेण सावओ हुज्जा**
चरणोवसमखयाणं, सागरसंखंतरा हुंति" ।। [वि. आ. भा. १२२२]

यावत्यां कर्मस्थितौ सम्यक्त्वं लब्धम्, तन्मध्यात् पल्योपमपृथक्त्वलक्षणे स्थितिखण्डे क्षपिते देशविरतो[1] भवेत्, ततोऽपि सङ्ख्यातेषु सागरेषु क्षपितेषु चारित्रमित्यादि कियत्सु भवेष्वेवं लाभ इत्याह –

[16] **"एवं अपरिवडिए सम्मत्ते देव-मणुय-जम्मेसु"** ।
संसरणं कुर्वतोऽन्योन्यमनुजभवे देशविरत्यादिलाभः ।
"अन्नयरसेढिवज्जं एगभवेणेव सव्वाइं" ।। [वि.आ.भा. १२२३]

तीव्रशुभपरिणामवशात्, अतोऽनल्पपुण्यैरवाप्यत इत्यर्थः ।

किञ्च, [मालिनीवृत्तम्]

१. देशविरतिर्भवेत्-ड२, ड३, 13, 14, 15, 16-परि-२ ।

"प्रबलबलदशार्हश्रीरदीनत्ववृत्तिः, खचर-वर-विभूतिश्चक्रवर्त्तित्वलक्ष्मीः ।
सकलसुरपतित्वं लभ्यते सर्वमेको; निरवधिभवबाधो दुर्लभो जैनधर्मः" ।। [ ]
विततमतिसमृद्धः सिद्धसारस्वतो वा, निखिलसुभगगात्रः पात्रमौदार्यतायाः ।
भवति भवसमुद्रे यानपात्राऽभिरामो; निरुपमसुखहेतुर्दुर्लभो जैनधर्मः" ।। [ ]

पुण्यवद्भिः प्राप्यत इत्युक्तम्[1], तत्र किं सर्वैरपि तैर्लभ्यत ? इत्याह - **पत्तेहि** त्ति पात्रैरपि भाग्यवद्भिरपि **कैश्चिद्** ब्रह्मदत्तचक्र्यादिभिरिव नवरि पुनर्न **प्राप्तं** नाऽऽसादितम्, पात्रत्वं च ब्रह्मदत्तस्य चक्रित्वलाभात्, देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिकर्मणां बन्धो भव्यानामेवोक्त इति । **तमेवम्**भूतं केवलिभिः केवलोपलब्धसमस्ततत्त्वैः **प्रज्ञप्तं** देशितं श्रुतधर्मचारित्रधर्मरूपं **शरणं प्रपन्नोऽहमि**ति ।।४२।।

[2]धर्मस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयन् तमेव शरणं प्रतिपित्सुराह -

पत्तेण अपत्तेण य पत्ताणि य जेण नर-सुरसुहाइं ।
मोक्खसुहं पि य पत्तेण नवरि धम्मो स मे सरणं ।।४३।।
पात्रेणापात्रेण च प्राप्तानि येन नर-सुरसुखानि ।
मोक्षसुखं पुनः पात्रेणैव केवलो धर्मः स मे शरणम् ।।४३।।

पात्रेण [3]ज्ञाति-कुल-रुप-सौभाग्यादिगुणयुक्तेन, न केवलं पात्रेण, **अपात्रेणा**ऽपि गुणवियुक्तेन दारिद्र्याद्युपहतेन **प्राप्तानि** लब्धानि येन कारणेन **नर-सुरसुखानि** मनुजदेवसमृद्धयः, तत्र पात्रेण ऋजुत्वादिगुणवता वरुणसारथिमित्रेणेव नरसुखं विदेहेषु सुकुलोत्पत्त्यादिकं यथा प्राप्तम् । अपात्रेण दौस्थ्याक्रान्तेन कौशाम्ब्यां आर्यसुहस्तिप्रव्राजितसम्प्रतिराजजीवद्रमकेणेव, पात्रेण सुरसुखं सर्वार्थ-सिद्धिसम्भवं शालिभद्रेणेव, अपात्रेण सुरसुखं वसुदेवपूर्वभवे नन्दिषेणेनेव, अपेः पुनरर्थत्वात् **मोक्षसुखम्**, पुनश्चस्य भिन्नक्रमावधारणार्थत्वात्, पात्रेणैव चारित्रधर्माधारभूतभव्यत्वगुणलक्षणेन प्राप्यते, अथवा प्राप्तेनाप्राप्तेनाऽपि लब्धेनाऽलब्धेन, यथा **येन** जैनधर्मेण **नरसुरसुखानि प्राप्तानि**, तत्र **प्राप्तेन** यथा लब्धसम्यक्त्वलाभेन धनसार्थवाहेन नरसुखं मिथुनिकसुखम्, **अप्राप्तेनाऽपि** तेनैव तस्मिन्नेव भवे सम्यक्त्वलाभात् पूर्वम्, **प्राप्तेन** नरसुरसुखं वीरजीवबलाधिपेनेव, **अप्राप्तेन** सुरसुखं **"चरगपरिव्वायग बंभलोगो जा"** इत्युक्तेन बहूभिः कपिलादिभिरिव, **मोक्षसुखं पुनः** प्राप्तेनैव प्राप्यते येन धर्मेण, यच्च मरूदेवीप्रभृतयोऽलब्धेनाऽपि तेन तदवाप्नुवन् तत् तेऽपि भावतः प्राप्तचारित्र-परिणामा इति, **नवरि** पुनः, **स धर्मो मे** मम **शरणं** भवतु ।।४३।।

१. उक्तस्तत्र-ड२, ड३, २. अथ धर्म-ड२, ड३, ३. जाति-ल, ड२ ।

निद्दलियकलुसकम्मो कयसुहजम्मो खलीकयकुहम्मो ।
पमुहपरिणामरम्मो सरणं मह होउ जिणधम्मो ।।४४।।
निर्दलितकलुषकर्मा कृतशुभजन्मा खलीकृतकुधर्मः ।
प्रमुखपरिणामरम्यः शरणं मे भवतु जिनधर्मः ।।४४।।

निर्दलितानि विदारितानि तत्कर्तृजनेभ्यः [1]**कलुषाणि** मलिनानि **कर्माणि** येन धर्मेण स, तथा निर्धौतसर्वपाप इत्यर्थः, यत एव निर्दलिताऽशुभकर्मा, अत एव **कृतं शुभं** कर्म **जन्म** वा, सेवकजनेभ्यो गणधरतीर्थकरत्वादिपदवीप्राप्तिलक्षणं येन स कृतशुभकर्मा ऽकृतशुभट जन्मा वा, यत एव कृतशुभजन्मा अत एव **खलीकृतः** शत्रुवन्निर्द्धाटितो निःसारितः कुधर्मो मिथ्याधर्मः, सम्यक्त्व-तत्त्ववासितेभ्यो येन स तथा, मिथ्यादृष्टिधर्मस्यारम्भेऽप्यादावपि पञ्चाग्नितपःप्रभृत्यादेर्महाकष्टहेतुत्वे-नाऽसुन्दरत्वात्, **परिणामे** च मिथ्यात्वरुपत्वेन दुर्गतिमूलत्वात् । अयं तु जिनधर्मः, **प्रमुखे** आदाविह-लोकेऽपि धम्मिलादीनामिव, परिपाकप्राप्तैर्भवान्तरे दामन्नकादीनामिव **रम्यो** मनोज्ञः, किञ्च –

"धणओ धणत्थियाणं कामत्थिणं च सव्वकामकरो ।
सग्गापवग्गसंगमहेऊ जिणदेसियो धम्मो" ।। [ ]

स एवंविधो **धर्मो मम शरणं भवतु** ।।४४।।

कालत्तए वि न मयं जम्मण-जर-मरण-वाहिसयसमयं।
अमयं व बहुमयं जिणमयं च सरणं पवन्नो हं ।।४५।।
कालत्रयेऽपि न मृतं जन्मजरामरणव्याधिशतशमकम् [सुमृतम्]।
अमृतमिव बहुमतं जिनमतं च शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४५।।

कालत्रयेऽतीता-ऽनागत-वर्त्तमानरुपे **न मृतो** न विनष्टस्तं न मृतम्, विदेहेषु नैरन्तर्येण [2]तत् सद्भावात्, **कालत्रयेऽपि** धर्मो विद्यत एवेत्यर्थः, तथा जन्म च जरा च मरणं च व्याधयश्च **जन्म-जरा-मरण-व्याधय**स्तेषां **शतानि,** सुष्ठु अतिशयेन मृतानि निष्ठितानि विनष्टानि यस्मात् स तथा तम्, अथवा **जन्म-जरा-मरण-व्याधिशतानां शमकः,** [3]सिद्धिप्रदानेन तन्निवारकस्तं तथा **अमयं व** त्ति चारुवर्ण-गन्धरसोपेतं वर्ण-बल-सौभाग्य-पुष्टिजननम्, सर्वरोगनाशनमनेकगुणसम्पन्नममृतम्, तदिव सकललोक-स्याऽऽनन्द-तुष्टि-पुष्टिजनकत्वाद् **बहुमतः,** सर्वस्याऽपि अतिशयेनाऽभीष्ट

१. कलुषितानि-ड२ २. तत्र-ड२, ३. सिद्धपदप्र-ड२, ड३ ।

इत्यर्थः । तं किं बहुमतमिति चेत् ? [१]प्रक्रमाऽऽयातं जिनधर्ममेव, न केवलं जिनधर्मम्, **जिनमतं च** प्रवचनं द्वादशाङ्गमित्यर्थः, तदप्येवंगुणमेव, तत्र कालत्रयेऽपि विदेहेषु, तथा –

[17]"**सम्मत्तस्स सुयस्स य, पडिवत्ती छव्विहंमि कालम्मि**" । [वि.आ.भा.गा. २७०८]

इत्युक्तेश्च, सदैव तस्याऽपि प्राप्तेस्तदपि न मृतमिति शाश्वतमित्यर्थः, एवं शेषाण्यपि विशेषणानि सहेतुकानि योज्यानि, एतद्गुणसुन्दरं जिनधर्मं जिनमतं च **शरणत्वेनाहमाश्रित** इति तात्पर्यार्थः ।।४५।।

जिनधर्मभावितमतेश्च कामविरक्तता भवतीत्यतः प्राह –

पसमियकामपमोहं दिट्ठाऽदिट्ठेसु न कलियविरोहं ।
सिवसुहफलयममोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४६।।

प्रशमितकामप्रमोहं दृष्टादृष्टेषु न कलितविरोधम् ।
शिवसुखफलदममोघं धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४६।।

प्रशमितः, [18]"**सल्लं कामा, विसं कामा कामा आसीविसोवमा ।**
कामे पत्थेमाणा अकामा जंति दुग्गइं" ।। [श्री उत्त०सूत्र अध्य. ९, ५३]

इत्यादि तद्विपाकवर्णनेनोपशमं नीतः **कामस्य प्रकृष्टो मोह** उन्मादो येन स तथा, निवारितकामोद्रेक इत्यर्थस्तम्, तथा दृष्टाश्चादृष्टाश्च द्वन्द्वः दृष्टादृष्टा जीवाः, तत्र दृष्टा बादरैकेन्द्रिय-द्वीन्द्रियादयः दृष्टिविषयत्वात् तेषाम्, अदृष्टाः सूक्ष्मपनकसूक्ष्मैकेन्द्रियाः सर्वलोकवर्त्तिनोऽतिशयज्ञानिगोचराः; तेषु **दृष्टादृष्टेषु** जीवेषु **न कलितो** न कृतो **विरोधो** विपरीतप्ररूपणारूपो येन स तथा, तं केवलिप्रज्ञप्तत्वात् यथावस्थितस्वरूपाऽऽवेदकमित्यर्थः, तथा शिवसुखमेव फलं तद्ददातीति **शिवसुखफलदः तं शिवसुखफलदम्,** अत एव न मोघोऽ**मोघो**ऽवन्ध्यः सार्थक इत्यर्थः, तमेवम्प्रकारं **धर्मं शरणमहं प्रपन्न** इति ।।४६।।

पूर्वं सिद्धिसुखफलदमित्युक्तम्, तदवाप्तौ च नरकादिगतिरोधो भवति, अत आह –

नरयगइगमणरोहं गुणसंदोहं पवाइनिक्खोहं ।
निहणियवम्महजोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४७।।

---

१. प्रक्रमादायातम्-ड२, ड३, 17-18-परि-२ ।

नरकगतिगमनरोधं गुणसन्दोहं प्रवादिनिःक्षोभम् ।
निहतमन्मथयोधं धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४७।।

पापकारिनरान् कायन्त्याह्वयन्तीति नरकाः, रत्नप्रभादिषु सीमन्तकाद्यास्तत्र गमनं तद् रुणद्धि निवारयति [1]**नरकगतिगमनरोधस्तम्**, तथा **गुणानां** क्षान्त्यादीनां च **सन्दोहः** समुदायो यत्र स तथा तं तथा प्रकर्षवन्तो वादिनस्त्रिषष्ट्याधिकत्रिशतीसङ्ख्योपेताः । उक्तञ्च –

"असियसयं किरियाणं अकिरियावाईण होइ चुलसीई ।
अन्नाणी सत्तट्ठी वेणइयाणं च बत्तीसं" ।। [श्रीआचा०श्रु०१ अध्य०१ वृं०]

'निर्' शब्दस्य निषेधार्थत्वात्, तैः प्रवादिभिर्निर्न क्षोभ्यत इति **प्रवादिनिःक्षोभ्यस्तम्**, अथवा क्षोभणं क्षोभः, प्रवादिभ्यो निर्गतो रहितः क्षोभश्चालनं यस्य स, तथा सर्वज्ञदेशितत्वात् अत्यद्भूत-महापुण्यबन्धुबन्धुरत्वाच्च । यदाह –

"समत्तदेसविरयाण समणाण सावगाण सुविहियाणं ।
तेसिं परपासंडा सयसं पि कलं न अग्घंति" ।। [ ]

अतस्तं धर्मं पाखण्डिभिरखण्ड्यशासनमित्यर्थः । तथा नवगुप्तिरचनारुचिरकवचकवचितत्वेन निर्जितः, प्रतिहतो नाशं नीतो मन्मथयोधः कामसुभटो येन स तथा, तं **धर्मं शरणं** प्रपद्येऽ**हमिति** ।।४७।।

इति कृतधर्मशरणः, पुनस्तस्यैव चारित्रश्रुतरुपस्य निध्युपमया नमस्कारमाह ।

भासुरसुवन्न[2]सुंदररयणालंकारगारवमहग्घं ।
निहिमिव दोगच्चहरं धम्मं जिणदेसियं वंदे ।।४८।।

भास्वरसुवर्णसुन्दररचनालङ्कारगौरवमहार्घम् ।
निधिमिव दौर्गत्यहरं धर्मं जिनदेशितं वन्दे ।।४८।।

भास्वरगतिहेतुत्वात् चारित्रधर्मस्य, '[3]**भास्वरः**' शोभनो वर्णः श्लाघा –

[19][4]**"देवा वि तं नमंसंति जस्स धम्मे सया मणो"** ।। [दश वै० अ०१ - १]

इत्यादि गुणोत्कीर्त्तनरूपो यस्मात् स **सुवर्णः**, तथा **सुन्दरा** मनोज्ञा इतिकर्त्तव्यक्रियाकलापैश्चित्रा 'इच्छामिच्छा' इत्यादिरूपा या **रचना** परिकल्पना, तस्या यथाऽवसरमलङ्करणादलङ्कारः,

१. नरकगमन-ड३ २. वयणा-ल, ३. भास्करः ल, ड२, ड३, ४. धम्मो मंगलमु...दशवै-१-१, 19-परि-२ ।

[1]सुन्दररचनाऽ**लङ्कारः**, गौरवहेतुत्वाद् **गौरवम्, महानर्घो** माहात्म्यविशेषो यस्य स महार्घस्ततो द्वन्द्वः, श्रुतधर्मपक्षेषु - **'सुयधम्मो सज्झाओ'** इति वचनात् - श्रुतं द्वादशाङ्गम्, तत्र भास्वरज्ञानिभिः केवलिभिरुक्तत्वात् [2]**भास्वरम्,** शोभना वर्णा अक्षराणि यत्र तत् **सुवर्णम्,** ततः सुवर्णानामक्षराणां या सुन्दरा **रचना** पदपङ्क्त्या विरचनम्, तस्या द्वात्रिंशत्सूत्रदोषपरिहारेणाऽष्टगुणालङ्करणेन **वाऽलङ्कारो** विभूषणं सुवर्णसुन्दररचनाऽलङ्कारस्तस्माच्च **गौरवो** गुरुत्वम्, तथा एकैकस्याऽपि सूत्रस्यानन्तार्थत्वात्, यदाह –

"सव्वनइणं जा हुज्ज वालुया सव्वोदहीणं जं उदयं ।
इत्तो वि अणंतगुणो अत्थो एगस्स सुत्तस्स" ।। [कल्पसूत्र. वृ.]

ततो **महानर्घः** आधिक्यपूजाऽतिशयो वा यस्य, तथाहि –

"सव्वे वि य सिद्धंता सदव्वरयणासया स तिउल्लुका ।
जिणवयणस्स भगवओ न तुल्ल तं अणग्घेयं" ।। [आव.हारि.वृ.]

किञ्च –

"जीवाइवत्थुचिंतण कोसल्लगुणेणऽणन्नसरिसेण ।
सेयवयणेहिं अजियं जिणिंदवयणं महायसयं" ।। [आव.हारि.वृ.]

यं (जं) यं (यद्)

"सव्वसुरासुरकिंनरवंतरजोइससुथुइयं नाणं ।
तेणेह गणहराणं छुहिंति चुन्ने सुरिंदा वि" ।। [ध्यान.श.वृ. ४५]

ततो भास्वरसुवर्णा सुन्दररचना गौरवं च महार्घ च भास्वरसुवर्णसुन्दररचनालङ्कारगौरव-महार्घम् । अतश्चोपमीयते **निधिमिव** महानिधानमिवेत्यर्थः ।

किंविशिष्टम् ? दुष्टा गतिः दुर्गतिः, कुदेवत्व-कुमानुषत्व-तिर्यग्-नरकलक्षणा, तस्याः दुर्गतेर्भावो **दौर्गत्यम्,** श्रुतधर्मपक्षे [3]त्वज्ञानत्वं तद्धरतीति, तत्र निधीयन्ते पोष्यन्तेऽर्था येष्विति निधयस्ते च नवधा पञ्चधा च, नवधा –

[20]**"नेसप्पे पंडुयए पिंगले सव्वरयण महापउमे ।**
काले अ महाकाले माणवग महानिही संखे" ।। [स्था. सू. ६७३-१]

१. वचना-ल, ड२, ड३, २. भास्वरं-ड२, ३. त्वज्ञानं-ड२, ड३, 20-परि-२ ।

इत्यादिका प्रसिद्धा एव, पञ्चधा एव

[21]"**पंच निहीओ पन्नत्ताओ तं (जहा) पुत्तनिही, मित्तनिही, सिप्पनिही, धणनिही, धन्ननिही**" ति । [स्था. सू. ४४८]

तदत्र निधिरप्युक्तविशेषेण एव । तथाहि –

'भास्वरं' दीप्तिमत् 'सुवर्णं' कनकम्, 'सुंदराणि' रुचिराणि 'रत्नानि' पद्मरागादीनि 'अलङ्कारा-हाराद्याभरणविशेषास्तैः, गौरवः [१]सम्पूर्णता, तेन च 'महार्घो' बहुमूल्यः, अत एव दुर्गतस्य दरिद्रस्य भावो दौर्गत्यं दारिद्र्यं तद् हरतीति **दौर्गत्यहरः** दारिद्र्यापहारकृदित्यर्थः, एवंविधो यो निधिः, तत्कल्पं **जिनोपदिष्टं धर्मं वन्दे** नमस्कुर्वे इति गाथार्थः ।।४८।।

उक्तं चतुर्थं शरणम्, [२]तद्भणितेन चाऽभिहितोऽस्याऽध्ययनस्य स प्रथमोऽर्थाधिकारः अथ द्वितीयाऽर्थाधिकारं बिभणिषुराह -

चउसरणगमणसंचियसुचरियरोमंचअंचियसरीरो ।
कयदुक्कडगरिहाऽसुहकम्मक्खयकंखिरो भणइ ।।४९।।

चतु:शरणगमनसञ्चितसुचरितरोमाञ्चाञ्चितशरीरः ।
कृतदुष्कृतगर्हयाऽशुभकर्मक्षयकाङ्क्षी भणति ।।४९।।

चतु:शरणगमनेन चतु:शरणाङ्गीकरणेन **सञ्चितं** राशीकृतं यत् **सुचरितं** पुण्यं, तेन योऽसौ **रोमाञ्चः** सोल्लासस्तेना**ञ्चितं** भूषितं **शरीरं** यस्य **स** तथा धर्मशरणगमनाऽर्जितसुकृतवशात् कण्टकितगात्र इत्यर्थः, तथा कृतानि विहितानि यानि दुष्कृतानि अशुभाचारास्तेषां गर्हा गुरुसमक्षं 'हा दुट्ठु कयं' इत्यादि निन्दा, तया **कृतदुष्कृतगर्हया,** योऽसाव**शुभकर्मक्षयः** पापकर्मापगमस्तत्र काङ्क्षिर आकाङ्क्षावान् **भणति,** दुष्कृतगर्हातो यः पापापगमो भवति, तमात्मानं [३]समभिलषन्नेवं वक्ष्यमाणं वदतीत्यर्थः ।।४९।।

यच्च भणति तदाह –

इहभवियमन्नभवियं मिच्छत्तपवत्तणं जमहिगरणं ।
जिणपवयणपडिकुट्ठं दुट्ठं गरिहामि तं पावं ।।५०।।

---

१. सम्पूर्णभावेन च-डर, ड३, २. तद्भणनेन-डर, ड३, ३. समालिखन्नेवं-डर, ड३, 21-परि-२ ।

इहभविकमन्यभविकं मिथ्यात्वप्रवर्त्तनं यदधिकरणम् ।
जिनप्रवचनप्रतिक्रुष्टं दुष्टं गर्हामि तत्पापम् ।।५०।।

इहाऽस्मिन् भवे यत् कृतं **तदिहभविकम्,** अन्यस्मिन् भवे भव**मन्यभविकम**तीतभविष्यद्भवसम्भवमित्यर्थः, **मिथ्यात्वप्रवर्त्तनं** कुतीर्थिकदानसन्मानम्, तद्देवाऽर्चनम्, तच्चैत्यकारापणाद्यधिकरणमन्यदपि **चाधिकरणं** भवन-वना-ऽऽराम-तरु-पुर-प्राकारादि-खड्ग-धनुरादिशस्त्रा-ऽग्नि-यन्त्र-गन्त्री-हलोदूखल-मुसलादि तथाऽन्यच्च यत् किमपि **जिनप्रवचने प्रतिक्रुष्टं** निराकृतं भवतीति हेतुत्वात् **दुष्टं तत् पापं गर्हामि** जुगुप्सामीत्यर्थः ।।५०।।

उक्तमेवाऽर्थं विशेषेणाऽऽह –

मिच्छत्ततमंधेणं अरिहंताइसु अवन्नवयणं जं ।
अन्नाणेण विरइयं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५१।।

मिथ्यात्वतमोऽन्धेनार्हदादिष्ववर्णवचनं यत् ।
अज्ञानेन विरचितमिदानीं गर्हामि तत्पापम् ।।५१।।

तत्राऽभिग्रहिका-ऽनाभिग्रहिका-ऽभिनिवेशिक-सांशयिका-ऽनाभोगिकभेदात् पञ्चधा मिथ्यात्वम्, दशधा च तथाहि –

[22]**दसविहे मिच्छत्ते पन्नत्ते तं - १-अहम्मे धम्मसन्ना, २-धम्मे अहम्मसन्ना, ३-उम्मग्गे[1] मग्गसन्ना, ४-मग्गे विमग्गसन्ना, ५-अजीवेसु जीवसन्ना, ६-जीवेसु अजीवसन्ना, ७-असाहूसु साहुसन्ना, ८-साहूसु असाहुसन्ना, ९-अमुत्तेसु[2] मुत्तसन्ना, १०-मुत्तेसु अमुत्तसन्ना [श्री स्थानाङ्गसूत्र-७३४]** इति,

मिथ्यात्वमेव तमोऽन्धकारं, तद्रूपं पातकं वा, तेन **मिथ्यात्वतमोऽन्धेन** मिथ्यात्वशास्त्रोऽपहतभावचक्षुषा सता जीवेना**ऽर्हदादिषु** अर्हत्-सिद्धा-ऽऽचार्योपाध्यायादिषु भक्ति-पूजा-बहुमानाद्यर्हेषु, उक्तञ्च -

तित्थयर धम्म आयरिय वायगो थेर कुल गण संघे
संभोइय किरियाए मइनाणाईण तहा चेव ।। [दश. निर्यु.]
कायव्वा पुण भत्ती बहुमाणो तह वन्नवाओ य ।
अरहंतमाइयाणं केवलनाणाऽवसाणाणं ।।

---

१. उमग्गसन्ना-ल, डर, ड३, २. अपुन्नेसु पुन्नसन्ना, पुन्नेसु अपुन्नसन्ना-ल, डर, ड३, असुत्तेसु सुत्तसन्ना, सुत्तेसु असुत्तसन्ना-ड,
22-परि-२ ।

'अवन्नवयणं जं' ति अवर्णवादवचनमसद्दोषकथनं **यदज्ञानेन** जिनशासनबाह्येन तदर्थाऽवबोध-विवेकशून्येन वा उक्तमिति शेषः । तत्रार्हतामवर्णवादो यथा न सन्त्यर्हन्तः, सन्तो वा ज्ञानत्रयेण भोगविपाकं जानन्तोऽपि कथं गृहवासे भोगान् भुञ्जन्ति ? केवलोत्पत्तौ च कथं समवसरणादिविभूतिं व्रतस्था अप्युपजीवन्ति ? किं चेष्टाऽनिष्टविषयेन तज्ज्ञानेन ? उक्तं च –

"सर्वं पश्यतु वा मा वा इष्टमर्थं तु पश्यतु ।
कीटसङ्ख्यापरिज्ञानं तस्य न क्वोपयुज्यते" ।। [स्याद्वादमञ्जरी-१ वृत्तौ]इत्यादि ।

सिद्धाऽवर्णवादो यथा - न सन्ति सिद्धा निश्चेष्टाश्च, उपयोगे सति रागद्वेषसद्भावात्, कथं वा केवल-ज्ञानदर्शनयोस्तेषां युगपदुपयोगो नास्ति ? अशरीरिणां कथं निरुपमं सुखम् ? इत्यादि ।

आचार्याऽवर्णवादो यथा-

"डहरो अकुलीण त्ति बहुमोहो दमगमंदबुद्धि त्ति ।
अवि अप्पलाभलद्धी सीसो परिभवइ आयरियं" ।। [ ]

कथं वा ते स्वयं भिक्षायां न हिण्डन्ति ? तथा कथं परेषां वैयावृत्याद्युपदिशति ? शक्तिमन्तोप्यात्मना न कुर्वन्तीत्यादि ।

उपाध्यायानां यथाप्रमाणानाममहता अध्यापने त्वरितगतयो विरूपने पश्चात्ताप इत्यादि ।

साधूनां यथा - परस्परसारणशिक्षादिभिः क्रोधादिकर्मबन्धवर्धका इत्यादि । साध्वीनां यथा कलहकारिण्योर्वाबहूपकरणाः श्रमणोपद्रवकारिण्य इत्यादि ।

श्रावक-श्राविकाणां यथा - आरम्भकटमर्द्दवतां कुतस्तेषां सुगतिरित्यादि ?

देव-देवीनां विकुर्वणां विना ते न किमपि कर्तुं समर्थाः कामगृहाश्च अनुत्तरवासिनोऽपि निश्चेष्टाः सामर्थ्ययोगेऽपि किमिति प्रवचनप्रभावनां न कुर्वन्तीत्यादि । एवमिहलोकपरलोकयोरपि विपरीत-प्ररूपणाऽसद्दोषापादनेन ज्ञेया ।

केवलिप्रज्ञप्तधर्मस्य श्रुतचारित्ररूपस्य यथा –

"पाययभासनिबद्धं को वा जाणइ पणीय केणेदं ।
किं वा चरणेणं तद् वाणेण विणेह भवइ त्ति" ।। [ ] इत्यादि ।

सदेवमनुजाऽसुरलोकस्याऽन्यथा प्ररूपणम् (यथा) सप्त द्वीपाः, सप्त समुद्राः, प्रजापतिकृतं सर्वमित्यादि ।

सर्वप्राण-भूत-जीव-सत्त्वानां यथा तैः सूक्ष्मैस्त्रसस्थावरैर्व्यक्तवेदनत्वेन हतैरप्यल्प एव कर्मबन्धो भवतीत्यादि ।

कालस्य यथा - किं कालग्रहणेन यथाऽवसरं प्रत्युत्पेक्षणादिक्रियया वेत्यादि ।

श्रुतस्य यथा -

"को आउरस्स कालो मइलंबर धोवणे य को कालो ।
जइ मुक्खहेउ नाणं कोऽकालो तस्स कालो वा" ।। [ ] इत्यादि ।

श्रुतदेवताया यथा - नास्ति सा, अकिञ्चित्करी वा कामगर्दभीत्यादि । वाचनाऽऽचार्यस्य यथा - स निर्दुःखसुखो बहून् वारान् वन्दनं दापयति इत्यादि ।

एवं 'जं वाइद्धं' इत्यादिष्वपि ज्ञेयम् -

"एकं वा चउहिं ठाणेहिं जीवा किब्बिसियत्ताए कम्मं पकरिंति
तं अरहंताणं अवन्नं वयमाणेहिं अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स
अवन्नं वयमाणे आयरिय-उवज्झायाणं अवन्नं वयमाणे
चाउवन्नस्स संघस्स अवन्नं वयमाणे इति" । [ ]

तथा अन्यदपि मिथ्यात्वमोहितमतिनां परदेव-परतीर्थ-परधर्म-कुशास्त्र-देवकुल-वापी-कूपाऽऽराम-सरःप्रभृति**विरचितं** कृतं कारितमनुमतं वाऽतीता[1]ऽनागतवर्त्तमानकाले **इदानीम**वगतपरमार्थः सन् **तत्पापं गर्हामि** निन्दामि गुरुसमक्षमालोचयामि, गुरुभिर्दत्तं तपःकर्म सम्यक् प्रतिपद्येऽहमिति गाथार्थः ।।५१।।

अभिहितार्थमपि पुनः प्रपञ्चयन्नाऽऽह –

सुय-धम्म-संघ-साहुसु पावं पडिणीययाए जं रइयं ।
अन्नेसु य पावेसुं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५२।।

श्रुत-धर्म-सङ्घसाधुषु पापं प्रत्यनीकतया यद्रचितम् ।
अन्येषु च पापेष्विदानीं गर्हामि तत् पापम् ।।५२।।

श्रुतं च धर्मश्च संघश्च साधवश्च **श्रुत-धर्म-सङ्घ-साधवस्तेषु पापं प्रत्यनीकतया** विद्विष्टभावेन

१. चातीता-ऽ३ ।

यद् रचितम् । तत्र श्रुतस्य द्वादशाङ्गरूपस्य तदध्यापकाध्येतॄणां च, यत् प्रत्यनीकतया पापं रचितम् 'अज्ञानमेव शोभन'मिति भणता अशकटापित्रेव पूर्वभवे ज्ञानिनां चेव इत्युक्तेरिति ।

धर्मप्रत्यनीकता कविला ! इत्थं पि इहयंपी ति भणता मरीचेरिव ।

तथा गुणरत्नपात्रभूत: सत्त्वसमूह: सङ्घ । उक्तञ्च -

"सव्वो वि नाण-दंसण-चरणगुणविभूसियाण समणाणं ।
समुदायो पुण संघो गुणसमुदाऊ त्ति काऊण" ।। [ ]

किञ्च –

"तव नियम-नाणवेलो जयइ सयनाण-विमलपुन्नजलो ।
हेउसयलविउलवेगो संघ समुद्दो गुणविसालो" ।। [ ]

एवंविधस्य सङ्घस्य प्रत्यनीकता सगरसुत जिष्णुकुमारादिजीवपूर्वभवचौराणामिव सम्मैतशैलशिखरं प्रति तीर्थयात्रायां गच्छत: सङ्घस्य विलोडकानाम्, [विलोपकानाम्,]

साधुप्रत्यनीकता गजसुकुमारं प्रति सोमिलस्येव ।

तथा सर्वेषां श्रुतधर्माऽर्हदाऽऽचार्योपाध्यायसाधूनां नमुचि-दत्त-गोशालकादय: प्रत्यनीकतायां ज्ञेया: ।

किञ्च –

"आणाए अवट्टंतं जो अववूहिज्ज जिणवरिंदाणं ।
तित्थयरस्स सुयस्स य संघस्स य पच्चणीओ सो" ।। [दर्शनशुद्धि-१९५]

तथा किञ्च –

"गुणीण अणत्थं जो मोहविमोहिओ नरो कुणइ ।
सोऽणत्थजलसमुद्दे अप्पाणं खिवइ धुवमेयं" ।।

तथा विशेषेण सङ्घप्रत्यनीकतायां दोषो दर्श्यते तथाहि –

"पत्तो ताडण-बंधण-अवमाण जणिय विविहदुक्खाइं ।
संघावमाणणा तरुवइस्स कुसुमुग्गमो एसो" ।। [ ]
"नरय तिरिय कुमाणुस-कुदेव-गइ गमण-संकडापडिओ ।
जमणंतभवे भमिहिसि तं पुण विरसं फलं होही" ।। [ ]

"जो अवमण्णइ संघं पावो थेवं पमायमचलित्ते ।
सो अप्पाणं बोलेइ दुक्खमहासागरे भीमे" ।। [ ]
"सिरि समणसंघ आसायणाए पाविंति जं दुहं जीवा ।
तं साहिओ समत्थो जइ परि भगवं जिणो होइ" ।। [ ]

तथा **अन्येष्वपि पापेषु** अष्टादशसु प्राणातिपातादिषु विषयभूतेषु यत् किमपि **पापं** जीवव्यपरोपणादि कृतं **तदप्यधुना गर्हामीति** गाथार्थः ।।५२।।

यच्चोक्तम् – 'अन्नेसु य पावेसुं' तदेव व्यक्तीकुर्वन्नाऽऽह –

अन्नेसु य जीवेसु य मित्ती-करुणाइ गोयरेसु कयं ।
परियावणाइदुक्खं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५३।।

अन्येष्वपि जीवेषु च मैत्रीकरुणादिगोचरेषु कृतम् ।
परितापनादिदुःखमिदानीं गर्हामि तत्पापम् ।।५३।।

अन्येष्वपि जीवेषु तीर्थकरादिव्यतिरिक्तेषु-तद्यथा पृथिव्यप्तेजोवायुसाधारणवनस्पतिषु सूक्ष्म-बादरपर्याप्त झअपर्याप्तट भेदेन चतुर्विधेषु सर्वमीलने विंशतिषु तथा प्रत्येकवनस्पति-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियेषु पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदेनाष्टसु । तिर्यग्पञ्चेन्द्रियेषु जलचर-स्थलचर-खचर-उरपरिसर्प-भुजपरिसर्पेषु पञ्चसु संज्ञ्यसंज्ञिभेदेन दशसु । पर्याप्तादिना[१] विंशतिसङ्ख्येषु । तथा नारकेषु पृथ्वीभेदेन सप्तसु पर्याप्तादिना चतुर्दशसु तथा कर्माकर्मभूमिजाऽन्तरद्वीपजमनुजेषु[२] पञ्चदशत्रिंशत्-षट्पञ्चाशत्सङ्ख्येषु पर्याप्ताऽपर्याप्तभेदेन द्विरुत्तरशतद्वयमानेषु संज्ञिमनुष्येषु एतद्वान्तादि-भवाऽपर्याप्तेषु असंज्ञिमनुष्येषु एकोत्तरशतमानेषु, दशविधभवनपतिषु, पञ्चदशविधेषु परमाधार्मिकयुक्तेषु पर्याप्ताऽपर्याप्ताऽऽदिना षट्सङ्ख्येषु नवलोकान्तिकेषु पर्याप्तादिना-ऽष्टादशमानेषु । एतेषु जीवेषु पृथिव्यादिषु लोकान्तिकपर्यन्तेषु सर्वेषु सर्वसङ्ख्यया त्रिषष्ट्यधिक-पञ्चशतसङ्ख्येषु । कथम्भूतेषु ? **मैत्रीकारुण्यादिगोचरेषु** मैत्री-कारुण्य-माध्यस्थ्य(स्य) विधेयतया गोचरो विषयो येषां ते तथा तेषु कृतं निष्पादितं 'परियावणा' इति **परितापनादिदुःखम्,** परितापनादिमध्यपदग्रहणात् तुलादण्डन्यायेनाऽभिहतादिभिर्दशभिस्तेषु जीवेषु यत् किमपि दुःखं कष्टं कृत**मिदानीं तदपि पापं गर्हामि** आलोचयामि इति यावत् इति गाथार्थः ।।५३।।

१. पर्याप्तिना-डर, ड३, २. द्वीपमनुजेषु-डर, ड३ ।

अथोपसंहारमाह –

जं मण-वय-काएहिं कय-कारिय-अणुमईहिं आयरियं ।
धम्मविरुद्धमसुद्धं सव्वं गरिहामि तं पावं ।।५४।।

यत् मनोवचनकायैः कृतकारितानुमतिभिराचरितम् ।
धर्मविरुद्धमशुद्धं सर्वं गर्हामि तत्पापम् ।।५४।।

यत् [१] पापमकृत्यं **मनोवाक्कायैः** रागद्वेषमोहाज्ञानहेतुभूतैः[२] **कृतकारिताऽनुमतिभिराचरितं** विहितं **धर्मस्य** जिनधर्मस्य **विरुद्धं** प्रतिकूलं सूत्रनिषिद्धमत एव **सदोषं सर्वं** समस्तमपि **तत् पापं गर्हामि** अपुनःकरणेनाऽङ्गीकरोमि गुरुसन्निधावालोचयामी इति तात्पर्यार्थः ।।५४।।

उक्तो द्वितीयोऽर्थाधिकारः, अधुना तृतीयोऽर्थाऽधिकारः [तं] प्रतिपादयन्नाऽऽह –

अह सो दुक्कडगरिहादलिउक्कडदुक्कडो फुडं भणइ ।
सुकडाणुरायसमुइन्नपुन्नपुलयंकुरकरालो ।।५५।।

अथ स दुष्कृतगर्हादलितोत्कटदुष्कृतः स्फुटं भणति ।
सुकृतानुरागसमुदीर्णपुण्यपुलकाङ्कुरकरालः ।।५५।।

अथाऽनन्तरं **स** साधुप्रभृतिको जीवः । कथम्भूतो ? **दुष्कृतगर्हया** दुश्चरितनिन्दनेन दलितानि चूर्णीकृतानि उत्कटानि दुष्कृतानि येन स **दलितोत्कटदुष्कृतः** प्रतिहतमहापातकनिकर इत्यर्थः स्फुटं प्रकटं **भणति** । पुनः कैः गुणैः ? इत्याह **सुकृताऽनुरागेण** सुचरितबहुमानेन समुत्पन्नाः **समुदीर्णाः** सञ्जाता वा पुण्यबन्धहेतुत्वात् **पुण्याः** पवित्राः ये **पुलकाङ्कुराः** रोमोद्गमविशेषास्तैः **करालो** भीषणः कर्मवैरिणं प्रतीतिशेष इति गाथार्थः ।।५५।।

यद्भणति तद् गाथाद्वयेनाऽऽह –

अरिहत्तं अरिहंतेसु, जं च सिद्धत्तणं च सिद्धेसु ।
आयारं आयरिएसु, उज्झायत्तं उवज्झाएसु ।।५६।।

अर्हत्त्वमर्हत्सु, यच्च सिद्धत्वं च सिद्धेषु ।
आचारमाचार्येषु, उपाध्यायत्वमुपाध्यायेषु ।।५६।।

---

१. पापं कृतं-डर, ड३, २. मोहाज्ञानैः हेतुभूतैः डर ।

साहूणं साहुचरियं, देसविरइं च सावगजणाणं ।
अणुमन्ने सव्वेसिं, सम्मत्तं सम्मदिट्ठीणं ।।५७।।

साधूनां साधुचरितं च, देशविरतिं च श्रावकजनानाम् ।
अनुमन्ये सर्वेषाम्, सम्यक्त्वं सम्यग्दृष्टीनाम् ।।५७।।

अर्हत्त्वं तीर्थकरत्वं योजनप्रमाणवाण्या भविकनिकरप्रतिबोधकत्वं समवसरणादिमहिमोपभोक्तृत्वमित्यादि । उक्तञ्च -

"तित्थयरनामकम्मखयट्ठा तहय चेव सा भव्वा ।
धम्मं कहेइ अरिहा पूयं वा सोवए तं च" ।।
[23] **"अणुलोमहेउ तस्सीलया य जे भावतित्थमेयंतु ।**
कुव्वंति पगासंति य ते तित्थयरा हियत्थकरा ।। [बि.आ.भा. १०४७] इति ।

तेषु तीर्थकरेष्व**र्हत्सु** तदनुमन्येऽहमिति सम्बन्धः । यञ्च [१]सिद्धत्तं सदा केवलज्ञानोपयुक्तत्वम्, सर्वकर्म-विमुक्तत्वं निरुपमसुखभोक्तृत्वमित्यादि **सिद्धेष्वनु**मन्ये इति । तथा **आचारं** ज्ञान-दर्शन-चारित्र-तपोवीर्यरूपं पञ्चविध**माचार्येष्व**नुमन्ये इति । तथा **उपाध्यायकत्वं** सिद्धान्ताऽध्यापकत्व**मुपाध्यायेष्व**नुमन्ये इति । उक्तञ्च –

[24] **"तेसि नमो तेसि नमो भावेण पुणो पुणोऽवि तेसि नमो ।**
अणुवकयपरहियपरा जे [२]नाणं बिंति भव्वाणं" ।। [पञ्चवस्तु-१६००]

साहूणंत्ति साधूनां सामायिकादिविशिष्ट-प्रमत्तादि-पुलाकादि-जिनकल्पिक-प्रतिमाकल्पिक-यथालन्द-कल्पिक-परिहारविशुद्धिकस्थितकल्पिकाऽस्थितकल्पिक-कल्पातीत-प्रत्येकबुद्धस्वयंबुद्ध-बुद्धबोधितभेदानां सुषमादिकालविशेषितानां **साधुचरितं** चरण-करणादिक्रियाकलापं ज्ञान-दर्शन-चारित्रधारित्वं समभावित्वमसहायसहायत्वमित्याद्यनुमन्ये । तथा सम्यक्त्वाणुव्रतैकादशोपासकप्रतिमादिरूपां **देशविरतिं** च श्रान्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्राः, वपन्ति गुणवत् सप्तक्षेत्रेषु धनबीजानि क्षिपन्तीति वाः, किरन्ति क्लिष्टकर्मरजो विक्षिपन्तीति, काः श्राश्च वाश्च काश्च श्रावकास्ते च ते जनाश्च **श्रावकजनास्तेषां** जनानां श्रावकत्व**मनुमन्ये** इत्यर्थः ।

उक्तञ्च – **"सम्ममणुव्वय-गुणव्वय-सिक्खावयत्तं उवासगपडिमा ।**
एयाइ देसविरयत्तपालगा सावगा धन्ना" ।। [ ]

१. शिवत्वं सदा-ड२, ड३, २. जे एयं दिंति जीवाणं मुद्रितपञ्चवस्तुके । 23-24-परि-२ ।

तथा सर्वेषां सम्यक् तत्त्वं सम्यक्त्वं जिनोक्ततत्त्वश्रद्धानरूपम्, उक्तञ्च –

"जियराग-दोस-मोहेहिं भासियं जमिह जिणवरिंदेहिं ।
तं चेव होइ तत्तं इय बुद्धी होइ सम्मत्तं" ।। [ ]

तदेतत् सम्यक्त्वमनुमन्ये अनुमोदयामि, केषामिति ? सम्यगविपर्यस्ता दृष्टिर्दर्शनं येषां ते सम्यग्दृष्टयस्तेषां सम्यग्दृष्टीनामविरतानामपि देवैरप्यचाल्यसम्यक्त्वानां श्रेणिकादीनामिवेत्यर्थः ।।५७।।

अथ कियन्त्यनुमोदनास्थानान्युच्यन्ते इति सर्वसङ्ग्रहमाह –

अहवा सव्वं चिय वीयरायवयणाणुसारि जं सुकडं ।
कालत्तए वि तिविहं अणुमोएमो तयं सव्वं ।।५८।।

अथवा सर्वमेव वीतरागवचनानुसारि यत् सुकृतम् ।
कालत्रयेऽपि त्रिविधमनुमन्यामहे तत्सर्वम् ।।५८।।

अथवा सव्वं चिय त्ति चिय एवाऽर्थे, ततः सर्वमेव **वीतरागवचनाऽनुसारि** जिनमताऽनुयायि **यत् सुकृतं** किञ्चिद् दृश्यते तत् – तथा

"जिणभवण-बिंबकारण पइट्ठसिद्धंत पुत्थयलिहणं ।
रह- तित्थजत्त-मुणिदाण-संघवच्छल्लगाइयं" ।। [ ]

अन्नं च - **"नाण-दंसण-उवहाणपहाणविणयचरणगुणो ।**
जिणसासणप्पभावण उवसमसंवेगमाइयं" ।। [ ] इति

एवमाद्यन्यदपि जिनशासनोक्तं पुण्यबन्धप्रबन्धजनकं **कालत्रयेऽपि त्रिविधं** मनो-वाक्-कायैः कृतं कारितमनुमोदितमनुमोदयामो **अनुमन्यामहे तत्कं सर्वमिति** गाथार्थः ।।५८।।

तदयमभिहितः सुकृतानुमोदनालक्षणस्तृतीयोऽर्थाऽधिकारः । अथ चतुःशरणादिकुर्वतो यद् भवति तद् गाथाद्वयेन दर्शयन्नाऽऽह –

सुहपरिणामो निच्चं, चउसरणगमाइ आयरं जीवो ।
कुसलपयडीओ बंधइ, बद्धाउ सुहाणुबंधाओ ।।५९।।

शुभपरिणामो नित्यं चतुःशरणगमनादिराचरन् जीवः ।
कुशलप्रकृतीर्बध्नाति, बद्धाः शुभानुबन्धाः ।।५९।।

मंदणुभावा बद्धा, तिव्वणुभावाओ कुणइ ता चेव ।
असुहाओ निरणुबंधाओ, कुणइ तिव्वाओ मंदाओ ।।६०।।

मन्दानुभावा बद्धाः, तीव्रानुभावाः करोति ता एव ।
अशुभा निरनुबन्धाः करोति तीव्राश्च मन्दाः ।।६०।।

शुभपरिणामः प्रशस्तपरिणामो **नित्यं** सदैव **चतुःशरणगमनादि** चतुःशरणगमनदुष्कृतगर्हा-सुकृताऽनुमोदनान्या**चरन्** कुर्वन् साधुप्रभृतिको **जीवः कुशलप्रकृतीः** पुण्यप्रकृतीर्द्वाचत्वा-रिंशत्सङ्ख्या **बध्नाति,** ताश्चेमाः-

"सा उच्चगोयमणुदुग-सुरदुगपंचिंदिजाइ पणदेहा ।
आइतितणुणुवंगा, आइमसंघयणसंठाणा" ।।

"वन्नचउक्कागुरुलहुपरघाउस्सासआयवुज्जोयं ।
सुभखगइनिमिणतसदससुरनरतिरियाउ तित्थयरं" ।। [श्रीनवतत्त्वप्रकरण १५-१६]

[इति] मूलप्रकृतीश्च बध्नन् सप्तविधबन्धको वा षड्विधबन्धको वा एकविधबन्धको वा भवतीति । तदाह –

[25]**"सत्तविहबंधगा हुंति, पाणिणो आउवज्जिआणं तु ।**
तह सुहुमसंपराया, छव्विहबंधा विणिद्दिट्ठा" ।।

[26]**"मोहाउयवज्जाणं, पयडीणं ते उ बंधगा भणिया ।**
उवसंतखीणमोहा, केवलिणो एगविहबंधा" ।।

[27]**"ते पुण दुसमयट्ठिइगस्स बंधगा न उण संपरायस्स ।**
सेलेसीपडिवन्ना अबन्धगा हुंति विन्नेया" ।। [श्रीपञ्चाशक ४०-४१-४२]

तथा ताश्च प्रकृती**र्बद्धाः** सती विशिष्टाऽध्यवसायवशात् **शुभानुबन्धा** शुभोत्तरकालफलविपाकाः करोतीतिगम्यमित्यर्थः ।।५९।।

मंदऽणुभावा बद्धा इति ता एव [1]शुभप्रकृतीर्मन्दानुभावा बद्धा अल्पशुभपरिणामा बद्धा-विशिष्टतरशुभाध्यवसायविशेषा**त्तीव्रानुभावा** [2]अत्युत्कटरसाः करोति ।

१. मन्दानुभावबद्धा ड२, ड३, २. टतमाः ड२, ड३ । 25-26-27-परि-२ ।

किञ्चाऽल्पस्थितिका दीर्घकालस्थितिः करोत्यल्पप्रदेशिका बहुप्रदेशिकाश्च करोति । तथा **असुहाउ'त्ति** याश्चाऽशुभा द्व्यशीतिसङ्ख्याः **नाणंऽतराय दसगं** [नवतत्त्व प्र. गा. १८] इत्यादिकाः पापप्रकृतीः पूर्वं बद्धा अथवा बद्ध्यमानास्ता **निरनुबन्धा**स्तद्विपाकजननदुःखरहिताः **करोति** । तथा **तीव्राश्च** ताः सतीः शुभपरिणामेनैव **मन्दानुभावा** अल्पविपाकाः करोति, किञ्च दीर्घकालस्थिति-रल्पकालस्थितिः करोति । बहुप्रदेशिका अल्पप्रदेशिकाः करोति । उक्तञ्च –

[28] **"सव्वपगईणमेवं परिणामवसा दुवक्कमो भणिओ ।।**
पायमनिकाइयाणं तवसा उ निकाइयाणं पि" ।। [वि.आ.भा.२०४६] इति गाथाभावार्थः ।।६०।।

यस्मादेतच्चतुःशरणाद्युक्तहेतुभिर्महाफलमतश्चावश्यमेव कर्तव्यमिति दर्शयन्नाऽऽह –

ता एयं कायव्वं बुहेहिं निच्चं पि संकिलेसम्मि ।
होइ तिकालं सम्मं असंकिलेसम्मि सुगईफलं ।।६१।।
तस्मादेतत्कर्त्तव्यं बुधैः नित्यमपि सङ्क्लेशे ।
भवति त्रिकालं सम्यकसङ्क्लेशे सुगतिफलम्' ।।६१।।

ता इति तस्मात् कारणा**देतद**नन्तरोदितं चतुःशरणादि **कर्त्तव्यं** विधेयं **बुधै**रवगततत्त्वै**र्नित्यमपि** सततमपि यथा कर्षकैः शाल्यादिशस्यनिमित्तं बीजमुप्तं सत् पलालाद्यानुषङ्गिकं जनयन् शस्यसम्पत्तये भवत्येवं चतुःशरणाद्यपि कर्मनिर्जरायै क्रियमाणमिहलोकेऽपि रोगाद्युपसर्गोपशान्तयेऽपि स्यादिति दर्शयति **संकिलेसम्मि** त्ति संक्लेशे रोगाद्यापदि निरन्तरं कर्त्तव्यम्, क्रियमाणं तदुपशमाय स्यादिति तथा **भवति त्रिकालं** त्रिसन्ध्यं विधीयमानं सम्यक् मनोवाक्कायोपयुक्ततया **'असंकिलेसम्मि'** त्ति असंक्लेशे रोगाद्यभावे **सुगतिफलं** स्वर्गापवर्गगतिफलमित्यर्थः । उक्तं च –

"उक्कोसं दव्वत्थय-माराहियं जाइ अच्चुयं जाव ।
भावत्थएण पावइ, अंतमुहुत्तेण निव्वाणं" ।। [दर्शनशुद्धि० ८२] इति भावार्थः ।।६१।।

अथ योऽतीवदुर्लभां मानुषत्वादिसामग्रीमवाप्याऽपि प्रमादादिना न चतुःशरणादिकृतवान् तस्यान्त्यसमये मनसि पश्चात्तापः स्यादिति दर्शयन्नाऽऽह –

चउरंगो जिणधम्मो न कओ, चउरंगसरणमवि न कयं ।
चउरंगभवच्छेओ न कओ, हा ! हारिओ जम्मो ।।६२।।

28-परि-२ ।

चतुरङ्गो जिनधर्मो न कृतः, चतुरङ्गशरणमपि न कृतम् ।
चतुरङ्गभवस्य छेदो न कृतो हा ! हारितं जन्म ।।६२।।

चत्वारि दान-शील-तपो-भावनारूपाण्यङ्गानि यस्य सः **चतुरङ्गः** दानादिचतुःप्रकार इत्यर्थः, **जिनधर्मो**ऽर्हद्धर्मो **न कृतो** न विहित आलस्यमोहादिभिः कारणैर्विगतविवेकत्वात् । तथा न केवलं चतुरङ्गधर्मो न कृतः, किन्तु **चतुरङ्गशरण**मप्यर्हत्-सिद्ध-साधु-धर्मशरणमपि न कृतम् । तथा **चतुरङ्गभवस्य** नरक-तिर्यक्-नरा-ऽमरलक्षणस्य **छेदो** विनाशो विशिष्टचारित्रतपश्चरणादिना **न कृत** इति । **हा इति** खेदे, **हारितं** वृथा नीतं **जन्म** मानुषभवः, तस्य हारणं चाऽकृतधर्मत्वेनाऽतिशयेन [१]मानुषभवस्य पुनः दुष्प्रापत्वात्।

किञ्च –

"न कयं दीणुद्धरणं, न कयं धम्मिअजणम्मि वच्छल्लं ।
हिययम्मि वीयराओ, न धारिओ हा हारिओ जम्मो" ।। [आराधनापताका-७७४]

तथा देवा अप्यनेनैव प्रकारेणाऽकृतजिनजन्मादिमहोत्सवाश्च्यवनसमये खेदं कुर्वन्तीति –

"न कयाइ मए महिमा, जिणकल्लाणेसु सुकयकल्लाण ।
मंदरगिरिनंदीसरमाईसु निसढकुडेसु" ।। [आराधनापताका-७७५] इत्यादि ।।६२।।

अथ समस्ताऽध्ययनोपसंहारमाह –

इय जीय ! पमायमहारिवीरभद्दंतमेयमज्झयणं ।
झाएसु तिसंझमवंझकारणं निव्वुइसुहाणं ।।६३।।

इति जीव ! प्रमादमहारिवीरं भद्रान्तमेतदध्ययनम् ।
ध्याये त्रिसन्ध्यमवन्ध्यकारणं निर्वृतिसुखानाम् ।।६३।।

इत्युक्तप्रकारेण **जीय त्ति** हे जीव ! आत्मन् ! **पमायमहारि** त्ति प्रमादा एव महान्तोऽरयः शत्रवः प्रमादमहारयः, महारित्वं चैषां तद्वशवर्त्तिनोऽतिशयर्द्धिश्रुतसम्पदुपेता अपि च [२]दुर्गतिभाजो भवन्तीति यदाह –

"आहारगा वि मणनाणिणो वि सव्वोवसंतमोहा वि ।
हुंति पमायपरवसा तयणंतरमेव चउगइया" ।। [हितोपदेश-४८९]

---

१. मानुषत्वस्य ड३ । २. चतुर्गतिभाजो-ड३ ।

तथा –

"पमाएणं महासूरी संपुन्नसुयकेवली ।
अणंताणंतकालं तु ऽणंतकायंमि संवसे" ।। [ ]

किञ्च –

"जेसिं तु पमाएणं, गच्छइ कालो निरत्थओ धम्मो ।
ते संसारमणंतं, हिंडंति पमायदोसेण" ।।

"तम्हा खलुप्पमायं, चईऊणं पंडिएण पुरिसेण ।
दंसण-नाण-चरित्ते, कायव्वो अप्पमाओ य" ।। [उत्तरा० सू- ५२६-५२७]

ततः प्रमादमहारीणां वीरवद्**वीरं** प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः सुभटकल्पमित्यर्थः **भद्रं** कल्याणमन्ते यस्मात् तद्**भद्रान्तं** मोक्षप्रापकमित्यर्थः अथवा वीरभद्रान्तं अन्त्याराधनान्तं यावदै**वेतदध्ययनं ध्यायन्** स्मरन् **त्रिसन्ध्यं** सन्ध्यात्रये कथम्भूत**मवन्ध्यकारणं** सफलकारणम्, केषाम् ? **णिव्वुइ सुहाणं** निर्वाणं निर्वृतिर्मोक्ष इत्यर्थः । तत्स्वरुपमेवम् –

"जत्थ न जरा न मच्चू न वाहिणो नेय सव्वदुक्खाइं ।
तिहुयणसुक्खाओ परं नवरं पुण अणुवमं सुक्खं" ।। इति –

तस्या निर्वृतेः सुखानि तत्सुखानि तेषामित्यर्थः । अथ च शास्त्रकर्त्तुः समासगर्भमस्यां गाथायामभिधानं ज्ञातव्यम् । तथाहि - इतिरुल्लेखो जितप्रमादमहारिश्चासौ वीरभद्रश्च जितप्रमादमहारिवीरभद्रस्तस्येदं तदेवोक्तलक्षणमध्ययनं ध्यायेत्यादि शेषं पूर्ववत् । अथ गुरुसम्प्रदायः - श्रीवीरजिनवरसत्कचतुर्दशसहस्रसाधुमध्यवर्त्तिश्रीवीरभद्रसाधुकृतं चतु:शरणाख्यं प्रकीर्णकमित्यर्थः ।। उक्तञ्च –

"चउदससहस्साइं पयन्नाणं तु वद्धमाणस्स ।।
सेसाण जत्तिया खलु सीसा पत्तेयबुद्धा वा" ।। [व्यव. भा० ४६७१]

।। समाप्तं चतु:शरणप्रकीर्णकविवरणम्[१] ।।

।। ग्रन्थाग्रश्लोक-१०८०।।

।। शुभं भवतु कल्याणमस्तु ।।

।। वैक्रमीये २०६४ तमे वर्षे विजयकीर्तियशसूरिणा संशोधितं सम्पादितञ्चेदं श्रीचिरन्तनाचार्यरचितबृहद्विवरणान्वितं श्रीवीरभद्रगणिप्रणीतं श्रीचतु:शरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

१. समाप्तचतु:शरणाध्ययनविवरणं । ग्रन्थाग्रं-१०८० । विनयराजगणि-डर ।

आगम-

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

खण्ड - २

- पू.आचार्यश्रीसोमसुन्दरसूरिकृतावचूरियुतं,
- पू.आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिकृतवृत्तिसहितं च
- श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम् ।

स्वकृतं दुष्कृतं गर्हन्, सुकृतं चाऽनुमोदयन् ।
नाथ ! त्वच्चरणौ यामि, शरणं शरणोज्झितः ।।१।।

मनोवाक्कायजे पापे, कृतानुमतिकारितैः ।
मिथ्या मे दुष्कृतं भूया-दपुनःक्रिययान्वितम् ।।२।।

यत्कृतं सुकृतं किञ्चिद्, रत्नत्रितयगोचरम् ।
तत्सर्वमनुमन्येऽहं, मार्गमात्रानुसार्यपि ।।३।।

सर्वेषामर्हदादीनां, यो योऽर्हत्त्वादिको गुणः ।
अनुमोदयामि तं तं, सर्वं तेषां महात्मनाम् ।।४।।

त्वां त्वत्फलभूतान्, सिद्धां-स्त्वच्छासनरतान् मुनीन् ।
त्वच्छासनं च शरणं, प्रतिपन्नोऽस्मि भावतः ।।५।।

श्रीवीतरागस्तोत्रे कलिकालसर्वज्ञपूज्यपादाचार्यदेवश्रीमद्विजयहेमचन्द्रसूरीश्वराः

श्रीमत्तपागच्छपुरन्दरश्रीसोमसुन्दरसूरिविरचितावचूरियुतं तार्किकरत्नपूज्यपादाचार्यदेव-
श्रीमद्गुणरत्नसूरिकृतवृत्तिसहितं

श्रीकुशलानुबन्ध्यध्ययनरूपं

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

सोम० इदमध्ययनं परमपदप्राप्तिबीजभूतत्वात् श्रेयोभूतम् । अतस्तदारम्भे ग्रन्थकृन्मङ्गल-रूपसामायिकाद्यावश्यकार्थकथन-भावमङ्गलकारणद्रव्यमङ्गलभूतगजादि१४स्वप्नोच्चार-व्याजसर्वतीर्थकृद्गुणस्मरण-वर्तमानतीर्थाधिपतिश्रीवीरनमस्करणरूपं मङ्गलत्रयमाह- 'सावज्जे'ति, अथवा षडावश्यकयुतस्यैव प्रायश्चतुःशरणप्रतिपत्त्यादियोग्यता स्यादतः प्रथमं षडावश्यकमाह-

गुण० नमः श्रीसर्वज्ञाय ।

सावज्जजोगविरई उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती ।
खलियस्स निंदणा वणतिगिच्छ गुणधारणा चेव ।।१।।

सोम० '**सावज्जे**'त्यादि, सहावद्येन पापेन वर्तन्ते इति सावद्याः योगा मनोवाक्कायव्यापारास्तेषां विरतिर्निवृत्तिः **सावद्ययोगविरतिः** सा सामायिकेनैव क्रियते इत्यध्याहार्यम् १, **उत्कीर्त्तनं** जिनगुणानामुत्कीर्त्तना, सा चतुर्विंशतिस्तवेन क्रियते २, गुणा ज्ञानदर्शनचारित्राद्यास्ते विद्यन्ते येषां ते गुणवन्तो गुरवस्तेषां प्रतिपत्तिर्भक्तिर्**गुणवत्प्रतिपत्तिः** सा वन्दनकेन क्रियते ३, स्खलनं **स्खलितं** आत्मनोऽतिचारापादनं तस्य **निन्दनं** निन्दना न पुनः करिष्यामीत्यभ्युपगमनं सा प्रतिक्रमणेन क्रियते ४, चिकित्सनं चिकित्सा **व्रणस्या**तिचाररूपभावव्रणस्य **चिकित्सा** प्रतीकाररूपा सा कायोत्सर्गेण क्रियते ५, **गुणा** विरत्यादयो मूलगुणोत्तरगुणरूपास्तेषां धारणं **धारणा** सा प्रत्याख्यानेन क्रियते ६, **चेवे** ति षण्णामपि समुच्चये ।।१।।

गुण० सहावद्येन पापेन वर्तन्त इति सावद्याः, युज्यन्त इति योगा मनोवाक्कायव्यापाराः, सावद्याश्च ते योगाश्च **सावद्ययोगाः,** विरमणं विरतिस्तेषां विरतिस्त**द्विरतिः,** सामायिकेन क्रियते इत्यध्याहार्यम् । उत्कीर्तन**मुत्कीर्तना** सा चतुर्विंशतिस्तवेन क्रियते । गुणा ज्ञानदर्शन-चारित्राद्यास्ते विद्यन्ते येषां ते गुणवन्तस्तेषां प्रतिपत्तिर्भक्ति**र्गुणवत्प्रतिपत्तिः,** सा वन्दनकेन

क्रियते । तथा स्खलनं **स्खलितमा**त्मनः सातिचारकरणं तस्य निन्दनं **निन्दा** न पुनः करिष्यामीत्यभ्युपगमनं सा प्रतिक्रमणेन क्रियते । चिकित्सनं चिकित्सा व्रणस्यातिचाररूपभावव्रणस्य चिकित्सा **व्रणचिकित्सा,** सा कायोत्सर्गेण क्रियते । तथा गुणा विरत्यादयः, धरणं धारणा तेषां धारणा **गुणधारणा,** सा प्रत्याख्यानेन क्रियते । **चेवेति** समुच्चये ।।१।।

सोम० अथ किञ्चिद्विशेषत एतेषां सामायिकादीनां षण्णामपि स्वरूपं चारित्रविशुद्ध्यादिरूपं फलं चाह-

गुण० उक्तः सङ्क्षेपतः सामायिकाद्यर्थः, एतेषां षण्णामपि सामायिकादीनामाचारपञ्चकविशुद्धिलक्षणफलप्रदर्शनार्थं किञ्चिद्विशेषस्वरूपभणनार्थं गाथाषट्कमाह-

चारित्तस्स विसोही कीरइ सामाइएण किल इहयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणाऽऽसेवणत्तणओ ।।२।।

सोम० '**चारित्ते**'त्यादि, **चारित्रस्य** चारित्राचारस्य पञ्चसमितित्रिगुप्तिरूपस्य विशोधनं **विशोधि**र्निर्मलता **क्रियते,** केन ? **सामायिकेन** समभावलक्षणेन '**किले**'ति सत्ये '**इहयं**'ति इहैव जिनशासने नान्यत्र शाक्यादिदर्शने, तेषु सामायिकपरिभाषाया अप्यभावात् । कथं सामायिकेन विशोधिः क्रियते ? इत्याह-'**सावज्जे**'ति **सावद्याः** सपापा **इतरे** च निरवद्या ये **योगाः** कायादिव्यापारास्तेषां यथासङ्ख्येन ये वर्जनासेवने ताभ्यां **वर्जनासेवनतः** सावद्यानां वर्जनत इतराणां [इतरेषां] त्वासेवनतश्च तेन विशोधिः क्रियते इति तात्पर्यार्थः ।।२।।

गुण० चयस्य रिक्तीकरणाच्चारित्रम्, सूत्रस्य सूचकत्वात् **चारित्रस्य** चारित्राचारस्य, "**पणिहाणे**"त्यादि अष्टविधस्य विशोधनं **विशोधिः,** चारित्रस्य विशोधिश्चारित्रविशोधिः **क्रियते,** केन ? **सामायिकेन** समभावलक्षणेन **किले**ति सम्भावनायाम् । किं सम्भावयति ? '**इहयं**'त्ति इहैव जिनशासने, न शाक्यादिदर्शने, तद्दर्शनेषु सामायिक इति भाषाया अप्यभावात् । कथं च सामायिकेन विशोधिः क्रियते ? इत्याह-सावद्याः सपापा इतरे च निरवद्याश्च इतरे च [सावद्याश्च] सावद्येतरास्ते च ते योगाश्च **सावद्येतरयोगास्ते**षां वर्जना च आसेवना च वर्जनासेवने, ताभ्यां **वर्जनासेवनतः** यथासङ्ख्येन सावद्यानां वर्जनतः, इतराणां [इतरेषां] त्वासेवनतो विशोधिस्तेन क्रियते इति तात्पर्यार्थः ।।२।।

सोम० उक्ता च्चारित्राचारविशुद्धिः, अथ दर्शनाचारविशुद्धिमाह-

गुण०-उक्ता सामायिकेन चारित्राचारशुद्धिः, अथ दर्शनाचारशुद्धिमाह-

दंसणायारविसोही चउवीसायत्थएण कज्जई य ।
अच्चब्भुयगुणकित्तणरूवेणं जिणवरिंदाणं ।।३।।

सोम०'दंसणे'त्यादि, **दर्शनं**-सम्यक्त्वं **तस्याचारो**-निश्शङ्कितेत्याद्यष्टविधस्तस्य **विशोधि**र्निर्मलता चतुर्विंशतेरात्मनां-जीवानां तीर्थङ्करसम्बन्धिनां स्तवः क्रियते यत्र स **चतुर्विंशत्यात्मस्तवो** "लोगस्से"त्यादिरूपस्तेन **क्रियते, 'चउवीसाइत्थएणे'**ति पाठे जिनानां चतुर्विंशत्याः स्तवेनेत्यर्थः । चकारो द्वितीयावश्यकसमुच्चयार्थः । चतुर्विंशतिस्तवेन किम्भूतेनेत्याह-**'अच्चब्भुअ'** इत्यादि, **अत्यद्भुताः**-सर्वातिशायिनो लोकोद्योतकरादयो ये **गुणास्तेषां** यदु**त्कीर्त्तनं**-वर्णनं त**द्रूपेण** । केषां तदित्याह-**'जिनवरिंदाणं'** ति जिना रागादिजयादुपशान्तमोहादयस्तेषां मध्ये वराः-केवलिनस्तेषामिन्द्रा इव इन्द्रास्तीर्थङ्करा जिनवरेन्द्रास्तेषामित्यर्थः ।।३।।

गुण० दृश्यन्तेऽवबुध्यन्ते यथावस्थिततत्त्वरूपेण पदार्था अनेनेति दर्शनं सम्यक्त्वम्, तस्याचारो **दर्शनाचारः**, **"निस्संकिये"**त्याद्यष्टविधस्तस्य **विशोधि**श्चतुर्विंशतेरात्मनां जीवानां तीर्थङ्करसम्बन्धिनां स्तवनं स्तवः **क्रियते** यत्र स चतुर्विंशत्यात्मस्तवस्तेन **चतुर्विंशत्यात्मस्तवेन,** किम्भूतेन ? **अत्यद्भुता** अतिशायिनो लोकोद्योतकरादयो ये **गुणास्तेषां यदुत्कीर्त्तनं** वर्णनं **तद्रूपेण,** केषाम् ? रागादिजयाज्जिनाः उपशान्तमोहादयः तेषां मध्ये वराः घातिकर्मचतुष्टयक्षयेण सामान्यकेवलिनस्तेषामिन्द्रा इव इन्द्रास्तीर्थङ्करा **जिनवरेन्द्रास्ते**षामित्यर्थः ।।३।।

सोम० उक्ता चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनाचारशुद्धिरिदानीं ज्ञानाचारस्य चारित्राचारदर्शनाचारयोश्च विशेषेण शुद्धिमाह-

गुण० उक्ता चतुर्विंशतिस्तवेन दर्शनाचारविशुद्धिरिदानीं ज्ञानाचारशुद्धिमाह -

नाणाईया उ गुणा, तस्संपन्नपडिवत्तिकरणाओ ।
वंदणएणं विहिणा कीरइ सोही उ तेसिं तु ।।४।।

सोम० 'नाणाईआ' इति 'नाण'त्ति ज्ञानाचारः कालविनयाद्यष्टविधः, आदिशब्दाद्दर्शन-

चारित्राचारग्रहो, ज्ञानदर्शनचारित्रयुक्त एव वन्दनकार्हो नान्यः । ज्ञानवानपि पार्श्वस्थादिर्व्यवहारतश्चारित्रवानपि निह्नवादिरिति ज्ञापनार्थः । ज्ञानमादौ येषां ते ज्ञानादिकाः, **तुः** अवधारणे, एते ज्ञानादिका एव **गुणा** इत्यर्थः, तैर्ज्ञानादिगुणैस्सम्पन्ना युक्तास्तत्सम्पन्ना गुरवस्तेषां प्रतिपत्तिर्भक्तिस्तस्याः करणं तस्मात् **तत्सम्पन्नप्रतिपत्तिकरणाद्वि**नयकरणादित्यर्थः । केन ? **वन्दनकेन,** कथम् ? **विधिना** द्वात्रिंशद्दोषरहिततया पञ्चविंशत्यावश्यकविशुद्धतया च । **तेसिं तु** त्ति **तेषां** ज्ञानाचारादीनां **तुः** पुनरर्थे चारित्राचारदर्शनाचारयोः प्राक्शोधितयोरपि पुनर्विशेषेण **शोधिः क्रियते** इत्यर्थः ।।४।।

गुण० **"काले विणए"** इत्यादिकोऽष्टविधो **ज्ञानाचारो** गृहीतः, आदिशब्दाद् दर्शनाचारचारित्राचारग्रहः, यतो ज्ञानवानपि दर्शनचारित्रगुणयुक्त एव वन्दनकप्रतिपत्तियोग्यः । येन ज्ञानवन्तोऽपि पार्श्वस्थादयोऽवन्द्याश्चारित्ररहितत्वात् । तथा व्यवहारतश्चारित्रिणोऽपि निह्नवा न वन्दनकयोग्या जिनवचनाश्रद्दधानेन दर्शनाभावादित्यर्थः । **तु**रवधारणे। ज्ञानमादौ येषां ते **ज्ञानादिका** एते एव **गुणा** इत्यर्थः, **'तस्संपन्न'**त्ति तैर्ज्ञानादिगुणैः सम्पन्ना युक्तास्तत्सम्पन्नास्तेषां प्रतिपत्तिर्भक्तिस्तस्याः करणं तस्मा**त्तत्सम्पन्नप्रतिपत्तिकरणाद्वि**नयकरणादित्यर्थः । केन ? **वन्दनकेन,** कथम् ? **विधिना** विधिवद् द्वात्रिंशद्दोषरहिततया पञ्चविंशत्यावश्यकपरिशुद्धतया च **क्रियते शोधि**रिति । **तेषां** ज्ञानाचारादीनाम्, **तुः** पुनरर्थे चारित्राचारदर्शनाचारयोः शोधितयोरपि विशेषेण शोधनार्थः ।।४।।

सोम० उक्ता वन्दनकेन ज्ञानाद्याचारत्रयशुद्धिः, सम्प्रति प्रतिक्रमणकायोत्सर्गाभ्यां गाथाद्वयेन तामाह-

गुण० प्रतिपादिता वन्दनकेन ज्ञानादीनां शुद्धिः । पुनस्तेषामेव विशेषतो शुद्धिर्गाथाद्वयेन प्रतिक्रमणकायोत्सर्गाभ्यामेवाह-

खलियस्स य तेसि पुणो विहिणा जं निंदणाइ पडिकमणं ।
तेण पडिक्कमणेणं तेसिं पि य कीरए सोही ।।५।।

सोम० **स्खलितस्य** व्रतविषयस्यातिक्रमव्यतिक्रमादिप्रकारसञ्जातापराधस्य तथा **'तेसिं'**ति तेषां ज्ञानाचारादीनां **पुनः** प्रतिषिद्धकरणकृत्याकरणाश्रद्धानविपरीतप्ररूपणादिप्रकार-

सञ्जातातिचारस्य च **विधिना** सूत्रोक्तप्रकारेण **'जं निंदणाइ'** इति यन्निन्दनं निन्दनादुष्टं मयैतत्कृतमिति, आदिशब्दाद् गर्हादिग्रहः, गुरुसाक्षिकमात्मदोषाविष्करणं गर्हा, एवंप्रकारेण स्खलितस्य यन्निन्दनादिकरणं तस्माद्दोषजातान्निवर्त्तनं तत्प्रतिक्रमणमुच्यते इति शेषः, प्रतीपं क्रमणं **प्रतिक्रमणमि**ति व्युत्पत्तेः, अतः कारणा**त्तेन प्रतिक्रमणेन 'तेसिं पि य'**त्ति न केवलं सामान्यतो व्रतादिविषयापराधानाम्, किन्तु तेषामपि ज्ञानाचारादीनां **क्रियते** वि**शोधि**र्निर्मलतेति ।।५।।

गुण० **स्खलितस्य** व्रतविषयेऽतिक्रमादिना सञ्जातस्यापराधस्य **तेषां** ज्ञानाचारादीनाम्, कथम् ? **पुनरपि** प्रतिषिद्धकरणकृत्याकरणाश्रद्दधानविपरीतप्ररूपणादिषु **विधिना** सूत्रानतिक्रमेण **यन्निन्दनं**-दुष्टं मयैतत्कृतमिति परसाक्षिकमात्मदोषाविष्करणम्, न पुनः करिष्यामीति यदुररीकरणम्, तस्माद्दोषजातान्निवर्त्तनं तत्**प्रतिक्रमणमु**च्यते, अतः कारणा**त्तेन प्रतिक्रमणेन तेषामपि च** ज्ञानाचारादीनां **क्रियते शोधिः** यदाह -

भगवान् सुधर्मा - पडिक्कमणेणं भंते जीवे किं जणइ ?
पडिक्कमणेण वयछिद्दाइ पिहेइ ।।५।। [उत्तराध्ययने २९ अ०]

चरणाइयाइयाणं जहक्कमं वणतिगिच्छरूवेणं ।
पडिकमणासुद्धाणं सोही तह काउसग्गेणं ।।६।।

सोम० **'चरणाइय'**त्ति चरणं चारित्रमतिगच्छन्त्यतिक्रामन्तीति चरणातिगा अतिचारा इति दृश्यम्, ते आदौ येषां ते चरणातिगादिकाः-सर्वेऽप्यतिचारास्तेषां चरणातिगादिकानाम् । कथम्भूतानाम् ? **प्रतिक्रमणेन**-प्रागुक्तेना**शुद्धानाम**र्द्धशुद्धानां वा **शुद्धिस्तथैव** प्रागुक्तप्रकारेण क्रियते । केन ? **कायोत्सर्गेण,** किम्भूतेन ? **जहक्कमं वणतिगिच्छ** त्ति यथाक्रमं क्रमप्राप्तेन **"आलोअण पडिकमणे"** इतिगाथोक्तदशविधप्रायश्चित्तमध्ये पञ्चमप्रायश्चित्तेन **वण** त्ति द्रव्यभावभेदेन द्विधा व्रणम्, तत्र द्रव्यव्रणः कण्टकभङ्गादिजनितो भावव्रणस्त्वतिचारशल्यरूपस्तस्य भावव्रणस्य चिकित्सा प्रतीकारः । सैव रूपं यस्य कायोत्सर्गस्य, स **व्रणचिकित्सारूपस्**तेन कायोत्सर्गेणातिचाराः शोध्यन्ते इति भावः, महन्निर्जराकारणत्वात् [महानिर्जरा...] तस्य । प्राक् "नाणाईआ" इत्यत्र ज्ञाननयप्राधान्याश्रयणात् ज्ञानादय इत्युक्तम्, "चरणाइआ" इत्यत्र तु क्रियानयप्राधान्याश्रयणाच्च विवक्षया चरणादय इति ।।६।।

गुण० चरणमतिगच्छन्त्यतिक्रामन्तीति चरणातिगास्ते आदौ येषां ते **चरणातिगादिका** अतिचारा इति दृश्यम् तेषां **यथाक्रमं** क्रमप्राप्तेन पञ्चमप्रायश्चित्तेन द्रव्यभावभेदेन द्विधा व्रणस्तत्र द्रव्यव्रणः कण्टकादिः भावव्रणस्त्वतिचारशल्यरूपस्तस्य या चिकित्सा प्रतीकारः सैव रूपं यस्य सः, तेन **व्रणचिकित्सारूपेण** तत्प्रतीकारकारणत्वात्, चरणातिगादिकानां कथम्भूतानाम् ? **प्रतिक्रमणेन अशुद्धानाम**र्धशुद्धानां वा तथैव **शुद्धिः** क्रियते, **कायोत्सर्गेण** ते शोध्यन्त इत्यर्थः, कायोत्सर्गस्य महन्निर्जराकारणत्वात् [महानिर्जरा...]

तथाहि - **जह करगओ निकिंतइ, दारुं इंतो पुणो वि वच्चंतो ।**
इय कंत्तंति सुविहिया, काउस्सग्गेण कम्माइं ।। [आव.नि. २३७]
काउस्सग्गे जह, सुट्ठियस्स भज्जंति अंगुवंगाइं ।
इय भिंदति मुणिवरा, अट्ठविहं कम्मसंघायं ।। [आव.नि. १५५१]
तम्हा उ निम्ममेणं, मुणिणा उवलद्धसुत्तसारेण ।
काउस्सग्गो उग्गो, कम्मक्खयट्ठाय कायव्वो ।। [आव.नि.१५५४]

ननु "नाणाईआ उ गुणा" इत्यत्र ज्ञानादय इत्युक्तम् । "चरणाइआणमि"त्यत्र चरणादय इति तत्कोऽत्र विशेषः ? उच्यते- एकत्र ज्ञाननयप्राधान्याश्रयणेन ज्ञानादय इत्युक्तम् । अपरत्र क्रियानयप्राधान्यविवक्षणेन चरणादय इति ।।६।।

सोम० एवं गाथापञ्चकेनाचारत्रयस्य शुद्धिरुक्ता, अथ तपोवीर्याचारयोस्तामाह-

गुण० वर्णिता आचारत्रयशुद्धिर्गाथापञ्चकेन, अथ तुर्यपञ्चमाचारावेकगाथयैवाह-

गुणधारणरूवेणं पच्चक्खाणेण तवइयारस्स ।
विरियायारस्स पुणो सव्वेहि वि कीरए सोही ।।७।।

सोम० 'गुणधारणे'त्यादि, गुणा विरत्यादय उत्तरोत्तरा यथा विरतेराश्रवद्वारस्थगनं तत्स्थगनात्तृष्णाव्यवच्छेदस्तद्व्यवच्छेदादतुलोपशमस्तस्मात्प्रत्याख्यानशुद्धिस्तच्छुद्धेश्चारित्र-नैर्मल्यं तस्मात्कर्मविवेकस्तस्मादपूर्वकरणमपूर्वकरणात्केवलज्ञानं ततश्च मोक्षो भवतीति, तेषां गुणानां धारणं गुणधारणं तदेव रूपं यस्य तेन **प्रत्याख्यानेन- "अणागयमइक्कंतं"** इत्यादिदशविधेन । अथवा पञ्चमहाव्रतद्वादशश्राद्ध-व्रतनमस्कारसहितादिदशप्रत्याख्यानरूपसप्तविंशतिविधेन वा **तपआचारातिचारस्य-**

"बारसविहंमिवि तवे" इति गाथोक्तस्य शुद्धिः क्रियते इति संटङ्कः । **'विरिया-यारस्स'त्ति** विशेषेणेरयति प्रवर्त्तयत्यामानं तासु तासु क्रियास्विति वीर्यं तपोवीर्य-गुणवीर्य-चारित्रवीर्य-समाधिवीर्य-आत्मवीर्यभेदभिन्नं पञ्चविधं तस्याचारो वीर्याचारः **"अणिगूहिअबलविरिए"** इत्यादिकस्तस्य **सर्वैरपि** पूर्वोक्तैः षड्भिरप्यावश्यकैः **शुद्धिः क्रियते,** अन्यूनाधिकावश्यककरणप्रयत्नेन वीर्याचारशुद्धिर्भवत्येव, महाकर्मनिर्जरा-हेतुत्वात् ।।७।।

गुण० गुणा विरत्यादय उत्तरोत्तरगुणाः । आश्रवद्वारस्थगनम्, तत्स्थगनाच्च तृष्णाव्यवच्छेद-स्तृष्णाव्यवच्छेदाच्चानुपमोपशमस्तस्माच्च प्रत्याख्यानशुद्धिस्तच्छुद्धेश्च चारित्रनैर्मल्यं तस्माच्च कर्मविवेकस्तस्माच्चापूर्वकरणमपूर्वकरणाच्च केवलज्ञानम्, ततश्च मोक्षो भवतीत्युत्तरोत्तर-गुणास्तेषां गुणानां धारणं **गुणधारणं** तदेव **रूपं** यस्य **तेन** अनागता-दिदशविधेन सप्त-विंशतिविधेन वा **प्रत्याख्यानेन तपआचारातिचारस्य, "बारसविहंमिवि तवे"**इत्यादिकस्य शुद्धिः क्रियते इति हृदयम् । विशेषेणेरयति प्रवर्तयत्यात्मानं तासु तासु क्रियास्विति वीर्यमुत्साहविशेषस्तच्च पञ्चधा, यदाह-

तवविरियं गुणविरियं, चरित्तविरियं समाहिविरियं च ।
आयविरियंपि य तहा, पंचविहं वीरियं होइ ।।१।।

तस्याचारो **वीर्याचारः, "अणिगूहिये"** त्यादिकस्तस्य **सर्वैरपि** षड्भिरपि **शुद्धिः क्रियते** इत्यर्थः यदाह - **आवस्सएसु०** ।।७।।

सोम० उक्ता आचारपञ्चकशुद्धिः, अथ सर्वजिनगुणोत्कीर्त्तनगर्भं मङ्गलभूतं गजादि-स्वप्नसन्दर्भमाह-

गुण० अथ व्यावर्णिताचारपञ्चकशुद्धिरथ सर्वजिनगुणोत्कीर्तनगर्भं मङ्गलभूतं गजादि-स्वप्नसन्दर्भमाह

गय वसह सीह अभिसेय दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं ।
पउमसर सागर विमाण-भवण, रयणुच्चय सिहिं च ।।८।।

सोम० गाथा सुगमा, नवरं **'अभिसेअ'**त्ति चतुर्थस्वप्ने पार्श्वद्वयवर्तिकरिकलभशुण्डा-दण्डविधृतकलशयुगलाभिषिच्यमानां लक्ष्मीं जिनमाता पश्यति, **'विमाणभवण'**त्ति

द्वादशस्वप्ने देवलोकागततीर्थकृज्जननी विमानं पश्यति, नरकागतजिननजननी तु भवनम्, विमानभवनयोराकारमात्रकृत एव विशेषः, गजदर्शनात्स्वाम्यपि तद्वदतुलपराक्रमनिधिर्भावी, वृषभदर्शनात् महामोहपङ्कमग्नधर्मरथधुरोद्धरणक्षमो भरते धर्मबीजवापनिमित्तं च भावीति १४स्वप्नैरपि जिनगुणाः सूच्यन्ते, चतुर्दशस्वप्नसंख्यया तु चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्यापि लोकस्योपरिवर्त्ती पुत्रो भावीति निवेद्यते इति सर्वतीर्थकृद्गुणव्यावर्णनरूपं १४स्वप्नमङ्गलमुक्तम् ।।८।।

गुण० तत्र जिनजननी चतुर्दन्तं प्रक्षरन्मदनदीसुन्दरं गोक्षीरधारासोदरमुच्चैस्तरं जङ्गमं रजताचलमिव गजकलभं यदपश्यत्तदतुलबलपराक्रमनिधिं गरीयसामपि गुरुं पवित्रं पुत्रं सूचयति ।।१।। यच्च वर्णतः शङ्खसुहृदं प्रौढककुदमेवमादि । तदेतैश्चतुर्दशभिर्महास्वप्नैः सूच्यते चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्यापि लोकस्योपरिवर्त्ती पुत्रो भविष्यतीति ।।८।।

सोम० अथ श्रीवीरनमस्काररूपं तृतीयं मङ्गलं प्रस्तुताध्ययनप्रस्तावनां चाह-

गुण० इति निवेदितं सर्वतीर्थकृद्गुणव्यावर्णनगर्भं मङ्गलम् । अथासन्नोपकारित्वात् श्रीमन्महावीरस्य नमस्करणद्वारेण पुनस्तदाह-

अमरिंद-नरिंद-मुणिंदवंदियं वंदिउं महावीरं ।
कुसलाणुबंधि बंधुरमज्झयणं कित्तइस्सामि ।।९।।

सोम० **'अमरिंदनरिंद'**त्ति उपक्रमकृतेनापमृत्युना न म्रियन्ते इत्यमरास्तेषामिन्द्रा अमरेन्द्राः नराणामिन्द्रा नरेन्द्राः, मुनीनामिन्द्राः मुनीन्द्राः, द्वन्द्वः, तैर्वन्दितं **'वंदिउं'**ति वन्दित्वा, कं ? **'महावीरं'** महद्वीर्यं यस्यानन्तबलत्वाद्देवकृतपरीक्षायामपि मनागप्यक्षुभितत्वाच्च महावीरस्तं **'कुसलानुबंधि'**त्ति कुशलो मोक्षस्तमनुबध्नाति परम्परया ददातीत्येवंशीलं कुशलानुबन्धि, तथा **बन्धुरं** मनोज्ञम्, जीवानामैहिकामुष्मिकसमाधिहेतुत्वात्, किम् ? अधीयते ज्ञायते परिच्छिद्यतेऽर्थसमुदायोऽस्मादित्**यध्ययनं** शास्त्रम्, अहं **कीर्त्तयिष्यामि** कथयिष्यामीति सम्बन्धः ।।९।।

गुण० उपक्रमकृतेनापमृत्युना न म्रियन्त इत्यमरास्तेषामिन्द्राः अमरेन्द्राः, नराणामिन्द्राः नरेन्द्राः, मुनीनामिन्द्राः मुनीन्द्राः । **अमरेन्द्रनरेन्द्रमुनीन्द्रैर्वन्दितं वन्दित्वा** महद्वीर्यं यस्य स **महावीरस्तम्,** कुशलो मोक्षस्तमनुबध्नातीत्येवंशीलं **कुशलानुबन्धि बन्धुरं** मनोज्ञम् । अधीयते ज्ञायते परिछिद्यतेऽर्थसमुदायोऽस्मादिति **अध्ययनं** शास्त्रं **कीर्तयिष्यामि** ।।९।।

सोम० अथ प्रस्तुताध्ययनार्थाधिकारानाह-

गुण० अथ वर्णनीयाध्ययनाधिकारमाह-

चउसरणगमण दुक्कडगरिहा सुकडाणुमोयणा चेव ।
एस गणो अणवरयं कायव्वो कुसलहेउ त्ति ।।१०।।

सोम० 'चउसरण'त्ति चतुर्णामर्हत्सिद्धसाधुधर्माणां शरणं गमनं प्रथमोऽधिकारः, दुष्टं कृतं **दुष्कृतं** तस्य **गर्हा** गुरुसाक्षिकमात्मदोषकथनं द्वितीयोऽधिकारः, शोभनं कृतं **सुकृतं** तस्या**नुमोदना,** भव्यं मयैतत्कृतमिति तृतीयोऽधिकारः, **चेवे ति** समुच्चये, **एषो**ऽयं **गणः** त्रयाणां समुदायो**ऽनवरतं** सततं **कर्त्तव्यो**ऽनुसरणीयः **कुशलो** मोक्षस्तस्य **कारण-**मयमितिकृत्वा ।।१०।।

गुण० चतुर्णां अर्हत्सिद्धसाधुधर्माणां शरणं गमनं **चतुःशरणगमनं** तदिह प्रथमाधिकारः । दुष्टं कृतं **दुष्कृतं,** तस्य **गर्हा** गुरुसाक्षिकमात्मदोषोद्घट्टनम्, स द्वितीयोऽर्थाधिकारः । शोभनं कृतं **सुकृतम्,** तस्या**नुमोदना,** भव्यं मयैतत्कृतमिति स तृतीयोऽर्थाधिकारः । **चः** समुच्चये, **एष** अयं यो भणितुमारब्धो **गणस्त्र**याणां समुदायः, **अनवरतं** सततं **कर्तव्यो**ऽनुसरणीयः **कुशलो** मोक्षस्तस्य **हेतुः** कारणमितिकृत्वा ।।१०।।

सोम० अथ चतुःशरणरूपं प्रथमाधिकारमाह-

गुण० अथ चतुःशरणरूपं प्रथमाधिकारमाह-

अरिहंत सिद्ध साहू केवलिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
एए चउरो चउगइहरणा सरणं लहइ धन्नो ।।११।।

सोम० 'अरिहंते'त्यादि, १-देवेन्द्रादिकृतां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तः । २-तथा सिध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्तीति **सिद्धाः** । ३-तथा निर्वाणसाधकान् योगान् धर्मव्यापारान् साधयन्ति कुर्वन्तीति **साधवः** । ४-तथा दुर्गतौ प्रपतन्तं प्राणिनं धरतीति **धर्मः।** किम्भूतः ? केवलिभिः ज्ञानिभिः कथितः प्रतिपादितः **केवलिकथित** इति, अनेन स्वमतिकल्पितान्यतीर्थिकधर्मनिरासमाह । पुनः कथम्भूतो धर्मः ? सुखमावहति परम्परया चटत्प्रकर्षं प्रापयतीति **सुखावहः,** अनेन इहलोकेऽपि मिथ्यादृष्टिधर्मस्य भैरवपतनशिरःक्रकचदापनादिदुःखाकीर्णत्वात् परलोके भवभ्रमणकारणत्वात्तन्निषेधमाह । **एते**ऽर्हत्सिद्धसाधुधर्मा**श्चत्वारश्च**तसृणां गतीनां

समाहारश्चतुर्गति-नरकतिर्यग्नरामरलक्षणं हरन्ति सिद्धिलक्षणपञ्चमगतिप्रापणेनेति **चतुर्गति-हरणाः**, यस्मादिति गम्यम् । अत एतान् भवाटव्यामटन् शरणरहितः कश्चि**द्धन्यः** सुकृतकर्मा एव **शरणं लभते,** शरणत्वेन प्रतिपद्यते इत्यर्थः ।।११।।

गुण० देवेन्द्रादिकृतां पूजामर्हन्ती**त्यर्हन्तः** । तेऽर्हन्तः प्रथमं शरणम् । तथा सिद्ध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्तीति **सिद्धाः** । सितं ध्मातं वाऽष्टप्रकारं कर्म यैस्ते सिद्धा द्वितीयम् । निर्वाणसाधकान् योगान् साधयन्ति कुर्वन्तीति **साधवः** तृतीयम् । धरति दुर्गतौ प्रपतन्तं प्राणिनमिति **धर्मः** । किम्भूतः ? **केवलिभि**र्ज्ञानिभिः **कथितः** प्रतिपादितः । अनेन स्वमतिप्रकल्पितान्यतीर्थिक-धर्मनिरासमाह । कथम्भूतः ? सुखमावहत्यनुबध्नातीति **सुखावहः** । अनेनेहलोकेऽपि मिथ्यादृष्टिधर्मस्य भैरवपतन-नदीप्लवन-शिरःक्रकचदापनादिदुःखाकीर्णत्वात् परत्र च भवभ्रमणकारणत्वात् तन्निषेधमाह, **एते चत्वारश्च** चतुर्गतिं हरन्तीति सिद्धिलक्षण-पञ्चमगतिप्रापणेन **चतुर्गतिहरणाः । शरणत्वेन लभते धन्यः** सुकृतकर्मा एतान्निति गाथार्थः ।।११।।

सोम० अथ यथाविधिना एतान् शरणं प्रपद्यते तथाऽऽह-

गुण० अथ यथाविधिना एतान् शरणं प्रतिपत्स्यति तथाऽऽह-

अह सो जिणभत्तिभरुच्छरंतरोमंचकंचुयकरालो ।
पहरिसपणउम्मीसं सीसम्मि कयंजली भणइ ।।१२।।

सोम० '**अह सो**'त्ति, अथ स शरणप्रतिपत्ता चतुर्विधश्रीसङ्घस्यान्यतमो जीवः, कथम्भूतो ? जिनेषु भक्तिस्तस्या भरः प्राबल्यं तस्मा**ज्जिनभक्तिभरात् 'उच्छरंत'**त्ति अवस्तृणन्नुदयं गच्छन् योऽसौ **रोमाञ्चः** स एव शरीरावारकत्वा**त्कञ्चुको** रोमाञ्चकञ्चुकस्तेन **करालोऽ**न्तरङ्गशत्रूणां भीषणः । तथा प्रकृष्टो हर्षः **प्रहर्षस्त**स्माद्य**त्प्रणतं** प्रणामस्तेन **उन्मिश्रं** व्याकुलं यथा भवत्येवम्, यद्वा प्रहर्षवशाद्योऽसौ प्रणय आनन्दाश्रुगद्गदस्वरस्तेनोन्मिश्रम्, क्रियाविशेषण-मेतत् । तथा **शीर्षे** मस्तके **कृताञ्जलिः** कृतकरकुड्मलः सन् **भणति** ।।१२।।

गुण० अथ स शरणं प्रतिपत्ता चतुर्विधसङ्घस्य अन्यतमो जीवः, कथम्भूतः ? जिनेषु भक्तिर्जिनभक्तिस्तस्या भरस्तस्मा**त्जिनभक्तिभरादवस्तृण**न्नुदयं गच्छन् योऽसौ **रोमाञ्चः स एव कञ्चुको** रोमाञ्चकञ्चुकः, **तेन करालोऽ**न्तरङ्ग**शत्रूणां भीषणः**, तथा **प्रहर्षात्**

यत्प्रणतं प्रणामस्तेनो**न्मिश्रं** व्याकुलं यथाभवत्येवं यदि वा प्रकर्षवशाद्योऽसौ प्रणयानन्दाश्रुगद्गदस्वरस्तेन **शीर्षे** मस्तके **कृताञ्जलिः** कृतकरकुड्मलः सन् **भणति** ।।१२।।

सोम० अर्हच्छरणमङ्गीकुर्वन् यदसौ भणति तद्गाथादशकेनाह-

गुण० यदसौ अर्हच्छरणमुररीकुर्वन् भणति तद् गाथादशकेनाह-

राग-द्दोसारीणं हंता कम्मट्ठगाइअरिहंता ।
विसय-कसायारीणं अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१३।।

सोम०'रागद्दोसा' इति, रागस्त्रिधा दृष्टिरागकामरागस्नेहरागभेदात्, द्वेषः परद्रोहाध्यवसायः । अथवाऽभिष्वङ्गमात्रं रागः, अप्रीतिमात्रं द्वेषः, एतयोरुपलक्षणत्वात् मदमत्सराहंकाराणां ग्रहः, त एवारयो रागद्वेषारयस्तेषां हन्तारो **रागद्वेषारिहन्तारस्**तथा कर्मणां ज्ञानावरणादीनामष्टकं कर्माष्टकं तदादौ येषां ते कर्माष्टकादयस्ते च तेऽरयश्च **कर्माष्टकाद्यरयः,** आदिशब्दात्परीषहव्रेदनोपसर्गादिग्रहः, तेषां **हन्तारः,** षष्ठीलोपोऽत्र द्रष्टव्यः ।
तथा **विषया** शब्दरूपगन्धरसस्पर्शाः **कषायाः** क्रोधमानमायालोभा अनन्तानुबन्ध्यादिभेदास्त एव जीवानामनर्थकारित्वा**दरयस्**तेषां' **हन्तारः,** पाश्चात्यं "हंता" इति पदमत्रापि सम्बध्यते । अथवा विषयकषायाणां विनाशकत्वेनारयस्तीर्थकरा विषयकषायारयः। णमिति वाक्यालङ्कारे, एवंविधा **अर्हन्तो** जिना **मे** मम **शरणं** परित्राणं **भवन्त्वि**त्यर्थः ।।१३।।

गुण० द्रव्यभावभेदाद् द्विधा रागः, तत्र द्रव्यरागो हरिद्रादिः, भावरागस्त्रिधा दृष्टिरागो विषयरागः स्नेहरागः, द्वेषः परद्रोहाध्यवसायः, त एवारयो **रागद्वेषारयस्**तेषां **हन्तारः,** कमाष्टकाद्येवारयः कर्माष्टकं प्रतीतम्, आदिशब्दात्परीषहवेदनोपसर्गग्रहः, ततः **कर्माष्टकाद्यरयो** लुप्तषष्ठीविभक्तित्वात् तेषां **हन्तारः,** शब्दरूपरसस्पर्शगन्धा **विषयाः,** क्रोधादयः **कषायास्त एवारयस्**तेषां **हन्तारोऽर्हन्तो** जिनाः **मे** मम अपारसंसारकारागृहपरिचङ्क्रमणभयातुरस्य समाश्वासनस्थानतुल्यं **शरणं** परित्राणं **भवन्त्वित्यर्थः** ।।१३।।

रायसिरिमवकसित्ता तव-चरणं दुच्चरं अणुचरित्ता ।
केवलसिरिमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१४।।

सोम०'रायसिरि'त्ति, राज्यश्रियं राज्यलक्ष्मी**मपकृष्य** अवधूय त्यक्त्वेत्यर्थः, तथा तप्यते

कर्ममलापनयनेनात्मा सुवर्णमिवाग्निनाऽनेनेति **तप**स्तस्य चरणमासेवनम्, कथम्भूतम् ? **दुश्चरं** सामान्यसाधुभिः कर्तुमशक्यं वार्षिकषण्मासादिरूपमप्रमत्ततामौनकायोत्सर्गादिक्रिया-विशेषितमजलं च तत्तपो**ऽनुचर्या**सेव्य ये **केवलश्रियं** केवलज्ञानविभूति**मर्हन्त**स्तस्या योग्या भवन्तीत्यर्थः । ते**ऽर्हन्तः** तीर्थकृतो **मे शरणं भवन्त्वि**ति सर्वत्र योज्यम्, अथवा प्रथमान्तान्येव पदानि योज्यानि ।

राज्यश्रियमपकर्षयन्तः त्यजन्तस्तथा **तपश्चरणं दुश्चरमनुचरन्तः केवलश्रियं चार्हन्तः** प्राप्नुवन्तो ये ते शरणम्, एतेन पूर्वोक्तेन राज्यश्रीत्यागतपश्चरणकरणकेवलश्रीप्रापणरूपावस्थात्रय-शरणगमनप्रतिपादनेन यद्यपि शक्रादीनां सर्वास्वप्यवस्थासु जिना नमस्कारार्हास्तथापि ते गृहवासस्थाः साधूनां न नमस्कारार्हा अविरतत्वादिति दर्शितम्, यच्चानागतजिनाः साधुभिर्नमस्क्रियन्ते तेऽपि चारित्रावस्थास्था एवेति भावः [**द्रव्यजिनानां नमस्करणीयतायां सर्वविरतानां साधु-साध्वीनां देशविरतानामविरतानां च श्रावक-श्राविकाणां किदृशः कियद् वाऽधिकारोवर्त्तत इत्येवात्र समाधिप्रापणाय पू. उपाध्यायप्रवर-श्रीधर्मसागरगणिसंदब्धप्रवचनपरीक्षायाः पू० महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणि-विरचितप्रतिमाशतकस्य संटङ्क उल्लेखः सूक्ष्मबुद्ध्याऽवलोकनीयो जिज्ञासुभिः ० सम्पा.**] ।।१४।।

गुण० **राज्यश्रियं** (राज्यलक्ष्मीं) **अपकृष्या**वधूय तथा तप्यते कर्ममलापनयनेनात्मा सुवर्णमिवाग्निना अनेनेति **तप**स्तस्य **चरणं** सेवनं **दुश्चरं** सामान्यसाधुभिः कर्तुमशक्यम्, तत्तपो**ऽनुचर्य** आसेव्य ये **केवलश्रियं** केवलज्ञानविभूति**मर्हन्त**स्तस्या योग्या भवन्तीति, **अर्हन्तस्**तीर्थकृतो **मे शरणं** परित्राणं **भवन्त्विति** सर्वत्र योज्यम् । अथवा ये राज्यलक्ष्मीमपकर्षयन्तस्त्यजन्तः । तथा तपश्चरणं दुश्चरमनुचरन्तः । केवलश्रीं चार्हन्तः प्राप्नुवन्त ये ते शरणम्। एतेन यद्यपि शक्रादयो गर्भस्थमात्रमपि जिनं नमस्कुर्वन्ति । तथापि गृहवासे तेषामप्यविरतत्वात् साधूनां तिसृष्ववस्थासु ते नमस्करणयोग्या इति दर्शितम् । यत्त्वनागतजिना नमस्क्रियन्ते तत्तेऽपि चारित्रावस्थास्था एवेति भावः **[द्रव्यजिनानां नमस्करणीयतायां सर्वविरतानां साधु-साध्वीनां देशविरता-नामविरतानां च श्रावक-श्राविकाणां किदृशः कियद् वाऽधिकारो वर्त्तत**

इत्येवात्र समाधिप्रापणाय पू० उपाध्यायप्रवरश्रीधर्मसागरगणिसंदब्ध प्रवचन-परीक्षायाः पू० महोपाध्यायश्रीयशोविजयगणिविरचित्तप्रतिमा-शतकस्य संटङ्क उल्लेखः सूक्ष्म बुद्धयाऽवलोकनीयो जिज्ञासुभिः। ०सम्पा.] ।।१४।।

थुय-वंदणमरिहंता अमरिंद-नरिंदपूयमरिहंता ।
सासयसुहमरहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१५।।

सोम०'थुयवंद'त्ति, स्तवः **'थुइ'** पाठे स्तुतिर्वा सद्भूतगुणोत्कीर्त्तनं **वन्दनं** कायिकः प्रणामः, तौ **अर्हन्तः** तयोर्योग्या जगतोऽपीति शेषः । **अमरेन्द्रनरेन्द्राणां पूजां** समवसरणादिकां समृद्धि-**मर्हन्तस्त**स्या अपि योग्या भवन्तः, तथा शश्वत् भवं शाश्वतं तच्च तत्सुखं च **शाश्वतसुखं** निर्वाणादनन्तरं तद**प्यर्हन्ति** तस्याऽपि योग्या भवन्तीत्यर्हन्तः, शेषं पूर्ववत् ।।१५।।

गुण० स्तुतयः "सव्वन्नुसोमदंसणे"त्यादि **वन्दनं** कायिकप्रणामस्त**मर्हन्तस्त**द्योग्या इत्यर्थः । **अमरेन्द्रनरेन्द्राणां पूजां** समवसरणादिकां समृद्धि**मर्हन्त**स्तस्या अपि योग्या भवन्तः शश्वद्भवं शाश्वतं तच्च तद् सुखं च **शाश्वतसुखं** निर्वाणानन्तरं तद**प्यर्हतीत्**यर्थः । शेषं पूर्ववत् ।।१५।।

परमणगयं मुणित्ता जोइंद-महिंदझाणमरिहंता ।
धम्मकहं अरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१६।।

सोम० 'परमण'त्ति, परेषामात्मव्यतिरिक्तानां मनांसि परमनांसि तेषु गतं स्थितं चिन्तितमित्यर्थः तन्**मुणन्तो** जानन्तः 'मुणत् प्रतिज्ञाने' इति धातुः, एतेन अनुत्तरसुराणां मनःसंशयपरिज्ञानतदुच्छेदसमर्था जिना न गौतमादय इत्युक्तम् । तथा योगिनो मुनयस्तेषामिन्द्राः गौतमादयः महान्तश्च ते इन्द्राश्च महेन्द्राः शक्रादयस्तेषां ध्यानं स्थिराध्यवसायरूपं तदर्हन्तीति **योगीन्द्रमहेन्द्रध्यानार्हाः**। तथा **धर्मकथां** दानशील-तपोभावनादिकां **कथयितुमर्हन्त**स्तस्याः कथनयोग्याः सर्वज्ञत्वेन सर्वभाषानुयायि-योजनगामिवागतिशयत्वेन च, छद्मस्थावस्थायां तु मौनावलम्बित्वेन धर्मकथना-नर्हत्वाज्जिनानाम्, शेषं प्राग्वत् ।।१६।।

गुण० परेषामात्मव्यतिरिक्तानां मनांसि **परमनांसि** तेषु **गतं** स्थितं चिन्तितमित्यर्थः, तन्**मुणन्तो** जानन्तः । **योगीन्द्राः** गौतमादयः, **महेन्द्राः** शक्रादयस्तेषां **ध्यानं** स्थिराध्यवसायरूपं **तदर्हन्तीति** । तथा **धर्मकथां** कथयितु**मर्हन्तस्**तस्याः कथनयोग्या ज्ञातार इत्यर्थः छद्मस्थावस्थायां तु जिनानां धर्मकथानर्हत्वात्, शेषं तथैव ।। १६।।

सव्वजियाणमहिंसं अरिहंता सच्चवयणमरिहंता ।
बंभव्वयमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१७।।

सोम० 'सव्व' त्ति सर्वे सूक्ष्मबादरत्रसस्थावरा ये जीवास्तेषां न हिंसा अहिंसा रक्षा तामर्हन्तः, तथा सतां हितं **सत्यं** तच्च **तद्वचनं** च तदेवा**र्हन्तोऽ**सत्यभाषणहेतुरागद्वेषमोहरहितत्वात्तेषाम्, तथा **ब्रह्मव्रत**मष्टादशभेदम् । **"दिव्यौदारिककामानां"** इत्यादि श्लोकोक्तमासेवितुं प्ररूपयितुं **चार्हन्तः**, शेषं तथैव ।।१७।।

गुण० सर्वे च ते जीवाश्च तेषां न हिंसनमहिंसा रक्षा तामर्हन्तः । तथा सतां हितं **सत्यं** तच्च तद्**वचनं** च असत्यभाषणहेतुरागद्वेषमोहरहितत्वात्तेषां तदे**वार्हन्तः**, **ब्रह्मव्रत**मष्टादशविकल्पमासेवितुं प्ररूपयितुं चार्हन्तस्ते, शेषं प्राग्वत् ।।१७।।

ओसरणमुवसरित्ता चउतीसं अइसए निसेवित्ता ।
धम्मकहं च कहित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१८।।

सोम० 'ओस'ति अवस्रियते गम्यते संसारभयोद्विग्नैर्जीवैरित्यवसरणं समवसरणमित्यर्थः, तदवसृत्याऽलङ्कृत्य, तथा **चतुस्त्रिंशतो** जन्मजकर्मक्षयजसुरकृतान् यथाक्रमं चतुरेकादशैकोनविंशतिसङ्ख्याप्रसिद्धा**नतिशयान्निषेव्य**, उपलक्षणत्वात्पञ्चत्रिंशद्वचनातिशयांश्च, तथा **धर्मकथां कथयित्वा** ये मुक्तिं यान्ति यास्यन्ति याता इत्यध्याहार्यम् । **'कहंता'** इति पाठे धर्मकथां कथयन्तो ये वर्त्तन्ते ते शरणम्, पूर्वं धर्मकथनयोग्या इत्युक्तमत्र तु धर्मकथां कथयन्त एवेति न पौनरुक्त्यमत्र चाध्ययनेऽन्यत्रापि यत्र कुत्रचित् पौनरुक्त्यसम्भवस्तत्र स्तुत्युपदेशरूपत्वेन न दोष इति ज्ञेयम्, यत उक्तं-

'सज्झायज्झाणतवोसहेसु उवएसथुइपयाणेसु ।
संतगुणकित्तणेसु अ न हुंति पुनरुत्तदोसा उ ।। शेषं तथैव ।।१८।।

गुण० सामस्त्येनावस्रियते गम्यते संसारभयोद्विग्नैर्जीवैरिति **समवसरणमवसृत्या**लङ्कृत्य **चतुस्त्रिंशतो** बुद्धातिशया**न्निषेव्य** उपलक्षणत्वाच्च पञ्चत्रिंशद्वचनातिशयांश्चोपयुज्य **धर्मकथां च कथयित्वा** ये मुक्तिं यान्ति यास्यन्ति याता इत्यध्याहार्यम् । पूर्वं धर्मकथनयोग्या इत्युक्तम्, ननु तां कथयित्वेति न पौनरुक्त्यम् ? उक्तञ्च-

उपदेशस्तुतिध्यानतपोदानौषधादिषु ।
गुणस्तवे श्रुताऽध्याये, पौनरुक्त्यं न गण्यते।। अर्हन्तः शेषं प्राग्वत् ।।१८।।

एगाए गिराणेगं संदेहं देहिणं समुच्छित्ता।
तिहुयणमणुसासित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१९।।

सोम० **'एगाइ गिर'**त्ति एकया गिरा एकेनापि वचने**नानेकप्रकारान् सन्देहान्** संशयान्, केषां ? **देहिनां** सुरासुरनृतिर्यग्रूपाणां **समं** समकालमेव **छित्त्वा** संशयत्रुटिं कृत्वेत्यर्थः **'समुच्छित्ते'**ति पाठे समुच्छिद्येति ज्ञेयम् । **त्रिभुवनमनुशास्य** शिक्षयित्वा अनुशासयन्तो वा सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिलक्षणशिक्षाप्रदानेन, मोक्षं यान्तीति योगः । शेषं तथैव ।।१९।।

गुण० **एकया गिरा** वाचा एकेनापि वचनेन अनेकेषां **देहिनां** प्राणिना**मनेकप्रकारं सन्देहं** संशयं **समुच्छिद्य** संशयत्रुटिं कृत्वेत्यर्थः, ननु कथमर्हद्गीरेकाऽपि युगपत्प्रतिप्राणिसंशयव्यवच्छेदाय भवति ? एकस्यामपि भगवद्भाषायां सर्वाक्षरसंयोगः कथमप्यस्ति । स च श्रोतृश्रवणपुद्गलस्पृष्टः सन् व्यक्तीभवति । तथाहि - अर्हद्भाषादलिकानि नानासन्देहवतां श्रोतॄणां कर्णकोटरं प्रविष्टानि, ततस्तद् श्रवणपुद्गलसंयोगतः स्वकीयां सर्वाक्षरसन्निपातलक्षणां शक्तिं व्यक्तीकुर्वन्ति, ततस्तदुत्तररूपतया अनेकशः परिणमन्ति । दृश्यते च द्रव्यान्तरसंयोगेन द्रव्यान्यथाभावः यथा हरिद्रायाश्चूर्णसंयोगेनारुणत्वं नीलीसंयोगेन नीलत्वमित्यादि । अत्राऽर्थे श्रीभद्रबाहुगुरवोऽप्याहुः **"वासोदगस्स"**... अतः एकापि गीः संशयवतां निजनिजभाषात्वेन परिणमन्ती, सर्वेषामपि संशयव्यवच्छेदिका भवतीति सुस्थम् । **त्रिभुवनमनुशिष्य** शिक्षयित्वा अनुशासयन्तो वा सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिलक्षणशिक्षाप्रदानेन ते, शेषं प्राग्वत् ।।१९।।

वयणामएण भुवणं निव्वावित्ता गुणेसु ठावित्ता ।
जियलोयमुद्धरित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।२०।।

सोम० '**वयणा**' इति वचनमेवामृतं वचनामृतं क्षुत्पिपासापीडादिदोषापहारकत्वात् तेन वचनामृतेन **भुवनं** लोकं निर्वाप्य तस्य तृप्तिमुत्पाद्य **निर्वापयन्तो** वा प्रीणयन्त आप्यायन्त इत्यर्थः । तथा **गुणेषु** उत्तरोत्तरगुणस्थानकेषु सम्यक्त्वदेशविरतिप्रमत्ताप्रमत्तादिकेषु प्रागुक्तं भुवनमेव **स्थापयित्वा** स्थापयन्तो वा सदुपदेशवशात्तानि प्रापयन्त इत्यर्थः । तथा **जीवलोकं** भव्यजीवलोकमभव्यास्तु तीर्थकरोपदेशेनापि नावबुध्यन्ते, तमुद्धृत्य **उद्धरन्तो** वा भवान्धकूपात् स्ववचनरज्जुनाऽऽकर्षयन्त इत्यर्थः । शेषं पूर्ववत् ।।२०।।

गुण० वचनमेवामृतं **वचनामृतं** क्षुत्पिपासापीडादिदोषनिरसनसमर्थत्वात्, उक्तं च "**सव्वा०**" । तेन वचनामृतेन **भुवनं** लोकं निर्वाप्य तस्य तृप्तिमुत्पाद्य **निर्वापयन्तो** वा प्रीणयन्तः । तथा **गुणेसु** उत्तरोत्तरगुणस्थानकेषु सम्यक्त्वविरताविरतप्रमत्ताप्रमत्तादिकेषु भुवनमेव स्थापयित्वा **स्थापयन्तो** वा । तथा **जीवलोकं** भव्यजीवलोकम्, अभव्यास्तु तीर्थकरोपदेशेनाऽपि नावबुध्यन्ते । **तमुद्धरन्तो** भवान्धकूपादिति गम्यत्वात् । तस्मात् स्ववचनरज्जुना कर्षयन्त इत्यर्थः । शेषं प्राग्वत् ।।२०।।

सोम० अथातीतानागतार्हच्छरणद्वारेण तन्निगमयन्नाह-

गुण० अतीतानागतार्हच्छरणमाह-

अच्चब्भुयगुणवंते नियजससिसहरपसाहियदियंते ।
नियमणाइअणंते पडिवन्नो सरणमरिहंते ।।२१।।

सोम० '**अच्चब्भुअ**'त्ति अत्यद्भुता अन्येष्वसम्भविनो ये गुणाः प्रातिहार्यादिलक्षणा अन्ये वा रूपादयस्ते विद्यन्ते येषां ते अत्यद्भुतगुणवन्तस्तान्, तथा **निजयश** एव **शशधर**श्चन्द्रस्तेन **प्रसाधिता** विभूषिता **दिगन्ता** दिक्पर्यन्ता यैस्तान् । '**पयासिअ**'त्ति पाठे प्रकाशिता वा यैस्तान्, **नियतं** शाश्वतं यथा भवत्येवं सदैवेत्यर्थः, न आदिर्न चान्तो येषां **तेऽनाद्यनन्ता**स्तान् शरणं **प्रपन्न**स्तानाश्रित इत्यर्थः । एतेन कालत्रयभाविनोऽनन्ता अपि जिना गृहीताः ।।२१।।

गुण० अत्यद्भुतगुणा बुद्ध्यतिशयवचनातिशयप्रातिहार्यलक्षणास्ते विद्यन्ते येषां ते तथा तान्, **अत्यद्भुतगुणवतः** । निजयश एव शशधरो निजयशःशशधरः तेन प्रसाधिता मण्डिता धवलीकृता दिगन्ता यैस्ते, तान् **निजयशःशशधरप्रसाधितदिगन्तान्** । **नियतं**

शाश्वतं वा यथाभवत्येवं न आदिर्न चान्तो येषां ते **अनाद्यनन्तास्तान् अर्हतोऽहं शरणं प्रतिपन्न**स्तानाश्रित इत्यर्थः । एतेन कालत्रयभाविनोऽपि जिना गृहीताः ।।२१।।

सोम० अथ कृतार्हच्छरणो विशेषेण तेषां नमस्कारमाह-

गुण० अथ कृतार्हच्छरणो विशेषेण तेषां नमस्कारमाह-

उज्झियजर-मरणाणं समत्तदुक्खत्तसत्तसरणाणं ।
तिहुयणजणसुहयाणं अरहंताणं नमो ताणं ।।२२।।

सोम० 'उज्झि'त्ति, उज्झितानि त्यक्तानि जरामरणानि यैस्तत्कारणकर्मरहितत्वात्ते उज्झितजरमरणास्तेभ्यः । समस्तानि सम्पूर्णानि यानि दुःखानि तैरार्ता ऋता वा पीडिता ये सत्वाः प्राणिनस्तेषां शरण्याः शरणे साधवस्तेभ्यः, यद्वा समाप्तं निष्ठां गतं दुःखं येषां ते **समाप्तदुःखाः,** तथा आर्ता जन्मजरामरणादिदुःखैः पीडिता ये सत्त्वास्तेषां शरण्याः, समाप्तदुःखाश्च ते **आर्तसत्त्वशरण्याश्चे**ति विशेषणकर्मधारयस्तेभ्यः । तथा त्रिभुवनजनानां सुखं ददाति निजावतारेणेति त्रिभुवनजनसुखदास्तेभ्यः। सर्वत्र चतुर्थ्यर्थे षष्ठी **"छट्ठी विभत्तीइ भण्णइ चउत्थी"** इति प्राकृतसूत्रबलात्, तेभ्यः पूर्वोक्तगुणेभ्योऽर्हद्भ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।।२२।।

गुण० जरामरणकारणकर्मरहितत्वा**दुज्झितानि** त्यक्तानि **जरामरणानि** यैस्ते तेभ्यः समाप्तानि सम्पूर्णानि **समस्तानि** वा यानि **दुःखानि** तैरार्ता रुजा वा पीडितास्ते च ते सत्त्वाश्च समाप्तदुःखार्त्तसत्त्वाः **समस्तदुःखार्त्तसत्वा** वा तेषां **शरण्या**स्तेभ्य**स्त्रिभुवनजनानां सुखं ददातीति** ते तथा तेभ्यः, सर्वत्र चतुर्थ्यर्थे षष्ठी, तेन तेभ्यो**ऽर्हद्भ्यो नमो** नमस्कारोऽस्तु ।।२२।।

सोम० अथ द्वितीयं शरणं यथा प्रतिपद्यते तथाऽऽह-

गुण० यथाविधि द्वितीयं शरणं करोति तदाह -

अरिहंतसरणमलसुद्धिलद्धपरिसुद्धसिद्धबहुमाणो ।
पणयसिरिरइयकरकमलसेहरो सहरिसं भणइ ।।२३।।

सोम० 'अरिहंत'त्ति अर्हतां शरणमर्हच्छरणं तेन पूर्वोक्तेन या मलस्य कर्मरजसः

शुद्धिस्तया लब्धः परिशुद्धो निर्मलः सिद्धान् प्रति बहुमानो भक्तिर्येन स तथा, **'सुविशुद्ध'**त्ति पाठे सुष्ठु अतिशयेन विशुद्धो निर्मल इत्यर्थः। पुनः किम्भूतः ? **प्रणतं** भक्तिवशान्नम्रीभूतं य**च्छिर**स्तत्र **रचितः करकमलाभ्यां शेखरो** येन स तथा, एवम्भूतः सन् सहर्षं भणति ।।२३।।

गुण० अर्हच्छरणेन या **मलस्य** कर्मरजसः **शुद्धि**स्तया **लब्धः परिशुद्धो** निर्मलः **सिद्धान्** प्रति **बहुमानो** भक्तिर्येन स तथा, किम्भूतः ? **प्रणतं** भक्तिवशान्नम्रीभूतं य**च्छिर**स्तत्र **रचितः** कृतः **करकुड्मल** एव **शेखरो** येन स तथा **सहर्षं** सानन्दं यथा भवत्येवं **भणति** ।।२३।।

सोम० यच्चायं भणति तद्गाथाषट्केनाह-

गुण० यच्चायं भणति तद्गाथाषट्केनाह-

कम्मट्ठक्खयसिद्धा साहावियनाण-दंसणसमिद्धा ।
सव्वट्ठलद्धिसिद्धा ते सिद्धा हुंतु मे सरणं ।।२४।।

सोम० 'कम्मट्ठ'त्ति, **कर्माष्टकक्षयेण सिद्धाः** प्रसिद्धास्ते च तीर्थसिद्धादिभेदेन पञ्चदशधा, ●[तानाह १-तीर्थसिद्धाः प्रसन्नचन्द्रसनत्कुमारादयः २-अतीर्थसिद्धा मरुदेव्यादिकाः ३-गृहलिङ्गसिद्धाः पुण्याढ्यादिकाः ४-अन्यलिङ्गसिद्धा वल्कलचीर्यादिकाः ५-स्वलिङ्गसिद्धा जम्बूस्वाम्यादिकाः ६-स्त्रीलिङ्गसिद्धा राजीमत्यादिकाः ७-नरसिद्धा भरतादिकाः ८-कृत्रिमनपुंसकसिद्धाः गुणसेनादिकाः ९-प्रत्येकबुद्धसिद्धा नमिराजादिकाः १०-स्वयम्बुद्धसिद्धाः समुद्रपालादिकाः ११-बुद्धबोधितसिद्धाः त्रिकाधिकपञ्चदशशततापसादिकाः १२-एकसिद्धाः गजसुकुमालादिकाः १३-अनेकसिद्धा भरतपुत्रादिकाः १४-अजिनसिद्धाः पुण्डरीकगौतमादिकाः १५-जिनसिद्धा आदिनाथादिकाः ।] पुनः कथम्भूताः ? **स्वाभाविके** निरावरणे येऽनवच्छिन्ने **ज्ञानदर्शने** ताभ्यां **समृद्धाः** स्फीतिमन्तः। तथाऽर्थ्यन्तेऽभिलष्यन्ते इत्यर्था सर्वे च तेऽर्थाश्च तेषां लब्धयः प्राप्तयः **सिद्धाः** निष्पन्नाः **सर्वार्थलब्धयो** येषां ते तथा, सिद्धसर्वकार्याः प्राप्तसर्वसुखज्ञानादिभावाः कृतकृत्या

● कौंसगतः पाठः पूर्वमुद्रितौ प्रतौ दृश्यते, न तु हस्तलिखितेष्वादर्शेषु । सं.

इत्यर्थः, आर्षत्वात् सिद्धशब्दस्याग्रे निपातः, सर्वार्थलब्धिभिः सिद्धा निष्ठिता इत्येवं वा समासः । **ते सिद्धा मम शरणं भवन्तु** ।।२४।।

गुण० **कर्माष्टकक्षयेण सिद्धाः** प्रसिद्धास्ते च तीर्थसिद्धादिभेदेन पञ्चदशधा । पुनः कथम्भूताः ? **स्वाभाविके** निरावरणेऽनवछिन्नप्रवाहे ये **ज्ञानदर्शने** ताभ्यां **समृद्धाः** स्फीतिमन्तः । अर्थ्यन्तेऽभिलष्यन्ते इत्यर्थस्तेषां लब्धयः प्राप्तयः, सर्वाश्च ता अर्थलब्धयश्च कृतकृत्यत्वात् **सर्वार्थलब्धयो** दानाद्याः **सिद्धा** निष्पन्ना येषां ते सिद्धास्तथा **ते सिद्धा मम शरणं भवन्त्वित्यर्थः** ।।२४।।

तियलोयमत्थयत्था परमपयत्था अचिंतसामत्था ।
मङ्गलसिद्धपयत्था सिद्धा सरणं सुहपसत्था ।।२५।।

सोम० **'तिअलोय'**त्ति, त्रैलोक्यस्य चतुर्दशरज्वात्मकस्य यन्मस्तकं सर्वोपरिवर्तिस्थानं पञ्चचत्वारिंशल्लक्षयोजनविस्तीर्णेषत्प्राग्भाराख्यसिद्धशिलाया उपरितनयोजनसत्कोपरितन-चतुर्विंशतितमभागरूप आकाशदेशस्तत्र तिष्ठन्तीति **त्रैलोक्यमस्तकस्थाः,** तथा **परमपदं** मुक्तिपदं सर्वकर्मरहितत्वरूपं तद्धेतुत्वाच्चारित्रादिक्रियाकलापस्य तत्र **तिष्ठन्तीति** ते तथा, तथा**ऽचिन्त्य**मनन्तत्वात् **सामर्थ्यं** जीवशक्तिविशेषो बलं येषां ते तथा । तथा मङ्गलरूपाः सिद्धाः सम्पन्नाः पदार्था येषां ते तथा, यद्वा सांसारिकदुःखरहितं **मङ्गलभूतं** यत् **सिद्धपदं** तत्र **तिष्ठन्तीति** ते तथा, ते **सिद्धाः शरणं** भवन्तु, पुनः कथम्भूताः ? **सुखेन** जन्मजरामरणक्षुत्तृषाद्याबाधारहितेन मुक्तिप्रभवेन **प्रशस्ता** अव्याकुला अनन्तसुखा इत्यर्थः ।।२५।।

गुण० **त्रैलोक्यस्य** चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकस्य **यन्मस्तकं** सर्वोपरिवर्तिस्थानं सिद्धिक्षेत्रं तस्याप्युपरितनदेशे **तिष्ठन्तीति परमपदं** मुक्तिपदं तद्धेतुत्वाच्चारित्रादिक्रियाकलापस्तत्र तिष्ठन्तीति ते । तथा अनन्तचतुष्टयोपेतत्वात् **अचिन्त्यसामर्थ्यं** जीवशक्तिविशेषो येषां ते । तथा दुष्टाष्टप्रबलकर्मरिपुविजयेन प्रवरशिवपुरप्रवेशतो **मङ्गलरूपाः सिद्धाः** सम्पन्नाः **पदार्था** येषां ते तथा, अथवा सांसारिकदुःखविरहितं मङ्गलभूतं यत्तत्सिद्धिपदं तत्र तिष्ठन्तीति ते तथा ते **सिद्धाः शरणं** भवन्तु, निस्तीर्णसर्वदुःखजाति-जरामरणत्वादाबाधारहितत्वाच्च । **सुखेन** मुक्तिप्रभवेन **प्रशस्ता** अव्याकुलाः प्रशस्तसुखा इत्यर्थः ।।२५।।

मूलुक्खयपडिवक्खा अमूढलक्खा सजोगिपच्चक्खा ।
साहावियत्तसुक्खा सिद्धा सरणं परममुक्खा ।।२६।।

सोम० '**मूलुक्खय**'त्ति, **मूलादुत्खाता** उन्मूलिताः **प्रतिपक्षाः** कर्मरूपा यैस्ते तथा, समूलनिर्मूलितकर्माण इत्यर्थः । '**मूलक्खए**'त्ति पाठान्तरेऽयमर्थो **मूलस्य** संसारहेतु-कर्मबन्धमूलस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगरूपस्य शत्रुसङ्घातस्य **क्षये** कर्तव्ये **प्रतिपक्षा** इव वैरिण इव तज्जयं कृतवन्त इत्यर्थः। तथा लक्ष्ये द्रष्टव्यपदार्थे न मूढा **अमूढलक्षाः** सदोपयुक्तत्वात्तेषाम् । तथा **सयोगिनां** सयोगिकेवलिनामेव **प्रत्यक्षा** दृश्याः, शेषज्ञानिनामविषयत्वात् सिद्धानाम् । तथा **स्वाभाविकम**कृत्रिम**मात्तं** गृहीतमाप्तं प्राप्तं वा **सुखं** यैस्ते तथा । पुनः किंविशिष्टाः ? **परमः** प्रकृष्टोऽत्यन्तं विगमात्कर्मभिः सह **मोक्षो** वियोगः पृथग्भावो येषां ते तथा, ते **सिद्धाः शरणं** भवन्तु ।।२६।।

गुण० **मूलस्य** संसारहेतुकर्मबन्धमूलस्य मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगरूपशत्रुसङ्घातरूपस्य **क्षये** कर्तव्ये **प्रतिपक्षा** इव वैरिण इव तज्जयं कृतवन्त इत्यर्थः, **मूलोत्खातकर्मप्रतिपक्षा वा** । तथा लक्षे द्रष्टव्यपदार्थे न मूढा **अमूढलक्षाः** सदोपयुक्तत्वात्तेषाम् । तथा शेषज्ञानिनामविषयत्वा**त्सयोगिनामे**व सयोगिकेवलिनां **प्रत्यक्षाः** दृश्याः सदापि सुखसम्पूर्णत्वेन तृप्तत्वात् । **स्वाभाविकमात्तं** गृहीतं **सुखं** यैस्ते तथा **परमः** प्रकृष्टोऽत्यन्तं विगमात्कर्मभिः सह **मोक्षो** वियोगो विकटीभावो येषां ते तथा। यदिवा परममोक्षयोगात्**परममोक्षाः सिद्धाः शरणं** भवन्त्वित्यर्थः ।।२६।।

पडिपिल्लियपडणीया समग्गझाणग्गिदड्ढभवबीया ।
जोईसरसरणीया सिद्धा सरणं समरणीया ।।२७।।

सोम० '**पडिपिल्लिअ**'त्ति, **प्रतिप्रेरिताः** क्षिप्ता अनादृता इत्यर्थः, **प्रत्यनीकाः** शत्रवो यैः समशत्रुमित्रत्वात् । यद्वा **प्रतिप्रेरिता** निराकृताः **प्रत्यनीका** रागाद्यान्तरशत्रवो यैस्ते तथा । तथा **समग्रं** सम्पूर्णं **यद्ध्यानं** परमलयः शुक्लध्यानमित्यर्थः, तदे**वाग्नि**र्वह्निस्तेन **दग्धं** भस्मसात्कृतं **भवस्य** संसारस्य **बीजं** ज्ञानावरणीयादिकर्म यैस्ते तथा, **योगीश्वरा** गणधराश्छद्मस्थतीर्थकरा वा तैः **शरणीया** आश्रयणीया नमस्करणध्यानादिना । तथा **स्मरणीया** ध्येया मोक्षसुखाभिलाषुकाणां भव्यानामिति शेषः, एवंविधाः **सिद्धाः शरणं** भवन्तु ।।२७।।

गुण० कर्मोपाधिमुक्तत्वात्**प्रतिप्रेरिताः** क्षिप्ता अनादृताः **प्रत्यनीकाः** शत्रवो यैः, समशत्रुमित्रत्वात् । अथवा **प्रतिप्रेरिता** निराकृताः **प्रत्यनीका** अभ्यन्तरशत्रवो रागाद्या यैस्ते । तथा **समग्रं** सम्पूर्णं यद् **ध्यानं** परमलयस्तदे**वाग्निस्**तेन **दग्धं** भस्मसात्कृतं **भवबीजं** ज्ञानावरणीयादि यैस्ते । तथा **योगीश्वरै**र्गणधरैश्छद्मस्थतीर्थकरैर्वा तत्सुखमभिलाषुभिः **स्मरणीया** ध्येयाः **शरणीया** वा अनुगन्तव्याः शरणत्वेन ते । एवं गुणगरिष्ठाः **सिद्धाः शरणत्वेन** त्रिसन्ध्यमपि **स्मरणीया** इत्यर्थः ॥२७॥

पावियपरमाणंदा गुणनीसंदा विदिण्णभवकंदा ।
लहुईकयरविचंदा सिद्धा सरणं खवियदंदा ॥२८॥

सोम० 'पाविअ'त्ति, **प्रापित** आत्मजीवं प्रति ढौकितः प्राकृतत्वाद्वा प्राप्तः **परमानन्दो** यैः सदा मुदितत्वात्ते तथा । तथा **गुणानां** ज्ञानदर्शनादीनां परिपाकप्राप्तत्वा**न्निःस्यन्दः** सारो येषु ते तथा, सर्वसारज्ञानादिगुणा इत्यर्थः। **विदीर्णो** विदारितः स्फाटितो **भवस्य** संसारस्य मोहनीयादिकर्मरूपः **कन्दो** यैस्ते । तथा लोकालोकप्रकाशककेवलोद्योतेन **लघुकीकृतौ** अल्पप्रभावीकृतौ **रविचन्द्रौ** यैः, तदुद्योतस्य परिमितयोजनप्रकाशकत्वात्ते । तथा **क्षपितं** क्षयं नीतं **द्वन्द्वं** संग्रामादिरूपं यैस्ते तथा, सर्वथा निष्कषायत्वात् । ते एवंविधाः **सिद्धाः शरणं** भवन्तु ॥२८॥

गुण० सदामुदितत्वात् **प्रापित** आत्मजीवं प्रति ढौकितः **परमानन्दो** परमोल्लासविशेषो यैस्ते । तथा **गुणानां** ज्ञानदर्शनचारित्ररूपाणां परिपाकप्राप्तत्वा**न्निष्यन्दः** सारो येषां ते । तथा कर्मोच्छेदना**द्विदीर्णो** विदारितः स्फाटितो **भवस्य** संसारस्य **कन्दो** यैस्ते । तथा केवलोद्योतेन **लघुकीकृतौ** अल्पप्रभावीकृतौ **रविचन्द्रौ** यैर्यतस्तदुद्योतस्य योजनप्रमितत्वात् ते । तथा निष्कषायत्वात् **क्षपितं** क्षयं नीतं **द्वन्द्वं** संग्रामो यैस्ते तथा । एते एवंविधाः **सिद्धाः शरणं** भवन्तु ॥२८॥

उवलद्धपरमबंभा दुल्लहलंभा विमुक्कसंरंभा ।
भुवणघरधरणखंभा सिद्धा सरणं निरारंभा ॥२९॥

सोम० 'उवलद्ध'त्ति, उपलब्धं प्राप्तं परमब्रह्म प्रकृष्टं ज्ञानं यैस्ते **उपलब्धपरमब्रह्माणः,** समवाप्तकेवलज्ञाना इत्यर्थः। तथा **दुर्लभो लम्भो** लाभो मुक्तिपदप्राप्तिलक्षणो येषां

सर्वलाभाग्रेसरत्वात्तल्लाभस्य, सर्वचारित्रादिक्रियाणां तल्लाभे एव साफल्याच्च । तथा **विमुक्तः** परित्यक्तः करणीयपदार्थेषु **संरम्भ** आटोपो यैस्ते तथा, निष्पन्नसर्वप्रयोजनत्वात्तेषाम् । तथा **भुवनं** त्रिभुवनं तदेव **गृहं** तस्य **धरणमवष्टम्भनं** तत्र स्तम्भा इव स्तम्भाः, भुवनलोकस्य दुर्गतौ पततः स्वशरणप्रतिपत्तुः स्थिराधारभूतत्वात्तेषाम् तथा **निरारम्भा** निर्गता बहिर्भूता आरम्भेभ्यः सर्वकृत्यप्रयोजनेभ्यो ये ते तथा कृतकृत्यत्वात्तेषाम् । ते एवम्भूताः **सिद्धा** मम **शरणमा**लम्बनं भवन्तु । एतेन सिद्धाख्यं द्वितीयं शरणमभिहितम् ।।२९।।

गुण० **उपलब्धं** प्राप्तं **परमब्रह्मज्ञानं** यैस्ते तथा, अवगतकेवला इत्यर्थः । सर्वलाभाग्रेसरत्वात् तल्लाभस्य **दुर्लभो लाभो** मुक्तिप्राप्तिलक्षणो येषां ते तथा दुर्लभलाभत्वमेवार्थैर्भाव्यते। **विमुक्तः** परित्यक्त इतिकर्तव्यतापदार्थेषु **संरम्भ** आटोपो यैस्ते, निष्पन्नसर्वप्रयोजनत्वात्तेषाम्, तथा **भुवनं** त्रिभुवनं तदेव **गृहं** तस्य **धरणम**वष्टम्भनं तत्र **स्तम्भा** इव स्तम्भा भुवनस्य सिद्धिशरणप्रतिपत्तुर्लोकस्य दुर्गतौ पततः स्थिराधारभूतत्वात्तेषामित्यर्थः। तथा **निरारम्भा** निर्गता बहिर्भूता आरम्भेभ्यः कृत्यप्रयोजनेभ्यो ये ते तथा । ते एवंस्वरूपाः **सिद्धा** मम **शरणं** भवन्तु ।।२९।।

सोम० अथ साधुशरणं प्रतिपित्सुर्यद्विधत्ते तदाह-

गुण० एतेन सिद्धाख्यं द्वितीयं शरणमभिहितम् । अधुना साधुशरणं प्रतिपित्सुर्यद्विधत्ते तदाह -

सिद्धसरणेण नयबंभहेउसाहुगुणजणियअणुराओ ।
मेइणिमिलंतसुपसत्थमत्थओ तत्थिमं भणइ ।।३०।।

सोम० **'सिद्ध'**त्ति, नया नैगमादयस्तैरुपलक्षितं यद्ब्रह्म श्रुतज्ञानं द्वादशाङ्गरूपं 'नयभङ्गप्रमाणगमगहन'मिति वचनात्तस्य नयब्रह्मणो ये हेतवः कारणभूताः साधुगुणा विनयादयो, विनयादिगुणसम्पन्नस्यैव श्रुतावाप्तेः, तेषु नयब्रह्महेतुषु साधुगुणेषु जनित उत्पादितोऽनुरागो बहुमानो यस्य स **नयब्रह्महेतुसाधुगुणजनितानुरागः** शरणप्रतिपत्ता साध्वादिः । केनास्यानुरागः कृतः ? इत्याह-**सिद्धशरणेन** पूर्वोक्तेन । पुनः कथम्भूतः सः ? मेदिन्यां पृथ्व्यां मिलत् लुठत् सुप्रशस्तं भक्तिभरभासुरत्वान्मस्तकमुत्तमाङ्गं यस्य

स **मेदिनीमिलत्सुप्रशस्तमस्तकः** । एवंविधः स साधुगुणरागी भूतलन्यस्तमौलिः सन् **तत्र** प्रस्तावे **इदं** वक्ष्यमाणं **भणति** ।।३०।।

गुण० नया नैगमादयस्तैरुपलक्षितं यद् ब्रह्म श्रुतज्ञानं द्वादशाङ्गं 'नयभङ्गप्रमाणगमगहन'मितिवचनात् तस्य नयब्रह्मणो ये हेतवः कारणभूताः साधुगुणा विनयादयो विनयगुणसम्पन्नस्यैव येनान्यान्यगुणावाप्तिः,

विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाऽऽश्रवनिरोधः ।।

तेषु नयब्रह्महेतुषु साधुगुणेषु जनित उत्पादितोऽनुरागो बहुमानो यस्य स **नयब्रह्महेतुसाधुगुणजनितानुरागः,** स शरणं प्रतिपत्ता, केनास्यानुरागः कृतः ? इत्याह- **सिद्धशरणेन** । तथा मेदिन्यां मिलत् लुठत् सुप्रशस्तं भक्तिभरभासुरं मस्तकं यस्य स **मेदिनीमिलत्सुप्रशस्तमस्तकः** गुरुपादार्पितमस्तक इत्यर्थः । स एवंविधः साधुगुणरागी भूतलन्यस्तमौलि**रिदं** वक्ष्यमाणं **भणति** ।।३०।।

सोम० यदयं भणति तन्नवभिर्गाथाभिराह-

गुण० यदयमाचष्टे तन्नवभिर्गाथाभिराह-

जियलोयबंधुणो कुगइसिंधुणो पारगा महाभागा ।
नाणाइएहिं सिवसुक्खसाहगा साहुणो सरणं ।।३१।।

सोम० **'जियलोय'**त्ति, **जीवलोकस्य** प्राणिवर्गस्य षड्जीवनिकायात्मकस्य त्रिविधं त्रिविधेन रक्षाकारित्वात् बान्धवा इव **बान्धवा** ये । तथा कुत्सिता गतिः **कुगतिः** नरकतिर्यगादिरूपा सैव सिन्धुः महानदी **समुद्रो** वा तस्यास्तस्य वा पारं तीरं गच्छन्तीति **पारगास्**तीरवर्तिनः सुगतिगामित्वादेव साधूनाम् । तथा **महान् भागो**ऽतिशयविशेषो येषां ते तथाऽनेकलब्धिसम्पन्नत्वात्तेषाम् । तथा **ज्ञानादिभि**र्ज्ञानदर्शनचारित्रैरेव शिवसौख्यं मोक्षशर्म साधयन्ति ये ते **शिवसौख्यसाधकाः,** एतेन तीर्थान्तरीयैर्यत्स्नानादिक्रियाभिर्मोक्षसाधनमुक्तं तन्निरासः कृतो द्रष्टव्यः । ते एवंविधाः **साधवो** मम **शरणं** भवन्तु ।।३१।।

गुण० **जीवलोकस्य** प्राणिवर्गषट्निकायात्मकस्य **बान्धवा** इव बान्धवा ये वर्तन्ते तेषां

त्रिविधं त्रिविधेन रक्षाकरणात् । कुगतिरेव सिन्धुः **कुगतिसमुद्रो** वा तस्यास्तस्य वा पारं तीरं गच्छन्तीति **पारगास्**तीरवर्तिनः कटाक्षीकृतसुगतित्वात् । भागोऽचिन्त्या शक्तिर्**महान् भागो**ऽतिशयविशेषो येषां ते । तथा **ज्ञानादिभिरेव** ज्ञानदर्शनचारित्रैः शिवसुखं साधयन्ति ये ते **शिवसुखसाधकाः**,

हत्वा जीवसहस्राणि कृत्वा पापशतानि च ।
स्नात्वा गङ्गाजले पूते यान्ति जीवाः शिवालयम् ।।

इत्यादिना यदुच्यते तीर्थान्तरीयैस्तन्निरासः कृतः । ते एवंविधाः **साधवो** मम **शरणं** भवन्तु ।।३१।।

सोम॰ साधुभेदानाह-

गुण॰ साधव एव ये प्रत्यक्षज्ञानादिसम्पदुपेतास्तान् सार्धगाथया-ऽऽह-

केवलिणो परमोही विउलमई सुयहरा जिणमयम्मि ।
आयरिय उवज्झाया ते सव्वे साहुणो सरणं ।।३२।।

सोम॰ केवलमसहायं मत्यादिज्ञानानपेक्षं सर्वद्रव्यपर्यायादिविषयं ज्ञानं विद्यते येषां ते **केवलिनः** । **'परमोहि'**त्ति अवधिर्मर्यादा रूपिद्रव्येषु प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञान-मप्यवधिः, परमश्चासाववधिश्च परमावधिः यदुत्पत्तेरनन्तरमवश्यमन्तर्मुहूर्तेन केवली भवति उत्कृष्टमवधिज्ञानमित्यर्थस्तद्योगात्साधवोऽपि **परमावधयः**, उत्कृष्टावधि-साधुभणनेन जघन्यमध्यमावधयोऽपि साधवोऽन्तर्भाविता ज्ञेयाः । **'विउलमइ'त्ति** मनःपर्यायज्ञानं द्विधा ऋजुमतिविपुलमतिभेदात्, तत्र विपुला मतिर्येषां ते **विपुलमतयः**, विपुलमतिग्रहणेन ऋजुमतयोऽपि गृहीता ज्ञातव्याः, द्वयेषामप्येषां मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्यपरिच्छेदकत्वात्, बह्वल्पपर्यायग्रहणादिनैव विशेषात् । तथा श्रुतं कालिकोत्कालिकाङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टादिलक्षणं सूत्रार्थोभयरूपं धरन्ति योग्यशिष्यप्रशिष्यादिप्रदानेनाव्यवच्छिन्नं कुर्वन्तीति **श्रुतधराः** । सामान्यतः सर्वेऽपि विशेषेण तु आचर्यन्ते आसेव्यन्ते मोक्षार्थिभिरित्याचार्याः पञ्चविधाचारधारिणः सूत्रार्थोभयवेदिनो गच्छावलम्बनभूताः षट्त्रिंशद्गुणवन्तोऽर्थव्याख्यानकारिणः। उपेत्याऽऽगत्य अधीयते येभ्य इत्युपाध्यायाः सूत्रार्थोभयवेदिनो द्वादशाङ्गसूत्राध्यापका उपाध्यायाः । एते च आचार्योपाध्यायाः सामान्यतो लौकिकाः कलाचार्यादयोऽपि

लभ्यन्ते इति तद्व्यवच्छेदायाह- **'जिणमयंमि'**त्ति जिनमते जिनशासने ये **आचार्योपाध्यायाः,** एतद्ग्रहणं चोपलक्षणम्, तेन प्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदका अप्यत्र गृहीता ज्ञातव्याः । सर्वशिष्यान् तपःसंयमव्यापारेषु प्रवर्तयन्तो गणतप्तिकराः प्रवर्तका उच्यन्ते । प्रवर्तकव्यापारितार्थेषु सीदमानान् साधून् स्थिरीकुर्वन्तः स्थविराः। गच्छयोग्यक्षेत्रोपध्यादिसम्पादनार्थं नवनवक्षेत्रविहारकारिणो गणावच्छेदकाश्च । **ते** च **सर्वे** केवलिप्रभृति**साधवः शरणं** भवन्तु ।।३२।।

गुण० केवलमसहायं ज्ञानं मत्यादिज्ञानानपेक्षं सर्वद्रव्यसर्वपर्यायादिविषयं ज्ञानं विद्यते येषां ते **केवलिनः**। अवधिर्मर्यादा रूपिद्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः, परमश्चासाववधिश्च परमावधिः, स च क्षेत्रतो लोकप्रमाणा-सङ्ख्येयालोकाकाशखण्डप्रमाणः, कालतोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीविषयः, द्रव्यतो रूपिद्रव्यप्रभृति यावत्परमाणुदर्शी, भावतः सामान्येनानन्तपर्यायपरिच्छेदको विशेषतः परमाणोरपि चतुष्पर्यायनिर्णयकारी, परमावधिश्चावश्यमन्तर्मुहूर्त्तेन केवली भवति, तद्योगात्साधवोऽपि **परमावधयः,** उत्कृष्टावधिसाधुभणनेन जघन्यमध्यमावध-योऽप्यन्तर्भाविता ज्ञेयाः । विपुला मतिर्येषां ते **विपुलमतयः,** अत्रापि विपुलमति-भणनेन ऋजुमतयोऽप्यन्तर्भाविताः, एतौ च मनुष्यक्षेत्रान्तर्वर्तिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोद्रव्य-विषयौ । श्रुतं कालिकोत्कालिकाङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टादिलक्षणं धरन्ति योग्यशिष्य-प्रदानेन तस्यावस्थितिं कुर्वन्तीति **श्रुतधराः** प्रवचनव्याख्याननिपुणाः, ते एवम्भूताः श्रुतधराः । तथा आचर्यते आसेव्यते ज्ञानार्थिभिरि**त्याचार्यः** । उपेत्यागत्य अधीयते यस्मादि**त्युपाध्यायः** । इत्यनया व्युत्पत्त्या लौकिकाचार्योपाध्यायाः कलाचार्यादयोऽपि लभ्यन्त इति तद्व्यवच्छेदायाह - **जिनमते** जिनशासने ये आचार्योपाध्यायाः, एतेन मुख्यानां ग्रहणात्प्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदिनोऽपि ज्ञातव्याः । **ते** च **सर्वे** केवलि-प्रभृति**साधवो** मम **शरणं** भवन्त्वित्यर्थः ।।३२।।

चउदस-दस-नवपुव्वी दुवालसिक्कारसंगिणो जे य ।
जिणकप्पाऽहालंदिय परिहारविसुद्धिसाहू य ।।३३।।

सोम० तथा चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते येषां ते **चतुर्दशपूर्विणः** श्रीप्रभवादयः । दशान्येव पूर्वाणि विद्यन्ते येषां ते **दशपूर्विणः** श्रीआर्यमहागिर्यादयः। अन्त्यानि चत्वारि पूर्वाणि प्रायः समुदितान्येव व्यवच्छिद्यन्ते इति चतुर्दशपूर्व्यनन्तरं दशपूर्विणोऽभिहिताः । तथा

नवपूर्विणः श्रीआर्यरक्षितादयः, पूर्वीशब्दः स्थानत्रयेऽपि सम्बध्यते । तथा- **'दुवालस'त्ति** अग्रेतनाङ्गशब्दसम्बन्धात् द्वादशाङ्गिनः । ननु चतुर्दशपूर्विणां द्वादशाङ्गिनां च को भेदः ? उच्यते द्वादशतममङ्गं दृष्टिवादः, स च परिकर्म १ सूत्र २ पूर्वगत ३ अनुयोग ४ चूलिका ५ भेदात्पञ्चभेदः, पूर्वाणि च चतुर्दशापि पूर्वगतभेदमध्ये सन्ति द्वादशतमाङ्गस्यैकदेशभूतान्येवेति पूर्वधरद्वादशाङ्गधरभेदसिद्धिः। तथा एकादशाङ्गिनश्च **ये च,** चकारो भिन्नक्रमसूचकः ।

सम्प्रति विशेषानुष्ठानिन आह-**'जिणकप्पं'**त्ति एकाकित्वेन निष्प्रतिकर्मशरीरतया च जिनस्येव कल्प आचारो येषां ते जिनकल्पिका दुष्करक्रियाकारिणः । **'अहालंदिअ'**त्ति उदकार्द्रः करो यावता कालेन शुष्यति तत् जघन्यं लन्दं तत आरभ्योत्कृष्टं पञ्चरात्रिन्दिवलक्षणं लन्दम्, तदत्र गृह्यते, उत्कृष्टलन्दस्यानतिक्रमेण चरन्तीति यथालन्दिकाः, पञ्चको गणोऽमुं कल्पं प्रतिपद्यते, मासकल्पक्षेत्रं च गृहपङ्क्तिरूपाभिः षड्भिर्वीथिभिर्जिनकल्पिकवत् परिकल्पयन्ति, एकैकस्यां च वीथ्यां पञ्च पञ्च दिनानि पर्यटन्ति, जिनकल्पिकास्त्वेकमेव दिनम् । सप्तम एव दिने पुनस्तस्यां वीथ्यां समागच्छन्ति इत्येतेषां भेदः । तथा परिहारविशुद्धिकाश्च ते साधवश्च **परिहारविशुद्धसाधवः ।**

नव साधवोऽमुं कल्पं प्रतिपद्यन्ते, तेषां मध्ये षण्मासान् यावच्चत्वारस्तपः कुर्वन्ति, चत्वारोऽनुपारिहारिकत्वमेकश्च कल्पस्थितत्वं गुरुत्वमित्यर्थः, एते पञ्चापि निर्लेपाचाम्लभोजिनः, पारिहारिकाणां च ग्रीष्मे चतुर्थषष्ठाष्टमरूपं शिशिरे षष्ठाष्टदशमरूपं वर्षास्वष्टमदशमद्वादशमरूपं जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदं तपः, पारणके च तेषां नित्यमाचाम्लम्, द्वितीयषण्मासाननुपारिहारिकाः पारिहारिकत्वं पारिहारिकाश्चानुपारिहारिकत्वं प्रतिपद्यन्ते, तृतीयषण्मासान् कल्पस्थितः पूर्वोक्तं पारिहारिकतपः, अपरेऽष्टापि निर्लेपाचाम्लादितपः कुर्वन्ति, एवमष्टादशभिर्मासैरयं कल्पः पूर्णो भवति, तत्समाप्तौ च तमेव कल्पं जिनकल्पं वा प्रतिपद्यन्ते गच्छं वा समायान्ति । चः सर्वेषां समुच्चये ।।३३।।

गुण० पूर्वशब्दस्य तृतीयपदस्थस्यापि पृथक्योजनात् चतुर्दशसङ्ख्यानि पूर्वाणि विद्यन्ते येषां ते **चतुर्दशपूर्विणः** श्रीभद्रबाहुस्वामिन इव । तान्येवाद्यानि दश येषां ते **दशपूर्विणः** श्यामार्यसूरय इव । **नवपूर्विणः** श्रीआर्यरक्षितगुरव इव । अङ्गशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् **द्वादशाङ्गिनः,** इह चतुर्दशपूर्विणो द्वादशाङ्गिनश्चैकार्था इति न वाच्यम्, यतो द्वादशतमाङ्गस्य दृष्टिवादलक्षणस्य पञ्चप्रस्थानात्मकत्वात्, **एकादशाङ्गिनश्च** ये,

चस्य भिन्नक्रमार्थत्वात्, **ये** विशेषानुष्ठानिनो विशेषलब्धिसम्पन्नाश्च तान् सार्धगाथया दर्शयति-**जिणकप्पा-** गाथार्धम्, खीरासवमाहुः एकाकित्वनिष्प्रतिकर्मशरीरतया जिनस्येव कल्पो येषां ते **जिनकल्पिका**स्तेषामयं विधिः प्रतिपन्नजिनकल्पो यत्र ग्रामे मासकल्पं चातुर्मासकं वा करिष्यति तत्र षड्भागान् कल्पयति, ततश्च यत्र भागे एकस्मिन् विषये गोचरचर्यां हिण्डति, तत्र सप्तम एव दिवसे पर्यटति । एषणादिविषयं मुक्त्वा न केनापि सार्धं जल्पति, एकस्यां च वसतौ यद्यपि उत्कृष्टतः सप्त जिनकल्पिका वसन्ति तथापि परस्परं न भाषन्ते, यद्युपविशति तदा नियमादुत्कट एव, न तु निषद्यायाम्, औपग्रहिकोपकरणस्यैवाभावात्, प्रतिपद्यमानकः सामायिक-छेदोपस्थापनयोः पूर्वप्रतिपन्नसूक्ष्मसम्परायययथाख्यातचारित्रयोरुपशमश्रेण्यामवाप्यते प्रतिपद्यमानानामुत्कृष्टतः शतपृथक्त्वम्, पूर्वप्रतिपन्नानां सहस्रपृथक्त्वं जिनानाम्, जिनकल्पिकाः प्रायोऽपवादं नासेवन्ते, जङ्घाबलक्षीणस्त्वविहरमाणोऽप्याराधक एव, आवश्यिकीनैषेधिकीमिथ्यादुष्कृतगृहिविषयपृच्छोपसम्पल्लक्षणाः पञ्च सामाचार्यः, नत्विच्छादयः, लोचं चासौ नित्यमेव करोति, विहारो भिक्षा च तृतीयपौरुष्यामेव । **यथालन्दिका**स्तेषां स्वरूपमिदम्-उदकार्द्रः करो यावता कालेन शुष्यति तत आरभ्य उत्कृष्टतः पञ्चरात्रिंदिवलक्षणस्य उत्कृष्टलन्दस्यानतिक्रमेण चरन्तीति यथालन्दिकाः, पञ्चको गणोऽमुं कल्पं प्रतिपद्यते ग्रामं च गृहपङ्क्तिरूपाभिः षड्भिर्वीथी-भिर्जिनकल्पिकवत्परिकल्पयन्ति, किन्त्वेकैकस्यां वीथ्यां पञ्च दिनानि पर्यटन्ति । इत्युत्कृष्टलन्दभारिणो यथालन्दिका उच्यन्ते, एते च प्रतिपद्यमानका जघन्यतः पञ्चदश भवन्ति, उत्कृष्टतः सहस्रपृथक्त्वं, पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यत उत्कृष्टतश्च कोटिपृथक्त्वं भवन्ति । **परिहारविशुद्धिकाश्च** ते **साधवश्च** परिहारविशुद्धिकसाधवः, निर्विशमानका निर्विष्टकायिकाश्च ते, तत्र यथोक्ततपस आसेवकत्वान्निर्विशमाना उच्यन्ते, अनुपारि-हारिका विहितवक्ष्यमाणतपसो निर्विष्टकायिका इति, तत्र नवानामयं कल्पो भवति, ग्रीष्मशिशिरवर्षासु पृथक्पृथक् जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदं तपः कुर्वन्ति, तत्र ग्रीष्मे चतुर्थषष्ठाष्टमानि, शिशिरे षष्ठाष्टमदशमानि, वर्षासु अष्टमदशमद्वादशमानि, पारणके चाचाम्लम्, पञ्चानां भिक्षानां द्वयोर्ग्रहो द्वयोरप्यभिग्रहः, तत्र प्रथमं चत्वारो यथोक्तं तपः कुर्वन्ति, चत्वारोऽनुपारिहारिकत्वमेकश्च कल्पस्थितत्वम्, एते च पञ्चापि प्रतिदिनं षण्मासान् यावदाचाम्लभोजिनः, षण्मासानन्तरं व्यूढतपसोऽनुपारिहारिकत्वं अनुपारि-

हारिकाश्च पारिहारिकत्वम्, कल्पस्थस्तथैवास्ते यावद् द्वितीयषण्मासाः, ततो द्वितीय-षण्मासानन्तरं कल्पस्थः तपः करोति, तेषां व्यूढतपसामष्टानां मध्यादेकः कल्पस्थो भवति, सप्तानुपारिहारिका भवन्ति, अष्टावपि षण्मासं यावत्प्रतिदिनाचाम्लभोजिनः, अष्टादशभिर्मासैः पूर्णकल्पो भवति, कल्पसमाप्तौ पुनस्तमेव वा जिनकल्पं वा प्रतिपद्यन्ते गच्छवासमायान्ति, प्रतिपत्तिश्च जिनसमीपे सेवकपार्श्वे वा, एते च सहस्रारान्तमेव यान्ति ।।३३।।

सोम० विशेषलब्धिसम्पन्नान् साधूनाह-

खीरासव महुआसव संभिन्नस्सोय कुट्ठबुद्धी य ।
चारण-वेउव्वि-पयाणुसारिणो साहुणो सरणं ।।३४।।

सोम० '**खीरासव**'त्ति चक्रवर्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्य भक्षितेक्षुक्षेत्रादिविशेषस्यार्द्धार्द्धक्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते यावदेकस्या गोः सम्बन्धि यत्क्षीरं तदिव येषां वचनं माधुर्य-रसमाश्रवति मुञ्चतीति **क्षीराश्रवाः** । मधुशर्करादि मधुरद्रव्यं तद्रसतुल्यं येषां वचनं ते **मध्वाश्रवाः**। उपलक्षणत्वात्सर्पिराश्रवा अपि गृह्यन्ते, ते च सुगन्धिघृतरसतुल्यवचनाः। तथा '**संभिन्नस्सोय**'त्ति ये सर्वैः शरीरावयवैः श्रृण्वन्ति जानन्ति च, चक्रवर्तिस्कन्धा-वारसत्कमनुष्यतिर्यग्कोलाहलशब्दसन्दोहान् अयमेतस्यायमेतस्येत्यादिव्यक्त्या पृथक् पृथक् भिन्नान् व्यवस्थापयन्तीति वा सम्भिन्नश्रोतसः। '**कुट्ठबुद्धीय**'त्ति नीरन्ध्रकोष्ठ-कक्षिप्तधान्यवद् ये सुनिश्चितस्थिरसंस्कारसूत्रार्थास्ते कोष्ठबुद्धयः ।

'**चारण**'त्ति अतिशयचरणाच्चारणाः, ते द्विधा जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च । तत्राद्या एकोत्पातेन रुचकवरद्वीपं यान्ति, ततः प्रतिनिवृत्ता द्वितीयोत्पातेन नन्दीश्वरे तृतीयोत्पातेन यतो गतास्तत्रायान्ति, ऊर्ध्वदिशं त्वाश्रित्य ते प्रथमोत्पातेन पाण्डुकवनं द्वितीयोत्पातेन नन्दनवनं तृतीयोत्पातेन यतो गतास्तत्रायान्ति, तपोलब्धेः प्रयुज्यमानाया ह्रासभवनात्। विद्याचारणास्तु प्रथमोत्पातेन मानुषोत्तरनगं द्वितीयोत्पातेन नन्दीश्वरं तृतीयोत्पातेन यतो गतास्तत्रायान्ति; ऊर्ध्वं तु प्रथमोत्पातेन नन्दनवनं द्वितीयोत्पातेन पाण्डुकवनं तृतीयोत्पातेन यतो गतास्तत्रायान्ति, विद्यायाः प्रयुज्यमानाया वृद्धिभवनात् । तथाऽन्येऽपि बहुप्रकाराश्चारणाः साधवः भवन्ति, तद्यथा-आकाशगामिनः, पर्यङ्कावस्थानिषण्णाः, कायोत्सर्गस्थशरीरा वा पादोत्क्षेपक्रमं

विनाऽपि व्योमचारिणः, केचित्तु *फलपुष्पपत्रहिमवदादिगिरिश्रेणिअग्निशिखानीहारावश्याय*-मेघवारिधारामर्कटतन्तुज्योतीरश्मिपवनाद्यालम्बनगतिपरिणामकुशलाः । तथा वापीनद्यादिजले तज्जीवानविराधयन्तो भूमाविव पादोत्क्षेपनिक्षेपकुशला जलचारणाः, तथा भुव उपरि चतुरङ्गुलप्रमिते व्योम्नि पादोत्क्षेपनिक्षेपनिपुणा जङ्घाचारणा इति । **'विउव्वि'**त्ति वैक्रियलब्धिमन्तः साधवः, ते च वैक्रियशक्त्या नानारूपैरसङ्ख्येयानपि द्वीपसमुद्रान् पूरयन्ति, जम्बूद्वीपं तु स्त्र्याद्यन्यतररूपैर्बिभ्रति । **'पयाणुसारि'**त्ति ये पूर्वापरपदानुसारतः स्वयं त्रुटितपदमनुसरन्ति पूरयन्ति ते पदानुसारिणः । इह चोपलक्षणत्वादामर्षौषध्यादिलब्धिसम्पन्नाः साधवोऽत्र ज्ञेयाः, एते एवंविधभेदभिन्नाः **साधवो** मे **शरणं** भवन्तु ।।३४।।

गुण० चीर्णग्रन्थिपर्णकादिविशेषस्य चक्रवर्त्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्यार्धार्धक्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते यावदेकस्या गोः सम्बन्धि यत्क्षीरं तदिह गृह्यते, तदिव यस्य वचनरसमाधुर्यमाश्रवति मुञ्चतीति स **क्षीराश्रवः**। मधुशर्करादिमधुरद्रव्यं तद्रसतुल्यं यस्य वचनं स **मध्वाश्रवः**। उपलक्षणत्वात्सर्पिराश्रवश्च । ये सर्वैः शरीरावयवैः श्रृण्वन्ति जानन्ति च, भिन्ना वा चक्रवर्त्तिस्कन्धावारबहलकोलाहलजशब्दसन्दोहान्, अयमेतस्यायमेतस्येत्यादिव्यक्त्या पृथक्पृथक् व्यवस्थापयन्तीति **संभिन्नश्रोतसः**। नीरन्ध्रधान्यकोष्ठकक्षिप्तधान्यवद् ये सुनिश्चितस्थिरसंस्कारसूत्रार्थास्ते **कोष्ठबुद्धयः**। अतिशयचरणा**च्चारणा**स्ते च द्विधा जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च । **'विउव्वि'**त्ति वैक्रियलब्धिमन्तः साधवस्तेषां च नानारूपैरसङ्ख्येयद्वीपसमुद्राभरणविषया वैक्रियशक्तिर्भवति, जम्बूद्वीपं पुत्र्यादिरूपैर्बिभ्रत्यपि । ये पूर्वापरपदानुसारतस्त्रुटितपदमनुसरन्ति पूरयन्तीत्यर्थस्ते **पदानुसारिणो** वज्रस्वामिन इव । इह च येऽतिशयर्द्धिसम्पन्नाः साधवो नोक्तास्तेऽप्युपलक्षणत्वाद् ज्ञेयाः । एतेन ये जिनकल्पिकादयः पदानुसारिपर्यन्ताः **साधव**स्ते **शरणं** भवन्तु ।।३४।।

सोम० अथ सर्वसाधारणगुणा ये साधवस्तान् गाथापञ्चकेनाह-

गुण० अथ साधारणगुणा ये साधवस्तान् गाथापञ्चकेनाह

उज्झियवइर-विरोहा निच्चमदोहा पसंतमुहसोहा ।
अभिमयगुणसंदोहा हयमोहा साहुणो सरणं ।।३५।।

सोम० वैरं प्रभूतकालजं श्रीवीरजिनं प्रति त्रिपृष्ठभवनिहतसिंहजीवहालिकब्राह्मणकपिलस्येव।

विरोधः कुतश्चित्कारणात्तत्कालसम्भवोऽप्रीतिविशेषः, प्रतिमार्थे उदायनचण्डप्रद्योतयोरिव, अथवा वैरहेतवो विरोधाः, उज्झितास्त्यक्ता वैराणि विरोधाश्च यैस्ते तथा । यत **एवोज्झितवैरविरोधा** अत एव नित्यं सततं **अद्रोहाः** परद्रोहवर्जिताः, वैरवत एव परद्रोहाभिप्रायसद्भावात् । यत एवाद्रोहा अत एव **प्रशान्ता** प्रसन्ना **मुखशोभा** वदनच्छाया येषां ते तथा, परद्रोहिणां हि मुखं विकरालं स्यादिति । यत एवंरूपा अत **एवाभिमतः** प्रशस्यः, पाठान्तरेऽभिगतस्सहचारी वा **गुणसन्दोहो** गुणनिकरो येषां ते तथा । एवंविधानां च ज्ञानातिशयः स्यादिति, **हतो मोहो**ऽज्ञानं यैस्ते तथा ज्ञानिन इत्यर्थः। ते **साधवः शरणं** भवन्तु ।।३५।।

गुण० वैरं प्रभूतकालजम्, तत्कालजो विरोधोऽप्रीतिविशेषः, ततश्च वैराणि च विरोधाश्च, उज्झितास्त्यक्ता वैराणि विरोधाश्च यैस्ते, तथा - **नित्यं** सर्वदैव । यत एव **उज्झितवैरविरोधा** अत एवाद्रोहाः परद्रोहवर्जिनः, वैरत एव परद्रोहाभिप्रायः स्यात् । यत **एवाद्रोहा** अत एव **प्रशान्ता** प्रसन्ना **मुखशोभा** वदनच्छाया येषां ते तथा, परद्रोहिणो हि विकरालमुखशोभा भवन्तीति । यतश्चैवंस्वरूपा अत **एवाभिगतो**ऽनुगतः सहचारी **गुणसन्दोहो** गुणनिकरो येषां ते तथा । एवंविधानां च ज्ञानातिशयो भवतीति । **हतो मोहो**ऽज्ञानं यैस्ते तथा ज्ञानिन इत्यर्थः । ते **शरणं साधवो** भवन्तु ।।३५।।

खंडियसिणेहदामा अकामधामा निकामसुहकामा ।
सुपुरिसमणाभिरामा आयारामा मुणी सरणं ।।३६।।

सोम० खण्डितानि त्रोटितानि स्नेहरूपाणि दामानि रज्जवः, आर्द्रकुमारेणेवात्मनो हस्तिनो वा यैस्ते **खण्डितस्नेहदामानः** छिन्नस्नेहनिगडा इत्यर्थः । न विद्यते कामो विषयाभिलाषो धामानि च गृहाणि येषामथवा न विद्यन्ते कामधामानि विषयगृहाणि येषां ते तथा, विषयासक्तिहेतुरम्यमन्दिररहिता इत्यर्थः। यद्वा न कामस्य धाम स्थान**मकामधामाः**, प्राकृतत्वात्पुंस्त्वम्, **निष्कामं** निर्विषयं यत्**सुखं** मोक्षसम्बन्धि तद्विषयो**ऽभिलाषो** येषां ते तथा, मोक्षसुखाभिलाषिण इत्यर्थः । तथा सत्पुरुषाणामाचार्यादीनामिङ्गिताकारसम्पन्नत्वादिना स्वविनयेन वन्दारूणां वा स्वशान्तत्वादिना दमदन्तेनेव युधिष्ठिरादीनां मनांस्यानन्दयन्ति अभिरामयन्तीति **सत्पुरुषमनोऽभिरामाः**। तथा त्यक्तान्यकृत्यत्वादात्मानं तासु तासु प्रवचनोक्तक्रियासु रामयन्ति क्रीडयन्तीत्**यात्मारामाः**,

यद्वा आराममिव भव्यजीवानां क्रीडास्थानमिवात्मा येषां हर्षहेतुत्वात्ते तथा, अथवाऽऽचारं पञ्चप्रकारममन्ति गच्छन्त्याश्रयन्तीत्याचारामाः मन्यन्ते बुध्यन्ते जगतः कालत्रयावस्थामिति **मुनयः** साधवस्ते **शरणं** भवन्तु ।।३६।।

गुण० खण्डितानि त्रोटितानि स्नेहरूपाणि दामानि रज्जवो यैस्ते, आर्द्रकुमारेणेवात्मनो ध्यातॄणां च **खण्डितस्नेहदामान**श्छिन्नस्नेहनिगडा इत्यर्थः । **न** विद्यन्ते **कामो** विषयाभिलाषो **धामानि** च गृहाणि येषां ते तथा । अथवा न विद्यन्ते कामधामानि स्मरमन्दिराणि विषयासक्तिहेतूनि येषां ते तथा । **निष्कामो** निर्विषयो **मोक्षसुखे कामो**ऽभिलाषो येषां ते तथा मोक्षाभिलाषिण इत्यर्थः । तथा इङ्गिताकारसम्पन्नत्वात् सत्पुरुषाणामाचार्योपाध्यायादीनां वन्दारूणां च दमदन्तेनेव युधिष्ठिरादीनां मनांस्यानन्दयन्त्यभिरामयन्ति **सत्पुरुषमनोऽभिरामाः**। तथा त्यक्तान्यकृत्यत्वादात्मानं तासु तासु प्रवचनोक्तक्रियासु आ सामस्त्येन रामयन्ति क्रीडयन्त्यात्मानमिति **आत्मारामाः,** यदिवा विशिष्टसंयमस्थाननियोजनेन आत्मानं क्रीडास्थानं पुरनिवासिलोकस्योद्यानयात्रास्थानमिव येषां ते तथा । आचारं वा पञ्चप्रकारममन्ति गच्छन्ति आश्रयन्तीत्याचारामा **मुनयः शरणं** भवन्तु ।।३६।।

मिल्हियविसय-कसाया उज्झियघर-घरणिसंगसुहसाया ।
अकलियहरिसविसाया साहू सरणं विहुयसोया।३७।।

सोम० **'मिल्हिअ'**त्ति मिल्हिता अपास्ता विषयाः शब्दाद्याः कषायाश्च क्रोधाद्याश्च यैस्ते तथा, विषयकषायरहिता इत्यर्थः । तथा **गृह**मगारं **गृहिणी** कलत्रं तयोः **सङ्गः** सम्बन्धस्तस्माद्यः **सुखास्वादः** सौख्यानुभव **उज्झितः** परिहृतो यैस्ते तथा निष्परिग्रहा निस्सङ्गाश्चेत्यर्थः । तथा न कलितौ नाश्रितौ हर्षविषादौ प्रमोदवैमनस्ये यैस्ते तथा, समभावव्यवस्थिता इत्यर्थः । तथा गतः प्रमादो येभ्यस्ते तथाऽप्रमत्ता इत्यर्थः। **'विहुअसोआ'** इति पाठे तु विधूतानि श्रोतांसि आश्रवद्वारलक्षणानि यैः । यद्वा विधुतः क्षिप्तः शोकः चित्तखेदो यैस्ते तथा, विधूताऽसंयमस्थाना **गतशोका** वेत्यर्थः। ते **साधवः शरणं** भवन्तु ।।३७।।

गुण० **मिल्लित्ता** अपास्ता **विषयाः** शब्दाद्याः **कषायाश्च** क्रोधाद्याः यैस्ते तथा विषयकषायरहिता इत्यर्थः। **गृहगृहिण्योः सङ्गः** सम्बन्धस्तस्माद्यः **सुखास्वादः** सुखलेश्याविशेष

उज्झितः परिहृतो यैस्ते **उज्झितगृहगृहिणीसङ्गसुखास्वादा** निष्परिग्रहा निर्जिगीष-वश्चेत्यर्थः । **न कलितौ** न गणितौ नाश्रितौ **हर्षविषादौ** प्रमोदवैमनस्ये यैस्ते तथा समभावव्यवस्थितत्वात् । **'विहूअसोआ'** इति पाठान्तरम्- **विधूतानि श्रोतांसि** आश्रवद्वाराणि यैर्यदिवा विधूतः क्षिप्तः शोकश्चित्तखेदो यैस्ते तथा विधूतासंयमस्थाना **गतशोका** वेत्यर्थः । ते **साधवः शरणं** स्युः ।।३७।।

हिंसाइदोससुन्ना कयकारुन्ना सयंभुरूप्पन्ना ।
अजराऽमरपहखुन्ना साहू सरणं सुकयपुन्ना ।।३८।।

सोम० हिंसा आदिर्येषां ते हिंसादयः, ते च ते दोषाश्च, आदिशब्दादलीकभाषणपरस्वापहार-स्त्रीसेवापरिग्रहादीनां ग्रहः । **हिंसादिदोषैः शून्याः** तैर्विरहिता इत्यर्थः। तथा **कृतं** विहितं **कारुण्यं** दुःखप्रहाणेच्छा सर्वजीवेषु यैस्ते तथा सर्वजीवेषु कृपार्द्रचेतस इत्यर्थः । तथा जीवाजीवादिपदार्थानां जिनोक्तानां यथावस्थिततत्त्वेन रोचनं मननं श्रद्धानं रुक् सम्यक्त्वमित्यर्थः, प्रज्ञानं प्रज्ञा बुद्धिः सम्यग्ज्ञानमित्यर्थः, स्वयं भवतीति स्वयम्भूः, स्वयम्भूवौ रुक्प्रज्ञे सम्यक्त्वज्ञाने येषां ते **स्वयम्भूरुक्प्रज्ञाः।** यदि वा स्वयम्भुरूचा स्वयम्भूतसम्यक्त्वेन क्षायिकादिना पूर्णाः, दूरीकृतमिथ्यात्वा इत्यर्थः। **'पुन्ना'** इति पाठे इयं व्याख्या । यद्वा स्वयम्भूशब्देन स्वयम्भूरमणः समुद्र उच्यते तत्तुल्ये विस्तीर्णे इत्यर्थः, रुक्प्रज्ञे येषां ते तथा । अथवा **'स्वयंभुरूप्पन्ना'** इति पाठे स्वयम्भरा आत्मनिर्वाहकाः कस्याप्यनाश्रितत्वेनोत्पन्ना व्यवस्थिताः स्वयम्भरोत्पन्नाः । तथा न विद्येते जरामरणे यत्र **तदजरामरं** निर्वाणं तस्य **पथो** मार्गस्तदुपदर्शक-त्वात्प्रवचनशास्त्राणीत्यर्थः, तत्र **क्षुण्णाः** निपुणाः, सम्यक् तस्य वेदिन इत्यर्थः । क्षुण्णः पुनः पुनः परिशीलनेनासेवितोऽजरामरपथो मोक्षमार्गो ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणो यैस्ते तथा, प्राकृतत्वात् क्षुण्णशब्दस्य परनिपातः। **'अजरामरबहुखुन्ना'** इति पाठे तु अजरामरे निर्वाणे वर्णयितव्ये बहु प्रभूतं यथा भवत्येवं क्षुण्णाः सम्यग्मोक्षस्वरूपप्ररूपका इत्यर्थः । ते **साधवः शरणं** भवन्तु। पुनः किम्भूताः ? सुष्ठु अतिशयेन कृतं पुण्यं चारित्रप्राप्तिलक्षणमेष्यद्भवयोग्यं स्वर्गादिलाभलक्षणं वा यैस्ते **सुकृतपुण्याः,** सुकृतैः तपःप्रभृतिभिर्वा पूर्णाः भृताः सञ्चितप्रभूततपस इत्यर्थः ।।३८।।

गुण० हिंसादिदोषैः शून्यास्तैर्विरहिता इत्यर्थः। कृतं विहितं कारुण्यं दुःखप्रहाणेच्छा

दययार्द्रभावः सर्वसत्त्वेषु यैस्ते **कृतकारुण्याः** कृपाकवचितचेतस इत्यर्थः । तथा जीवाजीवादिपदार्थानां शासने यथाप्रणीतत्वेन रोचनं मननं श्रद्दधानं रुक् सम्यक्त्वम्, प्रज्ञानं प्रज्ञा बुद्धिः स्वयं भवतीति स्वयम्भूः, स्वयम्भुवौ रुक्प्रज्ञे सम्यक्त्वबुद्धी येषां ते **स्वयम्भूरुक्प्रज्ञाः,** यदिवा स्वयम्भूरुचा सम्यक्त्वेन पूर्णा स्वयम्भूरुक्पूर्णा दूरीकृतमिथ्यात्वा इत्यर्थः । स्वयम्भूसमुद्रतुल्ये वा विस्तीर्णे रुक्प्रज्ञे येषां ते । तथा न विद्येते जरामरौ वृद्धत्वनिधने यत्र **तदजरामरं** निर्वाणं तत्रोपदेष्टव्ये व्यावर्णयितव्ये च **बहु** प्रभूतं यथा भवत्येवं **क्षुण्णा** निपुणा मोक्षस्वरूपज्ञातार इत्यर्थः । यदा तु **'पह'** इति पाठस्तदा अजरामरपथदेशकत्वात् प्रवचनशास्त्राणि तत्र निपुणाः सम्यक् तद्वेदिन इत्यर्थः । ते **साधवः शरणं** भवन्तु । सुष्ठु अतिशयेन कृतं पुण्यं चारित्रप्राप्तिलक्षणं यैस्ते **सुकृतपुण्याः**। सुकृतैस्तपःप्रभृतिभिर्वा पूर्णा भृताः सञ्चितप्रभूततपस इत्यर्थः ।।३८।।

कामविड़ंबणचुक्का कलिमलमुक्का विविक्कचोरिक्का ।
पावरयसुरयरिक्का साहूगुणरयणचच्चिक्का ।।३९।।

सोम० काम्यते अभिलष्यते विषयार्थिभिरिति **काम**स्तस्य कामस्य स्मरजनितविकारस्य या **विडम्बना** नाना विक्रियाभिः परिचेष्टनं तस्याः **'चुक्क'**त्ति प्राकृतत्वाच्च्युतास्तया रहिता ज्ञातपरमार्थत्वात् तां त्यक्तवन्त इत्यर्थः । तथा **कलिमलं** पापं तेन **मुक्ताः** पवित्रचारित्रनीरेण तं प्रक्षालितवन्त इत्यर्थः। तथा **'विविक्क'**त्ति विविक्तमदत्तादान-नियमेनाऽऽत्मनः पृथक् कृतं **चौरिक्यं** चौर्यं यैस्ते तथा स्वामिजीवतीर्थकृद्गुर्व-नुज्ञातभक्तपानादिग्रहणेन सर्वथाऽपि तं परिहृतवन्त इत्यर्थः । तथा पातयति दुर्गतौ जीवानिति पापं तदेव रजः पापरजः तत्कारणत्वात् पापरजश्च तत्सुरतं मैथुनं च **पापरजःसुरतं** तेन **रिक्ताः** तत्त्यागिनो, नवगुप्तिसनाथब्रह्मव्रतधरणाद्, एवंविधाः **साधवः** शरणम्, किम्भूताः साधवः ? **गुणा** व्रतषट्कादयस्त एव **रत्नानि** तैः **चर्चिकत्ति** दीप्तिमन्तस्तैर्मण्डिता इत्यर्थः। यद्वा साधूनां गुणाः साधुगुणा इत्येवं कार्यम्, प्राकृतत्वाद्दीर्घत्वम्, साधव इति विशेष्यं तु प्रस्तावादेव लभ्यते ।।३९।।

गुण० काम्यतेऽभिलष्यते विषयार्थिभिरिति कामस्तस्य स्मरजनितविकारस्य या विडम्बना कदर्थना मदोन्मत्तस्येव नानाविक्रियाभिः परिवेष्टनं तस्याः **कामविडम्बनायाः**

चुक्कति प्राकृतत्वाद् च्युतास्तया विरहिता विज्ञातपरमार्थत्वात्तां त्यक्तवन्त इत्यर्थः। **कलिमलः** पापस्तेन **मुक्तास्**तद्विवर्जिताः पवित्रचारित्रनीरपूरेण तं प्रक्षालितवन्त इत्यर्थः। **विविक्तं** अदत्तादानपरिहारेणात्मनः पृथक्कृतं **चौरिक्यं** चौर्यं यैस्ते, तथा स्वामिजीवजिनगुर्वाद्यनुज्ञातभक्तपानादिग्रहणेन सर्वथाऽपि तत्परिहृतवन्त इत्यर्थः । पातयति जीवानिति पापम्, तस्य रजः कश्मलः **पापरजश्च** तत्**सुरतं** मैथुनं तेन **रिक्तास्**तत्त्यागिनो नवगुप्तिसनाथब्रह्मव्रतचरणात् । यत एवंभूता अत एव साधूनां गुणाः **साधुगुणा** व्रतषट्कादयस्त एव **रत्नानि** तै**श्चिच्चिक्कत्ति** दीप्तिमन्तः, तैर्मण्डिता इत्यर्थः। ते साधवः शरणमिति ।।३९।।

सोम० नन्वत्र साधुशरणाधिकारे ज्येष्ठपदवर्तित्वेनाचार्यादयः कथं गृह्यन्ते ? इति संशयापनोदायाह-

साहुत्तसुट्ठिया जं आयरियाई तओ य ते साहू ।
साहुभणिएण गहिया ते तम्हा साहुणो सरणं ।।४०।।

सोम० साधुत्वे साधुस्वरूपे समभावपरसाहाय्यदानमुक्तिसाधकयोगसाधनादिलक्षणे **सुष्ठु** अतिशयेन **स्थितास्**तत्सेविन इत्यर्थः । यद्वा साधुत्वेन सुस्थिताः समाहिताः **साधुत्वसुस्थिताः यद्** यस्मात्कारणा**दाचार्यादयः** पञ्चापि **ततश्च ते** पञ्चापि **साधव** उच्यन्ते, तत्कार्यकरणात् । **तस्मात्साधुभणितेन** साधुसत्कोच्चारेण **गृहीतास्ते** सर्वेऽप्यतीतानागतवर्तमानकालभाविनोऽत्राधिकारे मम **शरणं** भवेयुरिति ।।४०।।

गुण० साधुत्वे साधुस्वरूपे समभावपरसाहाय्यपरोपकारलक्षणे **सुष्ठु** अतिशयेन **स्थिता** अध्यवसिता व्यवस्थिता **यद्** यस्माद्धेतोरा**चार्यादयः** आचार्योपाध्यायप्रवर्तकस्थविरगणावच्छेदिन**स्ततस्ते** पञ्चापि **साधवस्**तत्कार्यकरणात् **साधुभणितेन** साधुसत्कारेण **गृहीता** ग्रहणमागतास्**तस्मात्ते** सर्वेऽप्यत्राधिकारोक्तगुणगरिष्ठा अतीतानागतवर्तमानकालभाविनोऽतीतानागतयोरनन्ता वर्तमानोत्कृष्टकाले नवकोटीसहस्रम्, जघन्ये तु कोटीसहस्रद्वयम्, ते सर्वे **साधवो** मम **शरणं** भवेयुः ।।४०।।

सोम० उक्तं तृतीयं शरणमथ चतुर्थं शरणमाह-

गुण० चतुर्थशरणप्रतिपादनायाह-

पडिवन्नसाहुसरणो सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मं ।
पहरिसरोमंचपवंचकंचुयंचियतणू भणइ ।।४१।।

सोम० साधुश्रावकाद्यन्यतमो जीवः **प्रतिपन्नसाधुशरणः** सन् **पुनरपि जिनधर्मं शरणं कर्तुं** प्रतिपत्तुमिच्छन्नित्यध्याहार्यम्, इदं वक्ष्यमाणं **भणति** । किंविशिष्टोऽसौ ? प्रकृष्टो हर्षः प्रहर्षः वदनविकाशादिचिह्नगम्यो मानसः प्रीतिविशेषस्तद्वशेन यो रोमाञ्चप्रपञ्चः स एव कञ्चुकस्तेनाञ्चिता विभूषिता तनुः शरीरं यस्य स **प्रहर्षरोमाञ्चप्रपञ्चकञ्चुकाञ्चिततनुः,** प्रमोदपूरिताङ्गः सन्नित्यर्थः ।।४१।।

गुण० स साधुसाध्वीश्राद्धश्राविकान्यतमो जीवः **प्रतिपन्नसाधुशरणो**ऽङ्गीकृतमुनिशरणः **पुनर**थशब्दार्थो भिन्नक्रमश्च, ततश्च पुनरथानन्तरं **जिनधर्मं शरणं कर्तुं** प्रतिपत्तु-माश्रयितुमिच्छन्नित्यध्याहार्यम् । किंविशिष्टोऽसावित्याह-**'पहरिस'**त्ति तत्र वदन-विकाशादिचिह्नगम्यो मानसः प्रीतिविशेषो हर्षः प्रहर्षः प्रकृष्टो हर्षः प्रहर्षस्तद्वशेन रोमाञ्चप्रपञ्चो रोमोद्धर्ष उत्कर्षः स एव कञ्चुकश्चोलकस्तेनाञ्चिता विभूषिता तनूः शरीरं यस्य स **प्रहर्षरोमाञ्चप्रपञ्चकञ्चुकाञ्चिततनुः** प्रमोदपूरिताङ्गः सनिदं वक्ष्यमाणं **भणति** ।।४१।।

सोम० स यद् भणति तदाह-

गुण० यच्च ब्रूते तदाह-

पवरसुकएहिं पत्तं पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्तं ।
तं केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४२।।

सोम० प्रवरसुकृतैर्विशिष्टपुण्यैः **प्राप्तं** लब्धं सम्यक्त्वदेशविरतिरूपं धर्ममिति सम्बन्धः, अर्धपुद्गलपरावर्त्ताभ्यन्तरीभूतभवैरेव भव्यजीवैरासन्नसिद्धिकैः प्राप्यमानत्वात्, तथा **पात्रै**रपि भाग्यवद्भिरपि ब्रह्मदत्तचक्र्यादिभिरिव **कैश्चित् नवरीति** पुनरर्थे **न प्राप्तं** नासादितम्, पात्रत्वं ब्रह्मदत्तस्य चक्रित्वलाभात्, देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिपदानि हि भव्यानामेव भवन्तीति । **तमे**वम्भूतं **केवलिभिः** केवलज्ञानोपलब्धसमस्ततत्त्वैः **प्रज्ञप्तं** देशितं **धर्मं** श्रुतधर्मचारित्रधर्मरूपं **शरणं प्रपन्नोऽहमिति** ।।४२।।

गुण० प्रवरसुकृतैः विशिष्टपुण्यैः **प्राप्तं** लब्धं सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिरूपं जिनप्रणीतं धर्ममिति सम्बन्धः, यतो जीवस्यानादिभवाऽलभ्यस्तैर्मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिः सदैवावृतत्वेन तत्प्राप्तेरतिशयेन दुर्लभत्वात्, यदाह-

अंतिम-कोडाकोडीए, सव्वकम्माणमाउवज्जाणं ।।
पलियासंखिज्जइमे, भागे खीणे हवइ गंठी ।।१।। [वि.आ.भा. ११९४]
अपुव्वेणत्ति पुंजं, मिच्छत्तं कुणइ कुद्दवोवमया ।
अनियट्टीकरणेए उ, सो सम्मं दंसणं लहइ ।।२।। [वि.आ.भा. १२१८]
सम्मत्तम्मिय लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावउ हुज्जा ।।
चरणोवसमइखयाणं, सागरसंखंतरा हुंति ।।३।। [वि.आ.भा. १२२२]

यावत्यां कर्मस्थितौ सम्यक्त्वं लब्धं तन्मध्यात्पल्योपमपृथक्त्वलक्षणे स्थितिखण्डे क्षपिते देशविरतो भवेत्, ततोऽपि सङ्ख्यातेषु सागरेषु क्षपितेषु चारित्रमित्यादि, अतो नाल्पपुण्यैरवाप्यत इत्यर्थः, पुण्यवद्भिः प्राप्यत इत्युक्तम् । तत्र किं सर्वैरपि तैर्लभ्यत इत्याह **'पत्तेहिं'**त्ति पात्रैरपि भाग्यवद्भिरपि **कैश्चिद्** ब्रह्मदत्तचक्र्यादिभिरिव **नवरि** पुनर्न **प्राप्तं** नासादितम्, पात्रत्वं च ब्रह्मदत्तस्य चक्रित्वलाभात्, देवेन्द्रचक्रवर्त्यादिकर्मणां बन्धो भव्यानामेवोक्त इति । तमेवम्भूतं **केवलिभिः प्रज्ञप्तं** देशितं **धर्मं** श्रुतधर्मचारित्रधर्मरूपं **शरणं प्रपन्नोऽह**मिति ।।४२।।

सोम० अथ धर्मस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयन्नाह-

गुण० अथ धर्मस्यैव माहात्म्यमुपदर्शयन् तमेव शरणं प्रतिपित्सुराह-

पत्तेण अपत्तेण य पत्ताणि य जेण नर-सुरसुहाइं ।
मोक्खसुहं पि य पत्तेण नवरि धम्मो स मे सरणं ।।४३।।

सोम० प्राप्तेनाप्राप्तेनापि लब्धेनालब्धेनापि, केन ? **येन** जैनधर्मेण **नरसुरसुखानि प्राप्तानि,** तत्र प्राप्तेन यथा लब्धसम्यक्त्वेन धनसार्थवाहेन **नरसुखं** युगलिकसुखं प्राप्तम्, अप्राप्तेनापि च यथा तेनैव तस्मिन्नेव भवे सम्यक्त्वलाभात् पूर्वम्, प्राप्तेन धर्मेण सुरसुखं बहुभिरपि श्रीवीरजीवनयसारादिभिः । अप्राप्तेन धर्मेण **सुरसुखं "तावस जा जोइसिआ चरगपरिव्वाय बंभलोगो जा"** इत्याद्युक्तेर्बहुभिः कपिलादिभिरिव लब्धं, यद्वा अनेकैः भव्यैः प्राप्तेन धर्मेण नरसुरसुखानि लब्धानि, अभव्यैश्च अप्राप्तेनापि तेन,

तेषामप्यागमे केवलक्रियादिबलेनाऽऽनवमग्रैवेयकं गमनश्रवणात् । **मोक्षसुखं** पुनर्येन धर्मेण प्राप्तेनैव प्राप्यते, नान्यथा, मरुदेवीप्रभृतयोऽपि भावतश्चारित्रपरिणामं प्राप्यैव मोक्षं जग्मुरिति, **नवरि** पुनः **स धर्मो मे मम शरणं** भवतु । अथ व्याख्यान्तरं-**पात्रेण** ज्ञातिकुलसौभाग्यादिगुणयुक्तेन तथा **अपात्रेणापि** गुणवियुक्तेन दारिद्र्याद्युपहतेनापि प्राप्तानि लब्धानि **येन** कारणेन **नरसुरसुखानि** मनुजदेवसमृद्धयः, तत्र पात्रेण ऋजुत्वादिगुणवता वरुणसारथिमित्रेणेव नरसुखं विदेहेषु सुकुलोत्पत्त्यादिकं यथा प्राप्तमपात्रेण दौःस्थ्याक्रान्तेन कौशाम्ब्यामार्य-सुहस्तिप्रव्राजितसम्प्रतिराजजीवद्रमकेणेव, पात्रेण सुरसुखं सर्वार्थसिद्धिसम्भवं शालिभद्रेणेवापात्रेण सुरसुखं वसुदेवपूर्वभवे नन्दिषेणेनेव प्राप्तम्, च एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च पात्रेणेत्यत्र योज्यते, ततोऽयमर्थः । **नवरं** केवलं **मोक्षसुखं** पुनः **पात्रेणैव** चारित्रधर्माधारभूततथाभव्यत्वगुणलक्षणेनैव प्राप्यते, नान्यथेति, यस्य धर्मस्य प्राप्त्यैवेति शेषः, **स धर्मो** मम **शरणं** भवतु ।।४३।।

गुण० **पात्रेण** ज्ञातिकुलरूपसौभाग्यादिगुणयुक्तेन, न केवलं पात्रेण, **अपात्रेणापि** गुणवियुक्तेन दारिद्र्याद्युपहतेन **प्राप्तानि** लब्धानि **येन** कारणेन **नरसुरसुखानि** मनुजदेवसमृद्धयः, तत्र पात्रेण ऋजुत्वादिगुणवता वरुणसारथिमित्रेणेव नरसुखं विदेहेषु सुकुलोत्पत्त्यादिकं यथा प्राप्तम्, अपात्रेणापि दौःस्थ्याक्रान्तेन कौशाम्ब्यामार्यसुहस्तिसूरिप्रव्राजितसम्प्रति-राजजीवद्रमकेणेव, पात्रेण सुरसुखं सर्वार्थसिद्धिसम्भवं शालिभद्रेणेव च, अपात्रेण सुरसुखं वसुदेवपूर्वभवे नन्दिषेणेनेव प्राप । अपेः पुनरर्थत्वान्**मोक्षसुखं पुनः, चस्य** भिन्नक्रमत्वात् **पात्रेणैव,** चारित्रधर्माधारभूतभव्यत्वगुणलक्षणेनेत्यर्थः, प्राप्यते । अथवा प्राप्तेनाप्राप्तेनापि लब्धेनालब्धेनापि येन जैनधर्मेण नरसुरसुखानि प्राप्तानि, तत्र प्राप्तेन यथा लब्धसम्यक्त्वलाभेन धनसार्थवाहेन नरसुखं मिथुनकसुखमप्राप्तेनापि तेनैव तस्मिन्नेव भवे सम्यक्त्वलाभात्पूर्वं प्राप्तेन नरसुखं वीरजीवबलाधिपेनेव, अप्राप्तेन च सुरसुखं **"चरगपरिव्वाय बंभलोगो जा"** इत्युक्तेर्बहुभिरिव **मोक्षसुखं पुनः प्राप्तेनैव** प्राप्यते येन धर्मेण यच्च मरुदेवीप्रभृतयोऽलब्धेनापि तेन तदवाप्नुवन्, तत्तेऽपि भावतः प्राप्तचारित्रपरिणामा इति, **नवरि** पुनः **स धर्मो मे** मम **शरणं** भवतु ।।४३।।

निद्दलियकलुसकम्मो कयसुहजम्मो खलीकयकुहम्मो ।
पमुहपरिणामरम्मो सरणं मह होउ जिणधम्मो ।।४४।।

सोम० निर्दलितानि विदारितानि तत्कर्तृजनेभ्यः **कलुषाणि** मलिनानि **कर्माणि** येन धर्मेण स तथा, निर्धूतसर्वपाप इत्यर्थः। यत एवंविधोऽत एव कृतं शुभं जन्म कर्म वा सेवकजनेभ्यो गणधरतीर्थकरत्वादिप्राप्तिलक्षणं येन स **कृतशुभजन्मा कृतशुभकर्मा वा**। यत एवंविधोऽत एव **खलीकृतः** शत्रुवन्निर्घाटितो निस्सारितोऽधर्मो **कुधम्मो** वा सम्यक्त्ववासितान्तःकरणेभ्यो येन स तथा । तथाऽयं **जिनधर्मः प्रमुखे** आदाविहलोकेऽपि रम्यो धम्मिलादीनामिव **परिणामे** परिपाकप्राप्तौ भवान्तरेऽपि दामन्नकादीनामिव **रम्यो** मनोज्ञः, मिथ्यादृष्टिधर्मस्तु नैवंविधः, तस्यारम्भेऽप्यादावपि पञ्चाग्नितपःप्रभृत्यादेर्महाकष्टहेतुत्वेन परिणामे परलोके च मिथ्यात्वरूपत्वा-दुर्गतिमूलत्वेन चासुन्दरत्वात् । विषयसुखस्य त्वादौ सुन्दरत्वेऽपि परिणामे शनैः शनैरिहलोके परलोकेपि च कटुविपाकत्वाच्च, जिनधर्मस्त्वादौ परिणामेऽपि च रम्य एव, स एवंविधो धर्मो मम **शरणं भवतु** ।।४४।।

गुण० निर्दलितानि विदारितानि तत्कर्तृजनेभ्यः **कलुषाणि** मलिनानि **कर्माणि** येन धर्मेण स तथा निर्धौतसर्वपाप इत्यर्थः। यत एव निर्दलिताशुभकर्मा अत एव **कृतं शुभं कर्म** जन्मा वा सेवकजनेभ्यो गणधरतीर्थकरत्वादिपदवीप्राप्तिलक्षणं येन स कृतशुभकर्मा जन्म वा । अत एव **खलीकृतः** शत्रुवन्निर्घाटितो निःसारितः **कुधर्मो** मिथ्याधर्मः सम्यक्त्वतत्त्ववासितेभ्यो येन स तथा । मिथ्यादृष्टिधर्मस्यारम्भेऽप्यादावपि पञ्चाग्नितपः-प्रभृत्यादेर्महाकष्टहेतुत्वेनासुन्दरत्वात् परिणामे च मिथ्यात्वरूपत्वेन दुर्गतिमूलत्वाद्, अयं तु **जिनधर्मः प्रमुखे** आदाविहलोकेऽपि धम्मिल्लादीनामिव **परिणामे** परिपाकप्राप्तौ भवान्तरे दामन्नकादीनामिव **रम्यो** मनोज्ञः। स एवंविधो धर्मो **मम शरणं भवतु** ।।४४।।

कालत्तए वि न मयं जम्मण-जर-मरण-वाहिसयसमयं ।
अमयं व बहुमयं जिणमयं च सरणं पवन्नो हं ।।४५।।

सोम० कालत्रयेऽप्यतीतानागतवर्तमानरूपे **न मृतो** न विनष्टस्तं न मृतं भरतैरावतेषु व्यवच्छेदसद्भावेऽपि महाविदेहेषु कालत्रयेऽपि धर्मस्य नैरन्तर्येण सद्भावात् । तथा जन्म च जरा च मरणं च व्याधयश्च जन्मजरामरणव्याधयस्तेषां शतानि **शमयतीति जन्मजरामरणव्याधिशतशमकः**, सिद्धिपदप्रदानेन तन्निवारक इत्यर्थः, तम् । **'सुमय'** मिति पाठे तु जन्मजरामरणव्याधिशतानि सुष्ठु अतिशयेन मृतानि विनष्टानि स्थितानि

यस्मात्स तथा । तथा सद्वर्णगन्धरसोपेतं वर्णबलसौभाग्यपुष्टिजननं सर्वरोगनाशनं वस्तु **अमृतमु**च्यते तदिव सकललोकस्यानन्दतुष्टिपुष्टिजनकत्वाद् । **बहुमतः** सर्वस्याप्यतिशयेनाभीष्ट इत्यर्थः, तं प्रक्रमायातं जिनधर्मम् । न केवलं जिनधर्मम्, **जिनमतं च** जिनप्रवचनं द्वादशाङ्गरूपं पूर्वोक्तगुणसुन्दरं **शरणत्वेनाहं प्रपन्न** आश्रित इत्यर्थः ।।४५।।

गुण० **कालत्रयेऽ**तीतानागतवर्तमानरूपे **न मृतो** न विनष्टस्तं न मृतं विदेहेषु नैरन्तर्येण तत्सद्भावात् कालत्रये**ऽपि** धर्मो विद्यत एवेत्यर्थः । जन्म च जरा च मरणं च व्याधयश्च **जन्मजरामरणव्याधयस्**तेषां जन्मजरामरणव्याधीनां **शतानि** तानि **सुष्ठु** अतिशयेन **मृतानि** स्थितानि विनष्टानि यस्मात् स तथा तमथवा **जन्मजरामरणव्याधिशतानां शमकः** सिद्धिपदप्रदानेन तन्निवारकस्तम् '**अमयं व**'त्ति चारुवर्णगन्धरसोपेतं वर्णबल-सौभाग्यपुष्टिजननं सर्वरोगशमनमनेकगुणसम्पन्नममृतं तदिव सकललोकस्यानन्दतुष्टि-पुष्टिजनकत्वात्, बहुमतः सर्वस्याप्यतिशयेनाभीष्ट इत्यर्थः । तं किं **बहुमतं** इति चेत् प्रक्रमायातं जिनधर्ममेव, न केवलं जिनधर्मं **जिनमतं** च प्रवचनं च द्वादशाङ्गमित्यर्थः तदप्येवंगुणमेव, शेषं प्राग्वत् ।।४५।।

पसमियकामपमोहं दिट्ठाऽदिट्ठेसु न कलियविरोहं ।
सिवसुहफलयममोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४६।।

सोम० **प्रकर्षेण** कटुविपाकतादर्शनेनोपशमं नीतः । **कामस्य प्रकृष्टो मोह** उन्मादो मोहो वा येन स तथा, निवारितकामोद्रेक इत्यर्थः, जिनधर्मभावितमतेः कामनिवृत्तेः सद्भावात्। तथा दृष्टादृष्टविषया ये बादरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयो जीवाः पुद्गलस्कन्धादयोऽजीवाश्च, तथाऽदृष्टाः सर्वलोकवर्त्तिसूक्ष्मैकेन्द्रियादयो जीवा धर्माधर्मास्तिकायादयोऽजीवाश्च । स्वर्गनरकादयो वा येऽतिशयज्ञानिगोचरास्तेषु **दृष्टादृष्टेषु** पदार्थेषु **न कलितो** न प्राप्तो **विरोधो** विपरीतप्ररूपणारूपो येन स तथा तम्, केवलिप्रज्ञप्तत्वात् यथावस्थित-स्वरूपावेदकमित्यर्थः। तथा शिवसुखमेव फलं शिवसुखफलं तद्ददातीति **शिवसुख-फलद**स्तम्, अत एव न मोघो**ऽमोघो**ऽवन्ध्यः सफल इत्यर्थः । तमेवंप्रकारं **धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहमि**ति ।।४६।।

गुण० **प्रशमितः "सल्लं"** इत्यादि तद्विपाकवर्णनेनोपशमं नीतः **कामस्य प्रकृष्टो मोह** उन्मादो येन स तथा निवारितकामोद्रेक इत्यर्थस्तम् । दृष्टाश्च अदृष्टाश्च दृष्टादृष्टा जीवाः, तत्र दृष्टा बादरैकेन्द्रियद्वीन्द्रियादयः दृष्टिविषयत्वात्तेषामदृष्टाः सूक्ष्मपनकसूक्ष्मैकेन्द्रियाः सर्वलोकवर्तिनोऽतिशयज्ञानिगोचरास्तेषु **दृष्टादृष्टेषु** जीवेषु **न कलितो** न कृतो **विरोधो** विपरीतप्ररूपणा येन स तथा तम्, केवलिप्रज्ञप्तत्वाद् यथावस्थितस्वरूपावेदकमित्यर्थः । शिवसुखमेव फलं तद्ददातीति **शिवसुखफलदस्तं** शिवसुखफलदम् । अत एव न मोघोऽ**मोघो**ऽवन्ध्यः सार्थक इत्यर्थस्तमेवंप्रकारं **धर्मं शरणमहं प्रपन्नः** ।।४६।।

नरयगइगमणरोहं गुणसंदोहं पवाइनिक्खोहं ।
निहणियवम्महजोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४७।।

सोम० पापकारिणो नरान् कायन्त्याह्वयन्तीति नरका रत्नप्रभादिषु सीमन्तकाद्यास्त एव गम्यन्त इति गतिस्तत्र यद्गमनं तद् रुणद्धि निवारयतीति **नरकगतिगमनरोधस्तम्,** तथा **गुणानां** क्षान्त्यादीनां **सन्दोहः** समुदायो यत्र स तथा तम्, तथा प्रकृष्टा वादिनः प्रवादिनः, निर्शब्दो निषेधार्थः, तैः प्रवादिभिः निर् न क्षोभ्यते इति **प्रवादिनिक्षोभ्यस्तम्,** अथवा प्रवादिभ्यो निर्गतः क्षोभः कम्पनं यस्य स तथा, यद्वा प्रवादिनां निर् नितरां क्षोभो यस्मात्स तथा तम्, सुयुक्तियुक्तत्वेन श्रीसर्वज्ञोक्तत्वेन च वादिभिः क्षोभयितुमशक्य इत्यर्थः। **'निहणिय'**त्ति निहतो नाशं नीतो मन्मथयोधः कामसुभटो येन स तथा, नवगुप्तिरचनारुचिरब्रह्मकवचाञ्चितत्वात् धर्मस्य, तं **धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहमि**ति ।।४७।।

गुण० **नरकगतिगमनरोधम्,** नरका रत्नप्रभाद्यास्तत्र गमनं तं रुणद्धि निवारयतीति । **गुणानां** क्षान्त्यादीनां च **सन्दोहः** समुदायो यत्र स तथा तम् । प्रकर्षवन्तो वादिनः प्रवादिनस्त्रिषष्ट्याधिकत्रिशतानां सङ्ख्योपेताः, निःशब्दस्य निषेधार्थत्वात् तैः प्रवादिभिर्न क्षोभ्यत इति प्रवादिनिक्षोभ्यस्तं **प्रवादिनिःक्षोभ्यम्** । नवगुप्तिरचनारुचिरकवचकवचितत्वेन **निर्जितः** प्रतिहतो नाशं नीतो **मन्मथयोधः** कामसुभटो येन स तथा तं **धर्मं शरणं प्रपद्येऽहम्** ।।४७।।

सोम० अथ निधानोपमया धर्मस्य नमस्कारमाह-

गुण० कृतधर्मशरणः पुनस्तस्यैव चारित्रश्रुतरूपस्य निध्युपमया नमस्कारमाह-

भासुरसुवन्नसुंदररयणालंकारगारवमहग्घं ।
निहिमिव दोगच्चहरं धम्मं जिणदेसियं वंदे ।।४८।।

सोम० देवादिभास्वरगतिहेतुत्वाद् **भास्वरः शोभनो वर्णः** श्लाघा गुणोत्कीर्त्तनरूपा यस्मात्स **सुवर्णः**, चारित्रवतामिन्द्रादिभिरपि श्लाघनीयत्वात्, तथा **सुन्दरा** मनोज्ञा या क्रियाकलापविषया इच्छामिच्छेत्यादिदशविधसामाचार्यादिरूपा या **रचना** विविधकल्पना सैव तया वाऽ**लङ्कारः** शोभाविशेषो यस्य स **सुन्दररचनालङ्कारः**, तथा **गौरवं** महत्त्वं तद्धेतुत्वाद्धर्मोऽपि गौरवं तथा महानर्घो माहात्म्यविशेषो यस्य स महार्घः, चारित्रवतामामर्षौषध्याद्यनेकमाहात्म्यविशेषसम्भवात्, ततः पञ्चानामपि विशेषणानां कर्मधारयः । अथवा शोभनो वर्णः श्लाघा तेन सुन्दरा या सामाचार्यादिरचना सैवालङ्कारो यस्येत्येकमेव कार्यम्, चारित्रपक्षेऽयं पूर्वोक्तोऽर्थः। श्रुतधर्मपक्षे तु भास्वरज्ञानिभिः केवलिभिरुक्तत्वाद् भास्वरः शोभना वर्णा अक्षराणि तेषां या सुन्दरा रचना पदपङ्क्त्या विरचना तस्या योऽलङ्कारो द्वात्रिंशत्सूत्रदोषपरिहारेणाष्टगुणधारणेन च शोभाविशेषस्तस्माद् यद्गौरवं गुरुत्वमनन्तार्थत्वादिरूपं तेन महानर्घ आधिक्यं पूजातिशयो वा यस्य स तथा, ततो विशेषणद्वयकर्मधारयः, अथवा भास्वरेति वर्णविशेषणं कार्यम्, यद्वा **भास्वरसुवर्णसुन्दररचनालङ्कारेण गौरवं** गुरुत्वं यस्य स तथा, **महार्घमिति** पृथक्कृत्वा समस्यते । निधिपक्षे पुनर्भास्वरं दीप्तिमत् सुवर्णं कनकं सुन्दराणि यानि कनकानि रत्नानि अलङ्कारा हाराद्याभरणविशेषास्तैर्गौरवं सम्पूर्णता तेन महार्घो बहुमूल्यः । **'दोगच्च'**ति चारित्रधर्मपक्षे दुष्टा गतिर्दुर्गतिः कुदेवत्वकुमानुषत्वतिर्यग्नरकलक्षणा तस्या दुर्गतेर्भावो दौर्गत्यम्, श्रुतधर्मपक्षे तु "गत्यर्था ज्ञानार्था धातवो"ऽतो गतिर्ज्ञानं दुष्टा गतिः दुर्गतिरज्ञानमित्यर्थः तद्धरतीति दौर्गत्यहरम्, निधानपक्षे तु दुर्गतस्य दरिद्रस्य भावो दौर्गत्यं दारिद्र्यं तद्धरतीति दौर्गत्यहरं दारिद्र्यापहारकृदित्यर्थः। एवंविधं निधानोपमितं **धर्मं श्रीजिनैः** श्रीसर्वज्ञैर्देशितमुपदिष्टं **जिनोपदिष्टं वन्दे** नमस्कुर्वेऽहमित्यर्थः ।।४८।।

गुण० भास्वरगतिहेतुत्वाच्चारित्रधर्मस्य **भास्वरः** शोभनो वर्णः श्लाघा **"देवा वि तं नमंसंतीत्यादि"** गुणोत्कीर्तनरूपो यस्य यस्मात्स **सुवर्णः**, तथा **सुन्दरा** मनोज्ञा इतिकर्तव्यक्रियाकलापैश्चित्रा इच्छामिच्छादिदशभेदरूपा या **रचना** परिकल्पना तस्या

यथावसरमलङ्करणादलङ्कारः सुन्दररचनालङ्कारः, गौरवहैतुत्वात् **गौरवम्,** महानर्घो माहात्म्यविशेषो यस्य स **महार्घः,** ततो द्वन्द्वः, श्रुतधर्मपक्षे तु **"सुयधम्मो सज्झाओ"** इति वचनात्, श्रुतं द्वादशाङ्गं तत्र भास्वरज्ञानिभिः केवलिभिरुक्तत्वात् भास्वरम्, शोभना वर्णा अक्षराणि यत्र तत्सुवर्णम्, ततः सुवर्णानामक्षराणां या सुन्दरा रचना पदपङ्क्तिविरचनम्, तस्या द्वात्रिंशत्सूत्रदोषपरिहारेणाष्टगुणालङ्करणेन चालङ्कारो विभूषणम्, सुवर्णसुन्दररचनालङ्कारस्तस्माच्च गौरवो गुरुत्वम्, तथा एकैकस्यापि सूत्रस्यानन्तार्थत्वात्, यदाह-**"सव्वनईण..."** ततो महानर्घ आधिक्यं पूजातिशयो वा यस्य । अतश्चोपमीयते **निधिमिव** महानिधानमिवेत्यर्थः, किंविशिष्टम् ? दुष्टा गतिर्दुर्गतिः कुदेवत्वकुमानुषत्वतिर्यग्नरकलक्षणा, तस्या दुर्गतेर्भावो **दौर्गत्यम्,** श्रुतधर्मपक्षे तु अज्ञानत्वम्, तद् **हरतीति,** तत्र निधीयन्ते पोष्यन्तेऽर्था येषु इति निधयः, भास्वरं दीप्तिमत्सुवर्णं कनकं सुन्दराणि रुचिराणि रत्नानि पद्मरागादीनि अलङ्कारा हाराद्याभरण-विशेषास्तैर्गौरवः सम्पूर्णता तेन च महार्घो बहुमूल्यः, अत एव दुर्गतस्य दरिद्रस्य भावो दौर्गत्यं दारिद्र्यं तद्धरतीति **दौर्गत्यहरः** दारिद्र्यापहार-कृदित्यर्थः, एवंविधो यो निधिस्तत्कल्पं **जिनोपदिष्टं धर्मं वन्दे** । द्व्यर्थेयं गाथा ।।४८।।

सोम० उक्तश्चतुःशरणरूपः प्रथमोऽधिकारः । अथ दुष्कृतगर्हारूपं द्वितीयमधिकारमाह-

गुण० उक्तं चतुर्थं शरणम्, तद्भणनेन चाभिहितोऽस्याध्ययनस्य प्रथमोऽर्थाधिकारः । द्वितीयार्थाधिकारमाह-

चउसरणगमणसंचियसुचरियरोमंचअंचियसरीरो ।
कयदुक्कडगरिहाऽसुहकम्मक्खयकंखिरो भणइ ।।४९।।

सोम० चतुःशरणगमनेन चतुःशरणाङ्गीकारेण **सञ्चितं** राशीकृतं **यत्सुचरितं** पुण्यं तेन योऽसौ **रोमाञ्चो** रोमोल्लासस्तेना**ञ्चितं** भूषितं **शरीरं** यस्य स तथा, चतुःशरणगमनार्जितसुकृतवशात्कण्टकितगात्र इत्यर्थः । तथा **कृतानी**हभवेऽन्यभवे च विहितानि यानि **दुष्कृतानि** पापकृत्यानि तेषां गर्हा गुरुसमक्षं "हा दुट्ठु कय"मित्यादि निन्दा, तया योऽसावशु**भकर्मक्षयः** पापकर्मापगमस्तत्र **काङ्क्षिर** आकाङ्क्षावान् भणति, दुष्कृतगर्हातो यः पापापगमो भवति तमात्मनः समभिलषन्नेवं वक्ष्यमाणं **भणति** वदतीत्यर्थः ।।४९।।

गुण० **चतुःशरणगमनेन** चतुःशरणाङ्गीकरणेन **सञ्चितं** राशीकृतं **यत्सुचरितं** पुण्यं तेन योऽसौ **रोमाञ्चो** रोमोल्लासस्तेना**ञ्चितं** भूषितं **शरीरं** यस्य स तथा, शरणगमनार्जितस्य सुकृतस्य वशात्कण्टकितगात्र इत्यर्थः। **कृतानि** विहितानि यानि **दुष्कृतानि** अशुभाचारास्तेषां **गर्हा** गुरुसमक्षं "हा दुक्कयमि"त्यादि निन्दा, तया कृतदुष्कृतगर्हया योऽसा**वशुभकर्मक्षयः** पापकर्मापगमस्तत्र **काङ्क्षिर** आकाङ्क्षावान् **भणति** दुष्कृतगर्हातो यः पापापगमो भवति तमात्मनः समभिलषन्नेवं वक्ष्यमाणं वदतीत्यर्थः ।।४९।।

सोम० यच्च भणति तदाह-

गुण० यच्च भणति तदाह-

इहभवियमन्नभवियं मिच्छत्तपवत्तणं जमहिगरणं ।
जिणपवयणपडिकुट्ठं दुट्ठं गरिहामि तं पावं ।।५०।।

सोम० इहास्मिन् भवे यत्कृतं त**दिहभविकम्,** अन्यस्मिन् भवे भव**मन्यभविक**मतीतभविष्य-द्भवसम्भवमित्यर्थः, **मिथ्यात्वप्रवर्त्तनं** कुतीर्थिकदानमानसन्मानतद्देवार्चनतच्चैत्यकारा-पणाद्यधिकरणमन्यदपि **चाधिकरणं** भवनारामतटाकादिकारणधनुःखड्गादिशस्त्र-यन्त्रगन्त्रीहलोदूखलशृङ्खलादिविधापनदानादिरूपं यत्कृतमिति शेषः, तथाऽन्यच्च **जिनप्रवचने यत्प्रतिक्रुष्टं** प्रतिषिद्धं **दुष्टं तत्पापं गर्हामि** जुगुप्सामीत्यर्थः ।।५०।।

गुण० इहास्मिन् भवे यत्कृतं **तदिहभविक**मन्यस्मिन् भवे भव**मन्यभविकम**तीतभविष्यद्भव-सम्भवमित्यर्थः, **मिथ्यात्वप्रवर्तनं** कुतीर्थिकदानसन्मानतद्देवार्चनतत्चैत्यकारापणाद्यधि-करणमन्यदपि च पुरप्राकारादिखड्गादियन्त्रगन्त्रीहलोदूखलादि तथाऽन्यदपि यद् **जिनप्रवचने प्रतिक्रुष्टं** निराकृतं भवतीति हेतुत्वाद् **दुष्टं तत्पापं गर्हामि** जुगुप्सामि ।।५०।।

सोम० उक्ता सामान्येन दुष्कृतगर्हा, सम्प्रति विशेषेण तामाह-

मिच्छत्ततमंधेणं अरिहंताइसु अवन्नवयणं जं ।
अन्नाणेण विरइयं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५१।।

सोम० मिथ्यात्वमेव तमोऽन्धकारः तेनान्धस्तेन **मिथ्यात्वतमोऽन्धेन,** मिथ्याशास्त्रोपहत-

भावचक्षुषा जीवेनेति शेषः, **अर्हदादिषु** अर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायादिषु पूजाबहुमानार्हेषु **अवण्णवयणं जं ति** अवर्णवादवचनमसद्दोषकथनमवज्ञावचनं वा हीलारूपं **यदज्ञानेन** विवेकशून्येनोक्तमिति शेषः, तथा **विरचितं** कृतं कारितमनुमतं चातीतानागतवर्तमानकाले, यच्चान्यदपि जिनधर्मप्रत्यनीकत्ववितथप्ररूपणापरदेवधर्मस्थापनादिरूपमि**दानीम**वगतपरमार्थस्त**त्पापं गर्हामि** निन्दामि गुरुसमक्षमालोचयामीत्यर्थः ।।५१।।

गुण० मिथ्यात्वमेव तमोऽन्धकारं तद्रूपं पातकं वा तेन **मिथ्यात्वतमोऽन्धेन** मिथ्याशास्त्रोपहतभावचक्षुषा सता जीवे**नार्हदादिषु** अर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायादिषु **अवर्णवादवचनम**सद्दोषकथनं **यदज्ञानेन** जिनशासनबाह्येनोक्तमिति शेषः । तथान्यदपि मिथ्यात्वमोहितमतिना **विरचितं** कृतं कारितमनुमतं वा अतीतानागतवर्तमानकाले, **इदानीम**वगतपरमार्थः सन् **तत्पापं गर्हामि** निन्दामि गुरुसमीपे आलोचयामि, गुरुभिर्दत्तं तपःकर्म सम्यक् प्रतिपद्येऽहम् ।।५१।।

सुय-धम्म-संघ-साहुसु पावं पडिणीययाए जं रइयं ।
अन्नेसु य पावेसुं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५२।।

सोम० श्रुतं च धर्मश्च सङ्घश्च साधवश्च **श्रुतधर्मसङ्घसाधवः** तेषु **पापमा**शातनारूपं **प्रत्यनीकतया** विद्विष्टभावेन **यद्रचितं,** तत्र श्रुतस्य द्वादशाङ्गरूपस्य तदध्येत्रध्यापकानां वा उपरि यदरुच्यबहुमानादिचिन्तनम् "अज्ञानमेव शोभन"मिति भणतः पूर्वभवे माषतुषस्येव । धर्मप्रत्यनीकता "कविला इत्थंपि इहयंपी"ति भणतो मरीचेरिव । सङ्घप्रत्यनीकता सम्मेतशैलयात्रागच्छत्श्रीसङ्घविलोडकानां [विलोपकानां] सगरसुतजीवपूर्वभवचौराणामिव । साधुप्रत्यनीकता गजसुकुमालं प्रति सोमिलद्विजस्येव । तथा सर्वेषां श्रुतधर्मार्हदाचार्योपाध्यायसाधूनामुपरि प्रत्यनीकता नमुचिदत्तगोशालकादीनामिव ज्ञेया । तथा**ऽन्येष्वपि पापेष्व**ष्टादशसु प्राणातिपातादिषु यत् किमपि **पापं** जीवव्यपरोपणादिकं कृतं तद**प्यधुना गर्हामी**त्यर्थः ।।५२।।

गुण० श्रुतं च धर्मश्च सङ्घश्च साधवश्च **श्रुतधर्मसङ्घसाधव**स्तेषु **पापं प्रत्यनीकतया** विद्विष्टभावेन **यद्रचितमन्येष्वपि पापेष्व**ष्टादशसु प्राणातिपातादिषु विषयभूतेषु यत्किमपि **पापं** जीवव्यपरोपणादिकं कृतं **तदप्यधुना गर्हामि** ।।५२।।

सोम० यच्चोक्तं "अन्नेसु य पावेसु"त्ति तदेव व्यक्तीकरोति-

गुण० यच्चोक्तं "अन्नेसु य पावेसु" तदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह-

अन्नेसु य जीवेसु मित्ती-करुणाइ गोयरेसु कयं ।
परियावणाइदुक्खं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५३।।

सोम० अन्येष्वपि जीवेषु तीर्थकरादिव्यतिरिक्तेषु एकेन्द्रियादिसर्वभेदभिन्नेषु **मैत्रीकारुण्य-माध्यस्थ्यानि** विधेयतया **गोचरो** विषयो येषां ते तथा । तेषु **कृतं** निष्पादितं **'परिआवणाइ'**त्ति **परितापनादिदुःखं** परितापनारूपमध्यपदग्रहणात्तुलादण्डन्याये-नाभिहतादिभिर्दशभिः पदैस्तेषु जीवेषु यत्किमपि **दुःखं** कष्टं कृत**मिदानीं तदपि पापं गर्हामि** जुगुप्साम्यालोचयामीतियावत् ।।५३।।

गुण० अन्येष्वपि, जीवेषु तीर्थकरादिव्यतिरिक्तेषु पृथिव्यादिलोकान्तपर्यन्तेषु । कथम्भूतेषु **मैत्रीकारुण्यादिगोचरेषु । कृतं परितापनादिदुःखं** परितापनादिमध्यपदग्रहणात् तुलादण्डन्यायेनाभिहतादिभिर्दशभिः पदैस्तेषु जीवेषु यत्किमपि दुःखं कष्टं कृत**मिदानीं तदपि पापं गर्हामि** ।।५३।।

सोम० अथोपसंहारमाह-

जं मण-वय-काएहिं कय-कारिय-अणुमईहिं आयरियं ।
धम्मविरुद्धमसुद्धं सव्वं गरिहामि तं पावं ।।५४।।

सोम० यत्किञ्चित् पापमकृत्यं मनोवाक्कायै रागद्वेषमोहाज्ञानवशात् **कृतकारितानुमति-भिराचरितं** विहितं **धर्मस्य** जिनधर्मस्य **विरुद्धं** प्रतिकूलमत एवा**शुद्धं** सदोषं **सर्वं** समस्तमपि **तत्पापं गर्हाम्य**पुनःकरणेनाङ्गीकरोमि गुरुसन्निधावालोचयामि ।।५४।।

गुण० यत्पापमकृत्यं **मनोवाक्कायैः** रागद्वेषमोहाज्ञानहेतुभूतैः **कृतकारितानुमतिभिराचरितं** विहितं **धर्मस्य विरुद्धं** प्रतिकूलं सूत्रनिषिद्धमत एवा**शुद्धं** सदोषं **सर्वं** समस्तमपि **तत्पापं गर्हामि** गुरुसन्निधावालोचयामीति तात्पर्यार्थः । शेषं प्राग्वत् ।।५४।।

सोम० उक्तो दुष्कृतगर्हारूपो द्वितीयोऽधिकारः । अधुना सुकृतानुमोदनारूपं तृतीयाधिकारमाह-

गुण० तृतीयाधिकारमाह-

अह सो दुक्कडगरिहादलिउक्कडदुक्कडो फुडं भणइ ।
सुकडाणुरायसमुइन्नपुन्नपुलयंकुरकरालो ।।५५।।

सोम० अथानन्तरं **स** साध्वादिको जीवः, कथम्भूतः ? **दुष्कृतगर्हया** दुश्चरित्रनिन्दनेन **दलितानि** चूर्णीकृतानि **उत्कटानि** प्रबलानि **दुष्कृतानि** पापानि येन स तथा, दुष्कृतगर्हया प्रतिहतमहापातकनिकर इत्यर्थः । एवंविधः सन् **स्फुटं** यथा स्यादेवं **भणति** । पुनः स किम्भूतः ? **सुकृतानुरागेण** सुचरितबहुमानेन **समुदीर्णाः** सञ्जाताः पुण्यबन्धहेतुत्वात् **पुण्याः** पवित्रा ये **पुलकाङ्कुरा** रोमोद्गमविशेषास्तैः **करालो** व्याप्तः कर्मवैरिणं प्रति भीषणो वा ।।५५।।

गुण० अथानन्तरं **स** साधुप्रभृतिको जीवः । कथम्भूतो ? **दुष्कृतगर्हया** दुश्चरितनिन्दनेन **दलितानि** चूर्णीकृतानि **उत्कटानि** दुष्कृतानि येन स दलितोत्कटदुष्कृतः प्रतिहतमहापातकनिकर इत्यर्थः । तथा **स्फुटं** प्रकटं **भणति** । पुनः किंगुण ? इत्याह- **सुकृतानुरागेण** सुचरितबहुमानेन **समुत्पन्नाः** सञ्जाताः **पुण्याः** पवित्रा ये **पुलकाङ्कुरा** रोमोद्गमविशेषास्तैः **करालो** भीषणः कर्मवैरिणं प्रतीति शेषः ।।५५।।

सोम० यद्भणति तद्गाथाद्वयेनाह-

अरिहत्तं अरिहंतेसु, जं च सिद्धत्तणं च सिद्धेसु ।
आयारं आयरिएसु, उज्झायत्तं उवज्झाएसु ।।५६।।

सोम० अर्हत्त्वं तीर्थकरत्वं प्रतिदिनं द्विर्धर्मदेशनाकरणभव्यनिकरप्रतिबोधनतीर्थप्रवर्त्तनादिरूपम्, केषु ? **अर्हत्सु** तीर्थकरेषु तदनुमन्येऽहमिति सम्बन्धः। **यच्च सिद्धत्वं** सदा केवलज्ञानोपयुक्तत्वसर्वकर्मविमुक्तत्वनिरूपमसुखभोक्तृत्वादिरूपं **सिद्धेष्व**नुमन्ये । तथाऽऽ**चारं** ज्ञानाचारादिरूपं पञ्चविध**माचार्येष्व**नुमन्ये । तथा- **उपाध्यायत्वं** सिद्धान्ताध्यापकत्वरूप**मुपाध्यायेष्व**नुमन्ये इति ।।५६।।

गुण० **अर्हत्त्वं** तीर्थंकरत्वं योजनप्रमाणवाण्या भविकनिकरप्रतिबोधकत्वं समवसरणादि च, केषु ? तीर्थकरेषु तदनुमन्येऽहमिति सम्बन्धः । **यच्च सिद्धत्वं** सदा केवलज्ञानोपयुक्तत्वं सर्वकर्मविमुक्तत्वं **सिद्धेष्वनु**मन्य इति । तथा **आचारं** ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्यरूपं पञ्चविधं **आचार्येष्व**नुमन्य इति । तथा **उपाध्यायत्वं** सिद्धान्ताध्यापकत्व**मुपाध्यायेष्व**नुमन्य इति ।।५६।।

साहूण साहुचरियं, देसविरइं च सावगजणाणं ।
अणुमन्ने सव्वेसिं, सम्मत्तं सम्मदिट्ठीणं ।।५७।।

सोम० तथा **साधूनां** सामायिकादिचारित्रवतां पुलाकबकुशादिभेदभिन्नानां जिनकल्पिकप्रतिमाधरयथालन्दिकपरिहारविशुद्धिककल्पातीतप्रत्येकबुद्धबुद्धबोधितादिभेदैरनेकविधानां सर्वकालसर्वक्षेत्रविशेषितानां **साधुचरितं** चरणादिक्रियाकलापं ज्ञानदर्शनचारित्रधारित्वसमभावत्वासहायसहायत्वादिरूपं चाऽनुमन्ये । **'साहुकिरियमि'**ति पाठान्तरे तु साधुक्रियां सर्वसाधुसामाचारीरूपामित्यर्थः। तथा **देशविरतिं** सम्यक्त्वाणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतैकादशप्रतिमादिरूपाम्, केषाम् ? 'श्रां पाके' श्रान्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्राः, 'टुवपी बीजसंताने' वपन्ति जिनभवनादिसप्तक्षेत्रेषु निजधनबीजानीति वाः, कृत् विक्षेपे' किरन्ति विक्षिपन्ति क्लिष्टकर्मरज इति काः, श्राश्च वाश्च काश्च श्रावकास्ते च ते जनाश्च **श्रावकजनास्तेषां** श्रावकत्व**मनुमन्ये** । तथा **सर्वेषां** सम्यक्त्वम्, **सम्यक्त्वं** जिनोक्ततत्त्वश्रद्धानरूपं **"तमेव सच्चं निस्संकं जं जिणेहिं पवेइअमि"**ति निश्चयलक्षणमनुमन्ये। केषाम् ? सम्यग् अविपर्यस्ता दृष्टिः दर्शनं येषां ते सम्यग्दृष्टयः, तेषां **सम्यग्दृष्टीनाम**विरतानामपि सुरैरप्यचाल्यसम्यक्त्वानां श्रेणिकादीनामिवेत्यर्थः ।।५७।।

गुण० **साधुनां** प्रमत्तपुलाकादिबुद्धबोधितभेदानां **साधुचरितं** चरणकरणादि, **देशविरतिं** च **श्रावकजनानां** श्रावकत्व**मनुमन्ये** इत्यर्थः, **सर्वेषां सम्यक्त्वं सम्यग्दृष्टीनाम**विरतानां श्रेणिकादीनामिव ।।५७।।

सोम० अथ सर्वानुमोदनार्हसङ्ग्रहमाह-

अहवा सव्वं चिय वीयरायवयणाणुसारि जं सुकडं ।
कालत्तए वि तिविहं अणुमोएमो तयं सव्वं ।।५८।।

सोम० अथवेति सामान्यरूपप्रकारदर्शने **'चिअ'** एवार्थे, ततः **सर्वमेव वीतरागवचनानुसारि** जिनमतानुयायि **यत् सुकृतं** जिनभवनबिम्बकारणतत्प्रतिष्ठासिद्धान्तपुस्तकलेखन-तीर्थयात्राश्रीसङ्घवात्सल्यजिनशासनप्रभावनाज्ञानाद्युपष्टम्भधर्मसान्निध्यक्षमामार्दव-संवेगादिरूपं मिथ्यादृक्सम्बन्ध्यपि मार्गानुयायि कृत्यं **कालत्रयेऽपि त्रिविधं** मनोवाक्कायैः कृतं कारितमनुमतं च यदभूत् भवति भविष्यति चेति । **'तकत्'** इति तत्शब्दात् 'त्यादिसर्वादिः स्वरेष्वन्त्या'दिति सूत्रेण स्वार्थेऽकप्रत्यये रूपम्, तदित्यर्थः, **तत् सर्वं** निरवशेष**मनुमोदयामो**ऽनुमन्यामहे, हर्षगोचरतां प्रापयाम इत्यर्थः। बहुवचनं चात्र पूर्वोक्तचतुःशरणादिप्रतिपत्त्या उपार्जितपुण्यसम्भारत्वेन स्वात्मनि बहुमान-सूचनार्थम् ।।५८।।

गुण० अथवा 'चिय' एवार्थे ततः **सर्वमेव वीतरागवचनानुसारि** जिनमतानुयायि **यत्सुकृतं** जिनशासनोक्तं किञ्चित् दृश्यते **कालत्रयेऽपि त्रिविधं** मनोवाक्कायैः कृतं कारितमनुमोदित**मनुमोदयामो**ऽ**नुमन्यामहे तकं सर्वम्** ।।५८।।

सोम० तदेवमुक्तः सुकृतानुमोदनारूपस्तृतीयोऽधिकारः । अथ चतुःशरणादिकरणे यत्फलं स्यात्तद्गाथाद्वयेनाह-

गुण० चतुःशरणादीन् कुर्वतो यद्भवति तद्गाथाद्वयेनाह-

सुहपरिणामो निच्चं, चउसरणगमाइ आयरं जीवो ।
कुसलपयडीओ बंधइ, बद्धाउ सुहाणुबंधाओ ।।५९।।

सोम० शुभपरिणामः प्रशस्तमनोऽध्यवसायः सन् **नित्यं** सदैव **चतुःशरणगमनादि** चतुःशरण-गमनदुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदनान्या**चरन्** कुर्वन् साधुप्रभृतिको **जीवः कुशलं** पुण्यं तत्प्र**कृतीः "साउच्चगोअमणुदुगे"**त्यादिगाथोक्ताः द्विचत्वारिंशत्सङ्ख्याः **बध्नाति,** शुभाध्यवसायबध्यमानत्वात्तासाम्, तथा ताश्च प्रकृती**र्बद्धाः** सतीः शुभाध्यवसायव-शाच्छु**भोऽनुबन्ध** उत्तरकालः फलविपाकरूपो यासां ताः **शुभानुबन्धा** एवंविधाः करोतीत्यर्थः ।।५९।।

गुण० **शुभपरिणामो** **नित्यं** सदैव **चतु:शरणगमनाद्याचरन्** कुर्वन् साधुप्रभृतिको **जीवः** **कुशलप्रकृतीः** पुण्यप्रकृतीर्द्विचत्वारिंशत्सङ्ख्या **बध्नाति,** तथा ताश्च प्रकृतीर्ब**द्धाः** सतीर्विशिष्टाध्यवसायवशात् **शुभानुबन्धाः** शुभोत्तरकालफलविपाकाः करोतीति गम्यमित्यर्थः ।।५९।।

मंदणुभावा बद्धा तिव्वणुभावाओ कुणइ ता चेव ।
असुहाओ निरणुबंधाओ, कुणइ तिव्वाओ मंदाओ ।।६०।।

सोम० तथा ता एव शुभप्रकृतीः प्राग्**मन्दानुभावाद् बद्धाः** स्वल्पशुभपरिणामवशान्मन्दरसा बद्धा विशिष्टतरशुभाध्यवसायविशेषात्तीव्रोऽनुभावो रसो यासां ता**स्तीव्रानुभावाः** अत्युत्कटरसाः **करोति,** उपलक्षणादल्पकालस्थितीः दीर्घकालस्थितीः करोति, अल्पप्रदेशका बहुप्रदेशकाश्च करोतीत्यपि ज्ञेयम् । तथा '**असुहाउ**'त्ति याश्चाशुभा "**नाणंतरायदसगम्**"इत्यादिगाथोक्ता द्वयशीतिसङ्ख्याः पूर्वं बद्धाः स्युस्ता निर्गतोऽनुबन्ध उत्तरकालफलविपाकरूपो याभ्यस्ताः **निरनुबन्धाः** एवंविधाः **करोति,** तद्विपाकजनितं दु:खमुत्तरकाले तस्य न भवतीत्यर्थः । तथा **ता एव** यास्तीव्रास्तीव्ररसाः प्राक्तीव्राशुभपरिणामेन बद्धास्ता मन्दा मन्दरसाः करोति, चतु:शरणगमनादिरूप-शुभाध्यवसायबलाद् । अत्रापि दीर्घकालस्थितीरल्पकालस्थितीर्बहुप्रदेशका अल्प-प्रदेशकाश्च करोतीत्यपि ज्ञेयम्, शुभपरिणामवशादशुभप्रकृतीनां स्थितिरसप्रदेशानां ह्राससम्भवात् ।।६०।।

गुण० **ता एव** शुभप्रकृती**र्मन्दानुभावबद्धाः** स्वल्पशुभपरिणामबद्धाः विशिष्टतरशुभा-ध्यवसायविशेषा**त्तीव्रानुभावा** अत्युत्कटरसाः **करोति,** किञ्चाल्पकालस्थितिका दीर्घकालस्थितीः करोति, अल्पप्रदेशिका बहुप्रदेशिकाश्च करोति । तथा**ऽशुभा-**द्वयशीतिसङ्ख्याः "**नाणंतराये**"त्यादिकाः पापप्रकृतीः पूर्वं बद्धा अशुभा **निरनुबन्धा**स्तद्विपाकजनितदु:खरहिताः **करोति,** **तीव्राश्च** ताः सतीः शुभपरिणामेनैव **मन्दानुभावा** अल्पविपाकाः करोति, किञ्च दीर्घकालस्थितीरल्पकालस्थितीः करोति, बहुप्रदेशिका अल्पप्रदेशिकाः करोति।।६०।।

सोम० उक्तं चतुःशरणप्रतिपत्त्यादेर्महत्फलम्, अत एव तदवश्यं कर्त्तव्यमिति दर्शयति-

ता एयं कायव्वं बुहेहिं निच्चं पि संकिलेसम्मि ।
होइ तिकालं सम्मं असंकिलेसम्मि सुगईफलं [सुकयफलं] ।।६१।।

सोम० **'ता'** इति तस्मात्कारणात् **'एयं'** ति एतदनन्तरोक्तं चतुःशरणादि **कर्तव्यं** विधेयं **बुधैः** अवगततत्त्वै**र्नित्यमपि** सततमपि । कस्मिन् ? **संक्लेशो** रोगाद्यापद्रूपं तस्मिन्, एतेन यथा कर्षकैः शाल्यादिबीजं शस्यनिष्पत्तये उप्तमपि पलालाद्यानुषङ्गिकं कार्यं जनयत्येवं चतुःशरणाद्यपि सततं कर्मनिर्जरायै क्रियमाणमिहलोकेऽपि रोगाद्युपसर्गोपशान्तिं तनोतीति दर्शितम् । तथा **असंक्लेशो** रोगाद्यभाव**स्तस्मिन्** चतुःशरणादि **भवति त्रिकालं** सन्ध्यात्रयरूपकाले विधीयमानमिति शेषः ।
सम्यग्मनोवाक्कायोपयुक्ततया, कथम्भूतं भवतीत्याह-**'सुगईफलं'**ति शोभना गतिः सुगतिः स्वर्गापवर्गरूपा सैव फलं यस्य तत्सुगतिफलम्, स्वर्गमोक्षप्राप्तिफलमित्यर्थः । सम्यक्-चतुःशरणादिकृतां साधूनामुत्कर्षतो मोक्षं यावत् श्राद्धानामच्युतं यावच्च गतेः श्रीसिद्धान्ते उक्तत्वात्, **'सुकयफल'**मिति पाठे तु सुकृतं पुण्यं शुभानुबन्धि तत्प्राप्तिफलं भवतीत्यर्थः ।।६१।।

गुण० **तस्मा**त्कारणा**देतद**नन्तरोदितं चतुःशरणादिकं **कर्तव्यं** विधेयं **बुद्धै**रवगततत्त्वै**र्नित्यमपि** । यथा कर्षकैः शाल्यादिसस्यनिमित्तं बीजमुप्तं सत्पलालाद्यानुषङ्गिकं जनयन् शस्यसम्पत्तये भवत्येवं चतुःशरणाद्यपि कर्मनिर्जरायै क्रियमाणमिहलोकेऽपि रोगाद्युपसर्गोपशान्तयेऽपि स्यादिति दर्शयति । **सङ्क्लेशे** रोगाद्यापदि निरन्तरं कर्तव्यम्, क्रियमाणं तदुपशमाय **स्यादिति** । तथा **त्रिकालं** त्रिसन्ध्यं विधीयमानं **सम्यग्**मनोवाक्कायैरुपयुक्ततया **असङ्क्लेशे** रोगाद्यभावे **सुगतिफलं** स्वर्गापवर्गप्रदम् ।।६१।।

सोम० अथ योऽतीवदुर्लभां मनुष्यत्वादिसामग्रीं प्राप्यापि चतुःशरणादि प्रमादादिना न कृतवान् तं शोचयति-

चउरंगो जिणधम्मो न कओ, चउरंगसरणमवि न कयं ।
चउरंगभवच्छेओ न कओ, हा ! हारिओ जम्मो ।।६२।।

सोम० चत्वारि दानशीलतपोभावनारूपाण्यङ्गानि यस्य स **चतुरङ्गो** दानादिचतुष्प्रकार इत्यर्थः

जिनधर्मोऽर्हद्धर्मो **न कृतो** न विहितः, आलस्यमोहादिभिः कारणैर्गतविवेकत्वात्, तथा न केवलं चतुरङ्गजिनधर्मो न कृतः, किन्तु **चतुरङ्गं शरणमप्य**र्हत्सिद्धसाधुधर्मरूपमपि **न कृतम्,** तथा **चतुरङ्गभवस्य** नरकतिर्यग्नरामरलक्षणस्य **छेदो** विनाशो विशिष्टचारित्रतपश्चरणादिना **न कृतो** येनेत्यध्याहार्यं तेन । **'हा'** इति खेदे **हारितं** वृथा नीतं **जन्म** मनुष्यभवः, प्राकृतत्वात्पुंस्त्वम्, तस्य हारणं चाऽकृतधर्मस्य जीवस्य पुनरतिशयेन मानुष्यस्य दुष्प्रापत्वाद् । अथवा स एव प्रमादादिना पूर्वमनाराधितजिनधर्मोऽन्त्यसमये सञ्जातविवेकः स्वयमात्मानं शोचयति-चतुरङ्गो जिनधर्मो मया न कृत इत्यादि हा मया हारितं निष्फलीकृतं मनुष्यजन्म । देवा अपि विषयप्रमादादकृतजिनजन्ममहोत्सवादिपुण्याश्च्यवनसमये अनेनैव प्रकारेण खेदं कुर्वन्ति ।।६२।।

गुण० चत्वारि दानशीलतपोभावनारूपाण्यङ्गानि यस्य स **चतुरङ्गो जिनधर्मो**ऽर्हद्धर्मः, **न कृतो** न विहितः, आलस्यमोहादिभिः कारणैर्विगतविवेकत्वात् । तथा न केवलं चतुरङ्गधर्मो न कृतः, किन्तु **चतुरङ्गशरणमप्य**र्हत्सिद्धसाधुधर्मशरणमपि **न कृतम्** । तथा **चतुरङ्गभवस्य** ,नरकतिर्यग्नरामरलक्षणस्य **छेदो** विनाशो विशिष्टचारित्रतपश्चरणादिना **न कृत** इति । **'हा'** इति खेदे **हारितं** वृथा नीतं **जन्म** मानुषभवस्तस्य हारणं चाकृतधर्मत्वेनातिशयेन मानुषत्वस्य पुनः दुष्प्राप्तत्वात् ।।६२।।

सोम० अथ प्रस्तुताध्ययनोपसंहारमाह-

इय जीय ! पमायमहारिवीरभद्दंतमेयमज्झयणं ।
झाएसु तिसंझमवंझकारणं निव्वुइसुहाणं ।।६३।।

सोम० इति उक्तप्रकारेण हे **जीव !** हे आत्मन् ! एतदध्ययनं ध्याय स्मर **त्रिसन्ध्यं** संध्यात्रये इति सम्बन्धः, कथम्भूतम् ? **पमायमहारिवीरं** प्रमादा एव महान्तोऽरयः शत्रवः, चतुर्दशपूर्वधरादीनामपि निगोदादिदुर्गतिपातहेतुत्वात्प्रमादस्य, तेषां प्रमादमहारीणां विनाशाय वीरवद्वीरं सुभटकल्पमित्यर्थः, प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः, पुनः कथम्भूतम् ? भद्रमन्ते यस्मात्तद् **भद्रान्तं** मोक्षप्रापकमित्यर्थः । अथवा हे वीर ! हे भद्रेति सम्बोधनपदद्वयं जीवस्योत्साहवृद्धिहेतुः । 'अंत'मिति जीवितान्तं यावदे**वैतदध्ययनं ध्याये**त्यर्थः, पुनः किम्भूतम् ? **अवन्ध्यकारणं** सफलकारणम्, केषाम् ? **निर्वृत्ति-**मोक्षस्तत्**सुखानामि**ति ।

'जिअ' इति पाठे तु जितप्रमादमहारिर्योऽसौ वीरभद्रः साधुः श्रीवीरसत्कचतुर्दशसहस्रसाधुमध्यवर्ती, तस्येदं जितं तदेतदध्ययनं ध्यायेत्यादि, एवं शास्त्रकर्तुः समासगर्भमभिधानमुक्तमस्य चाध्ययनस्य वीरभद्रसाधुकृतत्वज्ञापनेन । यस्य जिनस्य यावन्तः साधवो वैनयिक्यौत्पत्तिक्यादिबुद्धिमन्तः प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्त एव प्रकीर्णकान्यपि तावन्ति भवन्तीति ज्ञापितं भवतीति गाथार्थः ।।६३।।

।। वैक्रमीये २०६४ तमे वर्षे विजयकीर्तियशसूरिणा संशोधितं सम्पादितञ्चेदं सूरिपुरन्दरश्रीसोमसुन्दरसूरिविरचितावचूरिसहितं श्रीचतुशरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

गुण० **इति** उक्तप्रकारेण हे **जीव** ! आत्मन् ! प्रमादा एव महान्तोऽरयः शत्रवः प्रमादमहारयः, महारित्वं चैषां तद्वशवर्तिनोऽतिशयर्द्धिश्रुतसम्पदुपेता अपि च दुर्गतिभाजो भवन्तीति । ततः **प्रमादमहारीणां वीरवद्वीरं** सुभटकल्पमित्यर्थः, प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः । भद्रं कल्याणमन्ते यस्मात्तद्**भद्रान्तं** मोक्षप्रापकमित्यर्थः। **एतदध्ययनं ध्याय** स्मर **त्रिसन्ध्यं** सन्ध्यात्रयेऽ**वन्ध्यकारणं** सफलकारणम्, केषाम् ? निर्वाणं **निवृत्तिर्मोक्ष** इत्यर्थः, तस्या निवृत्तेः **सुखानि** तत्सुखानि तेषामित्यर्थः । अथवा शास्त्रकर्तुर्नाम इति उल्लेखः- जितप्रमादमहारिश्चासौ वीरभद्रस्तस्येदं तदेवोत्कृष्टमध्ययनं ध्यायेत्यादि, शेषं पूर्ववत् ।।६३।।

।। वैक्रमीये २०६४ तमे वर्षे विजयकीर्तियशसूरिणा संशोधितं सम्पादितश्चेदं तार्किकरत्नाचार्यश्रीगुणरत्नसूरिकृतवृत्तियुतं श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

आगम-

श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकम्

खण्ड - ३

- **परिशिष्टः-१** (१) आचार्यश्रीगुणरत्नसूरिकृतटिप्पणकम् ।
  (२) अज्ञातकर्तृकसङ्क्षिप्तावचूरिः ।
  (३) महोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिरचितो बालावबोधः ।
- **परिशिष्टः-२** बृहद्विवरणाऽन्तर्गतोद्धरणगाथानामुपलब्धवृत्तयः ।
- **परिशिष्टः-३** गुर्जरानुवादसहितंश्रीचतुःशरणम् ।
- **परिशिष्टः-४** संस्कृतछाया-गुर्जरानुवादसहितं श्रीलघुचतुःशरणप्रकीर्णकम् ।
- **परिशिष्टः-५** मुनिश्रीपुण्यपालविजय (हा. आचार्य...) रचित "चत्तारिशरणं पवज्जामि" ।
- **परिशिष्टः-६** गुर्जरानुवादयुतं सटीकश्रीपञ्चसूत्रम्
- **परिशिष्टः-७** प्रथमपञ्चसूत्रस्य संस्कृत-गुर्जरभाषायां पद्यानुवादः ।
- **परिशिष्टः-८** बृहद्विवरणाऽन्तर्गतव्याख्याऽकारादिक्रमः ।
- **परिशिष्टः-९** (१) ग्रन्थगाथाऽकारादिक्रमः ।
  (२) शास्त्रसन्दर्भगाथाऽकारादिक्रमः ।
  (३) ग्रन्थोक्तद्रष्टान्ताऽकारादिक्रमः ।
  (४) ग्रन्थोक्तोद्धरणगाथाऽकारादिक्रमः ।
- **परिशिष्टः-१०** चतुःशरणप्रकीर्णकप्रकटसाहित्यसारणी ।
- **परिशिष्टः-११** समालोचना ।
- **परिशिष्टः-१२** आराधनापताकाऽन्तर्गतचतुःशरणदुष्कृतगर्हासुकृतानुमोदनाः ।

પ. પૂ. પંડિત શ્રીરૂપવિજયજીકૃત પીસ્તાલીસ આગમની મોટી પૂજા

શ્રી ચઉસરણપયન્ના સૂત્ર પૂજા

॥ દુહો ॥

શ્રુતધર વીરજિણંદના, ચઉદ સહસ અણગાર;
પ્રત્યેકબુદ્ધ તેણે રચ્યા, પઈન્ના ચઉદ હજાર ॥૧॥
સંપ્રતિ પણ વરતે ઘણાં, પણ દશનો પડઘોષ;
તે આગમને પૂજતો, કરે પુણ્યનો પોષ ॥૨॥

॥ જગજીવન જગવાલ હો – એ દેશી ॥

ચારિત્ર શુદ્ધ આરાધના, સામાયિકથી થાય લાલ રે;
સાવદ્યયોગને છાંડતાં, પાતક દૂર પલાય લાલ રે...ચા...॥૧॥
દર્શનાચારની શુદ્ધતા, ચઉવીસત્થે થાય લાલ રે;
ગુણ ગાતાં જિનરાજના, સમકિત દૂષણ જાય લાલ રે...ચા...॥૨॥
જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના, આરાધક ગુરુરાય લાલ રે;
દ્વાદશધા વંદન કરી, પૂજે શ્રીગુરુરાય લાલ રે...ચા...॥૩॥
અતિક્રમ વ્યતિક્રમ વ્રતતણાં, દર્શન ચરણને નાણ લાલ રે;
તેહનાં દૂષણ છંડીયે, પડિક્કમણું તે જાણ લાલ રે...ચા...॥૪॥
વ્રણ રુઝે જેમ પટ્ટિએ, તિમ કાઉસગ્ગે દોષ લાલ રે;
પડિક્કમતાં બાકી રહ્યા, કરીજે તેહનો શોષ લાલ રે...ચા...॥૫॥
ગુણધારણ કરવા ભણી, કરજે દશ પચ્ચક્ખાણ લાલ રે;
વીર્યાચાર વિશુદ્ધતા, કરી સઘલે સુહઝાણ લાલ રે...ચા...॥૬॥
ચઉશરણે જિનરાજની, પૂજના કરશે જેહ લાલ રે;
જિન ઉત્તમ પદ પદ્મની, રૂપવિજય લહે તેહ લાલ રે...ચા...॥૭॥

परिशिष्टः-१

।। श्रीजिनाय नमः ।।

।। ऐं नमः ।।

तार्किकरत्नाचार्यगुणरत्नसूरिकृतटिप्पणसहितम्-१

अज्ञातकर्तृकावचूरियुतम्-२

महामहोपाध्यायश्रीविनयविजयगणिरचितबालावबोधान्वितम्-३

।। चतुःशरणप्रकीर्णकम् ।।

सावज्जजोगविरई उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती ।
खलियस्स निंदणा वणतिगिच्छ गुणधारणा चेव ।।१।।

टि. सामायिकः-१ उत्कीर्त्तना २४ जिनस्तवेन-२ ज्ञानादिगुणवन्तप्रतिपत्तिः-३ खलि० प्रतिक्रमणम्-४। वण० कायोत्सर्गः-५ गुणाः० विरत्यादयः-६
इति षडावश्यकसूचा ।।१।।

अव. प्रथमं षडावश्यकनामानि । सावद्ययोगविरतिः सामायिकमुच्यते । उत्कीर्त्तना गुणोत्कीर्त्तना चतुर्विंशतिस्तवः । गुणवन्तोऽधिकारात् साधोः प्रतिपत्तिर्वन्दनकम् । स्खलितस्य निन्दना गर्हणं प्रतिक्रमणम् । व्रणस्य चारित्रात्मनोऽपराधरूपस्य चिकित्सा स्फेटनं कायोत्सर्गम् । उपचितकर्ममोक्षार्थमनशनोपोषितादिगुणानां प्रत्याख्यानमित्यर्थः ।।१।।

बाला. पण्डित श्री पू. नयविजयगणिशिष्य गणि श्री ५. श्री सत्यविजयगणिगुरूभ्यो नमः ।।

ॐ नत्वा चतुःशरणप्रकीर्णकशिरोमणेः ।
बालबोधाय शब्दार्थो, लिख्यते लोकभाषया ।।१।।

ॐकारने नमीनइं चउसरणपइन्नानो टबो लोकभाषाए लिखीइ छइं ।
श्री महावीर देव ना चउदहजार शिष्य, तेहना कीधां चउदहजार पइन्नां । अथवा
जे तीर्थंकरनइ जेतला शिष्य तेहनइं तेतला प्रत्येकबुद्ध । ते प्रत्येकबुद्धनां कीधां तेतलां पइन्नां ।
तेमांहि श्री वीरभद्रमुनीश्वर चउसरण पइन्नुं करतां थका त्रिणिवार मंगलीक करइं छैं ।
जे माटे त्रिणिवार कीधूं कार्य अविहड थाइ । जिम देव गुरूनइं प्रदक्षिणा त्रिणि देईइं । व्रतनो आलावो त्रिणिवार उचरीइं । जिम राजानुं त्रिणवारनुं वचन फिरे नही ।
तेमाहिं छ आवश्यक कर्मक्षयना हेतु माटै महामंगलीक ते माटे पहिलां छ आवश्यकनुं स्वरूप वखाणइं छे ।

बीजीवार मंगलीकनें हेतइं श्री तीर्थंकरनी माता चउदस सुपन देखइं, ते चउदै सुपनना नाम कहिस्यइ ।

त्रिजीवार मंगलीकनें हेतइं श्री महावीर देवनइ नमस्कार करीनइं 'अमरिंद नरिंद' ए गाथाथी मांडीनइं चौसरण पयन्नुं करवुं मांडस्यइ ।

पहिलुं आवश्यक सामायिक-१ बीजूं आवश्यक चउवीसत्थो-२ त्रीजूं आवश्यक वांदणा-३ चोथुं आवश्यक पडिकमणु-४ पाँचमुं आवश्यक काउस्सग्ग-५ छट्ठुं आवश्यक पच्चक्खाण-६ ए छ आवश्यकनां नाम ।

छ आवश्यकनूं स्वरूप जाणे तेह ज च्यार सरणनो अधिकारी हुइ । ते माटइं पहिलां छ आवश्यकनूं स्वरूप कहइं छइं ।

सामायिकें करी सावद्ययोगनी विरति थाइं, चोवीसत्थे करी जिननी कीर्त्तना थाइं, वांदणें करी गुणवंतनी भगति थाइं, पडिक्कमणें करी अतिचारनुं निंदवुं थाइं, काउस्सगे करी अतीचारनी शुद्धि थाइ । औषधनें पाटें करी चांदानीपरि व्रणचिकित्सा पचखाणें करी विरतिरूप गुणनी धारणा थाइं जिम पथ्य भोजनें करी रूधे चाँदइ, पुष्टि थाइं ।।

पहिली गाथाइ संखेपइं छ आवश्यकनु स्वरूप कहीनें विस्तारे छ गाथाइं छ आवश्यकनुं स्वरूप कहे छें, जे माटइं चोसरण उत्तम अर्थ आराधवानें काजें भणवुं अनें उत्तम अर्थ आवश्यक जाण्यां विना सधाइ नहि ।।१।।

चारित्तस्स विसोही कीरइ सामाइएण किल इहयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणाऽऽसेवणत्तणओ ।।२।।

टि. इहैव जिनशासने नान्यत्र ।।२।।

अव. इह जगति, किलेति सत्ये सामायिकेन चारित्रस्य विशोधिः क्रियते सावद्ययोगानां वर्जनत्वात् इतरेषामसावद्ययोगानामासेवनत्वात् ।।२।।

बाला. चारित्राचारनी विसोधि सामायिकइं करी निश्चयइ करीइं । ए जिनशासननइ विषे योग कहतां मन-वचन-काया ना योग-३ कहीइ सावद्य योग अने निरवद्य योग तेहनुं वर्जवुं अने सेववुं ते थकी सावद्य योगनूं वर्जवुं अनइं निरवद्य योगनूं सेववूं ते सामायिक जाणवाउ ।।२ ।।

दंसणायारविसोही चउवीसायत्थएण कज्जई य ।
अच्चब्भुयगुणकित्तणरूवेणं जिणवरिंदाणं ।।३।।

टि. चतुर्विंशितेरात्मनां जीवानां जिनसम्बन्धिनां स्तवः क्रियते यत्र स चतुर्विंशत्यात्मस्तवेन ।।३।।

अव. चतुर्विंशत्यादिस्तवेन दर्शनाचारस्य विशोधिः क्रियते । जिनवरेन्द्राणामत्यद्भूत[गुण]-कीर्त्तनरूपेण ।।३।।

बाला. दर्शन कहेतां सम्यक्त्व कहीइ दर्शनाचारनी विशुद्धिः चउवीसत्थो कहतां लोगस्स कहीइ, चउवीसत्थें करीइ श्री जिनवरेंद्रना अति अद्भूत गुण कीर्तनरूप चउवीसत्थो भणतां समकित नीर्मल थाइं, ए अर्थ जाणवो ।।३ ।।

नाणाईया उ गुणा, तस्संपन्नपडिवत्तिकरणाओ ।
वंदणएणं विहिणा कीरइ सोही उ तेसिं तु ।।४।।

टि. आदिशब्दाद् दर्शनचारित्राचरणग्रहः । तत्संपन्न० ज्ञानादिगुणयुक्तः, भक्तिकरणात् । ज्ञानवानपि दर्शनचारित्रगुणयुक्त एव वन्दनकप्रतिपत्तियोग्यः । विधिना ३२ दोष २५ आवश्यकशुद्धिः क्रियते । तेषां ज्ञानाचारादीनाम्, तुः पुनरर्थे ।।४।।

अव. ज्ञानादयो गुणास्तैः सम्पूर्णस्य गुरोः प्रतिपत्तिकरणात् । वन्दनकेन विधिना तेषां ज्ञानाचारादीनां शोधिः क्रियते ।।४।।

बाला. ज्ञानादिक कहेतां ज्ञा-१ दर्शन-२ चारित्र-३ कहीइ ज्ञानादिक गुण कहयां ।। ते ज्ञानादिक गुणइं करी संपूर्ण जे आचार्य उपाध्यायादिक तेहनीं प्रतिप्रति कहेतां भगति तेहनो करवाथी वांदणां देवइ विधइ करीनइ ते ज्ञानादिक गुणनी पणि विशुद्धि काजइ ज्ञानादिक गुणवंतनी भगति करतां वांदणा देतां ज्ञानादिक गुण निर्मल थाइ अने ज्ञानाचार दर्शनाचारनी आराधना थाइ विशुद्धि थाइ । ए वांदणांनो लाभ जाणवो ।।४।।

खलियस्स य तेसि पुणो विहिणा जं निंदणाइ पडिकमणं ।
तेण पडिक्कमणेण तेसिं पि य कीरए सोही ।।५।।

टि. स्खलितस्यातिक्रमादिना सञ्जातापराधस्य तेषां ज्ञानाचारादीनां पुनः प्रतिषिद्धकरणाद् यैर्निन्दना "दुष्टं मयैतत् कृतं" इति परसाक्षिकमात्मदोषाविष्करणम् । तेन ज्ञाना-चारादीनां प्र० ।।५।।

अव. तेषां ज्ञानाचारादीनां स्खलितस्य विधिना या निन्दना गर्हणा तत्प्रतिक्रमणम् । तेन प्रतिक्रमणेन तेषां ज्ञानाचारादीनामपि शोधिः क्रियते ।।५।।

बाला. ज्ञानाचार दर्शनाचार चारित्राचार तथा व्रतसंबधि सखलित जे अतीचार तेहनूं वारंवार विधें करी जे निंदवुं इत्यादिक पडिकमणुं कहीइ तेणइं पडिकमणइं करी ते अतीचारनी करीइ सोधि । ए पडिकमणुं सालना काढवा सरिखु जाणवुं जिम साल काढै थकैं चांदु शुद्ध थाइ तिम पडिकमणा थी व्रत आचार शुद्धि थाइ ।।५।।

चरणाइयाइयाणं जहक्कमं वणतिगिच्छरूवेणं ।
पडिकमणासुद्धाणं सोही तह काउसग्गेणं ।।६।।

टि. **चरणमतिक्रामन्ति चरणातिगास्ते आदौ येषां ते चरणातिगादिका अतिचाराः । यथाक्रमं क्रमप्राप्तेन पञ्चमप्रायश्चित्तेन, प्रतिक्रमणेनाशुद्धानामर्धशुद्धानां वा । ज्ञाननयप्राधान्यम् । क्रियानयं प्राह ।।६।।**

अव. **आयेन निवृत्तमायिकं चरणादिकमादौ येषां ते चरणायिकादिका तेषां यथाक्रमं व्रण-चिकित्सारूपेण कायोत्सर्गेण प्रतिक्रमणाशुद्धानां शोधिस्तथा भवति ।।६।।**

बाला. चारित्र संबंधि या जे अतिचार यथाक्रमे अनुक्रमें चांदानी चिकित्सा सरिखइ पडिकमणु करतां जे शुद्ध न थयां, तेहनी सोधि तिम काउसग्गें करी थाय । काउसग्ग ते व्रणचिकित्सा सरिखो करी जाणवो जिम चांदा माहिथी साल काढ्या पछी वली कांइ विकार रह्यो होइ ते टालवानें काजै औषधनो पाटो बांधीइ तेणें करी विकार रह्यो होइ तेटलै ।।

तिम पडिकमणुं करतां जे कांइ अतिचार रह्यो होइ ते काउसग्गें करी शुद्ध थाइ । ते माटे काउसग्ग ते चांदानी चिकित्सा सरिखो जाणवो ।।६।।

गुणधारणरूवेणं पच्चक्खाणेण तवइयारस्स ।
विरियायारस्स पुणो सव्वेहि वि कीरए सोही ।।७।।

टि. **विरतिलक्षणेन । भवगुणचरित्रसमाध्यात्मभेदात्मकस्य वीर्यस्य सर्वैः षड्भिरप्यावश्यकैः ।।७।।**

अव. **गुणधारणरूपेण प्रत्याख्यानेन तपसोऽतिचारस्य शोधिः पुनर्वीर्याचारस्य सर्वैरपि शोधिः क्रियते ।।७।।**

बाला. गुण जे विरतिरूप तेहनूं जे धरवुं ते स्वरूप पच्चक्खाणें करी तप आचारनां अतिचारनी सोधि वीर्याचारनी सोधि वारंवार । छैं आवश्यकें करी सर्वे करी करीइ सोधि । विरति, आश्रवनिरोध, तृष्णा-उच्छेद, अतुल-उपशम, पच्च्यक्खाणविशुद्धिः, चारित्रनुं निर्मलपणु, कर्मनो विवेक, अपूर्वकरण, केवलज्ञान, मोक्ष एवं १० [दश] उत्तरगुण जाणवा ।।७।।

अव. **यथा स्वप्नैः सूचितः सन् तीर्थकरो जायते । तथा षड्विधावश्यकसूचितः स चतुःशरणादियोग्यो भवति । अत्र चतुर्दशस्वप्नगाथा कल्याणार्थम् ।**

गय वसह सीह अभिसेय, दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं ।
पउमसर सागर विमाण-भवण, रयणुच्चय सिहिं च ।।८।।

टि. **सर्वजिनगुणोत्कीर्त्तनगर्भमङ्गलभूतं गजादिस्वप्नसन्दर्भमाह ।।८।।**

बाला. हिवै बीजीवार मंगलाचरण करवां नैं काजैं चोदस सुपनना नाम कहै छइं ।। गज-१, वृषभ -२, केसरी सिंह-३, श्री देवतानो अभिषेक-४, फूलमाल-५, चंद्रमा-६, सूर्य-७, ध्वज-८, पूर्ण कलस-९, पदमसरोवर-१०, खीरसमुद्र-११, जे तीर्थंकर देवलोक थी आव्या होइ तेहनी माता देवविमान देखइ जे तीर्थंकर नरक माहिथी आव्या हुवै तेहनी माता भवनपतिनुं भवन देखै-१२, रतननो राशि अंबार-१३, निर्धूम अगनि देखइ -१४ ।।८।।

अमरिंद-नरिंद-मुणिंदवंदियं वंदिउं महावीरं ।
कुसलाणुबंधिबंधुरमज्झयणं कित्तइस्सामि ।।९।।

टि. **कुशलो मोक्षः ।।९।।**

अव. **कुशलस्य पुण्यरूपस्यानुबन्धी निरन्तरता धनसार्थवाहस्येव सुखपरम्परा तेन कुशलानुबन्धेन बन्धुरं मनोहरमध्ययनं कीर्त्तयिष्यामि । किं कृत्वा ? महावीरं वन्दित्वा । कथम्भूतं ? अमरेन्द्रनरेन्द्रमुनीन्द्रवन्दितम् ।।९।।**

बाला. हिवै त्रीजीवार मंगलाचरण श्री महावीरनें नमीनें चउसरण पयन्नुं आरंभे छइ । देवतानां इंद्र राजा मुनीश्वरं तेणइं वंदित वांदि नइं श्री महावीर प्रतै कुशल कहेतां मोक्ष तेहनुं कारण मनोहर एहवुं ए अध्ययन चोसरण नामइं शास्त्र कहीस्युं ।।९।।

चउसरणगमण दुक्कडगरिहा सुकडाणुमोयणा चेव ।
एस गणो अणवरयं कायव्वो कुसलहेउ त्ति ।।१०।।

टि. **एष गणः समुदायः ।।१०।।**

अव. **चतुःशरणगमनं करणमित्यर्थः । दुष्कृतस्य गर्हा, सुकृतस्यानुमोदना । एतत्त्रितयं गुणरूपमनवरतं नित्यं कुशलस्य हेतवे मोक्षहेतवे कार्यम् ।।१०।।**

बाला. अरिहंत-१, सिध्ध-२, साधु-३, धर्म-४, ए च्यारनुं सरण करवुं पापनी गर्हा निंदा करवी पुन्यकार्यनी अनुमोदना करवी निश्चै एतलै शास्त्रनां त्रिण द्वार कह्यां च्यारनां सरण पडिवजवां वखाणीस्यै ए पहिलुं द्वार-१, पापनी निंदा ए बीजुं-२, द्वार पुण्यनी अनुमोदना ए त्रिजुं द्वार-३, मोक्षनुं हेतु एहवुं जाणीनइ ए त्रिण गुणकारी सर्वदा करवां ।।१०।।

अरिहंत सिद्ध साहू केवलिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
एए चउरो चउगइहरणा सरणं लहइ धन्नो ।।११।।

अव. **अर्हन्तः, सिद्धः, साधुः, केवलिकथितो धर्म एते चत्वारः चतुर्गतिहरणाः । धन्यः शरणं लभते ।।११।।**

बाला. हिवइ पहिला द्वारनां च्यार प्रतिद्वार कहइ छे श्रीअरिहंत-१, श्रीसिध्ध-२, श्रीसाधू-३, केवलीनो भाष्यो, सुखनो करणहार श्री जिनधर्म-४, ए च्यार देवगति-१, नरगति-२, तीर्यंचगति-३, नरकगति-४, ए च्यारगति जाणवी । च्यार गतिना हरणहार ।। ए च्यारनुं शरण पामें धन्य होइ ते पनोतो होइ ते पामइ ।।११।।

अह सो जिणभत्तिभरुच्छरंतरोमंचकंचुयकरालो ।
पहरिसपणउम्मीसं सीसम्मि कयंजली भणइ ।।१२।।

टि. जिनभक्तिभरादवस्तृणनुदयं गच्छन् तेन करालः भावारीणां भीषणः प्रहर्षाद् यत्प्रणतं प्रणामस्तेनोन्मिश्रं क्रियाविशेषणम् ।।१२।।

अव. अथ स जीवः जिनेषु भक्तिस्तस्या भरो जिनभक्तिभरस्तस्मादवस्तृणन्नुदयं गच्छन् रोमाञ्च एव कञ्चुकस्तेन करालोऽन्तरङ्गशत्रूणां प्रति भीषणः । प्रहर्षवान् प्रणतेन प्रणामेनोन्मिश्रं यथा भवति । शीर्षे कृताञ्जलिभिर्वक्ष्यमाणं स भणति । एवंविधः सन् ।।१२।।

बाला. हिवै ते च्यार शरणनो करणहार प्राणी जिननी भगति तेहनो भर कहेतां प्राग्भार तेणिं करीनइ उल्लसतां जे रोमंच कहेतां अउठकोडिरोमराय । ते रूपीओ जे कंचूओ तेणें करी कराल कहेतां मनोहर अथवा कर्म वयरी प्रति भयंकर । उत्कृष्टो जे हरिस कहेतां हर्ष आनंद अनइ पणय कहेतां प्रेम तेणें करी सहित हुइ तिम मस्तकनइं विषइ हाथ जोडीनइं कहें छै ।।१२।।

राग-दोसारीणं हंता कम्मट्ठगाइअरिहंता ।
विसय-कसायारीणं अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१३।।

टि. कर्माष्टकाद्यरिहन्तारः । णं वाक्यालङ्कारे ।।१३।।

अव. रागद्वेषाद्यरीणां हन्ता, कर्माष्टघातिं हन्ता, कर्माष्टघातिमर्हन्तः, विषयकषायानामरयः वैरिणः । एवंविधा अर्हन्तो भगवन्तः मे मम शरणं हुंतु भूयात् ।।१३।।

बाला. कामराग-१, सनेहराग-२, दृष्टिराग-३, ए त्रिणि राग । राग अने द्वेष ते रूपीया वइरीना हणनार । नाणावरणी-१, दंसणवरणी-२, वेदनी-३, मोहिनी-४, आउखुं-५, नामकर्म-६, गोत्रकर्म-७, अंतराय-८ ए आठ कर्म । आठ कर्म प्रमुख वयरीना हणनार । विषय-५ कषाय-४ ते रूपि या वयरीना हणनार एहवा श्री अरिहंतनुं मुजनें शरण होवो (शब्द-१, रूप-२, रस-३, गंध-४, फरिस-५, ए पाँच विषय, क्रोध-१, मान-२, माया-३, लोभ-४ ए च्यार कषाय) ।।१३।।

रायसिरिमवकमित्ता तव-चरणं दुच्चरं अणुचरित्ता ।
केवलसिरिमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१४।।

टि. राजलक्ष्मीमपकृष्य त्यक्त्वा । तपश्चरणं दुश्चरं सामान्यसाधुभिः कर्त्तुमशक्यमनुचर्या-ऽऽसेव्य । ये केवलज्ञानविभूतिमर्हन्तस्तस्या योग्याः ।।१४।।

अव. राज्यश्रियं राज्यलक्ष्मीमपकृष्य त्यक्त्वा, दुश्चरं दुष्करं तपश्चरणम्, अणुचरित्ता आचरित्वा कृत्वा, कैवल्यश्रियमर्हन्तः वाञ्छयन्तः । एवंविधा अर्हन्तः० ।।१४।।

बाला. राज लक्ष्मी छांडीनइ, तप अने चारित्र दुष्कर आचरीनइं, केवलज्ञानरूप लक्ष्मी प्रतइं पाम्या । ते श्रीअरिहंत हो जो मुजनइ शरण ।।१४।।

थुय-वंदणमरिहंता अमरिंद-नरिंदपूयमरिहंता ।
सासयसुहमरहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१५।।

टि. यतीनां त्रिष्वप्यवस्थासु नमन योग्याः, इन्द्रादीनां गृहवासेऽपि ।।१५।।

अव. स्तुतिवन्दनयोरर्हन्तः योग्याः, अमरेन्द्रनरेद्राणां पूजामर्हन्तो योग्या इत्यर्थः । शाश्वत-सौख्यमर्हन्तो वाञ्छयन्तः । एवंविधा अर्हन्तः ।।१५।।

बाला. स्तुति अनइं वंदना तेहनइ योग्य, देवताना इंद्र राजा तेहोनइ पूजानइं योग्य, शाश्वतां मोक्षनां जे सुख तेहोनें योग्य । एहवा श्री अरिहंत होजो मुजनें शरण ।।१५।।

परमणगयं मुणित्ता जोइंद-महिंदझाणमरिहंता ।
धम्मकहं अरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१६।।

टि. परेषां मनोगतिम् ।।१६।।

अव. परमनोगतं मुनन्तो जानन्तः । जोइंदमहिंद योगीन्द्रमहेन्द्रादीन्द्रादयस्तेषां ध्यानं स्थिराध्यवसायरूपं तदर्हन्तीति ते ध्यायमाना इत्यर्थः, धर्मकथां च कथयन्तोऽर्हन्तः अर्हन्तो मम शरणं भूयात् ।।१६।।

बाला. पारका मननी गति प्रतइं जाणता, योगीश्वर अनइ मोटा इंद्र तेहनें ध्यान करवानइ योग्य, धर्मकथा केहवानइ योग्य एहवा ते श्रीअरिहंत होजो मुजनें शरण ।।१६।।

सव्वजियाणमहिंसं अरिहंता सच्चवयणमरिहंता ।
बंभव्वयमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१७।।

टि. ब्रह्मव्रतमासेवयितुं प्ररूपयितुं वा ।।१७।।

अव. सर्वजीवानामहिंसा दयामर्हन्त:, तथा ब्रह्मव्रतमर्हन्तः । एवंविधा मम० ।।१७।।

बाला. सर्व जीवनी अहिंसा तणो उपदेश देता, सत्यवचननो उपदेश देता, ब्रह्मव्रत चोथुं व्रत मैथुनविरमण तेहनो उपदेश देता ।। एहवा श्री अरिहंत होजो मुजनें शरण ।।१७।।

ओसरणमुवसरित्ता चउतीसं अइसए निसेवित्ता ।
धम्मकहं च कहित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१८।।

टि. अवसृत्य प्राप्य ।।१८।।

अव. ओसरणं समवसरणमुपसृत्योपविश्य चतुस्त्रिंशदतिशयान्निषेव्य आसेव्य धर्मकथां च कथयन्तः । एवंविधा० ।।१८।।

बाला. समोसरणनइ विषइ बेसीनइ, चोत्रीस अतिशय पामीनइ, धर्मकथा प्रतिं कहता एहवा श्री अरिहंत होजो मुजनें शरण ।।१८।।

श्री तीर्थंकरना चउत्रीस अतिशय लिखिइ छइं । श्रीजिननी काया अद्‌भूतरूप, अद्‌भूतगंध, रोग रहित, मेल परसेवइ रहित होइ एतलइ एक अतिशय-१ श्री भगवंतनो सास फूल सरिखो सुगंध होई -२ लोही मांस गायना दूध सरिखुं होइ-३ आहार निहार कोई देखें नहीं-४ ए च्यारे अतिशय जनमथी मांडीनें होई ।

एक जोअणना समोसरणमांहि देवनरतीर्यंचनी कोडाकोडि समाइं पणि सांकडुं न थाइ-१ श्री जिननी वाणी जोअणगामिणी देवनरतीर्यंच सहु कोइ समजइ-२ मस्तक पाछलें भामंडल होई-३ सवासो योजन मांहि रोग न होइ-४ वैर न होई-५ उंदरादिक इति न होइ-६ मारि न होइ-७ अतिवृष्टि न होइ-८ दुर्भिक्ष न होई-९ अवृष्टि न होई-१० स्वचक्र परचक्रनो भय न होई-११ ए अग्यार अतिशय केवलज्ञान उपना पछी उपजै ।

आकाशइ धर्मचक्र चालें-१ आकाशें चामर चालें-२ पादपीठ सहित सिंहासन आकाशइं चालें-३ त्रिण छत्र आकाशइं चालें-४ हजार जोयननो उंचो रतनमेरुनो महेंद्र ध्वज आगलि चालें-५ जिहां श्रीभगवंत पगला ठवें तिहां देवता अष्ट (नव) सोवनना कमल ठवइं-६ सोना रूपा रतनना तीन गढ देवता रचइ-७ समोसरणइं च्यार रूप च्यार मुख भगवंतने होइ-८ अशोकवृक्ष जोअण सुधी छाया करें-९ कांटा उंधा थाइ-१० वाटइं तरुअर नमइ-११ देवदुंदुभि वाजे-१२ वायु अनूकुल वाइं-१३ । शकुन सव(घ)लां थाइ-१४ । सुगंधजलनी वृष्टि थाइ-१५ । पंचवर्णफूलनी वृष्टि थाइं-१६ । दीक्षा लीधां पछी केश-रोम नख वाधइ नहिं-१७ । थोडा तोहई च्यारनिकायना कोडि देवता सदाइ सेवा करे-१८ छ ए ऋतु पाँचेंद्रियना विषय अनुकूल हुवें-१९ ए उगणीस अतिशय देवताना किधा । एवं च्यार इग्यार अनइं उगणीस एतले चौत्रीस अतिशय थया । छ: । श्री । श्री: ।

एगाए गिराणेगं संदेहं देहिणं समं छित्ता (समुच्छित्ता)।
तिहुयणमणुसासित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१९।।

टि. समं समकालम् ।।१९।।

अव. एकया गिरा वाण्या देहिनां प्राणिनामनेकान् विविधप्रकारान् सन्देहान् समुच्छेद्य निराकृत्य त्रिभुवन-मनुशास्य अनुशासयन्तः शिक्षयन्तः, अर्थवशाद्विभक्तिपरिणामः । एवंविधाः अर्हन्तः ।।१९।।

बाला. एक ज वाणीइ वचनइं करी अनेंक संदेह अनेंक जीवना समकालें छेदीनइं त्रिणि जगनें हितसीख सीखवता एहवा श्रीअरिहंत होजो मुजनें शरण ।।१९।।

वयणामएण भुवणं निव्वावित्ता गुणेसु ठावित्ता ।
जियलोयमुद्धरित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।२०।।

टे. गुणेषु उत्तरोत्तरगुणस्थानकेषु ।।२०।।

अव. वचनामृतेन भुवनं स्वर्गमर्त्यपातालरूपं त्रिभुवनं निव्वावित्ता निर्वाप्य प्रीणयित्वा जीवलोकमुद्धरन्तः। एवंविधा० ।।२०।।

बाला. वचनरूप अमृतइ करी जग प्रतइं ठारता गुणनइ विषे थापता जीवलोक प्रतइं उधरता एहवा श्री अरिहंत होयो मुजनें शरण ।।२०।।

अच्चब्भुयगुणवंते नियजससिहरपसाहियदियंते ।
नियमणाइअणंते पडिवन्नो सरणमरिहंते ।।२१।।

टि. नियतमऽनाद्यनन्तान् ।।२१।।

अव. अत्यद्‌भुतप्रकृष्टमयगुणवन्तः निजक आत्मीययशः शशिधरश्चन्द्रमा तेन प्रसाधिता धवलीदिगन्ताश्चाकाशा यैस्तान्, अत्यद्‌भुतगुणवन्तः निजकयशः शशिधरप्रसाधिता धवलीकृताः दिगन्तान् । नियतं शाश्वतं यथा भवति यस्य भगवतो आदिर्न अन्तो न तानेवंविधानर्हन्तः शरणं प्रतिपन्नः ।।२१।।

बाला. अति अद्‌भुत गुणें विराजमांना पोतानो यश ते रूपीओं चंद्रमा तेणइं करी सोहाव्या छै जेणइं च्यारे दिशिना अंत निश्चयें, आदिरहित तथा अंतरहित पडिवज्यो हुं शरण श्रीअरिहंतनुं ।।२१।।

उज्झियजर-मरणाणं समत्तदुक्खत्तसत्तसरणाणं ।
तिहुयणजणसुहयाणं अरहंताणं नमो ताणं ।।२२।।

टि. सुखदानाम् ।।२२।।

अव. उज्झित-त्यक्त-निराकृतजरामरणानां समग्र-समस्तदु:खेनार्त्तसत्वप्राणिनः शरणानां त्रिभुवन-स्वर्गमर्त्यपातालसत्कजनानां लोकानां सुखदानां तेषामर्हतां भगवतां नमो: नमस्कारः ।।२२।।

बाला. छाड्यां छिं जरा अनइ मरण जेणइ, समस्त दु:खिं पीड्या प्राणीनइ शरण आधार, त्रिभुवनना लोकनें सुखदायक एहवा श्रीअरिहंतनइ माहरो नमस्कार होये ।।२२।।

अरहंतसरणमलसुद्धिलद्धपरिसुद्धसिद्धबहुमाणो ।
पणयसिरिरइयकरकमलसेहरो सहरिसं भणइ ।।२३।।

टि. नम्रीभूतशिरः ।।२३।।

अव. अर्हतां शरणेन या मलशुद्धिस्तया लब्धः प्रापितः परिशुद्धो निर्मलः सिद्धबहुमानो येन स प्रणतः नमस्कृतः । सिरि-मस्तके रचितो निवेशितकरकमलशेखरो मुकुटरूपस्सहर्षं सप्रमोदं भणति ।।२३।।

बाला. ते श्रीअरिहंतनइं शरण पडिवजवे करी थइ जे पापनी सोधि तेणि करी पाम्यो अति विशुद्ध श्रीसिद्ध उपरि बहुमान भक्तिभाव जेणइ नमाव्युं जे मस्तक तेहने विषइ जोडया हाथरूपियां कमलनो मुगट जेणें एहवो भव्य जीव हर्ष सहित कहै छइं ।।२३।।

कम्मट्ठक्खयसिद्धा साहावियनाण-दंसणसमिद्धा ।
सव्वट्ठलद्धिसिद्धा ते सिद्धा हुंतु मे सरणं ।।२४।।

टि. सर्वार्थसिद्धिलम्भनिष्ठितार्थाः ।।२४।।

अव. कर्माष्टक्षयेण सिद्धाः स्वाभाविकज्ञानदर्शनसमृद्धाः सर्वार्थलब्धयो दानादयः सिद्धाः । ते सिद्धा मम शरणं भूयात् ।।२४।।

बाला. रोगदोसारीणं ए गाथाथी माडीनइ दशगाथाइं श्रीअरिहंतनूं शरण पडिवजिउं हवइं श्रीसिध्धनुं शरण पडिवजे छइ ।।
आठ कर्मनो क्षय करीनै सिद्ध्या, स्वाभाविक आवरणरहित ज्ञान अने दर्शन तेणे करी संपूर्ण, सर्व पदारथनी पामी छै सिद्धि जेणें ।। ते श्रीसिध्ध होजो मुजनिं शरण ।।२४।।

तियलोयमत्थयत्था परमपयत्था अचिंतसामत्था ।
मङ्गलसिद्धपयत्था सिद्धा सरणं सुहपसत्था ।।२५।।

टि. **परमपदं मुक्तिस्तद्धेतुत्वाच्चारित्रादिक्रियाकलापः । अनन्तसामर्थ्याः । मङ्गलरूपाः । सिद्धानिष्पन्नाः पदार्थायेषाम् । अथ मङ्गलभूतसिद्धपदस्थाः ।।२५।।**

अव. **त्रैलोक्यमस्तकस्था परमपदं मोक्षं तत्र तिष्ठतीति । अचिन्त्यंसामर्थ्याः ! मङ्गलरूपः सिद्धः निष्पन्नः पदार्थो येषामथवा मङ्गलाय सिद्धपदस्थाः प्रशस्तप्रकृष्टसुखा । एवंविधा सिद्धा मम शरणं भूयात् ।।२५।।**

बाला. चउदराजलोकना अग्रनइ विषें सिद्धिसिला ते उपरि जोअण १ (एक) तेहनो चोथो कोस तेहनें छट्ठे भागे अलोक नें अडीनें सिध्ध रह्या छें। त्रिणि लोकना मस्तकने विषै रह्या परमपदनइ विषइ रह्या, चिंतवी न सकीइ एहवी समर्थाइ छइ जेहनी, मंगलिक रूप जे सिध्ध पद तेहनइ विषइ रह्या ते श्री सिध्ध सरण होज्यो । अनोपम जे सुख तेणिं करी प्रशंसनीक ।।२५।।

मूलक्खयपडिवक्खा अमूढलक्खा सजोगिपच्चक्खा ।
साहावियत्तसुक्खा सिद्धा सरणं परममुक्खा ।।२६।।

टि. **मूलादुत्खातप्रतिपक्षाः । स्वाभाविकं आत्तं आत्वे वा गृहीतं सौख्यम् ।।२६।।**

अव. **मूलस्य संसारस्य क्षये प्रतिपक्षा वैरिणः । लक्षे ध्याने, अमूढा अमूढलक्षाः । सयोगिनां योगधारकाणां प्रत्यक्षाः । स्वाभाविकमात्तं गृहीतं सौख्यं यैः । एवंविधाः सिद्धाः । पुनः किम्भूताः ? परमो मोक्षो येषां ते परममोक्षाः ।।२६।।**

बाला. मूलथी खपाव्या कर्म रूपी या वइरी जेणइ, सदाइं सोपयोग, केवलज्ञानीनइ प्रत्यक्ष, स्वाभाविक आत्मानुं सुख छै जेहनइ एहवा श्री सिध्ध सरण होजो उत्कृष्टो कर्म नो मोक्ष छे जेहने ।।२६।।

पडिपिल्लियपडणीया समग्गझाणग्गिदड्ढभवबीया ।
जोईसरसरणीया सिद्धा सरणं सुमरणीया ।।२७।।

टि. **योगीश्वराः गणधराः ।।२७।।**

अव. **प्रतिप्रेरिता निराकृताः प्रत्यनीकाः प्रतिपक्षा वैरिणो यैः । समग्रध्यानाग्निदग्धभवबीजाः शरणीयाः । योगीश्वरैः स्मरणीयाः । सिद्धा मम शरणम् ।।२७।।**

बाला. नमाव्या बाह्य और अंतरंग वेरी जेणें, संपूर्ण जे ध्यान रूपीउ अग्नि तेणइ करी बाल्युं संसारनूं बीज मोहनी कर्म जेणें, योगीश्वर जे गणधरादिक तेहनें समरण करवा योग्य एहवा श्री सिध्ध सरण होजो स्मरण करवा योग्य ।।२७।।

पावियपरमाणंदा गुणनीसंदा विदिण्णभवकंदा ।
लहुईकयरविचंदा सिद्धा सरणं खवियदंदा ।।२८।।

टि. ज्ञानादिगुणसाराः । विदीर्णः- विदारितः- क्षीणः, संसारकन्दाः द्वन्द्वाः ।।२८।।

अव. प्रापितपरमानन्दा प्रकृष्टानन्दाः प्रमोदाः । भविनां भक्तिवतां पुरुषाणां गुणानां निस्यन्दः समूहो येषां ते गुणनिस्यन्दाः । विदीर्ण-विदारितभवकन्दाः । लघुकीकृतरविचन्द्राः महसा सोम्यगुणेन। क्षपिता-निराकृतद्वन्द्वाः त्यक्तेन्द्रियसङ्ग्रामा यैः ।।२८।।

बाला. पाम्यो परम आणंद जेणें, लाधो गुणनो सार जेणें, विदारयो संसारनो कांदो जेणें, लहुडा कीधा जीत्या सूर्य और चंद्रमा जेणें एहवा श्रीसिध्ध सरण होजो खपाव्या दंद कलेस छइ जेणें ।।२८।।

उवलद्धपरमबंभा दुल्लहलंभा विमुक्कसंरंभा ।
भुवणघरधरणखंभा सिद्धा सरणं निरारंभा ।।२९।।

टि. दुर्लभो लम्भो लाभो मुक्तिप्राप्तिलक्षणो येषाम् । करणीयपदार्थेषु त्यक्तसंरम्भः आटोपः । भुवनगृहस्य दुर्गतिकूपोद्धरणस्तम्भाः । आरम्भेभ्यः कृत्यप्रयोजनेभ्यो निर्गता बहिर्भूताः ।।२९।।

अव. उपलब्धं प्राप्तं परमं प्रधानं कैवललक्षणं ब्रह्म यैः । दुर्लभो लम्भो लाभो येषां ते । विमुक्त-त्यक्त-संरम्भासम्भ्रमाः । त्रिभुवनगृहधरणे स्तम्भा इव स्तम्भाः । निर्गता आरम्भाः ।।२९।।

बाला. पाम्युं छइ परम ब्रह्मज्ञान जेणें, दुर्लभ छे पामवुं जेहनूं, मुक्युं छइ उत्सुकपणुं जेणें, जगरूपीउं जे घर तेहनें थोभवानें थंभ सरिखा एहवा श्रीसिध्ध सरण होजो आरंभरहित ।।२९।।

सिद्धसरणेण नयबंभहेउसाहुगुणजणियअणुराओ ।
मेइणिमिलंतसुपसत्थमत्थओ तत्थिमं भणइ ।।३०।।

टि. नयैः नैगमाद्यैरुपलक्षितं यद् ब्रह्म श्रुतज्ञानं तस्य ये हेतवः कारणभूताः साधुगुणाः विनयाद्याः ।।३०।।

अव. नया नैगमादयस्तेषां नयनं यत् ब्रह्म तस्य ब्रह्मणो हेतवो ये साधुगुणास्तेषु जनितः कृतोऽनुरागो यस्य स । केन ? सिद्धशरणेन । मेदिन्यां धात्र्यां मिलत्सुप्रशस्तमस्तको तत्रेदं भणति ।।३०।।

बाला. नैगम-१, संग्रह-२, व्यवहार-३, ऋजूसूत्र-४, शब्द-५, समभिरूढ-६, एवंभूत-७ ए.साते नयनां नाम। सिध्धने स्मरण करीनइ जे नैंगम संग्रहादिक तेणइ संयुक्त जे बंभ कहेतां श्रुतज्ञान तेहनुं हेतु कारण एहवा जे साधुना गुण विनयादिक तेहनै विषे जणिय कहेतां उपजाव्यो अणुराग कहेतां भगतिराग

जेहनें मेंइंणी कहेतां भूमि ते साथिं लागूं छै सुपसत्थ कहेतां भगतिं भावे सुंदर । मस्तक जेहनुं एहवो तत्थ कहेतां ते समय इस्यो भव्य जीव एहवुं कहे छइं ।।३०।।

"कम्मट्ठक्खयसिद्धा" ए गाथाथी मांडीनिं छ गाथाइं श्रीसिध्धनुं शरण कीधूं। हिवै श्रीसाधुनुं शरण कहइ छै-

जियलोयबंधुणो कुगइसिंधुणो पारगा महाभागा ।
नाणाइएहिं सिवसुक्खसाहगा साहुणो सरणं ।।३१।।

टि. कुगतिसमुद्रपारगाः । महान् भाग् अतिशयो येषाम् ।।३१।।

अव. जीवलोकबन्धवः । कुगति-दुर्गति सिन्धवः गजाः । पारगा पारं गता महद् भाग्यवन्तः ज्ञानादिभिः शिवसौख्यसाधकाः । साधवो मम शरणं भूयात् ।।३१।।

बाला. जीवलोकना बांधव, दुर्गतिरूपीया समुद्रनो पार पाम्या, महामहिमाना धणी, ज्ञानादिकइं करी मोक्षसुखना साधणहार एहवा श्री साधु शरण होजो ।।३१।।

केवलिणो परमोही विउलमईसुयहरा जिणमयम्मि ।
आयरिय उवज्झाया ते सव्वे साहुणो सरणं ।।३२।।

टि. परमावधियुक्ताः ।।३२।।

अव. केवलिनः । परमावधयः यावत् दृष्टाः । विमल-निर्मलमतयः । जिनमते श्रुतधराः । आचार्या उपाध्याया ते सर्वे साधवः शरणं भूयात् ।।३२।।

बाला. केवलज्ञानी, जे अवधिज्ञान उपना पछी बें घडीइं केवलज्ञान उपजै ते परमावधिज्ञान कहीइ ते परमावधिज्ञानना धणी, जे ज्ञानें करी अढीद्वीप माहिला सन्नि या पंचेंद्रियना मनोगत भाव जाणे ते विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानना धणी, सुयहरा कहेतां सकलश्रुतना धरनार, जिनशासननइ विषइ आचार्य, उपाध्याय ते सर्वसाधु मुजनिं शरण होजो ।।३२।।

चउदस-दस-नवपुव्वी दुवालसिक्कारसंगिणो जे य ।
जिणकप्पाऽहालंदिय परिहारविसुद्धिसाहू य ।।३३।।

टि. पूर्वेभ्यो नवैव पूर्वाणि ।।३३।।

अव. चतुर्दशदशनवपूर्वधरा ये साधवः । द्वादशएकादशाङ्गान् धारकाः ये साधवो जिनकल्पिहारिन्दक[यथालन्दिक] परिहारविशुद्धकसाधवः ।।३३।।

बाला. चउदसपूर्वधारी, दसपूर्वधारी, नवपूर्वधारी, बार अंगना भणनार, इग्यार अंगना भणनार जेअ कहेतां वली, जिनकल्पि, यथालंदकल्पना धणी, परिहारविशुद्ध चारित्रना धणी ।।३३।।

खीरासव महुआसव संभिन्नस्सोय कुट्ठबुद्धी य ।
चारण-वेउव्वि-पयाणुसारिणो साहुणो सरणं ।।३४।।

टि. सं० लब्धिः एकेन्द्रियेणाऽपि सर्वेन्द्रियार्थसाधिनी ।।३४।।

अव. क्षीराश्रवमधुकाश्रवसम्भिन्नश्रोतोलब्धिर्कुष्टस्फेटने बुद्धिः । चारणलब्धिवैक्रियलब्धयः पदानु-सारिणो लब्धिवन्तः । एवंविधाः साधवः शरणं भूयात् ।।३४।।

बाला. जेहनो दूध सरिखो वचनरस हुइ अथवा जेहनें पात्रे पडिआ अन्ननो दूध सरिखो रस होइ ते खीराश्रव कहीइ, जेहनो मधु सरिखो वचनरस होइ अथवा जेहनें पात्रे पडिया अन्ननो मधु सरिखो सवाद हुइ ते मधुआश्रव कहीयै । जे एकइंद्रीयइं अथवा अवयवइं देखें

संभिन्नश्रोतलब्धिवंता । संभिन्न श्रोतलब्धिवंता कोष्ठबुद्धिना धणी जंघाचारण विद्याचारण वैक्रियलब्धिना धणी । एक पद आवडे जेहनें अनेक पद आगिलां पाछिला आवडें ते पदानुसारी कहीइ एहवा श्रीसाधु मुजनें सरण होजो ।।३४।।

जेणइ परिहारविशुध्ध तप आचरयो हवइ ते पासइं अथवा तीर्थंकर पासइं ए तप लीधो कल्पै । ए पूरो थइ कोइ जिनकल्प आदरें । कोइ पाछा गच्छमां आवइ । नव यति गच्छथी अलगा थइ परिहारविशुध्ध तप आदरे । ते यति जघन्यथी नोमा पूर्वनूं त्रीजूं वस्तु भण्या हुवै । उत्कर्षथी उणां दस पूर्व भण्यां हुइं । ते नव यती मांहि च्यार परिहारविशुध्ध तप करें । च्यार वियावच्च करे । एक आचार्य थाइ । ते परिहारतपना करणहार उनाले जघन्यतो चउत्थ मध्यम छठ उत्कृष्टो अठम । सीआले जघन्य तो छठ मध्यम अठम उत्कृष्टो दशम । वरसाले जघन्य तो अठम मध्यम तो दशम उत्कृष्टो दुवालस तप करें । पारणे निरलेप आंबिल करे । वेयावची तथा आचार्य नित्यें निरलेप आंबिल करे । इम छ मास थयां पछी तपना करणहार वेयावच करे ते वेयावची तप करें ते छ मास पूरा थया पछी आचार्य तप करे । आठें वेयावच करइ । इम अढार मासनो तप तेहनूं चारित्र ते परिहारविशुद्ध चारित्र कहीइ । जेतली वेलाइ भीनी हाथनी रेखा सूकांइ ते जघन्य लंद कहीये । अने पाँच दिवसनो उत्कृष्ट लंद ते लंदकल्पानिं अणअतीकमीनइं प्रवर्त्तइ ते यथालंदकल्पी कहीइ । ते यथालंदकल्प पाँच यतिनो समूदाय आदरे । एकेकी वीथाइ पाँच पाँच दिन भमइ ।

।। संभिन्नसोयेत्यस्य पदस्यार्थो विस्तारेण ।।

आलंबइ देखइ । इम पांच इंद्रीयना विषय जाणें । अथवा चक्रवर्तिनां कटकना कोलाहल मांहि आ अमुकनो शब्द इम जे विगतइ शब्द जांणइ ते सांभिन्नश्रोतलब्धि कहीइ । जिम कोठा माहिं घाल्युं धान

विणसे नहीं तिम जेहनइं सूत्र अर्थ भण्या हुइ ते वीसरे नहीं ते कोष्ठ बुद्धि कहिइ । श्री।

- जंघाचारण लब्धिना धणी जंघानै बलइं एकइं उतपतवइ सत्तर सहस जोअण उचा उत्पतीनइ त्रींछा रूचकइनइ नामइ तेरमइं द्वीपें जाइं तिहां चैत्य वांदइं तिहांथी आवतां आठमें नदीश्वरद्वीपें वीसामो लीइं । तिहांनां चैत्य वांदइं तिहांथी इहां आवइं । इहांनां चैत्य वादे । उची गति एकइ उत्पतवे छें मेरूनें मथालइं पंडकवनइं जाइ । तिहांनां चैत्य वांदइं । तिहांथी वलतां नंदनवने वीसामो लइ तिंहा चैत्यवांदइ तिइांथी इहां आवै । इहांनां चैत्य वांदै । विद्याचारण लब्धि ना धणी सत्तर सहस जोअण उचा उत्पत्ती एकइं उत्पतवइ इहांथी मानुषोत्तर पर्वतइं जाइं । तिहां चैत्य वांदइं । तिहांथी नंदीश्वरद्वीपें जाइं । तिहांनां चैत्य वांदै ।। तिहांथी एकइं उत्पतवे इहां आवै । इहांनां चैत्य वांदइ उची गतें इहांथी नंदनवनइं जाइ तिहां वीसामो लीइ । तिहांथी पंडकवनइं जाइं । तिहां चैत्य वांदीइं । तिहांथी एकें उत्पतवें इहां आवैं इहांना चैत्य वांदइं । जंधाचारणनी अनुक्रमें शक्ति घटै ते माटइ जातां वीसामो न ले आवतां घीसामो ल्ये । अनइं विद्याचरणनी शक्ति अनुक्रमें वाधे ते माटे जांतां वीसामो ले आवतां वीसामों न लें ।

उज्झियवइर-विरोहा निच्चमदोहा पसंतमुहसोहा ।
अभिमयगुणसंदोहा हयमोहा साहुणो सरणं ।।३५।।

टि. **वैरं प्रभूतकालजम्, तत्कालजो विरोधोऽप्रीतिविशेषः, यत एव उज्झितः वैरहेतवो विरोधो वा । अत एवाद्रोहाः । अत एव प्रशान्तः, द्रोहिणां करालं मु० । मोहोऽज्ञानम् ।।३५।।**

अव. **उज्झित-निराकृतवैरविरोधाः । नित्यं निरन्तरमद्रोहा द्रोहरहिताः । प्रशान्त उपशान्त मुहसोहा मुखशोभाः । अभिगता ज्ञाता गुणसन्दोहाः समूहाः । हत विनाशितमोहाः यैः । एवंविधाः ।।३५।।**

बाला. उजित कहेतां छांड्यां छैं वईर विरोध जेणि, सदाइ द्रोहि रहित ते माटइ जे उपशमवंत मुखनी शोभा छे जेहनी, पाम्या छैं गुण कहेता गुणनो समूह जेणिं, हण्यो छे मोह जेणइं एहवा श्री साधु शरण होजो ।।३५।।

खंडियसिणेहदामा अकामधामा निकामसुहकामा ।
सपुरिसमणाभिरामा आयारामा मुणी सरणं ।।३६।।

टि. **स्मरसद्मत्यक्ताः विषयासक्तिहेतुस्मरमन्दिररहिता वा । अथवा न कामधाम कामस्थानम् । निष्कामे निर्विषये सुखे । सत्पुरुषाणामाचार्यादीनां वन्दारूणां मनांसि**

अभिरामयन्त्यानन्दयन्ति । आत्मानन्तासु तासु क्रियासु रामयन्त्याचारं वा रामयन्ति ।।३६।।

अव. खण्डितानि छेदितानि स्नेहदामानि दामणानि यैः । कामः स्मरः धाम गृहं ताभ्यां रहिताः । निकामे निर्गते विगते स्मरसुखे सिद्धिसत्के कामोऽभिलाषो येषाम् । सत्पुरुषान् भरतादीन् मनसि [अ] भिरामयन्तश्चारित्राणि ध्यायन्तीत्यर्थः । आत्मा एव आरामं येषां ते ।। ३६।।

बाला. छेदी छै स्नेहरूपी सांकल जेणि, नथी काम कहेतां विषयाभिलाष अनिं धाम कहेता घर जेहनें, निकाम कहेतां अत्यंत सुख जे मोक्षना सुख तेहना वांछणहार, सत्पुरुषनां मनने आनंदकारी, ज्ञानक्रियानइ विषइ आत्मानें रमाडें ते मुनीश्वर शरण होजो ।।३६।।

मिल्हियविसय-कसाया उज्झियघर-घरणिसंगसुहसाया ।
अकलियहरिस-विसाया साहू सरणं विहुयसोया।।३७।।

टि. सङ्गसुखास्वादाः । न कलितौ न गणितौ हर्षविषादौ यैस्ते । पदान्ते 'विहूअसोआ' पापश्रोतांसि आश्रवद्वाराणि विघूतशोका वा ।।३७।।

अव. मिल्हिता त्यक्ता विषयकषाया यैः । उज्झित-त्यक्तगृहगृहिणीसङ्गसुखस्वादाः । अकलिय अकलितहर्षविषादाः । साधवः शरणं भूयात् । विधूतानि निर्मलीकृतानि श्रोतांसि आश्रव-द्वारलक्षणानि यैः, एवंविधाः ।।३७।।

बाला. मेल्या छें विषय कषाय जेणइ, छांड्या छइ घरघरणीना संगमना सुख सवाद जेणइ, नथी किधा हर्ष विखवाद जेणें, गयो छे प्रमाद जेहथी एहवा श्रीसाधु शरण होजो ।।३७।।

हिंसाइदोससुन्ना कयकारुन्ना सयंभुरूप्पन्ना ।
अजराऽमरपहखुन्ना साहू सरणं सुकयपुन्ना ।।३८।।

टि. स्वयम्भूरुचा स्वयम्भूसम्यक्त्वेन । पूर्णापन्ना इति पाठे स्वयम्भूदधितुल्ये विस्तीर्णे रूक्प्रज्ञे येषामिति अजरामरपथः प्रवचनशास्त्राणि तत्र क्षुन्ना दक्षा ।।३८।।

अव. हिंसादिदोषशून्या रहिताः । कृतकारुण्याः दयाभावाः । स्वयं भवतीति स्वयम्भूः, रूक् रूचिः सम्यक्त्वं प्रज्ञा मेधा स्वयम्भुवे रूक्प्रज्ञे येषामथवा स्वयम्भूरूचा सम्यक्त्वेन पूर्णाः । अजरामरपथे मोक्षपथे क्षुण्णाः । सुकृतपूर्णाः पुण्यपरिपूर्णाः, एवंविधाः ।।३८।।

बाला. हिंसादिक दोषइं रहित, कीधी छइ करुणा जेणइं, स्वयंभूरमणसमुद्र जेहवी मोटी छे रूक कहेतां कांति अने पन्ना कहेतां बुद्धि जेहनी, अजरामर पथ कहेतां मोक्ष मार्ग तेहनइ विषइ निपुण, अति घणां कीधा छे पुण्य जेणें एहवा श्रीसाधु शरण होजो ।।३८।।

कामविडंबणचुक्का कलिमलमुक्का विविक्कचोरिक्का ।
पावरयसुरयरिक्का साहू गुणरयणचच्चिक्का ।।३९।।

टि. कः पापमलः । विविक्तः पृथक्कृतं चौर्यं यैः । पापरजःप्रवर्त्तकसुरतमुक्ताः।।३९।।

अव. कामविडम्बनानां प्रति चुक्का- इति तत्क्षये प्रवृत्ताः । कलमलेन पापेन मुक्ताः । त्यक्तचौर्याः । पापरजःसुरतरिक्ताः । मैथुनशून्याः । चच्चिकशब्दादादेश्यो मण्डितशब्दार्थः । साधुनां गुणरत्नैर्मण्डिताः ।।३९।।

बाला. कामना विडंबणाथी छूटा, कलेश पाप तेणइं रहित, छोडी छे चोरी जेणइ, पापरज संयुक्त जे सुरत कहेतां मैथुन तेणे रहित साधू गुणरूपीआं रतन तेणइं मंडित छइं ।।३९।।

साहुत्तसुट्ठिया जं आयरियाई तओ य ते साहू ।
साहुभणिएण गहिया ते तम्हा साहुणो सरणं ।।४०।।

टि. साधुत्वेन (साधुत्वे) सुष्ठु स्थिताः साधुत्वेन समाहिता वा ।।४०।।

अव. साधुत्वेन सुस्थिताः ये साधवः । ततः तस्मादाचार्यादयः साधवः साधुभणितेन गृहीताः ते साधवः शरणम् ।।४०।।

बाला. साधूपणइ भले आचरइं रह्या ते साधू जे भणी आचार्य प्रमुख ते पणि साधू कहीइ । साधू कहेतां ते आचार्य उपाध्याय प्रमुख सर्वसाधूमांहि आव्या ते ते माटइं सर्व साधू शरण होजो ।।४०।।

पडिवन्नसाहुसरणो सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मं ।
पहरिसरोमंचपवंचकंचुयंचियतणू भणइ ।।४१।।

अव. प्रतिपन्नः साधुशरणः पुनरपि जिनधर्मं शरणं कृत्वा प्रहर्षरोमाञ्चप्रपञ्चकञ्चुकाञ्चिततनुर्भणति ।।४१।।

बाला. इणें प्रकारिं पडिवज्युं छे साधुनूं शरण जेणइ एहवो भव्यजीव शरण करवानिं काजै वली श्री जिनधर्मनुं । उत्कृष्टो जे हर्ष तेणें करा उल्लस्या अउठ कोडि रोमराय तेहनो जे विस्तार ते रूपीउ जे कांचूउ तेणइं करी शोभित शरीर छें जेहनूं एहवो भव्यजीव कहे छै ।।४१।।

'जिअलोअ बंधुणो' ए गाथाथी माडी दशगाथाइ श्री साधुनुं शरण कीधुं हवे श्री जिनधर्मनुं शरण करइं छइं ।

पवरसुकएहिं पत्तं पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्तं ।
तं केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४२।।

टि. कर्त्तुः पात्रैरपि । नवरि पुनः । कैश्चिन्न प्राप्तं यथा ब्रह्मदत्तः पात्रत्वं चक्रित्वलाभात् । स भव्यानामेव । धर्मं श्रुत-चारित्ररूपम् ।।४२।।

अव. प्रवर-प्रकृष्टसुकृतैः प्राप्तम् । पात्रैरपि कैश्चित् न प्राप्तं ब्रह्मदत्तादिभिः । तत्केवलिप्रज्ञप्तं धर्म्मं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४२।।

बाला. मोटइ पुण्ये करी पाम्यो पात्र कहेतां भव्य जीवें, पणि विशेषइ केटलेके नथी पाम्यो, ते श्री केवलि भाख्या धर्म प्रतें शरण पडिवज्यो छु हुं ।।४२।।

पत्तेण अपत्तेण य पत्ताणि य जेण नर-सुरसुहाइं ।
मोक्खसुहं पि य पत्तेण नवरि धम्मो स मे सरणं ।।४३।।

टि. पात्रेण कुलसौभाग्यादिगुणयुक्तेन । पात्रेण च यथा - ऋजुत्वादिगुणवता वरुणसारथिमित्रेण नरसुखं विदेहेषु अपात्रत्वे द्रमकजीवसंप्रत्युदाहृतिः । इत्थं सुरसुखे शालिभद्रो नन्दिषेणश्च स वसुदेवजीवः । मोक्षसुखं पात्रेणैव चारित्रधर्माधारभूतभाव्यत्वगुणलक्षणेनाथ प्राप्तेन ।।४३।।

अव. येन धर्म्मेण प्राप्तेनाप्राप्तेन वा नरसुरसुखानि जीवेन प्राप्तानि । मोक्षसुखं पुनर्येन धर्म्मेण प्राप्तेनैव प्राप्तम् । नवरं केवलम् । स धर्मो मम शरणं भूयात् ।।४३।।

बाला. जाति कुल रूपादि गुणनुं पात्र एहवें जीवइ अथवा जात्यादि गुणनुं अपात्र गुण रहित जीवइ, पाम्यां जे धर्मइं करी मनुष्य देवनां सुख, मोक्षनां सुख वली चारित्रादि गुण पात्रें पाम्यां ए विशेष धर्म ते मुजनें शरण होजो ।।४३।।

निद्दलियकलुसकम्मो कयसुहजम्मो खलीकयकुहम्मो ।
पमुहपरिणामरम्मो सरणं मह होइ जिणधम्मो ।।४४।।

टि. प्रमुखे आदौ इहलोके, तत्र धम्मिल्लद्रष्टान्तः । परिणामे परिपाके भवान्तरे इत्यर्थः तत्र दामन्नकाख्यानम् ।।४४।।

अव. निर्दलितानि कलुषकर्माणि येन । कृतं शुभस्वजन्म येन । खलीकृतो निस्सारितः कुधर्म्मो येन । प्रमुख आदिः परिणामोऽन्तं आदावन्ते च रम्यः । जिनधर्मो० ।।४४।।

बाला. टाल्यां छै मेलां कर्म जेणिं, दीधा छइं भला अवतार जिनगणधरादिक पदवीरूप जेणइं, निर्धाटिउ अधर्म जेणइं, प्रमुख कहेतां आदइ अनइ परिणांमें कहेतां अंतइं पणिइ रमणिक, शरण मुजनें होजो एहवो श्रीजिनधर्म ।।४४।।

अव. न केवलं जिनधर्मं शरणं प्रपन्नोऽहं किन्तु जिनमतमपीत्याह-

कालत्तए वि न मयं जम्मण-जर-मरण-वाहिसयसमयं ।
अमयं व बहुमयं जिणमयं च सरणं पवन्नो हं ।।४५।।

टि. **जिनमतं प्रवचनं द्वादशाङ्गम् ।।४५।।**

अव. **कालत्रयेऽपि न मृतं न विनष्टम्, विदेहेषु सर्वदा सद्भावात् । जन्मजरामरणरूपाणि व्याधिशतानि सुमृतानि विलयं गतानि यत्र । अमृतमिव बहुमतं जिनमतं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४५।।**

बाला. अतीत अनागत वर्तमान ए त्रिण कालनें विषे नाश नथी पाम्युं, जनम जरा मरणरूप विराधि तेहना सैकां तेहनुं समावनार, अमृत सरिखु, सर्वनइं अभीष्ट वल्लभ एहवुं श्री जिनशासन अनइं धर्म ते प्रतें शरण पडवज्यो छुं हुं ।।४५।।

पसमियकामपमोहं दिट्ठाऽदिट्ठेसु न कलियविरोहं ।
सिवसुहफलयममोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४६।।

टि. **कामप्रमोहः कामोन्मादः । दृष्टादृष्टेषु बादरसूक्ष्मजीवेष्वकलितो विरोधो विपरीतप्ररूपणा येन ।।४६।।**

अव. **प्रशमित-उपशमितकामप्रमोहम् । दृष्टादृष्टेषु बादरसूक्ष्मेषु जन्तुषु न कलितो न कृतो विरोधो येन । शिवसौख्यफलं ददाति । अमोघं निष्पापं धर्मं शरणं प्रपन्नोऽहम् ।।४६।।**

टबो. अत्यंत समाविउ कंदर्प्प कामनो व्यामोह जेणिं, दीठा पदार्थ जे बादर पृथवीकाय प्रमुख अदीठा पदार्थ, जे सूक्ष्म पृथ्वीकाय प्रमुख तेहने विषें नथी कीधो विरोध कहेतां विपरीत परूपणा जेणिं, मोक्ष सुखरूप फलनो दायक, सदाइ सफल ते श्री जिनधर्म प्रतें शरण पडिवज्यो छुं हुं ।।४६।।

नरयगइगमणरोहं गुणसंदोहं पवाइनिक्खोहं ।
निहणियवम्महजोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४७।।

टि. **प्रवादिभिर्निक्षोभ्यो क्षोभयितुमशक्यं निर्गतक्षोभं वा नितरां क्षोभो यस्मात् तेषामिति वा ।।४७।।**

अव. **नरकगतिगमनस्य रोधो निषेधो यत्र । गुणानां सन्दोहो यत्र सन्दोहः समूहः । प्रवादिभ्यो निर्गतः क्षोभो यत्र । निहित-विनाशितयोधं मन्मथयोधं । अहं धर्म्मं शरणं प्रपन्नः ।।४७।।**

बाला. नरकगतिनइं विषें गमन जावुं तेहनो वारणार, गुण ते ज्ञानादिक तेहनो समवाय छें जिहां, पवाई कहेतां त्रणसें त्रेषठि सवि पाखंडी तेणें खोभावी न सकीइ, अत्यंत हण्यो काम कंदर्परूप सुभट जेणइं एहवा श्रीधर्म प्रतें शरण पडवज्यों छुं हुं ।।४७।।

भासुरसुवन्नसुंदररयणालंकारगारवमहग्घं ।
निहिमिव दोगच्चहरं धम्मं जिणदेसियं वंदे ।।४८।।

टि. **त्र्यर्थेयं गाथा । सुवर्णः श्लाघ्यो गुणोत्कीर्त्तनरूपस्तेन सुन्दरा रचना । इच्छामिच्छादिदशभेदपरिकल्पना तस्यां तया वा यथावसरम् । अलङ्कारणात् गौरवहेतुः महार्घं माहात्म्यं विशेषो यस्य स तथा । चारित्रधर्मपक्षे कृतम् ।**

भास्वरसुवर्णानामक्षराणां रचना पदपङ्क्त्या विरचनं यस्याः ३२ सूत्रदोषत्यागेनाऽष्टगुणालङ्करणेन अलङ्कारस्तस्मात् गौरवं गुरुत्वं तेन महार्घम् ।

निधिपक्षे भास्वरं दीप्तिमत् स्वर्णं कनकं सुन्दररत्नानि अलङ्काराः आभरणविशेषास्तै गौरवः सम्पूर्णता तेन महार्घो बहुमूल्यः ।

प्रथमपक्षे दौर्गत्यं कुदेवादिलक्षणम् । द्वितीयपक्षे दौर्गत्यमज्ञानम् । तृतीयपक्षे दारिद्र्यम् ।।४८।।

अव. **जिनदेशितं जिनादिष्टं धर्मं वन्दे । परं निधिमिव । कीदृशो निधिः ? भासुरं देदीप्यमानं सुवर्णं हेमं सुन्दराणि रत्नानि पद्मरागादीनि अलङ्कारा आभरणविशेषास्तेषां गौरवेण महार्घ्यः । धर्मः कीदृग् ? भासुरगतिहेतुत्वाद् भासुर देवमनुष्याणां भासुरगतिः । तिर्यञ्चनारक्योरभासुरगतिः । शोभनो वर्णः श्लाघा यत्र स सुवर्णः । सुन्दरा मनोहरा रचना द्विविधचातुर्विधदशविधत्वादादिप्ररूपणा लक्षणं यस्य स भासुरसुवर्णसुन्दररत्नालङ्कारैरभयदानदाक्षिण्यादिभिश्च गौरवं यत्र स भासुरः । गौरवो महार्धः पूजाविशेषः । दौर्गत्यहरं दारिद्रयहरं निधिं श्रुतधर्मं प्रत्यज्ञानहरं चारित्रधर्मं प्रति दुर्गतिहरम् ।।४८।।**

बाला. धर्म कहेवो छे । भासुर कहेतां देदीप्यमान, सुह कहेतां शोभायमान, वर्ण कहेतां यशवाद छे जेहनो अनइं सुंदर छे रचना सामाचारीनी थिति जिहां । समर्थ पणे करवओ छे जेहनो गारव पूजा तेणिं करी बहु मूल्य एहवो श्रीजिनधर्म वर्णव्यो अथवा धर्म कहेतां श्रीजिन सिद्धांत कहिइ । ते केहवो भासुर कहेतां दीपता सु कहेतां सारा जे वर्ण कहेतां अक्षर तेहनी जे रचना गाथाना आलावाना वंध अनिं अलंकार जे यमक उपमा प्रमुख तेहनुं गौरव तेणइ करी बहु मूल्य ते धर्म निधान सरिखो छै निधान

कहेवुं भासुर कहेतां दीपतां सुवन्न कहेतां सोनूं अनइ सुंदर जे रतन अने अलंकार कहेतां आभरण तेहनूं जे गोरव तेणे करी वहूमूल्य छइं । निधान सरिखो दारिद्रनो हरणार धर्म श्री जिननो भाख्यो वांदु छुं ।।४८।।

चउसरणगमणसंचियसुचरियरोमंचअंचियसरीरो ।
कयदुक्कडगरिहाऽसुहकम्मक्खयकंखिरो भणइ ।।४९।।

टि. काङ्क्षापरः ।।४९।।

अव. **चतुःशरणगमनसञ्चितसुचरितेन सुचारित्रेण यो रोमाञ्चस्तेनाञ्चितं शरीरं यस्य सः । कृतदुष्कृत दुःपाप गर्हन् सन्, अशुभकर्मक्षयं काङ्क्षनिदं वक्ष्यमाणं भणति ।।४९।।**

बाला. च्यार शरणनइं करवे करी संचिउं जे सुचरित कहेतां पुण्य तेणइं करी उल्लस्यां जे रोमराय तेणइं करी शोभित छे शरीर जेहनुं कीधी जे पापनी गुरू समक्ष निंदा गर्हा तेणि करी अशुभकर्मोनो क्षय करवा वांछतो भव्यजीव कहेछइ ।।४९।।

पवरसुकएहिंपत्तं ए गाथाथी मांडी आ सात गाथाइं जिनधर्मनुं शरण कीधूं एतले च्यार शरणनुं द्वार पूरूं थयुं. हवइ पापगर्हा रूपीउ बीजूं द्वार कहे छइं.।।

इहभवियमन्नभवियं मिच्छत्तपवत्तणं जमहिगरणं ।
जिणपवयणपडिकुट्ठं दुट्ठं गरिहामि तं पावं ।।५०।।

टि. प्रतिषिद्धम् ।।५०।।

अव. **इह-अस्मिन् भवेऽन्यभवे वा यत् मिथ्यात्वप्रवर्त्तनं यच्चाधिकरणं यत् जिनप्रवचनप्रतिक्रुष्टं तद् दुष्टं पापं गर्हामि ।।५०।।**

बाला. आ भवनइ विषइ अन्य भवनें विषें जे मिथ्यात्व प्रवर्त्ताव्युं होइ वली जे जे अधिकरण कीधूं कराव्युं होइ । श्रीजिनसिद्धांतनें विषे निषेध दुष्ट गुरूनी साखिं निंदुं छुं ते पाप ।।५०।।

मिच्छत्ततमंधेणं अरिहंताइसु अवन्नवयणं जं ।
अन्नाणेण विरइयं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५१।।

टि. अवर्णवचनमवज्ञावचनं वा ।।५१।।

अव. **मिथ्यात्वतमसान्धेन यद्वा प्रकृष्टं मिथ्यात्वं मिथ्यात्वतमं तेनार्हदादिष्ववर्णवचनीयतां यदज्ञानेन विरचितम् । इदानीं तत्पापं गर्हामि ।।५१।।**

बाला. मिथ्यात्वरूपिउं जे अंधारू तेणें करी अंध थइ अरिहंतादिक अरिहंत आचार्य उपाध्याय साधूनइं विषइं अवर्णवादनुं बोलवुं जे अज्ञानपणे करी कीधुं होइ । हमडां गरहुं छुं ते पाप ।।५१।।

सुय-धम्म-संघ-साहुसु पावं पडिणीययाए जं रइयं ।
अन्नेसु य पावेसुं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५२।।

टि. अन्येष्वपि पापेषु १८ पापस्थानकेषु । पापं प्राणव्यपरोपणादिकम् ।।५२।।

अव. श्रुतधर्मसङ्घसाधुषु यत्पापं प्रत्यनीकत्वाद्रचितम् । तथान्येष्वपापस्थानेषु चैत्यपुण्यशालादिषु यत्पापं कृतं तत्पापमिदानीं गर्हामि ।।५२।।

बाला. सूत्र सिध्धांत धर्म चतुर्विध संघ साधूनें विषे पाप प्रत्यनीकपणा प्रमुख जे कीधुं होइ, बीजाइं अढार पापस्थानकमाहिं जे पाप करयुं हुइ ते पाप । हवडां गुरूनी साखि निंदु छुं ते पाप ।।५२।।

अन्नेसु य जीवेसु मित्ती-करुणाइ गोयरेसु कयं ।
परियावणाइ दुक्खं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५३।।

टि. जीवेषु जिनादिव्यतिरिक्तेषु मैत्रीकारुण्यादिगोचरेषु । गोचरो विषयः । परितापनया इति मध्यपदग्रहणेनाभिग्रहतादि[अभिहतादि]दशानामपि पदानां ग्रहणम् । गर्हा[मि] जुगुप्सामीति आलोचयामि ।।५३।।

अव. अन्येषु जीवेष्वर्हदादिव्यतिरिक्तेषु मैत्रीकरुणामाध्यस्थविधेयतया गोचरो विषयो येषां तेषु मैत्रीकरुणाकृपादिगोचरेषु परितापनादि उपद्रवादि यद्दुःखं कृतं तत्पापमिदानीम् ।।५३।।

बाला. बीजाइ जीवनइ विषइ मैत्रिभाव करूणा प्रमुख करवा योग्य ते जीवनइं विषइ कीधूं परितापनादिक दुःख हवडां गरहुं छुं ते पाप ।।५३।।

जं मण-वय-काएहिं कय-कारिय-अणुमईहिं आयरियं ।
धम्मविरुद्धमसुद्धं सव्वं गरिहामि तं पावं ।।५४।।

टि. सुगमा ।।५४।।

अव. मनोवचनकायदेहैः कृतकारितानुमितिभिराचरितं कृतं धर्मविरूद्धं धर्मासदृशमशुद्धं गर्हणीयं यत्पापमाचरितं कृतं तत्पापं सर्वम् ।।५४।।

बाला. जेमनइ वचनइ कायाइ कीधू कराव्युं होइ अनुमोदिउं हुइ आचरिउ होइ । धर्मथी विरुध अशुध्ध खोटुं । हवडां गरहुं छुं ते पाप ।।५४।।

अथ नूतनः सम्बन्धो ज्ञेयः ।

अह सो दुक्कडगरिहादलिउक्कडदुक्कडो फुडं भणइ ।
सुकडाणुरायसमुइन्नपुन्नपुलयंकुरकरालो ।।५५।।

टि. सुचरितबहुमानेन समुदीर्णाः पुण्यबन्धहेतुत्वात् पवित्राः । ये पुलकाङ्कुरास्तैः करालो व्याप्तो भावारीणां भीषणो वा ।।५५।।

अव. अथानन्तरं स जीव दुष्कृतगर्हया दलितानि उत्कटानि दुष्कृतानि येन स स्फुटं प्रकटं सुकृता सत् पुण्यानुरागसमुत्पन्न-उत्पन्नपुण्यपवित्रपुलकरोमाञ्चकाङ्कुरैः करालो भीषणः कर्मशत्रून् प्रति । इत्येवंविधः सन् भणति ।।५५।।

बाला. हवे ते भव्यजीव पापनीं गर्हाइं करीनें निरदल्यां उत्कट पाप जेणें एहवो थको प्रगट कहे छइ । पुन्यनइ अतिरागइं करी उल्लस्या जेइ पवित्र अउठ कोडि रोमरायना अंकुरा तेणिं करी शोभायमान ।।५५।।

अरिहत्तं अरिहंतेसु, जं च सिद्धत्तणं च सिद्धेसु ।
आयारं आयरिएसु, उज्झायत्तं उवज्झाएसु ।।५६।।
साहूण साहुचरियं, देसविरइं च सावगजणाणं ।
अणुमन्ने सव्वेसिं, सम्मत्तं सम्मदिट्ठीणं ।।५७।।

टि. सुगमा ।।५६।। अणुमन्नेऽनुमोदयामि ।।५७।।

अव. अरिहन्तेषु यदर्हत्वं च अन्यत् सिद्धेषु यत् सिद्धत्वम्, आचार्येषु यदाचार्यत्वम्, उपाध्यायेषु यदुपाध्यायत्वम्, साधुषु साधुचरितम्, सावद्ययोगानां देशविरतम्, सर्वेषां सम्यग्दृष्टिनां निजनिजगुणयुक्तानामर्हदादीनां सम्यक्त्वमनुमन्ये ।।५६-५७।।

बाला. जे अरिहंतपणुं छै श्रीअरिहंतनइ विषे ! जे वली सिध्धपणुं छे श्री सिध्धने विषइ ! आचार जें छइं आचार्यनइं विषइ ! उपाध्यायपणुं छें उपाध्याय नें विषे ।।५६।।

साधुनी जे साधुचर्या साधुनो आचार ज्ञानाचारादिक पांच भेदे, देशविरती वली जे श्रावकलोकनी । ए सर्व अनुमोदु छुं सर्वनुं । दया, क्षमा, वैराग्य, स्वदोषनिन्दा, आस्था, समकित सम्यग्दृष्टिनुं एतले मिथ्यात्वी संबंधियां दानरूचि विनीतपणुं इत्यादिक गुण अनुमोदुं छउं ।।५७।।

अहवा सव्वं चिय वीयरायवयणाणुसारि जं सुकडं ।
कालत्तए वि तिविहं अणुमोएमो तयं सव्वं ।।५८।।

टि. **सुगमा ।।५८।।**

अव. **अथवा सर्वमपि वीतरागवचनानुसारेण यद् सुकृतं कालत्रयेऽपि त्रिविधं मनोवाक्कायैः कृतं तदनुमोदयामः ।।५८।।**

बाला. अथवा सघलुंइ निश्चयें वीतरागनां वचनने अनुसरतु जे सुकृत कहेतां पुण्य कार्य त्रिणकालनइ विषे पूर्वे जे कीधूं हवडां जे करूं छुं आगलि जे करीस मने वचने कायाइ जे कीधूं अनुमोदुं छुं ते हुं सर्व ।।५८।।

एतले 'अरिहंत' इहांथी त्रिण गाथाइं पुन्य अनुमोदनानुं द्वार पूरु थयुं ।

सुहपरिणामो निच्चं, चउसरणगमाइ आयरं जीवो ।
कुसलपयडीओ बंधइ, बद्धाउ सुहाणुबंधाओ ।।५९।।
मंदणुभावा बद्धा तिव्वणुभावाओ कुणइ ता चेव ।
असुहाओ निरणुबंधाओ, कुणइ तिव्वाओ मंदाओ ।।६०।।

टि. **नित्यं चतु:शरणगमनादि आचरन् जीवः साधुप्रभृतिकः । बद्धाः प्रकृतीः विशिष्टाध्यवसायवशात् शुभानुबन्धाः शुभोत्तरकालफलविपाकाः करोति ।।५९।। ता एव कुशलप्रकृतयः मन्दरसाः तु पुनः पूर्वबद्धाऽशुभाः । पापप्रकृतीः निरनुबन्धास्तद्विपाकजन्यदु:खरहिताः करोति ।।६०।।**

अव. **शुभपरिणामः सन् चतु:शरणमाचरन् समाचरन् जीवो नित्यं कुशलप्रकृतीर्बध्नाति । तासां कुशलप्रकृतीनां बद्धानामनुबन्धो रसः शुभः करोति ।।५९।। ता चेव ताश्चैव कुशलप्रकृतयो मन्दानुभावबद्धा तीव्रानुभावाः करोति। अशुभपापप्रकृतीर्मन्दानुभावबद्धा निरनुबन्धाः करोति । तीव्रानुभावबद्धा मन्दाः करोति जीवः शरणेन ।।६०।।**

बाला. हवै त्रिण गाथाइं चउसरणनो महिमा वर्णवे छै । भलो आतमानो परिणाम थाइ नित्यै सदाइ च्यारसरणनुं करवुं पापनुं निदवुं पुण्यनूं अनुमोदवुं इत्यादिक आदरतो भव्य जीव तीर्थंकरनाम उच्चैर्गोत्र इत्यादिक शुभ कर्मनी प्रकृति उपराजै । अनिं जे शुभ कर्म प्रकृति बांधि छै तेहनो शुभरस वधारइ । लीबडाना रस मांहिं पाणी भेलतां जिम लीबडानां मंद रस थाइ तिम अशुभ प्रकृतिनो शुभ परिणामइं करी मंद रस थाइ ।।५९।।

अल्प शुभ परिणामइं करीनें जे शुभ कर्मप्रकृतिनो मंद रस बांध्यो होय ते उत्कृष्ट शुभ परिणामें करी चउसरण भणता थिको ते शुभ कर्मप्रकृतिनो अति तीव्र रस उपजावें जिम सेलडीनो रस कढतां तीव्र रस थाइ तिम शुभ परिणामें तीव्र रस थाइ । ज्ञानावरणीय नीचैर्गोत्रादिक अशुभ कर्मप्रकृति छें ते रस रहित करें अनें तीव्र अशुभ परिणामे करी अशुभ कर्मप्रकृतिनो तीव्र रस बांध्यो हुइ ते चउसरण भणतो मंदरस करइ ।।६०।।

ता एयं कायव्वं बुहेहिं निच्चं पि संकिलेसम्मि ।

होइ तिकालं सम्मं असंकिलेसम्मि सुकयफलं [सुगइफलं] ।।६१।।

टि. सङ्क्लेशे रोगाद्यापदि नित्यं क्रियमाणं तदुपशमाय स्यात् । सम्यग्मनोवाक्कायैः क्रियमाणं स्वर्गापवर्गपदम् ।।६१।।

अव. बुधैरपि सङ्क्लेशेऽपि नित्यं ता एतत् चतुःशरणं कार्यम् । सङ्क्लेशरहितेऽपि त्रिकालं सम्यक् । असङ्क्लेशेऽपि सुकृतफलं भवति ।।६१।।

बाला. ते माटइं ए चउसरण करवुं पंडितइं सदाइ रोगादिक संकलेस आवइ वली विशेषें करवुं होइ । संकलेस नो हइतो त्रिण काल सम्यग् प्रकारिं भणतां थकां पुण्यफल थाइ, एटले चउचरण त्रिकाल गणतां रोग सोग आपदा सर्व नासें अने आपदा कसी नो हइं तो घणुं पुण्य थाइ ।।६१।।

चउरंगो जिणधम्मो न कओ, चउरंगसरणमवि न कयं ।

चउरंगभवच्छेओ न कओ, हा ! हारिओ जम्मो ।।६२।।

टि. चतुः प्रकारः ।।६२।।

अव. येन जीवेन चतुरङ्गो जिनधर्मो न कृतः । चतुरङ्गशरणमपि न कृतम् । येन चतुरङ्गभव-संसारछेदो न कृतः । तेन पुरूषेण, हा इति खेदे जन्म हारितः ।।६२।।

बाला. दान-१, शील-२, तप-३, भावना-४, ए चतुरंगः श्री जिनधर्म जेणइं न करयो । अरिहंत-१, सिध्ध-२, साधू-३, अने धर्म-४, ए च्यारनूं शरण पणि जेणि न करयुं ।। च्यार गतिरूप संसारनो छेद जेणिं न करयो तेणिं हारयो माणसनो जनम ते खेदाइ हांय हांय हवै जे चउसरण न करें तेहनें पछतावो कहे छे ।।६२।।

इय जीय ! पमायमहारिवीरभद्दंतमेयमज्झयणं ।

झाएसु तिसंझमवंझकारणं निव्वुइसुहाणं ।।६३।।

टि. **हे जीव ! आत्मन् वीरं सुभटकल्पम् । भद्रं अन्ते यस्मात् भद्रान्तं मोक्षप्रापकम् । एतदध्ययनम् । जीअ इति पाठो जितप्रमादमहारिवीरभद्रस्येदं तदेव । उक्तसाधोः लक्षणमध्ययनमिति ।।६३।।**

अव. **हे जीव ! प्रमाद एव महारि महान् अरिः वैरीस्तस्य वीरजीपनशील हे प्रमादमहारि । वीरभद्रं कल्याणमन्ते यस्मात् तदेवाध्ययनमेवंविधं त्रिसन्ध्यं ध्याय एकचित्तयाध्ययनस्यार्थरहस्यं चिन्तय । इयं हे जीव ! प्रमादमहारिवीरभद्र ! तमेवाध्ययनं ध्यायत । यत एतदवन्ध्यं कारणं सफलं निवृत्तिसुखानां मुक्तिसुखानां कारणं सफलमित्यर्थः ।।६३।। इतिं अवचूरिः ।।**

बाला. एणिं प्रकारिं हे जीव प्रमादरूप जे मोटा वयरी तेहनें जीतवानइं सुभट प्रमादनो महावयरी एहवो वीरभद्रनामें महामुनीश्वर एतले चोसरणना करणना करणारनुं नाम सूचिउं मुजनइं भद्रथाउ अने हे जीव ! तुं ए मोक्षना सुखनुं सफलकारण (अेवुं) चउसरण अध्ययनं त्रिणकाल ध्याइ ।।६३।।

।। इति श्री चतुःशरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

श्रीकीर्त्तिविजयवाचकशिष्योपाध्यायश्रीविनयविजयेन एषः चतुःशरणार्थो रचितो बालावबोधाय सं. १८४४ रा वर्षे फाल्गुण सुदि २ दिने ।। श्री पल्लिकानगरे लिखीकृतः ।। श्रीरस्तुः ।।

।। श्री कल्याणमस्तुः ।। शुभं भवतु ।। श्रीः ।।

जीवदया जिणधम्मो, सावयजम्मो गुरा(रू)णपयभत्ती ।।

एय रयणकचउक्कं, पुण्णेहि विणा न पावंति ।।१।।

।। वैक्रमीये २०६४ तमे वर्षे विजयकीर्तियशसूरिणा संशोधितं सम्पादितञ्चेदं टिप्पणावचूरिबालावबोधसहितं श्रीचतुःशरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

।। बृहद्विवरणान्तर्गतोद्धरणपाठानामुपलब्धवृत्तयः ।।

A अनु.द्वा.सू. २९ [चतु० गा० १ वृ०]

आवस्सयं १, अवस्सकरणिज्जं २, धुव-णिग्गहो ३, विसोही य ४ ।
अज्झयणछक्कवग्गो ५, नाओ ६, आराहणा ७, मग्गो ८।।२।।

आव०चू०आवस्सगं० गाहा०**आवस्सगकरणिज्जं** जं तं **आवासं** । अहवा गुणाणमाधारत्तणतो आवास इव **आवासं** । अहवा आ मज्जायाए वासं करेइ त्ति **आवासं** । अहवा जम्हा तं आवासयं जीवं आवासं करेति दंसण-णाण-चरणगुणाण तम्हा तं **आवासं** । अहवा तक्करणातो णाणादिया गुणा आवासेंति त्ति **आवासं** । अहवा आ मज्जायाए पसत्थभावणातो **आवासं** । अहवा आ मज्जाताए, वस आच्छादने [पा० धा० १०२३, का० धा० ४/४७] पसत्थगुणेहि अप्पाणं छादेतीति **आवासं** । अहवा सुण्णमप्पाणं तं पसत्थभावेहिं आवासेतीति **आवासं** । कम्मऽट्ठविहं धुवं, कसाया इंदिया वा धुवा, इमेण जम्हा तेसिं णिग्गहो कज्जति तम्हा **धुवणिग्गहो** । अवस्सं वा निग्गहो **धुवणिग्गहो** । कम्ममलिणो आता विसोहिज्जतीति **विसोधी** । सामादिकादि गण्यमानानि **षडध्ययनानि** समूहो **वग्गो** । **णायो** युक्तम् । अभिप्रेतार्थसिद्धिः **आराधणा** । मोक्खस्स सव्वपसत्थभावाण वा लद्धीण वा **पंथो,** मार्ग इत्यर्थः ।।२।।

हा०वृ० अवश्यक्रियानुष्ठानादावश्यकम्, गुणानां वा आवश्यकमात्मानं करोती**त्यावश्यकम्** । **अवश्यकरणीयमिति** मोक्षार्थिना नियमानुष्ठेयमिति । ध्रुवनिग्रह इति - अत्रानादित्वात् प्रायोऽनन्तत्वाच्च ध्रुवं कर्म तत्फलभूतो वा भवः, तस्य निग्रहो **ध्रुवनिग्रहः**, निग्रहहेतुत्वान्निग्रहः । तथा कर्ममलिनस्याऽऽत्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद् **विशुद्धिः** । **अध्ययनषट्कवर्गः** सामायिकादिषडध्ययनसमुदायः । सम्यग् जीवकर्मसम्बन्धव्यवहारापनयनाद् **न्यायः** । मोक्षाराधनानिबन्धनत्वाद् **आराधना** । **मार्गः** पन्थाः शिवस्येति गाथार्थः ।

हे०वृ० श्रमणादिभिरवश्यं क्रियत इति निपातना**दावश्यकम्,** अथवा ज्ञानादिगुणा मोक्षो वा आ समन्ताद्वश्यः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकम्, अथवा आ समन्ताद्वश्या इन्द्रियकषायादिभावशत्रवो येषां ते तथा, तैरेव क्रियते यत् तदावश्यकम्, अथवा समग्रस्यापि गुणग्राम-

स्यावासकमित्यावासकमित्याद्यपरमपि स्वधिया वाच्यम्, पूर्वमपि च व्युत्पादितमिदम् । तथा मुमुक्षुभिर्नियमानुष्ठेयत्वाद**वश्यकरणीयम्** । तथा **ध्रुवनिग्रह** इति, अत्रानादित्वात् क्वचिदपर्य-वसितत्वाच्च ध्रुवं कर्म तत्फलभूतः संसारो वा, तस्य निग्रहहेतुत्वान्निग्रहो ध्रुवनिग्रहः । तथा कर्ममलिनस्याऽऽत्मनो विशुद्धिहेतुत्वा**द्विशुद्धिः** । तथा सामायिका-दिषडध्ययनकलापात्म-कत्वा**दध्ययनषड्वर्गः** । तथाऽभिप्रेतार्थसिद्धेः सम्यगुपायत्वात् **न्यायः** अथवा जीवकर्मसम्बन्धापनयनान्न्यायः, अयमभिप्रायः-यथा कारणिकैर्दष्टो न्यायो द्वयोरर्थिप्रत्यर्थिनोर्भूमिद्रव्यादिसम्बन्धं चिरकालीनमप्यपनयत्येवं जीवकर्मणोरना-दिकालीनमप्याश्रयाश्रयिभावसम्बन्धमपनयतीत्यावश्यकमपि न्याय उच्यते । तथा मोक्षाराधनाहेतुत्वा**दाराधना** । तथा मोक्षपुरप्रापकत्वादेव **मार्ग** इति गाथार्थः ।।२।।

B अनु.द्वा.सू. ७३ [चतु० गा० १]

आवस्सगस्स णं इमे अत्थाहिगारा भवंति । तं जहा-

सावज्जजोगविरई १, उक्कित्तण २, गुणवओ य पडिवत्ती ३ ।
खलियस्स निंदणा ४, वणतिगिच्छ ५, गुणधारणा ६ चेव।।६।।

अनु०चू० सीसो पुच्छति - कहं छव्विहमावस्सयं ति ? भण्णति - 'जतो सामादियादियाण सावज्जवज्जणादि छव्विहो अत्थणिबंधो, इमे य ते अत्था - **सावज्जजोग०** गाधा । पढमे सामादियज्झयणे पाणातिवायादिसव्व**सावज्जजोगविरती** कातव्वा । बितिए दरिसणवि-सोहिणिमित्तं पुणो बोहिलाभत्थं च कम्मखवणत्थं च तित्थकराणा**मुक्कित्तणा**कता । ततिए चरणादि**गुण**समूह**वतो** वंदण-णमंसणादिएहिं **पडिवत्ती** कातव्वा । चतुत्थे मुलुत्तरा-वराधक्खलणाए **क्खलितो** पच्चागतसंवेगो विसुज्झमाणभावो पमादकरणं संभरंतो अप्पणो **णिंदण**गरहणं करेति । पंचमे **व्रण**साधम्मोवणएण दसविधपच्छित्तेण चरणादियारव्रणस्स **चिगिच्छं** करेति । छट्ठे जहा मूलुत्तर**गुण**पडिवत्ती निरतियार**धारणं** च जधा तेसिं भवति तधा अत्थपरूवणा ।

हा०वृ० आह - किं पुनरिदमावश्यकं षडध्ययनात्मकम् ? इति, उच्यते - षडर्थाधिकारविनियोगात् । क एतेऽर्थाधिकाराः ? इति तानुपदर्शयन्नाह - **आवस्सगस्स ण**मित्यादि । **सावज्ज** गाहा, व्याख्या - **सावद्ययोगविरतिः** सपापव्यापारविरमणं सामायिकार्थाधिकारः । **उत्कीर्तनेति** सकलदुःखविरेकभूतसावद्ययोगविरत्युपदेशकत्वादुपकारित्वात् सद्भूतगुणो-त्कीर्तनकरणादन्तःकरणशुद्धेः प्रधानकर्मक्षयकारणत्वाद् दर्शनविशुद्धिः (द्धेः) पुनर्बोधि-लाभहेतुत्वाद् भगवतां जिनानां यथाभूतान्यासाधारणगुणोत्कीर्तना चतुर्विंशतिस्तवस्येति ।

गुणवतश्चप्रतिपत्त्यर्थं [वन्दना] वन्दनाध्ययनस्य । तत्र **गुणाः** मूलगुणोत्तरगुणव्रत - पिण्डविशुद्धयादयो गुणा अस्य विद्यन्त इति गुणवान्, तस्य गुणवतः प्रतिपत्त्यर्थं वन्दनादिलक्षणा [प्रतिपत्तिः] कार्येति । उक्तं च - पासत्थादी [आवश्यक नि० ११०८] गाहा । **च**शब्दात् पुष्टमालम्बनमासाद्याऽगुणवतोऽपीत्याह । उक्तं च - परियाय० [आवश्यकनि० ११२८] गाहा । **स्खलितस्य निन्दा** प्रतिक्रमणार्थाधिकारः, कथञ्चित् प्रमादतः स्खलितस्य मूलगुणोत्तरगुणेषु प्रत्यागतसंवेगविशुद्धयमानाध्यवसायस्य प्रमादकरणमनुस्मरतोऽकार्यमिदमतीवेति भावयतो निन्दाऽऽत्मसाक्षिकीति भावना । व्रणचिकित्सा कायोत्सर्गस्य, इयमत्र भावना - निन्दया शुद्धिमनासादयत व्रणसाधर्म्योपनयेनाऽऽलोचनादिदशविधप्रायश्चित्तभैषजेन चरणातिचारव्रणचिकित्सेति **गुणधारणा** प्रत्याख्यानस्यार्थाधिकार इति, अयमत्र भावार्थः- यथेह मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिः निरतिचारसन्धारणं च तथा प्ररूपणमर्थाधिकार इति । **च**शब्दादन्ये चापान्तरालार्थाधिकारा विज्ञेया इति । **एव**कारोऽ-वधारण इति गाथार्थः । एषां च प्रत्यध्ययनमर्थाधिकारद्वार एवावकाशः प्रत्येतव्यः ।

हे०वृ० आह - नन्वावश्यके किमिति षडध्ययनानि ? अत्रोच्यते, षडर्थाधिकारयोगात् । के पुनस्ते इत्याशङ्क्य तदुपदर्शनार्थमाह - **आवस्सगस्स ण**मित्यादि । **आवश्यकस्य एते** वक्ष्यमाणा **अर्थाधिकारा भवन्ति, तद्यथा - सावज्जजोग** गाहा । व्याख्या - प्रथमे सामायिकलक्षणे अध्ययने प्राणातिपातादिसर्व**सावद्ययोगविरतिरर्था**धिकारः १ । **उक्कित्तण** त्ति द्वितीये चतुर्विंशतिस्तवाध्ययने प्रधानकर्मक्षयकारणात्वाल्लब्धबोधिविशुद्धिहेतुत्वात् पुन-र्बोधिलाभफलत्वात् सावद्ययोगविरत्युपदेशकत्वेनोपकारित्वाच्च तीर्थकराणां गुणोत्कीर्तनाऽर्थाधिकारः । **गुणवओ य पडिवत्ति** त्ति, गुणा मूलोत्तरगुणरूपा व्रतपिण्डविशुद्धयादयो विद्यन्ते यस्य स गुणवाँस्तस्य प्रतिपत्तिर्वन्दनादिका कर्तव्येति तृतीये वन्दनाध्ययनेऽर्थाधिकारः । **च**शब्दात् पुष्टालम्बनेऽगुणवतोऽपि प्रतिपत्तिः कर्तव्येति द्रष्टव्यम् । उक्तं च -

परियाय परिस पुरिसं खेत्तं कालं च आगमं नाउं ।
कारणजाए जाए जहारिहं जस्सं जं जोग्गं ।।१।। [आव०नि० ११२८] त्ति ३ ।

खलियस्स निंदण त्ति स्खलितस्य मूलोत्तरगुणेषु प्रमादाचीर्णस्य प्रत्यागतसंवेगस्य जन्तोर्विशुद्धयमानाध्यवसायस्याऽकार्यमिदमिति भावयतो निन्दा प्रतिक्रमणेऽर्थाधिकारः ४ । **वणतिगिच्छ** त्ति व्रणचिकित्सा कायोत्सर्गाध्ययनेऽर्थाधिकारः । इदमुक्तं भवति - चारित्रपुरुषस्य योऽयमतिचाररूपो भावव्रणस्तस्य दशविधप्रायश्चित्तभेषजेन कायोत्स-

र्गाध्ययने चिकित्सा प्रतिपाद्यते ५ । **गुणधारणा चेव** त्ति गुणधारणा प्रत्याख्यानाध्ययने अर्थाधिकारः । अयमत्र भावार्थः - मूलगुणोत्तरगुणप्रतिपत्तिस्तस्याश्च निरतिचारं सन्धारणं यथा भवति तथा प्रत्याख्यानाध्ययने प्ररूपणा करिष्यते ६ । **च**शब्दादन्येऽप्य-पान्तरालार्थाधिकारा विज्ञेयाः, एवकारोऽवधारण इति गाथार्थः ।

C आव०नि० ७९८ [चतु० गा० २ वृ०]

जो समो सव्वभूएसु तसेसु थावरेसु य ।
तस्स सामाइयं होइ, ईई केवलिभासियं।।१२८।।

हा०वृ० **जो समो** गाहा, **यः समः** तुल्यः **सर्वभूतेषु** सर्वजीवेषु, **भूत**शब्दो जीवपर्यायः, त्रस्यन्तीति **त्रसाः** द्वीन्द्रियादयस्तेषु, तिष्ठन्तीति **स्थावराः** पृथिव्यादयस्तेषु च, **तस्य सामायिक**मित्यादि पूर्ववत् । **तस्ये**त्थम्भूतस्य सत्त्वस्य **सामायिकं** भवति । **इति**शब्दः सारप्रदर्शनार्थः, एतावत् **केवलिभाषित**मिति गाथार्थः ।।१२८।।

हे०वृ० **जो समो** इत्यादि, **यः समः** सर्वत्र मैत्रीभावात् तुल्यः **सर्वभूतेषु** सर्वजीवेषु **त्रसेषु स्थावरेषु च तस्य सामायिकं भवतीत्ये**तदपि **केवलिभाषितम्,** जीवेषु च समत्वं संयमसान्निध्यप्रतिपादनात् पूर्वश्लोकेऽपि लभ्यते, किन्तु जीवदयामूलत्वाद् धर्मस्य तत्प्राधान्यख्यापनाय पृथगुपादानमिति ।।१२८।।

D उत्तरा०अध्य० २९, सू. ९ [चतु० गा० ३ वृ०]

चउवीसत्थएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? दंसणविसोहिं जणयइ ।।९।।

सामायिकं च प्रतिपत्तुकामेन तत्प्रणेतारः स्तोतव्याः, ते च तत्त्वतस्तीर्थकृत एवेति तत्सूत्रमाह - **चतुर्विंशतिस्तवेन** एतदवसर्पिणी प्रभवतीर्थकृदुत्कीर्त्तनात्मकेन दर्शनं-सम्यक्त्वं तस्य विशुद्धिः - तदुपघातिकर्मापगमतो निर्मलीभवनं **दर्शनविशुद्धि**स्तां **जनयति** ।।९।।

E आव०नि० १२१५ [चतु० गाथा० ४ वृ०]

गतं सप्रसङ्गं दोषविप्रमुक्तद्वारम्, अधुना किमिति क्रियत इति द्वारम्, तत्र वन्दनकरणकारणानि प्रतिपादयन्नाह-

विणओवयार माणस्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स ।
तित्थयराण य आणा सुअधम्माराहणाऽकिरिया।।१२१५।।

विनय एवोपचारो **विनयोपचारः** कृतो भवति, स एव किमर्थ इत्याह-**मानस्य** अहङ्कारस्य **भञ्जना** विनाशः, तदर्थः, मानेन च भग्नेन **पूजना गुरुजनस्य** कृता भवति, **तीर्थकराणां** चाऽऽ**ज्ञा**ऽनुपालिता भवति, यतो भगवद्भिर्विनयमूल एवोपदिष्टो धर्मः, स च वन्दनादिलक्षण एव विनय इति, तथा **श्रुतधर्माराधना** कृता भवति, यतो वन्दनपूर्वं श्रुतग्रहणम्, '**अकिरिय**'त्ति पारम्पर्येणाक्रिया भवति, यतोऽक्रियः सिद्धः, असावपि पारम्पर्येण वन्दनलक्षणाद् विनयादेव भवतीति, उक्तं च परमर्षिभिः-

तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा वंदमाणस्स
पज्जुवासमाणस्स किंफला वंदणपज्जुवासणया ?,
गोयमा ! सवणफला, सवणे णाणफले, णाणे विण्णाणफले,
विण्णाणे पच्चक्खाणफले, पच्चक्खाणे संजमफले,
संजमे अणण्हयफले, अणण्हए तवफले, तवे वोदाणफले,
वोदाणे अकिरियाफले, अकिरिया सिद्धिगइगमणफला" ।

तथा वाचकमुखेनाप्युक्तम्-

'विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाश्रवनिरोधः ।।१।।
संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् ।
तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ।।२।।
योगनिरोधाद्भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः ।
तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ।।३।।'

इति गाथार्थः ।।१२१५।।

F आव०नि० १२५० [चतु० गा० ५ वृ०]

मिच्छत्तपडिक्कमणं तहेव अस्संजमे पडिक्कमणं ।
कसायाण पडिक्कमणं जोगाण य अप्पसत्थाणं ।।१२५०।।

आव०हा०वृ०मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुद्गलसाचिव्यविशेषादात्मपरिणामो **मिथ्यात्वं** तस्य **प्रतिक्रमणं** तत्प्रतिक्रान्तव्यं वर्तते, यदाभोगानाभोगसहसात्कारैर्मिथ्यात्वं गतस्तत्प्रतिक्रान्तव्यमित्यर्थः, **तथैव असंयमे** असंयमविषये **प्रतिक्रमणम्,** असंयमः-प्राणातिपातादिलक्षणः प्रतिक्रान्तव्यो वर्तते, **कषायाणां** प्राग्निरूपितशब्दार्थानां क्रोधादीनां **प्रतिक्रमणम्,**

कषायाः प्रतिक्रान्तव्याः, 'योगानां च' मनोवाक्कायलक्षणानाम् 'अप्रशस्तानाम्' अशोभनानां प्रतिक्रमणम्, ते च प्रतिक्रान्तव्या इति गाथार्थः ।।१२५०।।

G उत्तरा० २९/११ [चतु० गा० ५ वृ०]

पडिक्कमणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? पडिक्कमणेणं वयछिद्दाइं पिहेइ, पिहिय वयछिद्दे पुण जीवे निरुद्धासवे असबलचरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु उवउत्ते अपुहुत्ते सुप्पणिहिए विहरइ ।।११।।

एतद्गुणस्थितेनापि मध्यमतीर्थकृतां तीर्थेषु स्खलितसम्भवे पूर्वपश्चिमयोस्तु तदभावेऽपि प्रतिक्रमितव्यमिति प्रतिक्रमणमाह - **प्रतिक्रमणेन** अपराधेभ्यः प्रतीपनिवर्त्तनात्मकेन व्रतानां प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनां छिद्राणि - अतिचाररूपाणि विवराणि **व्रतच्छिद्राणि पिदधाति** स्थगयति अपनयतीति यावत् । तथाविधश्च कं गुणमवाप्नोतीत्याह- **पिहितव्रतच्छिद्रः पुनर्जीवः निरुद्धाश्रवः** सर्वथा हिंसाद्याश्रवाणां निरुद्धत्वात्, अत एवा**सबलं** सबलस्थानैरकर्बुरीकृतं **चरित्रं** यस्य स तथा, **अष्टसु प्रवचनमातृषु** उक्तरूपासु **उपयुक्तः** अवधानवान् तत एवाविद्यमानं पृथक्त्वं प्रस्तावात्संयमोद्योगेभ्यो वियुक्तस्वरूपं यस्यासौ **अपृथक्त्वः** सदा संयमयोगवान्, (अ) प्रमत्तो वा पाठान्तरात्; तथा **सुप्रणिहितः** सुष्ठु संयमे प्रणिधानवान्, पाठान्तरतो वा सुष्ठु प्रणिहितानि असन्मार्गात् प्रच्याव्य सन्मार्गे व्यवस्थापितानीन्द्रियाण्यनेनेति सुप्रणिहितेन्द्रियः **विहरति** संयमाध्वनि याति ।।११।।

H आव० नि० १४२४ [चतु० गा० ६ वृ०]

अव० एवं तावद् द्रव्यवणस्तच्चिकित्सा च प्रतिपादिता, अधुना भावव्रणः प्रतिपाद्यते

मुलुत्तरगुणरूवस्स ताइणो परमचरणपुरिसस्स ।
अवराहसल्लपभवो भाववणो होइ नायव्वो ।।

आव०हा०कृ०'मुलूत्तरगुणस्वरूवस्स' गाहा, इयमन्यकर्तृकी सोपयोगा चेति व्याख्यायते, मूलगुणाः-प्राणातिपातादिविरमणलक्षणाः पिण्डविशुद्ध्यादयस्तु उत्तरगुणाः, एते एव रूपं यस्य स मूलगुणोत्तरगुणरूपस्तस्य, **तायिनः, परमश्चासौ चरणपुरुषश्चे**ति समासः तस्य **अपराधाः**-गोचरादिगोचराः त एव **शल्यानि** तेभ्यः **प्रभवः**-सम्भवो यस्य स तथाविधो **भावव्रणो भवति ज्ञातव्य** इति गाथार्थः ।।

I विoआoभाo २३७ [चतु० गा० ६ वृ०]

जह करगओ निकिंतइ दारूं इंतो पुणो वि वच्चंतो ।
इय कंतंति सुविहिया काउस्सग्गेण कम्माइं।।२३७।।

J आव० नि० १५५१ [चतु० गा० ६ वृ०]

काउस्सग्गे जह सुट्ठियस्स भज्जंति अंगुमंगाइं ।
इय भिंदंति सुविहिया अट्ठविहं कम्मसंघायं ।।१५५१।।

आव०हा०वृ० यथा करगतोत्ति करपत्रं **निकृन्तति**-छिनत्ति विदारयति **दारु**-काष्ठं, किं कुर्वन् ? **आगच्छन् पुनश्च व्रजन्नित्यर्थः, इय** एवं **कृन्तन्ति सुविहिताः**-साधवः **कायोत्सर्गेण** हेतुभूतेन **कर्माणि**-ज्ञानावरणादीनि, तथाऽन्यत्राप्युक्तम्-

"संवरेण भवे गुत्तो, गुत्तीए संजमुत्तमे ।
संजमाओ तवो होइ, तवाओ होइ निज्जरा" ।।१।।

"निज्जराएऽसुभं कम्मं, खिज्जई कमसो सया ।
आवस्सग(गेण) जुत्तस्स, काउस्सग्गो विसेसओ" ।।२।। इत्यादि,

अयं गाथार्थः ।।२३७।। अत्राह-किमिदमित्थमित्यत आह-**काउस्सग्गे** गाहा व्याख्या-**कायोत्सर्गे सुस्थितस्य** सतः **यथा भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि 'इय'** एवं चित्तनिरोधेन **भिन्दन्ति** विदारयन्ति मुनिवराः-साधवः **अष्टविधं**-अष्टप्रकारं **कर्मसङ्घातं**-ज्ञानावरणीयादिलक्षणमिति गाथार्थः ।।१५५१।।

K आव० नि० १५५४ [चतु० गा० ६ वृ०]

तम्हा उ निम्ममेणं मुणिणा उवलद्धसुत्तसारेणं ।
काउस्सग्गो उग्गो कम्मक्खयट्ठाय कायव्वो।।१५५४।।

यतश्चैवं **'तम्हा'** गाथा । **तस्मात् तु निर्ममेन**-ममत्वरहितेन **मुनिना** साधुना, किम्भूतेन ? **उपलब्धसूत्रसारेण** विज्ञातसूत्रपरमार्थेनेत्यर्थः, किं ? **कायोत्सर्गः** उक्तस्वरूपः **उग्रः** -शुभाध्यवसायप्रबलः **कर्मक्षयार्थं** न तु स्वर्गादिनिमित्तं **कर्तव्य** इति गथार्थः ।।१५५४।।

L आव० नि० १२१४ [चतु० गा० ७ वृ०]

आवस्सएसु जह जह कुणइ पयत्तं अहीणमइरित्तं ।
तिविहकरणोवउत्तो तह तह से निज्जरा होइ ।।१२१४।।

आवश्यकेषु अवनतादिषु दोषत्यागलक्षणेषु च **यथा २ करोति प्रयत्नम् अहीनातिरिक्तं** न हीनं नाप्यधिकम्, किम्भूतः सन् ? **त्रिविधकरणोपयुक्तः**, मनोवाक्कायै-रुपयुक्त इत्यर्थः, **तथा २ 'से'** तस्य वन्दनकर्तुर्**निर्जरा भवति**-कर्मक्षयो भवति, तस्माच्च निर्वाणप्राप्तिरिति, अतो दोषपरिशुद्धादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ।।१२१४।।

M आव०म०वृ० ९२१ [चतु० गा० ११ वृ०]

अरिहंति वंदणनमंसणाणि अरिहंति पूयसक्कारं ।
सिद्धिगमणं च अरिहा अरिहंता तेण वुच्चंति।।९२१।।

'अर्ह पूजायाम्' **अर्हन्ति वन्दननमस्करणे**, तत्र वन्दनं शिरसा, नमस्करणं वाचा, तथा सिद्ध्यन्ति-निष्ठितार्था भवन्त्यस्यां प्राणिन इति **सिद्धिः**-लोकान्तक्षेत्रलक्षणा, वक्ष्यति-'इहं बोंदिं चइत्ताणं तत्थ गंतूण सिज्झइ' **तद्गमनं** च प्रति अर्हन्तीत्यर्हाः-**योग्याः** 'अच' इत्यच, **तेन** कारणेना**र्हन्त उच्यन्ते**, अर्हन्तः ।।९२१।।

N आव०नि० ९४७ [चतु० गा० ११ वृ०]

अथ कर्मक्षयसिद्धमेव प्रपञ्चतो निरुक्तविधिना प्रतिपादयन्नाह-

दीहकालरयं जं तु कम्मं से सियमट्ठहा ।
सियं धंतं ति सिद्धस्स सिद्धत्तमुवजायइ ।।९४७।।

व्याख्या-दीर्घः संतानापेक्षयाऽनादित्वात् स्थितिबन्धकालो यस्य तद् दीर्घकालम्, निसर्गनिर्मलजीवस्यानुरञ्जनाद् मालिन्यापादनाद् रजः, अथवा, स्नेहेन बन्धनयोग्यं भवतीति साम्याद् रजः, सूक्ष्मत्वसाम्याद् वा रज इति कर्मण एव विशेषणम्, दीर्घकालं च तद् रजश्चेति **दीर्घकालरजः, 'जं तु कम्मं** ति' दीर्घकालरजोरूपं यत् कर्म दीर्घकालस्थितिकं रजोरूपं यत् कर्मेत्यर्थः, एतच्चैवंविधं कर्म, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वादत्र भव्यस्य संबन्धि गृह्यते, नाभव्यस्य, तस्य वक्ष्यमाणध्मातत्वायोगात् । अथवा, भव्यसंबन्धित्वमिह कर्मणो ध्मातत्वसामर्थ्यादेव लभ्यते । यच्छब्दोऽपि साक्षादुपात्ते कर्माणि न तथाविधं

साफल्यमनुभवतिः, अतः 'जंतुकम्मं' इत्येतदन्यथा व्याख्यायते-जन्तुर्जीवस्तस्य कर्म जन्तुकर्म । अनेनाबद्ध-कर्मव्यवच्छेदमाह- बद्धं यत् कर्मेत्यर्थः । कथंभूतं यत् कर्म जन्तुकर्म वा ? इत्याह- **'से सियमट्ठह** त्ति' ज्ञानावरणाद्यष्टप्रकारैः पूर्वं **'से'** तस्य सितं बद्धमित्यर्थः । अथवा, 'से सियं ति' अनाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तकरणेन सम्यग्ज्ञानाद्युपायतश्च क्रमेण शेषितं शेषं कृतं स्थित्यऽनुभवादिभिरल्पीकृतमित्यर्थः । तद् दीर्घकालस्थितिकं रजोरूपं भव्यस्य संबन्धि यत्कर्म जन्तूकर्म वा पूर्वमष्टधा बद्धं तत् क्रमेण शेषितं सत् किम् ? इत्याह-**'सियं धंतं ति** त्ति' सितमित्थं बद्धं ध्मातं तीव्रध्यानानलेन दग्धं क्षपितं महाग्निना लोहमलवदस्येति सिद्ध इति निरुक्तिः । एवं च कर्मदहनानन्तरं **सिद्धस्यैव** सतः **सिद्धत्वमुपजायते** नासिद्धस्य, 'नेरइएसु उववज्जइ' इत्यादिनि**श्चयनयमता**श्रयणादिति । उपजायति इति सदात्मनः स्वाभाविकं सत्सिद्धत्वमनादिकर्मावृतं तदावरणविगमेनाविर्भवत्येव, न पुनरसदुपजायत इति प्रतिपत्तव्यम्, असतः खरविषाणस्येव जन्मायोगादिति । अथवा सिद्धस्य सिद्धत्वं सद्भावरूप-मुपजायते, न तु प्रदीपनिर्वाणकल्पमभावरूपमिति । एवं नयमतान्तरव्यवच्छेदार्थमेतत् । तथा चाहुरेके-

"दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिशं न काञ्चिद् विदिशं न काञ्चित् स्नेहक्षयात् केवलमेति नाशम् ।।१।।
जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिशं न काञ्चिद् विदिशं न काञ्चित् स्नेहक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ।।२।।"

इत्यादि । एवंविधासिद्धाभ्युपगमे दीक्षादिप्रयासवैयर्थ्यात्; निरन्वयक्षणभङ्गस्य चाघटमानत्वादिति । अथवा 'दीहकालरयं ति' एतदन्यथा व्याख्यायते-रयो वेगश्चेष्टाविशेषः, फलम्, अनुभव इत्यनर्थान्तरम् । ततश्च संतानेनानुभूयमानत्वाद् दीर्घकालोऽनुभवो यस्य तद् दीर्घकालरयं यद् भव्यकर्म जन्तुकर्म वा । तथा 'सेसियं ति' एतदप्यन्यथा व्याख्यायते-लेश्याविशेषाश्लेषितं वह्न्ययोगोलकन्यायाज्जीवेन सह संश्लेषमुपगतम् । अष्टधा सितमित्यादि तु तथैव ।। इति निर्युक्तिश्लोक सङ्क्षेपार्थः ।।९४७।।

O आव०नि० १००४ [चतु० गा० ११ वृ०]

सम्प्रति भावसाधून् प्रतिपादयति-

निव्वाणसाहए जोगे, जम्हा साहंति साहुणो ।
समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ।।१०१०।।

निर्वाणसाधकान् योगान्-सम्यग्दर्शनादिप्रधानान् व्यापारान् **साधयन्ति साधवः**, विहितानुष्ठानपरत्वात्, **समाश्च सर्वभूतेषु**, एतच्च योगप्राधान्यख्यापनार्थमुक्तम्, **तस्मात्** भवन्ति **भावसाधवः** ।।

P उप० मा० ३ [चतु० गा० १४ वृ०]

संवच्छरमुसमजिणो, छम्मासा वद्धमाणजिणचंदो ।
इअ विहरीया निरसणा, जइज्ज एओवमाणेणं।।३।।

व्याख्या-**'संवच्छरेत्ति'** संवत्सरं वर्षं यावद् **ऋषभो जिनः** श्रीप्रथमतीर्थंकरः, **षण्मासान्** यावत् श्री**वर्द्धमानजिनचन्द्रो** वर्द्धमानाभिधानस्तीर्थंकरः, सर्वगुणैः प्रधानत्वाज्जिनचन्द्र इति पदं दत्तम् । **अनया** रीत्या एतौ द्वावपि तीर्थंकरौ **विहरिया** इति विहृतौ पर्यटितौ, **निरशनौ** भोजनरहितौ उपोषिताविति यावत्, शिष्यं प्रत्युपदेशमाह-**जइज्जएत्ति** यतेत तत्र कर्मणि यत्नं कुर्यात्, भगवद्दृष्टान्तेन वीरवदन्येनापि तपः कर्त्तव्यम् ।।३।।

Q वि०आ०भा० ३२४७ [चतु० गा० १६ वृ०]

कुज्जा जिणाइपूया परिणामविसुद्धिहेउओ निच्चं ।
दाणादओ य मग्गप्पभावणाओ य कहणं च।।३२४७।।

कार्या नित्यं जिनादिपूजेति प्रतिज्ञा, स्व**परिणामविशुद्धिहेतुत्वादि**ति हेतुः, **दानादिवदि**ति दृष्टान्तः । अथवा कार्या नित्यमेव जिनादिपूजा, मोक्ष**मार्गप्रभावकत्वात्**, **धर्मकथनवदि**ति ।।३२४७।।

Q-1 आव० नि० ५७७ [चतु० गा० १९ वृ०]

वासोदयस्स व जहा वण्णादी होंति भायणविसेसा ।
सव्वेसिंपि सभासा जिणभासा परिणमे एवं ।।५७७।।

वर्षोदकस्य वा वृष्ट्युदकस्य वा, वा शब्दात् अन्यस्य वा, **यथै**करूपस्य सतः **वर्णादयो भवन्ति, भाजनविशेषात्** कृष्णसुरभिमृत्तिकायां स्वच्छं सुगन्धं रसवच्च भवति ऊषरे तु विपरीतम्, **एवं सर्वेषामपि** श्रोतॄणां **स्वभाषया जिनभाषा परिणमत** इति गथार्थः ।।५७७।।

R आव० नि० ५८० [चतु० गा० २० वृ०]

सव्वाउअंपि सोया खवेज्ज जइ हु सययं जिणो कहए ।
सीउण्हखुप्पिवासापरिस्समभए अविगणेंतो।।५७९।।

व्याख्या-भगवति कथयति सति **सर्वायुष्कमपि श्रोता क्षपयेत्** भगवत्समीपवर्त्येव, **यदि हु सततम्** अनवरतं **जिनः कथयेत्** । किंविशिष्टः सन्नित्याह-**शीतोष्णक्षुत्पिपासापरिश्रमभयान्यविगणयन्नि**ति गाथार्थः ।।५७९।।

S आव० म० वृ० ९२३ [चतु० गा० २२ वृ०]

इदानीममोघताख्यापनार्थमपान्तरालिकं नमस्कारफलमुपदर्शयति-

अरिहंतनमुक्कारो जीवं मोएइ भवसहस्साओ ।
भावेण कीरमाणो होइ पुणो बोहिलाभाए।।९२३।।

अर्हतां नमस्कारोऽ**र्हन्नमस्कारः,** इह अर्हच्छब्देन बुद्धिस्था अर्हदाकारवती स्थापना गृह्यते, नमस्कारस्तु नमःशब्द एव, **भावेन**-उपयोगेन **क्रियमाणः,** अनेन नामस्थापनाद्रव्यभावलक्षणश्चतुर्विधो यद्यपि नमस्कारस्तथाऽप्यत्र भावनमस्कारो द्रष्टव्य इत्युक्तं वेदितव्यम्, **जीवम्**-आत्मानं **मोचयति**-अपनयति **भवसहस्रेभ्यः,** यद्यपि सहस्रशब्दो दशशतसङ्ख्यायां वर्त्तते तथाऽप्यत्रार्थादनन्तसङ्ख्यायामवगन्तव्यः, अनन्तभवमोचनान्मोक्षं प्रापयतीत्युक्तं द्रष्टव्यम् । आह-न सर्वस्यैव भावतोऽपि नमस्कारकरणे तद्भव एव मोक्षः तत्कथमुच्यते-जीवं मोचयतीत्यादि ? उच्यते, यदि तद्भव एव मोक्षाय न भवति, तथापि भावनाविशेषा**द्भवति पुनर्बोधिलाभाय,** बोधिलाभश्चाचिरादविकलो मोक्षहेतुरित्यतो न दोषः ।।९२३।।

S वि०आ०भा० ३००९

इदानीममोघताख्यापनार्थमपान्तरालिकं नमस्कारफलमुपदर्शयति-

इह नाम-स्थापना-द्रव्य-भावलक्षणनमस्कारश्चतुर्विधो गृहीतः । तत्रार्हच्छब्देन बुद्धिस्था अर्हदाकारवती स्थापना गृह्यते, तस्या नमस्कारः स्थापनानमस्कार इति व्युत्पत्त्या स्थापनानमस्कारः संगृहीतः । **नमोक्कारो त्ति** इत्यनेन नामनमस्कारः । **कीरमाणो** त्ति अञ्जलि-प्रग्रहादिना क्रियमाण इत्यनेन द्रव्यनमस्कारः । **भावेण त्ति** अनेन तु भावनमस्कार इति । तत्रार्हन्नमस्कारः क्रियमाणो **जीवं मोचयति भवसहस्रात्**

प्रस्तावादनन्तभवेभ्य इत्यर्थः । अनन्तभवमोचनाच्च मोक्षं प्रापयतीत्युक्तं भवति । यद्यपि च कांश्चित् तद्भव एव मोक्षं न प्रापयति तथापि भावेनोपयोगविशेषेण क्रियमाणो भावना विशेषत एवान्यस्मिन्नपि जन्मनि **पुनरपि बोधिलाभाय** भवति । बोधिलाभश्च निश्चितोऽचिराद् मोक्षहेतुरिति । एवं बाह्याभ्यन्तरेण नामादिचतुर्विधविधानेन नमस्कारः क्रियमाणो जीवं भवाद् मोचयति, पुनर्बोधिबीजं च जायते ।। इति निर्युक्ति गाथार्थः ।।३००९।।

T आव०म०वृ० ९७७ [चतु० गा० २४ वृ०]

साम्प्रतं सिद्धानेव लक्षणतः प्रतिपादयति-

असरीरा जीवघणा उवउत्ता दंसणे य णाणे य ।
सागारमणागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ।।९७७।।

अविद्यमानशरीरा **अशरीराः,** औदारिकादिपञ्चविधशरीररहिता इत्यर्थः, जीवाश्च ते घनाश्च शुषिरापूरणात् **जीवघनाः, उपयुक्ता दर्शने** च-केवलदर्शने **ज्ञाने च**-केवलज्ञाने । इह सामान्यसिद्धलक्षणमेतदितिज्ञापनार्थं सामान्यालम्बनदर्शनाभिधानमादावुक्तम्, तथा च सामान्यविषयं दर्शनं विशेषविषयं ज्ञानम्, तत् **साकारानाकारं**-सामान्यविशेषरूपं **लक्षणं**तदन्यव्यावृत्तं स्वस्वरूपम् **एतद**नन्तरोक्तम्, **तु**शब्दो निरुपमसुखसञ्चयार्थः, **सिद्धानां**निष्ठितार्थानामिति ।।९७७।।

U आव०नि० ९७८ [चतु० गा० २४ वृ०]

केवलनाणुवउत्ता जाणंती सव्वभावगुणभावे ।
पासंति सव्वओ खलु केवलदिट्ठीहिंऽणंताहिं।।९७८।।

केवलज्ञानेनोपयुक्ताः **केवलज्ञानोपयुक्ताः** न त्वन्तःकरणेन, तदभावादिति, किम् ? **जानन्ति** अवगच्छन्ति **सर्वभावगुणभावान्** सर्वपदार्थगुणपर्यायानित्यर्थः, प्रथमो भावशब्दः पदार्थवचनः द्वितीयः पर्यायवचन इति, गुणपर्यायभेदस्त्वयं सहवर्त्तिनो गुणाः क्रमवर्तिनः पर्याया इति, तथा **पश्यन्ति सर्वतः खलु** खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् सर्वत्त एव, **केवलदृष्टिभिरनन्ताभिः** केवलदर्शनैरनन्तैरित्यर्थः, अनन्तत्वात् सिद्धानामिति, इह चाऽऽदौ ज्ञानग्रहणं प्रथमतया तदुपयोगस्थाः सिद्ध्यन्तीति ज्ञापनार्थमिति गाथार्थः ।।९७८।।

V आव०म०वृ० ९६५ [चतु० गा० २५ वृ०]

तथा चाह-

ईसीपब्माराए उवरिं खलु जोअणस्स जो कोसो ।
कोसस्स य छब्भाए सिद्धाणोगाहणा भणिआ।।९६५।।

ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या **उपरि** यत् **खलु** योजनं तस्य **योजनस्य** उपरितनः **क्रोशो**-गव्यूतं तस्य **क्रोशस्यो**परितने भागे **सिद्धानामवगाहना** तीर्थकरगणधरै**र्भणिता**, 'लोकाग्रे च प्रतिष्ठिता' इति वचनात् ।।९६५।।

W आव०म०वृ० ९८८ [चतु० गा० २५ वृ०]

साम्प्रतमुपसंहरति-

निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का ।
अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंती सया कालं।।९८८।।

निस्तीर्णमतिक्रान्तं सर्वमशेषं दुःखं यैस्ते **निस्तीर्णसर्वदुःखाः**, **जातिः**-जन्म, **जरा**-वयोहानिः, **मरणं**-प्राणत्यागः **बन्धनं**-संसारबन्धहेतुरष्टप्रकारं कर्म्म तै**र्विमुक्ताः**, **अव्याबाधं**व्याबाधारहितं **सौख्यं सदाकालमनुभवन्ति** ।।९८८।।

X आव०नि० ९८६ [चतु० गा० २६ वृ०]

इय सव्वकालतित्ता, अउलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाहं, चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ।।९८६।।

'इअ' एवं **सर्वकालतृप्ताः** स्वस्वभावावस्थितत्वात्, **अतुलं निर्वाणमुपगताः सिद्धाः**, सर्वदा सकलौत्सुक्यविनिवृत्तेः, यतश्चैवमतः **शाश्वतं** सर्वकालभावि **अव्याबाधं** व्याबाधापरिवर्जितं **सुखं प्राप्ताः सुखिनः** सन्तः **तिष्ठन्तीति** योगः । सुखं प्राप्ता इत्युक्ते सुखिन इत्यनर्थकम्, न, दुःखाभावमात्रमुक्तिसुखनिरासेन वास्तवसुखप्रतिपादनार्थत्वादस्य, तथाहि-

अशेषदोषक्षयतः शाश्वतमव्याबाधं सुखं प्राप्ताः सुखिनः सन्तस्तिष्ठन्ति न तु दुःखाभावमात्रान्विता एवेति गाथार्थः ।।९८६।।

Y आव०नि०घ्या०श० १०१ [चतु० गा० २७ वृ०]

जह चिरसंचिमर्मिधणमनलो पवणसहिओ दुयं दहइ ।
तह कर्म्मेधणममियं खणेण झाणाणलो डहइ ।।१०१।।

व्याख्या-**यथा चिरसञ्चितं** प्रभूतकालसञ्चितम् **इन्धनं** काष्ठादि **अनलः** अग्निः **पवनसहितः** वायुसमन्वितः **द्रुतं** शीघ्रं च **दहति** भस्मीकरोति, **तथा** दुःखतापहेतुत्वात् कर्मैवेन्धनं **कर्मेन्धनम् अमितम्** अनेकभवोपात्तमनन्तं **क्षणेन** समयेन ध्यानमनल इव **ध्यानानलः** असौ दहति भस्मीकरोतीति गाथार्थः ।।१०१।।

Z वि०आ०मा० ३४५ [चतु० गा० २८ वृ०]

लक्खेहिं एक्कवीसाए साइरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि ।
उदये पेच्छंति नरा सूरं उक्कोसए दिवसे ।।३४५।।
नयणिंदियस्स तम्हा विसयपमाणं जहा सुए भिहियं ।
आ उस्सेहपमाणंगुलाण एक्केण वि ण जुत्तं ।।३४६।।

ननु **पुष्करवरद्वीपस्य** मानुषोत्तरपर्वतद्विधाकृतस्याऽर्वाग्भागवर्तिन्यर्धे मानुषोत्तर-संनिधा**वुत्कृष्टे दिवसे** कर्कटकसंक्रान्त्या**मुदये,** उपलक्षणत्वादस्तमयसमये च **नरा** मनुष्याः **सूर**मादित्यं **पश्यन्ति**-अवलोकयन्ति । कियद्दूरं व्यवस्थितम् ?, इत्याह-**सातिरेकैरेकविंशतिलक्षै**र्योजनानाम् । एतदुक्तं भवति-

"सीयालीससहस्सा दो य सया जोयणाणं ते बद्धा ।
एगवीससट्ठिभागा कक्कडमाइम्मि पेच्छ नरा" ।।१।।

इतिवचनाद् यथाऽत्र कर्कसंक्रान्तावुत्कृष्टे दिवसे एतावति दूरे व्यवस्थितं सूर्यं मनुष्याः पश्यन्ति, तथा पुष्करार्धेऽपि मानुषोत्तरसमीपे प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नैः सातिरेकैरेकविंशति-योजनलक्षैर्व्यवस्थितमादित्यं तत्र दिने तन्निवासिनो लोकाः समवलोकयन्ति । तत्र भ्रमितिबाहुल्यात्, सूर्याणां च शीघ्रतरगतित्वात्; उक्तं च-

"एगवीसं खलु लक्खा चउतीसं चेव तह सहस्साइं ।
तह पंच सया भणिया सत्तत्तीयाए अइरित्ता ।।१।।
इति नयणविसयमाणं पुक्खरदीवद्धवासिमणुआणं ।
पुव्वेण य अवरेण य पिहं होइ नायव्वं" ।।२।।

इत्यादि । **तस्माद् नयनेन्द्रियस्य** सातिरेकयोजनलक्षस्वरूपं **विषयपरिमाणं यथा श्रुते** प्रज्ञापनादिकेऽ**भिहितम्,** तथा तेन प्रकारेणाऽऽत्माङ्गु**लोत्सेधाङ्गुलप्रमाणाङ्गुलानामेकेनापि** गृह्यमाणं **न युक्तम्,** प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नस्यापि योजनलक्षस्य तन्निष्पन्नसातिरेकैकविंशतियोजनलक्षेभ्य एकविंशतितमभागवर्तित्वेन बृहदन्तरत्वात् । तस्मादेकत्र सातिरेकं लक्षम्, अन्यत्र तु सातिरेकैकविंशतिलक्षाणि योजनानां नयनस्य विषयप्रमाणं ब्रुवतः श्रुतस्य पूर्वापरविरोधः । इति परस्याऽऽकूतम् ।। इतिगाथाद्वयार्थः।।३४५।।३४६।।

1 प्रशम० प्र० ७२ [चतु० गा० ३० वृ०]

सम्प्रति विनयस्य पारम्पर्येण पर्यन्तवर्ति मोक्षाख्यं फलं दर्शयन्नाह-

विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चाश्रवनिरोधः।।९२३।।

विनयस्य फलं शुश्रूषा श्रोतुमिच्छा यदाचार्य उपदिशति तत् सम्यक् शुश्रूषते श्रुत्वा चानुतिष्ठति । गुरोः सकाशादाकर्ण्य किं फलमिहावाप्यतेऽत आह-**गुरुशुश्रूषायाः फलं श्रुतज्ञान**मागमज्ञानलाभ इत्यर्थः । **ज्ञानस्य** किं **फलं** ? **विरति**राश्रवद्वारेभ्यो निवृत्तिः । **विरतेः फलमाश्रवद्वारस्थगनम्** । विरतौ सत्यामाश्रवद्वाराणि स्थगितानि भवन्ति । ततश्चाश्रवद्वारस्थगनात् संवरो जायते फलभूतः संवरात्मा भवति अपूर्वकर्मप्रवेशनिरोधः।।७२।।

2 प्रशम०प्र० ७३ [चतु० गा० ३० वृ०]

संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जराफलं दृष्टम् ।
तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम्।।७३।।

संवरस्य फलं तपोऽनुष्ठानं प्राक्तनकर्मक्षपणार्थम् । तपसि बलं **तपोबलं** तपसि कर्तव्ये शक्तिविशेषः । **तपसस्तु निर्जराफलं** कर्मपरिशाटनम् । **तस्मात्** कर्मापगमात् **क्रिया निवर्तते** सैव फलं निर्जरायाः । **क्रियानिवृत्ते**र्निरूद्धयोगः स्यात् **अयोगित्वात्** ।।७३।।

3 प्रशम०प्र० ७४ [चतु० गा० ३० वृ०]

योग निरोधाद्भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः ।
तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः।।९२३।।

योगनिरोधस्य फलं जन्मजरामरणप्रबन्धलक्षणाया नरकादि**भवसन्ततेः**रात्यन्तिकः क्षयः । जन्मादि**सन्ततिक्षयाच्च मोक्षा**वाप्तिः । ऐकान्तिकात्यन्तिकादिगुणयुक्तं स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः । **तस्मात्पारंपर्यद्वारेण सर्वकल्याणानां भाजनमाश्रयो विनयः** सर्वगुणरूपो (सर्व-कल्याणरूपो) मोक्षः । अथवा गुरुशुश्रूषादि कल्याणं यावदयोगित्वं भवसन्ततिक्षयश्च । सर्वाण्येतानि कल्याणानि । एषां फलं मोक्ष इति ।।७४।।

4 प्रशम०प्र० ७४ [चतु० गा० ३१ वृ०]

आराहणोवउत्तो कालं काऊण सुविहिओ सम्मं ।
उक्कोसं तिन्नि भवे गंतूणं लहइ निव्वाणं।।६२।।
आराधनोपयुक्तः कालं कृत्वा सुविहितः सम्यक् ।
उत्कृष्टतस्त्रीन् भवान् गत्वा लभते निर्वाणम् ।।६२।।

आराधकस्य किं फलं 'आरा'० **आराधनया** उत्तमार्थप्रतिपत्त्या **उपयुक्तः** उद्यतः **कालं कृत्वा सुविहितः** सुसाधुः **सम्यक् उत्कृष्टतो**ऽतिशयेन सम्यगाराधनां कृत्वा **त्रीन् भवान् गत्वा लभते निर्वाणं** मोक्षमित्यर्थः । एतदुक्तं भवति । यदि परमसमाधानेन कालं करोति सम्यक् । ततस्तृतीये भवे अवश्यं सिध्यति।।६२।।

अ० अथ आराधकस्य किं फलमित्याह - आराहणा० आराधनया उत्तमार्थप्रति-पत्त्याऽऽराधनायां वोपयुक्त उद्यतः सावधान इत्यर्थः कालं मरणं कृत्वा सुविहितः सुसाधुः सम्यग् शुद्धभावेनोत्कृष्टत उत्कृष्टाराधनाबलात् त्रीन् भवान् गत्वा लभते निर्वाणं मोक्षमित्यर्थः, यदि परमसमाधिना कालं मरणं करोति ततस्तृतीये भवेऽश्यं सिध्यतीति भावः । अत्राह शिष्यः-ग्रन्थान्तरे उत्कृष्टतो निरन्तरमष्टभवाराधनया जघन्यतस्त्वेकभवा-राधनयाऽपि सिध्यतीत्युक्तम् । अत्र तु तृतीयभवे सिध्यतीति तदेतन्नाप्युत्कृष्टं नापि जघन्यं ततश्च कथं न विरोधः ? उच्यते । यावदेकैनेव भवेन सिध्यतीत्युक्तं तद् वज्र-ऋषभनाराचसंहननमाश्रित्य एतच्च सेवार्त्तसंहननमङ्गीकृत्योच्यते सेवार्त्तसंहननो हि यद्युत्कृष्टाराधनां करोति ततस्तृतीये भवे सिध्यतीति उत्कृष्टशब्दश्चात्रातिशयार्थः, आराधनाविशेषणं च द्रष्टव्यः न तु भवानङ्गीकृत्य, भवाङ्गीकारे पुनरुकृष्टतोऽष्टभिरेव भवैः सेवार्त्तसंहननः सिध्यतीति न विरोधः ।।६२।।

5 आव०नि० १०९१ [चतु० गा० ३२ वृ०]

कसिणं केवलकप्पं लोगं जाणंति तह य पासंति ।
केवलचरित्तनाणी तम्हा ते केवली हुंति।।१०९१।।

कृत्स्नं सम्पूर्णं **केवलकल्पं** केवलोपमं, इह कल्पशब्द औपम्ये गृह्यते, उक्तं च-

"सामर्थ्ये वर्णनायां च, छेदने करणे तथा ।
औपम्ये चाधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ।।१।।"

लोकं पञ्चास्तिकायात्मकं **जानन्ति** विशेषरूपतया, **तथैव** सम्पूर्णमेव, चशब्दास्यावधारणार्थत्वात्, **पश्यन्ति** सामान्यरूपतया, इह ज्ञानदर्शनयोः सम्पूर्णलोकविषयत्वे बहु वक्तव्यम्, तत्तु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, केवलं

'निर्विशेषं विशेषाणां, ग्रहो दर्शनमुच्यते ।
विशिष्टग्रहणं ज्ञानमेवं सर्वत्रगं द्वयम् ।।१।।'

इत्यनया दिशा स्वयमेवास्यूह्यं, धर्म्मसङ्ग्रहणी-टीका च परिभावनीया, यतश्चैवं **केवलचारित्रिणः केवलज्ञानिनश्च तस्मात्ते केवलिनो भवन्ति,** केवलमेषां विद्यते इति केवलिनः इति व्युत्पत्तेः, अहोऽत्राकाण्ड एव केवलचारित्रिण इति किमर्थमुक्तं ?, उच्यते, केवलचारित्रप्राप्तिपूर्विका नियमतः केवलज्ञानावाप्तिरिति न्यायदर्शनार्थमित्यदोषः ।

6 वि०आ०भा० ६८९ [चतु० गा० ३२ वृ०]

अथ विनेयानुग्रहार्थं प्रासङ्गिकं किञ्चिदभिधित्सुर्वक्ष्यमाणं च सम्बन्धयितुमाह-

परमोहिन्नाणविओ केवलमंतोमुहुत्तमित्तेण ।
मणुयक्खओवसमिओ भणिओ, तिरियाण वोच्छामि।।६८९।।

परमावधिज्ञानेन वेत्तीति परमावधिज्ञानवित् तस्य **परमावधिज्ञानविदः** परमावधौ समुत्पन्ने सति किला**न्तर्मुहूर्तेना**वश्यमेव **केवलज्ञानमु**त्पद्यते । केवलज्ञानसूर्यस्य ह्युदयपदवीमासादयतः प्रथमप्रभास्फोटकल्पं परमावधिज्ञानम्, अतस्तदनन्तरमवश्यं भवत्येव केवलज्ञानभास्करोदय इति । तदेवं **भणितो मनुष्यसम्बन्धी क्षायोपशमिको**ऽवधिः । इदानीं **तिरश्चाममुं वक्ष्यामि** ।। इति गाथाचतुष्टयार्थः ।।६८९।।

7 वि०आ०भा० १२७४ [चतु० गा० ३३ वृ०]

ननु परिहारिकास्तावदिदमुक्तस्वरूपं तपः कुर्वन्ति, अनुपरिहारिक-कल्पस्थितानां तु का वार्ता ? इत्याह-

सेसा उ निययभत्ता पायं भत्तं च ताणमायामं ।
होइ नवण्हं वि नियमा न कप्पए सेसयं सव्वं ।।१२७४ ।।

शेषाः पुनरनुपरिहारिक-कल्पस्थिताः पञ्चापि **प्रायो नियतभक्ता** नित्यभोजिनो भवन्ति । प्रायोग्रहणाद् निजेच्छया कदाचिदुपवासमपि कुर्वन्ति । **भक्तं** च **तेषां** सर्वदैवाऽनु-परिहारिककल्पस्थितानां पारणके परिहारिकाणां च सर्वेषा**माचाम्लमे**व **भवति** । **शेषं** तु विकृतिलेपकृदादिकं वस्तु **सर्वं नवानामपि नियमाद् न कल्पत** इति ।।१२७४ ।।

8 वि०आ०भा० ७९९-८०० [चतु० गा० ३४ वृ०]

अत एवाह भाष्यकारः-

खीर-महु-सप्पिसाओवमाउवयणा तयासवा होंति ।
कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया ।।७९९ ।।
जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो ।
जो अत्थपएणत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धी उ ।।८०० ।।

चीर्णग्रन्थिपर्णकादिवनस्पतिविशेषस्य चक्रवर्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्याऽर्धार्धक्रमेण पीतगो-क्षीरस्य पर्यन्ते यावदेकस्या गोः सम्बन्धि यत् क्षीरं तदिह गृह्यते । मध्वपि किमप्यति-शायिशर्करादिमधुरद्रव्यम् । एवं सर्पिरपि किमप्यतिशायि द्रष्टव्यम् । एवंभूत**क्षीर-मधुसर्पिषां** य **आस्वाद**स्तदुपमा**प्यायकवचना** ये तीर्थकरगणधरादयस्ते **तदाश्रवा** मन्तव्याः, क्षीर-मधु-सर्पिराश्रवा इत्यर्थः, वचनेन यथोक्तक्षीरादीनिव ते स्रवन्तः सकलजनं सुखयन्ति । मकारस्य दीर्घत्वम्, उकारश्चाऽलाक्षणिकः । तथा, कोष्ठकधान्यवत् सुनिर्गलौ-अविस्मृतत्वाच्चिरस्थायिनौ सूत्रार्थौ येषां ते **कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धयः** । **यस्त्व**ध्यापकादेकेनापि **सूत्रपदेना**ऽधीतेन बह्वपि सूत्रं स्वप्रज्ञयाऽभ्यूह्य गृह्णाति स पदानुसारिलब्धिः । "उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत्" इत्यादिवदर्थप्रधानं पद**मर्थपदं** तेनैकेनापि बीजभूतेनाऽधिगतेन **यो**ऽन्यं प्रभूतमप्यर्थ**मनुसरति स बीजबुद्धि**रिति ।।७९९ ।।८०० ।।

9 दश०नि० २५९ [चतु० गा० ३९ वृ०]

साम्प्रतं काममाह-

कामो चउवीसविहो संपत्तो खलु तहा असंपत्तो ।
संपत्तो चउदसहा दसहा पुण होअसंपत्तो।।२५९।।

कामश्चतुर्विंशतिविधः ओघतः, **संप्राप्तः खलु तथा असंप्राप्तो** वक्ष्यमाणस्वरूपः, **संप्राप्तः चतुर्दशधा**-चतुर्दशप्रकारः, **दशधा पुनर्भवत्यसंप्राप्त** इति गाथासमासार्थः ।।२५९।।

व्यासार्थं त्वाह, तत्राप्यल्पतरवक्तव्यत्वादसंप्राप्तमाह-

10 दश०नि० २६० [चतु० गा० ३९ वृ०]

तत्थ असंपत्तो अत्थो १ चिंता २ तह सद्ध ३ संसरणमेव ४ ।
विक्कवय ५ लज्जनासो ६ पमाय ७ उम्माय ८ तब्भावो ९।।२६०।।

तत्रासंप्राप्तोऽयं कामः, **अर्थे**ति अर्थनमर्थः, अदृष्टेऽपि विलयादौ, श्रुत्वा तदभिप्रायमात्रमित्यर्थः, तत्रैवाहो रूपादिगुणा इत्यभिनिवेशेन चिन्तनं **चिन्ता, तथा श्रद्धा**-तत्सङ्गमाभिलाषः, **संस्मरणमेव**-संकल्पिकतद्रूपस्यालेखादिदर्शनम्, वियोगतः पुनः पुनरति**विक्लवता**-तच्छोकातिरेकेणाहारादिष्वपि निरपेक्षता, **लज्जानाशो**-गुर्वादिसमक्षमपि तद्गुणोत्कीर्तनम्, **प्रमादः**--तदर्थमेव सर्वारम्भेष्वपि प्रवर्तनम्, **उन्मादो**-नष्टचित्ततया आलजालभाषणम्, **तद्भावना**-स्तम्भादीनामपि तद्बुद्ध्याऽऽलिङ्गनादिचेष्टेति गाथार्थः ।। २६० ।।

11 दश०नि० २६१ [चतु० गा० ३९ वृ०]

मरणं १० च होइ दसमो संपत्तं पिअ समासओ वोच्छं ।
दिट्ठीए संपाओ १ दिट्ठीसेवा य संभासो २।।२६१।।

मरणं च-शोकाद्यतिरेकेण क्रमेण **भवति दशमः** असंप्राप्तकामभेदः । **सम्प्राप्तमपि च** कामं **समासतो वक्ष्य** इति, तत्र **दृष्टेः** पुनः **सम्पातः** स्त्रीणां कुचाद्यवलोकनं **दृष्टिसेवा च**-भावसारं तद्दृष्टेर्दृष्टिमेलनम्, **संभाषणम्**-उचितकाले स्मरकथाभिर्जल्प इति गाथार्थः ।।२६१।।

12 दशा०नि० २६२ [चतु० गा० ३९ वृ०]

हसिअ ३ ललिअ ४ उवगूहिअ ५ दंत ६ नहनिवाय ७ चुंबणं ८ होइ ।
आलिंगण ९ मायाणं १० कर ११ सेवण १२ संग १३ किड्डा १४ अ ।।२६२।।

हसितं-वक्रोक्तिगर्भं प्रतीतं **ललितं**-पाशकादिक्रीडा **उपगूहितं**-परिष्वक्तं **दन्तनिपातो**-दशनच्छेद्यविधिः **नखनिपातो**-नखरदनजातिः **चुम्बनं** चैवेति-चुम्बनविकल्पः **आलिङ्गनम्**-ईषत्स्पर्शनम् **आदानं** कुचादिग्रहणं **'करसेवणं'**ति प्राकृतशैल्या **करणासेवने,** तत्र करणं नाम-नागरकादिप्रारम्भयन्त्रम् आसेवनं-मैथुनक्रिया अनङ्ग**क्रीडा** च-अस्यादावर्थक्रियेति गाथार्थः ।

13 वि०आ०भा० ११९४ [चतु० गा० ४२ वृ०]

अंतिमकोडाकोडीए सव्वकम्माणमाउवज्जाणं ।
पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे भवइ गंठी।।११९४।।

यदा किल क्षप्यमाणाना**मायुर्वर्जसप्तकर्मणां** स्थितेरन्त्या सागरोपम**कोटाकोटी** अवतिष्ठते, तदा तन्मध्यादपि **पल्योपमासङ्ख्येयभागे क्षपिते ग्रन्थिराविर्भवति** ।।११९४।।

14 वि०आ०भा०१२१८ [चतु० गा० ४२ वृ०]

केन पुनः कारणेन मदनकोद्रवस्थानीयं मिथ्यात्वं शोधयति ?, इत्याह-

अपुव्वेण तिपुंजं मिच्छत्तं कुणइ कोद्दवोवमया ।
अनियट्टीकरणेण उ सो सम्मद्दंसणं लहइ।।१२१८।।

इह यथा कस्यचिद् गोमयादिप्रयोगेण शोधयतस्त्रिधा कोद्रवा भवन्ति; तद्यथा-शुद्धाः, अर्धविशुद्धाः, अविशुद्धाश्चेति; तथा**ऽपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं** शोधयित्वा जीवाः शुद्धादिभेदेन **त्रिभिः पुञ्जै**र्व्यवस्थापयन्ति । तत्र सम्यक्त्वावारककर्मरसं क्षपयित्वा विशोधिता ये मिथ्यात्वपुद्गलास्तेषां पुञ्जः सम्यग् जिनवचनरुचेरनावारकत्वादुपचारतः सम्यक्त्वमुच्यते । अर्धशुद्धपुद्गलपुञ्जस्तु सम्यग्मिथ्यात्वम् । अविशुद्धपुद्गलपुञ्जः पुनर्मिथ्यात्वमिति । तदेवं पुञ्जत्रये सत्यप्यनिवर्तिकरणविशेषात् सम्यक्त्वपुञ्जमेव गच्छति जीवः, नेतरौ द्वौ । यदापि प्रतिपतितसम्यक्त्वः पुनरपि **सम्यक्त्वं लभते,** तदाऽप्यपूर्वकरणेन पुञ्जत्रयं कृत्वा**ऽनिवर्तिकरणेन** तल्लाभादेष एव क्रमो द्रष्टव्यः ।

ननु तदाऽपूर्वकरणस्य पूर्वलब्धस्यैव लाभात् कथमपूर्वता ? इति चेत् । सत्यम्, किन्तु 'अपूर्वमिवाऽपूर्वं स्तोकवारमेव लाभात्' इति वृद्धाः, सैद्धान्तिकमतं च सर्वमप्येतत्, कार्मग्रन्थिकमतेन तु- 'मिथ्यात्वस्यान्तरकरणं करोति, तत्प्रविष्टश्चौपशमिकं सम्यक्त्वं लभते, तेन च मिथ्यात्वस्य पुञ्जत्रयं करोति, ततः क्षायोपशमिकपुञ्जोदयात् क्षायोपशमिकसम्यक्त्वं लभते' इत्यलं विस्तरेणेति ।।१२१८।।

15 वि०आ०भा० १२२२ [चतु० गा० ४२ वृ०]

ननूक्तं इत्थं सम्यक्त्वलाभः, अथ देशविरत्यादिलाभः कथम् ? इत्याह-

सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहत्तेण सावओ होज्जा ।
चरणो-वसम-खयाणं सागर संखंतरा होंति।।१२२२।।

यावत्यां कर्मस्थितौ **सम्यक्त्वं लब्धं** तन्मध्यात् **पल्योपमपृथक्त्व**लक्षणस्थितिखण्डे क्षपिते **श्रावको** देशविरतो **भवेत्** । ततोऽपि सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु चारित्रमवाप्नोति । ततोऽपि **सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु** क्षपिते**षूपशमश्रेणीं** प्रतिपद्यते, ततोऽपि **सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु** क्षपितेषु **क्षपकश्रेणि**र्भवतीति ।।१२२२।।

16 वि०आ०भा० १२२३

कियत्सु भवेष्वेवं देशविरत्यादिलाभो भवति ? इत्याह-

एवं अपरिवडिए सम्मत्ते देव-मणुयजम्मेसु ।
अण्णयरसेढिवज्जं एगभवेणं व सव्वाइं।।१२२३।।

एवमप्रतिपतितसम्यक्त्वस्य देव-मनुष्यजन्मसु संसरणं कुर्वतोऽन्योन्यमनुष्यभवे देशविरत्यादिलाभो भवति । यदिवा तीव्रशुभपरिणामवशात् क्षपितबहुकर्मस्थितेरेकस्मिन्नपि भवे**ऽन्यतरश्रेणिवर्जा**ण्येतानि **सर्वाण्यपि** भवन्ति । श्रेणिद्वयं त्वे**कस्मिन् भवे** सैद्धान्तिकाभिप्रायेण न भवत्येव, किन्त्वेकैवोपशमश्रेणिः, क्षपकश्रेणिर्वा भवतीति ।। तदेवमभिहितं क्रमद्वारम् ।।१२२३।।

17 वि०आ०भा० २७०८ [चतु० गा० ४५ वृ०]

साम्प्रतं कालद्वारमभिधित्सुराह-

सम्मत्तस्स सुयस्स य पडिवत्ती छव्विहे वि कालम्मि ।
विरइं विरयाविरइं पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि।।२७०८।।

सम्यक्त्वस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयोः सामायिकयोः **प्रतिपत्तिः षड्विधेऽपि** सुषमदुःषमादिके **काले** सम्भवति । पूर्वप्रतिपन्नकास्त्वनयोर्विद्यन्त एव । **विरतिं** समग्रचारित्रलक्षणां ताम्, तथा, **विरताविरतिं** देशचारित्रात्मिकां **प्रतिपद्यते** कश्चिदुत्सर्पिण्यां **द्वयोः** कालयोः दुःषमसुषमायाम्, सुषमदुःषमयां चेति; अवसर्पिण्यां तु **त्रिषु** कालेषु सुषमदुःषमायाम्, दुःषमसुषमायाम्, दुःषमायां चेति । पूर्वप्रतिपन्नस्त्विह विद्यत एव । अपिशब्दात् संहरणं प्रतीत्य पूर्वप्रतिपन्नकः सर्वकालेष्वेव सम्भवति । प्रतिभागकालेषु तु त्रिषु सम्यक्त्वश्रुतयोः प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव, चतुर्थे च प्रतिभागे चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव । बाह्यद्वीपसमुद्रेषु तु कालरहितेषु त्रयाणां सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्त्येव, चरणस्यापि नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्वप्रतिपन्नः सम्भवति ।। इति निर्युक्तिगाथार्थः ।।२७०८।।

18 उत्तरा०९/५३ [चतु० गा० ४६ वृ०]

सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोपमा ।
कामे पत्थेमाणा, अकामा जंति दुग्गइं ।।५३।।

शलति-देहान्तश्चलतीति **शल्यं**-शरीरान्तःप्रविष्टं तोमरादि शल्यमिव शल्यम्, के ते ? काम्यमानत्वात् **कामाः**-मनोज्ञशब्दादयः, यथा हि शल्यमन्तश्चलद्विविधबाधाविधायि तथैतेऽपि, तत्त्वत एषामपि सदा बाधाविधायित्वात्, तथा वेवेष्टि-व्याप्नोतीति **विषं**-तालपुटादि, विषमिव विषं **कामाः**, यथैव हि तदुपभुज्यमानं मधुरमित्यापातसुन्दर-मिवाऽऽभाति, अथ च परिणतावतिदारुणमेवमेतेऽपि कामाः, तथा **कामाः** आस्यो-दंष्ट्रा स्तासु विषमस्येत्**याशीविषस्तदुपमाः**, यथा ह्ययमज्ञैरवलोक्यमानः स्फुरन्मणिफणाभूषित इति शोभन इव विभाव्यते, स्पर्शनादिभिरनुभूयमानश्च विनाशायैव भवति तथैतेऽपि **कामाः**, किं च-**कामान् प्रार्थयमाना** अभिलषन्तोऽपिशब्दस्य लुप्तनिर्दिष्टत्वात् प्रार्थयमाना अपि **अकामा** इष्यमाणकामाभावात् **यान्ति** गच्छन्ति **दुर्गतिं** दुष्टां नरकादिगतिम्,

तदनेन न केवलं शल्यादिवदनुभूयमाना एवामी दोषकारिणः, किन्तु प्रार्थ्यमाना अपीत्युक्तं भवति । तथा च-'यः सद्विवेको नासौ प्राप्तमप्राप्तकाङ्क्षया' इत्यादौ सद्विवेकत्वमनैकान्तिको हेतुः, न ह्ययमेकान्तः यथा प्राप्तमप्राप्तार्थे न परिहियते, प्राप्तस्याप्यपायहेतोः तदुच्छेदकाप्राप्यर्थं विवेकिभिः परिह्रियमाणत्वाद्, अनभ्युपगतो-पालम्भश्चायम्, मुमुक्षूणां क्वचिदाकाङ्क्षाया एवासम्भवात्, उक्तं हि- 'मोक्षे भवे च सर्वत्र, निःस्पृहो मुनिसत्तमः' इति सूत्रार्थः ।।१०१।।

19 दश०वै०सू० १ [चतु० गा० ४८ वृ०]

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं, अहिंसा संजमो तवो ।
देवावि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ।।१।।

तत्रास्खलितपदोच्चारणं संहिता, सा पाठसिद्धैव । अधुना पदानि-**धर्मः मङ्गलम् उत्कृष्टम् अहिंसा संयमः तपः देवाः अपि तं नमस्यन्ति यस्य धर्मे सदा मनः** । तत्र "धृञ् धारणे" इत्यस्य धातोर्मप्रत्ययान्तस्येदं रूपं धर्म इति । मङ्गलरूपं पूर्ववत् । तथा "कृष् विलेखने" इत्यस्य धातोरुत्पूर्वस्य निष्ठान्तस्येदं रूपमुत्कृष्टमिति । तथा "तृहि हिंसि हिंसायाम्" इत्यस्य "इदितो नुम् धातो." (पा० ७-१-५८) इति नुमि कृते स्त्र्यधिकारे टाबन्तस्य नञ्पूर्वस्येदं रूपं यदुताहिंसेति । तथा "यमु उपरमे" इत्यस्य धातोः संपूर्वस्याप्प्रत्ययान्तस्य संयम इति रूपं भवति । तथा "तप सन्तापे" इत्यस्य धातोरसुन्प्रत्ययान्तस्य तप इति । तथा "दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिस्वप्नकान्तिगतिषु" इत्यस्य धातोरच्प्रत्य-यान्तस्य जसि देवा इति भवति । अपिशब्दो निपातः । तदित्येतस्य सर्वनाम्नः पुंस्त्वविवक्षायां द्वितीयैकवचनं तमिति भवति । तथा नमसित्यस्य प्रातिपदिकस्य "नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्" (पा० ३-१-१९) इति क्यजन्तस्य लट् क्रियान्तादेशस्ततश्च नमस्यन्तीति भवति । तथा यदितिसर्वनाम्नः षष्ठयन्तस्य यस्येति भवति । धर्मः पूर्ववत् । सदेति सर्वस्मिन् काले "सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा" (पा० ५-३-१५) इति दाप्रत्ययः "सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि" (पा० ५-३-१६) इति स आदेशः सदा । तथा "मन ज्ञाने"इत्यस्य धातोरसुत्प्रत्ययान्तस्य मन इति भवति । इति पदानि । साम्प्रतं पदार्थ उच्यते-तत्र दुर्गतौ प्रपतन्तमात्मानं धारयतीति धर्मः, तथा चोक्तम् -

"दुर्गति प्रसृतान् जीवान्, यस्माद्धारयते ततः ।
धत्ते चैतान् शुभे स्थाने, तस्माद् धर्म इति स्मृतः ।।१।।"

मङ्ग्यते हितमनेनेति **मङ्गलमि**त्यादि पूर्ववत्, **उत्कृष्टं** प्रधानम्, न हिंसा **अहिंसा** प्राणातिपातविरतिरित्यर्थः, **संयमः** आश्रवद्वारोपरमः, तापयत्यनेकभवोपात्तमष्टप्रकारं कर्मेति **तपः**- अनशनादि, दीव्यन्तीति देवाः क्रीडन्तीत्यादि भावार्थः अपिः सम्भावने **देवा अपि** मनुष्यास्तु सुतरां, **त** मित्येवंविशिष्टं जीवं, **नमस्यन्ती**ति प्रकटार्थम्, **यस्य** जीवस्य किम् ?-**धर्मे** प्रागभिहितस्वरूपे **सदा** सर्वकालं **मन** इत्यन्तःकरणम् । अयं पदार्थ इति । पदविग्रहस्तु परस्परापेक्षसमासभाक्पदपूर्वकत्वेनेह निबन्धनाभावान्न प्रदर्शित इति ।।

20 स्थानाङ्ग सू. ६७३-१ [चतु० गा० ४८ वृ०]

एगमेगे णं महानिधी णं णव णव जोयणाइं विक्खंभेणं पण्णत्ते एगमेगस्स णं रन्नो चाउरंतचक्कवट्टिस्स नव महानिहओ पं० तं० -

"णेसप्पे १ पंडुयए २ पिंगलते ३ सव्वरयण ४ महापउमे ५ ।
काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८ महानिही संखे ९ ।।१।।
णेसप्पंमि निवेसा गामागरनगरपट्टणाणं च ।
दोणमुहमडंबाणं खंधाराणं गिहाणं च ।।२।।
गणियस्स य बीयाणं माणुम्माणस्स जं पमाणं च ।
धन्नस्स य बीयाणं उप्पत्ती पंडुते भणिया ।।३।।
सव्वा आभरणविही पुरिसाणं जा य होइ महिलाणं ।
आसाण य हत्थीण य पिंगलगनिहिंमि सा भणिया ।।४।।
रयणाइं सव्वरयणे चोद्दस पवराइं चक्कवट्टिस्स ।
उप्पज्जंति एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च ।।५।।
वत्थाण य उप्पत्ती निप्पत्ती चेव सव्वभत्तीणं ।
रंगाणं य धोयाण य सव्वा एसा महापउमे ।।६।।
काले कालण्णाणं भव्वपुराणं च तीसु वासेसु ।
सिप्पसतं कम्माणि य तिन्नि पयाए हियकराइं ।।७।।
लोहस्स य उप्पत्ती होइ महाकालि आगराणं च ।
रुप्पस्स सुवन्नस्स य मणिमोत्तिसिलप्पवालाणं ।।८।।

जोधाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाणं च ।
सव्वा य जुद्धनीती माणवते दंडनीती य ।।९।।
नट्टविही नाडगविही कव्वस्स चउव्विहस्स उप्पत्ती ।
संखे महानिहिम्मी तुडियंगाणं च सव्वेसिं ।।१०।।
चक्कट्ठपइट्ठाणा अट्ठुस्सेहा य नव य विक्खंभे ।
बारसदीहा मंजूससंठिया जह्नवीई मुहे ।।११।।
वेरुलियमणिकवाडा कणगमया विविधरयणपडिपुन्ना ।
ससिसूरचक्कलक्खणअणुसमजुगंबाहुवतणा त ।।१२।।
पलिओवमट्ठितीया णिहिसरिणामा य तेसु खलु देवा ।
जेसिं ते आवासा अक्किज्जा आहिवञ्चा वा ।।१३।।
एए ते नवनिहओ पभूतधण-रयणसंचयसमिद्धा ।
जे वसमुवगच्छंती सव्वेसिं चक्कवट्टीणं ।।१४।। (सू० ६७३)

"एगमेगे' इत्यादि सुगमं, नवरं

"नेसप्पे १ पंडुयए २ पिंगले ३ सव्वरयण ४ महापउमे ५ ।
काले अ ६ महाकाले ७ माणवगमहानिही ८ संखे ९" ।।१।।
(नैसर्पः पाण्डुकः पिंगलः सर्वरत्नः महापद्मः
कालश्च महाकालः माणवकः शङ्ख इति नव महा निधयः ।।१।।)

"**नेसप्पंमि**'गाहा, इह निधानतन्नायकदेवयोरभेदविवक्षया **नैसप्पो** देवस्तस्मिन् सति तत इत्यर्थः, **निवेशाः**-स्थापनानि अभिनवग्रामादीनामिति, अथवा चक्रवर्त्तिराज्योपयोगीनि द्रव्याणि सर्वाण्यपि नवसु निधिष्ववतरन्ति, नव निधानतया व्यवह्रियन्त इत्यर्थः, तत्र ग्रामादीनामभिनवानां पुरातनानां च ये सन्निवेशा-निवेशनानि ते नैसर्प्पनिधौ वर्त्तन्ते, नैसर्प्पनिधितया व्यवह्रियन्त इति भावः, तत्र **ग्रामो**-जनपदप्रायलोकाधिष्ठितः, **आकरो** यत्र सन्निवेशे लवणाद्युत्पद्यते, न करो यत्रास्ति तन्न**करं पत्तनं**-देशीस्थानं **द्रोणमुखं**-जलपथ-स्थलपथयुक्तम् **मडंबं**-अविद्यमानप्रत्यासन्नवसिमं **स्कन्धावारः**-कटकनिवेशो **गृहं**-भवनमिति ।।१।।
'**गणित**'गाहा, **गणितस्य**-दीनारादिपूगफलादिलक्षणस्य, चकारस्य व्यवहितः

सम्बन्धः स च दर्शयिष्यते, तथा **बीजानां**-तन्निबन्धनभूतानां तथा **मानं** सेतिकादितद्विषयं यत्तदपि मानमेव धान्यादि मेयमिति भावः, तथो**न्मानं**-तुलाकर्षादि तद्विषयं यत्तदप्युन्मानं खण्डगुडादि धरिममित्यर्थः, ततो द्वन्द्वसमाहारः कार्यस्ततस्तस्य च, किमित्याह-**यत्प्रमाणम्,** चकारो व्यवहितसम्बन्ध एव, तथैव दर्शयिष्यते, तत्पाण्डुके भणितमिति लिङ्गपरिणामेन सम्बन्धः, तथा **धान्यस्य**-व्रीह्यादे**र्बीजानां** च-तद्विशेषाणा**मुत्पत्तिश्च** या सा **पाण्डुके**-पाण्डुकनिधिविषया, तद्‌व्यापारोऽयमिति भावो, **भणिता**-उक्ता जिनादिभिरिति २ । **'सव्वा'** गाहा कण्ठ्या ३। **'रयण'**गाहा, अक्षरघटनैवं-रत्ना**न्येकेन्द्रियाणि** चक्रादीनि सप्त **पञ्चेन्द्रियाणि** सेनापत्यादीनि सप्त **उत्पद्यन्ते**-भवन्ति यानि **चक्रवर्त्तिन**स्तानि सर्वाणि 'सर्वरत्ने' सर्व्वरत्ननामनि निधौ द्रष्टव्यानीति ४ । **'वत्थाणं'**गाहा, **वस्त्राणां** वाससां **योत्पत्तिः** सामान्यतो या च विशेषतो **निष्पत्तिः** सिद्धिः **सर्वभक्तीनां**-सर्ववस्त्रप्रकाराणां सर्वा वा भक्तयः- प्रकारा येषां तानि तथा तेषाम्, किंभूतानां वस्त्राणामित्याह-**रङ्गाणां**-रङ्गवतां रक्तानामित्यर्थः, **धौतानां**-शुद्धस्वरूपाणां, **सर्वैषा महापद्मे**-महापद्मनिधिविषया ५ । **काले**गाहा, **काले** कालनामनि निधौ **कालज्ञानं** कालस्य शुभाशुभरूपस्य ज्ञानं वर्त्तते, ततो ज्ञायत इत्यर्थः, किम्भूतमित्याह-भाविवस्तुविषयं **भव्यं** पुरातनवस्तुविषयं **पुराणं,** चशब्दाद् वर्त्तमान-वस्तुविषयं वर्त्तमानं, **'तीसु वासेसु'**त्ति अनागतवर्षत्रयविषयमतीतवर्षत्रयविषयं चेति, तथा **शिल्पशतं** कालनिधौ वर्त्तते, शिल्पशतं च घट १ लोह २ चित्र ३ वस्त्रं ४ नापित ५ शिल्पानां प्रत्येकं विंशतिभेदत्वादिति, तथा **कर्माणि** च कृषिवाणिज्यादीनि कालनिधाविति प्रक्रमः, एतानि च **त्रीणि** कालज्ञानशिल्पकर्माणि **प्रजायाः**-लोकस्य **हितकराणि** निर्वाहाभ्युदयहेतुत्वेनेति ६ । **'लोह'**गाहा, **लोहस्य चोत्पत्तिर्महाकाले** निधौ **भवति**-वर्त्तते, तथा **आकराणां** च लोहादिसत्कानामुत्पत्तिराकरीकरणलक्षणा, एवं **रूप्यादी**ना-मुत्पत्तिः सम्बन्धनीया केवलं **मणयः**-चन्द्रकान्तादयः मुक्तामुक्ताफलानि **शिलाः**-स्फटिकादिकाः **प्रवालानि**-विद्रुमाणीति ७ । **'जो'**गाहा **योधानां**-शूरपुरुषाणां **योत्पत्तिरावरणानां**-सन्नाहानां **प्रहरणानां**-खड्‌गादीनां सा **युद्धनीतिश्च**-व्यूहरचनादिलक्षणा **माणवके** निधौ निधिनायके वा भवति, ततः प्रवर्त्तत इति भावः, दण्डेनोपलक्षिता नीति**र्दण्डनीतिश्च**-सामादिश्चतुर्विधा, अत एवोक्तमावश्यके-'सेसा उ दंडनीई माणवगनिहीउ होइ भरहस्स'त्ति ८ । **'नट्ट'**

गाहा, **नाट्यं**-नृत्यम्, त**द्विधिः**-तत्करणप्रकारः, **नाटकं**-चरितानुसारि नाटकलक्षणोपेतं त**द्विधिश्च,** इह पदद्वये द्वन्द्वः, तथा **काव्यस्य चतुर्विधस्य** धर्मार्थकाममोक्षलक्षणपुरुषार्थप्रतिबद्धग्रन्थस्य १ अथवा संस्कृत-प्राकृतापभ्रंशसङ्कीर्णभाषानिबद्धस्य २ अथवा समविषमार्द्धसमवृत्तबद्धतया गद्यतया चेति ३ अथवा गद्यपद्यगेयवर्णपदभेदबद्धस्येति **उत्पत्तिः**-प्रभवः **शङ्खे महानिधौ** भवति, तथा **तूर्याङ्गाणां** च-मृदङ्गादीनां **सर्वेषामिति** ९ । **'चक्क'**गाहा, **चक्रेष्वष्टासु** प्रतिष्ठानं **प्रतिष्ठा**-अवस्थानं येषां ते तथा, **अष्टौ** योजनान्**युत्सेधः**-उच्छ्रयो येषां ते तथा, **नव** योजनानीति गम्यते **विष्कम्भे**-विस्तरे निधय इति शेषः, **द्वादश**योजनानि **दीर्घा मञ्जूषाः**-प्रतीताः तत्**संस्थिताः**-तत्संस्थानाः, **जाह्नव्याः**-गङ्गाया **मुखे** भवन्तीति । **'वेरुलिय'**गाहा, **वैडूर्यमणिमयानि कपाटानि** येषां ते तथा, मयशब्दस्य वृत्त्या उक्तार्थतेति, **कनकमयाः**-सौवर्णा **विविधरत्नप्रतिपूर्णाः** प्रतीतं **शशिसूरचक्राकाराणि लक्षणानि**-चिह्नानि येषां ते तथा **अनुसमाः**-अनुरूपा अविषमाः **'जुग'**त्ति यूपः तदाकारा वृत्तत्वाद्दीर्घत्वाच्च **बाहवो**-द्वारशाखा वदनेषु-मुखेषु येषां ते तथा ततः पदत्रयस्य कर्मधारये शशिसूरचक्रलक्षणानुसमयुगबाहुवदना इति, चः समुच्चये । **'पलि'** गाहा, **'निहिसरिनाम'**त्ति निधिभिः सदृक्-सदृक्षं नाम येषां देवानां ते तथा, **येषां** देवानां **ते** निधयः **आवासाः**-आश्रयाः, किम्भूताः ?- **अक्रेया** अक्रयणीयाः, सर्वदैव तत्सम्बन्धित्वात्, **आधिपत्यं**-स्वामिता **च** तेषु येषां देवानामिति प्रक्रमः, 'एते ते' गाहा, कण्ठ्या ।

21 स्थानांग सू. ४४८ [चतु० गा० ४८ वृ०]

पंच निहीओ पन्नत्ताओ तं (जहा) पुत्तनिही, मित्तनिही, सिप्पनिही धणनिहि, धन्ननिही' त्ति।।

अथ लौकिकं निधिलक्षणं निश्रास्थानं पञ्चधा प्रतिपादयन्नाह-**'पंच निही'** त्यादि सुगमम्, नवरं नितरां धीयते-स्थाप्यते यस्मिन् स निधिः-विशिष्टरत्नसुवर्णादिद्रव्यभाजनं तत्र निधिरिव निधिः पुत्रश्चासौ निधिश्च **पुत्रनिधिः,** द्रव्योपार्जकत्वेन पित्रोर्निर्वाहहेतुत्वादत एव स्वभावेन च तयोरानन्दसुखकरत्वाच्च, अत्रोक्तं परैः-

"जन्मान्तरफलं पुण्यं, तपोदानसमुद्भवम् ।
सन्ततिः शुद्धवंश्या हि, परत्रेह च शर्म्मणे" ।।१।।

इति, तथा मित्रं-सुहृत्तच्च तन्निधिश्चेति **मित्रनिधि**-रर्थकामसाधकत्वेनानन्दहेतुत्वात्, तदुक्तम्

"कुतस्तस्यास्तु राज्यश्रीः, कुतस्तस्य मृगेक्षणाः ।
यस्य शूरं विनीतं च, नास्ति मित्रं विचक्षणम् ?" ।।१।।

शिल्पं-चित्रादिविज्ञानं तदेव निधिः **शिल्पनिधिः**, एतच्च विद्योपलक्षणम्, तेन विद्या निधिरिव पुरुषार्थसाधनत्वाद्, अत्रोक्तम्-

"विद्यया राजपूज्यः स्याद्विद्यया कामिनीप्रियः ।
विद्या हि सर्वलोकस्य, वशीकरण-कार्म्मणम्" ।।१।।

इति, तथा **धननिधिः**-कोशो **धान्यनिधिः**-कोष्ठागारमिति । अनन्तरं निधिरुक्तः, स च द्रव्यतः पुत्रादिर्भावतस्तु कुशलानुष्ठानरूपं ब्रह्म ।

22 स्था०सू० ७३४ [चतु० गा० ५१ वृ०]

पाराञ्चिको मिथ्यात्वमप्यनुभवेदतो मिथ्यात्वनिरूपणाय सूत्रम्-

दसविधे मिच्छत्ते पं० तं०-अधम्मे धम्मसण्णा धम्मे अधम्मसण्णा अमग्गे मग्गसण्णा मग्गे उम्मग्गसन्ना अजीवेसु जीवसन्ना जीवेसु अजीवसन्ना असाहुसु साहुसन्ना साहुसु असाहुसण्णा अमुत्तेसु मुत्तसन्ना मुत्तेसु अमुत्तसण्णा (सू० ७३४)

तत्र **अधर्म्मे**-श्रुतलक्षणविहीनत्वादनागमे अपौरुषेयादौ **धर्म्मसंज्ञा**-आगमबुद्धिर्मिथ्यात्वम्, विपर्यस्तत्वादिति १ **धर्म्मे**-कषच्छेदादिशुद्धे सम्यक् श्रुते आप्तवचनलक्षणेऽ**धर्म्मसंज्ञा** सर्व एव पुरुषा रागादिमन्तोऽसर्वज्ञाश्च पुरुषत्वादहमिवेत्यादिप्रमाणतोऽनाप्तास्तदभावात्तदुपदिष्टं शास्त्रं धर्म्म इत्यादिकुविकल्पवशादनागमबुद्धिरिति २ तथा उन्मार्गो निर्वृतिपुरीं प्रति अपन्थाः वस्तुतत्त्वापेक्षया विपरीतश्रद्धानज्ञानानुष्ठानरूपस्तत्र **मार्गसंज्ञा**-कुवासनातो मार्गबुद्धिः ३ तथा **मार्गेऽमार्गसंज्ञेति** प्रतीतं ४ तथा **अजीवेषु**-आकाशपरमाण्वादिषु **जीवसंज्ञा** 'पुरुष एवेद'मित्याद्यभ्युपगमादिति तथा

'क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशचन्द्र-सूर्याख्याः ।
इति मूर्त्तयो महेश्वरसम्बन्धिन्यो भवन्त्यष्टौ ।।१।।" इति ५,

तथा **जीवेषु**पृथिव्यादि**ष्वजीवसंज्ञा** यथा न भवन्ति पृथिव्यादयो जीवाः उच्छ्वासादीनां प्राणिधर्म्माणामनुपलम्भाद् घटवदिति ६ तथा**ऽसाधुषु** षड्जीवनिकायवधानिवृत्तेष्वौद्देशिकादिभोजिष्वब्रह्मचारिषु **साधुसंज्ञा,** यथा साघव एते सर्वपापप्रवृत्ता अपि ब्रह्ममुद्राधारित्वादित्यादि विकल्परूपेति ७ तथा **साधुषु**-ब्रह्मचर्यादिगुणान्वितेषु **असाधुसंज्ञा,** एते हि कुमारप्रव्रजिता नास्त्येषां गतिरपुत्रत्वात् स्नानादिविरहितत्वाद्वेत्यादिविकल्पात्मिकेति ८ तथा**ऽमुक्तेषु**-सकर्म्मसु लोकव्यापारप्रवृत्तेषु **मुक्तसंज्ञा,** यथा-

'अणिमाद्यष्टविधं प्राप्यैश्वर्यं कृतिनः सदा ।
मोदन्ते निर्वृतात्मानस्तीर्णाः परमदुस्तरम् ।।१।।"

इत्यादि विकल्पात्मिकेति ९ तथा **मुक्तेषु**-सकलकर्म्मकृतविकारविरहितेष्वनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्ययुक्तेषु **अमुक्तसंज्ञा,** न सन्त्येवेदृशा मुक्ताः, अनादिकर्म्मयोगस्य निवर्त्तयितुमशक्यत्वादनादित्वादेव आकाशात्मयोगस्येवेति, न सन्ति वा मुक्ताः मुक्तस्य विध्यातदीपकल्पत्वादात्मन एव वा नास्तित्वादित्यादि विकल्परूपेति १० ।

23 वि०आ०मा० १०४७ [चतु० गा० ५७ वृ०]

तदेवं तीर्थं प्रतिपाद्य तीर्थकरसिद्धिमाह-

अणुलोम-हेउ-तस्सीलया य जे भावतित्थमेयं तु ।
कुव्वंति पगासंति य ते तित्थयरा हियत्थकरा ।।१०४७।।

हेतु ताच्छील्या-ऽऽनुलोम्यतो ये भावतीर्थमेतत् कुर्वन्ति, गुणतः प्रकाशयन्ति च, ते तीर्थकराः । तत्र हेतो सद्धर्मतीर्थकरणहेतवः "कुञो हेतु-ताच्छील्या-ऽऽनुलोम्येषु" इत्यादिना टप्रत्ययविधानात् तीर्थकराः, यथा यशस्करी विद्येत्यादि । ताच्छील्ये-कृतार्था अपि तीर्थकरनामकर्मोदयतः समग्रप्राणिगणानुकम्पापरतया च सद्धर्मतीर्थदेशकत्वात् तीर्थकराः, भरतादिक्षेत्रे प्रथमनरनाथकुलकरादिवदिति । आनुलोम्ये-स्त्री-पुरुष-बाल-वृद्ध-स्थविर-कल्पिक-जिनकल्पिकादीनामनुरूपोत्सर्गा-ऽपवाददेशनयाऽनुलोमसद्धर्मतीर्थकरणात् तीर्थकराः, यथा वचनकर इत्यादि । एवंभूतास्तीर्थकराः, अत एव सर्वासुमतां हितस्य मोक्षार्थस्य करणात् **हितार्थकराः** । तान्, 'वन्दे' इति क्रियासम्बन्धात् सर्वत्र कर्मप्राप्तिः । द्वितीयाबहुवचने च प्राकृतत्वादेकारान्तत्वमिति।।१०४७।।

24 पञ्चवस्तु०१६०० [चतु० गा० ५७ वृ०]

तेसि णमो तेसि णमो, भावेण पुणो पुणोऽवि तेसि णमो ।
अणुवकयपरहिअरया, जे एयं दिंति जीवाणं।।१६००।।

तेभ्यो नमः तेभ्यो नमः भावेन अन्तःकरणेन **पुनः पुनरपि तेभ्यो नम** इति त्रिर्वाक्ये, **अनुपकृतपरहितरता** गुरवो यत एत**द्ददति जीवेभ्यो** धर्म्मयानमिति गाथार्थः।।१६००।।

25 पञ्चाशक० १६-४० [चतु० गा० ५९ वृ०]

यदाहुस्तदेव दर्शयन् गाथापञ्चकमाह-

सत्तविहबंधगा होंति पाणिणो आउवज्जियाणं तु ।
तह सुहुमसंपराया छव्विहबंधा विणिद्दिट्ठा।।४०।।

व्याख्या-**सप्तविधबन्धकाः** सप्तप्रकारकर्मोपार्जकाः । **भवन्ति** स्युः । **प्राणिनो** जीवाः । **आयुर्वर्जितानां त्वायुः**कर्मरहितानामेव । शेषाणां ज्ञानावरणादीनाम् । तद्धि एकत्र भवे सकृदेव बध्यते । **तथे**ति समुच्चये । **सूक्ष्मसंपराया** दशमगुणस्थानवर्तिनः । **षड्विधो बन्धो** येषां ते तथा । **विनिर्दिष्टा** उक्ता आगमे।।४०।।

26 पञ्चाशक० १६-४१ [चतु० गा० ५९ वृ०]

कथं षड्विधबन्धा इत्याह-

मोहाउयवज्जाणं पगडीणं ते उ बंधगा भणिता ।
उवसंतखीणमोहा केवलिणो एगविहबंधा।।४१।।

व्याख्या-**मोहायुर्वर्जानां** मोहनीयायुष्कवर्जितानाम् । **प्रकृतीनां** कर्मभेदानाम् । **ते तु** सूक्ष्मसंपरायाः पुनः । **बन्धका** अवर्जकाः । **भणिता** उक्ताः । तथा **उपशान्तः** सर्वथानुदयावस्थः **क्षीणाश्च** निर्जीर्णो **मोहो** मोहनीयं कर्म येषां ते तथा । **केवलिनश्च** सयोगिकेवलिनः । **एकविधबन्धा** व्यक्तमिति।।४१।।

27 पञ्चाशक० १६-४२ [चतु० गा० ५९ वृ०]

ते पुण दुसमयट्ठितियस्स बंधगा ण पुण संपरायस्स ।
सेलेसीपडिवण्णा अबंधया होंति विण्णेया।।४२।।

व्याख्या-**ते पुन**स्त्रयोऽपि द्वौ समयौ बन्धोदयविशिष्टौ स्थितिरवस्थानं यस्य तद्**द्विसमयस्थितिकं** योगप्रत्ययं सातवेदनीयमित्यर्थः, तस्य । **बन्धका** अर्जकाः । **न तु** न **पुनः** । **संपरायस्य** कषायप्रत्ययस्य, उपशान्तक्षीणकषायत्वात्तेषाम् । तथा **शैलेश्य**योग्यवस्थासम्भवः करणविशेषस्तां **प्रतिपन्ना** आश्रिता ये ते तथा ते । **अबन्धकाः** कर्मबन्धरहिताः । **भवन्ति** स्युः । **विज्ञेया** ज्ञातव्या इति।।४२।।

28 वि०आ०भा०२०४६ [चतु० गा० ६० वृ०]

नन्वेवमुपक्रमः किमायुष एव भवति, आहोस्विदन्यासामपि ज्ञानावरणादिप्रकृतीनाम् ? इति विनेयप्रश्नमाशङ्क्याह-

सव्वपगईणमेवं परिणामवसादुवक्कमो होज्जा ।
पायमनिकाइयाणं तवसा उ निकाइयाणं पि।।२०४६।।

न केवलमायुषः, किन्तु **सर्वासामपि** ज्ञानावरणादि**प्रकृतीनां** शुभाशुभ**परिणामवशाद**-पवर्तनाकरणेन यथायोगं स्थित्यादिखण्डनद्वारेणापवर्त्यमानाना**मुपक्रमो भवति** । स च **प्रायो** निकाचनाकरणेना**निकाचितानां** स्पृष्ट-बद्ध-निधत्तावस्थानामेव भवति । प्रायो ग्रहणस्य फलमाह-तीव्रेण **तपसा पुनर्निकाचितान्यपि** कर्माण्युपक्रम्यन्त एव । यदि पुनर्यथा बद्धं तथैवानुपक्रान्तं सर्वमपि कर्म वेद्यते, तदा मुक्तिगमनं कस्यापि न स्यात्, तद्भव-सिद्धिकानामपि नियमेन सत्तायामन्तः सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकस्य कर्मणः सद्भावात् । एतच्च स्वत एव वक्ष्यति । तर्ह्यायुष एव किमित्यत्रोपक्रमकाल उक्तो न शेषकर्मणाम् ? इति चेत् । उच्यते-लोक आयुष्कोपक्रमस्यैव प्रसिद्धत्वात् तदुपक्रमकाल एवेह प्रोक्तः, उपलक्षणव्याख्यानाच्छेषकर्मोपक्रमकालोऽपि द्रष्टव्य इति ।।२०४६।।

29 नि०भा०चू० १० [चतु० गा० ५१ वृ०]

इत्यादि चोदगो भणति-

को आउरस्स कालो, मइलंबरधोवणे व्व को कालो ।
जदि मोक्खहेउ नाणं, को कालो तस्सऽकालो वा ।।१०।।

को कः । आतुरो रोगी । कलनं कालः, कलासमूहो वा कालः, तेण वा कारणभूतेन दव्वादिचउक्कयं कलिज्जतीति कालः- ज्ञायत इत्यर्थः । "को" कारसद्दाभिहाणेण य ण कोई कालाकालोभिवारिज्जइ, यथान्यत्राप्यभिहितं-"को राजा यो न रक्षति" । मलो जस्स विज्जति तं मइलं अंबरंवत्थं । तस्स य मइलंबरस्स धोवणं प्रति कालाकालो न विद्यते । भणिया दिट्ठंता । इयाणि दिट्ठंतितो अत्थो भण्णति एवं जति जइत्ति अब्भुवगमे । सव्वकम्मावगमो मोक्खो भण्णति । तस्स य हेउ कारणं-निमित्तमिति पज्जाया । ज्ञायते अनेन अति ज्ञानं । यद्येवमभ्युपगम्यते ज्ञानं कारणं मोक्षस्यातो कालो तस्स अकालो वा कः कालः । तस्सेति तस्स णाणस्स अकालो वा भा भवतुत्ति वक्कसेसं ।

30 नि०भा०चू० ६२१० [चतु० गा० ५१ वृ०]

आयरियपारिभासी इमो-

डहरो अकुलीणो त्ति य, दुम्मेहो दमग मंदबुद्धी य ।
अवि यऽप्पलाभलद्धी, सीसो परिभवति आयरियं ।।६२१०।।

इमे डहरादिपदभावेसु जुत्तं आयरियं कोइ आयबद्धो सूयाए असूयाए वा भणति । तत्थ सूया परभावं अत्तववदेसेण भणंति-जहा अज्ज वि डहरा अम्हे, के आयरियत्तस्स जोग्गा ? असूया परं हीणभावजुत्तं फुडमेव भवति । जहा को वि वयपरिणतो ति पक्कबुद्धी डहरं गुरुं भणाति-अज्ज वि तुमं थणदुद्धगंधियमुहो रुवंतो भत्तं मग्गसि, केरिसमायरियत्तं ते ? एवं उत्तमकुलो हीणाहियकुलं, मेहावी मंदमेह, ईसरो पव्वतिओ दरिद्दपव्वत्तियं, बुद्धिसंपण्णो मंदबुद्धि, लद्धिसंपण्णो मंदलद्धि । दारं ।।६२१०।।

।। इति बृहद्विवरणगतोद्धरणपाठानामुपलब्धवृत्तयः ।।

परिशिष्ट:-३

ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક-ભાવાનુવાદ

છ આવશ્યક :

ગ્રંથકાર શ્રી વીરભદ્રગણી છ આવશ્યકોની સ્તુતિ દ્વારા પ્રારંભમાં મંગળ કરતાં કહે છે કે -

सावज्जजोगविरई उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती ।
खलियस्स निंदणा वणतिगिच्छ गुणधारणा चेव ।।१।।

ગાથાર્થ : ૧-સાવદ્ય એટલે પાપરૂપ વ્યાપારની વિરતિ (સામાયિક), ૨-ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તવના (ચઉવિસત્થો), ૩-ગુણવંતનો વિનય (વંદન), ૪-ભૂલોની નિંદા (પ્રતિક્રમણ), ૫-અતિચારોરૂપી ઘાની ચિકિત્સા (કાયોત્સર્ગ) અને ૬-ગુણોનો સ્વીકાર (પચ્ચક્ખાણ) એ છ આવશ્યકોનું સ્વરૂપ નામમાત્રથી જણાવ્યું.-૧.

હવે તે-તે આવશ્યકથી શું પ્રાપ્ત થાય ? તે જણાવે છે.

चारित्तस्स विसोही कीरइ सामाइएण किल इहयं ।
सावज्जेयरजोगाण वज्जणाऽऽसेवणत्तणओ ।।२।।

ગાથાર્થ : સામાયિક દ્વારા સાવદ્ય યોગોના ત્યાગથી અને નિરવદ્ય યોગોના સેવનથી નિશ્ચે આ શાસનમાં દેશ-સર્વ વિરતિરૂપ ઉભય ચારિત્રની શુદ્ધિ કરી શકાય છે.-૨.

ચારિત્ર એ મુક્તિનું અનંતર કારણ છે, તેની શુદ્ધિ એ તત્ત્વથી આત્માની શુદ્ધિ છે અને આત્માની જેટલા અંશે શુદ્ધિ તેટલા અંશમાં મુક્તિ થાય છે. સંપૂર્ણ શુદ્ધિથી સંપૂર્ણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે સામાયિક અવશ્ય કર્તવ્ય-આવશ્યક છે.-૨.

दंसणायारविसोही चउवीसायत्थएण कज्जई य ।
अच्चब्भुयगुणकित्तणरूवेणं जिणवरिंदाणं ।।३।।

ગાથાર્થ : અરિહંત પરમાત્માના અતિ અદ્દ્ભુત-સ્વભાવરૂપ શ્રેષ્ઠતમ ગુણોની સ્તવના કરવારૂપ ચતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ સૂત્ર)થી દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ થાય છે.-૩.

તત્ત્વથી જીવોને જે કંઈ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે અરિહંતદેવે સ્થાપેલા શાસનનો પ્રભાવ છે.

એથી શાસનસ્થાપક અરિહંતદેવો જીવમાત્રના અનંત ઉપકારી છે. ઉપકારીના ગુણોની સ્તુતિ એ કૃતજ્ઞતા છે અને કૃતજ્ઞતા અપેક્ષાએ સમ્યગ્દર્શન છે, તેથી તેમના ગુણકીર્તનથી સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ થાય છે માટે તે આવશ્યક છે.

नाणाईया उ गुणा, तस्संपन्नपडिवत्तिकरणाओ ।
वंदणएणं विहिणा कीरइ सोही उ तेसिं तु ।।४।।

ગાથાર્થ : જ્ઞાનાદિક આત્માના ગુણો છે, તે ગુણોને પામેલા ગુરુઓની વિધિપૂર્વક વંદના દ્વારા વિનય-સેવા કરવાથી પોતાનાં તે ગુણોની શુદ્ધિ (વૃદ્ધિ) થાય છે.-૪

ગુણો એ આત્માનું સાચું ધન છે. ધન મેળવવા ધનિકની સેવાની જેમ ગુણપ્રાપ્તિ માટે ગુણીની સેવા, વિનય, બહુમાન અનિવાર્ય-અવશ્ય કર્તવ્ય છે, માટે તેને આવશ્યક કહ્યું છે.-૪.

खलियस्स य तेसि पुणो विहिणा जं निंदणाइ पडिकमणं ।
तेण पडिक्कमणेणं तेसिं पि य कीरए सोही ।।५।।

ગાથાર્થ : પુનઃ તે જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં જે સ્ખલના (અતિચાર), તેની વિધિપૂર્વક નિંદા-ગર્હા કરવી, તે પ્રતિક્રમણ છે. આ પ્રતિક્રમણ દ્વારા તે ગુણોની પણ શુદ્ધિ કરાય છે.-૫.

અનાદિ અજ્ઞાન અને મોહના કારણે છદ્મસ્થને સ્ખલના થવી સંભવિત છે, પ્રતિક્રમણ દ્વારા અજ્ઞાન મોહનો પક્ષ તૂટે છે. સામાન્ય નિયમ છે કે જેની નિંદા કરીએ તેનો સંબંધ તૂટે. એ ન્યાયે નિંદાગર્હારૂપ પ્રતિક્રમણ દ્વારા મોહ-અજ્ઞાન વગેરેનો પક્ષ તૂટે છે, એથી પુનઃ તેવી સ્ખલના થતી નથી, એટલું જ નહિ; પ્રતિક્રમણથી ગુણનો પક્ષપાત (અનુબંધ) થાય છે, તેથી ગુણોની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. માત્ર એ પ્રતિક્રમણ વિધિપૂર્વક ઉપયોગ અને પાપને તજવાની બુદ્ધિથી થવું જોઈએ, એ રીતે થાય તો તે અઈમુત્તા મુનિની જેમ અંતર્મુહૂર્તમાં શુદ્ધિ કરે છે અને પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિની જેમ અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પણ આપી શકે છે, માટે તે અવશ્ય કરણીય-આવશ્યક છે.-૫.

चरणाइयाइयाणं जहक्कमं वणतिगिच्छरूवेणं ।
पडिकमणासुद्धाणं सोही तह काउसग्गेणं ।।६।।

ગાથાર્થ : પ્રતિક્રમણથી શુધ્ધિ નહિ થયેલા ચારિત્રાચારઆદિના અતિચારોની, શરીરના ઘાની ચિકિત્સાની જેમ ક્રમે કરીને કાર્યોત્સર્ગ દ્વારા શુદ્ધિ થાય છે.-૬.

દશ પ્રકારનાં પ્રાયશ્ચિત્તો પૈકી પ્રતિક્રમણ બીજું અને કાયોત્સર્ગ પાંચમું પ્રાયશ્ચિત્ત છે. કેટલાંક પાપોની પ્રતિક્રમણથી શુદ્ધિ થાય છે, પણ પ્રતિક્રમણથી શુદ્ધ ન થાય તેવાં પણ પાપોની શુદ્ધિ માટે

કાયોત્સર્ગ કરણીય છે. અભ્યંતર છ પ્રકારના તપમાં પ્રાયશ્ચિત્તને પ્રથમ અને કાયોત્સર્ગને છેલ્લો સર્વોત્કૃષ્ટ તપ કહ્યો છે. તપ નિકાચિત કર્મોને પણ તોડવા સમર્થ છે, એમ કહ્યું છે. તેથી કાયોત્સર્ગ સર્વોત્કૃષ્ટ તપ છે. તત્ત્વથી કાયાની માયા જ નહિ. પણ તેનો સર્વથા સંબંધ તોડવો તે પૂર્ણ કાયોત્સર્ગ છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનકે જે શૈલેશીકરણ કહ્યું છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ કાયોત્સર્ગરૂપ છે અને તેનાથી અંતર્મુહૂર્તમાં મુક્તિ થાય છે. એ સર્વોત્કૃષ્ટ કાયોત્સર્ગની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ અનુષ્ઠાનોમાં કરાતા કાયોત્સર્ગો અભ્યાસરૂપે અવશ્ય કર્તવ્ય હોવાથી આવશ્યક છે.-૬.

गुणधारणरूवेणं पच्चक्खाणेण तवइयारस्स ।
विरियायारस्स पुणो सव्वेहि वि कीरए सोही ।।७।।

ગાથાર્થ : વ્રતાદિગુણને ધારણ કરવા રૂપ પચ્ચક્ખાણથી તપાચારની અને સર્વ આવશ્યકોમાં બળવીર્યનો ઉપયોગ થતો હોવાથી તે છએ આવશ્યકો વડે વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે.-૭.

વિભાવના ત્યાગ માટે કરાતા તપરૂપ પચ્ચક્ખાણથી વિભાવમાંથી મુક્ત થઈ સ્વભાવમાં સ્થિર થવાય છે; સ્વભાવ એ આત્મગુણરૂપ છે, માટે પચ્ચક્ખાણ ગુણોના આધારરૂપ તપ છે, પચ્ચક્ખાણથી તપાચારની શુદ્ધિ થાય છે, માટે તે અવશ્ય કરણીય આવશ્યક છે અને સામાયિકાદિ છએમાં મન-વચન-કાયાનું બળ-વીર્ય-પરાક્રમ ફોરવવું જ પડે છે, માટે તે છએથી વીર્યાચારની શુદ્ધિ થાય છે, એમ છ આવશ્યક રૂપ મંગળ કર્યું.-૭.

હવે સર્વ તીર્થંકરોની સ્તુતિ માટે ચૌદ સ્વપ્નનું નામમાત્ર કીર્તન કરે છે.

गय, वसह, सीह, अभिसेय, दाम, ससि, दिणयरं, झयं, कुंभं ।
पउमसर, सागर, विमाण-भवण, रयणुच्चय सिहिं च ।।८।।

ગાથાર્થ : હાથી, વૃષભ, સિંહ, શ્રીદેવી-અભિષેક, પુષ્પમાળા, ચંદ્ર, સૂર્ય, ધ્વજ, કળશ, પદ્મસરોવર, ક્ષીરસાગર, દેવવિમાન અથવા ભવન, રત્નરાશિ અને નિર્ધૂમ અગ્નિ.-૮.

આ ચૌદ સ્વપ્નોને તીર્થંકરો જ્યારે માતાની કુક્ષીમાં અવતરે છે, ત્યારે તેમના તીર્થંકરપણાના પ્રભાવે તેઓની માતા જુવે છે. તે પ્રભાવ તીર્થંકર નામકર્મનો-તીર્થંકરપણાનો હોવાથી સ્વપ્નો પણ પૂજ્ય ગણાય છે. માટે તેના નામકીર્તનથી અહીં સર્વકાળના સર્વ તીર્થંકરોનું સ્મરણ કરવા રૂપ મંગળ કર્યું છે. માત્ર એમાં એટલું વિશેષ છે કે ઉર્ધ્વલોકમાંથી આવેલા તીર્થંકરોની માતા દેવવિમાનને અને અધોલોકથી આવેલા તીર્થંકરોની માતા ભવનને દેખે છે.-૮.

હવે આસન્ન ઉપકારી હોવાથી શ્રી વીર પરમાત્માની સ્તુતિરૂપ વિશેષ મંગલ કરે છે.

अमरिंद-नरिंद-मुणिंदवंदियं वंदिउं महावीरं ।
कुसलाणुबंधिबंधुरमज्झयणं कित्तइस्सामि ।।९।।

ગાથાર્થ : દેવોના ઇંદ્રો, મનુષ્યોના ઇંદ્ર ચક્રવર્તી અને મુનિઓના ઇંદ્ર ગણધરો, શ્રુતકેવળીઓ આદિએ પૂજેલા શ્રી મહાવીર પ્રભુને વંદન કરીને કુશળની પરંપરાને કરનારું (મોક્ષ સાથે જોડનાર) અને તેથી જ સુંદર એવા અધ્યયનને હું કહું છું. (૯)

અનુબંધ એટલે પ્રવાહ-પરંપરા. જે પુણ્યના ઉદયથી પુનઃ નિર્મળ પુણ્યબંધ થાય, તેવું પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધ કરાવનારું અને તે દ્વારા પરંપરાએ આત્માને મોક્ષ સુધી જોંડનારુ શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક નામનું અધ્યયન કહીશ. એમ મંગળપૂર્વક જણાવ્યું.-૯.

હવે તેનો પ્રારંભ કરતાં કહે છે કે -

चउसरणगमण दुक्कडगरिहा सुकडाणुमोयणा चेव ।
एस गणो अणवरयं कायव्वो कुसलहेउ त्ति ।।१०।।

ગાથાર્થ : ચાર શરણોનો સ્વીકાર, પોતાનાં દુષ્કૃત્યોની ગર્હા અને સ્વ-પર સુકૃત્યોની અનુમોદના, આ ત્રણ કુશળ એટલે મોક્ષનું કારણ હોવાથી તેનો અભ્યાસ સતત કરવો જોઈએ. (૧૦)

જગતમાં સર્વ શક્તિમાન અરિહંત દેવો, સિદ્ધ ભગવંતો, મુક્તિમાર્ગના પથિક સ્વ-પર ઉપકારી સાધુઓ અને જિનકથિત ધર્મ સિવાય શરણ કરવા લાયક કોઈ નથી. શેષ સર્વ અશરણ-અસમર્થ છે. શરણ વિના આ ગહન સંસાર અટવીનો પાર પામવો દુઃશકય નહિ અશકય છે, માટે શરણ કરવા યોગ્ય એ ચારનું શરણ કરવું જોઈએ. સમગ્ર આગમોનો સાર અથવા જીવનધન જે કહો તે આ ત્રણ કર્તવ્યો જ છે. એનું આલંબન લેનાર શીઘ્રાતિશીઘ્ર સંસાર સમુદ્રને પાર કરે છે. જ્ઞાન અને સમગ્ર ક્રિયાનું અંતિમ લક્ષ્ય આ ત્રણ છે, માટે એ કર્તવ્ય રૂપ છે. એ જ વાત ગ્રંથકાર પોતે જણાવે છે.-૧૦.

ચાર શરણનો અધિકાર :

अरिहंत सिद्ध साहू केवलिकहिओ सुहावहो धम्मो ।
एए चउरो चउगइहरणा सरणं लहइ धन्नो ।।११।।

ગાથાર્થ : શ્રી અરિહંતો, સિદ્ધો, સાધુઓ અને સુખના આધારભૂત કેવલી ભગવંત કથિત ધર્મ, આ ચાર ચારે ગતિનો નાશ કરનારા છે, તેનું શરણ ધન્ય આત્મા પામે છે.-૧૧.

ઉત્તમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે યોગ્યતા જોઈએ. દરિદ્રને ત્યાં કલ્પવૃક્ષ ન ઊગે, નિર્ભાગીને ચિંતામણિ ન મળે, તેમ આ વિશ્વમાં ઉત્તમોત્તમ ચારનું શરણ પણ ધન્ય પુરુષ જ પ્રાપ્ત કરી શકે. વિશ્વમાં રાજ્યાસન કે ઇન્દ્રાસન દુર્લભ નથી, અરિહંતાદિનું શરણ દુર્લભ છે.-૧૧.

હવે તેઓનું શરણ કેવી રીતે લેવું ? તે કહે છે.

अह सो जिणभत्तिभरुच्छरंतरोमंचकंचुयकरालो ।
पहरिसपणउम्मीसं सीसम्मि कयंजली भणइ ।।१२।।

ગાથાર્થ : હવે જિનેશ્વર પ્રત્યેની ભક્તિના સમૂહથી ઉન્નત બનેલા રૂંવાટા રૂપી બખ્તરથી (અંતરંગ શત્રુઓ માટે) ભીષણ અને અત્યંત હર્ષ - સ્નેહથી યુક્ત એવો તે (ધન્યાત્મા) મસ્તકને વિશે બે હાથ જોડવા સ્વરૂપ અંજલી કરીને ભણે છે.-૧૨.

ભવ્ય જીવને પ્રભુના ઉપકારોનું, તેમની નિર્મળતા વગેરેનું જ્ઞાન થતાં તેમના પ્રત્યે બહુમાન-ભક્તિના પરિણામ પ્રગટે છે. તેમાં પણ અંધને ચક્ષુની પ્રાપ્તિ જેવો આનંદ ઉલ્લાસ પ્રગટે છે, શરીરની રોમરાજી પણ વિકસ્વર થાય છે, ભાવથી પ્રાર્થના કરતા, ઘણાં કર્મો પણ ખપે છે.-૧૨.

અરિહંત શરણ :

राग-द्दोसारीणं हंता कम्मट्ठगाइअरिहंता ।
विसय-कसायारीणं अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१३।।

ગાથાર્થ : રાગદ્વેષરૂપી શત્રુઓને હણનારા, આઠ કર્મોરૂપ અરિને હણનારા અને વિષય-કષાયોરૂપ શત્રુઓને હણનાર એમ સાન્વર્થ નામવાળા અરિહંતો મને શરણ બનો. (૧૩)

મારા અનંતાનંત દુઃખોના મૂળકારણ ભૂત રાગ-દ્વેષાદિ શત્રુઓ છે, અને પોતે તેના પરાભવને પામેલો છે; એમ જ્યારે આત્મા જાણે છે, ત્યારે નિર્ધન ધનવાનનું કે રોગી વૈદ્યનું શરણ શોધે તેમ જીવ પણ શત્રુઓનો નાશ કરનારા-કરાવનારા શરણને શોધે છે, અને એવા શરણ્ય મળ્યા પણ શરણ માટે સહજ પ્રાર્થના કરે છે.-૧૩.

रायसिरिमवकमित्ता तव-चरणं दुच्चरं अणुचरित्ता ।
केवलसिरिमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१४।।

ગાથાર્થ : રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ કરીને અને દુશ્ચર (આકરી) તપશ્ચર્યાને આચરીને કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શનાદિ લક્ષ્મીને યોગ્ય બનનારા (પ્રાપ્તકરનારા) અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૧૪.

સાધના જીવનનું પ્રથમ ચરણ દ્રવ્ય સંસારનો ત્યાગ છે. રાજ્યલક્ષ્મીનો ત્યાગ સૂચવવા દ્વારા એ પ્રથમ ચરણનું આચરણ પરમાત્માએ પોતાના જીવનમાં કરેલ છે, તે દર્શાવ્યું છે. જ્યારે અભ્યંતર સંસારરૂપ કર્મોનો તોડવા કઠોર તપશ્ચર્યા એ સાધના જીવનનું બીજુ ચરણ છે. આ ચરણ દ્વારા પરમાત્મા જીવનમાં સિદ્ધિરૂપ કેવળજ્ઞાન-દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે.-૧૪.

थुय-वंदणमरिहंता अमरिंद-नरिंदपूयमरिहंता ।
सासयसुहमरहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१५।।

ગાથાર્થ : સ્તુતિ અને વંદન કરવા યોગ્ય, દેવેન્દ્ર અને નરેન્દ્રની પૂજાને યોગ્ય અને શાશ્વત (નિરુપચરિત) સુખને યોગ્ય અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૧૫.

ગુણવંત વ્યક્તિ જ વંદનીય - સ્તવનીય બને છે. પરમાત્મા કેવળજ્ઞાન ને પામવા દ્વારા અનંતગુણના સ્વામી બને છે. તેથી જ વંદનીય-સ્તવનીય પાત્રોમાં પરમાત્મા શિરમોર સ્થાને છે. નિર્મળ અવધિજ્ઞાનના સ્વામી એવા ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓ પણ સર્વજ્ઞતા અને વીતરાગતાના ગુણથી આકર્ષાઈ પૂજા-ભક્તિ કરે છે. એ પરાકાષ્ટાના કેવળજ્ઞાનાદિ ગુણો જ તેમની શાશ્વત સુખની યોગ્યતાને પ્રગટ કરે છે.

परमणगयं मुणित्ता जोइंद-महिंदझाणमरिहंता ।
धम्मकहं अरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१६।।

ગાથાર્થ : અન્ય સર્વેના મનોગત ભાવોને જાણતા; યોગીન્દ્રો એટલે વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિ યોગબળને પામેલા શ્રી ગણધર ભગવંતો વગેરેને તથા મહેન્દ્રો એટલે સ્વર્ગના ઇંદ્રોને ધ્યાન કરવા યોગ્ય એવા ધર્મની કથા-ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય એવા, અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૧૬.

सव्वजियाणमहिंसं अरिहंता सच्चवयणमरिहंता ।
बंभव्वयमरिहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१७।।

ગાથાર્થ : સર્વ જીવોની અહિંસા પાળવાને સમર્થ, સત્ય વચનની યોગ્યતાવાળા અને સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યને ધરનારા અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૧૭.

ओसरणमुवसरित्ता चउतीसं अइसए निसेवित्ता ।
धम्मकहं च कहित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१८।।

ગાથાર્થ : સમવસરણમાં સુવર્ણરચિત સિંહાસને બેસીને, જિનનામકર્મરૂપી અતિશાયી પુણ્યના પ્રભાવે ચોત્રીસ અતિશયની મહાઋદ્ધિને જગતના કલ્યાણ માટે ભોગવતા અને ભવસમુદ્રને તારનારી ધર્મકથાને કરતા એવા અરિહંતદેવો મને શરણ થાઓ.-૧૮.

एगाए गिरा णेगं संदेहं देहिणं समं छित्ता (समुच्छित्ता)।
तिहुयणमणुसासित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।१९।।

ગાથાર્થ : એક જ વચન દ્વારા એક સાથે અનેક પ્રાણીઓના વિવિધ સંદેહનો (સંશયોનો) છેદ કરીને ત્રણે લોકના જીવોનું (ધર્મશિક્ષા વડે) અનુશાસન કરતા અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૧૯.

वयणामएण भुवणं निव्वावित्ता गुणेसु ठावित्ता ।
जियलोयमुद्धरित्ता अरिहंता हुंतु मे सरणं ।।२०।।

ગાથાર્થ : વચનરૂપી અમતૃથી (રાગદ્વેષ-મોહના તાપથી તપેલા) જગતને તૃપ્તિ પમાડતાં અને ગુણોમાં જોડતા (સ્થિર કરતા) અને પ્રાણી સમૂહનો એ રીતે (સંસાર સમુદ્રથી) ઉદ્ધાર કરતા અરિહંતો મને શરણ થાઓ.-૨૦.

अच्चब्भुयगुणवंते नियजससिहरपसाहियदियंते ।
निययमणाइअणंते पडिवन्नो सरणमरिहंते ।।२१।।

ગાથાર્થ : અતિ અદ્ભુત (આશ્ચર્યકારી) ગુણવાળા અને તેથી પોતાના ચંદ્રસમાન ઉજ્જવળ યશથી (દિગન્ત=) સમગ્ર વિશ્વને શોભાવનારા અને શાશ્વત એવા ત્રણે કાળના સર્વ અરિહંતોનું હું શરણ સ્વીકારું છું.-૨૧.

❖ એક અરિહંત સાદિ-સાંત હોય છે, શાશ્વતપણું પ્રવાહથી સર્વ જિનોને આશ્રીને ઘટે છે.

उज्झियजर-मरणाणं समत्तदुक्खत्तसत्तसरणाणं ।
तिहुयणजणसुहयाणं अरहंताणं नमो ताणं ।।२२।।

ગાથાર્થ : જરા-મરણનો જેઓને નાશ થયો છે એવા, સમસ્ત દુઃખથી પીડાતા (સંસારી) પ્રાણીઓના શરણભૂત, ત્રણે લોકના જીવોને સુખ દેનારા અરિહંત ભગવંતોને (મારો) નમસ્કાર થાઓ. (૨૨)

એમ અરિહંત ભગવંતોનું તેઓના વિશિષ્ટ ગુણોના કીર્તન દ્વારા શરણ સ્વીકારીને હવે સિદ્ધોનું શરણ સ્વીકારવા નમસ્કારપૂર્વક કહે છે કે -

अरहंतसरणमलसुद्धिलद्धपरिसुद्धसिद्धबहुमाणो ।
पणयसिरिरइयकरकमलसेहरो सहरिसं भणइ ।।२३।।

ગાથાર્થ : અરિહંતના શરણથી થયેલી કર્મ (પાપ) મળની શુદ્ધિથી પ્રગટ થયું છે, સિધ્ધ ભગવંતોને વિષે અતિવિશુદ્ધ બહુમાન જેને એવો (ભવ્યજીવ), નમેલા મસ્તક પર બે હાથ જોડવા રૂપ કમળની માળાનો મુગટ રચીને હર્ષપૂર્વક કહે છે.-૨૩.

અરિહંતના શરણના સ્વીકાર માત્રથી પણ પાપમળનો નાશ થાય છે અને પાપનો નાશ થવાથી "लाहा लोहो पवड्ढइ" એ ન્યાયે સિદ્ધ ભગવંતનું પણ બહુમાન વધે છે, તેના હર્ષથી સિદ્ધ ભગવંતોને મસ્તક નમાવી બે હાથે અંજલી જોડી હવે તેમના શરણનો સ્વીકાર કરતાં કહે છે કે -

સિદ્ધશરણ :

कम्मट्ठक्खयसिद्धा साहावियनाण-दंसणसमिद्धा ।
सव्वट्ठलद्धिसिद्धा ते सिद्धा हुंतु मे सरणं ।।२४।।

ગાથાર્થ : (સંસારના કારણભૂત) આઠેય કર્મોના ક્ષયથી (સિદ્ધ=) કૃતકૃત્ય, સ્વાભાવિક (ક્ષાયિક ભાવના) જ્ઞાનદર્શન (વગેરે અનંત) ગુણોથી સમૃદ્ધ અને સર્વ પ્રયોજનોની પ્રાપ્તિ જેઓએ સિદ્ધ કરી છે, તે સિદ્ધો મને શરણ થાઓ. (મને તેઓનું શરણ થાઓ.)-૨૪.

तियलोयमत्थयत्था परमपयत्था अचिंतसामत्था ।
मङ्गलसिद्धपयत्था सिद्धा सरणं सुहपसत्था ।।२५।।

ગાથાર્થ : ત્રણે લોકના મસ્તકે - સિદ્ધશિલાની ઉપર રહેલા, પરમપદ (મોક્ષ)ને પામેલા, અને અચિંત્ય સામર્થ્યવાળા, મંગળરૂપ સિદ્ધપદને પામેલા, પ્રશસ્ત (અનંત અવ્યાબાધ) સુખને પામેલા, સિદ્ધો મને શરણ થાઓ.-૨૫.

मूलुक्खयपडिवक्खा अमूढलक्खा सजोगिपच्चक्खा ।
साहावियत्तसुक्खा सिद्धा सरणं परममुक्खा ।।२६।।

ગાથાર્થ : રાગદ્વેષ-અજ્ઞાન વગેરે ભાવ શત્રુઓ ને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખનારા, શુદ્ધ (આત્મ) લક્ષ્યવાળા, સજોગી કેવલિ ભગવંતો જ જેઓને પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે તેવા, સ્વભાવરૂપ શુદ્ધ આત્મરમણતાના સુખને પામેલા અને પરમ મુક્તિને પામેલા સિદ્ધો મને શરણ થાઓ.-૨૬.

पडिपिल्लियपडणीया समग्गझाणग्गिदड्ढभवबीया ।
जोईसरसरणीया सिद्धा सरणं समरणीया ।।२७।।

ગાથાર્થ : રાગદ્વેષાદિ પ્રત્યનીકોનું અપમાન-અનાદર કરનારા, ધ્યાનરૂપી અગ્નિ દ્વારા સમગ્ર સંસારના (કર્મોરૂપ) બીજને બાળી નાંખનારા, યોગીશ્વરોને પણ શરણ કરવા યોગ્ય અને સતત સ્મરણ (ધ્યાન) કરવા યોગ્ય એવા સિદ્ધો મને શરણ થાઓ.-૨૭.

पावियपरमाणंदा गुणनीसंदा विदिण्णभवकंदा ।
लहुईकयरवि-चंदा सिद्धा सरणं खवियदंदा ।।२८।।

ગાથાર્થ : પરમાનંદને પ્રાપ્ત કરાવનારા અથવા પોતે પરમાનંદને પામેલા, ગુણોનાં સારભૂત, સંસારના મૂળરૂપ મિથ્યાત્વાદિ પાપોનો છેદ કરનારા પોતાના જ્ઞાનપ્રકાશથી સૂર્યને અને ચંદ્રને પણ જીતનારા અને રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ સુખ-દુઃખ વગેરે પરસ્પર વિરોધી દ્વંદ્વોનો ક્ષય કરનારા એવા સિદ્ધો મને શરણ થાઓ.-૨૮.

उवलद्धपरमबंभा दुल्लहलंभा विमुक्कसंरंभा ।
भुवणघरधरणखंभा सिद्धा सरणं निरारंभा ।।२९।।

ગાથાર્થ : પરમબ્રહ્મ એટલે કેવળજ્ઞાનને પામેલા, જેની પ્રાપ્તિ (સામાન્ય જીવોને) દુર્લભ છે, અથવા દુર્લભ (એવા મોક્ષ)ને પામેલા, અશુભ પ્રવત્તિ રૂપી સંરંભથી મુક્ત, ત્રણ ભુવનરૂપી ઘરને ધારણ કરવામાં સ્તંભ સરખા અને નિરારંભા-સર્વકાર્યોમાંથી નિવૃત્ત થયેલા એવા સિદ્ધો મને શરણ થાઓ.-૨૯.

એ પ્રમાણે સિદ્ધોના તે તે વિશિષ્ટ ગુણોની સ્તુતિ દ્વારા શરણ સ્વીકારીને હવે સાધુના શરણનો સ્વીકાર કરવા કહે છે કે-

सिद्धसरणेण नयबंभहेउसाहुगुण जणियअणुराओ ।
मेइणिमिलंतसुपसत्थमत्थओ तत्थिमं भणइ ।।३०।।

ગાથાર્થ : સિદ્ધ ભગવંતોના શરણથી શ્રુતજ્ઞાનના હેતુ રૂપ વિનય વગેરે સાધુઓના ગુણો (સાધુતા) પ્રત્યે જેને બહુમાન અથવા અનુરાગ પ્રગટ્યો છે તેવો ભવ્ય આત્મા પૃથ્વી સાથે ઉત્તમ મસ્તકને જોડીને (પૃથ્વી સુધી મસ્તકને નમાવીને) તેઓના વિષયમાં આ પ્રમાણે કહે છે.-૩૦.

સાધુશરણ :

जियलोयबंधुणो कुगइसिंधुणो पारगा महाभागा ।
नाणाइएहिं सिवसुक्खसाहगा साहुणो सरणं ।।३१।।

ગાથાર્થ : સમગ્ર જીવોના બંધુ, દુર્ગતિરૂપ સમુદ્રનો પાર પામેલા અને મહાભાગ-મોટા મહિમાવાળા તથા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર વગેરે ગુણો વડે શિવસુખના સાધક એવા સાધુઓ મને શરણ થાઓ.-૩૧.

એમ સામાન્યથી સાધુનાં શરણને સ્વીકારીને હવે વિવિધ પ્રકારના ચારિત્રના આરાધક તે સર્વ સાધુઓના શરણ માટે કહે છે કે -

केवलिणो परमोही विउलमई सुयहरा जिणमयम्मि ।
आयरिय उवज्झाया ते सव्वे साहुणो सरणं ।।३२।।

ગાથાર્થ : સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીઓ, જેનાથી અંતમુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન થાય તેવા પરમાવધિજ્ઞાનવાળા, જેનાથી નિયમા કેવળજ્ઞાન થાય તેવા વિપુલમતિ મનઃપર્યવ જ્ઞાનવાળા, શ્રુતકેવળીઓ અને બીજા પણ જિનશાસનમાં જે આચાર્યો, ઉપાધ્યયો વગેરે તે સર્વ સાધુઓ મને શરણ થાઓ !-૩૨.

चउदस-दस-नवपुव्वी दुवालसिक्कारसंगिणो जे य ।
जिणकप्पाऽहालंदिय परिहारविसुद्धिसाहू य ।।३३।।

ગાથાર્થ : ચૌદપૂર્વીઓ, દશપૂર્વીઓ, નવપૂર્વીઓ, દ્વાદશ અંગને ધરનારા અગિયાર અંગધારક અને નિરપવાદ, સ્વાશ્રયી ચારિત્રરૂપ જિનકલ્પને સ્વીકારનારા સાધુઓ, યથાલંદિક ચારિત્રવાળા તથા પરિહાર વિશુદ્ધિ ચારિત્રવાળા સાધુઓ-૩૩. તથા -

खीरासव महुआसव संभिन्नस्सोय कुट्ठबुद्धी य ।
चारण-वेउव्वि-पयाणुसारिणो साहुणो सरणं ।।३४।।

ગાથાર્થ : ક્ષીરાશ્રવ લબ્ધિવાળા, મધ્વાશ્રવ લબ્ધિવાળા, સંભિન્ન-શ્રોત લબ્ધિવાળા, કોષ્ઠ બુદ્ધિવાળા અને ચારણશ્રમણો, વૈક્રિયલબ્ધિવાળા, પદાનુસારી લબ્ધિવાળા એ સર્વ સાધુઓ મને શરણ થાઓ ! અર્થાપત્તિએ અન્ય વિવિધ લબ્ધિધારી સાધુઓનું પણ મને શરણ થાઓ.-૩૪.

उज्झियवइर-विरोहा निच्चमदोहा पसंतमुहसोहा ।
अभिमयगुणसंदोहा हयमोहा साहुणो सरणं ।।३५।।

ગાથાર્થ : વૈર-વિરોધના ત્યાગી, નિત્ય અદ્રોહી, પ્રસન્ન મુખકાન્તિવાળા, અનુમોદનીય ગુણોના ભંડાર અથવા સ્વ-પર ગુણસમૂહની અનુમોદના કરનારા અને મોહરૂપી અજ્ઞાનનો નાશ કરનારા સાધુઓ, મને શરણ થાઓ.-૩૫.

खंडियसिणेहदामा अकामधामा निकामसुहकामा ।
सुपुरिसमणाभिरामा आयारामा मुणी सरणं ।।३६।।

गाथार्थ : સ્નેહની સાંકળ (બંધનને) તોડનારા, કામ-ભોગના સ્થાનનો ત્યાગ કરનારા, નિષ્કામમોક્ષ સુખની ઇચ્છાવાળા, સત્પુરુષોના ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારા, આત્મારામી (સદાસ્વભાવમાં રમનારા) એવા મુનિઓ મને શરણ થાઓ !-૩૬.

मिल्हियविसय-कसाया उज्झियघर-घरणिसंगसुहसाया ।
अकलियहरिस-विसाया साहू सरणं विहुयसोया।।३७।।

गाथार्थ : વિષય કષાયોના ત્યાગી, ઘર-સ્ત્રીના સંગથી થતા સુખ-શાતાનો પરિહાર કરનારા, હર્ષ-વિષાદ રહિત અને શોક રહિત એવા સાધુઓ, મને શરણ થાઓ !-૩૭.

हिंसाइदोससुन्ना कयकारुन्ना सयंभुरूप्पन्ना ।
अजराऽमरपहखुन्ना साहू सरणं सुकयपुन्ना ।।३८।।

गाथार्थ : હિંસા, અસત્ય વગેરે દોષોથી રહિત, કરુણાને કરનારા સ્વયં જેમણે સમ્યક્ત્વ અને પ્રજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરી છે તેવા, જ્યાં વૃદ્ધત્વ અને મરણ નથી તેવા મોક્ષના માર્ગમાં નિપૂણ અને અતિશય પુણ્યને કરનારા સાધુ ભગવંતો મને શરણ થાઓ.-૩૮.

कामविडंबणचुक्का कलिमलमुक्का विविक्कचोरिक्का ।
पावरयसुरयरिक्का साहूगुणरयणचिच्चिक्का ।।३९।।

गाथार्थ : વિષય ઇચ્છાની વિડંબના રહિત પાપથી મુક્ત, ચારે પ્રકારના અદત્તાદાનથી રહિત, પાપકર્મના બંધમાં કારણભૂત મૈથુનક્રીડાથી મુકાએલા, ગુણરૂપી રત્નોથી વિભૂષિત એવા સાધુઓ (મને) શરણ થાઓ !-૩૯.

હવે 'સાધુઓ' શબ્દથી આચાર્યાદિનો પણ સ્વીકાર કરવા કહે છે.

साहुत्तसुट्ठिया जं आयरियाई तओ य ते साहू ।
साहुभणिएण गहिया ते तम्हा साहुणो सरणं ।।४०।।

गाथार्थ : આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-ગણી-પ્રવર્તક વગેરે સર્વ સાધુતામાં સુસ્થિત (રહેલા) છે, તેથી તેઓ પણ અહીં સાધુ શબ્દથી ગ્રહણ થાય છે. તેથી (તૃતીય ચતુર્થ અને પંચમ પદે વર્તતા) તે સર્વ સાધુઓ મને શરણ થાઓ ! (૪૦)

એમ ત્રણ શરણથી પંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોના શરણનો સ્વીકાર કરીને હવે કેવલિકથિત ધર્મના શરણ માટે કહે છે કે -

पडिवन्नसाहुसरणो सरणं काउं पुणो वि जिणधम्मं ।
पहरिसरोमंचपवंचकंचुयंचियतणू भणइ ।।४१।।

ગાથાર્થ : સ્વીકાર્યું છે સાધુ શરણ જેણે એવો, અતિહર્ષથી વિકસિત રોમરાજીના વિસ્તારરૂપ કંચુકથી વ્યાપ્ત-શરીરવાળો ભવ્ય આત્મા શ્રી જિનધર્મનું શરણ કરવા પુનઃ પણ કહે છે.-૪૧.

ધર્મશરણ :

पवरसुकएहिं पत्तं पत्तेहि वि नवरि केहि वि न पत्तं ।
तं केवलिपन्नत्तं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४२।।

ગાથાર્થ : ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય વડે પ્રાપ્ત થતો કેટલાક પુણ્યવંતોને પણ પ્રાપ્ત નહિ થયેલો, એવો જે કેવલિ ભગવંતોએ કહેલો ધર્મ, તેનું શરણ સ્વીકારું છું.-૪૨.

पत्तेण अपत्तेण य पत्ताणि य जेण नर-सुरसुहाइं ।
मोक्खसुहं पि य पत्तेण नवरि धम्मो स मे सरणं ।।४३।।

ગાથાર્થ : જે ધર્મની પ્રાપ્તિથી અને પ્રાપ્તિ વિના પણ મનુષ્યપણાનાં અને દેવપણાનાં સુખો તો પ્રાપ્ત થયાં, પણ મોક્ષનું સુખ કે જે કેવલિ પ્રજ્ઞપ્ત ધર્મની પ્રાપ્તિથી જ પ્રાપ્ત થાય, તે ધર્મ મને શરણ થાઓ !-૪૩.

निद्दलियकलुसकम्मो कयसुहजम्मो खलीकयकुहम्मो ।
पमुहपरिणामरम्मो सरणं मह होइ जिणधम्मो ।।४४।।

ગાથાર્થ : પાપકર્મોનો સંપૂર્ણ નાશ કરનાર, શુભકર્મોને (જન્મ) પ્રગટ કરનાર, અથવા સુખને જન્મ આપનાર અધર્મનો તિરસ્કાર કરનાર, પ્રારંભમાં અને અંતમાં (પરિણામે) પણ સુખ આપનાર એવો જિનધર્મ મને શરણ થાઓ !-૪૪.

कालत्तए वि न मयं जम्मण-जर-मरण-वाहिसयसमयं ।
अमयं व बहुमयं जिणमयं च सरणं पवन्नो हं ।।४५।।

ગાથાર્થ : ત્રણે કાળમાં પણ નાશ નહિ પામનારો શાશ્વત તથા જન્મ-જરા-મરણ-વગેરે સેંકડો આત્મરોગોને શાંત કરનારો અને અમૃતની જેમ અત્યંત માન્ય એવા જિનધર્મનું શરણ હું સ્વીકારું છું.-૪૫.

पसमियकामपमोहं दिट्ठाऽदिट्ठेसु न कलियविरोहं ।
सिवसुहफलयममोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४६।।

गाथार्थ : કામના ઉન્માદને પ્રશાંત કરનાર, જેના પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ ભાવોના નિરૂપણમાં વિરોધ-વિસંવાદ જોવા પણ ન મળે તેવાં મોક્ષ સુખરૂપી ફળ દેનારા અને અમોઘ (સફળ) એવા ધર્મનું હું શરણ સ્વીકારું છું.-૪૬.

नरयगइगमणरोहं गुणसंदोहं पवाइनिक्खोहं ।
निहणियवम्महजोहं धम्मं सरणं पवन्नो हं ।।४७।।

गाथार्थ : નરક (વગેરે દુષ્ટ) ગતિની પ્રાપ્તિને રોકનાર, ગુણનો સમૂહ, પ્રકૃષ્ટ વાદિઓથી પણ પરાભવ નહિ પામનાર, કામરૂપી મહાયોદ્ધાને હણનાર એવા ધર્મનું શરણ હું સ્વીકારું છું.-૪૭.

भासुरसुवन्नसुंदररयणालंकारगारवमहग्घं ।
निहिमिव दोगच्चहरं धम्मं जिणदेसियं वंदे ।।४८।।

गाथार्थ : દેદીપ્યમાન સુવર્ણ અને સુંદર રત્નોના અલંકારના ગૌરવથી મહાકિંમતી એવા નિધાનની જેમ દૌર્ગત્ય-દુર્ગતિનો નાશ કરનાર એવા જિનેશ્વરોએ કહેલા ધર્મને હું વાંદું છું. -૪૮.

હવે દુષ્કૃતની ગર્હા દ્વારા અશુભ કર્મોના ક્ષયની ઇચ્છાથી કહે છે.

चउसरणगमणसंचियसुचरियरोमंचअंचियसरीरो ।
कयदुक्कडगरिहाऽसुहकम्मक्खयकंखिरो भणइ ।।४९।।

गाथार्थ : ચાર શરણોના સ્વીકારથી એકઠા થયેલા સદાચાર (પુણ્ય)ના પ્રભાવે રોમાંચિત થયેલી કાયાવાળો દુષ્કૃતોની ગર્હા વડે અશુભકર્મોનો ક્ષય કરવાની ઇચ્છાવાળો ભવ્ય જીવ કહે છે.-૪૯.

દુષ્કૃતગર્હા :

इहभवियमन्नभवियं मिच्छत्तपवत्तणं जमहिगरणं ।
जिणपवयणपडिकुट्ठं दुट्ठं गरिहामि तं पावं ।।५०।।

गाथार्थ : આ ભવસંબંધી અને અન્ય ભવો સંબંધી મિથ્યાત્વને પ્રચારવારૂપ જે પાપ, તથા ઘર, બગીચા, કિલ્લા, શસ્ત્રો, યંત્રો વગેરે જે અધિકરણો કર્યા તે રૂપ જે જિનવચનમાં નિષિદ્ધ અથવા જિનવચન વિરોધી દુષ્ટ પાપ કર્યું હોય, તેને હું ગર્હું છું. (ગુરુસાક્ષિએ નિંદું છું.)-૫૦.

मिच्छत्ततमंधेणं अरिहंताइसु अवन्नवयणं जं ।
अन्नाणेण विरइयं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५१।।

ગાથાર્થ : મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારથી અંધ એવા મેં અજ્ઞાનથી અરિહંતાદિનો જે અવર્ણવાદ (નિંદા-અપકીર્તિ-અવજ્ઞા અનાદર) વગેરે કર્યું, તે પાપને વર્તમાનમાં હું ગર્હું છું.-૫૧.

सुय-धम्म-संघ-साहूसु पावं पडिणीययाए जं रइयं ।
अन्नेसु य पावेसुं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५२।।

ગાથાર્થ : શ્રુત (જિનાગમ), ધર્મ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ અને સાધુઓ પ્રત્યે પ્રત્યનીકપણાથી (શત્રુપણાથી) જે પાપ કર્યું, અને બીજા પણ વિવિધ પાપોમાં જે કોઈ પાપ કર્યું (તે સર્વ) પાપને વર્તમાનમાં હું ગર્હું છું.-૫૨.

अन्नेसु य जीवेसु मित्ती-करुणाइ गोयरेसु कयं ।
परियावणाइ दुक्खं इण्हिं गरिहामि तं पावं ।।५३।।

ગાથાર્થ : મૈત્રી કરુણાદિ કરવા યોગ્ય અન્ય પણ જીવોને મેં જે પરિતાપ (સંતાપ-સંકલેશ) વગેરે દુઃખ આપ્યું હોય, તે પાપને વર્તમાનમાં ગર્હું છું.-૫૩.

जं मण-वय-काएहिं कय-कारिय-अणुमईहिं आयरियं ।
धम्मविरुद्धमसुद्धं सव्वं गरिहामि तं पावं ।।५४।।

ગાથાર્થ : ધર્મ વિરુદ્ધ જે કંઈ પાપને મન, વચન, કાયાથી મેં સ્વયં કર્યું, અન્ય દ્વારા કરાવ્યું, કે અન્ય કરનારનું પાપ અનુમોદ્યું હોય, તે સર્વ પાપને હું ગર્હું છું.-૫૪.

સુકૃત-અનુમોદના :

હવે સુકૃત અનુમોદના માટે કહે છે-

अह सो दुक्कडगरिहादलिउक्कडदुक्कडो फुडं भणइ ।
सुकडाणुरायसमुइन्नपुन्नपुलयंकुरकरालो ।।५५।।

ગાથાર્થ : હવે દુષ્કૃત ગર્હાથી ઉત્કટ દુષ્કૃત્યોનો (પાપોનો) નાશ કર્યો છે. જેણે, તથા સુકૃતના અનુરાગથી પવિત્ર થયેલી રોમરાજીના વિકાસથી શત્રુઓ માટે ભીષણ એવો આત્મા પ્રગટ કહે છે. (૫૫)

अरिहत्तं अरिहंतेसु, जं च सिद्धत्तणं च सिद्धेसु ।
आयारं आयरिएसु, उज्झायत्तं उवज्झाएसु ।।५६।।
साहूण साहुचरियं, देसविरइं च सावगजणाणं ।
अणुमन्ने सव्वेसिं, सम्मत्तं सम्मदिट्ठीणं ।।५७।।

गाथार्थ : અરિહંત દેવોનું વિશ્વોપકારરૂપ અરિહંતપણું, સિદ્ધ ભગવંતોનું જે સિદ્ધપણું, આચાર્ય ભગવંતોના પંચાચાર પાલન વગેરે જે આચારો અને ઉપાધ્યાય ભગવંતોનું જે (શિષ્યાદિને સૂત્ર પઠન પાઠનાદિ) ઉપાધ્યાયપણું-૫૬. સર્વ સાધુઓનું જે ચરણસિત્તરી કરણ સિત્તરી રૂપ ઉત્તમ ચારિત્ર અને શ્રાવકોની જે દેશવિરતિ તથા સર્વ સમકિત-દૃષ્ટિઓનું જે સમ્યક્ત્વનું પાલન વગેરે, તે સર્વ ગુણોની હું અનુમોદના કરું છું.-૫૭.

अहवा सव्वं चिय वीयरायवयणाणुसारि जं सुकडं ।
कालत्तए वि तिविहं अणुमोएमो तयं सव्वं ।।५८।।

गाथार्थ : અથવા સર્વ જે કાંઈ પણ વીતરાગ વચનને અનુસરતું, ત્રણે કાળમાં થયેલું, થતું અને થનારૂં અથવા મનથી વચનથી કે કાયાથી કર્યું, કરાવ્યું અને અનુમોદ્યું હોય, એમ ત્રણે પ્રકારનું જે જે સુકૃત તે સર્વની હું અનુમોદના કરું છું.-૫૮.

ફળ નિદર્શન :

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે-

सुहपरिणामो निच्चं, चउसरणगमाइ आयरं जीवो ।
कुसलपयडीओ बंधइ, बद्धाउ सुहाणुबंधाओ ।।५९।।
मंदणुभावा बद्धा तिव्वणुभावाओ कुणइ ता चेव ।
असुहाओ निरणुबंधाओ, कुणइ तिव्वाओ मंदाओ ।।६०।।

गाथार्थ : એમ શુભ પરિણામથી જીવ નિત્ય ચતુઃશરણનો સ્વીકાર દુષ્કૃત ગર્હા અને સુકૃત અનુમોદનાનું આચરણ કરતો (નવી) શુભ (પુણ્ય) પ્રકૃતિઓને બાંધે. બાંધેલી (અશુભ અનુબંધવાળીને) શુભ અનુબંધવાળી કરે.-૫૯. અને મંદ રસવાળી બાંધેલી પુણ્ય પ્રકૃતિઓને તીવ્ર રસવાળી કરે. તેમજ અશુભ કર્મપ્રકૃતિઓ બાંધી હોય તેને નિરનુબંધ (અનુબંધ વિનાની) કરે અને તીવ્રરસવાળીને મંદરસવાળી કરે.-૬૦.

ता एयं कायव्वं बुहेहिं निच्चं पि संकिलेसम्मि ।
होइ तिकालं सम्मं असंकिलेसम्मि सुकयफलं [सुगइफलं] ।।६१।।

ગાથાર્થ : તે કારણે પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ફળ છે. જેનું એવું આ (ચતુઃશરણ સ્વીકાર વગેરે) પંડિત પુરુષોએ સંક્લેશના પ્રસંગે વારંવાર કરવું અને સંક્લેશના અભાવે પણ સમ્યગ્ પ્રકારે દરરોજ ત્રિકાળ કરવું જોઈએ.-૬૧.

चउरंगो जिणधम्मो न कओ, चउरंगसरणमवि न कयं ।
चउरंगभवच्छेओ न कओ, हा ! हारिओ जम्मो ।।६२।।

ગાથાર્થ : જેણે દાનાદિ ચાર પ્રકારનો ધર્મ ન કર્યો, અરિહંતાદિ ચારનું શરણ (તથા ઉપલક્ષણથી દુષ્કૃતનિંદા અને સુકૃત અનુમોદના રૂપ આરાધન) પણ ન કર્યું. અને ચાર અંગ (નરકાદિ ગતિ) વાળા સંસારનો ઊચ્છેદ ન કર્યો, તેથી ખેદ કરવા યોગ્ય છે કે ચિંતામણિ તુલ્ય મનુષ્યનો જન્મ તે હારી ગયો. અર્થાત્ તેનો સંસાર નાશ થતો નથી, માટે માનવજન્મ પામીને આ આરાધના અવશ્ય કરવી જોઈએ.-૬૨.

इय जीय ! पमायमहारिवीरभद्दंतमेयमज्झयणं ।
झाएसु तिसंझमवंझकारणं निव्वुइसुहाणं ।।६३।।

ગાથાર્થ : એમ જીવના મહાશત્રુ પ્રમાદને જીતવામાં એક વીર સુભટ તુલ્ય (સમર્થ) અને કલ્યાણકારી, એવું આ 'ચઉસરણ પયન્ના'નું અધ્યયન કે જે નિર્વૃત્તિ (મોક્ષ) સુખનું અવંધ્ય (સફળ) કારણ છે, તેનું ત્રણ સંધ્યાએ ધ્યાન કર !-૬૩.

॥ શ્રી ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણકનો ભાવાનુવાદ સંપૂર્ણ ॥

परिशिष्टः-४

लहु-चउसरणपइन्नयं (लघुचतुःशरण प्रकीर्णकम्)

(गा. १. अत्थाहिगारा-अर्थाधिकारः)

मू. [१]चउसरणगमण [२]दुक्कडगरिहा [३]सुकडाणुमोयणा चेव ।
एस गणो अणवरयं कायव्वो कुसलहेउ त्ति ।।१।।

छा. चतुःशरणगमनं दुष्कृतगर्हा सुकृताऽनुमोदना चैव ।
एष गणोऽनवरतं कर्तव्यः कुशलहेतुरिति ।।१।।

અ. ૧-ચાર શરણનો સ્વીકાર, ૨-દુષ્કૃત ગર્હા અને ૩-સુકૃત અનુમોદના આ ત્રણનો સમૂહ જ અખંડપણે કરવો જોઈએ. કેમ કે, એ કુશલ (પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય)ની પ્રાપ્તિનું કારણ છે ગાથા નં -૧.

(गा. २-६. १ चउसरणगमणं चतुःशरणगमनम्)

(ગાથા ૨-૬ ચાર શરણનો સ્વીકાર)

मू. परिहीणराग-दोसा सव्वण्णू तियसनाहकयपूया ।
तिहुयणमंगलनिलया अरहंता मज्झ ते सरणं ।।२।।

छा. परिहीनराग-द्वेषाः सर्वज्ञा-स्त्रिदशनाथकृतपूजाः ।
त्रिभुवनमङ्गलनिलया अर्हन्तो मम ते शरणम् ।।२।।

અ. જેમણે સંપૂર્ણપણે રાગ, દ્વેષનો નાશ કર્યો છે, જે સર્વજ્ઞ છે, દેવોના નાથ (ઈન્દ્રો) દ્વારા જેમની પૂજા કરાયેલી છે, જેઓ ત્રણે લોકના મંગલના સ્થાનરૂપ છે. તેવા શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ મને શરણરૂપ થાઓ. ગાથા નં-૨.

मू. निट्ठवियअट्ठकम्मा कयकिच्चा सासयं सुहं पत्ता ।
तियलोयमत्थयत्था सिद्धा सरणं महं इण्हिं ।।३।।

छा. निष्ठापिताष्टकर्माः कृतकृत्याः शाश्वतं सुखं प्राप्ताः ।
त्रिलोकमस्तकस्थाः सिद्धाः शरणं ममेदानीम् ।।३।।

અ. જેમણે આઠે કર્મોને ખપાવી દીધા છે, જે કૃતકૃત્ય બન્યા છે, જેઓ શાશ્વત સુખને પામ્યા છે, જેઓ ત્રણે લોકના મસ્તક પર સ્થિત થયેલા છે તેવા શ્રી સિદ્ધિ પરમાત્માઓ મને હવે શરણરૂપ થાઓ. ગાથા નં-૩.

मू. पंचमहव्वयजुत्ता समतिण-मणि-लिट्ठु-कंचणा विरया ।
सुग्गिहियनामधेया साहू सरणं महं निच्चं ।।४।।

छा. पञ्चमहाव्रतयुक्ताः समतृणमणिलेष्टुकाञ्चना विरताः ।
सुगृहीतनामधेयाः साधवः शरणं मम नित्यम् ।।४।।

અ. જેઓ પાંચે મહાવ્રતોથી યુક્ત છે, જેઓ ઘાસ અને મણિઓ, માટીનાં ઢેફાં અને સોનું જેવા પદાર્થોમાં સમાન બુદ્ધિવાળા છે, જેઓ પાપથી વિરામ પામેલા છે, જેઓનું નામ સારી રીતે સ્મરણ કરાયેલું છે, તેવા શ્રી સાધુ ભગવંતો મને હંમેશા શરણરૂપ થાઓ. ગાથા નં-૪.

मू. कम्मविसपरममंतो, निलओ कल्लाण-अइसयाईणं ।
संसारजलहिपोओ सरणं मे होउ जिणधम्मो ।।५।।

छा. कर्मविषपरममन्त्रो निलयः कल्याणातिशयानाम् ।
संसारजलधिपोतः शरणं मे भवतु जिनधर्म्मः ।।५।।

અ. કર્મરૂપી વિષને હરવા માટે શ્રેષ્ઠ મંત્ર જેવો, કલ્યાણ અને અતિશયોના આવાસ-રૂપ, સંસારરૂપી સાગરને તરવા માટે જહાજ સમાન એવો શ્રી જૈનધર્મ મને શરણરૂપ થાઓ. ગાથા નં-૫.

मू. इय चउसरणगओ हं सम्मं निंदामि दुक्कडं इण्हिं ।
सुकडं अणुमोएमो सव्वं चिय ताण पच्चक्खं ।।६।।

छा. इति चतुःशरणगतोऽहं सम्यग् निन्दामि दुष्कृतमिदानीम् ।
सुकृतमनुमोदे सर्व्वमेव तेषां प्रत्यक्षम् ।।६।।

અ. આ રીતે ચારેનાં શરણને પામેલો હું હવે મારાં દુષ્કૃતોની સમ્યક્ પ્રકારે નિંદા કરું છું; તેમજ તેઓની (અરિહંતાદિ ચારેની) સામે (સાક્ષીએ) બધાં જ સુકૃતની અનુમોદના કરું છું. ગાથા નં. ૬.

(गा. ७-१७. २ दुक्कडगरिहा-दुष्कृतगर्हा)

मू. संसारम्मि अणंते अणाइमिच्छत्तमोहमूढेणं ।
जं जं कयं कुतित्थं तं तं तिविहेण वोसिरियं ।।७।।

छा. *संसारेऽनन्तेऽनादिमिथ्यात्वमोहमूढेन ।*
यद्यत्कृतं कुतीर्थं तत्तत् त्रिविधेन व्युत्सृष्टम् ।।७।।

અ. અનંત એવા આ સંસાર ચક્રમાં અનાદિકાલીન મિથ્યાત્વ અને મોહના કારણે મૂઢ બનેલા એવા મેં જે જે કુતીર્થ પ્રવર્તાવ્યું હોય (મિથ્યા ધર્મોનો પ્રચાર-પ્રસાર કર્યો હોય) તે મારા પાપને હું ત્રિવિધરૂપે વોસિરાવું (ત્યજું) છું. ગાથા નં-૭.

मू. जं मग्गो अवलविओ, जं च कुमग्गो य देसिओ लोए ।
जं कम्मबंधहेऊ संजायं तं पि निंदामि ।।८।।

छा. यन्मार्गोऽपलपितो यच्च कुमार्गोऽपि देशितो लोके ।
यत्कर्मबन्धहेतुः सञ्जातं तमपि निन्दामि ।।८।।

અ. જે મેં મુક્તિ માર્ગનો અપલાપ કર્યો હોય, એ જ રીતે જે મેં કુમાર્ગનો જગતમાં ઉપદેશ આપ્યો હોય અને જે મારા કર્મબંધનું કારણ બન્યું હોય તેની પણ હું નિંદા કરું છું. ગાથા નં-૮.

मू. जं जीवघायजणयं अहिगरणं कह वि किं पि मे रइयं ।
तं तिंविहं तिविहेणं वोसिरियं अज्ज मे सव्वं ।।९।।

छा. यज्जीवघातजनकमधिकरणं कथमपि किमपि मम रचितम् ।
तत् त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृष्टमद्य मे सर्व्वम् ।।९।।

અ. જીવોની હિંસાને કરનારું જે કોઈપણ થોડું-ઘણું પણ અધિકરણ (શસ્ત્ર) મેં બનાવી મૂક્યું હોય તે બધું જ આજે હું ત્રિવિધ ત્રિવિધ પ્રકારે વોસિરાવું (ત્યજું) છું. ૯

मू. जा मे वयरपरंपर कसायकलुसेण असुहलेसेणं ।
जीवाणं कहवि कया सा वि य मे सव्वहा चत्ता ।।१०।।

छा. या मया वैरपरम्परा कषायकलुषेण अशुभलेश्येन ।
जीवानां कथमपि कृता, साऽपि च मया सर्वथा त्यक्ता ।।१०।।

અ. કષાયોથી મલિન બનેલા અને અશુભ લેશ્યાવાળા મેં જીવોની સાથે કોઈપણ રીતે જે વૈરની પરંપરાનું સર્જન કર્યું તે વૈરની પરંપરાને મેં છોડી દીધી છે. ગાથા નં-૧૦.

मू. जं पि सरीरं इट्ठं कुडुंबउवगरणरूवविन्नाणं ।
जीवोवघायजणयं संजायं तं पि निंदामि ।।११।।

छा. यदपि शरीरमिष्टं कुटुम्बोपकरणरूपविज्ञानम् ।
जीवोपघातजनकं सञ्जातं तदपि निन्दामि ।।११।।

અ. મારા શરીર, ઈષ્ટ, કુટુંબ (પરિવાર), ઉપકરણો (સાધન સામગ્રી), રૂપ અને વિજ્ઞાન આમાંનું જે કાંઈ પણ જીવોના નાશનું કારણ બન્યાં હોય તે બધાંની પણ હું નિંદા કરું છું. ગાથા નં-૧૧.

मू. गहिऊण य मुक्काइं जम्मण-मरणेहिं जाइं देहाइं ।
पावेसु पसत्ताइं तिविहेणं ताइं चत्ताइं ।।१२।।

छा. गृहीत्वा च मुक्तानि जन्म-मरणैः यानि देहानि ।
पापेषु प्रसक्तानि त्रिविधेन तानि त्यक्तानि ।।१२।।

અ. જન્મો અને મરણોની પરંપરાથી પાપમાં જોડાયેલા (પાપમાં પ્રવર્તેલા) એવાં મારા જેટલાં પણ શરીરો મેં ગ્રહણ કરીને મૂકી દીધેલાં હતાં તે બધાં જ મારા વડે ત્રિવિધે ત્યજી દેવાયાં છે. (વોસીરાવી દીધાં છે.) ગાથા નં-૧૨.

मू. आवज्जिऊण धरिओ अत्थो जो लोह-मोहमूढेणं ।
असुहट्ठाणपउत्तो मण-वय-काएहिं सो चत्तो ।।१३।।

छा. आवर्ज्य धृतोऽर्थः यः लोभमोहमूढेन ।
अशुभस्थानप्रयुक्तो मनोवचस्कायैः स त्यक्तः ।।१३।।

અ. લોભ અને મોહના કારણે મૂઢ બનેલા મારા વડે જે ધન-સંપત્તિ ખેંચીને પકડી રખાઈ અને અશુભ સ્થાનોમાં પ્રયોજાઈ, તે મેં મન-વચન કાયાથી આજે છોડી દીધી છે. ગાથા નં-૧૩.

मू. जाइं चिय गेह-कुडुंबयाइं हिययस्स अइव इट्ठाइं ।
जम्मे जम्मे चत्ताइं वोसिरियाइं मए ताइं ।।१४।।

छा. यानि एवं गृहकुटुम्बकादीनि हृदयायाऽतीवेष्टानि ।
जन्मनि जन्मनि त्यक्तानि व्युत्सृष्टानि मया तानि ।।१४।।

અ. હૃદયને અતિશય ઈષ્ટ (પ્રિય) એવા જે પણ ગૃહ-પરિવારો મેં ભવોભવમાં મૂક્યા હતા તે બધા મારા વડે વોસિરાવી દેવાયા'છે. ગાથા નં-૧૪.

मू. अहिगरणाइं जाइं हल-उक्खल-सत्थ-जंतमाईणि ।
करणाईहिं कयाइं परिहरियाइं मए ताइं ।।१५।।

छा. अधिकरणानि यानि हलोखलशस्त्रयन्त्रादीनि ।
करणैः कृतानि परिहृतानि मया तानि ।।१५।।

અ. જે કાંઈ હળ, ઉખળ, શસ્ત્ર, યંત્ર વગેરે અધિકરણો (જીવઘાતક સાધનો) મારા વડે કરાયાં હતાં તે બધાં મારા વડે ત્રણે કરણ (કરણ, કરાવણ, અનુમોદન)થી વોસિરાવી દેવાયાં છે. ગાથા નં-૧૫.

मू. मिच्छत्तभावगाइं जाइं कुसत्थाइं पावजणगाइं ।
कुग्गहकराइं लोए निंदामि य ताइं सव्वाइं ।।१६।।

छा. मिथ्यात्वभावकानि यानि कुशास्त्राणि पापजनकानि ।
कुग्रहकराणि लोके निन्दामि च तानि सर्वाणि ।।१६।।

અ. મિથ્યાત્વ-ભાવને પેદા કરનારાં, પાપને ઉત્પન્ન કરનારાં જે કુશાસ્ત્રો જગતમાં કુગ્રહ (કદાગ્રહ, ખોટી પક્કડ, મિથ્યામતનો અભિનિવેશ) કરાવનારાં છે તે મારા વડે પરિહરાયાં (છોડી દેવાયાં) છે. ગાથા નં-૧૬.

मू. अन्नं पि य जं किंचि वि अन्नाण-पमाय-दोसमूढेणं ।
पावं पावेण कयं तं पि हु तिविहेण पडिकंतं ।।१७।।

छा. अन्यदपि च यद् किञ्चिदपि अज्ञानप्रमाददोषमूढेन ।
पापं पापेन कृतं तदपि हु त्रिविधेन प्रतिक्रान्तम् ।।१७।।

અ. અજ્ઞાન, પ્રમાદાદિ દોષના કારણે મૂઢ બનેલા પાપી એવા મારાથી આ સિવાયનું અન્ય પણ જે કાંઈ થોડું પણ પાપ કરાયું હોય તે પણ મારાથી ત્રિવિધ પ્રતિક્રાંત કરાયું છે. (તેનું મેં પ્રતિક્રમણ કર્યું છે.) ૧૭

(गा. १८-२६ ३ सुकडाणुमोयणा - सुकृतानुमोदना)

(ગાથા ૧૮-૨૬ સુકૃતાનુમોદના)

मू. जं पुण देहं सयणं वावारं दविण नाण कोसल्लं ।
वट्टइ सुहम्मि ठाणे तं सव्वं अणुमयं मज्झ ।।१८।।

छा. यत्पुनर्देहं स्वजनं व्यापारं द्रव्य-ज्ञान-कौशल्यम् ।
वर्तते शुभे स्थाने तत्सर्वमनुमतं मम ।।१८।।

અ. વળી જે જે સ્વજન (પરિવાર), વ્યાપાર, અર્થ (ધન), જ્ઞાન, કૌશલ્ય મારાથી શુભ સ્થાનકે વપરાઈ રહ્યું છે; તે બધું જ મને અનુમત છે. (અર્થાત્ તે બધાની હું અનુમોદના કરું છું.) ગાથા નં-૧૮.

मू. जं चिय कयं सुतित्थं संत (? ता) ईदेसणा सुहं किच्चं ।
जीवाणं सुहजणयं तिविहेणं बहुमयं तं पि ।।१९।।

छा. यदेव कृतं सुतीर्थं सदादिदेशना शुभं कृत्यम् ।
जीवानां सुखजनकं त्रिविधेन बहुमतं तदपि ।।१९।।

અ. જે કાંઈ મારાથી સુંદર તીર્થ નિર્માણ (જૈન દર્શનની પ્રભાવના આદિ), સત્પદાર્થોની પ્રરૂપણા, અને જીવોને માટે સુખને આપનાર શુભ કાર્ય થયું તે પણ મને ત્રિવિધ બહુમત છે. અર્થાત્ તેનું હું ખૂબ બહુમાન કરું છું. ગાથા નં-૧૯.

मू. गुणपगरिसं जिणाणं परोवयारं च धम्मकहणेणं ।
मोहजएणं नाणं अणुमोएमो य तिविहेणं ।।२०।।

छा. गुणप्रकर्षं जिनानां परोपकारं च धर्मकथनेन ।
मोहजयेन ज्ञानमनुमोदे च त्रिविधेन ।।२०।।

અ. શ્રી જિનેશ્વર દેવોનો ગુણોનો પ્રકર્ષ, ધર્મની દેશના કરવા દ્વારા કરાયેલો પરોપકાર અને મોહનો વિજય કરવા દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ કેવળજ્ઞાન આ બધાની હું ત્રિવિધ અનુમોદના કરું છું. ગાથા નં-૨૦.

मू. सिद्धाण सिद्धभावं असेसकम्मक्खएण सुहभावं ।
दंसण-नाणसहावं अणुमोएमो य तिविहेणं ।।२१।।

छा. सिद्धानां सिद्धभावमशेषकर्मक्षयेन शुभभावम् ।
दर्शनज्ञानस्वभावमनुमोदे च त्रिविधेन ।।२१।।

अ. શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોનો સર્વ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલો સિદ્ધભાવ, (અર્થાત્ સિદ્ધત્વ), શુભ ભાવ અને દર્શન-જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવની હું ત્રિવિધ અનુમોદના કરું છું. ગાથા નં-૨૧.

मू. आयरियाणाऽऽयारं पंचपयारं च जणियकल्लाणं ।
अणुओगमागमाणं अणुमोएमो य तिविहेणं ।।२२।।

छा. आचार्याणामाचारं पञ्चप्रकारं च जनितकल्याणम् ।
अनुयोगमागमानामनुमोदे च त्रिविधेन ।।२२।।

अ. શ્રી આચાર્ય ભગવંતોનો કલ્યાણને જન્માવનારો પાંચ પ્રકારનો આચાર, તથા આગમોનો અનુયોગ (અર્થ વ્યાખ્યાન) હું ત્રિવિધ અનુમોદું છું. ગાથા નં-૨૨.

मू. उज्झायाणऽज्झयणं आगमदाणेण दिण्णमग्गाणं ।
उवयारवावडाणं अणुमोएमो उ तिविहेणं ।।२३।।

छा. उपाध्यायानामध्ययनमागमदानेन दत्तमार्गाणाम् ।
उपकारव्यापृतानामनुमोदे तु त्रिविधेन ।।२३।।

अ. આગમોનું દાન કરવા દ્વારા, મુક્તિમાર્ગનું દાન કરનારા અને ઉપકાર કરવામાં ઓતપ્રોત બનેલા શ્રી ઉપાધ્યાય ભગવંતોના અધ્યયનની હું ત્રિવિધ અનુમોદના કરું છું. ગાથા નં-૨૩.

मू. साहूण साहुकिरियं मुक्खसुहाणिक्कसाहणोवायं ।
समभावभावियाणं, अणुमोएमो उ तिविहेणं ।।२४।।

छा. साधूनां साधुक्रियां, मोक्षसुखानामेकसाधनोपायाम् ।
समभावभावितानामनुमोदे तु त्रिविधेन ।।२४।।

अ. મોક્ષ સુખના એક માત્ર સાધનોપાય (મેળવવાનો એક માત્ર ઉપાય) ને સાધનારા, સમભાવથી ભાવિત બનેલા શ્રી સાધુ ભગવંતોની સાધુક્રિયાની હું ત્રિવિધ અનુમોદના કરું છું. ગાથા નં-૨૪.

मू. सावयगणाण सम्मं वयगहणं धम्मसवण-दाणाई ।
अन्नं पि धम्मकिच्चं, तं सव्वं अणुमयं मज्झ ।।२५।।

छा. श्रावकगणानां सम्यग् व्रतग्रहणं धर्मश्रवणदानादि ।
अन्यदपि धर्मकृत्यं तद् सर्वमनुमतं मम ।।२५।।

અ. શ્રાવક સંઘના સમ્યક્ પ્રકારના વ્રત ગ્રહણ, ધર્મ શ્રવણ, દાનાદિ અને અન્ય પણ જે ધર્મકાર્ય હોય, તે બધું જ મને અનુમત છે. અર્થાત્ મેં તેની અનુમોદના કરી છે. ગાથા નં-૨૫.

मू. अन्नेसिं सत्ताणं भव्वत्ताए उ होउ कामाणं ।•
मग्गाणुरूवकिरियं, तं सव्वं अणुमयं मज्झ ।।२६।।

छा. अन्येषां सत्त्वानां भव्यत्वेन तु भवितुकामानाम् ।
मार्गानुरूपक्रियां तां सर्वामनुमतं मम ।।२६।।

અ. ભવ્યત્વ પણાના કારણે જેઓ મુક્તિ મેળવવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. તેવા અન્ય સર્વ જીવોની મુક્તિમાર્ગને અનુરૂપ (માર્ગાનુસારી) એવી ક્રિયા મને અનુમત છે. અર્થાત્ મેં તેની અનુમોદના કરી છે. ગાથા નં-૨૬.

(गा. २७ उवसंहारो-उपसंहारः)

(ગા. ૨૭ ઉપસંહાર)

मू. एसो चउसरणाई जस्स मणे संठिओ सयाकालं ।
सो इह-परलोयदुहं लंघेउं लहइ कल्लाणं ।।२७।।

छा. एष चतुःशरणादि यस्य मनसि संस्थितं सदाकालम् ।
स इहपरलोकदुःखं लङ्घयित्वा लभते कल्याणम् ।।२७।।

અ. આ 'ચતુ:શરણાદિક' જેના મનમાં હંમેશા સ્થાપિત રહે છે, તે આ લોક તેમજ પરલોકનું દુ:ખ ઓળંગીને મોક્ષ-સુખને પામે છે. ગાથા નં-૨૭.

।। चउसरणपइण्णयं सम्मत्तं ।।१४।।

।। विजयकीर्तियशसूरिकृतसंस्कृतछायागुर्जरानुवादसहितं चिरन्तनाचार्यरचितं श्रीलघुचतुःशरणप्रकीर्णकं समाप्तम् ।।

॥ શ્રી લઘુ ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણકનો ભાવાનુવાદ સમાપ્ત ॥

• मुद्रिते 'होइ कम्माणं' इति पाठो दृश्यते परन्तु पञ्चसूत्रानुसारेण 'होउ कामाणं' इति पाठः सम्यग् ज्ञायते; ततस्तस्याऽत्र स्वीकारः । - सम्पादकः

परिशिष्ट:-५

ચતુશરણ પ્રકીર્ણક આધારિત

ચત્તારિ શરણં પવજ્જામિ

કર્તા : પ્રવચન પ્રદીપ પૂ.આ.શ્રી. વિજય પુણ્યપાલસૂરીશ્વરજી મહારાજ

(હરિગીત)

ભૂમિકા :

આ જગતમાં રાય-રંક સવિને એક આધાર જ સદા,
અરિહંત-સિદ્ધ-સૂરીશ-વાચક સાધુસંગ જગે સદા,
કેવળી કથિત ભવસિંધુતારક ધર્મ એક જ નાવ છે,
તેનું શરણ સ્વીકારી ભવિજન પાપથી મુકાય છે. ૧

આ જીવનમાં જાણ્યે અજાણ્યે જે થયાં તેહ પાપનું,
નિંદન ખરા અંતઃકરણથી જે કરે તેહ ભવ્યનું,
થયું શલ્ય અળગું પામ્યા ભવતીર કાપી બંધન ભવતણાં,
આલોચનાના ગુણ અનંતા વર્ણવે જગપતિ ઘણાં. ૨

ભૂત-ભાવિને વર્તમાન કાળે જે થયા ગુણનિધિ ઘણાં,
તેહ સર્વનાં જિનવચન અનુરૂપ સુકૃતો જગમાં ઘણાં,
તેહ સર્વની મન-વચન-કાયે પ્રશંસા જેહ આદરે,
વરે શિવરમણી જો હર્ષભરપૂર હૃદયથી ગુણ ઉચ્ચરે. ૩

જગમાંહિ ચિંતામણિ સ્વરૂપ ચતુઃશરણના સ્વીકારને,
અશુભ કરેલાં પાપકર્મોની સદા ગર્હા કરે,
સુકૃતતણા શુભ ગંજ ખડકી જે થયાં સુકૃત ઘણાં,
અનુમોદી, બાળી કર્મવનને ભરે પુણ્યનિધિ ઘણાં. ૪

ચાર શરણાંનો સ્વીકાર

અરિહંત શરણ : જેણે જગતને હેય-જ્ઞેયાદિક તત્ત્વો ઉપદિશ્યા,
જીવનમહીં અપનાવી મુક્તિમાર્ગ જેણે ઉપદિશ્યા,
દેવોતણા જે દેવ છે અનંતગુણ રયણાયરું,
ત્રિવિધે ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું ! ૫

સંસાર-વર્ધી રાગદ્વેષાદિક રૂપ શત્રુ હણ્યા,
મોહનીય આદિ અષ્ટસંખ્યક કર્મમલ્લોને હણ્યા,
ભવવૃદ્ધિકારી વિષય દ્વયને મૂળથી જેણે હણ્યા,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું ! ૬

ત્યજી ધન-કનકને કણતણા ભંડારવાળી લક્ષ્મીને,
ત્યજી ગજ-રથાદિ સૈન્ય પરિજનયુત મહીપતિ લક્ષ્મીને,
દુસ્તર તપી તપ ચરણને કૈવલ્યશ્રીને જે વર્યા,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૭

ત્રણ લોકતણી સ્તુતિ-પૂજન ને વંદનાને યોગ્ય જે,
અમરેન્દ્રને બળદેવ-વાસુદેવ-નૃપને પૂજ્ય જે,
શાશ્વત અને જન્માદિ વ્યાધિ રહિત સ્થાને સ્થિત જે,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૮

સવિ જીવના સવિ મનતણા જેહ ભાવને જાણે સદા,
જ્યોતિષ અને વૈમાનિકોના ઇન્દ્ર જેહને ધ્યાવતા,
બાર પર્ષદામાં સમવસરણ પર દેશનાને આપતા,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૯

સવિ જીવ કરું શાસનરસિક એહ ભાવનાથી ઓપતા,
ચોત્રીશ વર અતિશાયી અતિશય સમૂહથી જે દીપતા,
જેહને જઘન્યથી ક્રોડ દેવો સેવ્ય માની સેવતાં,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૦

પશુ-પક્ષી-માનવ-દેવ-દાનવ-મનતણાં સંશય હરે,
ઉખાડી તરુ મિથ્યાત્વરૂપને બોધિબીજ વાવણી કરે,
ત્રિભુવન મહી સવિ ભવિકજંતુતણું અનુશાસન કરે,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૧

વચનામૃતોની બહુલવર્ષાથી ભુવનને ઠારતાં,
દુર્દાન્ત દોષો કાઢી જનમાં ગુણ અનંતા સ્થાપતાં,
જીવલોકનો ઉદ્ધાર કરીને મુક્તિમાર્ગે સ્થાપતાં,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૨

અનંત અત્યદ્દભુત ગુણોના સ્વામી જગતમાં જેહ છે,
નિજ ધવલ-કીર્તિ યશ થકી ઇન્દુ સમા જગ જેહ છે,
અનંતજ્ઞાનતણી પ્રભાથી લોક બંધુ જેહ છે,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૩

જરા-જન્મ-વ્યાધિ આદિ દુઃખો જેહનાં દૂરે ગયાં,
હળુકર્મી જીવો જેહના શરણે જઈ સુખીયા થયા,
ત્રિભુવન જનોના એક નિષ્કારણ જગતબંધુ થયા,
તેહવા ત્રિવિધે શ્રી જિનચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૪

સિદ્ધ શરણ : ભુક્કો કરી નિજ કર્મદળનો જ્ઞાન-દર્શન-યુક્ત જે,
અર્થો થયા સંપૂર્ણ જેહના સર્વ લબ્ધિ સંયુત જે,
ત્રણ લોકના મસ્તક ઉપર જે મુગુટ સમ સ્થિતિને વર્યા,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૫

પરમોચ્ચતાના શિખર પર આરૂઢ થયા જે વિશ્વમાં,
તેથી જ ભવ્ય અચિંત્ય શક્તિશાળી જે છે વિશ્વમાં,
મંગલ-મહામંગલ-પદાર્થો સિદ્ધ જેને વિશ્વમાં,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૬

સયોગી કેવળી લક્ષ્મીધરને જે સદા પ્રત્યક્ષ છે,
સાહજિક આત્મિક સંગવર્જિત સુખનિધિ ઉલ્લસિત છે,
જેહનું સદાયે ધ્યાન ભવિને મુક્તિસુખ દેનાર છે,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૭

વરશુકલ ધ્યાનરૂપી અનલમાં બાળ્યાં ભવબીજ સર્વને,
સ્મરણીય છે જે લક્ષ્ય છે, યોગી-મહીપતિ-વર્ગને,
નિજ તેજ ને વળી શૈત્યથી ગાળ્યાં રવિ-શશી ગર્વને,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૮

નિર્મળ અને અત્યુચ્ચ પરમાનંદ લક્ષ્મીને વર્યા,
ભવભયદ-રાગદ્વેષરૂપ-ભવકંદ જેહના નિર્જર્યા,
શાશ્વત અને અનંત ગુણનિધિ જેહને વેગે વર્યા,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૧૯

ચિદાનંદરૂપ પરબ્રહ્મની જેહ લક્ષ્મીને વેગે વર્યા,
સમારંભ-આરંભ દોષ વર્જિત જે નિરારંભ ગુણ વર્યા,
ભુવનરૂપી ઘર ધારવા જે સ્તંભની ઉપમા વર્યા,
તેહવા ત્રિવિધે સિદ્ધચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૦

સાધુ શરણ :

સમસ્ત જીવના બંધુ તુલ્ય સદાય છે જે વિશ્વમાં,
દુઃખોતણા સાગરતણો જેહ પાર પામ્યા વિશ્વમાં,
રત્નત્રયીથી મુક્તિસુખના સાધકો જે વિશ્વમાં,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૧

પરમાવધિ-વિપુલમતિને કેવળી જે મુનિવરો,
જિનશાસને બહુશ્રુતધરા આચાર્ય આદિક મુનિવરો,
દશ ચૌદને નવ પૂર્વધારી ગુણનિધિ જે મુનિવરો,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૨

અગ્યાર અંગ ઉપાંગ બારહ ચૌદ પૂર્વો ધારતાં,
જિનકલ્પની તુલના કરીને કર્મવંનને બાળતાં,
પરિહાર વિશુદ્ધિ નામ સંયમધારી સંયમી જગતમાં,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૩

ક્ષીરાશ્રવી-મધુ આશ્રવી-સંભિન્નશ્રોત્રી મુનિવરા,
ચારણ વળી વૈક્રિયલબ્ધિ-કુઠ્ઠ-બુદ્ધિ મુનિવરા,
પદાનુસારી લબ્ધિધારી જેહ સર્વે મુનિવરા,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૪

ત્યાગી દીધા છે વૈર આદિ સદાય દોષરહિત જે,
પ્રશાંત-ફુલ્લ વદનતણી અતિશાયી શોભાસહિત જે,
મહાર્ધ્ય ગુણના સ્વામીને વળી મોહ-મલ્લનું બળ હણ્યું,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૫

જગમાંહી જેણે જિનવચનથી સ્નેહની બેડી હણી,
નિષ્કામ સુખના સ્વામી બનીયા કામરૂપ સુભટ હણી,
સત્પુરુષ મનના વાસી આતમ ગુણ મહીં રમે ચિત્તડું,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૬

મૂક્યા છે વિષય કષાય મનથી વળી વનિતા સંગને,
સુખમાં કે દુઃખમાં નથી કર્યો જરા હર્ષ કે વિષાદને,
રહી અપ્રમત્તપણે સદા જિનઆણમાં ચિત્તડું ઠર્યું,
તેહવા ત્રિવિધે સર્વમુનિને શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૭

હિંસાદિ દોષરહિત નિર્મળ જીવન છે જગ જેહનું,
સવિ જગતના જંતુ ઉપર કૃપાળુ મનડું જેહનું,
શાશ્વત-સુખોદધિ-મુક્તિ પંથે જેહનું મન દોડતું,
તેહવા ત્રિવિધે સાધુચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૮

સાધુજીવનના ગુણ રયણના એક રત્નાકર સમા,
કલિકાલમાં પણ પાપકાર્યોથી સદા દૂર ભાગતા,
બહુ પાપકારી ભોગની લીલાથી દૂર મન જેહનું,
તેહવા ત્રિવિધે સાધુચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૨૯

દીસે જગતમાં જેહને સવિ નારીઓ નાગણ સમી,
તેથી જ અર્થ ને કામને વમી નીકળ્યા સંયમ ભણી,
ગુણ વર્ણવા કેમ તેહના જે ગુણરયણ રયણાયરૂ,
તેહવા ત્રિવિધે સાધુચરણે શરણ ગ્રહીને હું નમું. ૩૦

ધર્મ શરણ : કેવળીકથિત ભવસિંધુતારક નાથ ભવિજન તારવા,
દ્વેષ-રાગ-મોહ-અજ્ઞાન આદિ અરિસમૂહને મારવા,
કામ, ક્રોધ આદિ વિષય દાવાનળ તણા દવ ઠારવા,
શ્રી જિનપ્રણીત વરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૧

જેહની કૃપાથી રંક પણ રાજા થઈને દીપતા,
જેહના જ નામસ્મરણથી દેવેન્દ્ર પણ સેવક થતા,
તીર્થંકરો પણ જેહને નમી દેશનાને આપતા,
એહવા શ્રી જિનવરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૨

વાસુદેવ ને બળદેવ-ચક્રી અર્ધ ચક્રી લક્ષ્મીને,
શક્રેન્દ્રને અહમિન્દ્ર આદિ સર્વ ભૌતિક લક્ષ્મીને,
પામ્યા અનંતા પામશે વળી પામતાં ભવિ જેહથી,
એહવા શ્રી જિનવરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૩

મુક્તિતણી એક આશથી જે ધર્મને સેવે સદા,
પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય શુભકારી સંપત્તિ દે સદા,
અંતે અપાવી મોક્ષને શાશ્વત સુખો જે અર્પતા,
એહવા શ્રી જિનવરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૪

મારી હઠાવે પાપકર્મો જન્મને સફળો કરે,
કાપી અધર્મ સુધર્મ સ્થાપી શુભ વિચારો મન ભરે,
જરા-જન્મ-વ્યાધિ, મરણ આદિ જેહથી દૂરે ટળે,
એહવા શ્રી જિનવરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૫

દૂર થાયે જેહના નામથી કામાદિ આંતર શત્રુઓ,
જેના સ્મરણથી ભાગતા સવિ આપદા ને શત્રુઓ,
સંપૂર્ણ આરાધનતણું ફળ મુક્તિ અંતિમ જેહનું,
એહવા શ્રી જિનવરધર્મને હું અતીવ નમ્રપણે નમું. ૩૬

ઉપરોક્ત રીતે અખિલ જગચિંતામણિરૂપ, ચારને,
નમી ભાવથી શરણું ગ્રહી કરી હર્ષનિર્ભર હૃદયને,
જેણે સ્વીકાર્યું શરણ એહનું તેહને શી ચિંત છે,
દેવેન્દ્ર પણ દુઃખ દઈ શકે ના, અન્યની શી બીક છે ? ૩૭

દુષ્કૃત-નિંદા

આ ભવમહીં કે અન્ય ભવમાં જિનવચનથી વિરુદ્ધ જે,
કર્યાં પાપ તેહની નિંદના કરું જિન સમક્ષે શુભ મને,
મિથ્યાત્વના અંધકારમાં પામર બનેલા મુજથી,
થઈ જિન આદિની આશાતના હું નિંદુ તેહને ચિત્તથી. ૩૮

શ્રુતધર્મને શ્રી સંઘ સાધુ આદિ બહુગુણી જન વિષે,
આશાતનાદિ મન-વચન-કાયા થકી કીધ ભવ વિષે,
જે અન્ય પણ પાપો કર્યાં અજ્ઞાન આદિના વશે,
તેહની સદાયે નિંદા ગર્હા જિન સમક્ષે હું કરું. ૩૯

જે મૈત્રી આદિ ભાવનાને યોગ્ય જીવ તણે વિષે,
તાડન અને ભેદનાદિ દુઃખો આપ્યાં બહુ મેં ભવ વિષે,
આવાં બહુ દુઃખો દઈ જે પાપ બાંધ્યાં ચીકણાં,
નિંદા ને ગર્હા રોતી આંખે જિન સમક્ષે હું કરું. ૪૦

જે મન વચનને કાયથી કરી કારવી અનુમોદીને,
પાપો કર્યાં જે આજ સુધી ભવવને ખૂબ રાચીને,
જે ધર્મથી વિરુદ્ધ નાનાં મોટાં સહુયે પાપની,
તેહની સદાયે નિંદા ગર્હા જિન સમક્ષે હું કરું. ૪૧

સુકૃતાનુમોદના અરિહંતના અરિહંત પદની હું કરું અનુમોદના,
વર સર્વ સિદ્ધતણા કરું સિદ્ધપદતણી અનુમોદના,
આચાર્યના આચાર પંચકની કરું અનુમોદના,
ઉપાધ્યાયના ઉપાધ્યાય-પદની પણ કરું અનુમોદના. ૪૨

અણગારના ચારિત્રની શ્રાવકતણી વિરતિ તણી,
સમકિત દૃષ્ટિ જીવની સમ્યક્ત્વરૂપ વર ભાવની,
અનુમોદના હું ત્રિવિધ ત્રિવિધે સદા ગુણીની ઉચ્ચરું,
ત્રણ કાળના સવિ પંચ પરમેષ્ઠિ તણાં પદને હું નમું. ૪૩

અથવા શ્રી જિનવર આણ અનુસરી કુશલકારી જે ઘણાં,
ત્રણે કાળના સવિગતિતણાં જીવવર્ગનાં સુકૃતો ઘણાં,
તેહ સર્વની અનુમોદના હું ઉલ્લસિત હૈયે કરું,
સો વાર, શ્વાસોશ્વાસ માંહી તેહના ચરણે નમું. ૪૪

આવો મનુષ્યભવ પામીને નવિ ચારનું શરણું ધર્યું,
દાન-શીલ-તપને ભાવધર્મ રયણ નવિ આરાધીયું,
ચારે ગતિનો અંત થાયે એવી સાધના નવિ કરી,
તે જીવ હારી ગયો જનમને પુણ્ય મૂડી પૂરી કરી. ૪૫

આ ચારનું શરણું સદાયે ઘડી ઘડી પળ ધ્યાવજો,
નિંદા ને ગર્હા પાપની કરી અશુભ પાપો ટાળજો,
જિનવચન અનુરૂપ સુકૃતો કરનારની અનુમોદના,
કરી પુણ્યપુંજ ભરી સદાયે સાધજો સુખ મુક્તિનાં. ૪૬

ડરશો ન વ્યાધિથી જરી હસતે મુખે તે વેઠજો,
પાપોતણાં બંધન કપાશે જો સમાધિ રાખશો,
મમતા તણાં સહુ બંધનો કરજો સદાયે વેગળાં,
જેથી થશે આંતર રિપુગણ તુમતણા બહુ વેગળાં. ૪૭

પ્રશસ્તિ :

પરમોપકારી ચરમ જિનવર વીર શિષ્યે જે કર્યું,
"વીરભદ્રનામ ગણિવરે" જે **"ચઉશરણ"** નામે રચ્યું,
તેહના આધારે અલ્પ બુદ્ધે મેં રચ્યું તુમ હિતથી,
સવિ કર્મના મળ કાઢવા મુજ આત્મની હિતબુદ્ધિથી. ૪૮

ત્રિકાળ કરીને પઠન આનું દોષ સહુ દૂર કાઢજો,
નિર્મળ કરી આ હૃદયપટને ગુણ અનંતા સ્થાપજો,
રત્નત્રયીની ભવોભવે આરાધના કરી પામજો,
ભવના વિરહને એહ છે, શુભ આશ તે ચિત્ત લાવજો. ૪૯

પુણ્ય **સ્થંભન** ક્ષેત્રમાંહિ **પાર્શ્વપ્રભુની** કૃપા થકી,
તપગચ્છ-ગગને સહસ્રરશ્મિ **પ્રેમસૂરિ** કૃપા થકી,
તસ પટ્ટ પ્રદીપક **સૂરીશ્વર શ્રી રામચંદ્ર** કૃપા થકી,
અનંત ઉપકારી સુગુણ નિધિ **મહાબળ** કૃપા થકી. ૫૦

બે હજાર પચ્ચીસ સાલમાંહી પોષ સુદિ પૂનમ દિને,
એહ પ્રકીર્ણક પૂરો થયો સુવ્રત પસાયે શુભ ક્ષણે,
અજ્ઞાન બુદ્ધે સિંધુમાંથી બિંદુરૂપ આ ઉદ્ધર્યું,
ભવવિરહની એક આશથી **"મુનિ પુણ્યપાલે"** ગૂંથિયું. ૫૧

❖

।। परिशिष्टः-६ ।।

समर्थशास्त्रकारशिरोमणि-

आचार्यप्रवरश्रीहरिभद्रसूरिविरचितव्याख्यासमलङ्कृतं

चिरन्तनाचार्यविरचितं

पञ्चसूत्रम्

।। अर्हम् ।।

।। ॐ नमो वीतरागाय ।।

प्रणम्य परमात्मानं, महावीरं जिनेश्वरम् । सत्पञ्चसूत्रकव्याख्या, समासेन विधीयते ।।१।।	પરમાત્મા મહાવીર જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને પંચસૂત્રકની સમ્યગ્ વ્યાખ્યા સંક્ષેપથી કરાય છે. (કરુ છું.)
आह-किमिदं पञ्चसूत्रकं नाम ?	**પ્રશ્ન ?** આ પંચસૂત્રક શું છે ?
उच्यते- पापप्रतिघातगुणबीजाधानसूत्रादीनि पञ्च सूत्राण्येव,	**ઉત્તર :** પાપપ્રતિઘાતગુણબીજાધાન વગેરે પાંચ સૂત્રોને જ પંચસૂત્રક કહેવાય છે.
तद्यथा-	તે આ પ્રમાણે-
पापप्रतिघातगुणबीजाधानसूत्रम् १,	(૧) પાપને હણવાપૂર્વક ગુણરૂપી બીજના આધાનને બતાવનાર સૂત્ર તે પાપપ્રતિઘાતગુણબીજાધાનસૂત્ર
साधुधर्मपरिभावनासूत्रम् २,	(૨) સાધુધર્મની પરિભાવનાને જણાવનાર સૂત્ર તે સાધુધર્મપરિભાવના સૂત્ર.
प्रव्रज्याग्रहणविधिसूत्रम् ३,	(૩) દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની વિધિને દર્શાવનાર સૂત્ર તે પ્રવ્રજ્યાગ્રહણવિધિસૂત્ર.
प्रव्रज्यापरिपालनासूत्रम् ४,	(૪) દીક્ષાના સમ્યગ્ પાલનને બતાવનાર સૂત્ર તે પ્રવ્રજ્યાપરિપાલનાસૂત્ર.
प्रव्रज्याफलसूत्रम् ५ इति	(૫) દીક્ષાના ફળને બતાવનાર સૂત્ર તે પ્રવ્રજ્યાફલસૂત્ર.
आह-किमर्थमेवमेतेषामुपन्यास इति ।	**પ્રશ્ન ?** શા માટે આ પાંચ સૂત્રોનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે ?
अत्रोच्यते-	**ઉત્તર :** આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે જણાવે છે કે,
एतदर्थस्यैवमेव तत्त्वतो भाव इति ख्यापनार्थम्,	આ પાંચે સૂત્રોમાં બતાવાયેલા ભાવો પરમાર્થથી આ ક્રમથી જ પ્રગટ થાય છે તે જણાવવા માટે (પાંચ સૂત્રો આ ક્રમમાં આપવામાં આવેલ છે.)

न हि प्रायः पापप्रतिघातेन गुणबीजाधानं विना तत्त्वतस्तच्छ्रद्धाभावप्ररोहः,

પ્રાયઃ કરીને પાપોને હણવાપૂર્વક ગુણરૂપી બીજના આધાન (આરોપણ) વિના તાત્ત્વિક રીતે ગુણોની શ્રદ્ધાનો પરિણામ પ્રગટ થતો નથી, અને

न चासत्यस्मिन् साधुधर्मपरिभावना,

ગુણોની શ્રદ્ધાનો પરિણામ પ્રગટ થયા વગર સાધુધર્મથી ભાવિત થવું શક્ય નથી, અને

न चापरिभावितसाधुधर्मस्य प्रव्रज्याग्रहणविधावधिकारः,

સાધુધર્મથી અભાવિત જીવનો દીક્ષા ગ્રહણની વિધિમાં અધિકાર નથી, અને

न चाप्रतिपन्नस्तां तत्पालनाय यतते,

તે દીક્ષાને નહિ ગ્રહણ કરનાર જીવ દીક્ષાના પાલન માટે પ્રયત્ન કરતો નથી, અને

न चापालने एतत्फलमाप्नोतीति प्रवचनसारः ।

આ દીક્ષાના (શ્રમણધર્મના) પાલન કર્યા વગર (જીવ) દીક્ષાનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

एष सज्ज्ञान-क्रियायोगात् ।

આ પ્રમાણે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ક્રિયાનો યોગ થતો હોવાથી આ પાંચે સૂત્રોની ક્રમિક પ્રાપ્તિ એ જ પ્રવચનનો - જૈનશાસનનો સાર છે.

अन्यथा अनादिमति संसारे यथाकथञ्चिदनेकशः एतत्प्राप्त्यादेः स्यादेतत् सर्वसत्त्वानामेव ।

અત્રે બતાવાયેલા ક્રમથી જ આ ભાવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેવું ન માનીએ તો, અનાદિ એવા આ સંસારમાં આ ક્રમને છોડીને અનેકવાર દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોવાથી સર્વ જીવોને જ આ પ્રવ્રજ્યાનું ફળ મળવું જોઈએ ?

न चैतदेवम्, सर्वसत्त्वानां सिद्ध्यभावात् ।

પણ પ્રવ્રજ્યાનું ફળ સર્વ જીવોને મળે છે તેવું નથી. કારણ કે, સર્વ જીવો સિદ્ધિ અવસ્થાને પામી શકતા નથી.

सिद्धिरिष्टा प्रधानं फलं प्रव्रज्यापरिपालनस्य ।

પ્રવ્રજ્યા પરિપાલનનું મુખ્યફળ સિદ્ધિ - મોક્ષ છે. જ્યારે,

आनुषङ्गिकं तु सुदेवत्वादि ।

સુદેવત્વ (સુમાનુષત્વ) વગેરે આનુષંગિકફળ સ્વરૂપે છે.

यथाकथञ्चिदनेकश एतत्प्राप्त्यादि च वचनप्रामाण्यात्, सर्वसत्त्वानामेव प्रायो ग्रैवेयकेष्वनन्तश उपपातश्रुतेः,

પરમાત્માના વચનના પ્રામાણ્યથી આ સૂત્રમાં બતાવાયેલા ક્રમ વિના પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ વગેરે જીવને અનેકવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે. કારણ કે, 'સર્વ જીવો જ પ્રાયઃ કરીને ગ્રૈવેયકમાં અનંતીવાર ઉત્પન્ન થયા છે.' એવું શાસ્ત્રવચન સંભળાય છે અને

न च साधुक्रियामन्तरेणोपपातः,

સાધુપણાના આચારોનું પાલન કર્યા વગર ગ્રૈવેયકમાં ઉત્પન્ન થઈ શકાતું નથી.

न च सम्यग्दृष्टेरुपार्द्धपुद्गलपरावर्ताभ्यधिको भव इति भावनीयमेतत् ।

જ્યારે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનો સંસાર અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તકાળથી અધિક હોતો નથી. આ પ્રમાણે આ પદાર્થનું ભાવન કરવું જોઈએ, અર્થાત્ સર્વ જીવો ગ્રૈવેયકમાં અનંતીવાર ગયા છે તે આ ગ્રંથમાં બતાવાયેલા ક્રમથી પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરીને નહિ પણ ક્રમ રહિતપણે પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરીને.

तस्मान्निर्बीजस्यैव क्रियामात्रस्य सा प्राप्तिरिति प्रतिपत्तव्यम् ।	**તેથી,** તે જીવોનો ગુણના પક્ષપાત સ્વરૂપ બીજ વગરની જ પ્રવજ્યાની માત્ર ક્રિયાનો સ્વીકાર છે, એમ સ્વીકારવું જોઈએ.
सबीजायां तु तस्यां न दीर्घदौर्गत्यम् ।	**વળી,** ગુણના પક્ષપાતસ્વરૂપ બીજથી યુક્ત એવી પ્રવ્રજ્યા પ્રાપ્ત થતાં દીર્ઘ સંસાર થઈ શકતો નથી.
अत एतदर्थस्यैवमेव तत्त्वतो भाव इति स्थितम् ।	**આથી,** આ ગ્રંથમાં બતાવેલ પદાર્થોનો આ ગ્રંથમાં જે ક્રમ દર્શાવવામાં આવ્યો તે રીતે જ તાત્વિકભાવ છે, એમ સિદ્ધ થયું.
अयं चातिगम्भीरो	પંચસૂત્રનો આ ક્રમ અતિગંભીર છે.
न भवाभिनन्दिभिः क्षौद्र्याद्युपघातात् प्रतिपत्तुमपि शक्यते, आस्तां पुनः कर्त्तुमिति ।	ક્ષુદ્રતા વગેરે દોષોથી તત્વરુચિનો ઉપઘાત થતો હોવાથી ભવાભિનંદી જીવો વડે સ્વીકારવો પણ શક્ય નથી. તો આચરણ કરવાની વાત તો દૂર જ રહી.
न सर्वेषामेवैतत्प्राप्त्यादि । अतो यथोक्तदोषाभावः । इत्यलं विस्तरेण ।	**સર્વજીવોને** આ ક્રમ મુજબ પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ વગેરે થતી નથી. આથી, યથોક્તદોષનો (અનંતીવાર પ્રવ્રજ્યાનું પાલન કરવા છતાં મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો નથી.) અભાવ છે. અહીં વિસ્તારથી સર્યું.
इह चेदमादिसूत्रम्-	આ પંચસૂત્રમાં આ પ્રથમસૂત્ર છે.

णमो वीतरागाणं सव्वण्णूणं देविंदपूइयाणं जहट्ठियवत्थुवाईणं
तेलोक्कगुरूणं अरुहंताणं भगवंताणं ।।१।।

વીતરાગ - રાગ-દ્વેષ રહિત, સર્વજ્ઞ - જગતના જીવ - અજીવાદિ પ્રત્યેક ભાવોને જાણનારા, દેવલોકના ઈન્દ્રોથી પૂજાયેલા, જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી રીતે જ કહેનારા, ત્રણે લોકના ગુરુપદે બિરાજમાન, અરુહ - સંસારમાં ફરીથી નહિ જન્મનારા, એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોને અમારા નમસ્કાર થાઓ ! -૧

'**णमो वीतरागाणमि**'त्यादि । नमो वीतरागेभ्यः ।	**વીતરાગ** પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.
तत्र रज्यतेऽनेनेति रागः, रागवेदनीयं कर्म, आत्मनः क्वचिदभिष्वङ्गपरिणामापादनात् ।	**વીતરાગશબ્દમાં** રાગશબ્દનો અર્થ જણાવતાં કહે છે કે, **જેના વડે** જીવ રંજિત થાય છે તે રાગ, આત્માને કોઈક પદાર્થમાં લાગણીનાં ભાવો ઉત્પન્ન કરાવનાર હોવાથી રાગનું સંવેદન કરાવનાર કર્મને રાગ કહેવાય છે.
रञ्जनं वा रागः,	**અથવા,** આત્માને રંજન કરે તે રાગ,

रागवेदनीयकर्मापादितो भावोऽभिष्वङ्गपरिणाम एव ।

રાગનું સંવેદન કરાવનાર કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવ-અભિષ્વંગ (લાગણી-ખેંચાણ-આકર્ષણ) સ્વરૂપ આત્માનો જે પરિણામ તે જ રાગ કહેવાય છે.

वीतोऽपेतो रागो येषां ते वीतरागाः, तेभ्यो नमः ।

દૂર થઈ ગયો છે રાગ જેઓનો તે વીતરાગ કહેવાય છે, તેવા વીતરાગ પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ અને

एतच्च वीतद्वेष-मोहोपलक्षणम्,

આ વીતરાગશબ્દ વીતદ્વેષ અને વીતમોહ શબ્દને જણાવનાર છે.

वीतद्वेषेभ्यो वीतमोहेभ्यः ।

અર્થાત્ વીતદ્વેષ (દ્વેષ વગરના) તથા વીતમોહ (મોહ વગરના) પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ.

तत्र द्विष्यतेऽनेनेति द्वेषः, द्वेषवेदनीयं कर्म, आत्मनः क्वचिदप्रीतिपरिणामापादनात् ।

વીતદ્વેષશબ્દમાં દ્વેષશબ્દનો અર્થ જણાવતાં કહે છે કે, જેના વડે જીવ ક્રોધ પામે તે દ્વેષ, આત્માને કોઈક પદાર્થમાં અપ્રીતિના પરિણામ ઉત્પન્ન કરાવનાર હોવાથી ક્રોધનું વેદન કરાવનાર કર્મને દ્વેષ કહેવાય છે.

द्वेषणं वा द्वेषः, द्वेषवेदनीयकर्मापादितो भावोऽप्रीति-परिणाम एव ।

અથવા, આત્માને ક્રોધિત કરે તે દ્વેષ, દ્વેષનું વેદન કરાવનાર કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ભાવ - અપ્રીતિ (અરુચિ-અણગમો-ક્રોધ) સ્વરૂપ આત્માનો જે પરિણામ તે જ દ્વેષ કહેવાય છે.

एवं मुह्यतेऽनेनेति मोहः, मोहवेदनीयं कर्म, आत्मनः क्वचिदज्ञानपरिणामापादनात् ।

આ પ્રમાણે, જેના વડે આત્મા મુંઝાય તે મોહ. આત્માને કોઈક પદાર્થમાં અજ્ઞાનનો પરિણામ ઉત્પન્ન કરાવનાર હોવાથી મોહનું વેદન કરાવનાર કર્મને મોહ કહેવાય છે.

मोहनं वा मोहः, मोहवेदनीयकर्मापादितो भावोऽज्ञान परिणाम एव ।

અથવા, આત્માને મોહિત કરે તે મોહ. મોહનું વેદન કરાવનાર કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ભાવ-અજ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માનો જે પરિણામ તે જ મોહ કહેવાય છે.

एतदुपलक्षणं 'वीतराग'ग्रहणम् ।

વીતદ્વેષ અને વીતમોહ શબ્દને પણ ઉપલક્ષણથી જણાવનાર વીતરાગ શબ્દ છે.

तथा चाह- '**सव्वण्णूणं**,' सर्वज्ञेभ्यः ।

અને તે પ્રમાણે કહે છે - વીતરાગશબ્દના ગ્રહણથી વીતદ્વેષ અને વીતમોહ શબ્દનું ગ્રહણ કઈ રીતે થાય છે તે જણાવે છે. "સર્વજ્ઞ ભગવંતોને નમસ્કાર કરું છું."

न ह्यवीतरागा इव अवीतद्वेषादयः सर्वज्ञा भवन्ति ।

ખરેખર, જેમ અવીતરાગ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે. તેમ અવીતદ્વેષ વગેરે આત્માઓ પણ સર્વજ્ઞ હોઈ શકતા નથી જ. (આ રીતે મૂળસૂત્રમાં વીતરાગશબ્દ પછી સર્વજ્ઞશબ્દ ગ્રહણ કરેલ હોવાથી વીતરાગશબ્દ વીતદ્વેષ અને વીતમોહ વિશેષણને જણાવનાર છે તેમ સમજવું.)

सर्वं जानन्तीति सर्वज्ञाः, तेभ्यो नमः ।

સર્વ ભાવોને જે જાણે છે તે સર્વજ્ઞ કહેવાય છે, આવા સર્વજ્ઞ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

आह-ये वीतरागास्ते सर्वज्ञा एवेति गतार्थं विशेषणम्,

પ્રશ્ન ? જે વીતરાગ છે તે સર્વજ્ઞ જ હોય છે માટે 'સર્વજ્ઞ' વિશેષણનો અર્થ જણાઈ જતો હોવાથી તે કહેવાની જરૂર નથી ?

न, छद्मस्थवीतरागाणामसर्वज्ञत्वात् ।

ઉત્તર - એવું ન કહેવું, કારણ કે, વીતરાગ આત્માઓ પૈકી જેઓ છદ્મસ્થ વીતરાગ છે. (બારમે ગુણસ્થાનકવાળા આત્માઓ) તેઓ અસર્વજ્ઞ છે.તેમનું ગ્રહણ ન થાય તે માટે સર્વજ્ઞ વિશેષણ છે.

यद्येवं 'सर्वज्ञेभ्यः' इत्येतावदेवास्तु, अलं 'वीतराग' ग्रहणेन,

પ્રશ્ન ? જો આ પ્રમાણે છે - છદ્મસ્થવીતરાગ અસર્વજ્ઞ છે, તો 'सर्वज्ञेभ्यः' આટલું વિશેષણ જ કહેવું જોઈએ પણ 'वीतराग' વિશેષણ કહેવાની જરૂર નથી.

न, अवीतरागाणामपि सकलशास्त्रविदामुपचारेण सर्वज्ञ-व्यवहारसिद्धेस्तद्व्यवच्छेदार्थं 'वीतराग'ग्रहणमिति ।

ઉત્તર - એવું ન કહેવું, સર્વશાસ્ત્રને જાણનાર અવીતરાગોનો પણ ઉપચારથી સર્વજ્ઞ તરીકે વ્યવહાર થતો હોવાથી તેઓનું (અવીતરાગનું) ગ્રહણ ન કરવા માટે 'વીતરાગ' વિશેષણનું ગ્રહણ કર્યું છે.

एतद्विशेषणायैवाह-'**देविंदपूजिताणं,**' देवेन्द्रपूजितेभ्यः। देवेन्द्राः शक्रादयः, तैः पूजिताः समभ्यर्चिताः, तेभ्यो नमः ।

આ પરમાત્માને જ વિશેષણથી વિશેષિત કરવા માટે કહે છે, દેવેન્દ્રો વડે પૂજાયેલા પરમાત્માને, દેવેન્દ્ર - શક્ર વગેરે ઈન્દ્રો વડે સમ્યક્ રીતે પૂજાયેલા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

आह- ये वीतरागाः सर्वज्ञाश्च ते देवेन्द्रपूजिता एवेति नार्थोऽनेन विशेषणेन,

પ્રશ્ન ? જેઓ વીતરાગ છે અને સર્વજ્ઞ છે તેઓ દેવેન્દ્રો વડે પૂજાયેલા જ હોય છે. માટે 'દેવેન્દ્રપૂજિત' વિશેષણની સાર્થકતા જણાતી નથી.

न, मुण्डकेवलिप्रभृतीनां केषाञ्चित् तत्पूजितत्वानुपपत्तेः ।

ઉત્તર - એમ ન કહેવું, મુંડકેવલિ વગેરે કેટલાક કેવલી ભગવંતો વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ હોવા છતાં દેવેન્દ્રપૂજિત નથી. (તેથી જો દેવેન્દ્રપૂજિત વિશેષણ કહેવામાં ન આવે તો મુંડકેવલિ ગ્રહણ થઈ જાય.)

यद्येवं देवेन्द्रपूजितेभ्य इत्येतदेवास्तु, अलं वीतरागादिग्रहणेन,

પ્રશ્ન ? જો આ પ્રમાણે છે અર્થાત્ મુંડકેવલિનું ગ્રહણ ન કરવા માટે દેવેન્દ્રપૂજિત વિશેષણ છે તો માત્ર 'દેવેન્દ્રપૂજિત' વિશેષણ જ કહેવું જોઈએ. પણ 'વીતરાગ' વગેરે વિશેષણો ન કહેવા જોઈએ.

न, अवीतरागादीनामपि गणधरादीनां देवेन्द्रपूजितत्वसिद्धेस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागादिग्रहणमिति ।

ઉત્તર - નહિ, અવીતરાગ એવા પણ ગણધર ભગવંતો દેવેન્દ્રોથી પૂજિત હોવાથી તેમના વ્યવચ્છેદ માટે વીતરાગ વગેરે વિશેષણો કહેવામાં આવ્યા છે.

एतद्विशेषणायैवाह-'**जहट्ठितवत्थुवादीणं**,'

આ પરમાત્માને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

यथास्थितवस्तुवादिभ्यः

યથાસ્થિત વસ્તુને જણાવનારા પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

यथास्थितमभिलप्यानभिलप्यत्वादिना प्रकारेण स्थितं वस्तु वदितुं शीलाः यथास्थितवस्तुवादिनः, तेभ्यो नमः ।

અભિલાપ્ય અને અનભિલાપ્ય વગેરે સ્વરૂપવાળી વસ્તુને તે સ્વરૂપે જ કહેવાના સ્વભાવવાળા એવા યથાસ્થિત-વસ્તુવાદી પરમાત્માને નમસ્કાર કરું છું.

आहः-ये वीतरागाः सर्वज्ञाः देवेन्द्रपूजिताद्या ते यथास्थितवस्तुवादिन एवेति न किञ्चिदनेन विशेषणेन,

પ્રશ્ન ? જેઓ વીતરાગ છે, સર્વજ્ઞ છે, દેવેન્દ્રો વડે પૂજિત છે તેઓ યથાસ્થિતવસ્તુવાદી જ હોય છે. માટે આ 'યથાસ્થિતવસ્તુવાદી' વિશેષણ નિરર્થક છે.

न, असदभ्युपगमव्यवच्छेदार्थत्वात् ।

ઉત્તર - એમ ન કહેવું, કારણ કે, ખોટી માન્યતાના વ્યવચ્છેદ માટે 'યથાસ્થિતવસ્તુવાદી' વિશેષણ છે

तथाहि-अस्त्येवंविधोऽसदभ्युपगमः - किल वीतरागादयोऽपि न यथास्थितवस्तुवादिनः,

તે આ પ્રમાણે -

वस्तु वाचामगोचरः ()

इति वचनात् ।

આવા પ્રકારની ખોટી માન્યતા છે કે ખરેખર, વીતરાગ વગેરે પણ યથાસ્થિતવસ્તુને કહેનારા નથી. કારણ કે, 'વસ્તુ એ વાણીનો વિષય બની શકતો નથી.' એવું વચન છે.

यद्येवं '**यथास्थितवस्तुवादिभ्यः**' इत्येतावदेव चारु, नार्थो वीतरागादिग्रहणेन,

પ્રશ્ન ? જો 'યથાસ્થિતવસ્તુવાદિ' વિશેષણ આવશ્યક છે તો તે જ વિશેષણ રાખો. પણ અન્ય 'વીતરાગ' વગેરે વિશેષણો ગ્રહણ કરવાની કાંઈ જરૂર જણાતી નથી.

न, साम्प्रतः पूर्वधरादेरपि यथास्थितवस्तुवादित्वात् तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागादिग्रहणमिति ।

ઉત્તર - એવું ન કહેવું, કારણ કે, પૂર્વધર મહાપુરુષો પણ સર્વજ્ઞ ભગવંતોની જેમ યથાસ્થિતવસ્તુ કહેનારા હોવાથી પૂર્વધરોના વ્યવચ્છેદ માટે વીતરાગ વગેરે વિશેષણો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

व्यवच्छेदश्चेह 'सर्वत्र गुणप्रकर्षवान् स्तवार्ह इति तस्य तत्सम्पादने तदन्तर्गतगुणानां तत्सम्पादनमेव'

અહીં વ્યવચ્છેદ આ મુજબ છે.

સર્વત્ર ગુણપ્રકર્ષવાળા સ્તુતિને યોગ્ય છે. આથી ગુણ પ્રકર્ષવાળાની સ્તુતિ કરવામાં તે ગુણપ્રકર્ષવાળા મહા-પુરુષમાં રહેલા ગુણોની સ્તુતિ થાય જ છે. (અર્થાત્ એક-બે ગુણ પણ જેમનામાં હોય તે પણ સ્તવનીય છે.)

इति न्यायख्यापनार्थमिति,

આ ન્યાય જણાવવા માટે આ સૂત્રમાં તે તે વિશેષણો વડે ગણધર ભગવંતો વગેરેનો વ્યવચ્છેદ કરવામાં આવેલ છે.

(न) तु निराकरणार्थमेव ।

પણ તેઓ સ્તુતિને યોગ્ય નથી એ સ્વરૂપે નિરા-કરણ માટે વ્યવચ્છેદ નથી.

एभिश्चतुर्भिर्विशेषणपदैरपायापगमातिशयादयश्चत्वारो मूलातिशया उक्ता वेदितव्याः ।

આ ચાર વિશેષણપદો વડે અપાયાપગમાતિશય વગેરે ચાર મૂળ અતિશયો કહેવાયેલા જાણવા.

तद्यथा-
अपायापगमातिशयः १,
ज्ञानातिशयः २,
पूजातिशयः ३,
वागतिशयश्च ४,

તે આ પ્રમાણે -
(૧) અપાયાપગમાતિશય
(૨) જ્ઞાનાતિશય
(૩) પૂજાતિશય
(૪) વચનાતિશય

यथोद्देशमेव च वेदितव्याः, अनेनैव क्रमेणैतेषां भावात् ।

આ ચારે અતિશયો જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યા છે તે જ પ્રમાણે જાણવા. કારણ કે, આ જ ક્રમથી.આ ચારે અતિશયો પ્રગટ થાય છે.

तथाहि-

તે આ પ્રમાણે -

वीतरागो १ भूत्वा सर्वज्ञो २ भवति, सर्वज्ञस्य च पूजातिशयसम्भवः ३ तदनु धर्मदेशना ४ इति अनेनैव क्रमेणैतेषां भाव इति ।

વીતરાગ થઈને (૧) સર્વજ્ઞ થાય છે, (૨) અને સર્વજ્ઞને પૂજાતિશય સંભવે છે, (૩) તે પછી ધર્મદેશના આપે છે. આ રીતે આ ક્રમથી જ આ ચારે અતિશયો ઉત્પન્ન થાય છે.

एतदविनाभाविनश्चान्येऽपि देहसौगन्ध्यादयः प्रभूता वेदितव्याः ।

અને આ ચારે અતિશયોની સાથે અવશ્ય થનારા (અવિનાભાવિ) એવા અન્ય પણ સુગંધી શરીર વગેરે ઘણા અતિશયો પ્રગટ થાય છે એમ જાણવું.

ततश्च 'चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितेभ्यः परमात्मभ्यो नमः' इत्युक्तं भवति ।

અને તેથી ચોંત્રીશ (૩૪) અતિશયોથી યુક્ત એવા અરિહંત પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું એ પ્રમાણેનું કથન કહેવાયું છે.

अत एव सकलविशेषणार्थोपसंहारेणाह-'**तेलोक्कगुरूणं अरुहंताणं भगवंताणं**' ति ।

આથી જ, હવે સર્વ વિશેષણોના અર્થના ઉપસંહા-ક-તાં જણાવે છે કે, ત્રણલોકના ગુ- એવા અ-િહંત ભગવંતોને (હું નમસ્કા- ક-ું છું.)

त्रैलोक्यगुरुभ्यः, **त्रैलोक्यवासिसत्त्वेभ्यो गृणन्ति शास्त्रार्थमिति त्रैलोक्यगुरवः**, ।

ત્રણે લોકમાં -હેના-ા જીવોને જે શાસ્ત્રના અર્થને **જણાવે છે તે ત્રણલોકના ગુ- એવા** પ-માત્માને હું નમસ્કા-ક-ું **છું**.

तद्गुणाधिकत्वात् तन्माननीयत्वाद्वा, तेभ्यो नमः ।

કા-ણ કે, પ-માત્મા ત્રણે લોકના જીવો ક-તાં અધિક ગુણવાન છે અથવા ત્રણે લોકના જીવો માટે પ-માત્મા અત્યંત માનનીય છે.

एतानेव सनिबन्धनेनान्वर्थनाम्नाऽऽह-अरुहेभ्यो भगवद्भ्य इति ।

આ ત્રણલોકના ગુ- એવા પ-માત્માને જ કા-ણપૂર્વક સાર્થક નામ વડે જણાવતાં કહે છે કે,

न रोहन्ति न भवा ुरोदयमासादयन्ति कर्मबीजाभावादिति अरुहाः, तेभ्यः ।

સંસા-માં ફ-ી નહિ જન્મ પામના- તથા સમગ્ર ઐશ્વર્ય આદિથી યુક્ત એવા પ-માત્માને (નમસ્કા- ક-ું છું.)

કર્મરૂપી બીજનો અભાવ હોવાથી જેઓ સંસા-રૂપી અંકુ-ાના ઉદયને પામતા નથી તેવા પ-માત્માને,

किंविशिष्टेभ्यः ? भगः समग्रैश्वर्यादिलक्षणः, स विद्यते येषां ते भगवन्तः, तेभ्यो भगवद्भ्यो नम इति ।

વળી, પ-માત્મા કેવા વિશેષણથી વિશિષ્ટ છે ? કહે છે કે, ભગ - સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય આદિ સ્વરૂપ ગુણસંપત્તિ જેઓને વિદ્યમાન છે તે ભગવાન્ તેમને હું નમસ્કા- ક-ું છું.

एवंभूताश्च ते समधिकृतातिशयभाजश्चरमदेहस्था अपि, ततो मुक्तिभावे जन्माङ्कुरोदयाभावात् ।

અને આવા પ્રકા-ના તે પ-માત્મા ઘણા અતિશયો-વાળા ચ-મશ-ી-ી પણ છે, છતાં તે પછી મુક્તિ પ્રાપ્ત થયે છતે જન્મરૂપી અંકુ-ાનો ઉદયનો અભાવ હોવાથી પ-મા-ત્માને 'અ-ુહ' કહેવામાં આવ્યા છે.

जे एवमाइक्खंति- इह खलु अणाइजीवे, अणाइजीवस्स भवे अणाइ-कम्मसंजोगणिव्वत्तिए, दुक्खरूवे, दुक्खफले, दुक्खाणुबंधे ।।२।।

તે અરિહંત ભગવંતો કહે છે કે - ખરેખર આ જગતમાં જીવ અનાદિકાળથી છે. જીવનો સંસાર પણ અનાદિકાળથી છે જીવનો તે સંસાર અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવતા કર્મોના સંયોગના કારણે ઉત્પન્ન થયેલો છે. તે સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખરૂપી ફળને આપનાર છે અને દુઃખની પરંપરાને કરનાર છે.-૨॥

अत एवाह एतदुक्तार्थसूत्रानुवादकृत्-'जे **एवमाइक्खं-**तीति ।

પરમાત્મા કેવા અતિશયવાળા છે તે બતાવ્યું. આથી જ કહે છે કે, પરમાત્માએ કહેલ અર્થને સૂત્રરૂપે અનુવાદ કરનારા ગ્રંથકાર કહે છે કે, 'જે પરમાત્મા આ પ્રમાણે કહે છે.'

एवं चानन्तरेण ग्रन्थेनेष्टदेवतानमस्कारः अनुवादकरणस्यापि श्रेयोभूतत्वेन तदारम्भे विघ्नविनायकोपशान्तये मङ्गलार्थ उक्तो वेदितव्यः ।

અને આ પ્રમાણે પરમાત્માએ કહેલ અર્થનો અનુવાદ કરવો એ પણ શ્રેયોભૂત-કલ્યાણકારી હોવાથી ગ્રંથના પ્રારંભમાં વિઘ્નના સમૂહની શાંતિ માટે, પૂર્વના ગ્રંથ વડે (नमो वीतरागाणं...भगवंताणं) કરાયેલ ઈષ્ટદેવતાનો નમસ્કાર મંગલ માટે **કહેવાયેલો જાણવો.**

ये वीतरागादिविशेषणविशिष्टा **भगवन्त एवम् इति** वक्ष्यमाणम् आचक्षते अत्यर्थं **व्यक्तमभिदधति** ।

વીતરાગ વગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ એવા જે પરમાત્મા હવે જે કહેવાશે એ પ્રમાણે અત્યંત સ્પષ્ટ કહે છે. કેવી રીતે કહે છે ?

कथम् ? **इत्याह-**

તે આ પ્રમાણે કહે છે -

'**इह खलु अणाइजीवे**,' इह खल्वनादिजीवः ।

અહીં અર્થાત્ આ લોકમાં,

इह लोके, खलुशब्दोऽवधारणार्थः, लोके एव नालोके,

'**खलु**' શબ્દ અવધાર-ણાર્થક છે. એટલે કે, લોકમાં જ પણ અલોકમાં નહિ.

अनादिः सततं समवस्थितो जीव आत्मा,

જીવ - આત્મા, અનાદિ છે - સતત **સમવસ્થિત** છે - હંમેશાં વિદ્યમાન છે.

सर्वथाऽसतः सत्ताऽयोगात्, अतिप्रसङ्गत्,

આ વાતમાં હેતુ જણાવતાં કહે છે કે, પૂર્વમાં સર્વ પ્રકારે અવિદ્યમાન એવો આત્મા પછીથી વિદ્યમાન થઈ શકતો નથી.

અને જો તેમ માનવામાં આવે તો 'શશશ્રૃંગ - સસલાનું શિંગડું' વગેરેની પણ વિદ્યમાનતા માનવી પડશે.

विशिष्ट-शक्त्यसिद्धेः ।

આત્મામાં કોઈ વિશિષ્ટ શક્તિની સિદ્ધિ ન હોવાથી અવિદ્યમાન એવો આત્મા વિદ્યમાન થઈ શકતો નથી.

तथा '**अणाइजीवस्स भवे**,' अनादिजीवस्य भवः ।

તથા જીવનો સંસાર અનાદિકાળનો છે.

भवन्त्यस्मिन् कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिन इति भवः संसारः ।

કર્મને વશવર્તી એવા જીવો આમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ભવ-સંસાર કહેવાય છે.

किंकृतोऽयम् ? इत्याह-

આ સંસાર શેના વડે કરાયેલો છે ? તો કહે છે કે,

'**अणाइकम्मसंजोगणिव्वत्तिए**,' अनादिकर्मसंयोगनिर्वर्त्तितः । अनादिश्चासौ कर्मसंयोगश्च, तत्कृत इत्यर्थः ।

અનાદિ એવો જે કર્મનો સંયોગ છે તેના વડે **કરાયેલો છે.** (કર્મસંયોગ અનાદિનો છે તેમાં કારણ બતાવતા જણાવે છે કે,)

नान्यथा कर्मसंयोगः, मुक्तस्येव केवलस्य तदयोगात्,	**જો** કર્મસંયોગ અનાદિકાલીન ન હોય તો કર્મસંયોગ થઈ શકે નહિ, કારણ કે, મુક્તઆત્માની જેમ કર્મસંયોગથી રહિત શુદ્ધઆત્માને કર્મનો યોગ હોઈ શકતો નથી.
अहेतुकत्वापत्तेः ।	(**કર્મ**રહિત શુદ્ધઆત્માને કર્મસંયોગ માનવામાં આવે તો) અહેતુકત્વની આપત્તિ આવશે - કર્મબંધના કારણ વગર કર્મબંધ થયો એમ માનવું પડશે.
कृतकत्वेऽपि प्रवाहतस्तथाविधकालवत् अनादित्वाविरोधात् ।	(**કર્મ** અનાદિ છે એમ માનવામાં આવે તો જીવ કર્મને કરે છે એમ ન કહી શકાય અને જો જીવ કર્મને કરે છે એમ માનવામાં આવે તો કર્મને અનાદિ કઈ રીતે કહેવાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવે છે કે) **કર્મ જીવ** વડે કરાવા છતાં પણ કાળ જેમ પ્રવાહથી અનાદિ છે. તેમ કર્મ પણ પ્રવાહથી અનાદિ છે તેમાં કોઈ વિરોધ નથી.
अयमेव विशेष्यते-	**આ** સંસારના જ સ્વરૂપને વિશેષણોથી વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,
दुक्खरूवे, दुक्खफले, दुक्खाणुबंधे, दुःखरूपो, दुःखफलो, दुःखानुबन्धः ।	**આ** સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખફલક છે, દુખાનુબંધક છે.
तत्र दुःखरूपः, जन्म-जरा-मरण-रोग-शोकरूपत्वात्, एतेषां च दुःखत्वात् ।	**આ** ત્રણ વિશેષણો પૈકી સંસાર દુઃખરૂપ કઈ રીતે છે તે જણાવતાં કહે છે કે, **આ** સંસાર એ જન્મ, ઘડપણ, મરણ, રોગ, શોક સ્વરૂપ છે અને આ જન્મ વગેરે દુઃખ સ્વરૂપ હોવાથી સંસાર એ દુઃખ સ્વરૂપ છે.
तथा दुःखफलः, गत्यन्तरेऽपि जन्मादिभावात् ।	**અન્ય** ભવમાં પણ જન્મ વગેરે થતાં હોવાથી આ સંસાર દુઃખફલક છે.
तथा दुःखानुबन्धः, अनेकभववेदनीयकर्मावहत्वात् ।	**અનેક** ભવમાં વેદવા યોગ્ય કર્મને બંધાવનાર હોવાથી આ સંસાર દુઃખાનુબંધક છે - દુઃખની પરંપરાનું સર્જન કરનાર છે.
कस्तर्ह्यस्य प्रतीकारः ? इत्याह-	(**જો** સંસારનું આવું સ્વરૂપ હોય) તો પછી આ સંસારનો પ્રતિકાર શું ? તેનો ઉત્તર આપતાં જણાવે છે કે,

एयस्स णं वोच्छित्ती सुद्धधम्माओ । सुद्धधम्मसंपत्ती
पावकम्मविगमाओ । पावकम्मविगमो तहाभव्वत्ताइभावाओ ।।३।।

આ સંસારનો વિચ્છેદ - નાશ (મોક્ષ) શુદ્ધ ધર્મથી થાય છે. શુદ્ધ ધર્મની સંપ્રાપ્તિ પાપ-કર્મોનો વિનાશ થવાથી થાય છે. પાપ-કર્મોનો નાશ 'તથાભવ્યત્વાદિ'ના પરિપાકથી થાય છે.-૩.

'एयस्स णं वोच्छित्ती सुद्धधम्माओ'।	આ સંસારનો નાશ શુદ્ધધર્મથી થાય છે.
एतस्य भवस्य, णं इति वाक्यासलङ्कारे, व्यवच्छित्तिः उच्छित्तिः	**અહીં** 'णं' અવ્યય વાક્યના અલંકાર સ્વરૂપ છે. આ સંસારનો વિચ્છેદ - નાશ
शुद्धधर्मात् ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपात् औचित्येन सातत्य-सत्कार-विधिसेवितात् ।	ઔચિત્યપૂર્વકના સાતત્ય - સત્કાર - વિધિસેવનથી યુક્ત એવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સ્વરૂપ શુદ્ધધર્મથી થાય છે.
अयं च श्रावकादेरप्यभिग्रहपालनेन ज्ञेयः, अभिग्रह-भावस्य सातत्येन भावादिति ।	અને આ શુદ્ધધર્મ શ્રાવક વગેરેને પણ અભિગ્રહના પાલન વડે જાણવાં યોગ્ય છે. કારણ કે, અભિગ્રહના ભાવમાં સાતત્યનો ભાવ રહેલો છે.
शुद्धधर्मसंप्राप्तिः कुतः ? इत्याह-	શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ શેનાથી થાય છે ? તો કહે છે -
'सुद्धधम्मसंपत्ती पावकम्मविगमाओ' ।	શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ પાપકર્મોના નાશથી થાય છે.
शुद्धधर्मो यथोदितः ।	શુદ્ધધર્મનું સ્વરૂપ પૂર્વમાં કહેવાયું છે. (ઔચિત્ય-પૂર્વકના સાતત્ય-સત્કાર-વિધિસેવનથી કરાયેલા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ધર્મને શુદ્ધધર્મ કહેવાયો છે.)
तस्य सम्यक् प्राप्तिः संप्राप्तिः भावप्राप्तिरित्यर्थः ।	તે શુદ્ધધર્મની સમ્યક્પ્રાપ્તિ અર્થાત્ ભાવથી ધર્મની પ્રાપ્તિ.
पापं कर्म मिथ्यात्वमोहनीयादि, तस्य विगमो विशिष्टो गमः, अपुनर्बन्धकत्वेन पृथग्भाव इति यावत्, तस्मात् पापकर्मविगमात् ।	**મિથ્યાત્વ** મોહનીય વગેરે પાપકર્મ સ્વરૂપ છે તેનો વિશિષ્ટ પ્રકારે વિયોગ તે પાપકર્મવિગમ અર્થાત્ અપુનર્બંધકપણા વડે કરી જીવથી કર્મનું વિખૂટાપણું. તે પાપરૂપકર્મના વિગમથી (શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.)
अयं पुनः कुत इत्याह- **'पावकम्मविगमो तहाभव्वत्तादिभाव(वा)तो'** ।	આ પાપકર્મનું વિગમન શેનાથી થાય છે ? તો કહે છે કે,
पापकर्मविगमः यथोदितः ।	પાપકર્મનું વિગમન તથાભવ્યત્વાદિભાવથી થાય છે. પાપકર્મનો વિગમનો અર્થ પૂર્વમાં કહેવાઈ ગયો છે.
तथाभव्यत्वादिभावात् ।	તથા ભવ્યત્વ વગેરે ભાવથી.
भव्यत्वं नाम सिद्धिगमनयोग्यत्वमनादिपारिणामिको भावः ।	**સિદ્ધિ**ગમનની યોગ્યતા રૂપ જીવના અનાદિ પારિણામિકભાવને ભવ્યત્વ કહેવાય છે.
तथाभव्यत्वमिति विशिष्टमेतत्,	**વિશિષ્ટ** એવા ભવ્યત્વને તથાભવ્યત્વ કહેવાય છે.
कालादिभेदेनात्मनां बीजसिद्धिभावात् ।	કાલ વગેરેના ભેદથી આત્માની બીજસિદ્ધિ હોવાથી દરેક આત્માનું ભવ્યત્વં વિશિષ્ટ છે અને તે ભવ્યત્વ તે તે જીવનું તથાભવ્યત્વ છે.
आदिशब्दात काल-नियति-कर्मपुरुषकारणपरिग्रहः ।	**તથાભવ્યત્વાદિ** પદમાં આદિશબ્દથી કાલ, નિયતિ, કર્મ, પુરુષાર્થનું ગ્રહણ કરવાનું છે.
साध्यव्याधिकल्पत्वात तथाभव्यत्वस्य विपाकसाधनान्याह-	**તથાભવ્યત્વ** એ સાધ્યવ્યાધિ સ્વરૂપ હોવાથી તેના વિપાકના સાધનોને કહે છે -

तस्स पुण विवागसाहणाणि-चउसरणगमणं, दुक्कडगरिहा, सुकडासेवणं ।

अओ कायव्वमिणं होउकामेणं सया सुप्पणिहाणं, भुज्जो भुज्जो संकिलेसे, तिकालमसंकिलेसे ।

૧-(અરિહંતાદિ) ચાર શરણનો સ્વીકાર, ૨-(પોતાના) દુષ્કૃતોની ગર્હા (નિંદા) અને ૩-(સ્વ-પરના) સુકૃતોની અનુમોદના રૂપ આચરણ કરવું. માટે મોક્ષ મેળવવાની ઈચ્છા ધરાવતા પ્રત્યેક ભવ્ય પ્રાણીએ, હંમેશા મન, વચન અને કાયાની એકાગ્રતાથી આ ત્રણે બાબતો આચરવા યોગ્ય છે. એમાં પણ જ્યારે જ્યારે ચિત્ત રાગ-દ્વેષાદિના કારણે સંકલેશ-અસમાધિમાં હોય ત્યારે ત્યારે આ કાર્ય વારંવાર કરવું અને એવી સંકલેશ-અસમાધિની પરિસ્થિતિ ન હોય ત્યારે (સામાન્ય સંયોગોમાં) સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણે કાળમાં કરવું.-૪.

'**तस्स पुण विवागसाहणाणि,**' तस्य पुनः तथाभव्यत्वस्य विपाकसाधनानि अनुभावकारणानि। कानि तानि ? इत्याह-

તે તથાભવ્યત્વનાં વિપાકનાં - અનુભાવનાં કારણો કયા છે ? તો કહે છે કે -

'**चउसरणगमणं,**' चतुर्णामर्हत्-सिद्ध-साधु-केवलिप्रज्ञप्तधर्माणां शरणगमनं प्रधानशरणोपगम इत्यर्थः ।

ચતુઃશરણગમન-અરિહંતપરમાત્મા, સિદ્ધ ભગવંતો, સાધુ ભગવંતો અને કેવલિ ભગવંતે પ્રરૂપેલા ધર્મનું શરણ સ્વીકારવું. અર્થાત્ પ્રધાનપણે-ભાવથી શરણ સ્વીકારવું.

महानयं प्रत्यपाये परिरक्षणोपायः ।

ભવભ્રમણસ્વરૂપ આપત્તિમાં રક્ષણનો આ મહાન ઉપાય છે.

तथा '**दुक्कडगरिहा,**' दुष्कृतेष्विह-परभवकृतेषु गर्हा अकर्त्तव्यबुद्धिसारा परसाक्षिकी तथानिवेदनाप्रतिपत्तिर्दुष्कृतगर्हा ।

તથા દુષ્કૃતની ગર્હા - આ ભવ અને પરભવમાં કરાયેલા દુષ્કૃતના વિષયમાં દુષ્કૃત પ્રત્યે તીવ્ર અકર્તવ્યાની બુદ્ધિ અને પરસાક્ષિક તેવા પ્રકારનો પાપનો સ્વીકાર એ દુષ્કૃતગર્હા છે.

अप्रतिहतेयं कर्मानुबन्धापनयने इति कर्त्तव्या ।

કર્મના અનુબંધને તોડવામાં આ દુષ્કૃતગર્હા અપ્રતિહત છે - કોઈનાથી ન હણાય તેવી છે, માટે આ દુષ્કૃતગર્હા કરવી જોઈએ.

तथा '**सुकडासेवणं,**' सुकृतस्य सति विवेके नियतभाविनोऽखण्डभावसिद्धेः परकृतानुमोदनरूपस्या-सेवनं सुकृतासेवनम् ।

તથા સુકૃતનું આસેવન - વિવેક હોતે છતે નિયત-ભાવિ (ચોક્કસ થનારા) એવા સુકૃતના અખંડભાવની સિદ્ધિ હોવાથી અન્યોએ કરેલ એવા સુકૃતના અનુ-મોદનરૂપ સુકૃતનું આસેવન, તે સુકૃત આસેવન છે.

महदेतत् कुशलाशयनिबन्धनमिति परिभावनीयम् ।

આ સુકૃતનું આસેવન મહાન કુશલ આશયનું કારણ છે, એ પ્રમાણે પરિભાવન કરવું જોઈએ.

कृत-कारिता-ऽनुमतिभेदभिन्ने हि पुण्य-पापे ।

કરણ - કરાવણ અને અનુમોદનાના ભેદવાળાં પુણ્ય અને પાપ છે.

एभिस्तत्तथास्वाभाव्यात् साध्यव्याधिवत् तथाभव्यत्वं परिपाच्यते इति ।	આ ચતુઃશરણગમન, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃતની અનુમોદના વડે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક થાય છે. કારણ કે, સાધ્યવ્યાધિની જેમ તથાભવ્યત્વનો તેવા પ્રકારનો સ્વભાવ છે.
यत एवम् '**अओ कायव्वमिणं होउकामेणं**' । यस्मादुक्तवदधिकृततत्त्वसिद्धिः,	જે કારણથી ઉપર કહ્યા મુજબ તથાભવ્યત્વના પરિપાક સ્વરૂપ અધિકૃતતત્વની સિદ્ધિ થાય છે.
अतः अस्मात् कारणात् कर्त्तव्यम् इदं वक्ष्यमाणं भवितुकामेन मोक्षार्थिना भव्य-सत्त्वेन ।	આ કારણથી આ જે આગળ કહેવાશે તે મોક્ષાર્થી એવા ભવ્ય જીવે કરવા યોગ્ય છે.
कथं कर्त्तव्यम् ? इत्याह- '**सया सुप्पणिहाणं**' । सदा सर्वकालं सुप्रणिधानम्, शोभनेन प्रणिधानेन	કઈ રીતે કરવા યોગ્ય છે ? તો કહે છે કે, હંમેશાં સુંદર પ્રણિધાન વડે કરવા યોગ્ય છે.
नात्र कालो नियम्यते, किन्तु सुप्रणिधानमिति, यदा यदा क्रियते तदा तदा सुप्रणिधानं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।	અહીં 'સદા' શબ્દ કહેવાથી કાળનું નિયમન-નિયંત્રણ કરાતું નથી. પણ સુપ્રણિધાનનું નિયમન કરાય છે. એથી જ્યારે જ્યારે કરાય છે ત્યારે ત્યારે સુપ્રણિધાનથી કરવું જોઈએ.
सुप्रणिधानस्य फलसिद्धौ प्रधानाङ्गत्वात् । उक्तं च-	કારણ કે, સુપ્રણિધાન એ ફળસિદ્ધિમાં પ્રધાન કારણ સ્વરૂપે છે કહેવાયું છે કે,
प्रणिधानकृतं कर्म मतं तीव्रविपाकवत् । सानुबन्धननियमाच्छुभांशाच्चैतदेव तत् ।। ()	"**પ્રણિધાનથી** કરાયેલું કર્મ તીવ્રવિપાકવાળું કહેવાયું છે. સાનુબંધનો નિયમ હોવાથી અને શુભાંશ હોવાથી આ પ્રણિધાન જ (ફળપ્રાપ્તિના કારણભૂત) કર્મ છે - ક્રિયા છે" અને
इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यम् इत्याह- '**भुज्जो भुज्जो संकिलेसे**,' कर्त्तव्यमिदं	આ રીતે આ (ચતુઃશરણગમન વગેરે) સંકલેશમાં વારંવાર કરવું જોઈએ.
भूयो भूयः पुनः पुनः संक्लेशे सति तीव्ररागादिसंवेदनरूपे, अरतावुत्पन्नायामिति यावत् ।	તીવ્રરાગ વગેરેના સંવેદન-સ્વરૂપ સંકલેશ થયે છતે અર્થાત્ ગ્રહણ કરેલા વ્રતમાં અરતિનો ભાવ ઉત્પન્ન થયે છતે આ વારંવાર કરવું જોઈએ.

जावज्जीवं मे भगवंतो परमतिलोगनाहा अणुत्तरपुण्णसंभारा खीणराग-दोसमोहा अचिंतचिंतामणि भवजलहिपोआ एगंतसरण्णा अरहंता सरणं ।।५।।

ભગવાન, પરમોચ્ચ કક્ષાના ત્રણે લોકના નાથ, સર્વોત્કૃષ્ટ કક્ષાનો પુણ્યસમૂહ ધરાવતા, રાગ, દ્વેષ અને મોહ (અજ્ઞાન)થી રહિત, અચિંત્ય ચિંતામણિ રત્ન સમાન, સંસાર સાગર પાર કરવા માટે જહાજ જેવા, એકમાત્ર શરણ કરવા યોગ્ય એવા, શ્રી અરિહંત પરમાત્માઓ મને જીવનભર શરણરૂપ થાઓ ! -૫.

तथा '**तिकालमसंकिलेसे**'। त्रिकालं त्रिसन्ध्यं कर्त्तव्यमिदम् असंक्लेशे प्रकृत्या कालगमने सति यत् कर्त्तव्यं तदाह-

તથા, સ્વાભાવિકરીતે કાળ પસાર થતો હોય તો ત્રિકાળ-ત્રણે સંધ્યામાં (ચતુઃશરણગમન વગેરે કરવા યોગ્ય છે.)

જે કરવા યોગ્ય છે તે કહે છે,

'जावज्जीवं मे भगवंतो' अरहंता सरणं इति योगः ।

જાવજ્જીવ સુધી મને અરિહંત ભગવંત શરણભૂત છે.

यावज्जीवं यावज्जीवितं मे मम भगवन्तः समग्रैश्वर्यादियुक्ताः अर्हन्तः शरणम् इति योगः ।

જીવનપર્યંત સુધી મને સમગ્ર ઐશ્વર્ય વગેરેથી યુક્ત અરિહંત ભગવંતો શરણરૂપ છે, આ રીતે જોડાણ કરવું.

अत्र 'यावज्जीवम्' इति कालपरिमाणं परतो भङ्गभयात्, न पुनरवधित्वेन, परतोऽप्यधिकृतशरणस्येष्टत्वात् ।

અહીં જાવજ્જીવશબ્દથી જે કાળની મર્યાદા રાખવામાં આવી છે તે મરણ પછી ભંગના ભયના કારણે છે, પણ અવધિરૂપે નથી. કારણ કે, શરણ લેનાર જીવને પરભવમાં પણ અધિકૃત એવા અરિહંત ભગવંતો વગેરેનું શરણ ઈષ્ટ જ છે.

एत एव विशेष्यन्ते-'**परमतिलोगनाहा,**' परमाद्या ते दुर्गतिभयसंरक्षणेन त्रिकोलनाथाद्या ।

આ જ પરમાત્માને વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

પરમ ત્રણલોકના નાથ એવા અરિહંત ભગવંતનું હું શરણ સ્વીકારું છું.

દુર્ગતિના ભયથી, રક્ષણ કરનારા હોવાથી ભગવાન પરમનાથ છે.

अत्र त्रिलोकग्रहणेन त्रिलोकवासिनो देवादयः परिगृह्यन्ते ।

અહીં ત્રિલોક શબ્દના ગ્રહણથી ત્રણે લોકમાં વસનારા દેવતા વગેરેનું ગ્રહણ થાય છે.

एत एव विशेष्यन्ते-'**अणुत्तरपुण्णसंभारा**'।

આ અરિહંત ભગવંતોની અન્ય વિશેષતા જણાવે છે કે,

अनुत्तरः सर्वोत्तमहेतूत्कर्षात् पुण्यसंभारः तीर्थकरनामकर्मलक्षणो येषां ते तथा ।

સર્વોત્તમ એવા પુણ્યરૂપ હેતુનો ઉત્કર્ષ હોવાથી તીર્થંકરનામકર્મ સ્વરૂપ પુણ્યસંભાર-પુણ્યસમૂહ જેઓને છે તેવા અનુત્તરપુણ્યસંભારવાળા (અરિહંત ભગવંતો શરણભૂત છે.)

त एव विशेष्यन्ते-'**खीणरागदोसमोहा**'।

વળી, તે અરિહંત ભગવંતો કેવા છે કે,

क्षीणा राग-द्वेष-मोहा अभिष्वङ्गाऽप्रीत्यज्ञानलक्षणा येषां ते तथा ।

અભિષ્વંગસ્વરૂપ રાગ, અપ્રીતિરૂપ દ્વેષ અને અજ્ઞાનરૂપ મોહ જેઓએ નાશ કર્યા છે તેવા (અરિહંત ભગવંતો મને શરણભૂત છે.)

त एव विशेष्यन्ते-'**अचिंतचिंतामणि**'। अचिन्त्यचिन्तामणयः, चिन्तातिक्रान्तापवर्गविधायकत्वेन ।

તે અરિહંત ભગવંતો, ચિંતાથી રહિત એવા મોક્ષના આપનારા હોવાથી અચિંત્ય ચિંતામણી સમાન (અરિહંત ભગવંતો મને શરણભૂત છે.)

त एव विशेष्यन्ते-'**भवजलहिपोया**'। भवजलधिपोताः, तद्वदुत्तारकत्वेन ।	તે અરિહંત ભગવંતો ભવરૂપી સમુદ્રથી જહાજની જેમ પાર ઉતારનારા હોવાથી ભવરૂપી સમુદ્રમાં જહાજ સમાન (અરિહંત ભગવંતો મને શરણભૂત છે.)
त एव विशेष्यन्ते-'**एगंतसरण्णा**' । एकान्तशरण्याः, सर्वाश्रितहितत्वेन ।	**તે** અરિહંત ભગવંતો આશ્રિત સર્વજીવોનું હિત કરનારા હોવાથી એકાંતે શરણ કરવા યોગ્ય (અરિહંત ભગવંતો મને શરણભૂત છે.)
क एवंभूताः ? कि वा एते ? इत्याह-'**अरहंता सरणं,**' अर्हन्तः शरणम् ।	**આવા** પ્રકારના કોણ છે ? - ઉપર જે વિશેષણોનું વર્ણન કર્યું તેવા કોણ છે ? અથવા આ અરિહંતો શું ? તો કહે છે કે, **આવા** પ્રકારના વિશેષણથી શોભતા અરિહંત ભગવંતો શરણભૂત છે.
तत्राशोकाद्यष्टमहाप्रातिहार्यलक्षणां पूजामर्हन्तीत्यर्हन्तःते मम शरणमाश्रय इति ।	અશોકવૃક્ષ વગેરે આઠ મહાપ્રાતિહાર્યસ્વરૂપ પૂજાને જે યોગ્ય છે તે અરિહંત ભગવંત છે. તેઓ મને શરણરૂપ છે - તેઓનો આશ્રય હું કરું છું.

तहा पहीणजरामरणा अवेयकम्मकलंका पणट्ठवाबाहा केवलनाणदंसणा
सिद्धिपुरवासी निरुवमसुहसंगया सव्वहा कयकिच्चा सिद्धा सरणं ।।६।।

એ જ રીતે... વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુથી રહિત, કર્મરૂપી કલંકને દૂર કરનારા, પીડાઓનો પ્રણાશ કરી ચૂકેલા, કેવળજ્ઞાન પામેલા (સર્વજ્ઞ), કેવળદર્શન પામેલા (સર્વદર્શી), સિદ્ધિપુરી (મુક્તિ-મોક્ષ)માં રહેતા, ઉપમારહિત સુખમાં વિલસતા, જેમના સર્વ કાર્યો પરિપૂર્ણતાને પામ્યા છે તેવા શ્રી સિદ્ધ પરમાત્માઓ મને શરણરૂપ થાઓ ! -૬.

'**तहा पहीणजरामरणा**' सिद्धा सरणं इति योगः ।	**તથા** પ્રકર્ષે કરીને ઘડપણ અને મરણનો જેણે નાશ કર્યો છે એવા સિદ્ધ ભગવંતો શરણભૂત છે, આ પ્રમાણે જોડાણ કરવું.
तथा न केवलमर्हन्तः, किन्तु सिद्धाः शरणमिति क्रिया।	માત્ર અરિહંત પરમાત્મા એમ નહિ પણ સિદ્ધ ભગવંતો પણ શરણભૂત છે એ પ્રમાણે ક્રિયા સમજવી.
किंविशिष्टास्ते ? इत्याह-प्रक्षीणजरा-मरणाः । प्रक्षीणे सदाऽपुनर्भावित्वेन जरा-मरणे येषां ते तथा, जन्मादिबीजाभावात् ।	**તેઓ** કેવા વિશેષણથી વિશિષ્ટ છે ? તો કહે છે કે - જન્મ વગેરે બીજનો અભાવ હોવાથી હંમેશ માટે ફરી ઉત્પન્ન ન થવા રૂપે ઘડપણ તથા મરણને જેઓએ નાશ કર્યા છે તેવા (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**अवेयकम्मकलंका**'।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં કહે છે કે,

अपेतकर्मकलङ्काः, अपेतः कर्मकलङ्को येषां ते तथाविधाः, सर्वथा कर्मरहिता इत्यर्थः ।	**અપેતકર્મકલંક** - દૂર થયું છે કર્મરૂપી કલંક જેઓનું તેવા પ્રકારના છે અર્થાત્ સર્વથા કર્મથી રહિત (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**पणट्ठवाबाहा**'। प्रनष्टव्याबाधाः, प्रकर्षेण नष्टा क्षीणा व्याबाधा येषां ते तथा, सर्वव्याबाधावर्जिता इति भावः ।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં કહે છે કે, **પ્રકર્ષે** કરીને વ્યાબાધા-પીડા જેઓની નાશ પામી છે તે અર્થાત્ સર્વવ્યાબાધાથી રહિત એવા (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**केवलनाणदंसणा**'। केवलज्ञानदर्शनाः, केवले संपूर्णे ज्ञानदर्शने येषां ते तथाविधा;, सर्वज्ञाः सर्वदर्शिन इत्यर्थः ।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **સંપૂર્ણ** જ્ઞાન અને સંપૂર્ણ દર્શન જેઓને વિદ્યમાન છે તે અર્થાત્ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**सिद्धिपुरवासी,**' सिद्धिपुरवासिनः, सिद्धिपुरे लोकान्ते वस्तुं शीलं येषां ते तथा, मुक्तिवासिन इति गर्भः ।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **સિદ્ધિનગરમાં** રહેનારા, ચૌદ રાજલોકના અંતે વસવાનો સ્વભાવ જેઓનો છે તેવા અર્થાત્ મુક્તિપુરમાં વસનારા એવા (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**णिरुवमसुहसंगया**'। निरुपमसुखसङ्गताः, निरुपमसुखेनाविद्यमानोत्प्रेक्षेण संगता इति समासः । असांयोगिकानन्दयुक्ता इत्यर्थः ।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **નિરૂપમસુખથી** યુક્ત છે, જેની કોઈ ઉપમા વિદ્યમાન નથી એવા નિરૂપમસુખથી યુક્ત છે. અર્થાત્ સંયોગ રહિતના આનંદથી જે યુક્ત છે તેવા, (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
एत एव विशेष्यन्ते-'**सव्वहा कयकिच्चा**'। सर्वथा कृतकृत्याः, सर्वथा सर्वप्रकारैः कृतं कृत्यं यैस्ते तथा, निष्ठितार्था इति भावः ।	આ સિદ્ધ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **સર્વથા** કૃતકૃત્ય છે, સર્વ પ્રકારે કૃત્ય જેઓના વડે કરાયું છે તેવા અર્થાત્ બધા પ્રયોજનો જેને સિદ્ધ થયેલ છે એવા (સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે.)
क एवंभूताः ? किं वा एते ? इत्याह-'**सिद्धा सरणं,**'	આવા પ્રકારના કોણ છે ? અથવા આ સિદ્ધ ભગવંતો શું ?

तहा पसंतगंभीरासया सावज्जजोगविरया पंचविहायारजाणगा परोवयारनिरया पउमाइणिदंसणा झाणज्झयणसंगया विसुज्झमाणभावा साहू सरणं ।।७।।

એ જ રીતે... પ્રશાંત અને ગંભીર ભાવવાળા, પાપરૂપ કાર્યોથી વિરામ પામેલા, જ્ઞાનાચારાદિ પાંચ પ્રકારના આચારના જાણકાર, પરોપકાર કરવામાં અત્યંત રત, કમળ વગેરેની ઉપમાથી શોભતા, ધ્યાન અને અધ્યયનથી યુક્ત ભાવોની વિશુદ્ધિને સાધતા એવા શ્રી સાધુ મહાત્માઓ મને શરણરૂપ થાઓ ! -૭.

सिद्धाः शरणम्,
सिद्ध्यन्ति स्म सिद्धाः परमतत्त्वरूपाः, ते मम शरणमाश्रय इति ।

તો કહે છે કે, **સિદ્ધ ભગવંતો** શરણરૂપ છે. જેઓ સિદ્ધ થયા છે તે સિદ્ધ - પરમતત્વરૂપ છે તે સિદ્ધ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે - તેઓનો હું આશ્રય કરું છું.

'तहा पसंतगंभीरासया' 'साहू सरणं' इति योगः ।

તથા પ્રશાંત અને ગંભીર આશયવાળા સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે, આ પ્રમાણે જોડાણ કરવું.

तथा न केवलं सिद्धाः शरणम्, किन्तु साधवः शरणमिति क्रिया ।

તથા માત્ર સિદ્ધ ભગવંતો શરણરૂપ છે એમ નહિ. પણ સાધુ ભગવંતો પણ શરણરૂપ છે.

किंविशिष्टास्ते ? इत्याह-
प्रशान्तः क्षान्तियोगात् गम्भीरोऽगाधतया आशयश्चित्तपरिणामो येषां ते प्रशान्तगम्भीराशयाः ।

તેઓ કેવા પ્રકારના છે ? તો કહે છે કે, **ક્ષમાના** યોગથી પ્રશાંત અને અગાધતાને કારણે ગંભીર છે ચિત્તના પરિણામ સ્વરૂપ આશય જેઓનો તેવા પ્રશાંત-ગંભીરઆશયવાળા (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

एत एव विशेष्यन्ते-**'सावज्जजोगविरया'**। सहावद्येन सावद्यः सपापो योगो व्यापारः कृतादिरूपः, तस्माद्विरताः सावद्ययोगविरताः

આ સાધુ ભગવંતોને વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **સાવદ્યયોગથી** વિરામ પામેલા છે. પાપથી યુક્ત એવો કરવું વગેરે રૂપ વ્યાપાર તે સાવદ્યયોગ અને તેનાથી વિરામ પામેલા, (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

एत एव विशेष्यन्ते-**'पंचविहायारजाणगा'** ।
पञ्चविधमाचारं ज्ञानाचारादिभेदभिन्नं जानते इति पञ्चविधाचारज्ञाः ।

આ સાધુ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **પાંચ પ્રકારના** આચારને જાણનારા-જ્ઞાનાચાર વગેરે ભેદવાળા પાંચ પ્રકારના આચારને જેઓ જાણનારા છે તે (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

एत एव विशेष्यन्ते-**'परोवयारनिरया'**।
परोपकारे ए (ऐ)कान्तिकात्यन्तिकरूपे निरताः परोपकारनिरताः ।

આ સાધુ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

એકાંતે જીવોનું હિત થાય તેવા એકાંતિક તથા જેમાં જીવોના સર્વદુઃખોનો અંત આવે એવા આત્યંતિક પરોપકાર કરવામાં જેઓ તત્પર છે તેવા (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

एत एव विशेष्यन्ते-**'पउमाइनिदंसणा'**।

આ સાધુ ભગવંતોને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે, **કમળ વગેરેના** દૃષ્ટાંતથી ઓળખાતા,

पद्मादीनि पङ्कोत्पत्ति-जलस्थितिभावेऽपि तदस्पर्शनेन कामभोगापेक्षयैवमेव भाव इति निदर्शनानि येषां ते पद्मादि-निदर्शनाः,

જેમ કમળ કાદવમાં ઉત્પન્ન થાય - પાણીમાં રહેતું હોય છતાં પણ બંનેના સ્પર્શથી અલિપ્ત રહે છે તે રીતે કામ અને ભોગોની વચ્ચે રહેવા છતાં પણ તેનાથી અલિપ્ત રહેનાર સાધુ ભગવંતો છે. આવા પ્રકારના દૃષ્ટાંતથી ઓળખાતા, (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

आदिशब्दाच्छरत्सलिलादिग्रहः ।

અહીં કમળ વગેરેમાં આદિ શબ્દથી નદીનું વહેતું પાણી વગેરે ઉપમાઓનું ગ્રહણ કરવું.

एत एव विशेष्यन्ते-'**झाणज्झयणसंगया**'

આ સાધુ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

ध्यानाऽध्ययनाभ्यां एकाग्रचिन्तानिरोधस्वाध्याय-लक्षणाभ्यां संगताः ध्यानाऽध्ययनसंगताः ।

ધ્યાન અને અધ્યયનથી યુક્ત છે, એકાગ્રચિંતા-નિરોધ સ્વરૂપ ધ્યાન અને પંચવિધ સ્વાધ્યાય સ્વરૂપ અધ્યયનથી જે યુક્ત છે એવા (સાધુ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે.)

एत एव विशेष्यन्ते-'**विसुज्झमाणभावा**'।

આ સાધુ ભગવંતો જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

विशुध्यमानो विहितानुष्ठानेन भावो येषां ते विशुध्य-मानभावाः ।

વિશુદ્ધ થતા ભાવવાળા, ભગવાન વડે વિહિત અનુષ્ઠાન વડે જેઓનો અધ્યવસાય વિશુદ્ધ-વિશુદ્ધતર થઈ રહ્યો છે. એવા (સાધુ ભગવંતો મને શરણ-રૂપ છે.)

क एवंभूताः ? किं वा एते ? इत्याह '**साहू सरणं**' ।

આવા પ્રકારના કોણ છે ? અથવા આ સાધુ ભગવંતો શું ? તો કહે છે કે, **સાધુ** ભગવંતો શરણરૂપ છે.

तत्र सम्यग्दर्शनादिभिः सिद्धिं साध्यन्तीति साधवः, मुनय इत्यर्थः । ते मम शरणमाश्रय इति ।

સમ્યગ્દર્શન વગેરે વડે જેઓ સિદ્ધિની સાધના કરે છે તે સાધુ ભગવંતો - મુનિ ભગવંતો મને શરણરૂપ છે - હું તેઓનો આશ્રય કરું છું.

तहा सुरासुरमणुयपूइओ, मोहतिमिरंसुमाली, रागदोसविसपरममंतो, हेऊ सयलकल्लाणाणं, कम्मवणविहावसू, साहगो सिद्धभावस्स, केवलिपण्णत्तो धम्मो जावज्जीवं मे भगवं सरणं ।।८।।

એ જ રીતે... સુર, અસુર અને મનુષ્યો દ્વારા પૂજા પામેલો, મોહરૂપ અંધકારને હઠાવવા માટે સૂર્ય સમાન, રાગ અને દ્વેષરૂપ વિષને હરનાર શ્રેષ્ઠ મંત્રરૂપ, સઘળાય કલ્યાણોના કારણરૂપ, કર્મરૂપ વનને બાળવા માટે અગ્નિ જેવા, સિદ્ધભાવ - મોક્ષને મેળવી આપનાર, કેવલજ્ઞાની પ્રભુએ પ્રરૂપેલો ધર્મ મને જીવનપર્યંત શરણરૂપ થાઓ ! -૮.

'**तहा सुरासुरमणुयपूजिओ**' 'केवलिपण्णत्तो धम्मो जावज्जीवं मे भगवं सरणं' इति योगः ।

તથા સુર-અસુર અને મનુષ્યોથી પૂજિત કેવલિ ભગવંતોએ કહેલો ભગવંત એવો ધર્મ જાવજજીવ મને શરણરૂપ છે, આ પ્રમાણે જોડાણ કરવું.

तथा न केवलं साधवः शरणम्, किन्तु केवलिप्रज्ञप्तो धर्म इति संबन्धः ।

તથા માત્ર સાધુ ભગવંતો શરણરૂપ છે એમ નહિ પણ કેવલિ ભગવંતે પ્રરૂપેલો ધર્મ પણ શરણરૂપ છે, આ પ્રમાણે સંબંધ છે-જોડાણ કરવું.

किंविशिष्टः ? इत्याह-

આ ધર્મ કેવા પ્રકારનો છે ? તો કહે છે કે,

सुरासुरमनुजैः पूजितः सुरासुरमनुजपूजितः ।

સુર-અસુર અને મનુષ્યો વડે પૂજાયેલો છે. જ્યોતિષ અને વૈમાનિકના દેવોને **સુર** કહેવાય છે,

सुरा ज्योतिष्क-वैमानिकाः । असुरा व्यन्तरभवन-पतयः । मनुजाः पुरुष-विद्याधराः ।

વ્યંતર અને ભવનપતિના દેવોને **અસુર** કહેવાય છે, પુરુષો તથા વિદ્યાધરોને **મનુષ્ય** કહેવાય છે.

*अयमेव विशेष्यते-'**मोहतिमिरंसुमाली**'।*

આ જ ધર્મને વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

मोहस्तिमिरमिव मोहतिमिरं सद्दर्शनावरकत्वेन, तस्यांशुमालीवांशुमाली, तदपनयनादादित्यकल्पः ।

મોહરૂપી અંધકાર માટે સૂર્ય સમાન છે, સમ્યગ્દર્શનને અટકાવનાર હોવાથી મોહ એ અંધકાર સ્વરૂપ છે, અંધકારને જેમ સૂર્ય દૂર કરે છે તેમ મોહને દૂર કરનાર હોવાથી આ ધર્મને સૂર્યની ઉપમા આપવામાં આવી છે, આ ધર્મ મને શરણરૂપ છે.

अयमेव विशेष्यते-'**रागदोसविसपरममंतो**'।

આ ધર્મને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

राग-द्वेषौ विषमिव रागद्वेषविषम्, तस्य परममन्त्रः, तद्घातित्वेनेति भावः ।

રાગ અને દ્વેષ ઝેર સમાન છે અને તે બંનેનો નાશ કરનાર હોવાથી પરમમંત્ર સમાન, આ ધર્મ મને શરણરૂપ છે.

अयमेव विशेष्यते-'**हेऊ सयलकल्लाणाणं**'।

આ ધર્મને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

हेतुः कारणं प्रवर्त्तकत्वादिना सकलकल्याणानां सुदेवत्वादीनाम् ।

સર્વ કલ્યાણોનું હેતુ છે, સુદેવત્વ વગેરે સર્વ કલ્યાણોનું પ્રવર્ત્તકત્વ વગેરે વડે કારણ સ્વરૂપ એવો ધર્મ મને શરણરૂપ છે.

अयमेव विशेष्यते-'**कम्मवणविहावसू**'।

આ ધર્મને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

कर्मवनस्य ज्ञानावरणीयादिसमुदयरूपस्य विभावसुरिवाग्निरिव, तद्दाहकत्वेन ।

કર્મરૂપી વન માટે અગ્નિ સમાન છે, જ્ઞાનવરણીય વગેરે કર્મના સમુદાયરૂપી વનને બાળનાર અગ્નિ સમાન એવો (ધર્મ મને શરણરૂપ છે.)

अयमेव विशेष्यते-'**साहगो सिद्धभावस्स**'।

આ ધર્મને જ વિશેષિત કરતાં જણાવે છે કે,

साधकः निर्वर्त्तकः सिद्धभावस्य सिद्धत्वस्य, तथा तत्संपादकत्वेन ।

સિદ્ધભાવનો સાધક છે, સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી સિદ્ધભાવનો સાધક એવો (ધર્મ મને શરણરૂપ છે.)

कोऽयमेवं किं वेत्याह-'**केवलिपण्णत्तो धम्मो**'।

આવા પ્રકારનો કોણ છે ? અથવા આ ધર્મનું શું ? તો કહે છે કે,

केवलिप्रज्ञप्तः केवलिप्ररूपितः धर्मः श्रुतादिरुपः

કેવલિ ભગવંતે પ્રરૂપેલો શ્રુત વગેરે સ્વરૂપનો ધર્મ.

'**जावज्जीवं मे भगवं**,' 'यावज्जीवम्' इति पूर्ववत् मे मम भगवान् समग्रैश्वर्यादिगुणयुक्तः '**शरणम्**' आश्रयः ।

સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણોથી યુક્ત એવો ધર્મ જાવજ્જીવ મને શરણરૂપ છે - હું તેમના શરણે રહેલો છું.

एतच्चतुःशरणगमनम् एकार्थसाधकत्वेन प्रभूतानामप्यविरुद्धमेव ।

આ ચારેનું પણ શરણ સ્વીકારવું તે એકાર્થને જ-મોક્ષને જ સિદ્ધ કરાવનાર હોવાથી અનેકનું પણ જે શરણું સ્વીકાર્યું છે તે અવિરુદ્ધ જ છે.

अत एव परमार्थ(र्ष)म्-

આથી જ (ચારેના શરણાંને સ્વીકારવા માટે) પરમ આપ્ત પુરુષનું વચન છે કે,

चत्तारि सरणं पवज्जामि-अरहंते सरणं पवज्जामि, सिद्धे सरणं पवज्जामि, साहू सरणं पवज्जामि, केवलिपण्णत्तं धम्मं सरणं पवज्जामि (आव. ४) इति ।

"હું ચારનું શરણ સ્વીકારું છું, અરિહંત ભગવંતોનું શરણ સ્વીકારું છું, સિદ્ધ ભગવંતોનું શરણ સ્વીકારું છું, સાધુ ભગવંતોનું શરણ સ્વીકારું છું, કેવલિ ભગવંતે પ્રરૂપેલા ધર્મનું શરણ સ્વીકારું છું." (આવ. ૪)

सरणमुवगओ य एएसिं गरिहामि दुक्कडं-जण्णं अरहंतेसु वा, सिद्धेसु वा, आयरिएसु वा, उवज्झाएसु वा, साहूसु वा, साहुणीसु वा, अन्नेसु वा धम्मट्ठाणेसु माणणिज्जेसु पूयणिज्जेसु, तहा माईसु वा, पिईसु वा, बंधूसु वा, मित्तेसु वा, उवयारीसु वा, ओहेण वा जीवेसु, मग्गट्ठिएसु, अमग्गट्ठिएसु, मग्गसाहणेसु, अमग्गसाहणेसु, जं किंचि वितहमायरियं अणायरियव्वं अणिच्छियव्वं पावं पावाणुबंधि सुहमं वा बायरं वा मणेण वा वायाए वा काएण वा कयं वा कारियं वा अणुमोइयं वा रागेण वा दोसेण वा मोहेण वा, एत्थ वा जम्मे जम्मंतरेसु वा, गरहियमेयं दुक्कडमेयं उज्झियव्वमेयं विआणियं मए कल्लाणमित्तगुरुभयवंत-वयणाओ, एवमेयं ति रोइयं सद्धाए, अरहंतसिद्धसमक्खं गरहामि अहमिणं 'दुक्कडमेयं उज्झियव्वमेयं' । एत्थ मिच्छामि दुक्कडं, मिच्छामि दुक्कडं, मिच्छामि दुक्कडं ।।९।।

આ ચારેના શરણને પામેલો હું મારા દુષ્કૃતની ગર્હા (નિંદા) કરું છું. જે દુષ્કૃત (પાપ) મેં અરિહંતોની બાબતમાં, સિદ્ધોની બાબતમાં, આચાર્યોની બાબતમાં, ઉપાધ્યાયોની બાબતમાં, સાધુઓની બાબતમાં, સાધ્વીઓની બાબતમાં, એ સિવાય પણ ધર્મસ્થાનોની બાબતમાં, માન્ય અને પૂજ્ય આત્માઓની બાબતમાં, માતાઓની બાબતમાં, પિતાઓની બાબતમાં, ભાઈ-ભાંડુઓની બાબતમાં, મિત્રોની બાબતમાં, ઉપકારીઓની બાબતમાં સામાન્યપણે મોક્ષમાર્ગમાં રહેલા (સમકિતી વગેરે) જીવોની બાબતમાં, મોક્ષમાર્ગને નહિ પામેલા (ગાઢ મિથ્યાત્વી વગેરે) જીવોની બાબતમાં, મોક્ષમાર્ગના સાધનોની બાબતમાં, સંસારમાર્ગના સાધનોની બાબતમાં, જે કાંઈ ખોટું આચરણ કર્યું હોય, નહિં કરવા જેવું, નહિ ઇચ્છવા જેવું પાપની પરંપરાને સર્જનારું નાનું કે મોટું પાપ, મનથી, વચનથી અગર કાયાથી, રાગથી, દ્વેષથી અગર તો મોહ (અજ્ઞાન)થી આ ભવમાં કે ગતજન્મોમાં કર્યું હોય, કરાવ્યું હોય અગર તો અનુમોદ્યું હોય, તે બધું પાપ ગર્હા-નિંદા કરવા યોગ્ય છે, એ ખરાબ કાર્ય છે, એ છોડી દેવા યોગ્ય કાર્ય છે, એવું મેં કલ્યાણમિત્ર, ગુરુ અને ભગવાનના વચનથી જાણ્યું છે. 'આ વાત સાચી જ છે' એવી શ્રદ્ધાના કારણે મને આ વાત ખૂબ ગમી ગઈ છે. માટે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવંતની સાક્ષીએ હું એ સર્વ પાપની ગર્હા - નિંદા કરું છું. આ ખરાબ કાર્ય છે, છોડી દેવા યોગ્ય કાર્ય છે - એમ હું માનું છું. આ દુષ્કૃતોની બાબતમાં મારું દુષ્કૃત મિથ્યા-ફોક થાઓ ! મારું દુષ્કૃત મિથ્યા-ફોક થાઓ ! મારું દુષ્કૃત મિથ્યા-ફોક થાઓ -૯.

चतुःशरणगमनानन्तरं दुष्कृतगर्होक्ता ।

ચાર શરણાનાં સ્વીકાર બાદ દુષ્કૃતોની ગર્હા કહેવાયેલી છે.

तामाह-**सरणमुवगओ य एएसिमित्यादिना**-

હવે તેને કહે છે, અરિહંત ભગવંતો વગેરેના શરણે રહેલો એવો હું દુષ્કૃતની નિંદા કરું છું.

शरणमुपगतश्च सन्नेतेषामर्हदादीनां गर्हे दुष्कृतम् । किंविशिष्टम् ? इत्याह-**जं णं अरहंतेसु वा इत्यादि** । यत् इति दुष्कृतनिर्देशः, णं इति वाक्याल ।रे ।

કેવા દુષ્કૃતની ? તો કહે છે કે, જે અરિહંત ભગવંતો પ્રત્યે વગેરે. અહીં યત્ સર્વનામ દુષ્કૃતને જણાવનાર છે. ણં અવ્યય વાક્યના અલંકાર સ્વરૂપે છે.

अर्हत्सु वा अर्हद्विषयं वा ।	**અરિહંતો** પ્રત્યે અથવા અરિહંત વિષયક, (જે દુષ્કૃત થયું હોય)
एवं सिद्धेषु वा,	આ પ્રમાણે સિદ્ધ ભગવંતો પ્રત્યે,
आचार्येषु वा उपाध्यायेषु वा,	**આચાર્ય** ભગવંતો પ્રત્યે અથવા ઉપાધ્યાય ભગવંતો પ્રત્યે
साधुषु वा, साध्वीषु वा,	**સાધુ** ભગવંતો પ્રત્યે અથવા સાધ્વીજી ભગવંતો પ્રત્યે
अन्येषु वा धर्मस्थानेषु सामान्येन गुणाधिकेषु,	**સામાન્ય** રીતે ગુણથી અધિક એવા અન્ય ધર્મ સ્થાન પ્રત્યે
माननीयेषु पूजनीयेषु ।	**પોતાને** માટે માનનીય અને પૂજનીય પાત્રો પ્રત્યે
तथा मातृषु वा, पितृषु वा,	**તથા માતાઓ** પ્રત્યે તથા પિતાઓ પ્રત્યે
अनेकजन्मापेक्षं बहुवचनम् ।	અહીં અનેક જન્મના માતા-પિતાઓની અપેક્ષાએ બહુવચન કરવામાં આવેલ છે.
बन्धुषु वा, मित्रेषु वा,	**બંધુઓ** પ્રત્યે, મિત્રો પ્રત્યે,
उपकारिषु वा,	ઉપકારીઓ પ્રત્યે,
ओघेन वा जीवेषु,	સામાન્યથી સર્વ જીવો પ્રત્યે
मार्गस्थितेषु सम्यग्दर्शनादियुक्तेषु,	**સમ્યગ્દર્શના**દિથી યુક્ત એવા માર્ગમાં રહેલા જીવો પ્રત્યે
अमार्गस्थितेषु एतद्विपरीतेषु,	**આનાથી** વિપરીત - મિથ્યાત્વ વગેરેથી યુક્ત એવા અમાર્ગમાં રહેલા જીવો પ્રત્યે
मार्गसाधनेषु पुस्तकादिषु,	**પુસ્તક** વગેરે માર્ગના સાધન પ્રત્યે
अमार्गसाधनेषु, खड्गादिदिषु,	**તલવાર** વગેરે અમાર્ગના સાધન પ્રત્યે
यत्किञ्चिद् वितथमाचरितं अविधिपरिभोगादि ।	**અવિધિથી** પરિભોગ વગેરે સ્વરૂપ જે કાંઈ વિપરીત આચરણ કર્યું હોય, તે
अनाचरितव्यं क्रियया ।	**ક્રિયા** વડે તે આચરવા યોગ્ય નથી
अनेष्टव्यं मनसा ।	**મન** વડે ઈચ્છવા યોગ્ય નથી.

पापं पापकारणत्वेन, पापानुबन्धि, तथाविपाकभावेन ।	**પાપનું** કારણ હોવાથી પાપ સ્વરૂપ છે તથા વિપાક-ફળ આપવા સ્વરૂપે પાપાનુબંધિ-પાપની પરંપરા સર્જનાર છે.
सूक्ष्मं वा बादरं वा स्वरूपतः ।	**સ્વરૂપથી** સૂક્ષ્મ હોય કે બાદર હોય,
कथमेतदाचरितम् ? इत्याह-मनसा वा वाचा वा कायेन वा ।	**કઈ** રીતે આ આચરણ કર્યું હોય ? તો કહે છે કે, મન વડે, વચન વડે કે કાયા વડે.
कृतं वात्मना १, कारितं वान्यैः २, अनुमोदितं वा परकृतम् ३ ।	**સ્વયં કર્યું** હોય, અન્યો પાસે કરાવ્યું હોય અથવા અન્યએ કરેલું અનુમોદન કર્યું હોય,
एतदपि रागेण वा द्वेषेण वा मोहेन वा ।	**આ દુષ્કૃત** પણ રાગથી, દ્વેષથી કે મોહથી કર્યું હોય,
अत्र वा जन्मनि, जन्मान्तरेषु वा अतीतेषु ।	**આ** જન્મમાં કર્યું હોય કે ભૂતકાળના જન્મોમાં કર્યું હોય.
गर्हितमेतत् कुत्सास्पदम् ।	**આ** દુષ્કૃત નિંદનીય છે - દુર્ગંછાના સ્થાનભૂત છે.
दुष्कृतमेतत् सद्धर्मबाह्यत्वेन ।	**સમ્યગ્ધર્મથી** બાહ્ય હોવાથી આ દુષ્કૃત છે-ખરાબ કાર્ય સ્વરૂપ છે.
उज्झितव्यमेतत् हेयतया ।	**હેય** બુદ્ધિ વડે આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.
विज्ञातं मया कल्याणमित्रगुरुभगवद्वचनात् ।	**કલ્યાણ**મિત્રના વચનથી, ગુરુભગવંતના વચનથી તથા પરમાત્માના વચનથી મારા વડે આ જણાયું છે.
भगवद्वचनप्राप्तौ प्राय इयमानुपूर्वीत्येवमुपन्यासः ।	પ્રાયઃ કરીને ભગવાનના વચનની પ્રાપ્તિમાં આ આનુપૂર્વી છે - ક્રમ છે, માટે આ પ્રમાણે રજૂઆત કરેલ છે.
एवमेतदिति रोचितं श्रद्धया तथाविधकर्मक्षयोपशमजया ।	**આ** દુષ્કૃત નિંદનીય છે - ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એ પ્રમાણે તેવા પ્રકારના કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ શ્રદ્ધા વડે મારા વડે રુચિ કરાય છે.
ततः किम् ? इत्याह- अर्हत्सिद्धसमक्षं तानधिकृत्य गर्हेऽहमिदं कुत्सामीत्यर्थः ।	**તે** પછી શું ? તો કહે છે કે, અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવંતોને આંખ સામે રાખી હું આ દુષ્કૃતની નિંદા કરું છું.

कथम् ? इत्याह-दुष्कृतमेतत् उज्झितव्यमेतत् ।

કઈ રીતે ? તો કહે છે કે, આ દુષ્કૃત છે, આ છોડવા યોગ્ય છે.

अत्र व्यतिकरे मिच्छामि दुक्कडं ३, वारात्रयं पाठः ।

આ દુષ્કૃતની ગર્હાના પ્રસંગમાં ત્રણવાર 'મિચ્છામિ દુક્કડં'નો પાઠ બોલવો.

व्याख्या चास्य अर्थविशेषत्वात् प्राकृताक्षरैरेव न्याय्या, निर्युक्तिकारवचनप्रामाण्यात् ।

નિર્યુક્તિકારના વચનના પ્રામાણ્યથી આ 'મિચ્છામિ દુક્કડં' શબ્દનો અર્થ વિશેષ હોવાથી આ શબ્દની વ્યાખ્યા પ્રાકૃત અક્ષરો વડે જ કરવી ઉચિત છે.

आह च निर्युक्तिकारः-

'મિચ્છામિ દુક્કડં' શબ્દના વિશેષ અર્થને જણાવતાં નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે,

मि त्ति मिउमद्दवत्ते च्छ त्ति य दोसाण छायणे होइ ।

मि त्ति य मेराए ट्ठिओ दु त्ति दुगंच्छामि अप्पाणं ।।

क त्ति कडं मे पावं ड त्ति य डेवेमि तं उवसमेणं ।

एसो मिच्छादुक्कडपयक्खरत्थो समासेणं ।।

(आव० नि० ६८६-६८७)

'મિચ્છામિ દુક્કડં'માં રહેલ

'મિ' શબ્દ મૃદુ - માર્દવપણાના અર્થમાં છે,

'ચ્છા' શબ્દ દોષના ઢાંકવાના અર્થમાં છે,

'મિ' શબ્દ મર્યાદામાં રહેલો એવો હું અર્થમાં છે,

'દુ' શબ્દ દુષ્કૃતવાળા આત્માની દુર્ગંછા કરું છું, એવા અર્થમાં છે,

'ક' શબ્દ મેં પાપ કર્યું છે એવા સ્વીકારના અર્થમાં છે, અને

'ડ' શબ્દ ઉપશમ વડે તે પાપનું ઉલ્લંઘન કરું છું એ અર્થમાં છે.

આ 'મિચ્છામિ દુક્કડં' પદનાં અક્ષરોનો સંક્ષેપાર્થ છે.

(આવ.નિ.. ૬૮૬-૬૮૭)

होउ मे एसा सम्मं गरिहा । होउ मे अकरणनियमो । बहुमयं ममेयं ति इच्छामो अणुसट्ठिं अरहंताणं भगवंताणं गुरूणं कल्लाणमित्ताणं ति । होउ मे एएहिं संजोगो । होउ मे एसा सुपत्थणा । होउ मे इत्थ बहुमाणो । होउ मे इओ मोक्खबीयंति । पत्तेसु एएसु अहं सेवारिहे सिया, आणारिहे सिया, पडिवत्तिजुत्ते सिया, निरइआरपारगे सिया ।।१०।।

મેં કરેલી પાપોની નિંદા સાચા ભાવપૂર્વકની થાઓ ! એ પાપો હું ફરી ન કરું એવો મને નિયમ થાઓ ! આ બે ય સંકલ્પો મને મનગમતા છે. માટે જ હું શ્રી અરિહંત ભગવંતો ગુરુઓ અને કલ્યાણમિત્રોના અનુશાસનને ઈચ્છું છું. મને શ્રી અરિહંત ભગવંતો, ગુરુઓ અને કલ્યાણમિત્રોનો સમાગમ થાઓ ! મારી આ પ્રાર્થના સફળ થાઓ ! આ પ્રાર્થના પ્રત્યે મને ખૂબ આદરભાવ પ્રગટો ! આ પ્રાર્થનાથી મને કલ્યાણની પરંપરાને આપતા મોક્ષબીજની પ્રાપ્તિ થાઓ ! શ્રી અરિહંત ભગવંતો, ગુરુઓ અને કલ્યાણમિત્રોનો યોગ મને મળે ત્યારે હું એમની સેવા કરવા માટે લાયક બનું; એમની આજ્ઞા મેળવવા માટે લાયક બનું; એમની આજ્ઞા પાળવા માટે લાયક બનું; એમની જ આજ્ઞાને નિરતિસાર દોષરહિતપણે પાળવાવાળો થાઉં -૧૦.

अत्रैतत् सुन्दरत्वान्नासम्यगभिमन्यमान आह-

આ દુષ્કૃત ગર્હા સુંદર હોવાથી તેને અતિશયિત કરવા જે આગળ કહેવાશે તે ઉચિત છે તેવું માનનાર ગ્રંથકાર કહે છે કે,

'**होउ मे एसा सम्मं गरहे**'त्यादि । भवतु मम एषा अनन्तरोदिता सम्यग्गर्हा भावरूपा ।

આ પૂર્વે કહેવાયેલી દુષ્કૃત ગર્હા મને ભાવ સ્વરૂપ સમ્યગ્ ગર્હા સ્વરૂપ થાઓ.

भवतु मे अकरणनियमः ग्रन्थिभेदवत्तदवन्धरूपः, गर्हाविषय इति सामर्थ्यम् ।

ગ્રંથિભેદની જેમ પાપના સંબંધરૂપ દુષ્કૃતની ગર્હા વિષયક અકરણનો નિયમ મને પ્રાપ્ત થાઓ. એ પ્રકારે કથનનું તાત્પર્ય છે.

बहुमतं ममैतद् द्वयम् इत्यस्मादिच्छामि अनुशास्तिम् उदितप्रपञ्चबीजभूताम् ।

આ બંને ઈચ્છાઓ મને અત્યંત માન્ય છે. આથી કહેવાયેલા દુષ્કૃતગર્હાના અને પાપના અકરણનિયમ સ્વરૂપ પ્રપંચના (વિસ્તારના) બીજભૂત એવા અનુશાસનને હું ઇચ્છું છું.

केषाम् ? इत्याह-

કોના અનુશાસનને ઈચ્છું ? તો કહે છે કે,

अर्हतां भगवताम्,

અરિહંત ભગવંતોના,

तथा गुरूणां कल्याणमित्राणामिति ।

તથા ગુરુભગવંતોના તથા કલ્યાણમિત્રોના (અનુશાસનને હું ઈચ્છું છું.)

प्रतिपन्नतत्त्वानां गुणाधिकविषयैव प्रवृत्तिर्न्याय्या इत्येवमुपन्यासः ।

સ્વીકારેલા તત્વવાળાની ગુણાધિક વિષયક જ પ્રવૃત્તિ ઉચિત છે, માટે આ પ્રમાણે ઉપન્યાસ છે.

प्रणिध्यन्तरमाह-'**होउ मे एएहिं संयोगो**'। भवतु मम एभिः अर्हदादिभिः संयोगः, उचितो योग इत्यर्थः ।

અન્ય પ્રણિધાનને કહે છે કે, મને આ અરિહંત ભગવંતો વગેરે સાથે ઉચિત સંબંધ પ્રાપ્ત થાઓ.

भवतु ममैषा सुप्रार्थना अर्हदादिसंयोगविषया ।

અરિહંત આદિના સંબંધ વિષયક મારી પ્રાર્થના સુપ્રાર્થના થાઓ.

भवतु ममात्र बहुमानः प्रार्थनायाम् ।

અરિહંત આદિના સંબંધ વિષયક પ્રાર્થનામાં મને બહુમાનભાવ પ્રાપ્ત થાઓ.

भवतु मम इतः प्रार्थनातो मोक्षबीजं सुवर्णघटसंस्थानीयं प्रवाहतः कुशलानुबन्धि कर्मेत्यर्थः ।

આ પ્રાર્થનાથી સુવર્ણઘટસ્થાનીય. પ્રવાહથી કુશલનો અનુબંધ કરાવનાર કર્મસ્વરૂપ મોક્ષબીજ પ્રાપ્ત થાઓ.

तथा, पत्तेसु एएसु अहं सेवारिहे सिया, प्राप्तेषु -एतेषु अर्हदादिषु अहं सेवार्हः स्याम् अर्हदादीनामेव,

તથા આ અરિહંત ભગવંત, ગુરુ ભગવંત, કલ્યાણ મિત્ર પ્રાપ્ત થયે છતે હું અરિહંત ભગવંતો વગેરેની સેવાને યોગ્ય થાઉં.

आज्ञार्हः स्याम् एतेषामेव,

આ અરિહંત ભગવંતો વગેરેની આજ્ઞાને યોગ્ય થાઉં.

प्रतिपत्तियुक्तः स्याम् एतेषामेव,

આ અરિહંત ભગવંતો વગેરેની જ આજ્ઞા સ્વીકારને યોગ્ય થાઉં.

निरतिचारपारगः स्यामेतदाज्ञायाः ।

અરિહંત ભગવંતો વગેરેએ કહેલ આજ્ઞાના નિરતિચાર પારને પામનાર થાઉં.

एवं सानुषङ्गां दुष्कृतगर्हामभिधाय सुकृतासेवनमाह संविग्गो जहासत्तीए सेवेमि सुकडं तीत्यादिना-

આ પ્રમાણે બંને પ્રણિધાનરૂપ આનુષંગિક કથનપૂર્વક દુષ્કૃતગર્હાને કહીને હવે સુકૃતના આસેવનને કહે છે.

संविग्गो जहासत्तीए सेवेमि सुकडं (ति ?) अणुमोएमि सव्वेसिं अरहंताणं अणुट्ठाणं, सव्वेसिं सिद्धाणं सिद्धभावं, सव्वेसिं आयरियाणं आयारं, सव्वेसिं उवज्झायाणं सुत्तप्पयाणं, सव्वेसिं साहूणं साहु-किरियं । सव्वेसिं सावगाणं मोक्खसाहणजोगे, एवं सव्वेसिं देवाणं सव्वेसिं जीवाणं होउकामाणं कल्लाणासयाणं मग्गसाहणजोगे ।।११।।

મોક્ષની ઈચ્છાને ધરાવતો હું, મારી શક્તિ મુજબના સુકૃત (ધર્મકાર્ય)ને સેવું છું. હું બધા જ અરિહંતોના અનુષ્ઠાનને અનુમોદું છું. હું બધા જ સિદ્ધોના સિદ્ધભાવને અનુમોદું છું. હું બધા જ આચાર્યોના જ્ઞાનાદિ આચારને અનુમોદું છું. હું બધા જ ઉપાધ્યાયોના સૂત્રપ્રદાન (જ્ઞાનદાન)ને અનુમોદું છું. હું બધા જ સાધુઓની સાધુપણાની ક્રિયાને અનુમોદું છું. હું બધા જ શ્રાવકોના મોક્ષને આપનારાં વૈયાવચ્ચ વગેરે ધર્મયોગોને અનુમોદું છું. હું ઈન્દ્રાદિ દેવોની, સામાન્યપણે બધા જ લઘુકર્મી ભવ્યાત્માઓની અને શુદ્ધ ભાવ ધરાવનાર આત્માઓની મોક્ષમાર્ગની સાધનાને અનુમોદું છું. -૧૧.

संविग्नः सन् यथाशक्ति, किम् ? इत्याह-सेवे सुकृतम् ।

સંવિગ્ન એવો હું યથાશક્તિ સુકૃતનું આસેવન કરુ છું.

एतदेवाह-अनुमोदेऽहमिति प्रक्रमः ।

આ સુકૃતને જ બતાવતા કહે છે કે, હું અનુમોદના કરું છું.

सर्वेषामर्हताम् अनुष्ठानं धर्मकथादि ।

સર્વે અરિહંત ભગવંતોના ધર્મકથા વગેરે અનુષ્ઠાનની તથા

एवं सर्वेषां सिद्धानां सिद्धभावम् अव्याबाधादिरूपम् ।	સર્વે સિદ્ધ ભગવંતોના અવ્યાબાધ વગેરે સ્વરૂપના સિદ્ધ ભાવની, તથા
एवं सर्वेषामाचार्याणाम् आचारं ज्ञानाचारादिलक्षणम् ।	સર્વે આચાર્ય ભગવંતોના જ્ઞાનાચાર વગેરે સ્વરૂપ આચારની,
एवं सर्वेषामुपाध्यायानां सूत्रप्रदानं सद्विधिवत् ।	સર્વે ઉપાધ્યાય ભગવંતોના સમ્યગ્ વિધિપૂર્વકના સૂત્રપ્રદાનની તથા
एवं सर्वेषां साधूनां साधुक्रियां सत्स्वाध्यायादिरूपाम् ।	સર્વે સાધુ ભગવંતોના સમ્યગ્ સ્વાધ્યાય વગેરે સ્વરૂપ સાધ્વાચારનું તથા
एवं सर्वेषां श्रावकाणां मोक्षसाधनयोगान् वैयावृ(पृ?)त्यादीन् ।	સર્વે શ્રાવકોના વૈયાવચ્ચ વગેરે મોક્ષને પમાડનારા યોગોનું તથા
एवं सर्वेषां देवानाम् इन्द्रादीनाम्,	ઈન્દ્ર વગેરે સર્વે દેવોના
सर्वेषां जीवानां सामान्येनैव	સામાન્યથી જ સર્વે જીવોના
भवितुकामानामासन्नभव्यानां	મુક્તિ પામવાની ઈચ્છાવાળા આસન્નભવ્યજીવોના
कल्याणाशयानां शुद्धाशयानाम्,	વિશુદ્ધ આશયવાળા
एतेषां किम् ? इत्याह-	આ જીવોનું શું ? તો કહે છે કે,
मार्गसाधनयोगान् सामान्येन कुशलव्यापारान्, 'अनुमोदे' इति क्रियानुवृत्तिः ।	(આ જીવોના) મોક્ષમાર્ગને સિદ્ધ કરનાર સામાન્યથી કુશળ વ્યાપારોનું હું અનુમોદન કરું છું.

होउ मे एसा अणुमोयणा सम्मं विहिपुव्विगा, सम्मं सुद्धासया, सम्मं पडिवत्तिरूवा, सम्मं निरइयारा, परमगुणजुत्तअरहंताइसामत्थओ । अचिंतसत्तिजुत्ता हि ते भगवंतो वीयरागा सव्वण्णू परमकल्लाणा परमकल्लाणहेऊ सत्ताणं । मूढे अम्हि पावे अणाइमोहवासिए, अणभिण्णे भावओ हियाहियाणं अभिण्णे सिया, अहियनिवित्ते सिया, हियपवित्ते सिया, आराहगे सिया, उचियपडिवत्तीए सव्वसत्ताणं, सहियंति इच्छामि सुक्कडं, इच्छामि सुक्कडं, इच्छामि सुक्कडं ।।१२।।

પરમગુણવંત એવા શ્રી અરિહંત વગેરેના પ્રભાવથી મેં કરેલી આ સુકૃત અનુમોદના... સમ્યક્ વિધિપૂર્વકની થાઓ ! સમ્યક્ શુદ્ધ ભાવપૂર્વકની થાઓ ! સમ્યક્ સ્વીકારપૂર્વકની થાઓ ! સમ્યક્ નિરતિચાર (દોષરહિત) થાઓ ! કારણ કે... તે શ્રી અરિહંતાદિ ભગવંતો સાચે જ અચિંત્ય-શક્તિવાળા છે, વીતરાગી છે, સર્વજ્ઞ છે, પરમ કલ્યાણને કરનારા છે, જીવો માટે તેઓ પરમ કલ્યાણના કારણરૂપ છે. છતાં પણ... હું મૂઢ (જડ-મૂર્ખ) અને પાપી છું, હું અનાદિકાળથી મોહની વાસનાવાળો છું, હિત શું ? અને અહિત શું ? એ અંગેનો પરમાર્થ જાણવા માટે હું અજ્ઞાન છું. એ પરમાર્થને હું જાણનારો થાઉં, સર્વ જીવો પ્રત્યે ઔચિત્ય સાધી અહિતને છોડી હિતને આચરી આરાધક થાઉં, કારણ કે તેમાં જ મારું હિત છે. હું સુકૃતને ઈચ્છું છું. હું સુકૃતને ઈચ્છું છું. હું સુકૃતને ઈચ્છું છું. -૧૨.

भवन्ति चैतेषामपि मार्गसाधनयोगाः, मिथ्यादृष्टीनामपि गुणस्थानकत्वाभ्युपगमात् ।	**મિથ્યાદૃષ્ટિ** જીવોના પણ ગુણસ્થાનકનો સ્વીકાર હોવાથી આ જીવોને પણ મોક્ષમાર્ગને સાધનારા યોગો હોય છે.
अनभिग्रहे सति प्रणिधिशुद्धिमाह-	દુરાગ્રહનો ત્યાગ કહે છતે પ્રણિધાનની શુદ્ધિ કહે છે.
भवतु ममैषाऽनुमोदना अनन्तरोक्ता	**આ** પૂર્વમાં કહેવાયેલી મારી અનુમોદના થાઓ (આ મારી અનુમોદના) સૂત્રાનુસારે સમ્યગ્ વિધિપૂર્વક (થાઓ)
सम्यग्विधिपूर्विका, सूत्रानुसारेण । सम्यक्शुद्धाशया, कर्मविगमेन ।	**કર્મના** વિગમનથી (આ મારી અનુમોદના) સમ્યક્ શુદ્ધાશયવાળી (થાઓ)
सम्यक्प्रतिपत्तिरूपा, क्रियारूपेण ।	**ક્રિયારૂપે** મારી આ અનુમોદના સમ્યક્ સ્વીકારરૂપ થાઓ.
सम्यग्निरतिचारा, सन्निर्वहणेन ।	**સમ્યક્** રીતે પાલન કરવા દ્વારા મારી આ અનુમોદના નિરતિચાર પાલનવાળી થાઓ.
कुतो भवतु ? इत्याह-	**કોના** બળથી થાય ? તો કહે છે કે,
परमगुणयुक्तार्हदादिसामर्थ्यतः । आदिशब्दात् सिद्धादिपरिग्रहः ।	**પરમ**-શ્રેષ્ઠ ગુણથી યુક્ત એવા અરિહંત ભગવંત વગેરેના સામર્થ્યથી, 'આદિ' શબ્દથી સિદ્ધ ભગવંતોના વગેરેનું ગ્રહણ કરવું.
प्रार्थनायाः सविषयतामाह-	પ્રાર્થનાની સવિષયતાને કહે છે -
अचिन्त्यशक्तियुक्ता हि ते भगवन्तोऽर्हदादयः वीतरागाः सर्वज्ञाः,	**તે** અરિહંત વગેરે ભગવંતો અચિંત્ય શક્તિથી યુક્ત છે, વીતરાગ છે, સર્વજ્ઞ છે.
प्राय आचार्यादीनामप्येतद्वीतरागादित्वमस्तीत्येवमभिधानम्, तद्विशेषापेक्षं त्वाह-	પ્રાયઃ કરીને આચાર્ય વગેરેમાં પણ આ વીતરાગ વગેરે ભાવો રહેલા છે. માટે આ પ્રમાણેનું કથન છે - ભગવંત શબ્દથી અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય વગેરે સર્વ વીતરાગ વગેરે છે. તે મુજબનું કથન છે. **વળી,** આચાર્ય વગેરેની વિશેષ અપેક્ષાને કહે છે કે,
परमकल्याणा आचार्यादयोऽपि,	**આચાર્ય** વગેરે પણ પરમ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે.
परमकल्याणहेतवः सत्त्वानां तैस्तैरूपायैः सर्व एवैते ।	**આ** અરિહંત વગેરે સર્વ જ તે તે ઉપાયે કરીને જીવોના પરમ કલ્યાણના કારણરૂપ છે.
मूढश्चास्मि पाप एतेषां विशिष्टां प्रतिपत्तिं प्रति ।	**આ** અરિહંત વગેરે સર્વની વિશિષ્ટ સેવા વગેરે માટે હું મૂઢ છું, પાપી છું.

अनादिमोहवासितः संसारानादित्वेन ।	**સંસાર** અનાદિકાળથી હોવાથી અનાદિમોહવાસિત છું.
अनभिज्ञो भावतः परमार्थतः,	**પરમાર્થથી** હિત-અહિતથી અજાણ છું,
हिताहितयोरभिज्ञः स्यामहमेतत्सामर्थ्येन ।	**આ** અરિહંત વગેરેના સામર્થ્યથી હિત અને અહિતનો જાણકાર થાઉં, તથા
तथाऽहितनिवृत्तः स्याम्,	**અહિતકારી** પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થાઉં, તથા
तथा हितप्रवृत्तः स्याम् ।	**હિતકારી** પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થાઉં
एवमाराधकः स्यामुचितप्रतिपत्त्या सर्वसत्त्वानां संबन्धिन्या ।	**સર્વજીવ** સંબંધી ઉચિત વ્યવહાર કરવા વડે આરાધક થાઉં.
किम् ? इत्याह- स्वहितमिति ।	કારણ કે, આ સ્વહિત છે - આત્માને હિતકારી છે.
इच्छामि सुकृतं ३ एवं वारात्रयं पाठः ।	**સુકૃતને** ઈચ્છું છું. આ પ્રમાણે ત્રણવાર પાઠ છે.
उत्तममेतत् सुकृतासेवनं विशेषतः पृथग्जनानां वनच्छेत्तृ-बलदेव-मृगोदाहरणात् परिभावनीयम् ।	સામાન્ય લોકોને વનના લાકડા છેદનાર, બળદેવ અને હરણના ઉદાહરણથી વિશેષે કરીને આ સુકૃતનું આસેવન ઉત્તમ છે, આ પ્રમાણે પરિભાવન કરવું જોઈએ.

एवमेयं सम्मं पढमाणस्स सुणमाणस्स अणुप्पेहमाणस्स सिढिलीभवंति परिहायंति खिज्जंति असुहकम्माणुबंधा । निरणुबंधे वाऽसुहकम्मे भग्गसामत्थे सुहपरिणामेणं कडग-बद्धे विय विसे अप्पफले सिया, सुहावणिज्जे सिया, अपुणभावे सिया ।।१३।।

ઉછળતા ભાવથી આ સૂત્રને બોલનારના સાંભળનારના અર્થ-ચિંતન કરનારના અશુભ કર્મોના અનુબંધો (અશુભ કર્મોની પરંપરા) ઢીલા પડી જાય છે, માંદા પડી જાય છે અને ખરી જાય છે. અગર તો એમના હૈયાના શુભ ભાવોથી એ અશુભ કર્મો માયકાંગલાં બની જાય છે. કંકણમાં મંત્રબળે બાંધી દીધેલા વિષની જેમ જ તે અશુભકર્મો પણ ખૂબ અલ્પ ફળ આપનારાં બને છે, સહેલાઈથી દૂર કરી શકાય - એવાં બને છે, ફરીથી ન બંધાય - એવાં બને છે. -૧૩.

सूत्रपाठे फलमाह-	**સૂત્રનો** પાઠ કરવામાં ફળને કહે છે કે,
'**एवमेयं सम्मं पढमाणस्स**' एवमेतत् सूत्रं सम्यक् पठतः संवेगसारम्,	**આ** પ્રકારે આ સૂત્રને અત્યંત સંવેગભાવપૂર્વક બોલનારના, તથા
तथा '**सुणमाणस्स**' श्रृण्वतः आकर्णयतः अन्यसमीपात्,	**અન્ય** પાસેથી સમ્યગ્ રીતે અર્થ સાંભળનારના, તથા
तथा '**अणुप्पेहमाणस्स**' अनुप्रेक्षमाणस्य अर्थानुस्मरणद्वारेण ।	**અર્થના** અનુસ્મરણપૂર્વક સમ્યગ્ રીતે અનુપ્રેક્ષા કરનારના

किम् ? इत्याह-'**सिढिलीभवंति**' थीभवन्ति, मन्दविपाकतया ।	**શું** ? તો કહે છે કે, વિપાકના મંદપણારૂપે શિથિલ થાય છે, તથા
तथा '**परिहायंति**' परिहीयन्ते, पुद्‌गलापसरणेन ।	**કર્મ**પુદ્‌ગલના દૂર થવા વડે નાશ પામે છે,
तथा '**खिज्जंति**' क्षीयन्ते निर्मूलत एवाशयविशेषाभ्यासद्वारेण ।	**આશય**વિશેષપૂર્વક અભ્યાસ દ્વારા મૂળથી જ નાશ પામે છે.
के ? इत्याह- '**असुहकम्माणुबंधा**' अशुभकर्मानुबन्धा भावरूपाः कर्मविशेषरूपा वा ।	**કોણ** ? તો કહે છે કે, ભાવરૂપ અથવા કર્મવિશેષરૂપ અશુભકર્મોના અનુબંધો (શિથીલ થાય છે વગેરે...)
ततः किम् ? इत्याह-'**निरणुबंधे वाऽसुहकम्मे**' निरनुबन्धं वाऽशुभकर्म यच्छेषमास्ते	**તેનાથી** શું થાય છે ? તો કહે છે કે, જે શેષ અશુભ-કર્મ સત્તામાં છે તે અશુભકર્મ નિરનુબંધ થાય છે.
'**भग्गसामत्थे सुहपरिणामेणं**' भग्नसामर्थ्यं विपाकप्रवाहमङ्गीकृत्य शुभपरिणामेनानन्तरोदितसूत्रप्रभवेन।	**પૂર્વમાં** કહેલા સૂત્રના પ્રભાવ વડે કરીને થતા શુભ પરિણામ વડે, જે અશુભ કર્મનો અનુબંધ શેષ છે તે વિપાક પ્રવાહને આશ્રયીને ભગ્ન સામર્થ્યવાળો થાય છે.
किमिव इत्याह- '**कडगबद्धे विय विसे अप्पफले सिया,**' कटकबद्धमिव विषं मन्त्रसामर्थ्येनाल्पफलं स्यात्, अल्पविपाकमित्यर्थः ।	**કોની જેમ** ? તો કહે છે કે, મંત્રના સામર્થ્યથી કટકથી બંધાયેલા વિષની જેમ અલ્પ ફળવાળું થાય છે.
तथा '**सुहावणिज्जे सिया,**' सुखापनेयं स्यात् संपूर्णस्वरूपेणैव ।	**શેષ** અશુભકર્મનો અનુબંધ સંપૂર્ણ સ્વરૂપે જ સુખે કરીને દૂર થાય છે.
तथा '**अपुणभावे सिया,**' अपुनर्भावं स्यात् कर्म, पुनस्तथाऽबन्धकत्वेन ।	તે જ કર્મ ફરી નહિ બંધાવવાના સ્વભાવવાળું થાય છે.
एवमपायपरिहारः फलत्वेनोक्तः ।	**આ પ્રમાણે** - અશુભ અનુબંધવાળાં કર્મો નાશ પામે છે. તે રીતે અપાયનો પરિહાર કહેવાયો.

तहा आसगलिज्जंति परिपोसिज्जंति निम्मविज्जंति सुहकम्माणुबंधा । साणुबंधं च सुहकम्मं पगिट्ठं पगिट्ठभावज्जियं नियमफलयं सुप्पउत्ते विय महागए सुहफले सिया, सुहपवत्तगे सिया, परमसुहसाहगे सिया । अओ अप्पडिबंधमेयं असुहभावनिरोहेणं सुहभावबीयं ति सुप्पणिहाणं सम्मं पढियव्वं सोयव्वं सम्मं अणुप्पेहियव्वं ति ।।१४।।

એ જ રીતે ઉછળતા ભાવથી આ સૂત્રને બોલનારના સાંભળનારના અર્થ-ચિંતન કરનારના શુભ (પુણ્ય) કર્મોના અનુબંધો (શુભ કર્મોની પરંપરા) આકર્ષિત થાય છે, પુષ્ટિ પામે છે, પૂર્ણ-સફળ બને છે, પ્રકૃષ્ટ ભાવથી ઉપાર્જિત કરેલું સાનુબંધ (પરંપરાવાળું) શુભ કર્મ નક્કી જ પ્રકૃષ્ટ ફળને આપે છે. એ સાનુબંધ શુભકર્મ કુશળપણે સેવેલ અકસીર ઔષધની જેમ શુભ ફળને આપે છે, શુભની પરંપરાને પ્રવર્તાવનાર થાય છે, પરંપરાએ અંતે પરમસુખરૂપ મોક્ષને આપનાર થાય છે. આ સૂત્રનો આવો અચિંત્ય મહિમા હોવાના કારણે આ સૂત્રને નિયાણા વિના ભણવું, આ સૂત્રનું અશુભભાવોને રોકીને ભણવું, આ સૂત્રને શુભભાવનાનું બીજ છે, એમ માનીને અત્યંત એકાગ્રતાથી શાંત અંઃકરણથી ભણવું, એ રીતે જ સાભળવું, એ રીતે જ એનાથી ભાવિત-પ્રભાવિત થવું -૧૪.

इदानीं सदुपायसिद्धिलक्षणमेतदभिधातुमाह-	**હવે**, આ સૂત્રનો પાઠ મોક્ષમાર્ગના સાચા ઉપાયોને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે તે વાત જણાવવા માટે કહે છે.
'**तथा आसगलिज्जंति**' इत्यादि । आसकलीक्रियन्ते, आक्षिप्यन्ते इत्यर्थः ।	**(શુભ કર્મના** અનુબંધો) આક્ષેપ કરાય છે - પ્રારંભ કરાય છે.
तथा '**परिपोसिज्जंति,**' परिपोष्यन्ते भावोपचयेन ।	**ઉત્તમ** ભાવોનો સંગ્રહ થવાથી પરિપોષણ કરાય છે.
तथा '**निम्मविज्जंति,**' निर्माप्यन्ते, परिसमाप्तिं नीयन्ते ।	**પરિસમાપ્તિને** પ્રાપ્ત કરાય છે.
के ? इत्याह-'**सुहकम्माणुबंधा,**' शुभकर्मानुबंधाः, कुशलकर्मानुबंधा इति भावः ।	**કોણ** ? તો કહે છે કે, શુભકર્મોના - કુશલકર્મોના અનુબંધો,
ततः किम् ? इत्याह-'**साणुबंधं च सुहकम्मं**' सानुबन्धं च शुभकर्म्म आत्यन्तिकानुबन्धापेक्षम् ।	**તે પછી** શું ? તો કહે છે કે, સાનુબંધ એવું શુભકર્મ મોક્ષમાં વિશ્રાંત થાય તેવું આત્યંતિક અનુબંધવાળું થાય છે.
किंविशिष्टं किम् ? इत्याह-'**पगिट्ठं**' प्रकृष्टं प्रधानं '**पगिट्ठभावज्जियं**' प्रकृष्टभावार्जितं शुभभावार्जितमित्यर्थः,	**સાનુબંધ** કર્મ કેવા પ્રકારનું છે ? તો કહે છે કે, પ્રધાન છે - પ્રકૃષ્ટ શુભભાવથી ઉપાર્જિત છે.
'**नियमफलयं**' नियमफलदम्, प्रकृष्टत्वेनैव ।	**પ્રધાન** હોવાને કારણે જ નિશ્ચે ફળને આપનાર છે.
तदेवंभूतं किम् ? इत्याह-'**सुप्पयुत्ते विय महागदे**' सुप्रयुक्त इव महागदः एकान्तकल्याणः	**એકાંતે** કલ્યાણને કરનારા એવા સુપ્રયુક્ત મહાઔષધ જેવું છે.
'**सुहफले सिया**' शुभफलं स्यादनन्तरोदितं कर्म ।	**પૂર્વમાં** કહેવાયેલ સાનુબંધ શુભકર્મ શુભફળને આપનાર થાય છે.

तथा '**सुहपवत्तगे सिया,**' शुभप्रवर्त्तकं स्यादनुबन्धेन ।	અનુબંધ-પરંપરા વડે શુભનું પ્રવર્તન કરનાર થાય છે.
एवं '**परमसुहसाहगे सिया,**' परमसुखसाधकं स्यात्, पारम्पर्येण निर्वाणावहमित्यर्थः ।	**પરંપરાથી** નિર્વાણરૂપ પરમસુખનું સાધક થાય છે.
यत एवम् '**अतो 'अप्पडिबंधमेयं'**'। अतोऽस्मात् कारणात् अप्रतिबन्धम् एतत् प्रतिबन्धरहितम्, अनिदानमित्यर्थः ।	જે કારણથી આ સૂત્રના પાઠ વગેરેથી શુભકર્મના અનુબંધો પરંપરાએ મોક્ષ સાધક છે. આથી આ અપ્રતિબંધ છે - અનિદાન છે.
'**असुहभावनिरोहेण सुहभावबीजं ति**' अशुभभाव-निरोधेन अशुभानुबन्धनिरोधेनेत्यर्थः, शुभभावबीज-मिति कृत्वैतत् सूत्रं	**અશુભ** અનુબંધના નિરોધ વડે શુભભાવનું બીજ છે. આ પ્રમાણે વિચારીને આ સૂત્ર
'**सुप्पणिहाणं**' सुप्रणिधानं शोभनेन प्रणिधानेन	સુંદર પ્રણિધાનપૂર્વક
'**सम्मं पढियव्वं सोयव्वं अणुपेहियव्वं ति**'। सम्यक् प्रशान्तात्मना पठितव्यम् अध्येतव्यम् ।	**આત્માને** કષાયોથી શાંત કરી ભણવા યોગ્ય છે.
श्रोतव्यम-न्वाख्यानविधिना ।	સાંભળવાની (વ્યાખ્યાન) વિધિથી સાંભળવા યોગ્ય છે,
अनुप्रेक्षितव्यं परिभावनीयमिति ।	સૂત્રોના ભાવોથી આત્માને ભાવિત કરવા યોગ્ય છે.
न च 'होउ मे एसा अणुमोयणा सम्मं विहिपुव्विगा' इत्यादिना निदानपदमेतदिति मन्तव्यम्, क्लिष्टबन्धहेतोर्भवानुबन्धिनः संवेगशून्यस्य महर्द्धि-भोगगृद्धौ अध्यवसानस्य निदानत्वात् ।	'**મારી** આ અનુમોદના સમ્યગ્ વિધિપૂર્વક થાઓ' વગેરે વાક્યો વડે આ સૂત્ર નિદાન પદ છે. એવું ન માનવું. કારણ કે, ક્લિષ્ટ કર્મબંધના હેતુરૂપ, ભવાનુબન્ધિ, સંવેગ-શૂન્ય, મહાનઋદ્ધિવાળા એવા ભોગોની ગૃદ્ધિમાં વર્તતા અધ્યવસાયને નિદાન કહેવાય છે.
अस्य च तल्लक्षणा-योगात् ।	**આ** વચનપ્રયોગને નિદાનનું લક્ષણ ઘટતું નથી, અને
अनीदृशस्यचानिदानत्वात् ।	જે આવા પ્રકારનું (નિદાનનું લક્ષણ જણાવ્યું તેવા પ્રકારનું) નથી તે નિદાન સ્વરૂપ નથી, અને
आरोग्यप्रार्थनादेरपि निदानत्वप्रसङ्गात् ।	**જો** તેના જેવું (નિદાનના લક્ષણમાં જણાવ્યું તેવા પ્રકારનું) ન હોય તેને પણ નિદાનપણે સ્વીકારવામાં આવે તો આરોગ્યની પ્રાર્થના વગેરેને પણ નિદાનરૂપે સ્વીકારવાનો પ્રસંગ આવશે.
तथा चागमविरोधः-	**અને** તે પ્રમાણે માનવામાં આગમ સાથે વિરોધ આવશે.
आरोग्गबोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु । (लोगस्स० ६)	"**આરોગ્ય,** બોધિલાભ અને ઉત્તમ એવી શ્રેષ્ઠ સમાધિ આપો." (લોગસ્સ-૬)
इत्यादिवचनश्रवणादित्यलं प्रसङ्गेन ।	**ઈત્યાદિ** લોગસ્સ સૂત્ર વગેરે સૂત્રોનું વચન સંભળાતું હોવાથી, (આરોગ્યની પ્રાર્થનાને નિદાન કહી શકાશે નહિ.) **પ્રસંગ** વડે સર્યું.

नमो नमियनमियाणं परमगुरुवीयरागाणं । नमो सेसनमोक्कारारिहाणं । जयउ सव्वण्णुसासणं । परमसंबोहीए सुहिणो भवंतु जीवा, सुहिणो भवंतु जीवा, सुहिणो भवंतु जीवा ।।१५।।इति पावपडिघायगुणबीजाहाणसुत्तं समत्तं ।।१।।

દેવો અને મહર્ષિઓ (મુનિવૃંદ)થી નમસ્કાર પામેલા, સર્વશ્રેષ્ઠ ગુરુ એવા, શ્રી વીતરાગી આત્માઓને નમસ્કાર થાઓ ! નમસ્કાર કરવા યોગ્ય એવા બાકીના (આચાર્યો વગેરે ગુણવંતો) આત્માઓને નમસ્કાર થાઓ ! શ્રી સર્વજ્ઞ-શાસન (જૈનધર્મ) જય પામો ! શ્રેષ્ઠ જૈનધર્મ-સમ્યકત્વને મેળવીને જગતના જીવો સુખી થાઓ ! જગતના જીવો સુખી થાઓ ! જગતના જીવો સુખી થાઓ ! -૧૫.

सूत्रपरिसमाप्ताववसानमङ्गलमाह-

'नमो नमियनमियाणमि'त्यादि नमो नतनतेभ्यः, देवर्षिवन्दितेभ्य इत्यर्थः ।

केभ्यः ? इत्याह-**'परमगुरुवीयरागाणं'** परमगुरुवीतरागेभ्यः, क्षीणक्लेशेभ्य इति यावत् ।

'नमो सेसनमोक्कारारिहाणं'। नमः शेषनमस्कारार्हेभ्य आचार्यादिभ्यो गुणाधिकेभ्य इति भावः ।

'जयउ सव्वण्णुसासणं' जयतु सर्वज्ञशासनं कुतीर्थापोहेन ।

'परमसंबोहीए सुहिणो भवंतु जीवा इति' परमसंबो-धिना वरबोधिलाभरूपेण सुखिनो भवन्तु मिथ्यात्वदोष-निवृत्त्या जीवा; प्राणिन इति । अस्य वारात्रयं पाठः ।

'पावपडिघायगुणबीजाधाणसुत्तं समत्तं'। पापप्रतिघातेन अकुशलानुबन्धाश्रवव्यवच्छेदेन गुणबीजाधानं भावतः प्राणातिपातविरमणनिमित्तन्यासः,

तथाऽनुबन्धतो विचित्रविपाकवत्कर्माधानमित्यर्थः ।

एतत्सूचकं सूत्रं पापप्रतिघातधर्मगुणबीजाधानसूत्रं समाप्तमिति ।

पञ्चसूत्रकव्याख्यायां प्रथमसूत्रव्याख्या समाप्ता ।।१।।

સૂત્રની સમાપ્તિમાં અંતિમ મંગલને કહે છે -

લોકોથી નમસ્કાર કરાયેલા એવા દેવો અને ઋષિથી નમસ્કાર કરાયેલા એવા પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.

કોને ? તો કહે છે કે, જેણે ક્લેશોનો નાશ કર્યો છે તેવા પરમગુરુ વીતરાગ પરમાત્માને (નમસ્કાર કરું છું.)

પરમગુરુ વીતરાગ પરમાત્માથી ભિન્ન ગુણથી અધિક એવા આચાર્ય ભગવંતો વગેરેને નમસ્કાર કરું છું.

અન્ય દર્શનીઓના પરાભવ વડે સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું શાસન જય પામો !

પરમ સંબોધિ વડે-શ્રેષ્ઠ એવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વડે મિથ્યાત્વરૂપી દોષની નિવૃત્તિથી જીવો સુખી થાઓ. 'જીવો સુખી થાઓ' આ વાક્યને સૂત્રમાં ત્રણવાર જણાવવામાં આવ્યું છે.

(**દુષ્કૃત** ગર્હાથી) અકુશલ એવા કર્મના અનુબંધરૂપ આશ્રવનો વ્યવચ્છેદ-નાશ થાય છે. જે પાપના પ્રતિઘાતરૂપ છે અને (સુકૃતની અનુમોદનાથી) ભાવથી પ્રાણાતિપાત (હિંસા)ના વિરમણના નિમિત્તનો આત્મામાં ન્યાસ થાય છે જે ગુણબીજાધાન સ્વરૂપ છે.

તથા-તે પ્રકારના અનુબંધથી વિચિત્ર વિપાકવાળા એવા કર્મનું આત્મામાં આધાન થાય છે.

આ ભાવને જણાવનાર સૂત્ર 'પાપપ્રતિઘાતગુણબીજાધાનસૂત્ર' સમાપ્ત થયું.

પંચસૂત્રકની વ્યાખ્યામાં પ્રથમસૂત્રની વ્યાખ્યા સમાપ્ત થઈ. (૧)

परिशिष्टः-७

संस्कृत-गुर्जरपद्यानुवादसहितं प्रथमपञ्चसूत्रम्

प्रथमं गुणबीजाधानसूत्रम्

कर्ता : प.उपा. श्री भुवनचन्द्र वि.म.सा.

(वसन्ततिलकावृत्तम्)

देवेन्द्रपूजित ! यथास्थितवस्तुवादिन् !
अर्हन् ! प्रभो ! त्रिभुवनैकगुरो ! जिनेन्द्र ! ।
सर्वज्ञ ! मुक्तिपथसार्थपते ! मुनीन्द्र !
हे वीतराग ! भगवन् ! भवते नमोऽस्तु ।।१।।

आत्मा ह्यनादिरयमित्युदितं जिनेन्द्रैः
कर्मानुषङ्गजनितं भ्रमणं तथैव ।
दुःखार्त्त-दुःखफल-दुःखमयानुबन्धे
भ्राम्यत्यहो ! भववनेऽयमनादिकालात् ।।२।।

व्युच्छित्तिरस्य भवचक्रगतेः सुधर्मात्
पापव्यपोहसुलभः खलु धर्मलाभः ।
पापिष्ठकर्मविगमस्तु तथाविधायाः
पाकेन सम्भवति जैविकभव्यतायाः ।।३।।

पूज्यातिपूज्यजिन–सिद्ध-सुसाधु-धर्मा
एतच्चतुष्कशरणग्रहणं पवित्रम् ।
दुष्कृत्यगर्हणमथो सुकृतप्रशंसा
तद्भव्यतासुपरिपाकनिबन्धनानि ।।४।।

शुद्धाशयैर्भवितुकामजनैस्त्रिकाल-
मेतत्त्रयं निजहृदि प्रणिधेयमुच्चैः ।
क्लेशाभिभूतमनसि प्रणिधानमेतत्
कार्यं पुनः पुनरपि स्वहितप्रवीणैः ।।५।।

સમાધિ–સરિતા

કર્તા : પ.પૂ.શ્રી મોક્ષરતિ વિ.મ.સા.

શ્રી વીતરાગ જિનેન્દ્રને હો કોટિ કોટિ વંદના,
જેણે કરી છે મોહ-રાગ-દ્વેષની નિકંદના,
દેવેન્દ્રવંદિત જે યથાસ્થિત વસ્તુના કહેનાર છે,
સંસારસાગર પારગામી ત્રિજગ-તારણહાર છે. ૧

સાધનાનો સન્માર્ગ :

તે પરમતારક પ્રભુ કહે છે કે - અનાદિકાળથી,
છે આતમા આ વિશ્વમાં ને તે અનાદિકાળથી,
ભીષણ અનંતાનંત દુઃખોથી ભરેલા ભવવને,
ભટકી રહ્યો છે કર્મના સંયોગથી પરવશપણે. ૨

તે ભીમ ભવવનનો કિનારો શુદ્ધ ધર્મ થકી મળે,
તે શુદ્ધ ધર્મ સહજ મળે, મિથ્યાત્વ જો દૂર ટળે,
ઉદ્યમ તથાભવ્યત્વના પરિપાકનો જ્યારે ફળે,
ત્યારે ટળે મિથ્યાત્વ ને સમ્યક્ત્વ ત્યારે ઝળહળે. ૩

કરવા તથાભવ્યત્વના પરિપાકની શુભસાધના,
ત્રણ વસ્તુની ઉલ્લાસથી પ્રતિદિન કરો આરાધના,
(૧) શરણાગતિ-સ્વીકાર ને (૨) દુષ્કૃત્યનિંદા-ભાવના
(૩) સત્કૃત્યની અનુમોદના - આ છે મહાન ઉપાસના. ૪

પ્રણિધાનપૂર્વક શાંતચિત્તે શાંત પાવન સ્થલમહીં,
ત્રણ કાળ તો નિયમિતપણે આ સાધના કરવી રહી.
જ્યારે વળી જાગે દુઃખમાં, અરતિ ને સુખમાં રતિ,
ત્યારે અવારનવાર કરજો ! સાધના આ ભાવથી. ૫

।। चतुःशरणगमनम् ।।

(स्रग्धरावृत्तम्)

पुण्यप्राग्भारपूर्णा भवजलतरणे पोतरूपा अचिन्त्य-
चिन्तारत्नोपमानास्त्रिभुवनगुरवो वीतरागा विमोहाः ।
सर्वज्ञाः क्षीणदोषाः सकलगुणयुता विश्ववात्सल्यसारा
अर्हन्तो विश्वपूज्याः शरणमभिमतं
सन्तु मे सर्वकालम् ।।६।।

प्रक्षीणाशेषदोषा निरुपमसुखिनो धूतकर्मप्रपञ्चाः
रूपातीतस्वरूपा अविकलविलसद्दर्शन-ज्ञानरूपाः ।
निर्बन्धा नष्टबाधा अजनिमृतिजराः सिद्धिसौधाधिरूढाः
सिद्धाः संसिद्धसाध्याः शरणमभिमतं
सन्तु मे सर्वकालम् ।।७।।

पञ्चाचारप्रवीणाः परहितनिरतास्त्यक्तसावद्ययोगा
ध्यानस्वाध्यायलीना वरकमलनिभाः शान्तगम्भीरभावाः ।
निःसङ्गाः शुध्यमानस्वरसशुचिहृदो विश्वकल्याणकामाः
सम्बुद्धाः साधवस्ते शरणमभिमतं सन्तु मे सर्वकालम् ।।८।।

त्रैलोक्ये माननीयः सुरनरमहितः सर्वमाङ्गल्यहेतुः
सन्मन्त्रो दुष्टरागोरगविषशमने कर्मकाष्ठौधवह्निः ।
मिथ्यात्वध्वान्तभानुः शिवपदवरदः सर्वविद्भिः प्रणीतो
धर्मोऽयं शर्मदाता शरणमभिमतं मे भवेत् सर्वकालम् ।।९।।

।। दुष्कृतगर्हा ।।

(वसन्ततिलकावृतम्)

स्वीकृत्य पावनमिदं शरणं चतुर्णां
प्रक्षालयामि मम सञ्चितकल्मषाणि ।
यत्किञ्चिदप्यनुचितं मयका कृतं स्याद्
गर्हामि दुष्कृतमिदं न पुनर्भजामि ।।१०।।

શરણાગતિ સ્વીકાર :

ત્રિભુવનતણા પરમપ્રભુ સ્વામી અલૌકિક પુણ્યના,
સંમોહ-રાગ-દ્વેષ વિરહિત કેલિગૃહ કારુણ્યના,
અવિચિંત્ય ચિંતામણિ અને સંસારતારણ હિતકરણ,
અરિહંત શ્રી ભગવંત જાવજ્જીવ હો મારે શરણ. ૬

ને અજર અમર વિમુક્ત કર્મકલંકથી જે સર્વદા,
ધરનાર અવ્યાબાધ કેવલજ્ઞાન-દર્શનના સદા,
સુખના મહાસાગરમહીં જે મગ્ન નિત્ય નિરાવરણ,
તે સિદ્ધ શ્રી ભગવંત જાવજ્જીવ હો મારે શરણ. ૭

ગંભીર ધીર પ્રશાંત ભાવે સર્વવિરતિ પાળતાં,
નિષ્પાપ પંચાચારથી આ જગતને અજવાળતા,
પરમોપકારનિરત વિશુદ્ધાત્મા કરે ધ્યાનાધ્યયન,
તે શ્રી મુનિ ભગવંત જાવજ્જીવ હો મારે શરણ. ૮

અજ્ઞાનઅંધારા હઠાવે ઝળહળે જે સૂર્ય સમ,
સુખરાગ ને દુઃખદ્વેષના વિષને હણે જે મન્ત્રસમ,
કલ્યાણકારી સિદ્ધિપદદાયક પ્રજાળે કર્મવન,
તે જિનકથિત શ્રીધર્મ જાવજ્જીવ હો મારે શરણ. ૯

(शालिनीवृत्तम्)

अर्हत्सिद्धाचार्यसद्वाचकेषु
साधुव्राते सर्वसाध्वीषु किं वा ।
अन्येषूच्चैः पूजनीयेषु धर्म-
स्थानेषु स्याद् दृष्कृतं मे यदेव ।।११।।

मातापित्रोर्बन्धुमित्रोपकारि-
लोके मार्गोन्मार्गसंस्थे जनौधे ।
सन्मार्गस्याऽऽराधके चेतरे वा
यत्किञ्चित् स्याद् दुष्कृतं मे वितथ्यम् ।।१२।।

जन्मन्यस्मिन् पूर्वजन्मान्तरे वा
कृत्वा बाढं कारयित्वाऽनुमत्य ।
स्थूलं सूक्ष्मं कायवाङ्मानसोत्थं
रागाद् द्वेषान्मोहदोषात् पुनर्वा ।।१३।।

जातं पापं पापकर्मानुबन्धि
गर्हाम्येषोऽनिच्छनीयं निषिद्धम् ।
एतज्ज्ञातं सद्गरूणां वचोभि-
र्ये वै सत्यं विश्वकल्याणमित्रम् ।।१४।।

(चतुर्भिः कुलकम्)

मह्यं चैतद् रोचते सद्गुरूक्तं त्याज्यं सर्वं दुष्कृतं गर्हणीयम् ।
गर्हाम्यर्हत्सिद्धसाक्ष्ये तथैव मिथ्या मे स्याद् दुष्कृतं सर्वमेव ।।
मिथ्या मे स्याद् दुष्कृतं सर्वमेव
मिथ्या मे स्याद् दुष्कतं सर्वमेव ।।१५।।

सम्यग्रूपा स्यान्ममेयं तु गर्हा
नाऽहं कुर्यामायतौ तत्पुनश्च ।
इष्टं चेति प्रार्थयेऽत्राऽनुशास्तिं
श्रीअर्हद्भ्यः सद्गुरुभ्यश्च भूरि ।।१६।।

દુષ્કૃત નિંદા :

જે મોક્ષનાં સાધન અને જે મોક્ષપથ સ્થાપન કરે,
જે મોક્ષમાં પહોંચ્યા અને જે મોક્ષપથમાં સંચરે,
તે સર્વ અંગે તન-મન અને વચનથી જે આચર્યું,
અણછાજતું રે ! રે ! બધું તે ખૂબ મેં ખોટું કર્યું. ૧૦

"આ પાપ છે-દુષ્કૃત્ય છે" એવી પરમસમજણ મને,
લાધી મહાકરુણાનિધિ કલ્યાણમિત્ર ગુરુ કને,
અરિહંતસિદ્ધ સમક્ષ આજે પાપની નિંદા કરું,
મુજ પાપ તે મિથ્યા થજો, એ ભાવના હૈયે ધરું. ૧૧

ટાળે મહાસામર્થ્યથી, જે પાપના સંતાપને,
હૈયે વહાવું આજ હું તે પુનિત પશ્ચાત્તાપને,
મનમાંય સ્થાન નહીં દઉં, આ પાપને કદિ પણ હવે,
દુઃખને નિમંત્રણ પત્રિકા સમ પાપ ન હવે પાલવે. ૧૨

भूयादेभिः सङ्गमो मेऽपि भूयो
भूयादेषा प्रार्थना शुद्धरूपा ।
भूयाद् भूयानादरः प्रार्थनायां
भूयादस्या मोक्षबीजं ममेति ।।१७।।

प्राप्तेषु स्यां सेवनार्होऽप्यमीषां
संपूज्यानामर्हतां सद्गुरूणाम् ।
आज्ञार्हः स्यां तत्क्रियावानपि स्यां
निर्दोषं स्यां पारगश्चाऽपि तस्याः ।।१८।।

।। सुकृतानुमोदनम् ।।

(उपजातिवृत्तम्)

प्रमोदभावादमनुमोदयामि
यदेव किञ्चित् सुकृतं जगत्याम् ।
सेवे यथाशक्ति यथोचितं च
संवेगपूर्णः सुकृतं प्रशस्यम् ।।१९।।

जिनेश्वराणामनुमोदयामि
स्वान्योपकारप्रवणं पुमर्थम् ।
सिद्धात्मनां चिन्मयसिद्धभाव-
माचारमाचार्यगणस्य शस्यम् ।।२०।।

सूत्रार्थदानं किल पाठकानां
साधुक्रियां साधुगणस्य शुद्धाम् ।
उपासकानां वरमुक्तिमार्ग-
संसाधकान् सर्वसुधर्मयोगान् ।।२१।।

माङ्गल्यलाभाय समुत्सुकानां
शुभाशयानां सनरामराणाम् ।
मार्गानुकूलाचरणं सुचारु
सर्वात्मनां सर्वमहं प्रशंसे ।।२२।।

(त्रिभि : कुलकम्)

સુકૃત–અનુમોદના :

જિમ સૂર્ય-ચન્દ્ર પ્રકાશતાં, જિમ વાદળાં જળ-વરસતાં,
સરિતા વહે જિમ જિન તરુવરે ફૂલ ને ફલ પ્રસરતાં,
તિમ વિશ્વ પર ઉપકાર કરવાને જ જે વિભુ વિચરતા,
આનંદ ઉભરાયે ઉરે, તે જિનવરોને સમરતાં. ૧૩

કર્મો પ્રજાળી આઠ આઠ ગુણો પ્રગટ જેણે કર્યા,
અવિનાશ અવ્યાબાધ ને અનુપમ સુખો જેણે વર્યા,
વિલસે સ્વરૂપ-રતિ-પ્રિયા સાથે, સદા જે શિવપુરે,
તે સિદ્ધની અનુમોદના આનંદ ઉભરાવે ઉરે. ૧૪

જેનાં નયન ધર્મીજનોને પ્રીતિ ઉપજાવે અતિ,
જેનું સ્મરણ પાપીજનોને ભીતિ ઉપજાવે અતિ,
જે મોહના સામ્રાજ્યમાં આક્રંદ ઉપજાવે અતિ,
તે સૂરિની અનુમોદના આનંદ ઉપજાવે અતિ. ૧૫

જેઓ જિનાગમનાં રહસ્યોને સદા સમજાવતા,
સન્માર્ગ-લક્ષ્મી શ્રમણને જેઓ અહોનિશ આપતાં,
અજ્ઞાનના દારિદ્રયને જેઓ હણે જિમ સુરમણિ,
તે શ્રી ઉપાધ્યાયો તણી સ્તુતિ
આપતી મતિ અતિઘણી. ૧૬

एषा प्रशंसा विधिपूर्वका स्या-
च्छुद्धाशया सत्प्रतिपत्तियुक्ता ।
अनुत्तरानन्यगुणार्हदादि-
दिव्यानुभावाद् गतदूषणा स्यात् ।।२३।।
ये वीतरागा विदिताखिलार्था
अचिन्त्यसामर्थ्ययुता जिनेशाः ।
शिवात्मकाः सर्वशिवङ्कराश्च
यच्छन्तु ते मे सुकृतेषु शक्तिम् ।।२४।।
मोहाभिभूतोऽहमनादिकाला-
न्मूढोऽस्मि पापोऽस्मि सुदुःखितोऽस्मि ।
हिताहितानामनभिज्ञ एव
सुज्ञो भवेयं भगवत्प्रसादात् ।।२५।।
त्यक्त्वा समग्रामहितप्रवृत्तिं
भजेयमुच्चैः स्वहितप्रवृत्तिम् ।
सर्वत्र कुर्वन्नुचितोपचार-
मिच्छामि कर्तुं सुकृतानि सम्यक् ।।
इच्छामि कर्तुं सुकृतानि सम्यक् ।
इच्छामि कर्तुं सुकृतानि सम्यक् ।।२६।।
(वसन्ततिलकावृत्तम्)
एवं चतुःशरण-निन्दन-कीर्तनानां
श्रुत्या स्फुटं पठनतः परिशीलनेन ।
पापानुबन्धिनिचयाः शिथिलीभवन्ति
हानं क्रमादुपगताः क्षयमाप्नुवन्ति ।।२७।।
पापानि बाढमनुबन्धविनाकृतानि
निःशक्तभावमधिगम्य शुभाशयेन ।
अल्पं फलं ददति बद्धविषं यथा वा
गत्वा सुखेन विलयं न पुनर्भवन्ति ।।२८।।

જે પાંચ ઈન્દ્રિય વશ કરે, જ પાંચ મહાવ્રત આદરે,
જે પાંચ સમિતિ ધરે સદા, જે પાંચ આશ્રવ દૂર કરે,
જે પાંચમી ગતિ પામવા, પાંચે પ્રમાદો પરિહરે,
તે પાંચમા પરમેષ્ઠી મારા હૃદયને પાવન કરે. ૧૭

સંપત્તિ-સત્તા-સુંદરીના સંગમાં દુઃખ દેખતા,
સંયમતણા સ્વીકાર ને આચારમાં સુખ દેખતા,
જિનદેવ ને ગુરુદેવને જે ત્રિકરણ-સમર્પણ કરે,
અનુમોદતાં તે સાધુવરને હર્ષ હૈયે ઊભરે. ૧૮

વેદના સંવેદના :

પરમેષ્ઠીઓના ગુણગણો ગાતાં હૃદયમાં જે ભર્યો,
આનંદ તે આંસુ બનીને આંખ વાટે ઊભર્યો,
આવી અમોલી શુભ ઘડી ક્યારેય ન મને સાંપડી,
આજે પરમપુણ્યે મને કલ્યાણની કેડી જડી. ૧૯

અજ્ઞાત છું હિત ને અહિતના ભેદથી ચિરકાળથી,
દોષો અને દુરિતો ભર્યાં છે, દિલમહીં ચિરકાળથી,
પણ આ પરમ આરાધનાથી પરમહિત પામીશ હું,
સૂર્યોદયે જિમ તિમિરનાશ અને ઉજાસ જનો સહુ. ૨૦

અરિહંત પરમાત્મા અને કલ્યાણમિત્ર ગુરુતણો,
જનમોજનમ મળજો સમાગમ ને મનોરથ મોક્ષનો,
કુશલાનુબંધી કર્મ જે છે મોક્ષનાં કારણસમા,
મળજો મને તે, કો નથી બીજા ગમા કે અણગમા. ૨૧

આજ્ઞા જ તારણહાર છે, આજ્ઞા જ પાલણહાર છે,
આજ્ઞા જ સુખદાતાર છે, આજ્ઞા જ પરમાધાર છે,
આજ્ઞાતણો સ્વીકાર કરવા, સજ્જ હું ક્યારે બનું,
અતિચાર-રહિત બની, જિનાજ્ઞા પાળવા હું થનગનું. ૨૨

पुण्यानुबन्धनिचयाश्च दृढीभवन्ति
पुष्यन्ति तेऽप्यभिनवाश्च समुद्भवन्ति ।
उत्कृष्टभावजनितं च शुभानुबन्धं
कर्म प्रकृष्टफलदं भवति प्रभूतम् ।।२९।।
सम्यक्प्रयुक्तशुभभेषजवच्च सानु-
बन्धं नु कर्म नियमेन फले शुभं स्यात् ।
एवं विशिष्टतरपुण्यपथप्रवृत्त्या
प्रान्तेऽप्यनुत्तरविमुक्तिसुखावहं स्यात् ।।३०।।
एतत् परं मलिनभावनिरोधनेन
प्रोच्चैः शुभाशयविवृद्धिकरं सुबीजम् ।
निर्बन्धभावमिति सत्प्रणिधानमेवं
सम्यक् पठेच्च शृणुयाच्च विचिन्तयेच्च ।।३१।।
वन्द्योत्तमान् जिनवरान् प्रणमामि शास्तॄन्
शेषानपि प्रणमनीयजनान् नमामि ।
सर्वज्ञशासनमिदं जयताज्जगत्यां
सर्वे भवन्तु सुखिनो वरबोधिलाभात् ।।
सर्वे भवन्तु सुखिनो वरबोधिलाभात् ।
सर्वे भवन्तु सुखिनो वरबोधिलाभात् ।।३२।।

नन्दनवनकल्पतरुप्रकाशनम्-३
पञ्चसूत्रम्- साभार ।

સંવેગપૂર્વક એકતાન બની મહાશ્રદ્ધા વડે,
શ્રી પંચસૂત્રતણા પ્રથમ આ સૂત્રને જે નર સ્મરે,
તે ભાવિકનાં કર્મો અશુભ અનુબંધથી વિરહિત બને,
ને મોક્ષદાયક કુશલ કર્મો આવતાં તેની કને. ૨૩

શ્રી વીતરાગ જિનેશ્વરોને કોટિ કોટિ હો નમન,
આચાર્ય આદિ મુનીશ્વરોને કોટિ કોટિ હો નમન,
જયવંત જિનશાસન રહો, જગમાં યુગોના યુગ સુધી,
જગજીવ સૌ થાઓ સુખી, થાઓ સુખી થાઓ સુખી. ૨૪

(પ્રભુ ! તુ છવાયો... પુસ્તકમાંથી સાભાર)

।। परिशिष्टः-८ ।।

।। बृहत्वृत्त्यन्तर्गतव्याख्याऽकारादिक्रमः ।।

अध्ययन	- अधीयते ज्ञायते परिच्छिद्यतेऽर्थसमुदायोऽस्मादित्यध्ययनं शास्त्रम् ।।९।।
अमर	- उपक्रमकृतेनाऽपि मृत्युना न म्रियन्ते इत्यमरा देवाः ।।९।।
अर्थ	- अर्थ्यन्तेऽभिलष्यन्त इत्यर्थाः ।।२४।।
अर्हत्व	- तीर्थकरत्वं योजनप्रमाणवाण्या भविकनिकरप्रतिबोधकत्वं समवसरणादि-महिमोपभोक्तृत्वमित्यादि ।।५७।।
अर्हत्	- देवेन्द्रादिकृतां पूजामर्हन्तीति । अरिहंति वंदण-नमंसणाणि, अरिहंति पूयसक्कारं । सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेण वुच्चंति ।।११।।
आचार	- ज्ञान-दर्शन-चारित्रतपोवीर्यरूपम् ।।५७।।
आचार्य	- आचर्यते आसेव्यते ज्ञानार्थिभिरित्याचार्यः ।।३२।।
	- उपाध्यायादिनिक्षिप्तगच्छादिभारः, अर्थव्याख्याननिरतः, प्रशस्तदेशादि-गुणवान् ।।३२।।
उपाध्याय	- उपेत्याधीयते यस्मादित्युपाध्यायः ।।३२।।
उपाध्याय	- ज्ञान-दर्शन-चारित्रसम्पन्नः, सूत्रार्थोभयनिष्पन्नः, आचार्योच्छासनिको द्वादशाङ्गसूत्राऽध्यापकः ।।३२।।
उपाध्यायत्व	- सिद्धान्ताऽध्यापकत्वम् ।।५७।।
काम	- काम्यतेऽभिलष्यते विषयार्थिभिरिति ।।३९।।

● વ્યાખ્યાનાં અંતે જે નંબર છે તે શ્રી ચતુઃશરણની મૂળ ગાથાના છે.

कायोत्सर्ग - उत्सर्जनं त्यजनमुत्सर्गः । कायस्य उत्सर्गः कायोत्सर्गः ।।६।।

कारुण्य - दुःखप्रहाणेच्छादिरूप आर्द्रभावः ।।३८।।

केवलिन् - केवलमसहायं मत्यादिज्ञानाऽनपेक्षं सर्वद्रव्यसर्वपर्यायादिविषयं ज्ञानं विद्यते येषां ते ।।३२।।

कोष्टकबुद्धि - नीरन्ध्रधान्यकोष्ठकक्षिप्तधान्यवद् ये सुनिष्टितस्थिरसंस्कारसूत्रार्थास्ते ।।३४।।

क्षीराश्रव - चीर्णग्रन्थिपर्णकादिवनस्पतिविशेषस्य चक्रवर्तिसम्बन्धिनो गोलक्षस्यार्धार्ध-क्रमेण पीतगोक्षीरस्य पर्यन्ते, यावदेकस्याः गोः सम्बन्धि यत् क्षीरं तदिह गृह्यते, तदिव यस्य वचनं नवरसमाधुर्यमाश्रवति मुञ्चतीति स क्षीराश्रवः ।।३४।।

गणावच्छेदिन् - आचार्योपदिष्टशिष्यादिप्रयोजनोद्धावेन क्षेत्रोपधिसम्पादनेन गणमोदी सूत्रार्थवेदी ।।३२।।

गुणवत् - गुणा ज्ञान-दर्शन-चारित्राद्यास्ते विद्यन्ते येषां ते ।।१।।

गुणधारणा - गुणा विरत्यादयः, धरणं धारणा, तेषां धारणा ।।१।।

चतुर्दशपूर्विन् - चतुर्दशसङ्ख्यानि पूर्वाणि - उत्पादपूर्वाग्रायणीयवीर्यप्रवादाऽस्तिप्रवादज्ञान प्रवादाऽऽत्मप्रवाद-कर्मप्रवाद-प्रत्याख्याननामधेयविद्यानुप्रवादाद्यवन्ध्य - प्राणावाय-क्रियाविशाल-लोकबिन्दुसाराभिधेयानि विद्यन्ते येषां ते ।।३३।।

चतुःशरणगमन - चतुर्णामर्हत्-सिद्ध-साधु-धर्माणां शरणं गमनम् ।।१०।।

चारित्र - चयस्य रिक्तीकरणाच्चारित्रम् ।।२।।

जिनकल्पिक - एकाकित्वनिष्प्रतिकर्मशरीरतया जिनस्येव कल्पो येषां ते ।।३३।।

जीव - जीवन्ति दशविधप्राणधारणेन तिष्ठन्तीति जीवाः सूक्ष्म-बादर-त्रस-स्थावराः ।।१७।।

तपस् - तप्यते कर्ममलाऽपनयनेनाऽऽत्मा सुवर्णमिवाऽग्निनाऽनेनेति ।।१४।।

दर्शनाचार - दृश्यन्तेऽवबुध्यन्ते यथावस्थितस्वरूपेण पदार्था अनेनेति दर्शनं सम्यक्त्वम् तस्याचारो दर्शनाचारः ।।३।।

दुर्गति - दुष्टा गतिः दुर्गतिः कुदेवत्व- कुमानुषत्व-तिर्यग्-नरकलक्षणा ।।४८।।

दुष्कृतगर्हा - दुष्टं कृतं दुष्कृतं, तस्य गर्हा गुरुसाक्षिकमात्मदोषकथनम् ।।१०।।

देशविरति - सम्यक्त्वाणुव्रतैकादशोपासकप्रतिमादिरूपा ।।५७।।

दौर्गत्य - दुर्गतेर्भावो ।।४८।।

द्वेष - परद्रोहाऽध्यवसायः, अनभिव्यक्तक्रोधमानस्वरूपमप्रीतिमात्रम् ।।१३।।

धन्य - सुकृतकर्मा ।।११।।

धर्म - धरति दुर्गतौ प्रपतन्तं प्राणिनमिति ।।११।।

धर्मकथा - दानशीलतपोभावनादिका ।।१६।।

ध्यान - स्थिराध्यवसायरूपम् ।।१६।।

नरक - पापकारिनरान् कायन्त्याह्वयन्तीति ।।४७।।

निधी - निधीयन्ते पोष्यन्तेऽर्था येष्विति ।।४८।।

परमावधि - अवधिर्मर्यादा रूपिद्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपादुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः, परमष्टासावधिष्टा परमावधिः ।।३२।।

पाप - पातयति दुर्गतौ जीवानिति ।।३९।।

प्रतिक्रमण - 'न पुनः करिष्यामि' इति यदुररीकरणम्, तस्माद्दोषजातान्निवर्त्तनम्, प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणमिति व्युत्पत्तेः ।।५।।

प्रवर्त्तक - तपःसंयमव्यापारेषु योग्येषु शिष्येषु प्रवर्त्तनासहनिवर्त्तनादक्षो गणतप्तिकरण-प्रवणः ।।३२।।

महानर्घ - आधिक्यपूजाऽतिशयः ।।४८।।

मुनि - मन्यन्ते बुध्यन्ते लोकस्य कालत्रयावस्थामिति मुनयः साधवः ।।३६।।

यथालन्दिक - उदकार्द्रः करो यावता कालेन शुष्यति, तत आरभ्योत्कृष्टतः पञ्चरात्रिन्दिव लक्षणस्य उत्कृष्टलन्दस्याऽनतिक्रमेण चरन्तीति ।

योग - युज्यन्त इति योगा मनोवाक्-कायव्यापाराः ।।१।।

राग - मायालोभभावेनाऽभिष्वङ्गमात्रम् ।।१३।।

वन्दन - कायिकप्रणामः ।।१५।।

विपुलमति - मननं मतिः, विपुला मति र्येषां ते विपुलमतयः ।।३२।।

विरोध - कुतश्चित् कारणात् तत्कालसम्भवोऽप्रीतिविशेषः ।।३५।।

वीर्य - विशेषेणेरयति प्रवर्त्तयत्यात्मानं तासु तासु क्रियास्विति वीर्यमुत्साहविशेषः ।।७।।

वैर - चिरकालं प्रभूतकालजम् ।।३५।।

व्रण-चिकित्सा - चिकित्सनं चिकित्सा, व्रणस्याऽतिचाररूपभावव्रणस्य चिकित्सा ।।१।।

शरण - अपारसंसारकारागृहपरिचङ्क्रमणभयाऽऽतुरस्य प्रबलरागादिदुष्टपापिष्ठ गुप्तिपालनिष्टकदर्थनात्रासवित्रस्तमनसः समाश्वासनस्थानकल्पं शरणं परित्राणम् ।।१३।।

शाश्वतसुख - शश्वद् भवं शाश्वतम्, तच्च तत् सुखं च ।।१५।।

श्रावक - श्रान्ति पचन्ति तत्त्वार्थश्रद्धानं निष्ठां नयन्तीति श्राः, वपन्ति गुणवत् सप्तक्षेत्रेषु धनबीजानि क्षिपन्तीति वाः, किरन्ति क्लिष्टकर्मरजो विक्षिपन्तीति काः । श्राश्च वाश्च काश्च श्रावकाः ।।५७।।

श्रुतधर - श्रुतं कालिकोत्कालिकाङ्गप्रविष्टाऽनङ्गप्रविष्टादिलक्षणं धरन्ति, योग्यशिष्यप्रदानेन तस्याऽवस्थितिं कुर्वन्तीति ।।३२।।

सङ्घ - गुणरत्नपात्रभूतः सत्त्वसमूहः ।।५२।।

सत्यवचन - सतां हितं सत्यं तच्च तद् वचनं च ।।१७।।

समवसरण - सम् सामस्त्येनाऽवश्रियते गम्यते संसारभयोद्विग्नैर्जीवैरिति ।।१८।।

सम्यक्त्व - सम्यक्तत्त्वं, जिनोक्ततत्त्वश्रद्धानरूपम् ।।५७।।

सम्भिन्नश्रोतः - ये सर्वैः शरीरावयवैः श्रृण्वन्ति, जानन्ति च, भिन्नान् वा चक्रवर्तिस्कन्धावार बहलकोलाहलजशव्दसन्दोहान् अयमेतस्याऽयमेतस्येत्यादिव्यक्त्या पृथक् पृथक् व्यवस्थापयन्तीति ।।३४।।

साधु - निर्वाणसाधकान् योगान् साध्नुवन्ति कुर्वन्तीति ।

निव्वाणसाहए जोगे, जम्हा साहंति साहुणो ।

समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ।।११।।

साधुचरित - चरण-करणादिक्रियाकलापं, ज्ञान-दर्शन-चारित्रधारित्वं, समभावित्वं, असहायसहायत्वमित्यादि ।।५७।।

सामायिक - समो रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूतान्यात्मवत् पश्यति तस्याऽऽयः प्रतिक्षण-मपूर्वापूर्वज्ञान-दर्शन-चारित्रपर्यायाणां निरूपमसुखहेतुभूता नामधःकृतचिन्ता-मणिकल्पद्रुमोपमानां लाभः समायः । स प्रयोजनं यस्य क्रियाकलापस्येति सामायिकम् ।।२।।

जो समो सव्वभूएसु तसेसु थावरेसु य ।

तस्स सामाइयं होइ ईई केवलिभासियं ।।२।।

सावद्य - सहावद्येन पापेन वर्तन्त इति ।।१।।

सिद्धत्व - केवलज्ञानोपयुक्तत्वम्, सर्वकर्मविमुक्तत्वम्, निरुपमसुखभोक्तृत्वमित्यादि ।।५७।।

सिद्ध - सिद्धयन्ति निष्ठितार्था भवन्तीति सिद्धाः, सितं ध्मातं वाष्टप्रकारं कर्म यैस्ते सिद्धाः । तथा च-

दीहकालरयं जं तु कम्मं से सियमट्ठहा ।

सियं धंतं ति सिद्धस्स सिद्धत्तमुवजायई ।।११।।

सिद्धिक्षेत्र - अधस्तिर्यगूर्द्ध्वलोकलक्षणस्य चतुर्दशरज्जवात्मकलोकस्य सर्वोपरिवर्त्ति-स्थानं पञ्चचत्वारिंशल्लक्षविस्तीर्णमीषत्प्राग्भाराख्यं सिद्धिक्षेत्रम् ।।२५।।

सुकृतानुमोदना - शोभनं कृतं सुकृतं तस्याऽनुमोदना भव्यं मयैतत् कृतमिति ।।१०।।

स्खलन - स्खलितमात्मानः, साऽतिचारकरणम् ।।१।।

स्खलित - व्रतविषयेऽतिक्रमादिना सञ्जातमपराधम् ।।५।.

स्खलितनिन्दना - व्रतविषयेऽतिक्रमादिना सञ्जातस्यापराधस्य निन्दनं दुष्टं मयैतत्कृतमिति परसाक्षिकमात्मदोषाविष्करणम् ।।५।।

स्थविरा - प्रवर्त्तकव्यापारितार्थेषु सीदमानान् साधून् स्थिरीकुर्वन्तः ।।३२।।

हर्ष - वदनविकारादिचिन्हगम्यमानसः प्रीतिविशेषः ।।४१।।

❖

परिशिष्ट-१

I ग्रन्थगाथाऽकारादिक्रमः

अब्भुययगुणवंते ।।२१।।

अन्नेसु य जीवेसुं ।।५३।।

अमरिंद-नरिंद ।।९।।

अरिहत्तं अरिहंतेसु ।।५६।।

अरिहत्त सिद्ध साहू ।।११।।

अरिहंतसरणमलसुद्धि ।।२३।।

अह सो दुक्कडगरिहा ।।५५।।

अह सो जिणभत्ति ।।१२।।

अहवा सव्वं चिय ।।५८।।

इय जीव ! पमाय ।।६३।।

इहभवियमन्नभवियं ।।५०।।

उवलद्धपरमबंभा ।।२९।।

उज्झियजर-मरणाणं ।।२२।।

उज्झियवइर-विरोहा ।।३५।।

एगाइ गिरा णेगे ।।१९।।

ओसरणमवसरिंता ।।१८।।

कम्मट्ठक्खयसिद्धा ।।२४।।

कामविडंबणचुक्का ।।३९।।

कालत्तए वि न मयं ।।४५।।

केवलिणो परमोही ।।३२।।

खलियस्स य तेसि ।।५।।

खीरासव महुआसव ।।३४।।

खंडियसिणेहदामा ।।३६।।

गय, वसह, सीह ।।८।।

गुणधारणरूवेणं ।।७।।

चउदस-दस-नवपुव्वी ।।३३।।

चउरंगो जिणधम्मो ।।६२।।

चउसरणगमणसंचिय ।।४९।।

चउसरणगमण ।।१०।।

चरणाइयाइयाणं ।।६।।

चारित्तस्स विसोही ।।२।।

जं मण-वय-काएहिं ।।५४।।

जियलोयबंधुणो ।।३१।।

ता एयं कायव्वं ।।६१।।

तियलोयमत्थयत्था ।।२५।।

थुइ-वंदणमरिहंता ।।१५।।

दंसणयारविसोही ।।३।।

नरयगइगमणरोहं ।।४७।।

नाणाईया उ गुणा ।।४।।

निद्दलियकलुसकम्मो ।।४४।।

परमणगयं मुणिंता ।।१६।।

पसमियकामपमोहं ।।४६।।

पवरसुकएहि पत्तं ।।४२।।

पडिवन्नसाहुसरणो ।।४१।।

पडिपिल्लियपडिणीया ।।२७।।

पत्तेण अपत्तेण य ।।४३।।

पावियपरमाणंदा ।।२८।।

भासुरसुवन्नसुंदर ।।४८।।

मंदणुभावा बद्धा ।।६०।।

मिच्छत्ततमंधेणं ।।५१।।

मिल्हियविसय-कसाया ।।३७।।

मूलुक्खयपडिवक्खा ।।२६।।

राग-द्दोसारीणं ।।१३।।

रायसिरिमवकमिंता ।।१४।।

वयणामएण भुवणं ।।२०।।

सव्वजियाणमहिंसं ।।१७।।

सावज्जजोगविरई ।।१।।

साहुत्तसुट्ठिया जं ।।४०।।

साहूण साहुचरियं च ।।५७।।

सिद्धसरणेण ।।३०।।

सुय-धम्म-संघ ।।५२।।

सुहपरिणामो निच्चं ।।५९।।

हिंसाइदोससुन्ना ।।३८।।

II शास्त्रसन्दर्भग्रन्थाऽकारादिसूचिः

(१) अनुयोगद्वार-सूत्रम् ।
(२) आचाराङ्गसूत्रम् ।
(३) आतुरप्रत्या० प्रकी० ।
(४) आतुर-प्रत्याख्यानचूर्णिः ।
(५) आवश्यकचूर्णिः ।
(६) आवश्यक-निर्युक्तिः ।
(७) आराधनापताका ।
(८) उत्तराध्ययनसूत्रम् ।
(९) उपदेशमाला ।
(१०) कल्पसूत्रम्
(११) चैत्यवन्दनमहाभाष्यः ।
(१२) दर्शनशुद्धिप्रकरणम् ।
(१३) दशवैकालिकसूत्रम् ।
(१४) दशवै०निर्यु०वृ० ।
(१५) धर्मबिन्दुप्रकरणम् ।
(१६) ध्यानशतकम् ।
(१७) नवतत्त्वप्रकरणम् ।
(१८) निशीथभाष्यः ।
(१९) पञ्चवस्तुप्रकरणम् ।
(२०) पञ्चाशकसूत्रम् ।
(२१) प्रवचनसारोद्धारः ।
(२२) प्रशमरतिप्रकरणम् ।
(२३) बृहत्संग्रहणी ।
(२४) व्यवहारनिर्युक्तिः ।
(२५) व्यवहारभाष्यः ।
(२६) विशेषावश्यकभाष्यः ।
(२७) समवायाङ्गसूत्रम्
(२८) स्थानाङ्गसूत्रम् ।
(२९) स्याद्वादमञ्जरी ।
(३०) सम्बोधप्रकरणम् ।
(३१) षड्दर्शनसमुच्चयसूत्रम् ।
(३२) हितोपदेशमाला ।

III ग्रन्थोक्तदृष्टान्ताऽकारादिक्रमः

दृष्टान्तः	गाथा	दृष्टान्तः	गाथा	दृष्टान्तः	गाथा
अर्हन्नकपत्नी	१३	दामन्नकः	४४	मरुदेवी	४३
अशकटापिता	५२	देवगतिराजा	१३	युधिष्ठिरादिः	३६
आर्यरक्षितगुरुः	३३	धनसार्थवाहः	४३	वरुणसारथिमित्रः	४३
उदायन-चण्डप्रद्योतौ	३५	धम्मिलादिः	४४	वीरजिनपूर्वभवः	३५
कपिलः	१३	नन्दिषेणः	४३	वीरजीवबलाधिपः	४३
कपिलः	४३	नमुचिः	५२	शालिभद्रः	४३
गजसुकुमालः	५२	ब्रह्मदत्तचक्री	४२	सम्प्रतिराजा	४३
गोशालकः	५२	भद्रबाहुस्वामी	३३	सगरचक्रिसुतः	५२
दत्तः	५२	मधुदेव-पिप्पला	१३	सोमिलः	५२
दमदन्तः	३६	मरीचिः	५२		

IV ग्रन्थोक्तोद्धरणगाथाकारादिक्रमः

आद्यचरणः	चतुःशरणः गाथा	मूलग्रन्थः
अइसयचरण	३४	[वि०आ०भा०]
अणुलोमहेउ तस्सी	५६	[वि०आ०भा०]
अंतिम कोडाकोडीए	४२	[वि०आ०भा०]
अपुव्वेण तिपुंजं	४२	[वि०आ०भा०]
अममत्त अपरिकम्मा	३३	[ ]
अरहंत नमुक्कारो	२२	[आव०निर्यु०]
अरिहंति वंदण	११	[आव०निर्यु०]
असरीरा जीवप्राणा	२४	[आव०निर्यु०]
असियसयं किरियाणं	४७	[आचा० सू०]
आगम ववहारी	३३	[ ]
आणाए अवट्टंतं जो	५२	[दर्श०शु०प्र०]
आराहणावउत्तो	३१	[आतुर प्रत्या०]
आवस्सएसु जह जह	७	[आव० निर्यु०]
आवस्सयं अवस्सकरणि	१	[आव० निर्यु०]
आहारगा वि मण	६३	[हितोपदेश]
इक्कारसंग सुत्तधारगा	३२	[ ]
इय सव्वकालतित्ता	२६	[आव०निर्यु०]
ईसीपब्भारगए उवरि	२५	[आव० निर्यु०]
उक्कोसं दव्वत्थ	६१	[दर्श०शु०प्र०]
उपदेश-स्तुति-ध्यान	१८	[ ]
एक वा चउहिं❖	५१	[ ]
एगाए अणेगेसिं	१९	[ध्या०श०वृ०]
एगुप्पाएण गओ	३४	[वि०आ०भा०]
एयगुणोववेया	३२	[ ]
एयस्स दसविहस्स❖	७	[आव०चू०]
एवं अपरिवडिए	४२	[वि०आ०भा०]
एवं समायरंतो काले	३६	[ ]
कसिणं केवलकप्पं	३२	[आव० निर्यु०]
काउस्सग्गे जह	६	[आव० निर्यु०]
कामो चउवीसविहो	३९	[दश०हारि०वृ०]
कायव्वा पुण भत्ती	५१	[नि०भा०]
काले य भत्तपाणं	३६	[ ]
काले सिक्खइ नाणं	३६	[ ]
कुज्जा जिणाइपूया	१६	[वि०आ०भा०]
कुट्ठयधन्न सुनिग्गल	३४	[वि०आ०भा०]
केवल नाणुवउत्ता	२४	[आव० निर्यु०]
को आउरस्स कालो	५१	[नि०भा०चू०]
खीर-महु-सप्पिसा	३४	[वि०आ०भा०]
खीरासवो नाम जहा❖	३४	[आव० चूर्णि०]
गय वसह सीह	८	[कल्पसूत्र]
गुणीण अणत्थं जो	५२	[ ]
चउदससहस्साई	६३	[व्यव० भाष्य]
चउतीस बुद्धाइसेसा❖	१८	[समवा० सूत्र]
चउवीसत्थएणं भंते❖	३	[उत्तरा० सू०]
जत्थ न जरा न	६३	[ ]
जस्सट्ठाए कीरइ नग्ग❖	२९	[ ]
जह करगओ निकिंतइ	६	[वि०आ०भा०]
जह चिरसंचियमिंधण	२७	[आव० निर्यु०]

(❖ एतादृक्फुलिकाविशिष्टानि सूत्राणि गद्यपाठात्मकानि ज्ञेयानि - सम्पा०)

आद्यचरणः	चतु:शरणः गाथा	मूलग्रन्थः	आद्यचरणः	चतु:शरण गाथा	मूलग्रन्थः
जिणभवण-बिंब	५८	[ ]	धीबलिया तवसूरा	३३	[ ]
जियराग-दोस-मोहेहिं	५७	[ ]	न कयं दीणुद्धरणं	६२	[आरा० पताका०]
जीवाइवत्थुचिंतण	४८	[आव० हारि०]	न कयाइ मए महिमो	६२	[आरा० पताका०]
जेसिं तु पमाएणं	६३	[उत्तरा० सू०]	नरगतिरियमणुय	२०	[ ]
जो अवमण्णइ संघं	५२	[ ]	नरय तिरिय कुमाणु	५२	[ ]
जो समो सव्वभूएसु	२	[आव० निर्यु०]	नवकोडि सहस्साइ	४०	[ ]
जो सुणइ सव्वओ	३४	[आ०निर्यु०]	नाण-दंसण-उवहाण	५८	[ ]
जो सुत्तपएण बहुं	३४	[आ०निर्यु०]	नाना शास्त्र परिश्रमो	११	[प्रव०सारो०]
डहरो अकुलीण	५१	[नि०भा०]	निच्छिन्नसव्वदुक्खा	२५	[आव० निर्यु०]
तत्थ असंपत्तेच्छा	३९	[दश०हारि०वृ०]	निव्वाणसाहए जोगे	११	[आव० निर्यु०]
तत्थ य जर-जम्मण	३६	[ ]	नेसप्पे पंडुयए पिंगले	४४	[स्था०सू०६७३]
तम्हा उ निम्ममेणं	६	[आव०निर्यु०]	पंच निहीओ पन्नत्ताओ	४४	[स्था०सू०४८८]
तम्हा खलुप्पमायं	६३	[उत्तरा० सू०]	पञ्चमहव्वया, दुवालस	-	[ ]
तव नियम-नाणवेलो	५२	[वि०आ०भा०]	पञ्चविधाचारकर्त्ता	३२	[ ]
तित्थयर धम्मा	५१	[दश० निर्यु०]	पडिक्कमणेणं भंते जीवे*	५	[उत्तरा० सू०]
तित्थयर नाम कम्म	५६	[ ]	पडिवन्नचरमतणूणो	१६	[ ]
तित्थयरेण वि कहिए	२०	[ ]	पढमेण पंडगवणं	३४	[वि०आ०भा०]
ते पुण दुसमय	६०	[पञ्चा०सू०]	पढमेण माणुसुत्तरनगं	३४	[वि०आ०भा०]
तेसि नमो तेसि नमो	५७	[पञ्चा०सू०]	पढमेण नन्दणवणं	३४	[वि०आ०भा०]
ते संजयस्स सव्व	३२	[वि०आ०भा०]	पणतीसं वयणाइसेसा*	१८	[सम०सू०]
दव्वमणो जोएणं	१६	[ध्या०श०वृ०]	पणयाल लखजोयण	२५	[बृहत्संग्र०]
दसविहे मिच्छत्ते*	५१	[स्था० सू०]	पत्तो ताडण बंधण	५२	[ ]
दीहकालरयं जंतु	११	[आव० निर्यु०]	पमाएणं महासूरी	६३	[ ]
देवा वि तं नमंसंति	४८	[दश० मू०]	परमोहिन्नाण	३२	[वि०आ०भा०]
धणओ धणत्थि	४४	[धर्म०बि०]	परिकम्मं सुत्ताई	३३	[ ]
धम्मरहियाण तिजए	४४	[ ]	पाययभासनिबद्धं	५१	[ ]
धारय-गुणिय समीहिय	३२	[व्यव० भा०]	पितुर्मातुर्भ्रातु	११	[प्रव०सारो०]

आद्यचरणः	चतुःशरणः गाथा	मूलग्रन्थः
प्रबलबलदशार्हश्री	४२	[ ]
बहुभत्तिब्भर	१६	[ ]
भगवंति वद्धमाणे	२२	[ ]
भवविरियं गुणविरियं	७	[ ]
मणसा मिच्छादुक्कड	५	[ ]
मरणं च होइ दसमं	३९	[दश०हारि०वृ०]
मिच्छत्तपडिक्कमणं	५	[आव० निर्यु०]
मूलुत्तरगुणरुवस्स	६	[आव० निर्यु०]
मृद्वी शय्या प्रात	३२	[षड्द. समु०वृ०]
मोहाउयवज्जाणं	६०	[पञ्चाशक०]
यद् भूतहितमत्यन्तं	१७	[ ]
ये जानन्ति विचित्रशास्त्र	११	[प्रवच० सारो०]
योगनिरोधाद् भव	३०	[प्रशम रति]
रविणो उदयत्थंतर	२८	[बृहत्संग्र०]
रिजु सामन्नं तम्मत्त	३२	[वि.आ.भा.]
रिभिय पयऽखरसबला	१९	[ध्या०श०वृ०]
लक्खेहिं इक्कवीसाइ	२८	[वि.आ.भा.]
वन्न चउक्कागुरु	५९	[नवतत्त्व०]
वंदिज्जमाणा न	३७	[आव० नि०]
वासोदगस्स व जहा	१९	[आव०निर्यु०]
विउलं वत्थुविसेसेण	३२	[वि०आ०भा०]
विणयज्जुयस्स गुणिणो	३०	[ ]
विणयोवयार माणस्स	४	[आव० निर्यु०]
विततमतिसमृद्धः	४२	[ ]
विनयफलं शुश्रूषा	३०	[प्रशमरति]
सत्तऽट्ठ भवग्गहणं	३६	[ ]
सत्तविहबंधगा हुंति	६०	[पञ्चाशक०]
सत्तरिसयमुक्कोसं	२१	[ ]
समत्तदेसविरयाण	४७	[वि०आ०भा०]
सम्मत्तम्मि य लद्धे	४२	[वि०आ०भा०]
सम्मत्तस्स सुयस्स य	४५	[वि०आ०भा०]
सम्ममणुव्वय	५७	[ ]
संवच्छरमुसभ	१४	[उपदेशमाला]
संवरफलं तपो	३०	[प्रशमरति]
सयलसुरासुरपणमिय	३६	[ ]
सव्वदेवा वि णं*	९	[आव०चू०]
सव्वनइणं जा हुज्ज	४८	[कल्पसूत्र वृ०]
सव्वपगईणमेवं	६०	[वि०आ०भा०]
सव्वसुरासुरकिंनर	४८	[ ]
सव्वाऊयं पि सोया	२०	[आव० निर्यु०]
सव्वे वि य सिद्धंता	४८	[आव० हारि०]
सव्वो वि नाण-दंसण	५२	[ ]
सर्वं पश्यतु वा मा	५१	[स्याद्० मञ्जरी]
सल्लं कामा,विसं	४६	[उत्तरा० सूत्र]
सा उच्चगोय	५९	[नवतत्त्व]
सावज्जजोगविरई	१	[अनु०सू०]
सिरि समणसंघ आसायणाए	५२	[ ]
सिद्धाणि सव्वकज्जाणि	२४	[ ]
सुतत्त्थ हेउ कारण	३२	[व्यव०भा०]
सेसा उ निययभत्ता	३४	[वि०आ०भा०]
हत्वा जीव सहस्राणि	३१	[गरुड पुराण०]
हसिय ललिय उवगूहिय	३९	[दश०निर्यु०]

સ્વકૃત સુકૃત અનુમોદનાનું ફળ

"नियसुचरियअणुमोयणेण निद्दलियपावयब्भाहो"
(निजसुचरिताऽनुमोदनेन निर्दिलितपापप्राग्भार:)

ભાવાર્થ

પોતાના દ્વારા થયેલા - આચરેલા સુંદર ધર્મકૃત્યોની અનુમોદનાથી આરાધક આત્મા પાપના મહાભારને દળી દેનારો બને છે.

આધાર

પૂજ્ય શ્રી ચિરંતનાચાર્યજી રચિત આરાધના પતાકા મહાગ્રંથ - ગાથા ૩૫૦માંથી

પરમાત્મન્ ! તારા શાસનની સુકૃત અનુમોદના

મને પ્રાપ્ત થાઓ !

ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક પ્રગટ ટીકા આદિ સાહિત્ય (સંસ્કૃત)

ક્રમ	આદ્યપદ	સ્વરૂપ	કર્તા	પ્રકાશક	સંપાદક	પ્રકાશન વિ.સં.
૧.	त्रैलोक्यप्रकटप्रभावशुभगं...	બૃહદ્ વિવરણ	અજ્ઞાત	સન્માર્ગ પ્રકાશનં	પૂ. આ. કીર્તિયશસૂ.મ.	૨૦૬૪
૨	इदं अध्ययनं परमपदप्राप्ति....	અવચૂર્ણિ.	આ.સોમસુન્દરસૂ.	આગમ શ્રુત પ્રકાશન	મુનિશ્રીદીપરત્નસાગરજી	૨૦૫૬
	इदं अध्ययनं परमपदप्राप्ति....	અવચૂર્ણિ.	આ.સોમસુન્દરસૂ.	શ્રી હર્ષ પુષ્પામૃત ગ્રંથમાળા, જામનગર	પૂ.આ. જિનેન્દ્ર સૂ.મ.	૨૦૫૨
	इदं अध्ययनं परमपदप्राप्ति....	અવચૂર્ણિ.	આ.સોમસુન્દરસૂ.	શ્રી દેવચંદ લાલભાઈ ગ્રંથમાળા, સુરત	-	-
	इदं अध्ययनं परमपदप्राप्ति....	અવચૂર્ણિ.	આ.સોમસુન્દરસૂ.	સન્માર્ગ પ્રકાશન	પૂ. આ. કીર્તિયશસૂ.મ.	૨૦૬૪
૩	सहावद्येन पापेन वर्तन्ते इति	વિષમપદ વિવરણ વૃત્તિ	આ.ગુણરત્નસૂ.	શ્રી હીરાલાલ હંસરાજ જામનગર.	-	૧૯૬૯
	सहावद्येन पापेन वर्तन्ते इति	વિષમપદ વિવરણ વૃત્તિ	આ.ગુણરત્નસૂ.	સન્માર્ગ પ્રકાશન	પૂ.આ.કીર્તિયશસૂ.મ.	૨૦૬૪
૪	सामायिकः । उत्कीर्त्तना...	ટિપ્પણ	આ.ગુણરત્નસૂ.	સન્માર્ગ પ્રકાશન	પૂ.આ.કીર્તિયશસૂ.મ.	૨૦૬૪
૫	प्रथमं षडावश्यकनामानि...	અવચૂરિ	અજ્ઞાત	સન્માર્ગ પ્રકાશન	પૂ.આ.કીર્તિયશ સૂ.મ.	૨૦૬૪

ચતુઃશરણ પ્રકીર્ણક પ્રગટ ટબા આદિ સાહિત્ય (ગુજરાતી)

ક્રમ	આદ્યપદ	સ્વરૂપ	કર્તા	પ્રકાશક	સંપાદક	સાલ (પ્રકાશન)
૬	શ્રી આરાધના સંગ્રહ	મૂળગાથાનું ભાષાંતર	મુ. ભદ્રંકર વિજયગણી	શ્રી ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન પાઠશાળા મુંબઈ	-	-
૭	**नत्वा चतुःशरण....**	ટબો	મહો.શ્રી વિનયવિ.મ.	સન્માર્ગ પ્રકાશન અમદાવાદ.	પૂ.આ.કીર્તિયશસૂ.મ.	૨૦૬૪
૮	ચતુઃશરણ આતુર પ્ર. ભાષાંતર	મૂળ ભાષાંતર	-	જૈન તત્ત્વ વિવે. સભા અમદાવાદ.	-	૧૯૫૭
૯	આરાધના સાર.	મૂળ ભાષાંતર	મુ. કનક વિ.મ.	શ્રી સિદ્ધિસૂરિ ગ્રંથમાળા	-	૧૯૯૭

- આ સિવાય બીજાં ઘણાં મૂળગાથાનાં ભાષાંતરો પ્રગટ થયેલાં છે. જેની નોંધ મૂકેલ નથી.

परिशिष्टः-११

समालोचना

*प्रस्तुतप्रकीर्णकस्य चतुर्दशगाथाया बृहद्विवरणादिमध्ये व्यावर्णितपदार्थ-बोधनिर्णयाय सूक्ष्मैक्षिकयावलोकनीयोऽयं परिशिष्टो विद्वद्भिः ।

- सम्पादकः

प्रतिमाशतकम् श्लोक-२ वृत्तिः ।

द्रव्यनिक्षेपाराध्यता च सूत्रयुक्त्या स्फुटैव प्रतीयते तथाहि-श्रीआदिनाथवारके साधूनामावश्यकक्रियां कुर्वतां चतुर्विंशतिस्तवाराधने त्रयोविंशतिर्द्रव्यजिना एवाराध्यतामास्कन्देयुरिति । न च ऋषभाजितादिकाले एकस्तवद्विस्तवादिप्रक्रियापि कर्तुं शक्या शास्वताध्ययनपाठस्य लेशेनापि परावृत्त्या कृतान्तकोपस्य वज्रलेपत्वात् । न च नामोत्कीर्तनमात्रे तात्पर्यादविरोधोऽर्थोपयोगरहितस्योत्कीर्त्तनस्य राजविष्टिसमत्वेन योगिकुलजन्मबाधकत्वात्, अत एव द्रव्यावश्यकस्य निषेधः सूत्रे 'अनुपयोगश्च द्रव्य' **मिति शतश उद्घोषितमनुयोगद्वारादौ अर्थोपयोगे तु वाक्यार्थतयैव सिद्धा द्रव्यजिनाराध्यतेति ।**

टीकार्थ :-

द्रव्यनिक्षेपाराध्यता...एवाराध्यतामास्कन्देयुरिति । અને દ્રવ્યનિક્ષેપનું આરાધ્યપણું સૂત્રયુક્તિથી સ્પષ્ટ રીતે જ પ્રતીત થાય છે, તે આ પ્રમાણે -

શ્રી આદિનાથ ભગવાનના કાળમાં સાધુઓને આવશ્યકક્રિયાને કરતાં ચતુર્વિંશતિ સ્તવની આરાધનામાં ત્રેવીશ દ્રવ્યજિનો જ આરાધ્યપણાને પામે.

વિશેષાર્થ :

અહીં વિશેષ એ છે કે, યદ્યપિ વર્તમાનમાં પણ ચોવીસ તીર્થંકરો ભાવતીર્થંકરરૂપ નથી, પરંતુ સિદ્ધાવસ્થાને પામેલા હોવાથી દ્રવ્યતીર્થંકરરૂપ જ છે; તો પણ દ્રવ્યનિક્ષેપાની સિદ્ધિ અર્થે વર્તમાનમાં પ્રચલિત ચતુર્વિંશતિસ્તવને ગ્રહણ કરતાં પ્રથમ તીર્થપતિના કાળને જ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે. તેનું કારણ વર્તમાનમાં ચોવીસ તીર્થંકરો સિદ્ધાવસ્થામાં હોવાથી દ્રવ્યજિન હોવા છતાં વર્તમાનમાં ગુણસંપત્તિયુક્ત છે, કેમ કે સિદ્ધાવસ્થામાં પરિપૂર્ણ ગુણયુક્ત છે; જ્યારે ઋષભદેવ ભગવાનના કાળમાં અન્ય તીર્થંકરો યાવત્ એકેન્દ્રિયાદિમાં પણ હોઈ શકે છે, અને તે ભૂમિકામાં મોક્ષને અનુકૂળ સંપૂર્ણ ગુણસંપત્તિનો અભાવ પણ હોઇ શકે છે; આમ છતાં તેઓ આરાધ્યપણાને પામે છે, તે વસ્તુ કારણઅવસ્થારૂપ દ્રવ્યનિક્ષેપાની આરાધ્યતાને બતાવે છે.

ટીકાર્થ :–

न च.....वज्रलेपत्वात् । અને **ઋષભ-અજિતાદિકાળમાં એક સ્તવ, દ્વિસ્તવાદિ પ્રક્રિયા પણ કરવી શકય નથી, કેમ કે શાશ્વત અધ્યયનપાઠની લેશથી પણ પરાવૃત્તિ કરવાથી કૃતાંતકોપનું વજ્રલેપપણું છે.**

વિશેષાર્થ :–

ચતુર્વિંશતિસ્તવ શાશ્વત અધ્યયન પાઠ છે, અને તેને એક સ્તવ, બે સ્તવાદિ પ્રક્રિયા કરીએ તો પરાવૃત્તિ થાય, અને તે ઉત્સૂત્રભાષણરૂપ હોવાથી દીર્ઘસંસારનું કારણ બને છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે, દરેક ચોવીસીમાં તીર્થંકરો ભિન્ન ભિન્ન થાય છે તો પણ ચતુર્વિંશતિસ્તવ શાશ્વત છે; ફક્ત તે તે ચોવીસીમાં તે તે નામો યુક્ત ચતુર્વિંશતિસ્તવની ગણધરો રચના કરે છે. તેથી પ્રસ્તુત નામવાળું ચતુર્વિંશતિસ્તવ શાશ્વત નહિ હોવા છતાં ચતુર્વિંશતિસ્તવરૂપે શાશ્વત છે.

ટીકાર્થ :–

न च......बाधकत्वात्, અને નામ ઉત્કીર્તનમાત્રમાં તાત્પર્ય હોવાને કારણે અવિરોધ છે એમ ન કહેવું, કેમ કે અર્થના ઉપયોગરહિત એવા ઉત્કીર્તનનું રાજવિષ્ટિરાજાની વેઠ, સમપણું હોવાને કારણે યોગીકુળમાં જન્મનું બાધકપણું છે.

વિશેષાર્થ :–

પૂર્વપક્ષીનું એ કહેવું છે કે, ઋષભદેવ ભગવાનના કાળમાં ચતુર્વિંશતિસ્તવની આરાધના થાય છે ત્યાં, ચોવીસે તીર્થંકરોના નામમાત્રનું ઉત્કીર્તન કરવામાં તાત્પર્ય છે; તેથી ત્રેવીસ તીર્થપતિઓના દ્રવ્યનિક્ષેપા આરાધ્ય છે એવો અર્થ તે સ્તવથી પ્રાપ્ત થાય નહિ, તેથી અવિરોધ છે‌દ્રવ્યનિક્ષેપો ન સ્વીકારીએ તો પણ વાંધો નથી. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે, અવિરોધ છે એમ ન કહેવું, કેમ કે અર્થના ઉપયોગરહિત જે નામમાત્રનું ઉત્કીર્તન છે તે રાજાની વેઠ સમાન છે, અને તે યોગીકુળના જન્મનું બાધક છે. આથી કરીને જ દ્રવ્યઆવશ્યકનો નિષેધ શાસ્ત્રમાં કરેલ છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે આ રીતે અર્થના ઉપયોગરહિત ઉત્કીર્તન યોગીકુળના જન્મનું બાધક કહીએ તો, બહુલતાએ સર્વની ક્રિયાઓ અર્થોપયોગરહિત થવાની સંભાવનાને કારણે અનર્થરૂપ પ્રાપ્ત થાય. કહેવાનો આશય એ છે કે, જે જીવ અર્થનો તીવ્ર સ્પૃહાલુ હોય, અને શક્તિના અભાવને કારણે કે તથાવિધ પ્રમાદને કારણે અર્થમાં યત્ન ન કરતો હોય, તો પણ અર્થને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર સ્પૃહા હોય, તેથી જ પોતાના પ્રમાદની વારંવાર નિંદા કરતો હોય, અને તેને દૂર કરવા માટે કાંઈક યત્ન પણ કરતો હોય; તે જીવનો તે દ્રવ્યક્રિયામાં વર્તતો દોષ નિરનુબંધ હોય છે, તેથી તે દ્રવ્યઆવશ્યકપણું ભાવના કારણરૂપ બને છે. પરંતુ જે જીવને અર્થપૂર્વક કરવાની વૃત્તિ જ નથી,

અને તેવી વૃત્તિ પેદા થાય તેમ પણ નથી, અને તેવો જીવ અપ્રજ્ઞાપનીય ભૂમિકાવાળો છે; તેથી તેની તે સર્વક્રિયાઓ યોગીકુળમાં જન્મની બાધક છે. જ્યારે પ્રજ્ઞાપનીય જીવ કે પોતાની ત્રુટિને દૂર કરવાની ઇચ્છાવાળો જીવ, જે કાંઇ દ્રવ્યક્રિયા કરે છે, તે વિશિષ્ટ યોગીકુળમાં જન્મની પ્રાપ્તિનું કારણ નહિ હોવા છતાં, સર્વથા યોગીકુળના જન્મની બાધક બનતી નથી અને જેઓ આ સઘળી ક્રિયાઓ અર્થના ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, તેમની તે ક્રિયાઓ ઉત્તમ કોટિના યોગીકુળના જન્મની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. પરંતુ લુંપાક સ્વીકારે છે તેમ લોગસ્સ સૂત્ર નામમાત્રના ઉત્કીર્તનરૂપ સ્વીકારીએ તો શાસ્ત્ર જ અર્થના ઉપયોગ વગર ચતુર્વિંશતિસ્તવ બોલવાનું કહે છે, તેમ માનવું પડે. અને તેમ માનીએ તો અર્થના ઉપયોગ વગર જ બોલવાની રુચિ પણ થાય, જે વિપર્યાસરૂપ છે, તેથી યોગીકુળમાં જન્મ થાય નહિ; માટે નામમાત્ર બોલવામાં તાત્પર્ય સ્વીકારી શકાય નહિ.

ટીકાર્થ :-

अत एव......निषेधः । આથી કરીને જ=પૂર્વમાં કહ્યું કે અર્થઉપયોગરહિત એવા ઉત્કીર્તનનું રાજાની વેઠસમપણું હોવાને કારણે યોગીકુળમાં જન્મનું બાધકપણું છે. આથી કરીને જ, દ્રવ્યઆવશ્યકનો નિષેધ છે=શાસ્ત્રમાં અપ્રધાનદ્રવ્યઆવશ્યકનો નિષેધ છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે, દ્રવ્યઆવશ્યકનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે, પરંતુ અર્થોપયોગરહિત ઉત્કીર્તન દ્રવ્યઆવશ્યક છે તે કેવી રીતે નક્કી થાય ? તેથી કહે છે -

ટીકાર્થ :-

सूत्रे......आराध्यतेति । અને સૂત્રમાં અનુપયોગ દ્રવ્ય છે, એ પ્રકારે અનુયોગદ્વારાદિમાં સેંકડો વખત ઉદ્‌ઘોષિત છે-કહેલું છે, અને વળી અર્થોપયોગમાં વાક્યાર્થપણાથી જ દ્રવ્યજિનની આરાધ્યતા સિદ્ધ થાય છે.

વિશેષાર્થ :-

ચતુર્વિંશતિસ્તવમાં અર્થોપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી તે તે નામથી વાચ્ય એવા દ્રવ્યજિનની ઉપસ્થિતિ થાય છે, અને તેનું ઉત્કીર્તન હોવાને કારણે દ્રવ્યજિનની આરાધ્યતા સિદ્ધ થાય છે.

ટીકા :-

एतेन द्रव्यजिनस्याराध्यत्वे करतलपरिकलितजलचुलुकवर्त्तिजीवानामप्याराध्यत्वापत्तिस्तेषामपि कदाचिज्जिनपदवीप्राप्तिसंभवादिति, शासनविडंबकस्य लुम्पकस्योपहासो निरस्तो द्रव्यजिनत्वनियामकपर्यायस्य तत्रापरिज्ञानात् ।

ટીકાર્થ :-

एतेन......अपरिज्ञानात् । આના દ્વારા=અર્થોપયોગ હોતે છતે વાક્યાર્થપણાથી જ દ્રવ્યજિનની આરાધ્યતા સિદ્ધ થાય છે આના દ્વારા, વક્ષ્યમાણ એવો લુંપાકનો ઉપહાસ નિરસ્ત જાણવો, અને તે ઉપહાસ આ પ્રમાણે છે -

દ્રવ્યજિનનું આરાધ્યપણું હોતે છતે હાથમાં રહેલા પાણીના ખોબાવર્તી જીવોની પણઆરાધ્યતાની આપત્તિ છે, કેમ કે તેઓમાં પણ ક્યારેક જિનપદવીની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે, એ પ્રમાણે શાસનવિડંબક લુંપાકનો ઉપહાસ પણ નિરસ્ત જાણવો. કેમ કે દ્રવ્યજિનત્વ-નિયામક પર્યાયનું ત્યાં=ખોબાવર્તી પાણીમાં, અપરિજ્ઞાન છે.

વિશેષાર્થ :-

'एतेन'ના કથનથી લુંપાકના ઉપહાસનો પરિહાર આ રીતે દૂર થાય છે -

અર્થના ઉપયોગપૂર્વક નામના ઉત્કીર્તનથી દ્રવ્યજિન આરાધ્ય છે, એ રીતે ઉપસ્થિતિ થાય છે, જ્યારે ખોબાવર્તી પાણીમાં કોઈ જિનનો જીવ છે, એ પ્રકારે ઉપસ્થિતિ થતી નથી. તેથી તે પાણીની આરાધ્યતા સિદ્ધ થતી નથી. પરંતુ તે પાણીમાં તીર્થંકરનો જીવ છે એ રીતે ઉપસ્થિતિ થાય, તો જ તે આરાધ્ય છે એ પ્રકારે માનવું પડે.

ટીકા :-

मरीचिस्तु स्वाध्यायध्यानपरायणो महात्मा भगवतो नाभिनन्दस्य चन्दनप्रतिमया गिरापरिकलिततादृशपर्यायः पुलकितगात्रेण भक्तिपात्रेण भरतचक्रवर्तिना वन्दित एवेति प्रसिद्धमावश्यकनिर्युक्तौ पुरश्चकाश्च वन्दननिमित्तं द्रव्यजिनपर्यायम्, न त्वौदयिकभावम् । तथाहि -

'णवि ते पारिवज्जं वंदामि अहं ण ते इहं जम्मं ।
जं होहिसि तित्थयरो, अपच्छिमो तेणं वंदामि ।।त्ति।।

ટીકાર્થ :-

मरीचिस्तु......औदयिकभावम् । વળી ભગવાન નાભિનંદનની ચંદન સરખી વાણી વડે કરીને જાણ્યો છે. તાદશ પર્યાય જેમનો એવા, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનપરાયણ મહાત્મા મરીચિ, ભક્તિપાત્ર હોવાને કારણે, પુલકિત ગાત્રવાળા ભરતચક્રવર્તી વડે વંદન કરાયા છે, એ પ્રમાણે આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં પ્રસિદ્ધ છે; અને વંદનનિમિત્તક દ્રવ્યજિનપર્યાયને આગળ કરેલ છે, પરંતુ ઔદયિકભાવને નહિ.

तथाहि......त्ति । **તે આ પ્રમાણે** - હું તારા પરિવ્રાજકપણાને વંદન કરતો નથી, તારા આ જન્મને વંદન કરતો નથી; જે કારણથી તું છેલ્લો તીર્થંકર થઈશ તેથી હું વંદન કરું છું.

त्ति શબ્દ ઉદ્ધરણની સમાપ્તિસૂચક છે.

ટીકા :-

पापिष्ठस्त्वाचष्ट - उक्तमिदं निर्युक्तौ परं न सूत्र इति, निर्युक्तिकमेवेति तस्य दुष्टस्य शिरिसि ऋषमादिवारके चतुर्विंशतिस्तवसूत्रपाठानुपपत्तिरेव प्रहारः, यदि द्रव्यजिनतां पुरस्कृत्य भरतेन मरीचिः वन्दितः कथं न साधुभिरित्यत्रानुविशिष्यवन्दने तद्व्यवहारानुपपत्तिरेव समाधानम्, सामान्यतस्तु 'जे अइया सिद्धा' **इत्यादिनाऽऽगतमेव ।**

ટીકાર્થ :-

पापिष्ठस्त्वाचष्ट......अनुपपत्तिरेव प्रहारः, **આવશ્યકનિર્યુક્તિમાં આ કહેલું છે, પરંતુ સૂત્રમાં=આગમમાં કહ્યું નથી, એ હેતુથી આ વાત=દ્રવ્યજિન વંદનીય છે એ વાત, યુક્તિરહિત જ છે, એ પ્રમાણે વળી પાપિષ્ઠ કહે છે; તે દુષ્ટના મસ્તક ઉપર ઋષભાદિના વારામાં ચતુર્વિંશતિસ્તવપાઠની અનુપપત્તિ જ પ્રહાર છે.**

यदि......इत्यादिनाऽऽगतमेव । **અહીં કોઈ શંકા કરતાં કહે છે કે, જો દ્રવ્યજિનપણાને આગળ કરીને મરીચિ ભરત વડે વંદન કરાયા, તો સાધુઓ વડે કેમ વંદન ન કરાયા ? એ પ્રકારે** શંકાવિષયક અનુવિશિષ્યના વંદનમાં=સાધુ કરતાં નીચલી ભૂમિકામાં રહેલા=ગૃહસ્થવેષમાં રહેલા, **મરીચિના વંદનમાં, તેના વ્યવહારની=સાધુના વ્યવહારની, અનુપપત્તિ જ સમાધાન છે અને વળી સામાન્યથી 'जे अइआ सिद्धा' ઈત્યાદિ વડે આગત જ છે**-સાધુઓ વડે મરીચિને વંદન આગત જ છે.

વિશેષાર્થ :-

પૂર્વમાં કહેલ કે, જો ભરત વડે મરીચિ વંદન કરાયા તો સાધુ વડે કેમ વંદન ન કરાયા ? તેના સમાધાનરૂપે કહેલ કે **'जे अइया सिद्धा'** ઇત્યાદિ વડે સામાન્યથી વંદન થાય છે, અને અનુવિશિષ્યના વિશેષવંદનમાં સાધુના વ્યવહારની અનુપપત્તિ જ છે, એ જ સમાધાન છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, ઋષભદેવના સાધુઓ મરીચિને વંદન કરતા ન હતા, કેમ કે મરીચિ પરિવ્રાજક વેષમાં છે. તેથી ત્યાં તેવા પ્રકારના વ્યવહારની અસંગતતા જ કારણ છે.

ટીકા :-

अथ द्रव्यत्वस्य द्रव्यसंख्याद्यधिकारेऽनुयोगद्वारादिषु एकभविकबद्धायुष्काभिमुख-

नामगोत्रभेदभिन्नस्यैवोपदेशाद् भावजिनादतिव्यवहितपर्यायस्य मरीचेर्द्रव्यजिनत्वमेव कथं युक्तमिति चेत् ? सत्यम्, आयुःकर्मघटितस्य द्रव्यत्वस्यैकभविकादेर्भेदनियतत्वेऽपि फलीभूतभावार्हत्पदजननयोग्यतारूपस्य प्रस्थकादिदृष्टान्तेन दूरेऽपि नैगमनयाभिप्रायेणाश्रयणात्। योग्यताविशेषे च ज्ञानिवचनादिनावगते दोषमुपेक्ष्यापि तेषां वन्दनवैयावृत्त्यादिव्यवहारः संगच्छते । अत एवातिमुक्तकर्षेर्वारचनाद्भाविभद्रतामवगम्य स्थविरैर्व्रतस्खलितमुपेक्ष्याग्लान्या वैयावृत्त्यं निर्ममे ।

ટીકાર્થ :-

अथ द्रव्यत्वस्य.....आश्रयणात् । પૂર્વપક્ષી શંકા કરતાં કહે છે કે, દ્રવ્યત્વનું અનુયોગ દ્વારસૂત્રમાં દ્રવ્યસંખ્યાદિના અધિકારમાં એકભવિક, બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખનામગોત્રના ભેદથી ભિન્નનો ઉપદેશ હોવાથી, ભાવજિનથી અતિવ્યવહિત=અતિવ્યવધાનવાળો=અતિદૂર, પર્યાય છે. જેનો એવા મરીચિને, દ્રવ્યજિનપણું જ કઈ રીતે યુક્ત છે ? તેનો સિદ્ધાંતકાર જવાબ આપે છે કે, તારી વાત સાચી છે, (અનુયોગદ્વારસૂત્રના કથન પ્રમાણે મરીચિના ભવમાં દ્રવ્યજિનપણું કહી શકાય નહિ, પરંતુ) આયુષ્યકર્મઘટિત એવા દ્રવ્યત્વનું, એકભવિકાદિ ભેદથી નિયતપણું હોવા છતાં પણ, ફળીભૂત એવા ભાવઅર્હત્પદ-જનનયોગ્યતારૂપ દ્રવ્યત્વનું, પ્રસ્થકાદિ દષ્ટાંત વડે દૂરમાં પણ નૈગમનયના અભિપ્રાયથી આશ્રયણ થાય છે.

વિશેષાર્થ :-

અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં દ્રવ્ય-સંખ્યાદિ અધિકારો છે, ત્યાં દ્રવ્ય કોને કહેવાય એ કથનમાં ત્રણ પ્રકારના દ્રવ્યનું કથન કર્યું છે. (૧) એકભવિક, (૨) બદ્ધાયુષ્ક અને (૩) અભિમુખનામગોત્ર અને તે ત્રણે દ્રવ્યતીર્થંકરમાં આ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે - ભગવાન જે ભવમાં તીર્થંકર થવાના હોય એના પૂર્વભવમાં જે દેવ કે નરકભવમાંથી આવે છે તે દેવ કે નરકભવમાં, તે તીર્થંકરનો જીવ છે તે એકભવિક દ્રવ્યતીર્થંકર છે, અને તે ભવમાં જ્યારે ચરમભવનું આયુષ્ય બાંધે ત્યારે તે બદ્ધાયુષ્ક દ્રવ્યતીર્થંકર કહેવાય છે, અને છેલ્લા ભવમાં ભાવતીર્થંકર થવાને અભિમુખ-પરિણામવાળો હોય ત્યારે એક અંતર્મુહૂર્ત પહેલાં અભિમુખનામગોત્રરૂપ દ્રવ્યતીર્થંકર કહેવાય. તેથી એ પ્રાપ્ત થાય કે, તીર્થંકરભવના પૂર્વભવમાં આયુષ્ય બાંધ્યા પૂર્વે એકભવિક દ્રવ્યતીર્થંકર છે, ચરમભવનું આયુષ્ય બાંધે ત્યારથી માંડીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અંતર્મુહૂર્ત પહેલાં સુધી બદ્ધાયુષ્ક દ્રવ્યતીર્થંકર છે, અને ભાવતીર્થંકર થવાના અંતર્મુહૂર્ત પહેલાં તીર્થંકરનામકર્મને અભિમુખનામગોત્રવાળા તે દ્રવ્યતીર્થંકર છે, આ ત્રણને જ ત્યાં દ્રવ્યરૂપે સ્વીકારેલ હોવાથી, તેના પૂર્વના ભવમાં તે દ્રવ્યતીર્થંકર કહી શકાય

નહિ; એમ કહીને પૂર્વપક્ષીને એ કહેવું છે કે, મરીચિ તો તીર્થંકર થવાના અતિદૂરવર્તી હોવાથી તેમને દ્રવ્યજિન કહી શકાશે નહિ; માટે દ્રવ્યજિનરૂપે મરીચિને વંદ્ય સ્વીકારવા ઉચિત નથી.

પૂર્વપક્ષીના ઉક્ત કથનનો ઉત્તર ગ્રંથકાર **'सत्यं'** થી આપતાં કહે છે કે, તારી વાત સાચી છે- અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં આ ત્રણ પ્રકારના દ્રવ્યત્વનો સ્વીકાર કર્યો છે એ રીતે, મરીચિ દ્રવ્યજિન સ્વીકારી શકાય નહિ; કેમ કે, તે ત્રણે આયુષ્યકર્મથી ઘટિત દ્રવ્યસ્વરૂપ છે, અને તે એકભવિકાદિ ત્રણે તીર્થંકર થવાના અતિ આસન્ન હોય તેવા તીર્થંકરને દ્રવ્યતીર્થંકરરૂપે ગ્રહણ કરેલ છે. તો પણ દ્રવ્યતીર્થંકરના ફળભૂત જે ભાવતીર્થંકરપદ, તેની જનનયોગ્યતારૂપ દ્રવ્યતીર્થંકપણું, પ્રસ્થકાદિ દૃષ્ટાંતથી નૈગમનયનું આશ્રયણ કરીને દૂરમાં પણ સંભવી શકે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભાવતીર્થંકરની અતિ નજીક એવા આયુષ્યકર્મથી ઘટિત એકભવિકાદિ મરીચિમાં નથી, તેથી તે અપેક્ષાએ મરીચિને દ્રવ્યતીર્થંકર કહીને ઉપાસ્ય માની શકાય નહિ; તો પણ ભાવતીર્થંકર થવાથી યોગ્યતા મરીચિમાં દૂરવર્તી છે, અને અશુદ્ધનૈગમનય પ્રસ્થકાદિ દૃષ્ટાંતથી દૂરવતી યોગ્યતાને સ્વીકારે છે; તે રીતે અશુદ્ધનૈગમનયનું અલંબન લઈને મરીચિમાં પણ ભાવતીર્થંકરની યોગ્યતા છે, તેને સામે રાખીને દ્રવ્યતીર્થંકરરૂપ આરાધ્યતા સ્વીકારવામાં કોઈ દોષ નથી.

ટીકાર્થ :-

योग्यताविशेषे......संगच्छते । અને જ્ઞાનીના વચનથી અવગત-જણાયેલી, યોગ્યતા વિશેષમાં દોષની ઉપેક્ષા કરીને પણ તેઓના વંદન-વૈયાવૃત્ત્યાદિનો વ્યવહાર સંગત થાય છે.

વિશેષાર્થ :-

કોઈને શંકા થાય કે, વસ્તુતઃ મરીચિમાં દ્રવ્યજિનપણું ઘટતું નથી; કેમ કે અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં ત્રણ પ્રકારનું દ્રવ્યત્વ કહ્યું છે. આ શંકાનું સમાધાન કરીને સ્થાપન કર્યું કે, મરીચિમાં દૂરવર્તી પણ દ્રવ્યત્વ છે; તેથી ત્યાં સામાન્યથી વંદનવ્યવહાર સંગત છે; અને જ્ઞાનીના વચનથી એવી યોગ્યતા વિશેષ જણાયે છતેઃઆસન્નકાળમાં સિદ્ધપદપ્રાપ્તિ થવાની છે અથવા તીર્થંકર થનાર છે તે પ્રકારની યોગ્યતાવિશેષ જણાયે છતે, અવિરતિ આદિ દોષની ઉપેક્ષા કરીને પણ તેઓના વંદન-વૈયાવચ્ચાદિમાં વ્યવહાર સંગત થાય છે.

ટીકાર્થ :-

अत एव......निर्ममे । આથી કરીને જ વીરવચનથી અતિમુક્તઋષિની ભાવિભદ્રતા જાણીને વ્રતસ્ખલિતની ઉપેક્ષા કરીને સ્થવિરો વડો અગ્લાનિથી વૈયાવૃત્ત્ય કરાયુંઃઉત્સાહપૂર્વક વૈયાવૃત્ત્ય કરાયું.

વિશેષાર્થ :-

દોષનો અભાવ હોય અને યોગ્યતાવિશેષ જણાય તો અવશ્ય વંદનવ્યવહાર થાય છે, પરંતુ દોષની ઉપેક્ષા કરીને પણ યોગ્યતાવિશેષ જણાય તો વંદનવ્યવહાર સંગત થાય છે. આથી સ્ખલિત એવા-સ્ખલના પામેલા એવા, અઇમુત્તામુનિની પ્રમાદ કે આકુટ્ટિપૂર્વક કરાયેલા દોષની ઉપેક્ષા કરીને સ્થવિરોએ વૈયાવચ્ચ કરી.

ઉત્થાન :-

દ્રવ્યનિક્ષેપાનું આરાધ્યપણું બીજી રીતે બતાવતાં કહે છે –

ટીકા :-

किञ्च - 'णमो सुअस्स' **इत्यादिनापि द्रव्यनिक्षेपस्य आराध्यत्वं सुप्रतीतम्, अक्षरादि-श्रुतभेदेषु संज्ञाव्यञ्जनाक्षरादीनां भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात्, पत्रकपुस्तक-लिखितस्य च** 'दव्वसुअं जं पत्तयपोत्थयलिहिअं' **इत्यागमेन द्रव्यश्रुतत्वप्रसिद्धेः । भावश्रुतस्यैव वंद्यत्वतात्पर्ये च जिनवागपि न नमनीया स्यात्, केवलज्ञानेन दृष्टानामर्थानां जिनवाग्योगेन निसृष्टायास्तस्याः श्रोतृषु भावश्रुतकारणत्वेन द्रव्यश्रुतत्वात्, तदार्षम् - (आ० नि० ७८)**

केवलनाणेणत्थे णाउ, जे तत्थ पन्नवणजोगो । ते भासइ तित्थयरो, वयजोगो सुअं, हवइ सेसं । त्ति । तस्य वाग्योगः श्रुतं भवति । शेषम्-अप्रधानं द्रव्यभूतमिति तुरीयपादार्थः । **भगवन्मुखोत्सृष्टैव वाणी वन्दनीया, नान्येति वदंस्तु स्वमुखेनैव व्याहन्यते केवलायास्तस्याः श्रवणायोग्यत्वेन श्रोतृषु भावश्रुताजननाद् द्रव्यश्रुतरूपताया अप्यनुपपत्तेः, मिश्रायाः श्रवणेऽपि विश्रेणिस्थित एवागतेः, पराघातवासिताया ग्रहणे च जिनवाणी प्रयोज्याया अन्याया अपि यथावस्थितवाच आराध्यत्वाक्षतेः ।**

ટીકાર્થ :-

किञ्च......द्रव्यश्रुतत्वात्, અને વળી 'णमो सुअस्स' ઈત્યાદિ વડે પણ દ્રવ્યનિક્ષેપાનું આરાધ્યપણું સુપ્રતીત છે. કેમ કે અક્ષર આદિ શ્રુતભેદોમાં સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર આદિનું ભાવશ્રુતનું કારણપણું હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતપણું છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર જેમ ભાવશ્રુતનું કારણ બને છે, તેમ મતિજ્ઞાનનું પણ કારણ બને છે, તેથી **'णमो सुअस्स'** ઈત્યાદિથી સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષરને ગ્રહણ કરવા ન જોઈએ; પરંતુ ભાવશ્રુતને ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એવી શંકાના નિરાકરણમાં કહે છે -

ટીકાર્થ :-

पत्रक......प्रसिद्धे । **અને જે પત્રક-પુસ્તક-લિખિત છે (તે) દ્રવ્યશ્રુત છે એ પ્રકારના આગમ વડે કરીને પત્રક-પુસ્તક-લિખિતની દ્રવ્યશ્રુતપણાની પ્રસિદ્ધિ છે.**

વિશેષાર્થ :-

किञ्च થી સિદ્ધાંતકાર **'णमो सुअस्स'** ઇત્યાદિ આગમપાઠના બળથી દ્રવ્યનિક્ષેપાનું આરાધ્યપણું બતાવે છે. ત્યાં શ્રુતના જે ચૌદ ભેદો કહેલ છે તેમાં અક્ષરાદિ ભેદો છે, અને અક્ષરાદિ શ્રુતના ભેદોના સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર પણ પ્રાપ્ત થાય છે; જે ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ છે અને તેને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે, તેથી દ્રવ્યનિક્ષેપો આરાધ્ય છે.

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે, **'णमो सुअस्स'** શબ્દથી ચૌદ પ્રકારના શ્રુતને ગ્રહણ કરવું યુક્ત નથી, પરંતુ ભાવશ્રુતને જ ગ્રહણ કરવું યુક્ત છે. કેમ કે અક્ષરાદિ શ્રુતરૂપ જ નથી, કેમ કે તે ભાવશ્રુતનું કારણ છે. તેમ મતિજ્ઞાનનું પણ કારણ છે. આથી જ પુસ્તકાદિમાં લિખિત અક્ષરોને જોઈને ચક્ષુરાદિકૃત મતિજ્ઞાન પણ થાય છે. તેથી સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે, આગમમાં પત્ર અને પુસ્તકલિખિત દ્રવ્યશ્રુત છે એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ છે, તેથી તેને મતિજ્ઞાનના કારણરૂપે કહીને દ્રવ્યમતિ કહી શકાય નહિ. તેથી **'णमो सुअस्स'** થી ચૌદ પ્રકારના શ્રુતને નમસ્કાર કરવામાં થાય છે, માટે દ્રવ્યનિક્ષેપો આરાધ્ય છે.

ટીકાર્થ :-

भावश्रुतस्यैव......द्रव्यश्रुतत्वात्, :- 'णमो सुअस्स' એ વચન દ્વારા ચૌદ પ્રકારના શ્રુતને આરાધ્ય ન માનીએ અને ભાવશ્રુતને જ આરાધ્ય માનીએ તો, ભાવશ્રુતના જ વંદ્યપણાના તાત્પર્યમાં જિનવાણી પણ નમનીય નહિ થાય. કેમ કે કેવલજ્ઞાન વડે દૃષ્ટ એવા અર્થોને ભગવાનના વચનયોગ વડે કરીને નિસૃષ્ટ=નીકળતી એવી, તેનું=જિનવાણીનું, શ્રોતામાં ભાવશ્રુતનું કારણપણું હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતપણું છે. (તેથી ભગવાનની વાણી પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ હોવાને કારણે નમનીય નહિ થાય.)

तदार्षम्......तुरीयपादार्थः । તેનું आर्ष (આ પ્રમાણે છે)=પૂર્વમાં કહ્યું કે ભગવાનની વાણી દ્રવ્યશ્રુત છે. તેનું આર્ષ આ પ્રમાણે છે -

કેવલજ્ઞાન વડે અર્થોને જાણીને જે અર્થો ત્યાં=ઉપદેશમાં, પ્રજ્ઞાપનને યોગ્ય છે=પ્રજ્ઞાપનીય છે (અને શ્રોતાન લાભ કરવા માટે યોગ્ય છે,) તેને તીર્થંકર કહે છે, (તે) વચનયોગ શેષ શ્રુત થાય છે.

શેષ=અપ્રધાન=દ્રવ્યભૂત એ પ્રમાણે આવશ્યનિર્યુક્તિ ગાથાના ચોથા પાદનો અર્થ છે. (તેથી શેષનો અર્થ અપ્રધાન શ્રુત=દ્રવ્યશ્રુત થાય છે અને તે દ્રવ્યશ્રુતથી પ્રધાન દ્રવ્યશ્રુત ગ્રહણ કરેલ છે, પરંતુ અપ્રધાન દ્રવ્યશ્રુત ગ્રહણ કરવાનું નથી.)

વિશેષાર્થ :-

અહીં વિશેષ એ છે કે ભાવશ્રુત છે તે પ્રધાનશ્રુત છે, અને જે દ્રવ્યશ્રુત છે તે અપ્રધાનશ્રુત છે. તે અપેક્ષાએ શેષનો અર્થ અપ્રધાન=દ્રવ્યભૂત છે, એ પ્રકારનો કરેલ છે. પરંતુ અપ્રધાનદ્રવ્યશ્રુત છે એવો અર્થ શેષનો કરવાનો નથી, કેમ કે ભગવાનની વાણી એ અપ્રધાનદ્રવ્યશ્રુત નથી, પરંતુ પ્રધાનદ્રવ્યશ્રુત છે. આ અર્થ આવશ્યંકનિર્યુક્તિની ટીકા પ્રમાણે કરેલ છે.

● ભાવશ્રુત=પ્રધાનશ્રુત, દ્રવ્યશ્રુત=અપ્રધાનશ્રુત. આમ છતા ભાવશ્રુતનું કારણ તે પ્રધાનદ્રવ્યશ્રુત છે અને જે ભાવશ્રુતનું કારણ નથી, તે અપ્રધાનદ્રવ્યશ્રુત છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે ભાવશ્રુત જ વંદનીય છે અને દ્રવ્યશ્રુત વંદનીય નથી માટે ભગવાનની વાણી દ્રવ્યશ્રુત હોવાથી વંદનીય નથી, પરંતુ ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલી છે માટે વંદનીય છે. તેનું નિરાકરણ કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે -

ટીકાર્થ :-

भगवन्......अप्यनुपपत्तेः ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલી જ વાણી વંદનીય છે, અન્ય નહિ; એ પ્રમાણે બોલતો વળી (લુંપાક) સ્વમુખથી જ હણાય છે; કેમ કે કેવલ એવી તેનું=ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલી જ વાણીનું, શ્રવણઅયોગ્યપણું હોવાને કારણે શ્રોતમાં ભાવશ્રુતનું અજનન થવાને કારણે દ્રવ્યશ્રુતરૂપપણા વડે પણ અનુપપત્તિ છે.

● **'द्रव्यश्रुतरूपताया अप्यनुपपत्तेः'** અહીં **अपि** થી એ કહેવું છે કે, ભાવશ્રુતપણારૂપે તો અનુપપત્તિ છે, પણ દ્રવ્યશ્રુતપણા વડે પણ અનુપપત્તિ છે. તેથી તે વાણી ભાવશ્રુતરૂપ પણ નથી અને દ્રવ્યશ્રુત પણ નથી. તેથી તે ઉપકારક નથી. માટે લુંપાકના મત પ્રમાણે અનુપકારક તેવી વાણી વંદનીય છે, પરંતુ એમ કહેવું તે પરસ્પર વિરોધરૂપ છે, તેથી લુંપાક સ્વમુખથી હણાય છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પૂર્વપક્ષી સમાધાન કરે કે, કેવલ ભગવાનની વાણીમાં શ્રવણ-અયોગ્યપણું હોવા છતાં મિશ્રવાણી શ્રવણયોગ્ય છે, તેથી તે ભાવશ્રુતનું કારણ માની શકાશે અને તેથી તે વાણી ઉપકારક છે, તેમ કહી શકાશે, માટે કોઈ વિરોધ નથી. તેથી કહે છે -

ટીકાર્થ :-

मिश्रायाः......एवागतेः । મિશ્ર એવી વાણીના શ્રવણમાં પણ વિશ્રોણિસ્થિતઽવિશ્રેણિમાં રહેલા, એવા શ્રોતામાં જ તે વાણીની અગતિ છે=અપ્રાપ્તિ છે. (તેથી તે શ્રોતાને ભગવાનની વાણીથી વાસિત એવી અન્યવાણી દ્વારા જ ઉપકાર થાય છે, તેથી તેઓ માટે અન્યવાણી પણ વંદનીય બને. આમ લુંપાકનું વચન સ્વમુખથી જ હણાય છે.)

ઉત્થાન :-

અહીં પૂર્વપક્ષી કહે કે, ભગવાનની મિશ્રવાણી અને પરાઘાતવાસિત વાણી વંદનીય છે=ભગવાનના વચનના પરાઘાતથી વાસિત થયેલી વાણી વંદનીય છે, અન્ય નહિ. તેના સમાધાનરૂપે કહે છે -

● અહીં મિશ્રવાણી એટલે સાક્ષાત્ બોલાયેલ શબ્દ અને તેનાથી વાસિત થયેલી શબ્દ પુદ્ગલોરૂપ વાણી, જે સંમુખ બેઠેલાને સંભળાય છે. અને પરાઘતવાસિત વાણી એટલે સાક્ષાત્ બોલાયેલ શબ્દોના પરાઘાતથી વાસિત થયેલા શબ્દો માત્ર હોય તે, જે સંમુખ બેઠેલા નથી તેમને સંભળાય છે.

ટીકાર્થ :-

पराघात......आराध्यत्वाक्षतेः । પરાઘાતવાસિત વાણીનું ગ્રહણ કરાયે છતે જિનવાણીથી પ્રયોજ્ય અન્ય પણ યથાવસ્થિત વાણીના આરાધ્યપણાની અક્ષિત છે.

વિશેષાર્થ :-

ભગવાનની વાણી, ભગવાનના મુખમાંથી નીકળેલી નહિ હોવા છતાં પરાઘાતથી વાસિત થયેલી વાણી, શ્રોતાને ઉપકારક હોવાથી વંદનીય છે, એમ પૂર્વપક્ષીને અભિમત હોય તો, છદ્મસ્થ પણ જે ભગવાનનાં વચનોનો યથાર્થ નિર્ણય કરીને તેમના વચનાનુસાર જ બોલે છે, તેમનું વચન અક્ષરાદિરૂપ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ છે, અને ભગવદ્ વચનાનુસારી હોવાથી પદાર્થના યથાવસ્થિત સ્વરૂપનું પ્રરૂપક છે; તેથી તે પણ આરાધ્ય છે એમ માનવું જોઈએ.

ટીકા :-

एतेन सिद्धाचलादेराराध्यत्वमपि व्याख्यातम्, ज्ञानदर्शनचारित्ररूपभावतीर्थहेतुत्वेनास्य द्रव्यतीर्थत्वादनन्तकोटिसिद्धस्थानत्वस्यान्यत्राविशेषेऽपि स्फुटप्रतीयमानतद्भावेन तीर्थस्थापनयैवात्र विशेषात्, अनुभवादिना तथासिद्धौ श्रुतपरिभाषाभावस्यातन्त्रत्वादन्यथा चतुर्वर्णश्रमणसंघे तीर्थत्वं तीर्थकरे तु तद्बाह्यत्वमित्यपि विचारकोटिं नाटीकेत । व्यवहारविशेषाय तथा तथा परिभाषणमपरिभाषणं च न व्यामोहाय विपश्चितामिति स्थितम् ।

ટીકાર્થ :-

एतेन......द्रव्यतीर्थत्वाद् । આના દ્વારા=પૂર્વમાં કહ્યું કે ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાને કારણે અક્ષરાદિરૂપ દ્રવ્યશ્રુત પણ આરાધ્ય છે આના દ્વારા, સિદ્ધાચલાદિનું આરાધ્યપણું પણ વ્યાખ્યાન કરાયું. કેમ કે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ભાવતીર્થનું હેતુપણું હોવાને કારણે આનુંઃસિદ્ધાચલાદિનું દ્રવ્યતીર્થપણું છે.

વિશેષાર્થ :-

'આત્માને સંસારથી તારે તે તીર્થ' આ વ્યુત્પત્તિથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જીવને તારનારાં છે. માટે ભાવતીર્થ છે; અને તેનું કારણ સિદ્ધાચલાદિ છે, તેથી તે દ્રવ્યતીર્થ છે. કેમ કે સમ્યગ્ બહુમાનપૂર્વક સિદ્ધાચલાદિની યાત્રા કરવાથી રત્નત્રયનો પ્રાદુર્ભાવ થવામાં પ્રબળ કારણભૂત સિદ્ધાચલાદિ છે, તેથી તે દ્રવ્યતીર્થ છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે, અનંત જીવો જેમ સિદ્ધાચલ ઉપર સિદ્ધ થયા છે, તેમ અન્યત્ર પણ સિદ્ધ થયા છે. તેથી તેના કારણે જો સિદ્ધાચલ દ્રવ્યતીર્થ હોય તો અઢીદ્વીપમાત્ર અનંતસિદ્ધોનું સ્થાન હોવાથી દ્રવ્યતીર્થ પ્રાપ્ત થશે. તેથી કહે છે –

ટીકાર્થ :-

अनन्तकोटि......विशेषात्, અનંતકોટિ સિદ્ધસ્થાનપણાનું અન્યત્ર અવિશેષ હોવા છતાં પણ સ્ફુટ પ્રતીયમાન=સ્પષ્ટ જણાતા. તદ્ભાવને કારણે=ભાવતીર્થના હેતુપણાને કારણે, (સિદ્ધાચલાદિમાં) તીર્થની સ્થાપના હોવાથી જ અહીં=સિદ્ધાચલાદિમાં, વિશેષ છે. તેથી જ સિદ્ધાચલાદિ જ દ્રવ્યતીર્થ છે, અન્ય ક્ષેત્ર નહિ.

વિશેષાર્થ :-

અઢી દ્વીપમાત્રમાંથી અનંતા સિદ્ધો થયેલા છે, આમ છતાં સિદ્ધાચલને અવલંબીને અન્ય ક્ષેત્રો કરતાં અન્ય સિદ્ધો અધિક થયા છે. યદ્યપિ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં તેનાથી અધિક સિદ્ધોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, કેમ કે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધિગમન સતત ચાલુ છે; જ્યારે સિદ્ધાચલાદિમાં મહાવિદેહક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અલ્પ સંખ્યાની પ્રાપ્તિ થાય; તો પણ સિદ્ધાચલ શાશ્વત તીર્થ છે, અને તેના જ પ્રબળ નિમિત્તથી રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેથી યોગ્ય જીવને રત્નત્રયીની-પ્રાપ્તિમાં જે રીતે સિદ્ધાચલાદિ કારણ બને છે, તે રીતે મહાવિદેહક્ષેત્ર બનતું નથી. તેથી જ કહેલ છે કે સ્ફુટ

પ્રતીયમાન તદ્દભાવ હોવાને કારણે=સ્પષ્ટ રીતે જણાતા રત્નત્રયીના હેતુપણાને કારણે, તીર્થની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. તેથી જ અન્ય ક્ષેત્ર કરતાં સિદ્ધાચલાદિમાં વિશેષ છે, તેથી જ સિદ્ધાચલનું આરાધ્યપણું સિદ્ધ થાય છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે તીર્થંકરો તીર્થ કરે છે, અને તે તીર્થ ત્રણ પ્રકારનાં શાસ્ત્રમાં કહેલ છે - (૧) પ્રથમ ગણધર, (૨) પ્રવચન અને (૩) ચતુર્વિધ સંઘ - અને આ તીર્થને જ તીર્થંકરો કરે છે; પરંતુ સિદ્ધાચલાદિને તીર્થંકરો કરતા નથી, તેથી સિદ્ધાચલાદિને તીર્થ કહેવું અસંગત છે. તેના નિરાકરણરૂપે કહે છે -

ટીકાર્થ :-

अनुभवादिना......नाटीकेत । અનુભવાદિથી તે પ્રકારે સિદ્ધ થયે છતે=ભાવતીર્થના કારણરૂપ સિદ્ધાચલાદિ છે તે પ્રકારે સિદ્ધ થયે છતે, શ્રુતપરિભાષાના અભાવનું અતંત્રપણું છે. અન્યથા=શ્રુતપરિભાષાના અભાવનું અતંત્રપણું માનવામાં ન આવે અને શ્રુતપરિભાષા પ્રમાણે ત્રણને જ તીર્થ સ્વીકારવામાં આવે તો, ચતુર્વર્ણ શ્રમણસંઘમાં તીર્થપણું પ્રાપ્ત થાય, અને તીર્થંકરમાં તદ્દબાહ્યત્વ=તીર્થબાહ્યત્વ, પ્રાપ્ત થાય, એ પણ વિચારકોટિમાં સંગત થતું નથી=સ્વીકારવું ઉચિત લાગતું નથી.

વિશેષાર્થ :-

અનુભવથી અને શાસ્ત્રવચનથી એ સિદ્ધ છે કે, સિદ્ધાચલાદિને પ્રાપ્ત કરીને જીવમાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, કે પ્રાપ્ત થયેલાં હોય તો તે અતિશયિત થાય છે અને તારનાર એવા રત્નત્રયીરૂપ ભાવતીર્થના કારણરૂપ હોવાને કારણે એમાં દ્રવ્યતીર્થપણાની સિદ્ધિ થયે છતે, શ્રુતપરિભાષાનો અભાવ ત્યાં નિયામક નથી=શ્રુતની ત્રણ પ્રકારના તીર્થમાં જે પરિભાષા છે, તે પરિભાષાથી સિદ્ધાચલાદિ તીર્થરૂપે કહી શકાય નહિ, તો પણ ભાવતીર્થના હેતુરૂપે દ્રવ્યતીર્થ માનવામાં કોઇ દોષ નથી. અન્યથા=શ્રુતપરિભાષાને અવલંબીને જ તીર્થપણું જો નક્કી કરવામાં આવે તો, સિદ્ધાચલાદિને તીર્થ માની શકાય નહિ, તે જ રીતે તીર્થંકરોને પણ તીર્થ માની શકાય નહિ, પરંતુ તદ્દબાહ્ય જ માનવા પડે. પરંતુ તેમ માનવું ઉચિત ગણાય નહિ, કેમ કે તીર્થબાહ્ય અન્યતીર્થિકો છે, પરંતુ તીર્થંકરો નથી.

અહીં વિશેષ એ છે કે, ભાવતીર્થ એ રત્નત્રયી છે; અને જેમ સિદ્ધાચલાદિ દ્રવ્યતીર્થ છે તેમ ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘ, પ્રથમ ગણધર અને તીર્થંકર એ પણ દ્રવ્યતીર્થ છે. ફક્ત સિદ્ધાચલાદિ સ્થાવરતીર્થ છે અને ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘાદિ જંગમતીર્થ છે.

ઉત્થાન :-

અહીં પ્રશ્ન થાય કે, શ્રુતની પરિભાષા ચતુર્વિધ શ્રમણસંઘ, પ્રથમ ગણધર અને તીર્થંકર એ ત્રણમાં જ કરેલ છે, પરંતુ સિદ્ધાચલાદિમાં કરેલ નથી. તેથી શાસ્ત્રના વચનમાં વિચાર કરનારને વ્યામોહ થાય કે, શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારનાં તીર્થ કહેલ છે તેથી સિદ્ધાચલાદિને તીર્થ કહી શકાય નહિ. તેથી કહે છે -

ટીકાર્થ :-

व्यवहार......स्थितम् । વ્યવહારવિશેષ માટે તે તે પ્રકારનું પરિભાષણ કે અપરિભાષણ બુદ્ધિમાનોને વ્યામોહ માટે નથી, એ પ્રમાણે સ્થિત છે.

વિશેષાર્થ :-

તીર્થંકરો તીર્થને કરે છે એ બતાવવા અર્થે ત્રણ પ્રકારનાં તીર્થો ગ્રહણ કરેલ છે. કેમ કે તીર્થંકરો સિદ્ધાચલાદિરૂપ તીર્થને કરતા નથી, પરંતુ ત્રણ પ્રકારનાં તીર્થોને જ કરે છે. તેથી તીર્થને કરનારા તે તીર્થંકર છે, એ રૂપ વ્યવહારવિશેષને બતાવવા માટે, આ પ્રકારે પરિભાષા કરેલ છે, એ વસ્તુ બુદ્ધિમાનો સમજી શકે છે, તેથી તેઓને વ્યામોહ થતો નથી.

ટીકા :-

भावनिक्षेपे तु न विप्रतिपत्तिरिति चतुर्णामपि सिद्धमाराध्यत्त्वम् ।।२।।

ટીકાર્થ :-

भावनिक्षेपे......आराध्यत्त्वम् । વળી ભાવનિક્ષેપામાં વિપ્રતિપત્તિ નથી, એથી કરીને ચારે પણ નિક્ષેપાનું આરાધ્યપણું સિદ્ધ થયું. ।।૨।।

❖❖❖

प्रवचनपरीक्षा - अष्टमविश्रामगाथा-११४

एवं अरिहनरस्सवि भावजिणो उत्तमंगमवसेसं ।

ठवणप्पमुह जिणिंदा निअनिअकिरिआसु साविक्खा ।।११४।।

एवं-प्रागुक्तप्रकारेणार्हन्नरस्यापि-नामादिचतुर्विधस्यापि जिनेन्द्रस्य विवक्षया समुदायेन नरस्य भावजिनो हि उत्तमाङ्गकल्पः, अवशेषाः-स्थापनाप्रमुखाः नामस्थापनाद्रव्यरूपा अर्हन्तः शेषावयवकल्पाः इति गम्यम्,

निजनिजक्रियासु सापेक्षा इत्यक्षरार्थः, भावार्थस्त्वयं-नामस्थापनाद्रव्यभावैश्चतुर्भिरपि निक्षेपैः सामान्यत एक-एवार्हन् कल्प्यते, तत्र भावार्हन् उत्तमाङ्गकल्पः, शेषास्त्रयोऽपि तदवयवकल्पाः, परस्परमनुगताः स्वस्वकार्येषु सापेक्षाः, अपेक्षा चैवं-सामान्यतोऽर्हन् विशेषत ऋषभोऽजित इत्यादिनामभिर्विना भावार्हतोऽपि सम्यग्ज्ञानध्यानादेरसंभवः, स्थापनां विना च भावार्हतोऽप्याकृत्यादिदर्शनासंभवः, आकृत्यादिदर्शनाभावे च ध्यानावलम्बनाभावः सर्वकालमर्हद्विषयकपूजादिविधेरसंभवश्च स्यात्, द्रव्यमन्तरेण भावार्हतोऽप्यसंभवः, 'द्रव्यं हि भावकारण' मितिवचनाद्, एवं नामस्थापने अपि भावार्हन्तं विना कस्य क्रियेते ?, स्थापनायामप्यभिधानं भावार्हत्संबंन्ध्येवेति नामस्थापनयोरपि भावार्हतोऽपेक्षा, द्रव्यार्हत्त्वमपि भावार्हदपेक्षयैव वक्तुं शक्यते, यदि मरीचिजीवोऽपि भावी भावार्हन्नाभविष्यत्तर्हि द्रव्यार्हद्बुद्ध्या भरतचक्रवर्ती 'जं होहिसि तित्थयरो अपच्छिमो तेण वंदामी'त्यादि (आव० ४२८) वचोभिः-स्वाभिप्रेतं भक्तिवन्दनं कथं प्राकटिष्यत् ?, कथं वाऽष्टापदे तत्प्रतिमामप्यकारयिष्यत्, कारितवांश्च तत्प्रतिमां, यदागमः-

"थूभसय भाउआणं चउवीसं चेव जिणहरे कासी ।
सव्वजिणाणं पडिमा वण्णपमाणेहि निअएहिं ।।१।।"

श्रीआव० नि० भाष्ये (४५)

किंच-आस्तामन्यत्र, भावार्हन्नपि समवसरणे चतूरूपः सन् धर्मदेशनां कुर्वाणो निजप्रतिरूपकसापेक्ष एव, तत्र त्रीणि प्रतिरूपकाणि, तानि तु देवकृतान्येव, यदागमः-

"जे ते देवेहिं कया तिदिसिं पडिरूवगा जिणवरस्स ।
तेसिंपि तप्पभावा तयाणुरूवं हवइ रूवं ।।१।।" इति श्रीआ० नि० (५५७)

तानि च प्रतिरूपकाणि तथा वस्तुस्वाभाव्यात् स्वल्पकालस्थितिकान्यपि जिनबिम्बान्येव, तदभावे च समवसरणरचनाया एवासंभावत्, तथात्वे च तीर्थकृन्नाथकर्मजन्यपूजास्वादासंभवात्, तदभावे च तीर्थकृत्कर्मणो भोगाभावेन मुक्तयनवाप्तेः, किंच-प्राचीनदिग्व्यतिरिक्तासु तिसृषु दिक्षु स्थितानां देवादीनां तीर्थकराभिमुखत्वाभावेन धर्मश्रवणस्याप्यनुचितत्वाद्, यदागमः-

"न पक्खओ न पुरओ, नेव किच्चाण पिट्ठओ ।
न जुंजे ऊरुणा ऊरुं, सयणे नो पडिस्सुणे ।।१।।"

इति श्रीउत्त० (१८-५-३८०-)

इयं च युक्तिस्तीर्थव्यवस्थानाविश्रामे लुम्पकविशेषस्याञ्चनसाध्यचक्षूरोगस्याञ्जनतयोक्तेत्याद्यनेक-प्रकारेण परस्परसापेक्षता योज्येतिगाथार्थः ।।११४।।

चार शरण

अरिहंत की शरण हो मुझे, सिद्ध शरण हो ।
मुनिराज की शरण हो मुझे, धर्म शरण हो ।

आतम की करूं शुद्धि, अरिहंत शरण से,
हो शुद्ध मेरी बुद्धि, भगवंत वरण से,
पावन धरूं ये पंथ, समकित-शुद्ध हो...१

हुए सिद्ध बुद्ध देव, शिवपुर-निवासी,
हैं अजर अमर अकलंकी, और उदासी,
करो - अमीदृष्टि, अविकारी नयन हो...२

जिन-आज्ञा की भाल पे, धारण किए हैं,
मन वचन और काय से संयम लिए हैं,
संयम शूर साधु-जीवन हमें भी हो...३

संसार दावानल में तो, जल भी रहे हम,
संमोह के सागर में तो, डुब रहे हम,
जिनकेवली कहे वो, सद्‌धर्म शरण हो...४

हम करते हैं स्वीकार, शुभ चार शरण को,
सूरि-रामचन्द्र गुण-कीर्ति, यशकर वचन को,
कहे रत्नयश मुझको समाधि-मरण हो...५

❖

परिशिष्ट:-१२

आराधनापताकाऽन्तर्गत चतु:शरणदुष्कृतगर्हा-सुकृताऽनुमोदना

चउस्सरणं

आरोवियवयभारो संवेगपरो चउत्तवरविणओ । चउगइभवभयभीओ चउरो सरणे अह करेइ ॥२३४॥
अरहंत[१] सिद्ध[२] साहू[३] धम्मो जिणभासिओ[४] इमे चउरो । चउगइदुहनिद्दलणे सरणं पावेइ सुकयत्थे ॥२३५॥

अरहंत-सरणं :

अरहंताणं सरणं भवभयहरणं करेइ संविग्गो । सिरकमलरइयकरकमलकोरओ सहरिसं खवगो ॥२३६॥
गब्भट्ठियतिन्नाणा जे सुरवइविहियचवणकल्लाणा । वरसुमिणसूइयजिणा सरणं ते हुंतु जगसरण्णा ॥२३७॥
घुसमहूसवजम्मा छप्पन्नकुमारिविहियसुइकम्मा । सुरवइविहियजम्माभिसेयकम्मा जिणा सरणं ॥२३८॥
लोगंतियपडिबोहियकयवच्छरदाणगहियवरचरणा । वयसमगणाणमणपज्जवा जिणा हुंतु मे सरणं ॥२३९॥
हणिउं विसय[२३]-कसाए[४], जिणिउं इंदिय[५] परीसहे दुसहे[२२] । अहियासिय वेयणाओ[२], सहिउं दिव्वाइउवसग्गे[१५] ॥२४०॥
झाएउं सुक्कझाणं, खविउं सगयत्त घाइपयडीओ । पयडियकेवलनाणा भवंतु मे सरणमरिहंता ॥२४१॥
ओसरियसमोसरणे पडिसेविय पाडिहेरवरपूयं । सेविय चुत्ताइसए वयणाइसए य पणतीसं ॥२४२॥
काउं तित्थपवित्तिं, चउहा धम्मं कहित्तु परिसाए । छिंदिसु संखणियाणं संदेहे एगवयणेण ॥२४३॥
अडसहसलक्खणधरा, अट्ठारसदोसरहिय सुरमहिया । मुक्खसुहं अरहंता अरिहंता हुंतु मे सरणं ॥२४४॥

सिद्धसरणं :

अरिहंतसरणजलपक्खालियपावपंकसुहगत्तो । सिररइयपाणिकमलो पडिवज्जइ सिद्धसरणं ति ॥२४५॥
दुट्ठऽट्ठकम्मघणकट्ठसंचयं सुक्कझाणजलणेण । दहिऊण सिवं पत्ता सरणं मे हुंतु ते सिद्धा ॥२४६॥
'खीणमइनाणवरणाइएहिं' अहवा 'न-दीह'पमुहेहिं । इगतीसाए गुणेहिं समिद्ध सिद्धा समा सरणं ॥२४७॥
झाण-तवमुग्गरेणं चउगइसंसारचारगागारं । भंजिय पंचमगइमणुपत्ता सिद्धा मम सरणं ॥२४८॥
जेऽणंतनाण-दंसण-वीरिय-सुहसुक्खऽणंतचउसहिया । भवदुक्ख-सुक्खरहिया लोयग्गठिया, अरिहमहिया ॥२४९॥
साईअपज्जवसिया, तित्थाऽतित्थाइपंचदसभेया । सिद्धा जिणिंदभणिया, तिलोयचूडामणी सरणं ॥२५०॥
जत्थ न जरा, न मच्चू, न वाहिणो, नेव परिभवो, न भयं । न य तण्हा, नेव छुहा, न पारवस्सं, न दोहग्गं ॥२५१॥
न य दीणया, न सोगो, न पियविओगो, नऽणिट्ठसंजोगो । न य सीयं, न य उण्हं, न य संतावो, न दारिद्दं ॥२५२॥
तत्थ सिवे जे पत्ता तीय-पडुप्पन्न-ऽणागया सव्वे । निरुवमसुहा, अदेहा, ते सिद्धा हुंतु मे सरणं ॥२५३॥

साहुसरणं :

सिद्धसरणंबुधारानिव्वावियपावकम्मवणदावो । भूमिलियउत्तमंगो पडिवज्जइ साहुणो सरणं ॥२५४॥
दुद्धरपंचमहव्वयजुत्ता, समिईसु सुट्ठु उज्जुत्ता । नवबंभगुत्तिगुत्ता, सत्तरसविहसंजमुज्जुत्ता ॥२५५॥
विगहा-कसायचत्ता, दसविहजइधम्मपालणपसत्ता । छज्जीववहविरत्ता, सिवसुहरत्ता महासत्ता ॥२५६॥
समतिणमणि-अरिमित्ता, पसंतचित्ता सया वि अपमत्ता । देहाइनिम्ममत्ता, तिगुत्तिगुत्ता मुणी सरणं ॥२५७॥
कयनवकप्पविहारा, अट्ठारससीलंगसहसगुणधारा । गहियसगचत्तदूसणसुद्धाहारा मुणी सरणं ॥२५८॥

काममडदप्पदलणा, वहाइअट्ठदसदोसपरिहरणा । तिव्वपरीसहसहणा, सगवीसऽणगारगुणभवणा ।।२५९।।
पंचिंदियसंवरणा, विसय-मयट्ठाणविहियवेरमणा । निव्वडियचरण-करणा, सरणं ते हुंतु मम सरणा ।।२६०।।
आमोसहि-विप्पोसहि-खेलोसहिपमुहलद्धिसंपन्ना । जिणकप्पिय-ऽहालंदिय-परिहारिय-पडिमपडिवन्ना ।।२६१।।
केवलिणो मणपज्जवनाणधरा ओहिणो य पुव्वधरा । सूरि-उवज्झायपमुहा य साहुणो हुंतु मे सरणं ।।२६२।।

धम्मसरणं :

इय साहुसरणचंदणरसेण निव्वाविऊण अप्पाणं । पकरेइ धम्मसरणं धरणीयलमिलियभालयलो ।।२६३।।
जो निवडंते सत्ते भवंधकूवम्मि पावकम्मवसा । धारेइ, जिणाभिहिओ सो धम्मो हुज्ज सरणं मे ।।२६४।।
अन्नाणतिमिरसूरो, विसयकसायग्गिसमणजलपूरो । दुग्गइदुहमुसुमूरो सिवपयकप्पद्दुमंकूरो ।।२६५।।
विणय-अहिंसामूलो, विवेग-सम-दाण-सन्नअणुकूलो । पंचमहव्वय-ऽणुव्वयथूलो, पासंडिपडिकूलो ।।२६६।।
तित्थयर-गणहरत्ताइणेगवरलद्धिवियरणे सज्जो । कम्मट्ठवाहिविज्जो, तियसाऽसुरविंदनमणिज्जो ।।२६७।।
संसारऽण्णवपवहण-सिवपहसत्थाह-महनिहाणसमो । चिंतामणि-कामगवी-कप्पदुम-भद्दकुंभुवमो ।।२६८।।
निहयजर-मरण-जम्मो, जिणमग्गपवन्नदिन्नसिवसम्मो। देसियधम्माऽधम्मो, मयणसरपहारवरवम्मो ।।२६९।।
निम्महियपावकम्मो, जीवाइपयत्थपयडणे रम्मो । निंदियअहम्मकम्मो, लहुकम्मजिणाय अभिगम्मो ।।२७०।।
निन्नासियमिच्छत्तो, पयडीकयदेव-धम्म-गुरुतत्तो । सरणं मे जयवित्तो, धम्मो तित्थयरपन्नत्तो ।।२७१।।

दुक्कडगरिहा

इय चउसरणमणग्घं काउं भवतिक्खदुक्खसंतत्तो । दुग्गइदुवारफरिहं दुक्कडगरिहं करे इण्हिं ।।२७२।।
अन्नाणंधेण मए मइसलहंतेण कहवि जिणसमए । इत्थभवे अन्नेसु य भवेसु जे केइ संठविया ।।२७३।।
आसि कुदेव-कुगुरुणो कुमग्गदेसण-कुधम्मकहणाइं । तित्थुच्छेय-कुतित्थयनिम्माणाइं अमाणाइं ।।२७४।।
नाणाइमग्गलोवो जो को वि कओ, तहा कुतत्ताइं । जाइं परूवियाइं ताइं सव्वाइं गरिहामि ।।२७५।।
जोइस-विज्जयसत्थाण सउणसत्थाण कामसत्थाणं । वत्थूविज्जाईणं तह धणुविज्जाइयाणं पि ।।२७६।।
लक्खण-छंदोऽलंकार-भरहनाडय-पमाण-नीईणं । एमाइकुसत्थाणं निम्माणं तमिह गरिहामि ।।२७७।।
जिण-सूरि-वायगाणं संघस्स य जं कया मयाऽवन्ना । सत्तेण धम्मकज्जं जं न कयं तं पि गारिहामि ।।२७८।।
जिणभवणपाडणं बिंबभंजणं तह य बिंबगालणयं । बिंब-कलसाइ-पुत्थयविक्किणणं जं च कह वि कयं ।।२७९।।
चेइय-गुरुगयदव्वं उविक्खियं भक्खियं च मूढेणं । आयाणाणं जं लोवणं च विहियं तयं निंदे ।।२८०।।
अणायरो कओ जो य पमाओ अविही य जं । धम्मस्सुप्पाइया खिंसा, उस्सुत्तं च परूवियं ।।२८१।।
चरित्ते दंसणे नाणे अइयारो य जो कओ । नालोइओ य मूढेणं पायच्छित्तं च नो कयं ।।२८२।।
सव्वहा वितहायारं सरामि न सरामि जं । निंदामि तमहं पावं, तस्स मिच्छा मि दुक्कडं ।।२८३।।
हरि-करि-करहा, वसहा नरनिवहा जुवइ-दविण-गेहाइं । आभरण-वत्थमाई अहिगरणकरा मए चत्ता ।।२८४।।
तह गामाऽऽगरा-नगराऽऽसम-पट्टण-खेड-कव्वड-मडंबा । दोणमुह-सन्निवेसा निगमा य सरायहाणीया ।।२८५।।
अय-तंब-तउय-सीसागरा य नाणविहा य आरामा । के काराविय रोविय इहऽन्नजम्मे वि ते गरिहे ।।२८६।।
खित्तगुल्माडवाडी तह सणखित्ताइं गुलियखित्ताइं । धम्मत्थं तरुरोवणपमुहं गरिहामि तिविहेणं ।।२८७।।
पव-सम-कूव-सरोवर-सारणि-पुक्खरणि-डिंकुय-कुसिद्धा (?) । अरहट्टय-पावड्डा जे के वि कया चए ते विं ।।२८८।।
हल-दंताल-मईए घाणा घाणी य जंतिणि घरट्टे । नीसाहुक्खल-मुसले चुल्ही चुल्लित्तए वि चए ।।२८९।।

पासाय-हट्ट-खट्टा-पट्टा-सीहासणाइं सिज्जाओ । धावर-मसूर-महासणाइं विविहाइं रच्छाइं (?) ।।२९०।।
सुखासणाणि वाहिणि-रह-रहकल-सिल्ल-वा (?वो) लिया गंती । लंधि-वहिल्लिप्पमुहे जंते य चए तिहा सकए ।।२९१।।
जलजत्ताए पवहण दुन्नी बेडा वही य कोटिंबे । खरकुयपमुह अणेगे चएमि तिविहेण अहिगरणे ।।२९२।।
पायार-मार-गोय(उ)र-खाइय-विज्जारी (?) य तोरणया । विकुलिय-जंत-सुयरी-सयग्घिया-सिल्ल-भल्ला य ।।२९३।।
तरवारि-कुंत-सव्वल-करतल-सबली य अद्धचंदा य । नाराय-गया-लउडी-मोग्गर-कट्टारिया-खग्गा ।।२९४।।
भत्था-भत्थी-सिंगिणि-धणु-तोमर-भल्लि-ठठलिय-झडाला । वारणि-फरी-फराओ ओडणपमुहा उ आवरणा ।।२९५।।
पक्खर-पल्लाण-गुडा-सन्नाही-गद्दि-सिरक-वज्जंगी । अंगरखीय-झमाई काहल-नीसाण-दम्मावा ।।२९६।।
कुद्दाल-परसु-कंकस-संडस-पाराइ-कुसि-कुहाडीओ । कुंटी-अहिगरणि-घणा विन्नाण-वंसुल-करवत्ता ।।२९७।।
तह विडिस-जाल-वग्गुर-मक्खल-पासे य तह य अट्टिला । हंजीर-नउल-संकल-हडिमाइ अणेगअहिगरणा ।।२९८।।
विहिया इहऽन्नजम्मे जे केई कारिया अणुमया य । ते सव्वे तिविहेणं भावेणं वोसिरे सम्मं ।।२९९।।
अन्नाणि जाणि काणि वि जिणआणाबाहिराणि विहियाणि । मिच्छत्तकारणाणि य तेसिं मिच्छुक्कडं इण्हिं ।।३००।।

सुकडाणुमोयणा

अह दुक्कडगरिहानलज्झामियकम्मिंधणो पुणो कुणइ । सुकडाणुमोयणं तिव्वसद्धपुलयंचियसरीरो ।।३०१।।

परकयसुकडाणुमोयणा :

चउतीस बुद्धअइसय अट्ठमहापाडिहेर धम्मकहा । तित्थपवत्तणपमिई अणुमोएमी जिणिंदाणं ।।३०२।।
सिद्धत्तमणंताणि य वरदंसण-नाण-सुक्ख-विरियाणि । इगतीसं सिद्धगुणे अणुमन्ने सव्वसिद्धाणं ।।३०३।।
पंचविहं आयारं देस-कुलाईगुणे उ छत्तीसं । सिस्सेसु अत्थभासणपमुहं सूरीण अणुमोए ।।३०४।।
अंगाणं उवंगाणं पइन्नसुय-छेय-मूलगंथाणं । उवज्झायणं अज्झावणाइ सव्वं समणुमन्ने ।।३०५।।
समिई-गुत्ति-महव्वय-संजम-जइधम्म-गुरुकुलनिवासं । उज्जयविहारपमुहं अणुमोए समण-समणीणं ।।३०६।।
सामइय-पोसहाइं अणुव्वयाइं जिणिंदविहिपूव्वं । एक्कारपडिमपमिई अणुमन्ने सड्ढ-सड्ढीणं ।।३०७।।
जिणजम्माइसु ऊसवकरणं तह महरिसीण पारणए । जिणसासणम्मि भत्तीपमुहं देवाण अणुमन्ने ।।३०८।।
तिरियाण देसविरइं पज्जंताराहणं च अणुमोए । सम्मदंसणलंभं अणुमन्ने नारयाणं पि ।।३०९।।
सेसाणं जीवाणं दाणरुइत्तं सहावविणियत्तं । तह पयणुकसायत्तं परोवगारित्त भव्वत्तं ।।३१०।।
दक्खिन्न-दयालुत्तं पियभासित्ताइविविहगुणनिवहं । सिवमग्गकारणं जं तं सव्वं अणुमयं मज्झ ।।३११।।

स्वकयसुकडाणुमोयणा :

इय परकयसुकयाणं बहूणमणुमोयणा कया एवं । अह नियसुचरियनियरं सरेमि संवेगरंगेणं ।।३१२।।
धन्नो मि जेण पत्ता तिन्नि य सन्नाण-दंसण-चरित्ता । परिपालणा य विहिया सम्मं चरणस्स करणस्स ।।३१३।।
आयरिय-वायगाणं वायणसूरीण थेर-सेहाणं । खवगाण गिलाणाणं वेयावच्चं कयं जं च ।।३१४।।
समिईणं गुत्तीणं सत्तरसविहस्स संजमस्स मए । परिपालणं च विहियं नवगुत्तिसणाहबंभस्स ।।३१५।।
सत्तण्ह मंडलीणं करणं, गहणं चउण्ह कालाणं । सज्झायस्स विहाणं विणयम्मी जं समाहाणं ।।३१६।।
कालियसुयस्स गुणणं, अंगाऽणंगसुयजोगवहणं जं । अणहिय-अहीणकरणं पडिलेहाऽऽवस्सयाईणं ।।३१७।।
तह चक्कवालदसविहसामायारीए पालणं सययं । सिरिधम्मदेसणाए वक्खाणस्स य विहाणाइं ।।३१८।।
पडिबोहो भव्वाणं अउव्वसत्थावगाहणं सययं । सेहाइयाण परिपालणं च अगिलाणयाए य ।।३१९।।

सिद्धंतवायणाए गहणं तह गाहणं च सिस्साणं । निम्माणमउव्वाणं सुपसत्थाणं च सत्थाणं ॥३२०॥

वित्तीणं चुण्णीणं करणं कयपुव्वसूरिगंथाणं । सम्मत्त-सव्वविरईए देसविरईए आरोवो ॥३२१॥

नियमाऽभिग्गहगहणं सयं परेहिं गहावणं विहिणा । परिगहपमाणकरणं सभंगयं सड्ढ-सड्ढीणं ॥३२२॥

पडिमारोवो तेसिं तहेव आलोयणापयाणं च । निप्फायणं च विणओवयारनिउणाण सिस्साणं ॥३२३॥

आयरियाणं उवज्झायपयाण समहत्तराण पयठवणं । थेर-ऽभिसेय-पवत्तिण गणवच्छीणं च णेगाणं ॥३२४॥

नवकप्पेहि विहारो समत्तवत्थूसु अपडिबंधत्तं । उद्देसियाइयाणं चागं तेवन्नठाणाणं ॥३२५॥

तह बारसण्ह करणं सब्भिंतरबाहिराण य तवाणं । आयारपंचगस्स य तहेव परिपालणा परमा ॥३२६॥

मलधारणमवणीए सयणं, वासो य गुरुकुलम्मि सया । निस्संगया य निप्पडिकम्मत्तं जमण सयकाले ॥३२७॥

उग्गपरीसहसहणं, पमाणउवधेयवेससंधरणं । बायालीसेसणदोसवज्जियं पिंडगहणं च ॥३२८॥

केसुद्धरणं दुसहं, इंदियगामस्स जं वसीकरणं । पंचण्ह वि अट्ठण्ह वि परिहारो वि य पमायाणं ॥३२९॥

उम्मग्गनिवारणयं सम्मग्गट्ठावणं च भव्वाणं । एमाई जं विहियं अणुमोए हं तमप्पहियं ॥३३०॥

आयरियाण मुणीण वि एसा सुकडाणुमोयणा भणिया । नवरं पुण नाणत्तं सूरीणं पंचहिं पएहिं ॥३३१॥

सावयकयसुकडाणुमोयणा :

अह सावगो वि कोई धन्नो आराहणं कुणेमाणो । सुकडाणुमोयणेणं अप्पाणं भावए एवं ॥३३२॥

धन्नो हं जेण मए मिच्छत्तं तिविहओ वि परिचत्तं । संपत्तं सम्मत्तं अचिंतचिंतामणिसमाणं ॥३३३॥

लद्धो सिरिजिणधम्मो रम्मो तिजए वि दलियदुक्कम्मो । वारियपावपवेसो सुणिओ सुगुरूण उवएसो ॥३३४॥

विन्नाया निस्सेसा जीवाजीवाइतत्तविसेसा । विहिया य तित्थजत्ता गुरुजत्ता तह य रहजत्ता ॥३३५॥

कारावियाइं चेइयहराइं पवराइं सिरिजिणिंदाणं । मणहरपडिमा तेसु य पइट्ठिया तिजयपुज्जाओ ॥३३६॥

विहिया य संघपूया असइं पडिलाभिया महामुणिणो । साहम्मियवच्छल्लं बहुसो वि कयं तह महल्लं ॥३३७॥

सुपसत्थपुत्थयाइं, तहा अणेगा य पुत्थियाओ य । मए भराविय विहिया सुयनाणपवा बहुजणाणं ॥३३८॥

नवबिंबाण पवेसो सपुत्थयाणं कराविओ बहुसो । तिक्कालमच्चणाइं सिरिजिणबिंबाण विहियाइं ॥३३९॥

पडिबोहो भव्वाणं, सुसाहु-सुगुरूण पज्जुवासणया । फुल्लंकाण पयाणं पव्वज्जाभिमुहसड्ढाणं ॥३४०॥

नियऽवच्चाईयाणं पव्वजाए विसज्जणं तह य । पव्वज्जउच्छवाणं करावणं वरविभूईए ॥३४१॥

रइओ जिण्णोद्धारो, पोसहसालाण तह य कारवणं । परिगहपमाणगहणं, विहिया उचियाइदाणविही ॥३४२॥

भत्ताईण तवाणं करणं सिद्धंत-सत्थवुत्ताणं । उज्जावणं च तेसिं तह जिणगिहलक्खपूयाओ ॥३४३॥

सिरिचक्क-तिलय-मउडाइयाणि पडिमाण आभरणगाणि । विहियाइं, तहाऽऽजम्मं सामाइयमुभयसंझं पि ॥३४४॥

पव्वेसु पोसहाइं, दीण-अणाहाण दुत्थियजणाणं । उद्धरणं, तह धम्मियजणवच्छल्लाइकरणाइं ॥३४५॥

विहियं तह साहज्जं भत्तीए जं गिलाणसाहूणं । धरिया नियहिययम्मी आजम्मं देव-गुरुभत्ती ॥३४६॥

मिच्छत्तट्ठाणाणं विवज्जणं जं मए तिविहतिविहं । विहियं, सुणियं च तहा वक्खाणं समयसुत्ताणं ॥३४७॥

रइओ परोवयारो तहेव विणेयारिहेसु विणओ वि । करुणा य पाणिवग्गेसु पक्खवाओ गुणड्ढेसु ॥३४८॥

एमाई अन्नं पि य जिणवरवयणाणुसारि जं सुकडं । कय कारियमणुमोइयमहयं तं सव्वमणुमोए ॥३४९॥

❖❖❖

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી
વિજય રામચંદ્રસૂરિ સ્મૃતિ
સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથમાળા

22

સન્માર્ગ પ્રકાશન

ISBN-81-8763-99-2